T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

1914-1923 YILLARI ARASINDA DERSİM'DE (TUNCELİ) ASAYİŞ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Erdal AÇIKSES

HAZIRLAYAN
Erhan TAŞ

ELAZIĞ-2021

ÖZET

Doktora Tezi

1914-1923 Yılları Arasında Dersim'de (Tunceli) Asayiş

Erhan TAŞ

Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Elazığ-2021; Sayfa: XIII+330

Dersim sancağı dört tarafı nehirlerle çevrili, engebeli araziye sahip bir ada görünümündedir. Burada yaşayan halkın çoğunluğu Alevi mezhebine mensuptur. Coğrafi koşulların elverişsizliği ve mezhep farklılığından dolayı çevreyle iletişimin zayıf olması toplumsal ayrışmayı arttırmıştır. Bununla birlikte engebeli arazinin fazlalığı ve sert iklim koşulları, üretimi sınırlandırmış bu da günlük ihtiyaçların karşılanmasını güçleştirmiştir.

Merkezi yönetim bölgeye mutlak anlamda hâkim olamadığı için devlet kurumları ve eğitim müesseseleri yeterince etkin olamamıştır. Her açıdan gelişimin en önemli araçlarından biri olan yollar yapılamamıştır. Yaşanan otorite boşluğu bölgede yeni güçlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bir reisin yönetimi altında örgütlenen ve aşiret adı verilen bu yapılar savunma ve saldırı kabiliyetine sahip olmuştur. Aşiret mensupları temel ihtiyaçlarını karşılamak için çevredeki toplumlara saldırarak insanları katletmiş ve mallarını gasbetmiştir. Aşiretlerin kanun tanımayan asi özelliğine açlık ve yoksulluk da eklenince, zamanla Dersim'de eşkıyalık günlük yaşamın bir parçası haline gelmiştir. Mevcut durum, Dersim ve yakın çevresinde asayiş hadiselerinin yaşanmasına sebep olmuştur. Süreklilik arz eden bu saldırıların hedefi olan bölge halkı ise durumdan şikâyetçi olmuştur.

Bu çalışmada 1914-1923 yılları arasında Dersim sancağının asayiş durumu ele alınmıştır. Asayiş hadiselerinin yaşanmasında aşiret faktörü, devlet kurumlarının tutumu, savaşların etkisi ve asayişin ihlal edilmesinin gerekçeleri ayrıntılı bir şekilde

ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin düzeni sağlamak amacıyla aldığı idari, askeri ve hukuki tedbirler ve bu tedbirlerin aşiretlerin gasp ve soygun eylemlerini engellemedeki yetersizliği, nedenleriyle birlikte değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dersim, Asayiş, Aşiret, Gasp, Aşiret Eşkıyası

ABSTRACT

Doctorate Thesis

Public Security in Dersim (Tunceli) Between 1914-1923

Erhan TAŞ

The University of Fırat
The Instıtute of Social Science
The Department of History
Elazığ-2021; Page: XIII+330

Dersim sanjak had the appearance of an island surrounded by rivers on all four sides and with rough terrain. The majority of the people living here belonged to the Alevi sect. Unfavourable geographical conditions and poor communication with the environment due to sectarian differences increased social segregation. In addition, the excess of rough terrain and harsh climatic conditions restricted production and this made it difficult for people to meet daily needs.

Since the central government could not dominate the region in absolute terms, state institutions and educational institutions could not be effective enough. Roads, which are one of the most important tools of development in every respect, could not be built. The lack of authority paved the way for the emergence of new powers in the region. These structures, which were organized under the rule of a chief and called tribes, had the ability to defend and attack. Tribal members attacked the surrounding communities to meet their basic needs, massacred people and usurped their property. When hunger and poverty were added to the lawless rebel character of the tribes, banditry became a part of daily life in Dersim over time. The current situation led to security incidents in Dersim and its immediate surroundings. The people of the region, who were the target of these continuous attacks, complained about the situation.

In this study, the public security of Dersim sanjak between the years 1914-1923 is discussed. The tribal factor, the attitude of state institutions, the effects of wars and the reasons for violating public security are attempted to be revealed in detail. In

addition, the administrative, military and legal measures taken by the Ottoman Empire in order to maintain order and the inadequacy of these measures in preventing the usurpation and robbery of the tribes are evaluated together with their reasons.

Keywords: Dersim, Public Security, Tribe, Extortion, Tribal Bandit

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **II**
ABSTRACT ..... **IV**
İÇİNDEKİLER ..... **VI**
ÖN SÖZ ..... **X**
KISALTMALAR ..... **XII**
GİRİŞ **1**
I. Çalışmanın Konusu, Kapsamı, Kaynakları, Yöntemi ve Sınırlılıkları 1
I.I. Çalışmanın Konusu ve Kapsamı 1
I.II. Kaynaklar 2
I.III. Çalışmada İzlenen Yöntem ve Karşılaşılan Sınırlılıklar 6
II. Feodal Yapı, Eşkıyalık ve Dersim Aşiret Eşkıyalığının Karşılaştırılması 8
BİRİNCİ BÖLÜM
1. TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE DERSİM **19**
1.1. Dersim Adının Anlamı ve Menşei 19
1.2. Dersim'in İklimi ve Coğrafi Özellikleri 23
1.3. Dersim Coğrafyasının Tarihsel Süreci 27
1.4. XX. Yüzyıl Başlarında Dersim Sancağında İdari Yapı, Ulaşım ve Haberleşme 31
1.4.1. Dersim Sancağının İdari Yapısı 31
1.4.2. Dersim Sancağında Ulaşım 35
1.4.2.1. Kara Ulaşımı ve Yollar 35
1.4.2.2. Nehir Ulaşımı, Köprü ve Geçitler 39
1.4.3. Dersim Sancağında Haberleşme 40
1.4.3.1. Dersim Sancağında Posta Taşımacılığı 42
1.4.3.2. Dersim Sancağında Telgraf Sisteminin Kullanılması 44
1.5. Dersim'de Toplumsal Hayat 48
1.5.1. Devlet Toplum İlişkisi 48
1.5.2. Bölgenin Toplumsal Yapısı 51
1.6. Dersim Toplumunda Ekonomik Hayat 56

İKİNCİ BÖLÜM

2. XX. YÜZYIL BAŞLARINDA DERSİM'DE ASAYİŞ OLAYLARI..... 61
2.1. Dersim'de Yerel Unsurlar ve Asayiş 61
2.1.1. İklim ve Coğrafyanın (Yer Şekillerinin) Dersim Asayişi Üzerindeki Etkisi 61
2.1.2. Eşkıyalık Hadiselerindeki Sistematiklik..... 68
2.1.2.1. Yol Keserek Gaspta Bulunma (Kat'-ı Tarîk)..... 69
2.1.2.2. Soygunu Yapacak Olan Silahlı Grup ve Aşiret Ağasının Etkisi 70
2.1.2.3. Soygun Yapılırken Dikkat Edilen Hususlar..... 72
2.1.2.4. Çalınan Malın Ticari Meta Olarak Kullanılmaması 74
2.1.3. Arazi İhtilâflarının Asayiş Üzerindeki Etkisi 75
2.1.4. Aşiretler Arası Mücadele ve İttifaklar (İlişkiler)..... 79
2.1.4.1. I. Dünya Savaşı'na Kadar Aşiretler Arası İlişkiler 82
2.1.4.2. I. Dünya Savaşı'ndan Sonra Aşiretler Arası İlişkiler 84
2.1.4.3. Aşiretlerin Siyasi Nitelikli İttifak ve Mücadeleleri..... 87
2.1.5. Aşiret Liderlerinin Kanun Kaçaklarını ve Eşkıyayı Koruması 90
2.1.6. Telgraf Hatları ve Posta Taşımacılığına Yapılan Saldırılar 93
2.1.7. Eşkıyanın Resmi Nitelikli Kervanlara ve Karakollara Saldırması 97
2.1.8. Rehin Alınan Devlet Görevlileri ve Askerlere Yapılan Muamele 101
2.2. İdari İşleyişle İlgili Asayiş Olayları 105
2.2.1. Devletin Dersim'de Hâkimiyet Kuramaması 105
2.2.2. Aşiret Liderleri veya İleri Gelenlerin İdareci Olarak Atanmasının Olumsuz Yönleri..... 110
2.2.3. Vergi Tahsil Edilirken Yaşanan Güçlükler 115
2.2.4. Asker Celbi ve Yaşanan Sorunlar..... 120
2.2.4.1. Firarilerin Asayiş Üzerindeki Etkisi 124
2.2.5. İdareci ve Memurların Hatalarının Asayiş Üzerindeki Etkisi 126
2.2.5.1. Dersim'de Vazifeli Amir ve Memurlara Yönelik Değerlendirmeler.... 126
2.2.5.2. Görevlilerin Hata ve İhmallerinden Kaynaklanan Hadiseler..... 130
2.2.5.3. İdareci ve Memurlara Yaptırım Uygulanması 136
2.2.5.4. Dersim'de Bulunan Mülki ve Askerî Görevlilerin Ekonomik Durumunun Asayiş Üzerindeki Etkisi 138
2.3. Yargı Süreci İle İlgili Sorunların Asayiş Üzerindeki Olumsuz Etkisi 143

2.3.1. İdari Taksimat ve Coğrafi Şartların Yargı Sürecinde Sebep Olduğu Aksamalar 143
2.3.2. Yargı Makamlarında Görülen İhmal, Suistimal ve Gecikmeler 145
2.3.3. Hapishaneden Firar Etme ve Adam Kaçırma 146
2.3.4. Suçluların Affedilmesinin Asayiş Üzerindeki Olumsuz Etkisi 148

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SİYASİ MAHİYETLİ OLAYLARIN ASAYİŞ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ 155

3.1. Şahısların Toplumu Yönlendirme ve Kışkırtma Faaliyetleri 155
3.2. İç Faktörlerin Dersim'de Toplumu Kışkırtıcı ve Yönlendirici Etkisi 157
3.3. Devletlerin Dersim Asayişi Üzerindeki Etkisi 163
3.3.1. Dersim'de Casusluk Faaliyetleri 170
3.4. Rusya'nın Dersim'de Nüfuzunu Arttırmaya Yönelik Faaliyetleri 173
3.4.1. I. Dünya Savaşı'ndan Önce Rusya'nın Dersim'deki Faaliyetleri 175
3.4.2. I. Dünya Savaşı Sırasında Rusya'nın Dersim'deki Faaliyetleri 179
3.5. Ermenilerin Dersim Asayişi Üzerindeki Etkileri 186
3.5.1. I. Dünya Savaşı Sürecinde Ermenilerin Dersim'deki Faaliyetleri 188
3.5.2. Türkiye'nin Bağımsızlık Savaşı Sırasında Ermenilerin Dersim'deki Faaliyetleri 192
3.5.3. Dersim'de Ermenilere Yönelik Saldırılardan Kaynaklanan Asayiş Hadiseleri 194
3.5.4. Tehcirden Kaçan Ermenilerin Dersim'e Sığınması 197
3.6. I. Dünya Savaşı Yıllarında Dersim'de Asayiş Durumu 200
3.7. Milli Mücadele Sürecinde Dersim'de Yaşanan Asayiş Olayları 208
3.7.1. Koçgiri İsyanı ve Yaşanan Hadiseler 222
3.7.2. Alınan Tedbirler ve İsyanın Bastırılması 233
3.7.3. Koçgiri İsyanı'nın Özellikleri 237
3.7.4. Koçgiri İsyanı'nın Amacına Ulaşamamasının Nedenleri 240

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. DERSİM'DE ASAYİŞ OLAYLARI KARŞISINDA DEVLETİN ALDIĞI TEDBİRLER 242

4.1. Olaylardan Haberdar Olunması ve Haberlerin Doğruluğunun Araştırılması 242
4.2. Sorunların Çözümünde İletişim Yolunun Kullanılması ve İdarecilerin Sorunu Çözmede Aracı Olması 246

4.3. Aşiretler Arası Anlaşmazlıklardan İstifade Edilmesi 250
4.4. Asayişi Sağlamaya Yönelik Askeri Tedbirler 253
4.4.1. Asayişin Askerî Harekâtla Sağlanabileceği Düşüncesi, Kışla ve Karakol Yapımı 253
4.4.1.1. Askerî Harekât Düzenlenmesi 253
4.4.1.2. İdari Birimlerde Kışla İnşa Edilmesi ve Karakol Yapımı 257
4.4.1.2.1. Kışla İnşa Edilmesi 258
4.4.1.2.2. Karakol Yapımı 259
4.4.2. Yol, Köprü ve Geçitlere Yönelik Olarak Alınan Tedbirler 261
4.4.2.1. Ulaşımı Kolaylaştırma ve Önleyici Tedbir Olarak Yol Yapımı 261
4.4.2.2. Köprü Yapımı, Köprü ve Geçitlerin Eşkıya Tarafından Kullanılmasını Engellemeye Yönelik Faaliyetler 265
4.5. Asayişi Sağlamaya Yönelik Alınan İdari Tedbirler 269
4.5.1. İdari Taksimatta Değişikliğe Gidilerek Sorunların Giderilmeye Çalışılması 269
4.5.2. Yönetimi Kolaylaştırmak Amacıyla Aşiret İleri Gelenlerinin İdareci Olarak Atanması ve Bunun Olumlu Yönleri 274
4.6. Asayişi Sağlamaya Yönelik Alınan Adli Tedbirler 279
4.6.1. Yargı Unsurlarındaki Sorunları Giderme Çabaları 279
4.6.1.1. Mahkemelere Yönelik İyileştirme Gayretleri 279
4.6.1.2. Hapishanelere Yönelik İyileştirme Faaliyetleri 282
4.6.2. Asayişi Sağlamak İçin Mahkum ve Zanlıların Affedilmesi 283
4.7. Asayişi Sağlamak Amacıyla Topluma Yönelik Alınmaya Çalışılan Tedbirler 288
4.7.1. Dersim Aşiretlerinin Devlete Olan Bağlılığı 288
4.7.2. Eşkıya Saldırılarına Karşı Şikayetçi Olunması ve Talepler 291
4.7.3. Halkın Eşkıyaya Karşı Mücadele Etmesi 294
4.7.4. Yararlılık Gösteren Kişilerin Ödüllendirilmesi 296
SONUÇ 300
KAYNAKÇA 309
ÖZ GEÇMİŞ 330

ÖN SÖZ

Merkezi yönetimler, gücünü hissettirebildiği oranda otoritesini kurabilmiş, hissettiremediği oranda ise zafiyet yaşamıştır. Bu zafiyet, kimi zaman eşkıyalık olaylarının kimi zaman da isyanların çıkmasına sebep olmuştur. Yaşanan olaylar bölge halkının yanı sıra devlet kurumlarının işleyişine zarar vermiştir. Dolayısıyla yönetim, olaylardan haberdar oldukça müdahale etme ihtiyacı hissetmiştir. Fakat toplumsal boyutu olan bu hadiselere zemin hazırlayan sosyal, eğitsel, ekonomik ve idari sebepler ortadan kaldırılmadığı için üretilen çözümler geçici olmuştur.

1914-1923 yılları arasında Dersim'in asayiş durumunu inceleyen bu çalışma, giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Girişte tezin konusu, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgi verildikten sonra feodalite, aşiret ve eşkıyalık kavramları hakkında değerlendirme yapılmıştır. Daha sonra bu kavramlar, Dersim'deki eşkıyalık ve asayiş hadiseleri ile teorik düzlemde kıyaslanarak Dersim'deki eşkıyalığın farklılıkları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Tezin birinci bölümünde, tarihi arka planın ve tezin asıl konusunun anlaşılmasına yardımcı olacağı düşüncesi ile Dersim'in adının anlamı, tarihi ve coğrafi özellikleri, idari yapısı, ulaşım ve haberleşme imkânları, toplumsal ve ekonomik yönleri hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca bu etkenlerden bir kısmının asayiş olayları üzerindeki etkisi vurgulanmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde, devlet, aşiret ve eşkıyalığın otorite bağlamında zıtlık barındırdığı gerçeğinden hareketle, Dersim'de asayişsizliğin temel sebebi olan eşkıyalık saldırılarının genel özellikleri, sistematiği ve hedefleri verilmiştir. Ayrıca aşiret düzenine dayalı sosyal yaşamın, idari ve hukuki uygulamaların asayiş üzerindeki olumsuz etkileri farklı yönleriyle incelenmeye gayret edilmiştir. Konu bütünlüğü açısından memur ve görevlilerden kaynaklanan hataların asayiş üzerindeki etkisi de irdelenmiştir.

Üçüncü bölümde, Dersim'de yaşanan siyasi olaylar, devletlerin bölge üzerinde etkili olmak için izlediği politikalar ve kışkırtma girişimleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu çerçevede Rusya'nın faaliyetleri, yöredeki Ermenilerin ve aşiret reislerinin kışkırtılması, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sırasında yaşanan asayiş hadiseleri incelenmiştir. Ayrıca bölgede büyük bir kargaşa ve düzensizliğe sebep olan Koçgiri İsyanı ayrıntılı bir şekilde verilmeye çalışılmıştır.

Dördüncü bölümde, Osmanlı Devleti'nin bir taraftan çeşitli yollarla sorunlara çözüm bulmaya çalışması diğer taraftan çıkar yol olarak askeri harekâta mecbur kalması gerçekliği merkeze alınarak asayiş ve eşkıyalık olayları karşısında devletin aldığı idari, hukuki ve askeri tedbirler üzerinde durulmuş ve topluma yönelik uygulamalara değinilmiştir. Ayrıca saldırılara hedef olan halkın eşkıya karşısında sergilediği tavır ve halkla kolluk kuvvetleri arasında yapılan işbirliği değerlendirilmiştir.

Tezin araştırma safhasında ve dört yılı aşan yazım sürecinde katkısı olanlara şükranlarımı sunmak isterim. Çalışmanın tamamını titizlikle okuyarak gerekli uyarılarda bulunan ve sorduğum bütün sorulara içtenlikle cevap vererek yapıcı eleştirilerde bulunan Dr. Yavuz Selim ÇELOĞLU ve Dr. Öğr. Üyesi Mahmut GİDER'e müteşekkirim. Ayrıca tez izleme komitesinde yer alan hocalarım Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY ve Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KAYA'ya kıymetli tavsiye ve katkılarından dolayı teşekkür ederim. Tezin her aşamasında sabırla bana destek olan, zorunlu ihmallerime hoşgörü ve anlayışla katlanan eşime ve çocuklarıma minnettarım. Özellikle tez çalışmasının bütün aşamalarında her türlü akademik ve manevi desteğini hissettiğim, derin tecrübesiyle ve hızlı dönütleriyle tezin şekillenmesine büyük katkılar sunan, karşılaştığım her güçlükte rahatlıkla ulaşabildiğim danışman hocam Sayın Prof. Dr. Erdal AÇIKSES'e teşekkür ederim.

ELAZIĞ-2021 **Erhan TAŞ**

KISALTMALAR

a.g.t. : Adı geçen tez
ATASE : Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
ATAZB : Atatürk Koleksiyonu
BCA : Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BDH : Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu
bkz. : Bakınız
BMM : Büyük Millet Meclisi
BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C. : Cilt
çev. : Çeviren
D.N. : Dosya no
Fih. : Fihrist
G.N. ; Gömlek no
Gnkur : Genelkurmay
İSH : İstiklal Harbi Koleksiyonu
K. : Kod
K.N. : Kutu no
Kls. : Klasör
M.Ö. : Milattan önce
M.S. : Milattan sonra
N. : No
OTAM : Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
s. : Sayfa
S. : Sayı
S.N. : Sıra no
ss. : Sayfa sayısı
T.C. : Türkiye Cumhuriyeti
TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi
TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu
vb. : Ve benzeri

vd. **:** Ve devamı

Y. **:** Yıl

Y.D.N. **:** Yeni dosya no

Yay. Haz. **:** Yayına hazırlayan

yy. **:** Yüzyıl

GİRİŞ

I. Çalışmanın Konusu, Kapsamı, Kaynakları, Yöntemi ve Sınırlılıkları

Çalışmanın bu kısmında içerik hakkında ayrıntıya girilmeden çalışmanın konusu, kapsamı ve kaynaklarıyla ilgili genel bilgiler verilmiş, çalışma sürecinde izlenen yöntem ve karşılaşılan sınırlılıklar üzerinde durulmuştur.

I.I. Çalışmanın Konusu ve Kapsamı

1914-1923 yılları arasında Dersim'de yaşanan asayiş hadiselerini konu edinen bu çalışmada, Dersim sancağında yaşanan asayiş hadiselerinin sebepleri, sonuçları ve etkileri kronolojik bir sıra takip edilerek, çok yönlü ve ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca eşkıyalık ve asayiş hadiselerinin belli bir düzen içerisinde devamlılık göstermesinin toplumsal ve idari sebepleri ile yöneticilerin olaylar karşısında izlediği stratejiler irdelenmeye çalışılmıştır.

Tezde, bölgedeki asayiş olaylarının temel sebeplerini oluşturan idari zafiyet, aşiret faktörü, bölge halkının eğitim seviyesi, gasp saldırılarına zemin hazırlayan ekonomik etkenler, hukuk kaidelerinin uygulanma şekli, devlet adamlarının tutum ve davranışları, yaşanan savaşlar ve diğer devletlerin etkileri ayrı başlıklar hâlinde ele alınmıştır. Bu başlıklarda detaya girilerek bütünü oluşturan parçaların asayiş üzerindeki etkileri tahlil edilmiştir. Elde edilen çıkarımlar üzerinden bölgedeki asayiş olaylarının yüksek olmasının nedenleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Başlangıçta bölgede yaşanan bireysel asayiş olaylarının araştırılması hedeflenmiş olmasına rağmen aşiret faktöründen dolayı çalışma zamanla aşiretlerden kaynaklanan asayiş olaylarını konu alan bir boyut kazanmış ve daha çok aşiretlerden kaynaklanan asayiş olayları incelenmiştir. Çalışmada süreç boyunca yaşanan asayiş hadiselerinin tamamının verilmesi için gayret edilmemiştir. Fakat yaşanan olayların büyük bir kısmı verilerek sancağın asayiş durumunun ve devlet idaresiyle Dersim aşiretleri arasında yaşanan sorunların kaynağının anlaşılması hedeflenmiştir.

Asayiş hadiselerinin uzun yıllar devam etmesi ve bu hadiselerin sayıca çok fazla olmasından dolayı araştırma konusu belli bir zaman aralığıyla sınırlandırılmıştır. Fakat tarihi ve toplumsal olayları meydana getiren nedenlerin olayın yaşandığı dönemin öncesine dayandığı bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla hem tarihsel alt yapının anlaşılması

hem de varılan genel hükümlerin doğruluğunun kanıtlanabilmesi ve konu bütünlüğünün bozulmaması için araştırma döneminin öncesine de değinilmiştir.

Feodal yapı, eşkıya, aşiret olgusu ve Dersim'deki aşiret yapısı hakkında ayrıntılı değerlendirmeler yapmak bu çalışmanın sınırlarını aşacağı için, bu kavramlar hakkında açıklayıcı bazı genel değerlendirmelerle yetinilmiştir.

Eşkıya ile mücadelede izlenecek genel usuller, kapsam olarak geniş olduğu için ayrı bir araştırma konusu olacak mahiyettedir. Bazı araştırmacıların çalışmalarında ve Genel Kurmay Başkanlığı bünyesinde hazırlanan kaynaklarda bu konular ayrıntılı olarak irdelenmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada eşkıya veya soyguncularla mücadele edilirken izlenen yol ve yöntemler genel hatlarıyla verilmiştir.

I.II. Kaynaklar

Çalışmamızın kaynaklarının ana omurgasını arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı bünyesinde bulunan Osmanlı Arşivi (BOA) ve Cumhuriyet Arşivi (BCA) ile Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Arşiv belgeleri incelendi. Araştırmamızla ilgili belgelerin büyük bir kısmının BOA ve ATASE arşivlerinde yer aldığı görüldü. Araştırma esnasında belli konularla ilgili belgelerin parçalar hâlinde BOA ve ATASE arşivlerinde kataloglandığı ve nadiren de olsa aynı belgelerin her iki arşivde de bulunduğu tespit edildi. Araştırma sırasında belgelerin metodolojik bir değerlendirme çerçevesinde tarafsız bir yaklaşımla değerlendirilmesine dikkat edildi ve bu üç arşivin belgelerinden bilimsel yöntemler çerçevesinde azami ölçüde faydalanılmaya çalışıldı. Araştırma konumuz için en önemli kaynaklardan biri Şeriye Sicilleri olmasına rağmen Dersim sancağı ile ilgili son kayıtlar dönemimizden yaklaşık on yıl öncesine ait olduğu için Şeriye Sicillerinden yararlanılamadı.

Araştırmamız açısından önem arz eden bir kaynak grubu da devlet kurumları tarafından hazırlanan raporlardır. Bu bağlamda Jandarma Umum Kumandanlığı bünyesinde arşiv belgelerinin kullanılmasının yanı sıra bölgede görev yapan kişilerin görüş ve kanaatlerinden de istifade edilerek hazırlanan ve zata mahsus olarak 100 tane bastırılıp sonra toplattırılan *Dersim (Dersim Raporu)* adlı çalışma önemlidir. Dersim toplumunun kökenine dair kanıtlanamayacak bazı iddialar bir tarafa bırakılacak olursa, kaynak gerçekçi bilgi ve analizler içermektedir. Çünkü bu rapor, Dersim'e yapılması

düşünülen askerî harekâttan önce askerî ve sivil mercileri bilgilendirmek ve yapılacak hazırlıkları tespit etmek amacıyla hazırlanmıştır.

Dersim sadece tarihi araştırmaların değil aynı zamanda sosyolojinin ve yakın dönem hadiseleri üzerinden siyasetin de konusunu teşkil etmiştir. Bu da çok sayıda araştırmanın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bir kısmı taraflı ve popüler bir üslupla yazılmış olan bu çalışmaların geneli araştırma dönemimizden sonraki sürece yoğunlaşmıştır. Bu kaynakları iki gruba ayırmak mümkündür. Merkeziyetçi genel bakış doğrultusunda hazırlanan çalışmalarda devlet otoritesini tanımayan aşiretlerin gasp, talan ve vergi vermeme eylemleri ekonomik nedenlere dayalı gelenekselleşmiş sosyal bir sorun olarak ayrıntılı bir şekilde değerlendirilirken, yönetimin ihmallerinden kaynaklanan kusurlara yeterince değinilmemiştir. Siyasi ve kültürel nedenlerden dolayı merkeziyetçi bakışın karşısında konumlanan araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarda ise bölgede yaşanan sorunların devletin yanlış politikalarından kaynaklandığı iddia edilmiş, aşiretlerden kaynaklanan ve asayişsizliğin asıl nedenlerini oluşturan hususlar görmezlikten gelinmiş ya da üstünkörü ele alınmıştır. Fakat son dönemlerde konuyla ilgili bilimsel araştırmaların sayısında kayda değer bir artış gözlenmiştir. Memnuniyet verici olan bu çalışmaların genelini özgün kitap çalışmalarından ziyade mikro ölçekte araştırma yapan bilimsel makaleler oluşturmaktadır. Yazım sürecinde bahsedilen kaynaklar bütüncül bir bakış açısıyla ve titiz bir şekilde ele alınarak, bunlardan istifade etme yoluna gidilmiştir.

İbrahim Yılmazçelik'in *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı, İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat*, Necmi Günel'in *Dersim İsyanı*, Suat Akgül'ün *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim* (yazarın bir kısmını kendi doktora tezinden özensiz bir şekilde aktardığı bu araştırmanın dipnot ve kaynakça kısmında da önemli eksiklikler mevcuttur.) adlı çalışmaları konuyla ilgili ilk akademik çalışmalar olmaları yönüyle yol gösterici mahiyettedir. Bunların yanında Abdulkadir Gül ve Ali Rıza Özdemir'in *Dersimliler Ermeni mi? XVI. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Dersim'in Nüfus Coğrafyası*, Cihangir Gündoğdu ve Vural Genç'in arşivde bulunan bazı raporları günümüz Türkçesine çevirerek hazırladıkları *Dersim'de Osmanlı Siyaseti, İzâle-i Vahşet, Tashîh-i İtikâd ve Tasfiye-i Ezhân 1880-1913* ve Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı tarafından Ermenilerin bölgedeki faaliyetlerine yönelik hazırlanan çalışmalar önem taşımaktadır.

Abdulkadir Gül'ün "Osmanlı Dönemi Dersim Bölgesinde Yaşanan Güvenlik Sorunları", "Dersim Sancağının İdari Yapısı ve İdarecileri (1846-1918)", "Dersim Bölgesindeki Feodal Yapı Hakkında Bazı Değerlendirmeler (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e)", "Osmanlı Devletinin Son Döneminde Dersimin Islahı İçin Hazırlanan Raporlar ve Uygulamadaki Başarı Düzeyleri" başlıklı çalışmaları arşiv belgelerinden faydalanılarak yazılmış aşiret ve asayiş temalı önemli bilimsel çalışmalardır. Ayrıca Mehmet Yıldırım'ın arşiv belgelerinden ve sözlü kaynaklardan yararlanarak hazırladığı "Desimlu Aşireti'nden Dersim Sancağı'na" başlıklı çalışması, Dersim adı hakkında karşılaştırmalı anlatımlar sunan dikkate değer bir çalışmadır.

Dilek Kızıldağ Soileau'nın Koçgiri İsyanı'nı merkeze alarak bölgenin sosyal, siyasal durumu ve Kürtçülük fikrinin bölgede yaygınlaşması hakkında ayrıntılı analizler içeren, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi* adlı çalışması ile Tuğba Doğan Korhan'ın *Mustafa Kemal Atatürk Dönemi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikası (1930-1938)* yararlanılan doktora tezleridir. Mahmut Akyürekli'nin sözlü kaynaklardan da faydalanarak hazırlamış olduğu *Dersim Sorunu (1937-1938)* adlı çalışması ise bazı bilgi hatalarıyla birlikte Dersim toplumu hakkında önemli bilgi ve analizler içeren yüksek lisans tezi olarak dikkat çekmektedir.

Döneme ışık tutan ve yaşanan olaylara tanıklık eden kaynakların başında hatıratlar gelmektedir. Bu bağlamda Baytar Nuri'nin (M. Nuri Dersimi) eserleri büyük önem taşımaktadır. Yaklaşık 20 yıl Dersim'de kalan Dersimi'nin anıları *Kürdistan Tarihinde Dersim ve Hatıratım Dersim'den Halep'e Bir Muhalifin Yaşamı (1892-1973)* adıyla yayımlanmıştır. Çalışmalar, coğrafya, kültür ve olaylara dair içerden gözleme dayalı çok ayrıntılı ve önemli bilgiler içermektedir. Fakat yazar bölgede ideolojik bir öncü ve aksiyoner konumundadır. Dolayısıyla yaşanan bütün olayları Kürt milliyetçiliği çerçevesinde değerlendirmiş ve sıradan olayları bile siyasi bir Kürt hareketi olarak nitelemiştir. Bu da birçok noktada gerçeklerden uzaklaşmasına zemin hazırlamıştır.

Araştırmamızda istifade ettiğimiz kaynakların bir kısmı Dersim ve yakın çevresinde görev yapan subayların bölgeyi tanıyor olmanın avantajını kullanarak yazmış oldukları kitaplardır. Bu çalışmalar bölgenin sosyal ve kültürel özelliklerini dışardan bir gözle aktarmışlardır. II. Meşrutiyetin ilanı sırasında bölgede görev yapan Ziya'nın (Yergök) *Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları, Harbiye'den Dersim'e (1890-1914)*, I. Dünya Savaşı sonrasında önemli görevler üstlenen Kâzım Karabekir'in, *Kürt Meselesi*, Bürhan Özkök'ün Dersim'de yaşanan 1916 isyanını bastırma harekâtını

ayrıntılı anlattığı *Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları* (son iki çalışma askerî yazışmalardan faydalanılarak hazırlanmıştır ve Karabekir'in kitabının günümüz Türkçesine çevirisinde büyük hatalar mevcuttur.), 1930'lu yıllarda bölgede görev yapan Nazmi Sevgen'in bir kısmını 1937 yılından önce, bir kısmını da 1937 yılında Dersim harekât sahasında ve harekât sonrasında yazmış olduğu *Zazalar ve Kızılbaşlar, Coğrafya-Tarih-Hukuk-Folklor-Teogoni* adlı çalışmaları bu minvalde önemli çalışmalardır.

Dersim ve yakın çevresinde yönetici ve memur olarak görev yapan bazı araştırmacıların çalışmaları da konumuzla ilgili önemli bilgiler ihtiva etmektedir. İshak Sunguroğlu *Harput Yollarında* adlı çalışmasında 1916 yılı askerî harekâtı hakkında kendisinin de gözlemlediği önemli bilgiler vermiştir. Ayrıca Mehmet Zülfü Yolga'nın *Dersim (Tunceli) Tarihi* çalışması da dikkate değerdir. Kaynak belirtilmeyen çalışmada belge ve kaynaklarla yaptığımız karşılaştırmada tarihsel bilgilerin büyük oranda doğru olduğunu tespit ettik. Bu da Yolga'nın vurgulamasa da arşiv belgelerinden yararlanmış olabileceğini göstermektedir. Fakat çalışmada olay ve olgulara yönelik bazı değerlendirme ve yorumların tenkide muhtaç olduğunu belirtmek gerekir. Ali Kemali, *Erzincan* adlı çalışmasında hem görevli olmasından hem de ilgi duymasından dolayı yerel kaynaklarla bizzat görüşerek Dersim aşiretleri ve Aleviliği ile ilgili elde ettiği birçok bilgiyi aktarmıştır. Hıdır Öztürk'ün *Tarihimizde Tunceli ve Ermeni Mezalimi* adlı çalışması sınırlı sayıda yerel kaynaktan istifade edilerek hazırlanmış olan yararlı bir çalışmadır. Bazı bilgi yanlışları ihtiva etmekle birlikte yararlanılan kaynaklar arasındadır. Gazeteci Naşit Hakkı Uluğ Dersim'de bir süre görev yapmıştır. İlgili arşiv belgelerini incelediğini düşündüğümüz Uluğ, bölgedeki gözlemlerini *Derebeyi ve Dersim*, *Tunceli Medeniyete Açılıyor* adlı çalışmalarıyla aktarmıştır. Eserler bilimsellikten uzak ve tenkide açık olsa da Dersim'in sosyal yaşamı hakkında önemli bilgiler içermektedir.

Dersim'le ilgili önemli bilgilerin elde edilebileceği bir kaynak grubu da yabancıların belli hedefler doğrultusunda bölgede yaptıkları geziler sonucunda gözlemlerini aktardığı yayınlardır. Herman N. Barnum, Henry H. Rıggs ve daha birçok misyonerin The Mıssıonary Herald'de birleştirilen raporları, Antranik'in *Dersim Seyahatname* adlı çalışması, L. Molyneux-Seel'in bölgede iki ay kadar süren gezisi sonucu elde ettiği bilgiler Dersim'deki sosyal yaşam hakkında ayrıntılı bilgiler sunan yabancı kaynakların başlıcalarıdır.

I.III. Çalışmada İzlenen Yöntem ve Karşılaşılan Sınırlılıklar

Tez çalışmasında kullanılan dökümanlar (arşiv belgeleri, raporlar, hatıralar ve tetkik eserler) tarih biliminin metotları çerçevesinde taranarak elde edildi. Bu belge ve bilgiler doküman analizi tekniği uygulanarak tasnif edildi. Olaylar, sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde, bütüncül bir şekilde ve kronolojik bir sıra takip edilerek verildi. Değerlendirmelerde genellikle tümevarım (özelden genele), nadiren de tümdengelim (genelden özele) yöntemleri uygulandı. Yazım sürecinde tarafsızlık ilkesi doğrultusunda hareket edilmeye, belge ve bilgiler aktarılırken karşılaştırmalı kaynak incelemesi yapılmaya ve kaynakların aslına sadık kalınmaya özen gösterildi.

Çalışma sırasında yararlanılan arşiv belgelerinde hem dil çevirisi yapılırken hem de içerik oluşturulurken olası hataları en aza indirmek için hassas davranıldı. Kullanılan arşiv belgelerinde ve kaynaklarda olası yanılgı ve yanlışların tespit edilebilmesi için özellikle karşılaştırma metodu kullanılmaya çalışıldı. Araştırma dönemine ait belge ve bulgular değerlendirilirken insanların algısını etkileyen siyasi faktörler, kişilerin şahsi menfaat ve sorunları göz ardı edilmemeye gayret edildi.

Arşiv kayıtlarında bölge ile ilgili yapılan yazışmalarda Türk-Kürt kavramlarının toplumun ırk ve mezhep özelliklerini tarif etmek amacıyla farklı şekillerde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çalışmamızda bölgede yaşayan halkın antropolojik yapısı üzerinde durulmadan Türk-Kürt ve Zaza kavramları etnik kapsamı ya da siyasi kullanımları dikkate alınmadan ve herhangi bir ayrıma tabi tutulmadan, arşiv belgelerinde geçtiği şekliyle ve aynı anlamda kullanılmaya çalışıldı.

Arşiv belgelerinde Dersim'de yaşayan Alevi toplum Kızılbaş olarak isimlendirildiği için Kızılbaş sözcüğünün kullanılması gerekiyordu. Fakat öznel değerlendirmelere zemin hazırlamaması için belgelerdeki kullanım şeklinden farklı olarak Alevi isimlendirmesi tercih edildi. Üçüncü bölümde irdelenen "siyasi nedenler" nitelemesiyle güncel anlamdaki ideolojilerden ziyade diğer devletlerin bölgedeki etkisi ifade edilmeye çalışıldı. Ayrıca tezin konusu belli zaman aralığıyla sınırlı olmasına rağmen zaman zaman çıkarımlar yapılarak genellemelere gidildi.

Giriş bölümünde çok sayıda belgenin incelenmesi sonucunda Dersim'le ilgili bazı çıkarımlar elde edildi ve genel değerlendirmeler yapıldı. İstifade edilen belge sayısının fazla olmasından ve belgede geçen bilgilerin diğer bölümlerde metin içerisinde ayrıntılı bir şekilde verilmiş olmasından dolayı bahsi geçen kaynaklar girişte belirtilmedi.

Kaynaklandırmada araştırmacılara kolaylık sağlaması açısından yararlanılan belgelerin künyeleri hem dipnotlarda hem de kaynakçada açık ve anlaşılır bir şekilde verilmeye çalışıldı. Gerekli görüldükçe metin içerisinde kullanılan terimlerle ilgili açıklayıcı bilgiler verildi.

Tez yazım aşamasında Türk Dil Kurumu'nun güncel dil bilgisi ve yazım kuralları dikkate alındı. Yer isimlerinin sonradan değiştirilmiş olması göz ardı edilerek isimlerin geneli, aslına sadık kalınarak kullanıldı. Ayrıca yer adlarının bir kısmında bugünkü kullanım şekilleri parantez içerisinde verilmeye dikkat edildi. Araştırmada kullanılan şahıs isimleri ise yaygın kullanım şekilleri dikkate alınarak verildi.

Belgelerin bir bölümünde Dersim sancağı iki kısma ayrılarak değerlendirilirken, bir bölümünde ise sınırlı bir bölgeden veya aşiretten elde edilen sonuçlar genelleştirilmiştir. Genellemelerin hatalı sonuçlara götürme ihtimalinden dolayı hassas davranılmaya çalışılmış olmasına rağmen toplumu kesin sınırlarla ayırmak mümkün olmamıştır. Ayrıca eşkıya saldırılarının bir kısmının verdiği zararın boyutu tespit edilememiştir. Saldırıya uğrayan halkın şikâyetleri, yaşanan herhangi bir olay hakkında önemli ve ayrıntılı bilgiler sunmakla birlikte şikâyetlerin az bir kısmında abartılı bir dil kullanıldığı anlaşılmıştır. Bu durum bazı olayların mahiyetinin tam olarak anlaşılmasını güçleştirmiştir.

Devletin bölgede hâkimiyet kuramamasından dolayı Dersim'in büyük bir bölümünde bireysel asayiş olayları kayıt altına alınamamıştır. Ayrıca olayların bir kısmı yerel reisler tarafından çözüme kavuşturulduğu için mahkemelere intikal ettirilmemiştir. Bazı dönemlerde ise isyan sonucunda resmi evraklar yakılmıştır. Bütün bu olumsuzluklar kayıtların bir kısmına ulaşılmasını imkânsız hâle getirdiği gibi hadiselerin bir kısmının öğrenilmesini de engellemiştir.

Araştırma dönemimizde arşiv belgelerinin kullanımıyla ilgili bazı olumsuzluklarla karşılaşılmıştır. Son yıllarda yapılan çalışmalar dışında kalan araştırmaların genelinde arşiv belgelerinden yeterince istifade edilmediği görülmüştür. Yaşanan olumsuzluklardan biri de arşiv belgelerinde geçen bazı kavramların özellikle de yer adlarının çevirilerinde karşılaşılan güçlükler olmuştur.

Dersim'le ilgili kaynaklarda karşılaşılan bir sorun da araştırma ve tetkik eserlerin nesnellik algısıdır. Araştırmaların geneli objektiflik iddiası ile başlamış olmasına rağmen, çalışmaların bir kısmı subjektif bir formatta devam etmiştir. Ayrıca konunun temeline inilmeden yapılan yüzeysel araştırmalarla değerlendirme yapılmış ve

abartılı genellemelere varılmıştır. Bu da ideolojik ve yanlı bir bakışın yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bunun bilincinde olarak çalışmada objektiflik ilkesinden sapmamaya azami oranda gayret edilmiştir.

II. Feodal Yapı, Eşkıyalık ve Dersim Aşiret Eşkıyalığının Karşılaştırılması

Uygarlık, kişinin öteki insanları dikkate alarak beraber yaşama iradesidir. İnsanlar diğer insanlardan uzaklaştığı ve onları önemsemediği nispette uygarlıktan kopar ve barbarlaşır. Böylece aralarında düşmanlıkların hâkim olduğu küçük topluluklar oluşur. Barbarlıkta kanun, kural ve başvurulacak bir makam bulunmaz.[1] Farklı kavramlarla ifade edilen bu durum, toplumların ortak doğası gereği birçok coğrafyada geçerli olmuştur. Bu çerçevede şehir merkezlerinde yaşayan insanlar eğitim, kanun ve sosyal etkileşim gibi nedenlerden dolayı nispeten şiddetten uzak, daha hoşgörülü, uygar ve barışçıl bir yaşam sürerken, taşrada ve kırsalda yaşayan insanlar ise uygarlıktan uzak, şiddete meyilli bir hayat tarzına sahip olmuştur.

Merkezi yönetimlerin zayıf olmasına paralel olarak Avrupa başta olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde farklı zamanlarda feodal yönetimlerin hâkim olduğu bilinmektedir. Feodal toplumun temelinde toprak veya kişisel gruplardan hangisinin etkili olduğu önemli bir tartışma konusu olmuştur. Fakat Orta Çağ feodalitesi genel olarak zenginlik ve toprağa dayalı iktidarın birleşimi olarak tarif edilmiştir. Sonuç olarak soy ilişkilerinin tek başına belirleyici olmadığı ama etkili olduğu feodalite, devletin güçsüzleştiği ve özellikle de bireyleri savunmada yetersiz kaldığı bir sırada ortaya çıkmıştır.[2]

Orta Çağ Avrupa'sında feodalite yaşanırken, siyasi ve ekonomik parçalanmayla birlikte para ortadan kalkmıştır. Ayarı bozuk sikkeler, yerelde yiyecek alımında ve günlük hayattaki önemsiz alışverişlerde kullanılmıştır. Ticarette paranın yerini tekrar mal takası gibi eski yöntemler almaya başlamıştır. Bu dönemde soylu sınıfa ait bir uğraş olarak kabul edilen savaş yüceltilmiştir. Senyörler kendi topraklarından geçenlerden yol vergisi alırken, insanlar manastırlara zorunlu olarak büyük miktarlarda bağışlarda

[1] Jose Ortega Y Gasset, *Kitlelerin Ayaklanması*, Çev.: Neyyire Gül Işık, Türkiye İş Bankası Yayınları, IV. Basım, İstanbul 2014, s. 103, 106.
[2] Marc Bloch, *Feodal Toplum*, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Doğubatı Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2005, s. 575-577.

bulunmuştur. Üretimdeki artış hızı nüfus artış hızına yetişememiş, bu da Avrupa'da arayışlara sebep olmuştur.[3]

Aynı dönemde Osmanlı Devleti'nde büyük farklılıkların olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde bireyin hukuken korunması, köylünün toprağı işletme hakkına sahip olması ve toprak mülkiyetinin genel olarak şahıslara değil devlete ait olması, taşrada yönetici konumunda olan görevlilerin birer yürütücü yani memur olarak görev yapması ve bu yöneticilerin reayaya ceza verme yetkilerinin bulunmaması gibi etkenler Osmanlı coğrafyasında yapısal organlarıyla hâkim bir feodal sistemin oluşmasını engellemiştir. Fakat son yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu otoritesini büyük oranda yitirmiş, miri araziler üzerinden yerel eşrafa mensup yeni güçler ortaya çıkmıştır. Rumeli bölgesinde ayanlar, Doğu'da ise emir ve beylerin yönetiminde olan bu kuvvetler zaman zaman merkezi ordudan daha güçlü konuma gelmiştir.[4]

Çalışmamızın konusu olan Dersim sancağında da devlet otoritesinde çok ciddi zafiyet yaşanmıştır. Resmi nitelik taşımayan silahlı kuvvete sahip olan aşiretler, gasp, soygun ve eşkıyalığı geçim kaynağı hâline getirmiş ve eşkıyalık faaliyetlerini devamlı yüceltmiştir. Nüfus artarken üretimin sınırlı kalması talan ve soygunlara zemin hazırlamıştır. Aşiretler, menfaat elde etmedikçe kendi mıntıkalarından geçişlere izin vermemiştir. Halk, reislere ve seyit denilen dinî otoritelere gönüllülük esasına dayalı fakat töresel bir zorunluluk sonucu bağışta bulunmuştur. Savunma ve hukuk işleri çoğunlukla aşiret reisleri ve dinî önderler üzerinden yürütülmüştür. Bütün bu uygulamalar Dersim'in belli bir kısmında klik otoritelerin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Sosyal ve siyasal alandaki bu benzerlikler Orta Çağ Avrupa'sındaki feodalite yönetimini çağrıştırmaktadır. Doğrudan feodalite olarak nitelenemeyecek olan bu uygulama, birbirinden bağımsız olan iki toplumun zaman, mekân ve kültür farklılığına rağmen, insan doğasının gereği olarak, benzer şartlarda benzer tepkiler vermesiyle açıklanabilir. Dolayısıyla çalışmada feodal Dersim aşiretleri isimlendirmesiyle kastedilen Orta Çağ Avrupa'sındaki gibi yasalarla belirlenmiş ve kesin sınırlarla birbirinden ayrılmış olan tarımsal üretime dayalı siyasal gruplar ve yönetim şekli değildir. Çünkü Dersim hem toprağın ekonomiye sunduğu katkı yönüyle hem de grupların oluşum ve faaliyetleri yönüyle bilinen feodal uygulamalardan farklılık

[3] Murat Özyüksel, *Feodalite ve Osmanlı Toplumu,* Derin Yayınları, İstanbul 2007, s. 57-68.
[4] Özgür Körpe, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayaklanmalar 1800-1938*, Paraf Yayınları, Birinci Basım, İstanbul 2013, s. 151-156.

gösterir. Neticede feodal Dersim aşiretleri isimlendirmesiyle; aşiret mensuplarının reis, ağa ve seyitlere hizmet ettiği, hak ve yükümlülüklerin yönetici sınıfta babadan oğula geçtiği, kısmen bağımsız hareket eden aşiretlerin gayriresmî yasalarının olduğu toplumsal yapı kastedilmektedir.

Osmanlı Devleti, farklı coğrafyalarda farklı kültürel yapıları fethetti ve buralarda görece serbest yerel yönetimlere müsaade etti. Bu ise zamanla üstesinden gelemeyeceği bir otonomi çeşitliliğine zemin hazırladı. Sınırların genişlemesi ve merkezi yönetimin zayıflamasıyla birlikte bir noktadan sonra bu otonomiler kontrol edilemedi.[5] Yönetimi kolaylaştırmaya yönelik yapısal bir uygulama hâline getirilen bu durum, merkezin etki oranı azaldıkça ülkeyi ve yönetimi sarsmaya başladı. Dersim bölgesinde ise doğrudan sistematik bir otonomi uygulanmadı. Merkez, sorunları gidermeye yönelik strateji izlerken, yerel idareciler çaresizlik ya da suiistimalin etkisiyle günü kurtarmaya yönelik idare-i maslahat uygulamasına başvurdu. Bu durum, hem asi reislerin gücünü pekiştirdi hem de ona tabi olanların cesaretini arttırdı. Böylece aşiretlerin etkin olduğu Dersim sancağının kuzey ve iç kısımlarında ilk etapta devlet için kıymeti olmayan küçük otonom yönetimler oluştu.

Şehir savunmasında belirleyici olan devlet sistematiği kırsalda etkili olmamıştır. Yaşanan otorite boşluğundan dolayı kırsalda yaşamı kolaylaştıran en önemli birleştirici unsur olarak akrabalık ilişkileri ön plana çıkmıştır. Böylece savunma ve saldırılarda onur ve şerefi önceleyen aşiret anlayışı en önemli savunma mekanizması hâline gelmiştir.[6]

Aşiret olarak adlandırılan yapılarda, akrabalık önemli olmakla birlikte üyelerin hepsi akrabalardan oluşmazdı. Aşiretin kökenine ait gerçek ya da kurgulanmış hikâyeler aşiretin etkinliğini arttırırdı. Aşiret devlete benzer bir şekilde örgütlendiği için kendisine ait olan toprağa dışarıdan müdahale edilmesine izin vermezdi. Diğer aşiretler başta olmak üzere dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı liderleri öncülüğünde eli silah tutan bütün aşiret mensupları savaşırdı. Diğer aşiretlere yönelik gerçekleştirilen saldırılar ilişkileri olumsuz etkiler ve kan davalarına sebep olurdu. İnsanların kendisini güvende hissettiği bu sistemde tek başına elde edilemeyecek bazı hedeflere ulaşmak daha kolaydı.[7]

---

[5]Körpe, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayaklanmalar 1800-1938*, s. 169.
[6]İbni Haldun, *Mukaddime*, 1. Cilt, Çev. Halil Kendir, Yeni Şafak Yayınları, Ankara 2004, s. 169-171.
[7]Mehmet Emin Üner, *Aşiret, Eşkıya ve Devlet*, Yalın Yayıncılık, Birinci Basım, İstanbul 2009, s. 12-17.

Savaşçılık yönüyle Orta Çağ şovalyelerine benzeyen aşiret mensupları, aşireti için hayatını, malını, evlatlarını yani her şeyini büyük bir şeref duyarak feda eder; aşireti için büyük kahramanlık ve fedakarlık sergilerdi.[8] Bu noktada Batı dünyası ile benzerlik dikkat çekmektedir. Çünkü Batı'nın eşkıya mitinin merkezi olan Akdeniz havzasında da egemen olan unsurlar şeref ve utançtı.[9] Eşkıyalık aynı zamanda itibar kazanma ya da itibarlı görünme şekliydi.

Aşiretler, belli özelliklerinden dolayı öne çıkan liderler tarafından yönetilirdi. Aşiret reisleri; cömert, güçlü, aşiretin selameti için kendisini tehlikeye atmaktan çekinmeyecek kadar cesaretli, aşiret mensupları arasında adaleti sağlayacak kadar adil, aşireti dışarıdan gelecek tehdit ve tehlikelere karşı koruyabilecek ve aşiret menfaatini merkeze alacak stratejik hesaplar yapabilen yetkinliğe sahip olmak durumundaydı.[10] Aşiret, temelde savunma amaçlı bir oluşum olduğu için asıl işlevi savaşçılıktı. Dolayısıyla aşiret reisinin bu çerçevede yaptıkları otoritesini kurmasında etkili olurdu.[11] Köye gelen misafirleri konağında veya köy misafir odasında ağırlamak ağanın başlıca görevleri arasında sayılır ve bir şeref meselesi olarak algılanırdı. İtibarın göstergesi olan misafirperverlik ve cömertlik reisin konumunun daha da güçlenmesini sağlardı. Reis, zaman zaman suçluların yargılandığı ya da cezalandırıldığı mahkemeler kurarak hukuki vazifeler de üstlenirdi. Ayrıca giderlerini karşılamak için aşiretten ve köylüden çeşitli isimler altında gelir elde ederdi.[12]

Aşiret reisliği genellikle babadan oğula geçerdi. Fakat güç dengesine bağlı olarak aşiret içerisinde değişebilirdi. Bazen aşiretin reis ailesine mensup iki kolu arasında ya da amca yeğen arasında reislik mücadelesi yaşanır ve güçlü olan kazanırdı.[13] Nadiren aşiret reisi devlet tarafından değiştirilirdi.[14] Dersim'de de reislik uygulaması farklı değildi. Fakat diğer bölgelerin aksine devletin Dersim'de bir aşiret reisini görevden alarak başka birisini atamasına rastlanmamıştır. Devlet görevlileri Dersim halkı ile doğrudan temasa geçmek yerine daima aşiret reisi ve seyitler üzerinden

---

[8]Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Kaynak Yayınları, Üçüncü Basım, İstanbul 2011, s. 42-44.

[9]Eric J. Hobsbawm, *Eşkıyalar*, Çev.: Osman Akınhay, Agora Kitaplığı Yayınları, Birinci Basım, İstanbul 2011, s. 204.

[10]Üner, *Aşiret, Eşkıya ve Devlet*, s. 19, 20.

[11]Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, Çev.: Banu Yalkut, İletişim Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2015, s. 106.

[12]V. Minorsky, Th. Bois, D.N. Mac Kenzie, *Kürtler ve Kürdistan*, Doz Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 2004, s. 139; Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 133; Üner, *Aşiret, Eşkıya ve Devlet*, s. 17; Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, s. 41.

[13]Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, s. 44; İbni Haldun, *Mukaddime*, s. 176, 177.

[14]Üner, *Aşiret, Eşkıya ve Devlet*, s. 36.

bağlantı kurmuştur. Zorunluluk sonucu başvurulan bu uygulama halkın göz ardı edilmesine ve mevcut sistemin devam etmesine zemin hazırlamıştır.

Tarih boyunca suçluların yargılama dışı yöntemlerle cezalandırılması yaygın bir usul olmuştur. Yeni Çağ Avrupa'sında bıçak veya kılıç kullanılarak düello yapılmış ve insanlar göğüs göğüse kavga etmiştir. 1650'lerde bazı bölgelerde girişilen mücadelelerde bu araçların yanı sıra ateşli silah kullanımı da yaygınlaşmıştır.[15] Kimi toplumlarda bu durum bireysel adi cinayetlerin ötesine geçerek kan davasına dönüşmüştür. Kan davasının hukuk kurallarının yerini aldığı devletsiz toplumlarda cinayet işlemek kanuna aykırı bir suç olarak değil, kahramanlık olarak değerlendirilmiştir.[16]

Tarih boyunca Romalılar, Yunanlılar, bazı Avrupa toplumları, Amerikalılar, Araplar, Berberiler, Türkler ve Kürtler başta olmak üzere farklı yerlerde ve farklı toplumlarda kan davalarının cari olduğu bilinmektedir.[17] Örneğin Orta Çağ (12. yüzyıl) Avrupa'sında bazı toplumlarda çok küçük meselelerden doğan ve sıradanlaşan kan davaları tüm ahlaki sorumluluklardan daha kutsal kabul edilmekteydi ve özellikle soylu sınıf arasında yaygındı. Bazı bölgelerde öldürülen kişinin cesedi kendi evinde askıda bekletilir, katil veya katilin akrabalarından birisi öldürülerek intikam alındıktan sonra askıdaki cenaze gömülürdü.[18]

Anadolu coğrafyasında da benzer durumlar yaşanırdı. Gökalp, devlet kurumlarının etkin bir şekilde işletilemediği doğu kısmında yaşayan Kürt aşiretler üzerinde yaptığı incelemede, kan davalarından bahsederken aşiretin bir üyesinin gerçekleştirdiği cinayet, gasp gibi suçlardan bütün aşiretin mesul olduğunu ve bu durumu ortak mesuliyet kaidesi olarak ifade etmektedir.[19] Dersim'de de genellikle aşiret reislerinden kaynaklanan cinayet ve gasp suçlarının işlendiği ve bunlardan dolayı aşiretler arasında uzun süreli kan davalarının yaşandığı bilinmektedir.[20]

Dersim'de aşiret mensupları arasında herhangi bir nedenden ötürü kavga çıkar ve aşiretler olaya müdahil olurdu. Daha sonra mesele yıllarca sürecek bir kan davasına dönüşürdü. Kan davalarında belirleyici olan güç, intikam almak, kahramanlık ve aşiretin

---

[15]Pıeter Spıerenburg, *Cinayetin Tarihi Orta Çağ'dan Günümüze Avrupa'da Bireysel Şiddet*, Çev.: Yiğit Yavuz, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010, s. 121-159.
[16]Hobsbawm, *Eşkıyalar*, s. 8.
[17]Üner, *Aşiret, Eşkıya ve Devlet*, s. 26.
[18]Bloch, *Feodal Toplum*, s. 183-184.
[19]Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, s. 41.
[20]*Dersim Raporu*, T.C. Dahiliye Vekaleti Jandarma Umum Kumandanlığı III. Ş (Şube) I. Ks. (Kısım), Sayı 55058, Yay. Haz.: İzzeddin Çalışlar, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2011, s. 241.

şerefini koruma düşüncesiydi. Bu kavgalarda ölmek onurlu bir davranış sayılırdı.[21] Düşmandan intikam almak, kamu hukukunu ve ceza hukukunu bilmeyen aşiret mensuplarının gözünde suç değil fazilet sayılırdı. İntikamını almayan bir aşiret mensubu onurunu kaybederdi. Bu kişi aşiret reisi ise reisliğini dahi kaybedebilirdi.[22] Dersim'de yaşanan kan davaları ve asayişsizliğin temel nedenlerinden ve sonuçlarından biri de aşiretlerin yaygın olarak gerçekleştirdiği eşkıyalık faaliyetleriydi.

Osmanlı kaynaklarında eşkıyalık yapanlar için çoğunlukla şakî ve eşkıya sözcükleri kullanılırdı. Şakî, Arapça bir sıfat olan şekavetten türemiştir. Bahtsız, fenâ hareketli, haylaz, habîs, haydut, dağ hırsızı, yol kesen anlamlarına gelir. Eşkıya ise şakînin çoğuludur.[23] Genel bir ifade ile eşkıyalık; "*zor kullanarak kişilerin mallarına el koyma, hayatlarına kastetme, onlara maddi ve manevi zarar verme ve bu işi özel bir teşkilat hâline getirme eğilimine denir. Bu işleyişe bozuk siyasi ve ekonomik şartların hüküm sürdüğü yerlerde oldukça sık rastlanır."*[24]

Soygun yapıp, halkın can ve malına kastedenler için Osmanlı belgelerinde eşkıya, haramî, şakî, ehl-i fesad, suhte eşkıyası gibi tabirler kullanılmıştır. Ayrıca celâli, eşirrâ, haramzâde, türedi, haydut kelimeleri de eşkıya sıfatına karşılık olarak kullanılmıştır. Bu kavramlarla esasında sadece işlenen suç değil, bir insan tipi de tarif edilmiştir.[25] Dersim bölgesiyle ilgili yazışmalarda eşkıya için; eşkıya, aşiret eşkıyası, şakî, usat, eşkıya-yı merkûme, eşşira-yı merkûme, erbâb-ı cerâim; eşkıyalık faaliyetleri için ise kol faaliyetleri, şekavet gibi ibareler kullanılmıştır. XVII. yüzyılda imparatorluğun farklı bölgelerinde yaşanan *"celali"*, *"sarıca"*, *"levend eşkıyası"* veya *"kapusuz"* olarak adlandırılan eşkıyalık çeşitleri Dersim'de görülmediği için bu tabirler Dersim eşkıyası için kullanılmamıştır.[26] Öte yandan Dersim bölgesinde ehl-i örf denilen taşradaki devlet görevlilerinin eşkıyalıkları ya da bunların eylemlerinin sebep olduğu eşkıyalık hadiseleri, şer-i şerife ihanet eden ayan isyanları da görülmediği için bunlarla alakalı tabirler de kullanılmamıştır.

---

[21] Antranik, *Dersim Seyahatname*, Çev. Payline Tomasyan, Aras Yayıncılık, İkinci Baskı, İstanbul 2014, s. 150-153.
[22] Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, s. 44-53.
[23] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Yay. Haz.: Aydın Sami Güneyçal, Aydın Kitabevi, 15. Baskı, Ankara 1998, s. 238, 977.
[24] Üner, *Aşiret, Eşkıya ve Devlet*, s. 67.
[25] Fahri Maden, *Kastamonu'da Eşkıyalık,* Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2018, s. 16; Üner, *Aşiret, Eşkıya ve Devlet*, s. 67.
[26] Abdulkadir Gül, "Osmanlı Dönemi Dersim Bölgesinde Yaşanan Güvenlik Sorunları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS),* Yıl: 3, S. 18, Aralık 2015 (c), ss. 1-33, s. 9.

Fakirlik, kişisel menfaat, merkezi ve yerel yönetimlerin halka baskı uygulaması, adaletsizlik ve daha birçok neden eşkıyalığın yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Eşkıyalık, Osmanlı Devleti de dâhil Akdeniz dünyasında XIV. yüzyıldan itibaren hissedilirken, XVI. yüzyılda etkisini arttırmış ve XVII. yüzyılda önemli bir soruna dönüşmüştür.[27] Merkezi otoritelerin hâkimiyet kuramaması ve yasaların uygulanamamasıyla doğrudan alakalı olan bu durumu, Rousseau'nun ceza görmeyen itaatsizliğin zamanla meşru bir hâle geleceği değerlendirmesiyle izah etmek yanlış olmayacaktır.[28] Gökalp de benzer şekilde, arazinin dağlık olmasının devlet tarafından cezalandırılmanın önüne geçtiğini ve oralarda yaşayan toplumun silahlanmasına ve zengin ova köylerine saldırmasına zemin hazırladığını vurgulamıştır.[29] Bu bağlamda düşünüldüğünde Dersim aşiretlerinin gerçekleştirdiği eşkıyalık eylemlerinin cezasız kalmasının, eşkıyalık hadiselerinin meşruiyet kazanarak yaygınlaşmasına zemin hazırladığı iddia edilebilir.

Zamanla evrensel bir olgu hâline gelen eşkıyalıkla ilgili yapılan değerlendirmelerde eşkıyalık eylemleri birçok kuram ve teoriyle izah edilmeye çalışılmıştır. Bir kısmı kişilerin siyasi görüşüyle doğrudan alakalı olan ve eşkıyalıkların bir kısmına övgüler dizen bu kuram ve teorilerin doğruluğu kabul edilse bile ve birçok benzerliğe rağmen Dersim'de yaşanan eşkıyalığı bu teoriler çerçevesinde değerlendirmek mümkün görünmemektedir.

İsyan ve eşkıyalıkların bir kısmı haklı nedenlerle açıklanmaya çalışılır. Örneğin John Locke, sosyal sözleşmenin monarşik yönetim tarafından ihmal edilmesi durumunda, yani yönetimin kanunlara aykırı hareket etmesi durumunda toplumun müşterek olarak ayaklanma hakkının olduğunu iddia eder. Özetle Locke, bireylerin zorba ve zalim yönetimlere karşı direnmesinden bahseder.[30] Bu doğrultuda çıkan eşkıyalık veya isyan hadiselerinin bir kısmına meşru dayanak sağlamaya çalışır.

Kırsal alanda baskı ve sömürünün kaynağı olarak görülen yerel otoriteye karşı (derebeyi, ağa) güçsüz insanları korumak amacıyla başvurulan eşkıyalık kimi araştırmacı tarafından "*sosyal eşkıyalık"* olarak değerlendirilmektedir.[31] Hobsbawm'a göre sosyal eşkıya, köylü toplumun içinde kalır, halk onları kahraman olarak gördüğü için onlara hayranlık duyar ve onları destekler. Bu kişiler adalet savunucusudur ve

[27]Üner, *Aşiret, Eşkıya ve Devlet*, s. 84.
[28]Körpe, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayaklanmalar 1800-1938*, s. 77.
[29]Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, s. 52.
[30]Körpe, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayaklanmalar 1800-1938*, s. 74-75.
[31]Üner, *Aşiret, Eşkıya ve Devlet*, s. 71.

adalet adına intikam aldığını iddia eder. Bu yönleriyle sosyal eşkıyaların, köylüleri potansiyel av veya düşman olarak gören basit eşkıyalardan, adi soyguncular dan ve baskın düzenlemeyi hayatlarının sıradan bir parçası olarak gören bedevilerden farklı olduklarını savunur.[32]

Yapılan değerlendirmelerin bir kısmında bazı özelliklere sahip eşkıyalar *"asil soyguncu"* olarak tanımlanmıştır. Çelişki barındıran bu nitelemeye göre, asil soyguncu, adaletsizliğe kurban edildiği için kanun dışı hayata itilmiştir. Dolayısıyla adaletsizliği düzeltmeye çalışır. Nefs-i müdafaa veya aleni intikam almak dışında adam öldürmez, zenginden aldığı malı fakire verir, krala değil zalim yerel yöneticilere düşmanlık eder. Kendi toplumu tarafından desteklenir ve korunur. Hayatta kalabilirse toplumuna geri döner ve onurlu bir şekilde yaşamını devam ettirir.[33]

Dersim'de görülen eşkıyalık hareketleri birçok yönden hem Osmanlı Devleti'nde hem de dünyanın farklı noktalarında yaşanan eşkıyalık hadiselerinden farklılık göstermektedir. Dersim'de yaşanan eşkıyalık olaylarında ve kitlesel aşiret isyanlarında, yönetimin sergilediği kanuna aykırı eyleme tepki göstermek ya da herhangi bir adalet arayışı ve haklılık durumu tespit edilmemiştir. Aksine Dersim'de zorbalığı, zulmü yapanlar ve saldırı pozisyonunda olanlar bahsi geçen aşiret eşkıyası olmuştur. Aynı şekilde çevredeki köy ve aşiretlerin mallarını yağmalayarak ve gasbederek kendi ihtiyaçlarını karşılayan aşiretlerin bu eylemlerini sosyal eşkıyalık ve toplumsal tepki olarak değerlendirmek de mümkün görünmemektedir. Ayrıca halkın zengin ya da fakir oluşuna bakılmaksızın kuralsız ve ilkesiz bir şekilde soygunda bulunan Dersim aşiret eşkıyasını asil soyguncu olarak tanımlamak da gerçeğe uygun düşmemektedir. Kan bağı esasına göre bir araya gelen toplumlar veya kabilelerin temel özelliklerinden biri çevrelerinde bulunan topluluklara baskınlar düzenlemeleridir. Bu durum Dersim eşkıyalığının da temel gerçeğidir. Fakat şu da açıktır ki Hobsbawm'ın vurguladığı gibi eşkıya grupları, *"bir toplumsal protesto ve isyan figürü olarak eşkıyayı doğuran iç katmanlaşmadan da yoksundur."*[34]

Eşkıyanın diğer bir özelliği politika, ekonomi, tarih ve felsefe bilgisi ve bilincine sahip olmamasıdır.[35] Bu durum Dersim eşkıyası için de geçerlidir. Dersim'de aşiret mensupları ve eşkıyanın kanunlar hakkındaki bilgi düzeyi, devlet işleyişine yönelik

[32]Hobsbawm, *Eşkıyalar*, s. 26.
[33]Hobsbawm, *Eşkıyalar*, s. 62,63.
[34]Hobsbawm, *Eşkıyalar*, s. 27.
[35]Üner, *Aşiret, Eşkıya ve Devlet*, s. 73.

bürokratik bilgisi ve aldıkları eğitim yetersizdi. Kanun ve nizam bilinci olmayan bu kuralsız toplumun eylemlerini 20. yüzyılın herhangi bir sosyolojik ya da ekonomik kuramıyla açıklamaya çalışmak yanıltıcı olacaktır. Fakat insanın doğası gereği benzer şartlarda, benzer olaylara, benzer tepkilerde bulunulduğu bilinen bir gerçektir.

Tarihî süreçte iktidar sahiplerini kısıtlayan sebeplerden biri, yetkililerin elindeki araçların hedeflere oranla yetersiz kalması, diğeri ise yönetilen kitlelerin itaat konusundaki istek veya direnci olmuştur.[36] Dersim'de herhangi bir ideoloji ve siyasi amacın güdülmediği eşkıyalık olaylarında, temelde gasp yoluyla maddi kazanç elde etme ve kanun dışı yaşama düşüncesi etkili olmuştur. Yaşanan isyanların geneli ise etnik bir bilinçten ziyade merkezileşme çalışmalarına gösterilen dirençten kaynaklanan gücü paylaşmama ve otorite karşıtı asayişsizlik hadiseleridir. Bu anlayışın hâkim olmasında, dağ köylerinde yaşıyor olmalarından dolayı kanunlarla sınırlandırılmayı kabullenmemeleri ve özgür yaşama arzusunun etkisi yadsınamaz. Diğer yandan mevcut düzene/düzensizliğe engel olmak isteyen devletin ve yetkililerin sürekli rakip ya da düşman olarak görülmesi ise madalyonun öteki yüzünü oluşturmuştur.

Avrupa'da büyük eşkıya çetelerinin etkinliğini uzun süre devam ettirmesinde bazı faktörlerin etkili olduğu görülmektedir. Eşkıyanın faal olduğu bölgede devlet otoritesinin yetersiz kalması, eşkıyanın dışarıdan destek alması ve yakın bölgedeki köylüler tarafından desteklenmesi bunların başlıcalarıdır.[37] Dersim'de görülen eşkıyalık hadiselerinde ise temelde üç faktörün etkili olduğu iddia edilebilir. Bunlar Osmanlı Devleti'nin bölgeye hâkim olamaması, toplumun temel ihtiyaçlarının karşılanamaması, eşkıya çetesinin yerel köklerinin olması yani merkezin ulaşamadığı belli dağ köylerinde yaşayan aşiret mensubu halktan oluşmasıdır.

Eşkıyalıkta genel sebep fakirlik olmakla birlikte işsizlik de önemli bir etkendir. Kırsal ekonomi insanlara yeteri kadar iş imkânı sunmadığından dolayı işsiz kalan nüfus, eşkıyalığın asıl kaynağını oluşturmuştur. Bu nüfus içerisinde ergenlik dönemi ile evlilik süreci arasında, aile yükümlülüğünün henüz alınmadığı yaşlardaki gençler eşkıya çetesinin asıl kitlesini oluşturmuştur. Nitekim kişiler geçimini sağlayacak bir iş bulduklarında ya da evlendiklerinde erkeğin mesleği, eşi ve çocukları genellikle onu eşkıyalıktan alıkoyuyordu. Dolayısıyla yetişkin köylüden ziyade genç bekârlar arasında

[36]Hobsbawm, *Eşkıyalar*, s. 14.
[37]Spıerenburg, *Cinayetin Tarihi Orta Çağ'dan Günümüze Avrupa'da Bireysel Şiddet*, s. 165.

eşkıya oranı daha yüksekti.[38] Eleman temini konusunda problem yaşamayan Dersim eşkıya çeteleri, üyeleri ve gruba katılım yönleriyle de farklılık göstermiştir. Öncelikle toplumun bir kısmı askere gitmek yerine aşiretin eşkıya grubuna katılmıştır. Ayrıca üyelerin evli ve çocuk sahibi olması da eşkıyalık yapmalarını engellememiştir. Genel olarak bu tür işler aşiretin genç erkeklerinin üzerindeki bir yük olmasına rağmen, üyelerin evli olmasının ya da yaşlarının çok önemli olmadığı anlaşılmaktadır.

Hem Osmanlı Devleti'nde hem diğer coğrafyalarda yaşanan eşkıyalık hadiselerinin bir kısmı vergi talep edilmesi veya vergilerin arttırılmasından kaynaklanmıştır. Örneğin araştırma dönemimize yakın bir zaman olan 1906 yılında vergilerin arttırılmasından dolayı Kastamonu, Sinop, Taşköprü dâhil Anadolu'nun birçok yerinde isyan çıkmıştır.[39] Fakat Dersim sancağına bakıldığında vergi ile ilgili isyanların vergilerin arttırılmasına değil toplanmasına tepki olarak çıktığı anlaşılmaktadır. Aynı dönemde çevredeki idari birimlere yönelik eşkıyalık hadiseleri ise mutad olarak devam etmiştir. Devletin soygunları önlemeye yönelik askerî müdahaleleri sonrasında ise onlarca aşiret ittifak hâlinde isyan etmiştir.

Dersim eşkıyalığını, diğer coğrafyalarda yaşanan eşkıyalıklardan ayıran bir farklılık da saldırılardaki devamlılıktır. Farklı coğrafyalarda çete ve grup kaynaklı eşkıyalık hadiseleri bir olay ya da duruma tepki olarak ortaya çıkmış ve yaşanan huzursuzluk ortadan kaldırılınca eşkıyalık da sona ermiştir. Fakat Dersim'deki eşkıya çeteleri herhangi bir olaydan sonra etkisiz hâle getirilmiş olsa bile, bir süre sonra aynı köy veya aşiretin mensupları eşkıyalık faaliyetlerine devam etmiştir.

Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere 1700'lü yıllardan sonra Dersim'de eşkıyalık olayları artmıştır. Bunda diğer nedenlerin yanında tüfek kullanımının Dersim'de yaygınlaşmasının da etkili olduğu anlaşılmaktadır. Tüfek kullanılmadan yapılan eşkıyalık eylemlerinde gögüs gögüse çarpışmaya girildiği için eşkıyanın can güvenliği de tehlikeye girmekteydi. Fakat tüfeğin kullanılması, saldırıyı yapan açısından kesin bir üstünlük ve avantaj sağladığı için baskın, talan, kervan soyma gibi eylemleri kolaylaştırmıştır.

Üzerinde durulması gereken diğer bir husus da eşkıyanın cezalandırılmasıdır. Osmanlı hukukunda hür, akıl baliğ ve İslam ülkesinin vatandaşı olduğu hâlde silah kullanarak yol kesen ve adam öldüren kişilere *"had"* cezası verilirdi. Bu ceza

[38]Hobsbawm, *Eşkıyalar*, s. 45-47.
[39]Maden, *Kastamonu'da Eşkıyalık,* s. 145, 149.

çoğunlukla idam, el ve ayakların çaprazlama kesilmesi ve sürgün şeklinde uygulanırdı. Hem yol kesen hem de adam öldürenler had cezası olarak idam edilirdi. Yol keserek mal gasp edenlerin sağ elleriyle sol ayakları çaprazlama kesilirdi. Yol keserek adam öldüren ve mal gasbedenlerin ise önce el ve ayakları çaprazlama kesilir, daha sonra da bu kişiler idam edilirdi. Sadece yol kesenler ise bu zararlı alışkanlığa tövbe edene kadar hapsedilirdi. Türk hukuk tarihinde devlete isyan eyleminin idamla cezalandırılması *"siyâset"* olarak adlandırılırdı. Devlete isyanın karşılığı *"siyâseten katl"* edilmekti. Eşkıyalığı engelleyebilmek için eşkıyalara asi muamelesi yapılır ve eşkıya *"siyâseten katl"* ile cezalandırılırdı.[40] Devletin sınırlarının çok genişlemiş olmasından dolayı siyasi ve sosyal düzeni sağlamak amacıyla ağır cezalar uygulanırdı.

Osmanlı Devleti, eşkıyalıkla hukuki yollarla mücadele etmiş ve eşkıyanın eylem türüne göre farklı cezalar uygulamıştır. Geçmiş dönemde eşkıyalığa karşı önleyici tedbir olarak nezre bağlama[*] ve kırsal bölgede yaşayan halkın birbirine kefil yapılması yoluna başvurulmuştur. İkinci yolla sorumluluk ve yük dağıtılmaya çalışılmıştır.[41] Eşkıyalık yapanlara ya da eşkıyaya yardım edenlere Tanzimat Dönemi'ne kadar idam, kısas, sürgün, kalebendlik, cezirebendlik, küreğe koyma ve müsadere gibi cezalar verilmiştir. Fakat imparatorluğun son yüzyılında değişen hukuk kurallarına ve yaşam koşullarına bağlı olarak cezalarda farklılığa gidilmiştir.[42] Dolayısıyla Dersim sancağında da süreç bu doğrultuda ilerlemiş ve araştırma dönemimizde genellikle hapis, kısmen de sürgün, idam ve küreğe koyma cezaları uygulanmıştır.

---

[40]Murat Gökhan Dalyan, *Bir Osmanlı İç Güvenlik Teşkilatı Kır Serdarlığı,* Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2016, s. 10, 11; Maden, *Kastamonu'da Eşkıyalık,* s. 17.

[*]Nezre Bağlama; Bir bölge halkının söz verdiği hâlde hükümet tarafından doğru bulunmayan eylemi tekrar ettirmesi hâlinde kendilerine ceza uygulanmasıdır (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 692).

[41]Dalyan, *Bir Osmanlı İç Güvenlik Teşkilatı Kır Serdarlığı,* s. 7-27.

[42]Üner, *Aşiret, Eşkıya ve Devlet*, s. 108, 109.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE DERSİM

1.1. Dersim Adının Anlamı ve Menşei

İlk Çağ ve Orta Çağ kaynaklarında geçmeyen Dersim adının[1] menşei ve anlamı hakkında farklı iddialar ortaya atılmıştır. Bir iddia, Dersim adının eski çağlarda Tercan ve çevresini de kapsayan Derksen adının Farsçayla etkileşimi sonucu ortaya çıkmış olabileceğini savunur.[2] Kaynaklarda bu iddiayı doğrulayacak bir kullanıma veya bilgiye tesadüf edilmemiştir. Araştırmacıların bir kısmı Dersim isminin "Gümüş dere", "Gümüş deresi" anlamlarına geldiğini iddia ettikleri gibi[3] bir kısmı da "Gümüş ağaç" olarak anlamlandırmıştır.[4] Gümüş dere iddiası Dersim adının kullanıldığı Asıl Dersim'den çok uzak ve ilgisi olmayan kısımlarıyla izah edilmeye çalışılmıştır. Gümüş ağaç iddiası ise sadece bir çıkarıma dayanmaktadır. Dolayısıyla bu iddialar zorlama yorumlar gibi durmaktadır.

Bölgede bulunan altın ve gümüş madenlerinden dolayı Dersim adının, der (kapı) ve sim (gümüş) kelimelerinin birleşmesiyle oluşan Farsça bir sözcük olduğu ve "Gümüş kapı" anlamına geldiği de iddia edilmiştir.[5] 20. yüzyılın ortalarına doğru yaygınlaşan etimolojik bakış açısıyla bağlantılı olan bu anlamlandırma, varsayım ve tahmine dayalı olarak öne çıkan bir ihtimalden öteye geçememiştir. Bu anlamlandırmada arşiv belgelerinden istifade edilmediği gibi iddia herhangi bir kaynağa dayandırılmamıştır. Fakat bu yorum tenkide tabii tutulmadan, zamanla araştırmacıların geneli tarafından doğru kabul edilmiş ve kullanılmıştır. İfade edileceği üzere bahsedilen kabulde Dersim'in coğrafi yapısı ve görünümü de etkili olmuştur.

---

[1]Necmi Günel, *Dersim İsyanı*, Paraf Yayınları, İstanbul 2010, s. 39.

[2]İbrahim Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*, Kripto Kitaplar, 3. Baskı, Ankara 2017, s. 17.

[3]Mahmut Akyürekli, *Dersim Sorunu (1937-1938),* (Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2010, s. 9, 10.

[4]Ebubekir Pamukçu, *Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri*, Yön Yayıncılık, Birinci Baskı, İstanbul 1992, s. 52; Kibar Taş, *Osmanlı Döneminde Dersim (Daresime) Aşiretleri,* Libra Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2014, s. 23, 24.

[5]*Dersim Raporu*, T.C. Dahiliye Vekaleti Jandarma Umum Kumandanlığı III. Ş (Şube) I. Ks. (Kısım), Sayı 55058, Yay. Haz.: İzzeddin Çalışlar, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2011, s. 15, 16; M. Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Ani Matbaası, Halep, 1952, s. 1; Nazmi Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar, Coğrafya- Tarih- Hukuk-Folklor- Teogoni*, Kalan Yayınları, Birinci Basım, Ankara 1999, s. 21; Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*, s. 18.

1851 yılında Ducek ve Dersim dağlarında gümüş, kurşun, altın madenlerinin keşfi, çıkarılması ve Keban'daki Maden-i Hümayuna dahil edilmesi için mühendis görevlendirildiği bilinmektedir.[6] Dersim dağlarında kısmen tespit edilen bu madenler Osmanlı Devleti tarafından çıkartılıp işlenememiştir. Son dönemlerde yapılan araştırmalara göre Hozat'ın kuzeydoğusunda ve Ovacık'ın doğusunda gümüş madeni bulunmaktadır. Ayrıca Dersim genelinde yaygın olan farklı madenlerin[7] renklerinden dolayı o günün şartlarında gümüş zannedilmesi de mümkündür. Netice itibariyle bahsedilen ihtimaller göz önünde bulundurulduğunda bu anlamlandırma kısmen akla yatkın gelebilir.

Harabelerden anlaşıldığı kadarıyla önceki dönemlerde Halvori ve Nekma? köylerinde altın ve gümüş madeni çıkarılarak dökümhanede işletilmiştir.[8] Altın madeninin Romalılar Dönemi'nde çıkarılmış olabileceği rivayet edilmiştir.[9] Girişi curufla doldurulmuş olan altın madeni Halvorivank adlı Ermeni köyü yakınlarında bulunmaktadır.[10] Bu durum altının Ermeniler tarafından çıkarılmış olabileceğini akla getirmektedir. Bahsedilen ihtimalin gerçek olması hâlinde Hristiyan toplumun işlettiği bu madenlerin Dersim adının yerleşmesinde etkili olması mümkün görünmemektedir.

Gümüş kapı varsayımı kendi içerisinde tutarsızlık barındırmaktadır. Şöyle ki; Dersim olarak anılan asıl bölgedeki halk Zazaca konuşmasına rağmen, anlamlandırma Farsça/Kürtçe üzerinden yapılmaktadır. Bunun yanı sıra gümüş madeni çok yaygın değildi ve işletilememekteydi. Oysaki coğrafya ve toplum üzerinde etkili olabilmesi için gümüşün yaygın olması ve çıkartılıp, işletilmesi gerekirdi. Ayrıca halkın diline, kültürüne ve ekonomik yaşantısına gümüşle alakalı unsurlar yansımış olurdu. Fakat günlük yaşantıda bunu destekleyecek bulgulara rastlanmamıştır. Osmanlı arşiv kayıtlarında da Dersim'de gümüş çıkartıldığına ve ticareti yapıldığına dair herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Dersim gibi asayiş bakımından sorunlu bir bölgede maden sevkiyatını sağlayacak yollara ve güvenliği sağlayacak karakollara şiddetle ihtiyaç duyulacağı için bunun yazışmalara konu olması icap ederdi. Dolayısıyla çıkarılmayan

[6]*BOA.* Fon HH.İ., D.N. 3, G.N.13 (1-13).
[7]https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/hizmetler/maden-haritalari/Tunceli.pdf (Erişim tarihi 21 Aralık 2020)
[8]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1325, s. 245.
[9]Antranik, *Dersim Seyahatname*, Çev.: Payline Tomasyan, Aras Yayıncılık, İkinci Baskı, İstanbul 2014, s. 93.
[10]L. Molyneux-Seel, "A Journey in Dersim", *The Geographical Journal*, Vol.: 44, No: 1, July 1914, pp. 49-68, s. 64.

ama kısmen bilinen bir madenin bütün coğrafyaya isim olması pek mümkün görünmemektedir.

Dersim adının menşei ile ilgili diğer bir iddia da bölgede yaşayan bir aşiretin isminin coğrafyanın ismi hâline gelmesidir. Kaynaklardan hem Dersim bölgesinde hem de farklı yerlerde "Disimli/lü", "Dirsimli/lü", "Şeyhhasanlı/lu" adlı bir aşiretin yaşadığı anlaşılmaktadır.[11] Son dönemde arşiv kayıtlarında da tespit edilen bu durumu Mutasarrıf Musa Celal Bin Hakkı 1908 yılında, *"Dersim Sancâğı'nın Dersim nâmıyla mu'ayyen bir mevki'i olmayub aşâ'ir-i mevcûdenin (Dersimânlı, Seyyidanlı ve Şeyh Hasanânlı) nâmlarıyla münkasım olduğu üç şube-i esâsîyeden en mühimmi olan Dersimânlı Aşireti'nin Kızılkilisa, Mazgirt, Ovacık ve Hozat kazâları satranc-vârî birer murabba' itibârıyla bu dört kazânın nokta-i iltisâkı etrafında bir kıt'a-i sağîreden ibâreden olan karârgâhına nisbetle bu sancak o nâmı almış ve o kıt'a-i sağireye el-yevm (Dersimiçi) dinilmekde bulunmuş olub"*[12] şeklinde ifade etmiştir. Fakat bu adın zamanla kısmen değiştiği görülmektedir. 1850'li yıllara kadar arşiv belgelerinde Disim, Disimi, Desimi, Desimli, Desimlu ve Ducik gibi adlar yaygın olarak kullanılırken, Dersim adı ise çok az kullanılmıştır. Dersim'in sancağa dönüştürülmesi ile birlikte -r harfi eklenerek Dersim şeklinde kullanılmıştır. II. Abdülhamid Dönemi ve sonrasında ise yalnızca Dersim adının kullanıldığı görülmektedir.[13] Neticede Dersim adının bölgede yaşayan Desim/Disim aşiretinden geldiği güçlü bir ihtimal olarak dikkat çekmektedir.

Bu aşamada aşiretin, coğrafyanın adını almış olabileceği değerlendirilebilir ancak bu zayıf bir ihtimal gibi görünmektedir. Çünkü İç Dersim ya da Asıl Dersim olarak anılan bölge için Osmanlı kaynaklarında son dönemlere kadar Dersim değil Ducik tabiri yaygın bir şekilde kullanılmıştır.[14] İdareciler Docik bölgesinin batı sınırını Hozat'ın kuzeyinde yer alan Tağar köyünden başlatmıştır.[15] Bu da bölgenin isminin zamanla değiştiğini göstermektedir. Ayrıca kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla

---

[11]Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak Aşiret ve Cemaatlar*, İşaret Yayınları, İstanbul 2001, s. 74, 283, 597.

[12]*BOA*. Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (6.1); Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti, İzâle-i Vahşet, Tashîh-i İtikâd ve Tasfiye-i Ezhân 1880-1913*, Kitap Yayınevi, Birinci Basım, İstanbul 2013, s. 128.

[13]Mehmet Yıldırım, "Desimlu Aşireti'nden Dersim Sancağı'na", *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 1, S. 1, Güz 2012, ss. 23-37, s. 26-32 (Dersim adı ve menşei hakkında yapılmış olan bu çalışma arşiv belgeleriyle birlikte yerel/sözlü kaynaklardan yararlanılarak hazırlanmıştır. Çalışma, kaynakların karşılaştırmalı kullanımı yönüyle dikkate değerdir).

[14]Mehmet Yıldırım, a.g.m., s. 32.

[15]Fatih Gencer, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Dersim'de Merkezî Otoriteyi Kurma Çabaları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi (DTCF Dergisi),* C. 55, S. 1, 2015, ss. 217-242, s. 219.

"Disimli/lü", "Dirsimli/lü", "Şeyhhasanlı/lu" Aşireti Erzurum, Kuruçay, Kemah, Harput, Çemişgezek, Malatya, Arapgir, Kiğı, Adana, Tarsus ve İçel gibi farklı yerlerde yaşamıştır.[16] Dönemin şartları göz önünde bulundurulacak olursa farklı aşiretlerin aynı isimle anılması mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla bahsedilen geniş alanda birden fazla aşiretten ziyade bir aşiretin yaşaması daha olasıdır. Bu da aşiretin Dersim'e gelerek bu ismi aldıktan sonra bahsi geçen yerlere dağılmasını zorunlu hâle getirmektedir. Oysaki böyle bir ihtimali doğrulayacak herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Dersim adının aşiret adından gelmesiyle alakalı diğer bir husus da Dersim adının kullanıldığı sınırlardır. Bugün Dersim olarak tanımlanan saha Dersim'in sancağa dönüştürülmesi ile resmi mahiyet kazanan kısımdır. Bunun öncesinde ismin kullanıldığı coğrafyanın sınırları kesin bir şekilde tespit edilememektedir.[17] Öyle anlaşılıyor ki Dersimanlı Aşireti Nazımiye, Mazgirt, Ovacık ve Hozat'ın kesiştiği dar alanda yaşamış ve buraya adını vermiştir.[18] Fakat aşiretin hâkim ve güçlü olmasından dolayı bölgede yaşayan diğer aşiretler üzerinde oluşturduğu etki sonucunda zamanla aşiretin isminin kullanım alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

Dersim sancağı kurulmadan önce etkin olan ve öne çıkan kısım Çemişgezek ve çevresidir. XVI. yüzyılda Mazgirt, Pertek, Sağman ve Çemişgezek çevresi için *"Çemişgezek Ülkesi"* tabiri kullanılır. XVII. yüzyılda ise buralar için *"Çârsancak"* adının kullanımı yaygınlaşır.[19] Bölge için uzun bir süre Çemişgezek, Çarsancak gibi isimlerin tek başına kullanılması Dersim adının o dönemde buralar için kullanılmadığını göstermektedir. Bu da Dersim isminin önceleri daha dar bir saha için kullanıldığını kanıtlamaktadır.

Osmanlı yönetimi altındayken Dersim'de birçok sınır değişikliği yaşanır. Daha çok asayişi sağlamaya yönelik olan bu değişikliklerde bölgedeki Alevi nüfusu tek merkezden idare etme düşüncesi de etkili olur.[20] Süreç içerisinde sancağa birçok yer dahil edilir veya bazı yerler sancak sınırlarından çıkarılır. Dolayısıyla devletin farklı

---

[16]Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak Aşiret ve Cemaatlar*, s. 74, 283, 597.
[17]Mehmet Yıldırım, a.g.m., s. 24, 32.
[18]*BOA*. Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (6.1).
[19]Mehmet Ali Ünal, "XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı-İdari Yapısı", *Osmanlı Araştırmaları XII*, (Neşir Heyeti: Halil İnalcık, Nejat Göyünç, Heath W. Lowry, İsmail Erünsal, Bert Fragner, Klaus Kreıser), İstanbul 1992, ss. 367-390, s. 367.
[20]Abdulkadir Gül, "Dersim Sancağının İdari Yapısı ve İdarecileri (1846-1918)", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS)*, Yıl: 3, S. 17, Eylül 2015 (b), ss. 23-54, s. 33.

amaçlarla uyguladığı bu idari değişiklikler dikkate alınmadan bölgenin tamamını Dersim adıyla açıklamak gerçeği yansıtmakta yetersiz kalacaktır.

1.2. Dersim'in İklimi ve Coğrafi Özellikleri

Osmanlı Devleti'nin son döneminde Mamuratülaziz (Elazığ) vilayetine bağlı bir sancak olan Dersim, doğuda Erzurum, Diyarbekir, kuzeyde Erzurum, batıda ve güneyde Mamuratülaziz vilayetleri gibi büyük idari birimlerle komşudur.[21] Doğrudan sınır komşusu olan alt idari birimler ise, doğuda Kiğı, Karakoçan, kuzeydoğuda Tercan, kuzeyde Erzincan merkezi ve Kemah, batıda Kemaliye ve Arapgir, güneyde Keban, Elazığ merkezi ve Palu'dur.[22]

Sancak, idari birimlerin yanı sıra doğuda Kiğı yönünden gelen Büyüksu (Peri Suyu), kuzey ve batıdan Fırat (Karasu), güneyden Murat Nehirleri ile çevrili tabii bir ada görünümüne sahip olmuştur. Yeryüzü şekillerine bağlı olarak Fırat ve Murat Nehirleri, doğu-batı yönlü sardığı sancağın doğal sınırlarını çizmiştir. Doğudan batıya doğru sırasıyla Peri, Pülümür, Munzur (hem batı-doğu, hem de kuzey-güney yönlü olarak), Hozat (Singeç/Büyük Dere), Tağar Nehirleri ve kolları kuzey-güney yönlü akarak kara kütlesini parçalamış ve daha sarp bir hâle gelmesine sebep olmuştur. Yağışlardan ve karların erimesinden dolayı geneli ilkbahar ve yaz başlangıcında geçit vermeyen bu nehirlerin tamamı Murat Nehri vadisinde toplanmaktadır.

Dersim çevresinde bulunan ve kısmen düzenli kaynaklardan beslenen fakat kar ve yağmur sularına bağlı olarak geneli düzensiz bir rejime sahip olan nehirlerin bir kısmından köprü ile geçilirken bir kısmından kelek* denilen kayıklarla geçilirdi. Fırat Nehri (Karasu) üzerinde doğudan batıya doğru sırasıyla Acemoğlu, Kemah, Şeytan, İliç ve Eğin Köprüleri, Murat Nehri üzerinde Palu Köprüsü, Munzur Nehri üzerinde Pulur yakınlarında bir köprü inşa edilmiştir. Fırat Nehri üzerinde Arapgir ve Keban

---

[21]Aziz Altı, "Şemseddin Sami'nin KÂMÛSU'L-ALÂM'ında Dersim", Tunceli Üniversitesi, *2. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Bildirileri*, (20-22 Eylül 2013-Tunceli), Tunceli 2014, ss. 91-98, s. 94.

[22]Mehmet Zülfü Yolga, *Dersim (Tunceli) Tarihi*, Yay. Haz.: Ahmet Halaçoğlu, İbrahim Yılmazçelik, Volkan Matbaacılık, Ankara 1994, s. 101.

*Kelek: Koyun, keçi, oğlak tulumlarının şişirilerek üzerlerinin sırıkla kapatılması sonucu elde edilen ve nehir üzerinde taşımayı sağlayan kare veya dikdörtgen şeklindeki araçtır.

Madeni'nde, Murat Nehri üzerinde Pertek, Çemişgezek ve Aşıvan'da,[23] Peri Nehri üzerinde ise Pağnik'te gemi ile taşımacılık yapılmaktaydı.[24]

İlin topraklarının % 70'ini dağlar, % 25'ini platolar ve % 5'ini küçük ova ve düzlükler oluşturur. Engebeli bir arazi yapısına sahip olan Dersim'de batıdan doğuya ve güneyden kuzeye doğru gidildikçe artan yükselti, Munzur Dağı'nda doruk noktasına ulaşır. Ani yükseltilere ve dik yamaçlara bağlı olarak vadi tabanlarında ovalar oluşmamıştır. Ovaların az olması ve derin vadilerde akan nehirlerin sulamada kullanılamaması tarımsal faaliyetleri sınırlamıştır.[25] Dersim'de Zeranik, Yeşilyazı, Pertek ve Çarsancak'ta bulunan ve kısmen tarım yapılabilen küçük ovalar dışında kayda değer ova bulunmamaktadır. Fakat dağlarda bulunan düzlükler şeklindeki yüksek platolar azımsanmayacak sayıdadır. Orman yetişmeyen bu platolar barındırdığı çayırlardan dolayı hayvancılık açısından oldukça önemlidir.[26]

Denizden yüksekliği 1050 metre olan Dersim'de dağlar batı-doğu yönlü uzanır. Dağların yükseklikleri genellikle 3000 metreden fazladır. Doğu Torosların uzantısı olan Munzur Sıradağları, Mercan, Geşo, Çal, Eğri Pınar, Koç Gölbaşı, Bağır, Bobyez Baba, Sultan Baba, Dojik Baba, Kırklar, Karasakal, Zel Dağları, Ziyaret, Katır, Akbaba Tepeleri dağların başlıcalarıdır. Bu dağların birçoğunda büyük sayılmayacak göller mevcuttur. Dersim'in orta ve kuzey kısmındaki dağlar ormanla kaplıdır. Yükseklik ve bakı durumuna göre özellikle vadilerde sık meşe ormanları, ardıç, gürgen, dişbudak, kavak ve çınar ağaçları yetişir.[27]

Kuzeydoğudan Bağırpaşa Dağı, kuzeyden Mercan Dağları, kuzey ve kuzeybatıdan Munzur Dağları doğal setler şeklinde sancağı kuşatarak dışarıyla bağlantıyı sınırlamıştır. Çok engebeli ve derin vadilerle birbirinden ayrılmış olan Dersim dağlarında bulunan bazı geçitler sancak içi ve komşu illerle ulaşımı nispeten mümkün kılmıştır. Yılın büyük kısmında kapalı olan ve ancak haziran-ekim ayları arasında kullanılabilen bu geçitler, Azver, Birman, Katır (Sin), Mıh, Naldöken, Mancık,

---

[23]*ATASE.* İSH. S.N. 10405, K.N. 1107, G.N. 84, *ATASE.* İSH. S.N. 14898, K.N. 773, G.N. 113aa, *ATASE.* ATA.ZB. S.N. 2328, K.N. 27, G.N. 78ae; Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 7, 9.

[24]*BOA.* Fon DH.İD., D.N. 211, G.N.63 (8.2/9.1).

[25]Ela Ünlü, *Aşağı Murat-Tunceli Dağlık Yöresi'nin Tarımsal Yapısı,* (Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2008 s. 12.

[26]*Seçilmiş Göstergelerle Tunceli 2013*, TÜİK Matbaası, Ankara, 2014. s. XII, XIII; T.C. Tunceli Valiliği, *Tunceli İl Yıllığı 1967*, Ankara 1968, s. 35.

[27]*Tunceli İl Yıllığı 1967*, s. 29-32; *Seçilmiş Göstergelerle Tunceli 2013*, s. XII, XIII.

Karagöl, Bakire, Sefilbaba, Mercan, Kemah (Ziyaret), Zinigediği geçit ve boğazlarıdır.[28]

Dersim'in tamamında karasal iklim hâkimdir. Karasallık şiddeti kuzeyden güneye doğru inildikçe, yükseltinin düşmesine ve arazinin genel olarak güneye bakmasına bağlı olarak, azalmakta ve iklim yumuşamaktadır. Munzur Dağları Kuzey'in soğuk rüzgarlarının Dersim'e geçmesini engellediği için şiddetli soğuklar görülmemektedir.[29] Bölgede tipik karasal iklim yaşandığı için yaz mevsimleri sıcak ve kurak, kış mevsimleri soğuk ve kar yağışlı geçmektedir. Yağmurlar çoğunlukla ilkbaharda yağmaktadır.

Dersim'de kasım ayında yağmaya başlayan ve metrelerce yükselen kar, mart ayı sonlarına kadar yağmaya devam eder ve mayıs ayı ortalarına kadar yerde kalır. Arazi şeklinden dolayı özellikle ocak ve şubat aylarında çığ hadiseleri yaşanır. Kar yaşamı olumsuz etkilemesine rağmen Dersimliler farklı bölgelerde olduğu gibi iple örülen ve ayaklara bağlanan geniş tabanlı hedik adlı araçlar sayesinde yüksek karlar üzerinde batmadan rahatlıkla yürüyebilmiştir.[30]

Munzur suyu, Dersim'de aşiretlerin hâkim olduğu kısmı şark ve garp diye ikiye bölmüştür.[31] Şarki Dersim, Nazımiye, Mazgirt, Peri, Pülümür ve bugünkü Tunceli'nin merkezi olan Mameki çevresidir.[32] Garbi Dersim ise Munzur suyunun batısında kalan Ovacık ve sancak merkezi olan Hozat bölgesi başta olmak üzere birçok yönüyle buralardan ayrılan Pertek, Çemişgezek, Kemah, Gercanis (Refahiye) ve Kuruçay (İliç) bölgelerinden oluşur.[33] Böyle bir ayrıma gidilmesinde temelde coğrafi yapı, coğrafi yapının toplumsal yaşantı ve devlet işleyişi üzerindeki etkisi belirleyici olmuştur.

Osmanlı Dönemi'nde hazırlanan layihalara yansıdığı üzere Dersim'de bir de Asıl Dersim veya İç Dersim ayrımı yapılmıştır. Asıl Dersim genel hatlarıyla Hozat, Ovacık, Mazgirt, Nazımiye ve Pülümür'ün batı kısmını kapsamaktadır. Ahalisinin devlete itaatinin zayıf olduğu bu bölgeler genel olarak yüksek dağlar ve derin vadilerden oluşan ve tarıma uygun olmayan arazi özelliklerine sahiptir.[34] Dersim'in asıl

---

[28]T.C. Tunceli Valiliği, *Bir Tutam Tunceli,* Anıt Matbaası, Ankara 2012. s. 21-27; *Tunceli İl Yıllığı 1967*, s. 30, 31.
[29]Abdulkadir Gül, Ali Rıza Özdemir, *Dersimliler Ermeni mi?* İdil Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 55.
[30]Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar,* s. 142-144.
[31]Kâzım Karabekir, *Kürt Meselesi*, Yay. Haz.: Faruk Özerengin, Emre Yayınları, 12. Baskı, İstanbul 2004, s. 91.
[32]Yolga, *Dersim (Tunceli) Tarihi*, s. 81; Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*, s. 62.
[33]Abdulkadir Gül, 2015 (b), a.g.m., s. 31.
[34]Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 139, 161.

kısmını oluşturan ve içeride kalan Doğu Dersim kayalık ve ormanlarla kaplı, tarıma elverişli olmayan bir yapıya sahiptir. Pülümür Çayı'nın aktığı Darboğaz (Harçik) ve bu boğaz ile Munzur Nehri'nin yatağı arasında kalan kısım birçok mağaranın, dik yamaçların ve derin vadilerin bulunduğu, Dersim'in en sarp kısmını oluşturur. Mıntıka bu yönüyle sürekli isyan eden aşiretlerin sığınağı hâline gelmiştir.[35]

Arazinin engebeli ve sarp yapısı sancakta zaruret derecesinde ihtiyaç duyulan yolların yapılmasına mani olmuştur. Bu durum bir liman şehri olan Trabzon ile Harput ve Diyarbekir arasında, bunun yanı sıra Harput ve Erzurum arasında en kestirme nokta olan Dersim'de ticari ve askerî sevkiyatta kullanılabilecek önemli yolların yapımını engellemiştir. Bu da devletin bölgedeki nüfuz ve idaresini zayıflatan temel sebeplerden biri olmuştur.[36] Örneğin, nisan ayında yerde metrelerce karın bulunduğu Dersim'de asker sevkiyatı sırasında, askerî birlik öndeki askerin karda açtığı yolu takip ederek ilerleyebilmiştir.[37] Ayrıca arızalı arazi yapısından dolayı bölgeler arası geçişlerin çok zor olduğu ve uzun zaman aldığı Dersim'de yolların olmayışı, ihtiyaç fazlası ürünlerin farklı bölgelere ulaştırılmasını ve ticaret yapılmasını zorlaştırmıştır.[38]

Munzur Dağı'nın kuzeyde aşılması zor doğal bir set oluşturması, iç bölgelerde bağlantıyı güçleştiren yüksek dağlar, sancak sınırlarını çizerek idari taksimatta belirleyici olan nehirler, sancak dışı gidiş-gelişleri sınırlandırmış hatta zaman zaman imkânsız hâle getirmiştir. Bu durum Dersim toplumunun büyük bir kısmının dışardaki medeniyet imkânlarından kopuk ve iptidai bir yaşam sürdürmesinde etkili olmuştur.[39]

Dersim'in güney kısmında yaşayan toplum tarım ve hayvancılık yaparak ihtiyaçlarını gidermeye çalışmıştır. Ayrıca ihtiyaç fazlası ürünü satarak bölge ekonomisine kısmen katkıda bulunduğu gibi devlete karşı olan yükümlülüklerini büyük oranda yerine getirmiştir. Ovacık, Nazımiye ve günümüz il merkezi üçgeninde kalan ve çevre toplumlarla ilişkileri zayıf olan asıl Dersim'de ise yüzey şekilleri tarıma imkân vermediği gibi, ağır iklim koşulları hayvancılığı olumsuz etkilemiştir. Buna rağmen nüfusu sürekli artmakta olan toplumda ekonomik ihtiyaçlar doğal olarak artarak devam etmiştir. Bu durum üretim kültürüne, tarım ve ticarete yeterince alışkın olmayan aşiretlerin eşkıyalık faaliyetlerini arttırmasında ve devlet otoritesinin zayıflamasında etkili olmuştur. Dersim toplumunun bu denli keskin sınırlarla ayrışmasında yeryüzü

[35]Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar,* s. 23; *Dersim Raporu*, s. 15, 24.
[36]*BOA.* Fon ŞD., D.N. 26, G.N. 14 (1.3); *BOA.* Fon HR.TO., D.N. 542, G.N. 55 (1.1).
[37]*BOA.* Fon Y.MTV., D.N. 297, G.N.68 (2.1).
[38]Aziz Altı, "Şemseddin Sami'nin KÂMÛSU'L-ALÂM'ında Dersim", s. 95.
[39]Günel, *Dersim İsyanı*, s. 13.

şekilleri, yöresel iklim farklılıkları, ulaşım imkânları, kapalı toplum özelliği, devletin hâkimiyet durumu, tarımsal ve hayvansal üretim ve üretime bağlı olarak gelişen ticaretin yapılma düzeyi belirleyici olmuştur.

1.3. Dersim Coğrafyasının Tarihsel Süreci

Keban Barajı'nın yapılmasıyla birlikte bölgenin bir kısmının su altında kalacak olmasından dolayı, 1968-1970 yıllarında bölgede araştırma ve kazı çalışmaları yapılır. Bu çerçevede Değirmentepe, Tepecik, Korucutepe, Norşuntepe, Gölek, Yeniköy, Hüytepe ve Pulur'da (Sakyol) yapılan yüzey araştırmaları sonucunda Tunceli'nin güney hattında, başka bir ifadeyle Çemişgezek ve Mazgirt arasında Neolitik, Kalkolitik, Tunç ve Demir Devri kültür katmanlarına ait önemli bulgular elde edilir.[40] Gerek yüzey çalışmalarında elde edilen kalıntılar ve gerekse Murat Nehri vadisinin yakın çevresinde bulunan Çemişgezek, Pertek, Mazgirt'te yer alan kale ve mimari kalıntılardan anlaşıldığı üzere bölgenin tarihi eski dönemlere dayanmaktadır. Fakat yapılan araştırmaların sonuçları Tunceli'nin güney kısmı için geçerlidir. Dolayısıyla her açıdan farklı özellikler taşıyan kuzey ve doğu kısmını bu veriler üzerinden değerlendirmek yanıltıcı olacaktır.

Bölge M.Ö. 2200'lü yıllarda Hurrilerin hâkimiyetine girer. Anadolu'da büyük bir devlet kuran Hititler M.Ö 1375-1335 yıllarında Dersim'i sınırlarına dâhil eder fakat buraya tam hâkim olamaz. Hititlerden sonra M.Ö. 12 yy.da Urartular bölgeyi hâkimiyetleri altına alır.[41] M.Ö. 600'lü yıllarda Medler, M.Ö. 560'larda Persler hâkim olunca, bölge bir süre İran uygarlığına bağlanır.[42] M.Ö. 4 yy.da Büyük İskender'in Asya seferi sırasında Anadolu ile birlikte Dersim de Makedonya krallığına bağlanır. Ancak bu süreçte Dersim, Kapadokya Krallığı ile Makedonya Krallığı arasında birkaç defa el değiştirir.[43] M.Ö. 20'lerde Romalılar Dersim ve çevresini Roma'nın bir ili hâline getirir. M.S. 395 yılında Roma İmparatorluğu Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılınca Dersim'in de dahil olduğu bölüm Doğu Roma (Bizans) sınırları içerisinde kalır.[44] Bu defa da bölge Sasanilerle Bizanslar arasında hâkimiyet mücadelesine sahne olur.[45]

---

[40]Ali Kaya, *Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi*, Demos Yayınları, Birinci Basım, İstanbul 2010, s. 168-170.
[41]*Seçilmiş Göstergelerle Tunceli 2013*, s. XI.
[42]Savaş Sertel, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Genel Nüfus Sayımına Göre Dersim Bölgesinde Demografik Yapı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 24, S. 1, 2014, ss. 269-282, s. 270.
[43]*Bir Tutam Tunceli,* s. 10.
[44]Savaş Sertel, a.g.m., s. 270.
[45]*Tunceli İl Yıllığı 1967*, s. 41.

İslam Devleti'nin Anadolu'ya düzenlediği seferler sonucunda 7. yüzyıl ortalarında Dersim'in de içinde bulunduğu bölge Müslüman Arapların denetimine girer (Bir kaynağa göre Halid Bin Velid 640 yılında Kiğı'ya kadar gitmiştir.[46] Fakat bu iddia doğrulanamadığı gibi Dersim çevresinin hangi Müslüman komutan tarafından fethedildiği de tespit edilememiştir). Bu gelişmelerden sonra devletlerin içinde bulunduğu iç karışıklarla paralel olarak Müslümanlarla Bizans arasında sürekli el değiştirir. Yöre, 685 yılında Bizans İmparatorluğu tarafından ele geçirilirse de 699 yılında Bizanslardan geri alınır. Fakat bir süre sonra Hazar Türklerinin denetimine girer. Hazarların hâkimiyetine son veren Abbasi Halifesi Harun Reşid zamanında tekrar İslam devletine bağlanır. 972 yılına gelindiğinde ise Bizansların elindedir.[47]

Müslüman Türkler ilk olarak Emir Saltuk'un 1057 yılında düzenlediği seferle Dersim'e girer. Aynı sene Yakuti de Batı Dersim ve Kemah'ta etkili olur.[48] Malazgirt Savaşı'ndan sonra Bizans'a karşı bağımsızlığını kazanan Ermeni Filaletos 1086 yılına kadar Dersim'i de kapsayan bölgeyi hâkimiyeti altına alır. Bu arada Melikşah Çubuk Bey'i Harput ve Dersim yöresini almakla görevlendirir. 1087 yılında Çubuk Bey Filaletos'un hâkimiyetine son verince, Çubukoğulları yönetimine giren Harput ve Dersim çevresinde Türklerin hâkimiyeti başlar.[49] Bu dönemde bölgede Türk beylikleri arasındaki hâkimiyet mücadelesi artarak devam eder. Mengücekler Dersim'in kuzey kısmına hâkim olurken, güney kısmında Çubukoğullarının hâkimiyeti sürer. 1115 yılında Artukoğulları Çubukoğullarını yenince Dersim'in güney kısmı bu defa Artukoğullarının kontrolüne geçer. 1163 sonrasında ise bölge önce Danişmendi Yağıbasan'ın, sonra da Anadolu Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetine girer.[50] Selçuklular Devri'nde bir süre Mengüceklerin, kısmen de Saltukluların hâkimiyeti sürer,[51] bu beyliklerden Mengücekler Mazgirt, Pertek, Çemişgezek, Hozat, Ovacık'a; Saltuklular da Nazımiye'ye hâkim olur.[52]

13 yy. başlarında Moğollar batı yönünde ilerlerken, Erzurum, Erzincan ve Palu çevresindeki birçok aşiret Moğol baskısından kaçmak amacıyla Dersim'e sığınmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin 1243 Kösedağ Savaşı'nda yenilmesinden sonra

[46]Hıdır Öztürk, *Tarihimizde Tunceli ve Ermeni Mezalimi*, TKAE Yayınları, Ankara 1984, s. 2.
[47]*Bir Tutam Tunceli,* s. 12; *Seçilmiş Göstergelerle Tunceli 2013*, s. XI.
[48]Günel, *Dersim İsyanı*, s. 43.
[49]Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*, s. 44; *Bir Tutam Tunceli,* s. 12.
[50]*Bir Tutam Tunceli,* s. 12.
[51]Savaş Sertel, a.g.m., s. 270.
[52]Yolga, *Dersim (Tunceli) Tarihi*, s. 49.

Dersim'in de içinde bulunduğu bölge önce Moğolların, 1250 yılından sonra da İlhanlıların hâkimiyet sahasına girmiştir. 1300'lü yıllarda güç dengesine bağlı olarak bölge sürekli el değiştirmiştir. İlhanlılardan sonra Dersim civarı sırasıyla Eretna Beyliği ve Mutahharten Emirliği'ne bağlanmış daha sonra da Mutahharten'i idaresi altına alan Kadı Burhanettin Beyliği'nin kontrolüne geçmiştir.[53] Ankara Savaşı'ndan önce Doğu Anadolu Bölgesi Timur Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir.[54] Ankara Savaşı Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini sarsarken Dersim'deki aşiretler de çatışmaya başlamıştır. Nazımiye yakınlarında yaşayan Hormeklilerle Haydaran ve Alan aşiretleri arasında önemli çatışmalar yaşanmıştır. Daha sonra Hormekli Kara Yakup Doğu Dersim aşiretlerini kendi yönetiminde toplayarak İlbeyi unvanını almıştır.[55] Bundan sonra bölgenin Fatih Dönemi'ne kadar Akkoyunlu hâkimiyetine girdiği görülmektedir. Akkoyunluların Ovacık ve Nazımiye'yi bölge hâkimiyeti için merkez olarak kullandıkları rivayet edilmiştir. 1473 Otlukbeli Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti bölgede varlığını hissettirmişse de bölge 40 yıl kadar Safevilerin nüfuzu altında kalmıştır.[56]

1500'lü yılların başında bölgede Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında önemli bir hâkimiyet mücadelesi yaşanmıştır. Bu mücadelede Şah İsmail'in gönderdiği vekiller aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin doğu bölgesinde Şiilik propagandası yapması ve bu yolla bölgede nüfuzunu arttırmak istemesi etkili olmuştur.

Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail üzerine sefere çıkmadan önce Kürt beylerinin desteğini almak ister. Bu amaçla İdris-i Bitlisi aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne itaat edecek beylere verilmek üzere 17 sancak, 500 hilat (taltif etmek için gönderilen kaftan) ve yüklü miktarda altın gönderir. Neticede bir anlaşma yapılır ve bu beyler Osmanlı hâkimiyetini tanır. Bu anlaşma çerçevesinde Osmanlı'ya tabi olan Kürt beyleri, padişah tarafından onaylanan özerk bir statüyle varlıklarını devam ettirir. Bu arada Yavuz, kendisine itaat etmeyerek Safevilerin safında yer alan birçok Kürt aşiretini de cezalandırır.[57]

Safeviler bölgede etkili olmaya başlarken, Şah İsmail Çemişgezek'e halifelerinden Nur Ali'yi gönderir. Kemah kalesinin Osmanlı Devleti tarafından alınmasına engel olan Çemişgezek beyi Hacı Rüstem, idareyi Nur Ali'ye bırakarak Şah

[53]Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*, s. 45, 48.
[54]Günel, *Dersim İsyanı*, s. 46.
[55]M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Kamer Yayınları, İstanbul 1998, s. 117.
[56]Yolga, *Dersim (Tunceli) Tarihi*, s. 47-53; *Bir Tutam Tunceli,* s. 13.
[57]Günel, *Dersim İsyanı*, s. 49.

İsmail'in yanına gider. Şah İsmail de Hacı Rüstem'i Irak'ın bir bölgesinin yöneticiliğiyle mükâfatlandırır. Hacı Rüstem Çaldıran Savaşı sırasında Şah İsmail'in yanında yer alır fakat zaferden sonra Yavuz Sultan Selim tarafından Tebriz'de idam edilir.[58]

Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde bölgedeki beyler arasında görülen ayrışmalar dikkat çekmektedir. Bu beylerden bir kısmı Osmanlı Devleti'ne itaat ederken, bir kısmı Safevi Devleti'ne itaat etmiştir. 1513'lerde Çemişgezek, Pertek, Kemah, Mazgirt çevresinde Pir Muhammed ve Şeyh Hasan yönetimde etkili olan beylerdendir. Pir Muhammed Çaldıran Seferi öncesinde Erzincan'a giderek Yavuz Sultan Selim'e biat eder. Yavuz Sultan Selim de kendisini ödüllendirerek Pir Muhammed'e Çemişgezek, kardeşleri Sungur Bey'e Pertek, Keyhüsrev Bey'e ise Sağman sancaklarının yönetimini bırakır.[59]

İdris-i Bitlisi'nin Kürt beylerine yönelik faaliyetleri ve Bıyıklı Mehmet Paşa ile Rum Beylerbeyi Şadi Paşa yönetimindeki Osmanlı kuvvetlerinin Safevilerle yaptığı mücadele sonucunda, 1515 yılında Diyarbekir Osmanlı topraklarına dahil edilir. Böylece Harput ve Diyarbekir çevresi Osmanlı hâkimiyetine girer.[60]

Hacı Rüstem'in Irakta bulunan akrabalarından Pir Hüseyin Yavuz Sultan Selim'e biat edince, padişah tarafından Çemişgezek Beyliğiyle ödüllendirilir. Bu arada Safevi yanlısı olan Nur Ali isyan eder. Yavuz tarafından isyanı bastırmakla görevlendirilen Bıyıklı Mehmet Paşadan önce harekete geçen Pir Hüseyin Bey çevredeki aşiretlerle birlikte saldırıya geçerek Nur Ali'yi öldürür ve düzeni sağlar. Böylece Çemişgezek bölgesindeki İran Safevi hâkimiyetine son verilir ve Dersim tamamen Osmanlı toprağı hâline gelir. Bu başarıdan sonra Çemişgezek ve çevresinde Pir Hüseyin Bey'in idaresi güçlenmiş olur. Pir Hüseyin Bey'in ölümünden sonra 16 oğlu arasında anlaşmazlık yaşanınca Kanuni Sultan Süleyman'a başvurulur. Bunun üzerine Padişah bir ferman göndererek her kardeşe pay verilmesini sağlar. Çemişgezek bölgesi, Çemişgezek, Pertek, Mazgirt ve Sağman'dan oluşan 4 sancağa ve 12 zeâmete[*] ayrılır.[61]

---

[58]Yolga, *Dersim (Tunceli) Tarihi*, s. 52.

[59]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1325, s. 248; Uysal Dıvrak, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Çemişgezek ve Köylerinin Müslüman Nüfusu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 41, Aralık 2015, ss. 371-380. s. 371, 372.

[60]Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*, s. 51, 52.

[*]Zeâmet; bir bölgenin fethi sırasında arazi-i miriye olarak kabul edilen yerlerden bir kısmının devlet ve saray memurlarına kılıç hakkı ve dirlik olarak verilmesidir. Zamanla timar arazilerinden 20 bin ile 100

1.4. XX. Yüzyıl Başlarında Dersim Sancağında İdari Yapı, Ulaşım ve Haberleşme

1.4.1. Dersim Sancağının İdari Yapısı

Dersim, doğudan Kiğı ve Palu, kuzeydoğudan Tercan, kuzeyden Erzincan ve Kemah, batıdan Kemaliye ve Arapgir, güneyden Keban, Elazığ ve Palu ile çevrili bölgedir. Doğudan Büyüksu/Perisuyu, güneyden Murat Nehri, kuzeyden Munzur silsilesinin hemen kuzeyindeki Fırat-Karasu ile çevrilidir.[62] Çevresindeki nehirler ve dağlar birer doğal set gibi çevreyle teması zorlaştırarak, idari ve sosyal hayatı şekillendirmiştir.

Dersim'in Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle sancak statüsü verilen Çemişgezek, Pertek ve Sağman, Diyarbekir eyaletine bağlanmıştır.[63] Günümüzdeki Tunceli ilinden daha geniş bir sahayı içine alan Dersim, Osmanlı yönetiminin ilk dönemlerinde Çemişgezek sancağı olarak idare edilmiştir. XVI. yüzyıl ve sonrasında Çemişgezek, Sağman, Pertek ve Mazgirt bölgesi "Çemişgezek ülkesi" olarak anılmıştır. Ayrıca bu sancaklardan oluşan bölge için "Çârsancak" ismi kullanılmıştır.[64]

Dersim bölgesinde yer alan Çemişgezek, Sağman, Pertek, Kiğı, Kuzican ve Mazgirt ilk dönemler yurtluk ve ocaklık şeklinde idare edilmiştir. Başlangıçta bu idari birimlerin büyük bir kısmı Diyarbekir eyaletine bağlı iken sonradan Pertek, Sağman, Çemişgezek, Kuzican ve Mazgirt'in kısa dönemler hâlinde Erzurum eyaletine bağlandığı anlaşılmaktadır.[65]

Tunceli ilinin 1936 yılına kadar yürürlükteki ismi olan Dersim, Tunceli'nin bugünkü sınırlarından daha geniş bir alan için kullanılıyordu. 19. yüzyıl ortasına kadar Çemişgezek ilçesi ön planda iken, Tanzimat'tan sonra merkezileşme faaliyetlerine bağlı olarak yapılan ıslahat çalışmalarıyla yeni bir idari birim hâline getirildi.[66]

Osmanlı Devleti'nin doğu kısmında yapılmakta olan ıslahatlar çerçevesinde 1848 (1264) yılında Erzurum vilayetine bağlı olarak Hozat merkez olmak üzere Dersim

---

bin akçe arasında gelir getiren kısmı için de kullanılmıştır (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, Milli Eğitim Basımevi İkinci Basılış, İstanbul, 1972, s. 649).

[61]Yolga, *Dersim (Tunceli) Tarihi*, s. 53, 54; Ünal Sağman'ın diğerlerinden farklı bir tarihte ve 1550'lerden sonra sancak haline getirildiğini belirtmektedir bkz. Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, TTK. Yayınları, Ankara, 1999, s. 18, 37.

[62]*Dersim Raporu*, s. 21.

[63]Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*, s. 65.

[64]Mehmet Ali Ünal, "XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı-İdari Yapısı", s. 367, 382.

[65]Abdulkadir Gül, Ali Rıza Özdemir, *Dersimliler Ermeni mi?* s.105.

[66]*Bir Tutam Tunceli,* s. 13-16; *Tunceli İl Yıllığı 1967*, s. 17.

Mutasarrıflığı kurulmuştur.[67] 1851 yılına kadar sancak Hozat, Ovacık, Mazgirt, Kuzican (Pülümür), Kuruçay (İliç), Gürcanis (Refahiye), Kemah ve Koçgiri kazalarından oluşmuştur. Bu dönemde muhtemelen odun ihtiyacını karşılıyor olmasından dolayı Harput eyaletine bağlı Maden-i Hümayun sancağı sınırları içerisinde olan Çarsancak, 1852 yılında Dersim'e dahil edilirken, Çemişgezek Harput sınırları içerisinde kalmıştır.[68]

Yaşanan yönetim ve güvenlik sorunlarına çözüm bulunamadığı için zaman zaman Dersim sancağının idari yapısında değişiklikler yapılır. Nitekim sancak, 1849 senesinde Diyarbekir eyaletine, 1851 senesinde Harput eyaletine bağlanır. Harput'a bağlı olduğu ilk yıllar sancak merkezi olarak Kemah kazası kullanılsa da 1859 yılından 1861 yılına kadar Ovacık kazası merkez hâline getirilir. 1865'te Dersim'den alınan Ovacık, Mazgirt, Kuzican, Çarsancak kazaları kısmi değişikliklerle Erzincan sancağına, dolayısıyla da Erzurum vilayetine bağlanır. Dersim daha sonra vilayet yapılır. Vilayetten sancak statüsüne düşürüldüğü 1888 yılından 1923 yılına kadar Mamuratülaziz vilayetine bağlı kalır.[69]

1880 senesinde Hozat merkez olmak üzere üçüncü sınıf statüsünde Dersim vilayeti kurulmuştur. Hozat ve Mazgirt merkezli iki sancaktan oluşan Dersim vilayeti sekiz kazadan meydana gelmiştir. Bunlar, Hozat sancağına bağlı Merkez, Ovacık, Çemişgezek, Çarsancak kazaları ile Mazgirt sancağına bağlı Merkez, Pah, Kızılkilise (Nazımiye) ve Kuzican (Pülümür) kazalarıdır. Vilayet merkezi olarak bir süre Pah kullanılmışsa da daha sonra Hozat vilayet merkezi hâline getirilmiştir.[70]

1886 yılında Hozat yerine verimli arazisi çok olan ve daha müsait konumda olan Türüşmek veya Pah'ın vilayet merkezi yapılması talep edilmiştir. Fakat Hozat'ın Harput ile 4. Ordu Komutanlığı arasında merkezi bir konumda olması nedeniyle bu talepten vazgeçilmiştir.[71]

---

[67]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1312, s. 227; *Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1325, s. 242.

[68]Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*, s. 95.

[69]Bekir Koçlar, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Dersim'de Yönetim Sorunu" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt: 21, Sayı: 2, Elazığ-2011,ss. 261-273; İshak Sunguroğlu,*Harput Yollarında*, Birinci Cilt, Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları, İstanbul 1958, s. 205; Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*, s. 96,97; Abdulkadir Gül, 2015 (b), a.g.m., s. 32, 33.

[70]Abdulkadir Gül, 2015 (b), a.g.m., s. 33; *Dersim Raporu*, s. 80; Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, s. 214; Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*, s. 98; Taş Kibar, "Tunceli/Dersim'in Osmanlı Hâkimiyetine Girişi ve Osmanlı'nın XVI. Asırdan İtibaren Sınırları İçindeki Kızılbaşlara Karşı Tutumu ve Bunun Dersim'e Etkisi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşı Veli Araştırma Dergisi,* S. 76, 2015, ss. 79-107, s. 86.

[71]*BOA.* Fon ŞD., D.N. 1876, G.N. 22 (1.1/2.2).

Yaklaşık 10 yıl vilayet olarak idare edilen Dersim'in gelirlerinin teşkilat giderlerini karşılayamamasından dolayı 13 Mayıs 1888'de Dersim vilayeti lağvedilerek tekrar Mamuratülaziz vilayetine bağlı bir sancak hâline getirilir. Yeni statünün gereği olarak Hozat ve Mazgirt sancaktan kazaya dönüştürülür. Dersim dâhilinde nahiyenin bulunmadığı bu dönemde, Çarsancak, Mazgirt, Pah, Çemişgezek, Pertek, Hozat, Kızılkilise, Ovacık ve Kuzican kazaları mevcuttur.[72]

Çok geniş bir sahaya sahip olmayan Dersim'de vilayet yapılanmasına gidilmesinin sebebi merkezi otoritenin bir türlü sağlanamamasının yanı sıra çevreye saldıran aşiretlerin neden olduğu asayiş ve güvenlik sorunlarına çözüm bulunamamasıydı. Bu çerçevede idari sınırlarda değişiklik yapmak suretiyle Dersim'deki Kürt aşiretlerin tek merkezde toplanarak denetlenebileceği düşünülmüştür.[73]

Dersim'de sınırlar güvenlik kaygılarına göre şekillenirdi. Bundan dolayı 1890'larda sınırlar ve idari yapı sürekli değişti. Dersim'de düzenin sağlanması için Mamuratülaziz Valiliği tarafından 1891 yılında Çemişgezek ve Çarsancak kazalarının Mamuratülaziz'e, Kuzican'ın Erzurum'a bağlanması, Ovacık ve Pah kazalarının lağvedilmesiyle üç kazadan ibaret kalacak olan Dersim sancağının orada bulunan askerî idare tarafından yönetilmesi talep edildi.[74] Talebin kabul edilmesi neticesinde 1892 yılında Ovacık ve Pah kazaları lağvedildi. Vilayet statüsündeyken Dersim'e bağlı olan fakat Erzincan'a daha yakın olan Pülümür (Kuzican) kazası Erzincan'a bağlandı. Hozat, Çemişgezek, Çarsancak ve Mazgirt'den ibaret kalan Dersim Mutasarrıflığı kısa bir süre Dersim Komutanlığı ile birleştirilerek Ali Şefik Paşa tarafından yönetildi. Daha sonra tekrar mutasarrıflık şeklinde idare edildi. Bununla birlikte sancağın idaresini kolaylaştırmak amacıyla 1892 senesinden sonra nahiye teşkilatı oluşturulmaya başlandı.[75]

1911 yılından itibaren asayiş ve sükunetin sağlanması amacıyla bölgenin idari taksimatında bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu çerçevede Mercan kazasının yanı sıra Kutuderesi, Merho, Balikan, Muhundu, Kalan nahiyeleri teşkil edilmiştir.[76] Yapılan kısmi değişikliklerle beraber genel olarak 1906 yılından Osmanlı Devleti'nin yıkılışına

[72]Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, s. 215; *Dersim Raporu*, s. 75,76; Abdulkadir Gül, 2015 (b), a.g.m., s. 33.
[73]Abdulkadir Gül, 2015 (b), a.g.m., s. 33.
[74]*BOA.* Fon Y.A.RES., D.N. 54, G.N. 29 (4.1).
[75]Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*, s. 100.
[76]*BOA.* Fon İ.MMS., D.N. 144, G.N. 5 (2.1/33.1); Abdulkadir Gül, 2015 (b), a.g.m., s. 36.

kadar Dersim sancağı; Hozat, Çemişgezek, Ovacık, Kızılkilise, Çarsancak ve Mazgirt kazalarından oluşmuştur.[77] Osmanlı Dönemi'nde bahsedilenlerin dışında değişiklikler de yapılmıştır. Sancakta sürekli idari değişiklik yapılması bazı sorunların olduğunu ve idarecilerin çözüm odaklı bir arayış içerisinde olduğunu göstermektedir.

Dersim bölgesinde idari değişiklik talepleri TBMM Dönemi'nde de devam eder. İçişleri Bakanlığı, 1 Aralık 1920'de meclise sunduğu kanun tasarısında Mazgirt, Nazımiye ve Çarsancak kazalarının da dahil olduğu Palu sancağının kurulmasını ve merkezi Çemişgezek olmak üzere Hozat ve Ovacık kazalarından müteşekkil Dersim sancağının oluşturulmasını talep eder.[78] Böylece iki yeni liva kurulacaktır. İlgili yazışmalar ve görüşmeler neticesinde bölgedeki güvenlik ve asayiş meselelerine çözüm olmayacağı gerekçesiyle tasarı 28 Nisan 1921'de oy çokluğuyla reddedilir.[79] Dersim'le ilgili yapılan ya da yapılmak istenen bu tür idari değişiklikler ve sınır değişiklikleri, eşkıyalık ve asayiş problemleriyle alakalı olduğu için çevredeki vilayet ve sancakları da doğrudan etkilemekteydi.

10 Nisan 1923 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Gelibolu, Kırkkilise, Tekfurdağı, Ergani Madeni, Siverek, Hakkâri, Mersin, Kozan, Cebel-i Bereket livaları gibi Dersim livasının da mevcut teşkilatlarıyla müstakil bir şekilde yönetilmesi kararlaştırılmıştır.[80] Ayrıca aynı yıl yayımlanan bir genelge ile liva adı vilayete, mutasarrıf unvanı da valiye dönüştürülmüştür.[81] Nihayetinde 1923 yılında TBMM II. Dönem seçimleri yapılırken ülkenin il sayısı 74'e ulaşmıştır.[82]

30 Mayıs 1926'da kabul edilen 877 sayılı Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu ile 11 il ilçeye dönüştürüldü. İlçeye dönüştürülen bu illerden birisi olan Dersim, Elazığ'a bağlandı. 50 bin nüfuslu Dersim'in ilçeye dönüştürülmesinde sürekli karışıklık çıkması,

---

[77]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1325, s. 106-115; Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*, s. 101, 102.

[78]*BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 66, G.N. 439, S.N. 8.1; Nuray Ertürk Keskin, "1920: Bağımsız ve Halka Doğru Yönetim", *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1919-1928*, C. I, (Editör: Nuray Ertürk Keskin), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2012, ss. 195-452, s. 431.

[79]*BCA*. Fon K. 30.18.1.1, K.N. 2, G.N. 37, S.N. 5/7; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: 10, İçtima: 2, Gün 28. 4. 1337 (1921), s. 127 vd.

[80]*BCA*. Fon K. 30.18.1.1, K.N. 7, G.N. 15, S.N. 7/7.3.

[81]Nuray Ertürk Keskin, "Cumhuriyet Döneminde Toprağa Dayalı Örgütlenme: İl Yönetimi Sisteminin Kuruluşu", *Memleket Siyaset Yönetim*, C. 2, S. 5, 2007/5, ss. 119-174, s. 132.

[82]Recep Sanal, "Tarihi Gelişimi İçerisinde Türk Anayasalarında Genel Yönetimin Taşra Örgütüne İlişkin Düzenlemeler ve Yönetim Desenindeki Değişmeler", *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 6, S. 22, 1998, ss.173-200, s. 180.

gelirinin az olması, eğitimsizlik, coğrafyasının dağlık olması ve yolların olmayışı etkili oldu.[83]

Dersim'le ilgili yapılacak idari değişiklikler çerçevesinde 1935 yılında Tunceli Yasası görüşülmeye başlandı. İlk taslakta Dersim yerine Munzur adı düşünüldü. Fakat İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın önerisi sonucunda isim Tunceli olarak değiştirildi. 25 Aralık 1935 tarihli ve 2885 sayılı kanunla Dersim ismi Tunceli'ye dönüştürüldü ve Elazığ yeni ilin geçici merkezi yapıldı. Yeni kurulan Tunceli sınırlarına, Elazığ'a bağlı Çemişgezek, Ovacık, Pertek, Hozat, Mazgirt, Nazımiye; Erzincan'a bağlı Pülümür ilçeleri dahil edildi. Daha sonra 30 Aralık 1946'da 4993 sayılı kanunla Tunceli bugünkü merkezinde yer alan Kalan (Mameki) kasabasına taşındı.[84]

1.4.2. Dersim Sancağında Ulaşım

1.4.2.1. Kara Ulaşımı ve Yollar

Dersim sancağı, derin vadilerle yarılmış çok engebeli ve dağlık bir yapıya sahiptir. Engebeli arazi ve sert iklimin yanı sıra aşiret saldırılarından kaynaklanan güvenlik kaygılarından dolayı ticaret yolları ve önemli geçiş güzergâhları Dersim'in çevresinden geçmiştir. Dolayısıyla Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarına kadar Dersim'in genelinde patikalardan geçen, büyük bir kısmı kışın kullanılamayan dar hayvan yolları aracılığıyla ulaşım sağlanmıştır.[85] Fakat 18. yüzyıldan önceki dönemlerde Dersim'in belli kısımlarında küçük kervan yollarının kullanıldığı bilinmektedir. Bu bağlamda Erzincan-Kızılkilise-Mamuratülaziz yolu için yapılan ön çalışmalarda tespit edilen han duvarları ve köprü kalıntıları bunu teyit etmektedir. Kalıntılara göre, Dersim'in doğu kısmında 17. yüzyıl sonlarına kadar aktif bir şekilde kullanıldığı anlaşılan, fakat eşkıya saldırısı nedeniyle terk edilen eski Bağdat ticaret yolunun bağlantı yolları bulunmaktaydı.[86] Aynı şekilde Dersim sancağının farklı noktalarında özellikle doğu kısmında Ribat/Rabat adlı birçok köyün bulunması geçmiş dönemlerde Dersim'de bazı küçük ticaret yollarının kullanıldığını göstermektedir.[87] Geçmişte kullanılan bu ticaret yollarının zamanla terk edilmesinde eşkıya saldırılarının ve güvenlik kaygılarının en etkili neden olduğu değerlendirilmektedir.

---

[83]Nuray Ertürk Keskin, (2007/5), a.g.m., s. 135-146; Savaş Sertel, a.g.m., s. 271.
[84]*Bir Tutam Tunceli,* s.14; *Seçilmiş Göstergelerle Tunceli 2013*, s. XII; *Tunceli İl Yıllığı 1967*, s. 17.
[85]*Dersim Raporu*, s. 27-29; Ali Kemali, *Erzincan*, Kaynak Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2013, s. 406; Naşit Hakkı Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, Kaynak Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2014, s. 192.
[86]*BOA.* Fon İ.MMS., D.N. 41, G.N. 1688 (3.1); *BOA.* Fon Y.A.HUS., D.N. 235, G.N. 76 (9.2).
[87]Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, s. 50, 51.

Tanzimat süreci ile birlikte Osmanlı Devleti birçok yerde olduğu gibi Dersim'de de yol yapımına önem verdi. Bu çerçevede 1920'li yıllara kadar yol ve köprü yapımı üzerinde duruldu. Dersim'le ilgili hazırlanan raporların genelinde ve yollar için yapılan çalışmalarda sürekli belli hususlara vurgu yapıldı. Buna göre, coğrafi ve mali nedenlerden dolayı geniş bir sahaya yayılamayan ulaşım ağı; ekonomi, ticaret, merkezi yönetim, güvenlik, adalet ve toplumun medenileşme düzeyi gibi olguların gelişiminin önündeki en büyük engellerden biri oldu. Ulaşım imkânlarının sınırlı olmasından dolayı dışarıya kapalı ve bağnaz bir toplum yapısı hâkim oldu. Bölge halkının ekonomik çıkmaz içinde olması kişileri gayrimeşru yollardan para kazanmaya itti. Aşiret saldırıları yolları emniyetsiz hâle getirdi. Eşkıya saldırılarından dolayı daha uzun yollar tercih edildiği gibi asker sevkinde ve askerî harekât sırasında ordunun lojistik ihtiyacının karşılanmasında da sorun yaşandı. Devlet bölgede varlık gösteremedi, kanuna aykırı eylemler sırasında suçlular takip edilemedi ve gerekli müdahaleler yapılamadı. Hukuki sürecin işletilememesi hukuki caydırıcılığı önledi ve genel hatlarıyla Dersim'de yapılmak istenen ıslahatlar sonuçsuz kaldı. Fakat yaşanan sorunlarla bağlantılı olarak çözüm arayışları da devam etti. Raporlarda yolların yapım aşamasında aşiret mensubu işsiz Dersimlilerin amele olarak çalıştırılması önerildi. Bunun yapılması hâlinde meşru ve tehlikesiz yollardan para kazanmayı öğrenecek olan Dersimlilerin gasp ve haydutluğu bırakacağı düşünüldü. Yolların yapılmasıyla, tarım ve ticaretin gelişmesine zemin hazırlanacağı, böylece günlük ihtiyaçlarını temin edebilen halkın eşkıyalığı bırakacağı; sancak içerisinde ve komşularla irtibatın geliştirilmesinin Dersim toplumunun medenileşmesine katkı sağlayacağı vurgulandı.[88] Tasarlanan bu gelişmelerin eşkıya saldırılarının engellenmesine, devletin nüfuzunun yerleştirilmesine ve devletle olan bağların güçlenmesine zemin hazırlayacağı öngörüldü. Bunun da ulaşımı sağlayacak yolların yapımıyla mümkün olacağı değerlendirildi.

1860'lı yıllarda Dersim'de ekonomik ve ticari fayda gözetilerek eski hayvan yolu güzergâhından ilk defa yol yapım çalışmaları başladı. Harput-Dersim ve Erzincan'ı birbirine bağlayacak olan bu yol için aşiretlerden ve eşraftan yardım alındı ve yolun büyük kısmı tamamlandı. Böylece yaya olarak 60 saat süren Harput-Eğin-Erzincan yolu yerine kullanılacak yeni güzergâhla, yolun 30 saate düşürülmesi planlandı. Ayrıca

[88]*BOA*. Fon Y.PRK.UM., D.N. 32, G.N. 108 (1.1/1.2); *BOA*. Fon Y.EE., D.N. 131, G.N. 31 (2.2/2.3/26.2); *BOA*. Fon Y.EE., D.N. 131, G.N. 34 (1.6); *BOA*. Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (4.1/4.2); *BOA*. Fon ŞD., D.N. 26, G.N. 14 (1.1/1.3); Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 151, 163-166.

Giresun limanı ile Diyarbekir arasındaki mesafe kısaltılmak istendi. Fakat uzun vadede istenilen sonuç alınamadı. Çünkü yollar tamamlanamadığı gibi halk, Mamuratülaziz'den Erzincan'a gitmek için kışın en soğuk dönemlerinde bile güvenlik kaygısından dolayı yolların yaya olarak 30 saat kadar uzamasına sebep olan fakat güvenlik riski daha az olan Eğin-Kemah yolunu tercih etmek zorunda kaldı.[89]

1871 yılında farklı kurum yöneticileri arasında yapılan istişareler neticesinde askerî, idari ve ekonomik faydalarından dolayı Erzincan'dan gelerek Kızılkilise üzerinden ikiye ayrılmak suretiyle Diyarbekir ve Mamuratülaziz'e gidecek olan bir yol yapılması düşünüldü. Acil ihtiyaç duyulan fakat yapımı birkaç yıl sürebilecek olan bu yol sayesinde dağlı Dersim aşiretlerinin ticaret gibi meşru yollardan para kazanmayı öğrenecekleri ve etkileşime açık hâle gelecekleri değerlendirildi.[90] Her ne kadar 1884 yılında Erzurum yönünde yolun yapım çalışmalarına başlandıysa da yol tamamlanamadığı için istenilen sonuç alınamadı.[91] 1889 yılında yol yapım çalışmaları

[89]1863'lü yıllarda Harput ve Erzincan arasında Dersim'den geçen, daha önce yüklü hayvanların gidebildiği ve bozulmuş olan eski yol güzergâhında yeni bir yol yapıldı. Dersim'de ilk olma özelliğine sahip olan bu yolun yapılmasının ekonomiye ve ticarete büyük fayda sağlayacağı düşünüldü. Hozat-Erzincan arasında, Mercan Boğazı'ndan geçen kısmın yapımı için görevlendirilen Kahraman, Yusuf, Koçoğlu Mustafa, Ali Keko, Zeynooğlu Mehmet, Hanoğlu İsmail, Şatıroğlu Hasan Ağalar aşiretlerden topladıkları amelelerle yol yapımına katkıda bulundular. Kemah ve Gercanis ahalisi de kendilerine düşen kısımda hizmet etti. Çarsancak bölgesinde ise Ermeniler vazifelendirildi. Bunlar görevlendirdikleri amelelerle yol yapımına katkı sağladı. Hozat'tan Mercan Boğazı'na kadar nehirler üzerinde 8 köprü ve Munzur Suyu üzerinde bir köprü inşa edildi. Köprü masrafları Erzincan Mutasarrıflığı, Ovacık, Mazgirt, Çarsancak, Gercanis, Kemah kaza yönetici ve memurlarının yanı sıra aşiret ağaları tarafından karşılandı ve vergiden düşüldü (*BOA*. Fon İ.DH., D.N. 519, G.N. 35376 (1.1/2.1/3.1 /4.2/5.2); İbrahim Yılmazçelik, Sevim Erdem, "II. Abdülhamid Döneminde Dersim Sancağındaki İdari Yapı ve Ulaşım Ağı", *Akademik Bakış,* C. 11, S. 21, Kış 2017, ss. 223-243, s. 235, 236).

[90]İnşa edilmek istenen yolun önce Erzincan-Mamuratülaziz arasındaki bölümüne başlanması, daha sonra Palu'yu Diyarbekir'e bağlayacak olan kısmın yapılması ve son olarak da Diyarbekir kısmının inşasına başlanması düşünüldü. Yol yapımında kullanılacak amele, hayvan ve arabaların ilgili vilayetlerden temin edilmesi kararlaştırıldı. Yapılan çalışmalar sonucunda, ihtiyaç duyulan malzeme, köprü, kulübe, han masrafları ile memur ve amele maaşı için yaklaşık olarak 8000 kese altın gerektiği, ilk etapta 2000 kese tahsis edilmesi hâlinde çalışmalara başlanacağı belirtildi. Anadolu'nun zahire yatağı olarak değerlendirilen Diyarbekir, Mamuratülaziz ve Erzincan arasında düşünülen bu ticaret ve nakliye yolunun yapımıyla, Samsun-Diyarbekir arasında yaya olarak 150 saat süren Bağdat Caddesi güzergâhının 103 saate düşürülmesi planlandı. Ayrıca eşkıya saldırısından dolayı kışın da tercih edilmek zorunda kalınan 60 saatlik Eğin-Kemah yolunun yerine kullanılacak bu yol sayesinde, Mamuratülaziz-Erzincan arasının 32 saate düşeceği hesaplandı. Planlanan bu yolun yapımıyla sadece askerî ve idari değil, toplumsal fayda da gözetildi. Bu yol sayesinde Dersim'in dağlık kısmında yaşayan, yaptıkları gasp ve katliamlarla komşularına zarar veren aşiretlerin çevre toplumlarla teması geliştirmesinden dolayı bedeviliklerinin ortadan kalkacağı, hancılık, katırcılık yapmak, yolculara yiyecek satmak suretiyle ticaret ve paranın lezzetini tadacakları, dolayısıyla şahsi menfaatleri için mevcut yolu koruyacakları ve böylece Dersim ıslahatının amacına ulaşacağı düşünüldü (*BOA*. Fon İ.MMS., D.N. 41, G.N. 1688 (2.1/3.1/7.1); *BOA*. Fon Y.A.HUS., D.N. 235, G.N. 76 (9.2); İbrahim Yılmazçelik, Sevim Erdem, a.g.m., s. 236 vd).

[91]İbrahim Yılmazçelik, Sevim Erdem, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Harput'tan Geçen Karayolu Güzergâhları ve Harput'taki Köprüler", Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu,* (23-25 Mayıs 2013-Elazığ), ss. 643-666, s. 656.

devam etti. Pülümür üzerinden geçmesi düşünülen yol hakkında ayrıntılı araştırma ve değerlendirmeler yapılarak bu kısmın kış mevsiminde daha az kapandığı, dolayısıyla yol yapımına daha elverişli olduğu belirtildi.[92]

Yol yapımı üzerinde ısrarla durulmasına rağmen, 1907 yılında Ovacık başta olmak üzere birçok bölgede yol olmadığı için asker ve ahali büyük zorluklar yaşıyordu.[93] 1910'lu yıllara gelindiğinde kısmi çalışmalara rağmen Erzincan'dan yapımına başlanan Erzincan-Dersim-Mamuratülaziz yolunun yarım kaldığı, yapılan toprak yolun da harap olduğu anlaşılmaktadır.[94] Neticede bu süreçte Harput ve Hozat arasında farklı bölgelerde toplamı 5-10 kilometreyi geçmeyecek toprak yollar yapılabildi.[95] Hozat'tan geçen Harput-Erzincan yolu tamamlanamadığı için halk iki buçuk günlük yol yerine sekiz gün süren uzun yolu tercih etmek zorunda kaldı.[96]

1917 yılına gelindiğinde Mamuratülaziz'e yakın olan ve arazi şartları bakımından gelişime daha müsait olan Çemişgezek'te bile yeterli yolların olmadığı görülmektedir. Bu dönemde Çemişgezek'te geneli toprak olan ve az bir kısmına taş döşenmiş olan 15 kilometrelik yıpranmış yol dışında araç yolu bulunmamaktaydı.[97]

Yaşanan savaşa ve mali sıkıntılara rağmen Mamuratülaziz Valiliği 1917 yılında Dersim'de tesis edilen geçici sükuneti fırsat bilerek, Mamuratülaziz-Dersim arasında siyasi, askerî ve ticari bakımdan büyük önem atfedilen yolun yapımı için çalışmalara başladı. Çünkü asayişin temini ve toplumun ıslahı için bu yol gerekli görülüyordu. Bakanlığın da onayladığı bu plan, daha önce ısrarla uygulanmak istenen planlar gibi gerekli ödeneğin tahsis edilememesinden dolayı düşünce aşamasında kaldı.[98] Ayrıca 1923 ve 1924 yıllarında Mamuratülaziz-Dersim-Erzincan, Pertek ve Çemişgezek yollarının yapımı için Meclis ve Bakanlık düzeyinde bazı girişimlerde bulunulduysa da netice alınamadı.[99]

Sonuç olarak 19. yüzyılın ikinci yarısından I. Dünya Savaşı sonrasına kadar Dersim'de büyük kısmı gerçekleştirilemeyen birçok yeni ve tali yol yapım girişiminde bulunuldu. Mamuratülaziz-Hozat-Ovacık-Erzincan, Mamuratülaziz-Arapgir-Eğin-

[92]*BOA*. Fon Y.A.HUS., D.N. 235, G.N. 76 (9.2).
[93]*BOA*. Fon Y.MTV., D.N. 297, G.N.68 (2.1).
[94]Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 163-166.
[95]Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 151.
[96]*BOA*. Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (4.1).
[97]*BOA*. Fon DH.İ.UM.EK., D.N. 35, G.N. 53 (1.1).
[98]*BOA*. Fon DH.İ.UM.EK., D.N. 44, G.N. 40 (1.1/8.1/9.1/11.1).
[99]*BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 6, G.N.34, S.N. 10.2; *BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 6, G.N.37, S.N. 35.3; *BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 6, G.N. 38, S.N. 14.3; *BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 6, G.N. 37, S.N. 40.3; *BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 7, G.N. 40, S.N. 32.4.

Kemah-Erzincan, Erzincan-Nazımiye-Mamuratülaziz-Diyarbekir yolları bunların başlıcalarıydı.[100] Bir yandan savaşlar ve mali imkânsızlıklar, diğer yandan yol yapımının merkezi yönetimin hâkimiyetini tesis edeceğinin bilincinde olan aşiretlerin zararlı faaliyetleri çalışmaları sekteye uğrattı.[101] Ayrıca bu dönemde devlet sadece yeni yollar yapmakla yetinmedi, eşkıya saldırısına maruz kalan mevcut yolların emniyetini de sağlamaya çalıştı.[102] Fakat bütün gayretlere rağmen yol yapımı ve güvenlik çalışmaları istenildiği şekilde neticye vardırılamadı. Ulaşım ağındaki bu eksiklik Dersim'deki yaşamı her açıdan olumsuz etkiledi. Dış bağlantıları zayıf ve dışardaki gelişmelerden bihaber olan ahali, yetiştiği ortama alışkın olduğu için olumsuzlukların farkında olmadı. Fakat ulaşım ağındaki eksikliklerin ve olumsuz yansımalarının doğrudan muhatabı olan yetkililer sorunun giderilmesi için sürekli bir çözüm arayışı içerisinde oldu. Buna rağmen Dersim yolları Cumhuriyet Dönemi'ne kadar yapılamadı.

1.4.2.2. Nehir Ulaşımı, Köprü ve Geçitler

Dersim'in arazisi yüksek ve engebeli olduğu gibi sancağın etrafı nehirlerle kuşatılmış durumdaydı. Bu durum, bir ada konumuna gelen Dersim'de halkın çevredeki toplumlardan tecrit edilmesine sebep olurken, köprü ve geçitlerin önemini de arttırdı. Ahali sancak içi ve sancak dışı ulaşım için nehirleri, vadileri ve dağların belli kısımlarında bulunan geçitleri kullanmak zorunda kaldı. Ulaşımı nispeten mümkün kılan bu geçitlerin bir kısmı yüklü hayvanların bile geçemeyeceği kadar elverişsizdi. İklim ve yükseltiye bağlı olarak geçitlerin büyük kısmı haziran-eylül ayları arasında kullanılabilirken, diğer dönemlerde kullanılamazdı.

Sancağın dış bağlantılarını güçleştiren nehirlerin bazı bölümlerinden köprü ile geçilirken, bazı kısımlarından ise kelek denilen ilkel taşıma araçlarıyla geçilirdi. Fırat Nehri (Karasu) üzerinde doğudan batıya doğru sırasıyla Acemoğlu, Kemah, Şeytan, İliç ve Eğin Köprüleri, Murat Nehri üzerinde Palu Köprüsü, Munzur Nehri üzerinde Pulur yakınlarında bir köprü vardı. Elazığ-Hozat yolu üzerinde, bir kısmı Dersim sınırları içerisinde olan, 5 kargir, 10 karma yapılı köprü bulunmaktaydı. Fırat Nehri üzerinde

[100]Abdulkadir Gül, "Osmanlı Devletinin Son Döneminde Dersimin Islahı İçin Hazırlanan Raporlar ve Uygulamadaki Başarı Düzeyleri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS),* Yıl: 3, S. 16, Eylül 2015 (a), ss. 16-39, s. 34.
[101]*Dersim Raporu*, s. 92; Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*, s. 196, 262.
[102]Antranik, *Dersim Seyahatname*, s. 112.

Arapgir, Çemişgezek ve Keban Madeni'nde, Murat Nehri üzerinde Pertek ve Aşıvan'da,[103] Peri Nehri üzerinde ise Pağnik'te gemi taşımacılığı yapılmaktaydı.[104]

Osmanlı Devleti'nin son döneminde sürekli Dersim'de yol ve köprü yapımı üzerinde durulmuş olmasına rağmen sonuç alınamamıştır. Hatta bu sorun Cumhuriyetin ilk yıllarında da devam etmiştir. Bu çerçevede 1923 ve 1924 yıllarında Pertek ve Çemişgezek köprülerinin yapımı için bazı girişimlerde bulunulmuşsa da sonuçsuz kalmıştır.[105]

1.4.3. Dersim Sancağında Haberleşme

Osmanlı Devleti, devlet ve toplum için temel bir zorunluluk olan haberleşme ihtiyacını karşılamak amacıyla geçmişte kullanılmış olan haberleşme sistemlerinden yararlanarak sınırları boyunca menzil sistemini kullandı. Devlet, kurumlar arasındaki idari iletişimi ulaklar aracılığıyla sağladı. Şartlardan dolayı menzil teşkilatı her yerde kurulamadı fakat sistem peyderpey geliştirildi.[106] 1840 yılında posta sisteminin kurulmasıyla devlet evrakının yanı sıra halka ait mektup ve benzeri emanetler de taşınmaya başlandı. 1860'lı yıllarda telgraf sisteminin Anadolu'da kurulmasıyla haberleşme daha da hızlandı.[107]

Devlet kurumlarının yanında toplumun da bilgi ve etkileşim aracı olan haberleşme sistemi, diğer bölgelere kıyasla Dersim sancağında çok yavaş gelişmiştir. Ayrıca Dersim'de haberleşme kesin sınırlarla resmi ve gayriresmî haberleşme sistemi şeklinde sınıflandırılamamıştır. Fakat araştırma konusunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından haberleşmeyi, toplumun haberleşme yöntemleri ve devlet kurumlarının resmi haberleşme yöntemleri şeklinde değerlendirmekte yarar telakki edildi. Zira Dersim'de toplumun bir kısmı sancağın ücra köşelerinde merkezi otoriteden bigâne yaşamaktaydı. Bu durum ise sosyal hayatı bütün yönleriyle etkilemekteydi.

Osmanlı toplumunun geneli gibi Dersim halkının büyük kısmı da köylerde yaşamaktaydı. Toplumun tabiatın içinde yaşaması, arazinin dağlık ve ormanlık olması,

---

[103]*ATASE.* İSH. S.N. 10405, K.N. 1107, G.N. 84; *ATASE.* İSH. S.N. 14898, K.N. 773, G.N. 113aa; *ATASE.* ATA.ZB. S.N. 2328, K.N. 27, G.N. 78ae; *Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1325, s. 138; Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 7, 9.

[104]*BOA.* Fon DH.İD., D.N. 211, G.N.63 (8.2/9.1).

[105]*BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 6, G.N.34, S.N. 10.2; *BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 6, G.N. 37, S.N. 40.3; *BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 7, G.N. 40, S.N. 32.4.

[106]Cemal Çetin, "Osmanlı Devleti'nde Ulaşım ve İletişimin Örgütlenmesi", *Tarih Peşinde*, S. 5, 2011, ss. 17-38, s. 18.

[107]Nesimi Yazıcı, "Tanzimatta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi (OTAM)*, S. 3, 1992, ss. 333-377, s. 336.

etrafı nehirlerle çevrili olan sancağın 5-6 ay karla kaplı kalması ve aşiretler arası mücadele gibi nedenlerden dolayı mıntıkalar arası geliş-gidişler çok sınırlı kalmıştır. Daha da önemlisi bazı aşiret kollarının saldırı ve çapulculuk faaliyetlerinden dolayı Dersim'de haberleşme ve taşıma sistemi düzenli yürütülememiştir.[108] Posta taşımacılık sistemi de ihtiyacı karşılayacak düzeye ulaştırılamamıştır. Dersim'i birkaç defa gezen ve değerlendirmelerine kuşkuyla yaklaşılması gereken bir seyyah, Dersim'in ilkel ve ulaşımı daha sınırlı olan iç kısımlarının haberleşme şekli için şu saptamada bulunmuştur: Dersim'de aşiretlerin haberleşmesinde telgraf ve posta kullanılmaz, haberler ağızdan ağıza yayılır. Mektupları ise tamamen sözlü mesajlardır. Bunlar muhataplarına belli bir kişi ya da tesadüfi olarak gelen bir yolcu aracılığıyla iletilir. Dersimlilerin telgrafları ise bir dağ başına çıkıp seslenmektir. Bu yöntemle Dersim'in bir ucunda yaşanan herhangi bir olay ağızdan ağıza çarpıtılarak ve ilavelerle gün batımına kadar Dersim'in her tarafına ulaştırılır.[109] Kısmen abartılı olan bu değerlendirme "İç Dersim" toplumunun haberleşme yöntemlerini büyük oranda yansıtmaktadır.

Coğrafyadan kaynaklanan olumsuzluklar, asayiş olayları ve devletle ilişkilerde belirleyici konumda olan mezhepsel durumun etkisiyle Dersim'in kuzey ve doğu bölümleri posta taşımacılığı ve telgraf hizmetleri bakımından Osmanlı Devleti'nin diğer kısımlarına nazaran daha az gelişmiştir. Mutasarrıflık merkezi olan Hozat ve Dersim'in güney hattını oluşturan Çemişgezek, Pertek, Mazgirt ve Peri'de (Çarsancak-Akpazar) ise posta ve telgraf sistemi kısmen kullanılabilmiştir.[110] Bu bakımdan Dersim'e bağlı birçok yerde posta hattı ve telgraf sistemi ya hiç kullanılamamış ya da ihtiyaca cevap verecek düzeye ulaşmamıştır. Bu da insanların ihtiyaçlarını mevcut imkânlarla karşılamasına neden olmuştur.

Dersim'in merkezi olan Hozat'ın yanı sıra Çemişgezek, Pertek, Mazgirt, Peri gibi merkezlere devlet otoritesi belli düzeyde yansımıştır. Dolayısıyla haberleşme araçlarının kısmen kullanıldığı bu idari birimlerde toplum, devlet kurumlarıyla iletişim hâlinde olmuş ve eksik de olsa gelişmelerden haberdar olabilmiştir. Nazımiye-Hozat hattının kuzeyinde ve iç kısımda kalan bölge halkı ise hem toplumun diğer kısmıyla iletişim kuramamış hem de mevcut haberleşme araçlarından bigâne yaşadığı için gelişmeler hakkında yeterince bilgi sahibi olamamıştır. Dışarıdan gelen ve tanımadıkları

[108]Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar,* s. 73.
[109]Antranik, *Dersim Seyahatname*, s. 153.
[110]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1325, s. 136, 165.

bir kişiye "casus" şüphesiyle yaklaşan İç Dersim halkı,[111] içinde bulundukları tabii ve beşeri şartların etkisiyle farklı yöntemlerle gelişmelerin ancak bir kısmından haberdar olabilmiştir.

Dersim'de gelişmelerden haberdar olmanın yollarından bir tanesi giden misafirlerdir. Aşiretlerin hâkim olduğu iç kısma giden herhangi bir misafir aşiretin ve köyün ağası tarafından ağırlanırdı. Köyün en etkin şahsı olan ağa, ağırladığı misafirinden öğrendiği yeni havadisleri şahsi menfaatine uygun bir şekilde, yönetimindeki topluma aktarmak suretiyle toplum nezdindeki otoritesini biraz daha arttırırdı.[112]

Aşiretler ve ağalar muhtelif yerlere gönderdikleri ya da çeşitli birimlerde çalışan adamları vasıtasıyla da olaylardan haberdar olabilmekteydi. Dışarıdan gelen memurlar ve memurların eşleri zaman zaman kendilerini topluma kabul ettirmek, "üstünlüklerini kanıtlama arzusunu tatmin etmek" gibi durumlarda bilerek veya farkında olmadan kimi bilgileri toplumla paylaşır ve toplumun gelişmelerden haberdar olmasını sağlardı.[113] Bahsi geçen yöntemler, Dersim toplumunun haber alma yöntemlerinin başlıcalarıydı. Dolayısıyla toplum genelde, yazılı olmayan ve kulaktan dolma bilgilerle, gelen habercinin aktarabildiği kadarıyla ve aktaranın niyeti doğrultusunda olayları öğrenebilirdi.

Dersim, biraz bilinçli olarak biraz da kültürel farklılıklardan kaynaklanan sürecin doğası gereği dış dünya ile bağlarını zayıflatmıştır. Bu durum Dersim'deki kültürel kapalılığı daha da pekiştirmiştir. Dersim ile ilgili hazırlanmış olan raporların genelinde toplumsal yapıdan kaynaklanan belli sorunlara ve çözüm yollarına dikkat çekilmiştir. Bu çerçevede eğitim kurumlarının açılması, yolların yapılması, haberleşme hatlarının yaygınlaştırılması gerektiği vurgulanmıştır. Bahsedilen eksiklerin giderilmesiyle ıslah edilecek olan aşiretlerin, çevredeki topluluklara saldırması engellenmek istenmiş fakat hiçbir zaman arzu edilen neticeye ulaşılamamıştır.

1.4.3.1. Dersim Sancağında Posta Taşımacılığı

Osmanlı Devleti'nde haberleşme, 1840 yılına kadar ulak ve menzilhane üzerinden yürütüldü. Menzil taşıma sisteminde ilk dönemler sadece resmi evrak ve

[111]Antranik, *Dersim Seyahatname*, s. 117.
[112]Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, Çev.: Banu Yalkut, İletişim Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2015, s. 134; Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, s. 122.
[113]Naşit Hakkı Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, Kaynak Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2011, s. 69, 70.

malzeme taşınırdı. 1840 yılından itibaren halkın haberleşme vazifesini de üstlenen posta teşkilatı kuruldu. İstanbul'dan Anadolu ve Rumeli yönüne posta kervanları gönderildi.[114] Posta taşımacılığı ile ilk zamanlar sadece mektup, gazete ve matbu evrak taşınırken, zamanla para ve bazı hafif eşya da taşınmaya başlandı.[115]

Postacılık hizmetleri bir bölgeye ulaşabilme imkânlarına bağlı olarak "muntazam ve gayrimuntazam" şeklinde yapılandı. Tatarlar tarafından yürütülen muntazam postacılıkta ücret mukabilinde her türlü postacılık faaliyetleri yapıldı. Muntazam posta bölgelerine işleri yürütecek posta müdürleri atandı. Sürücüler tarafından taşınan gayrimuntazam postacılıkta ise yalnız sıradan mektup ve evrak taşındı fakat ücret alınmadı. Gayrimuntazam posta bölgesine müdür atanmadığı için işler o bölgedeki memurlar tarafından yürütüldü. Tanzimat sonrası dönemde posta teşkilatı yeterli düzeyde yaygınlaştırılamadığı için menzil teşkilatı da posta teşkilatının yanında faaliyetlerine devam etti.[116]

Dersim'de eşkıya ve aşiret saldırılarından kaynaklanan güvenlik sorunları yaşanmıştır. Arazi şartlarının zorluğu ve nehirlerin fazlalığından dolayı da ulaşım sorunları yaşanmıştır. Her iki neden Dersim sınırları içerisinde posta hizmetlerinin düzenli işlemesini engellemiştir. Güvenlik endişelerinin yanında aşılması gereken nehirler özellikle ulaşımı sekteye uğratmıştır. Örneğin Mamuratülaziz-Pertek güzergâhından Pertek ve Çarsancak'a (Peri-Akpazar), Aşuvan güzergâhından da Çemişgezek kazalarına ancak gemi ile gidilebilmiştir.[117] Özellikle Peri ve Pertek civarlarında bahar mevsiminde debisi çok yükselen nehirlerden kelek adı verilen ilkel taşıma araçları kullanılarak geçilebilmiştir.[118]

1894 yılına gelindiğinde Dersim sancak merkezi olan Hozat'ın yanı sıra Eğin (Kemaliye), Kemah, Çemişgezek, Arapgir ve Kuruçay (İliç) gibi idari merkezler posta merkezi olarak hizmet vermektedir. Eğin, Arapgir, Hozat, Çemişgezek, Keban Madeni ve Malatya gibi birbirine yakın güzergâhtaki birçok bölge Birinci Posta Dairesinin görev sahasındadır.[119] Bunlardan Dersim sınırları içerisinde olan birimler, Dersim'in

---

[114]Nesimi Yazıcı, a.g.m., s. 336.
[115]Nadir Yurtoğlu, "Haberleşme Sektörünün Önemli Bir Teşekkülü: Millî Mücadele Döneminden 1960 Yılına Türkiye'de Posta, Telgraf ve Telefon (PTT) Teşkilatı (1920-1960)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 32, S. 93, 2016, ss. 47-104, s. 50; Yurda Güven Bezaz, *Haberleşme ve Tarihçesi*, Ankara 2006? s. 18.
[116]Nesimi Yazıcı, a.g.m., s. 337, 338; Bezaz, *Haberleşme ve Tarihçesi*, s. 57.
[117]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1312, s. 241.
[118]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1325, s. 254.
[119]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1312, s. 243-248.

güney ve batı kısmında yer alan ve merkezi otoritenin büyük oranda hâkim olduğu idari birimlerdir.

20. yüzyıl başlarında Tatar Postası, Mamuratülaziz'den Erzincan'a gitmek için her pazar günü Keban, Arapgir, Eğin, Kuruçay, Refahiye ve Kemah güzergâhını kullanır, pazartesi günü aynı güzergâhı kullanarak tekrar Mamuratülaziz'e dönerdi. Bu dönemde Mamuratülaziz'den kayıkla Pertek'e, devamında Hozat kasabasından Mercan Boğazı'na geçilen ve 36 saatte Erzincan'a ulaşan kısa bir yol olmasına rağmen Tatar Postası bu yolu kullanmazdı. Tatar Postası, mesafe olarak daha uzun fakat güvenlik riski daha az olan Keban-Kemaliye yolunu tercih ederdi. Daha kısa olmakla beraber Ovacık aşiretlerinin nüfuz sahasından geçmekte olan ve kışın kapanabilen Hozat yolu, ciddi güvenlik riski barındırdığı için resmi ve ticari taşımacılıkta tercih edilmezdi.[120]

Tatar Postası'na göre daha resmi mahiyette olan Mükeffel Sürücü Postası, cuma günü Mamuratülaziz'den Pertek'e, oradan mutasarrıflık merkezi olan Hozat'a ve daha sonra da Çemişgezek'e giderek çarşamba günü aynı güzergâhtan Mamuratülaziz'e geri dönerdi. Buna ilaveten bir posta aracı da Pertek'ten Mazgirt'e ve oradan da Çarsancak'a sefer düzenlerdi.[121]

Sancağın güney kısmında devlet otoritesi kısmen hâkim olduğu için posta teşkilatı, faaliyetlerini belli bir düzen içerisinde yürütebilmiştir. Aşiretlerin kontrolünde olan Dersim'in iç bölgelerinde ise bazı aşiretlerin saldırılarının etkisiyle sürekli güvenlik kaygısı yaşanmıştır. Merkezi otorite bu bölgeye hâkim olamadığı gibi bölgede kurumlarını oluşturmakta yetersiz kalmış, posta teşkilatı da mevcut durumdan olumsuz etkilenmiştir.

1.4.3.2. Dersim Sancağında Telgraf Sisteminin Kullanılması

Osmanlı Devleti'nde ilk telgraf hattı Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında kurulur. Askerî amaçlarla kurulduğu için önceleri halk tarafından kullanılamayan bu ilk hatlar zamanla resmi ve özel haberleşmenin temel aracı hâline gelir. Bu süreçte devlet, merkezi otoritesini güçlü tutmak ve taşradaki hâkimiyetini pekiştirmek amacıyla telgraf sisteminden azami ölçüde yararlanmaya çalışır. Telgraf hattının daha geniş bir alana daha hızlı bir şekilde kurulumunu sağlamak amacıyla 1855 yılında Osmanlı Telgraf

[120]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1325, s. 136, 164.
[121]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1325, s. 165.

İdaresi kurulur. Telgraf idaresi, 1871 yılında Posta Nazırlığıyla birleştirilerek Dahiliye Nezaretine (İçişler Bakanlığı) bağlı Posta ve Telgraf Nezareti şeklinde adlandırılır.[122]

Telgraf hattı 1860 yılında Sivas, Harput ve Diyarbekir'e ulaşmış[123] ve 1861 yılında işletmeye açılmıştır. Bu hattın yapılması, Anadolu'nun içlerine kadar yaygınlaşacak yeni telgraf hatlarına zemin hazırlamıştır. Bundan sonra peyderpey Anadolu'nun uç bölgelerine kadar telgraf hatları kurulmuştur. 1864 yılında Sivas-Erzincan, 1865 yılında Erzincan-Kars, 1866 yılında da Erzurum-Van hattı tamamlanarak hizmete başlamıştır. Böylece devletin merkezi olan İstanbul'dan Van şehrine kadar telgraf hattı hizmete açılmıştır.[124] Ana hatların Harput'a ulaşması Dersim de dahil Harput çevresindeki idari birimlere telgraf hattı çekilmesine zemin hazırlamıştır.

1848 yılında gerçekleştirilen Dersim ıslahatı çerçevesinde Dersim sancak yapılarak mutasarrıflık hâline getirilmiş olduğu için önemli bir idari birim hâline gelmiştir. İhtiyaçtan dolayı sancak merkezindeki askerler için bir kışla yaptırılmıştır.[125] Eşkıyanın köylere soygun amaçlı baskınlar yapması, aşiretler arası çatışmalar, devlet görevlilerine itaatsizlik gibi asayiş durumlarının sıkça yaşandığı bu bölge ile haberleşmenin sağlanabilmesi için iletişim hatlarının kurulmasına ivedi ihtiyaç duyulmuştur.

Tanzimat Fermanı ile birlikte Dersim'de ağırlık verilmiş olan merkezileşme faaliyetleri 19. yüzyılın ikinci yarısında artarak devam eder. Erzurum Müşiri Samih Paşa 1860'lı yıllarda, kurmaya çalıştığı telgraf hatları ile Dersim'in muhtelif idari birimlerini birbirine bağlamak ister. Samih Paşa bu girişimiyle Dersim halkı nezdinde devletin itibarını arttırmak ve asayişi sağlamak istese de bir netice alamaz.[126] Telgraf hattı kurma gayretleri Samih Paşa'dan sonraki süreçte de devam eder.

Telgraf hattı 1860 yılında Harput ve Diyarbekir'e ulaşır. Merkezileşmeyi güçlendirip bölgede asayişi sağlama faaliyetleri çerçevesinde 1876 yılında Harput-

---

[122]Murat Hanilçe, "Osmanlı Taşrasına Telgraf Hattı Çekilmesinde Yaşanan Zorluklar Niksar-Erbaa-Tokat Telgraf Hattı Örneği", *History Studies,* C. 9, S. 4, 2017, pp. 63-99, s. 65-67; Nesimi Yazıcı, a.g.m., s. 346.
[123]Uğur Akbulut, "Suriye'ye İlk Telgraf Hatlarının Çekilmesi", *History Studies,* C. 2, Ortadoğu Özel Sayısı*,* 2010, ss. 1-11, s. 4.
[124]Mehmet Mercan, "Giresun Telgraf İdaresi ve Telgrafhane Binası (1869-1904)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* C. 2, S. 7, 2009, ss. 159-174, s. 161.
[125]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1312, s. 227; Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*, s. 93.
[126]*Dersim Raporu*, s. 154; Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, s. 146.

Hozat arasında telgraf hattı kurularak hizmete açılır.[127] 1884 yılında telgraf hattı Eğin'e (Kemaliye) kadar uzatılır.[128] 1890 yılında Mazgirt'te telgraf hattı aktif olarak kullanılmaktadır.[129] 1891 yılına gelindiğinde Hozat, Çemişgezek, Çarsancak ve Mazgirt'te telgrafhane mevcut ve ilgili memurlar vazifelendirilmiş durumdadır.[130] Telgraf hatlarının ulaştırıldığı bu bölgeler devlet otoritesinin etkili olduğu ve halkın genel olarak, devlete itaat ettiği bölgelerdir.

1887 yılında Kiğı'dan Pülümür (Kuzican) kazasına, oradan da Erzincan'a bir telgraf hattı inşa edilmesi düşünülmüş fakat ekonomik imkânsızlıklar nedeniyle ertelenmiştir.[131] 1892 yılında konumlarının öneminden dolayı Erzurum çevresinde Kiğı ve Pülümür kazalarının da dahil olduğu birçok yerleşim yerine telgraf hattı çekilmesi kararlaştırılmıştır. Devlet mali açıdan zor durumda olduğu için halk masrafların büyük kısmını karşılama sözü vermiştir. Düşünülen güzergâhta Mamahatun (Tercan) kazasından Pülümür kazasına 60 kilometre, Pülümür'den de Kiğı'ya 60 kilometrelik hat yapılması uygun görülmüştür.[132] Nihayet 1892 yılı sonlarında Kiğı posta ve telgraf merkezine memur alımı yapılmıştır.[133]

Seraskerlik tarafından 1890 yılında Nazımiye (Kızılkilise) ve Pah kazalarının askerî açıdan önemi vurgulanmış ve kış aylarında yoğun kar yağışı nedeniyle buralarla irtibatın kesildiği belirtilmiştir. Telgraf merkezi bulunan Mazgirt'e dörder saat mesafede olmalarından dolayı Mazgirt'ten Pah'a ve oradan da Nazımiye'ye kadar bir telgraf hattı kurulması talep edilmiştir. Ayrıca gerekli meşe direklerinin bölgedeki ormandan temin edilmesi suretiyle telgraf hattının maliyetinin düşürülmesi düşünülmüştür. Neticede gerekli olan tel ve fincanlar temin edilerek telgraf hattının bir an önce yapılması istenmiştir.[134]

Seraskerlik makamının talebi, başlangıçta ekonomik nedenlerden dolayı yerine getirilmek istenmez. Fakat o mahaldeki askerî birlikler ve diğer devlet görevlileriyle haberleşmeyi sağlayabilme gerekliliği neticesinde talep, 1891 yılında Telgraf ve Posta Nazırlığı tarafından kabul edilir.[135] Yaşanan karantina uygulamasından dolayı telgraf

[127]Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, s. 213.
[128]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1301, s. 121.
[129]*BOA.* Fon ŞD., D.N. 2565, G.N. 18 (4/5).
[130]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1308, s. 70.
[131]*BOA.* Fon DH.MKT., D.N. 1455, G.N. 13 (1).
[132]*BOA.* Fon BEO., D.N. 13, G.N. 906 (1/6).
[133]*BOA.* Fon BEO., D.N. 111, G.N. 8271 (1).
[134]*BOA.* Fon ŞD., D.N. 2565, G.N. 18 (4/5).
[135]*BOA.* Fon ŞD., D.N. 2565, G.N. 18 (6/12).

malzemeleri ve ilgili memurlar gecikmeli olarak Eylül 1892'de gönderilebilir.[136] Aralık 1892'de Pah ve Nazımiye kazalarına gecikmeli de olsa telgraf hattı çekilir.[137]

Osmanlı sınırlarındaki birçok noktaya telgrafın ulaşmış olduğu 1907 yılında mutasarrıflık merkezi olan Hozat,[138] Çemişgezek,[139] Çarsancak,[140] Mazgirt[141], Kızılkilise'de (Nazımiye)[142] diğer kurumların yanı sıra birer hükûmet konağı ve birer telgrafhane mevcuttur. Fakat mutasarrıflık merkezi olan Hozat'a yaya olarak 8 saat[143] gibi çok uzak olmayan bir mesafede bulunan Ovacık'ta telgraf hattı kurulmamıştır. Ovacık kazası birçok hususiyeti barındırıyordu. Öncelikle burası güvenlik endişelerinin yaşanmasına neden olan birçok aşiretin nüfuz sahasını teşkil ediyordu ve bu aşiretler zaman zaman askerî birliklere saldırmaktaydı. Yılın 6-7 ayı karla kaplı olan Ovacık'ta kar kalınlığı yer yer iki metreye ulaştığı için haberleşme ihtiyacı hasıl olduğunda piyadeler karda çığır açarak ancak gidebiliyordu.[144]

Barındırdığı birçok olumsuzluğa rağmen telgraf hattı bulunmayan Ovacık'a 1907 yılında rutin olarak askerî birlik sevk edilir. Sevkiyat sırasında askerler büyük sıkıntılar çekmesinin yanı sıra eşkıya saldırısına uğrar. Telgraf hattı olmadığı için yardım istenemez. Sürekli yapıldığı gibi piyade askerler gönderilerek yardım talep edilir. Bu sayede askerî kuvvetler kurtarılabilir. Yaşanan saldırının etkisiyle Ovacık telgraf hattının acil bir şekilde inşa edilmesinin gerekli olduğu vurgulanır. Böylece hem Ovacık'taki askerî birlikle iletişim sağlanacak hem de bölgedeki hadiselerden erken haberdar olunacak ve tedbir alınabilecektir.[145] 1907 yılında Ovacık kazasında hâlâ telgraf hattının kurulmamış olması, mülki ve askerî görevlilerin buraya yeterli ehemmiyeti vermemelerinin ve ihmallerinin yanı sıra bazı aşiretlerin bölgedeki nüfuzundan kaynaklanmış olmalıdır.

Devlet işleyişindeki düzeni sağlamak için kurumlar oluşturulduğu gibi kimi merkezlerde de tedbir amaçlı geçici faaliyetler yürütülürdü. Dersim eşkıyasının Erzincan taraflarında yaptığı soygunlar için kullandığı güzergâhlardan ve geçitlerden biri de Erzincan Gürlevik mıntıkasıydı. Bundan dolayı Milli Mücadele sürecinde geçici

---

[136]*BOA*. Fon BEO., D.N. 108, G.N. 8033 (1/2).
[137]*BOA*. Fon Y.PRK.UM., D.N. 26, G.N. 11 (1).
[138]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1325, s. 242.
[139]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1325, s. 247.
[140]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1325, s.: 252.
[141]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1325, s. 257.
[142]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1325, s. 261.
[143]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1325, s. 262.
[144]*BOA*. Fon Y.MTV., D.N. 297, G.N. 68 (1/2); *Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1325, s. 263.
[145]*BOA*. Fon Y.MTV., D.N. 297, G.N. 68 (1).

tedbir olarak Erzincan Gürlevik köyünde askerî müfreze bulunduruldu. Ayrıca müfreze ile irtibatın sağlanabilmesi ve bölgeden geçen eşkıyanın bildirilmesi için 1920 yılı başlarında Liva Jandarma Tabur Kumandanlığı tarafından Gürlevik köyüne bir telefon makinası konularak haberleşme sağlandı.[146] Böylece hem eşkıyanın geçişi engellenmek istendi hem de bölgeden geçecek eşkıyadan haberdar olunmaya çalışıldı.

20. yüzyıl başlarında Dersim'de yaşanan eşkıyalık olayları ve idarecilerden kaynaklanan sorunların şikâyet edilmesi dışında toplumun günlük yaşamında telgrafla haberleşme pek kullanılmamıştır. Fakat aşiret ve ağalık sisteminden dolayı büyük bir kısmı feodal bir yapıya sahip olan sancakta, sürekli vaka yaşandığı için merkezle haberleşme her zaman büyük önem taşımıştır. Bu bağlamda resmi iletişimde, bir meseleye dair "hususi adam göndermek"[147] ya da savaş[148] ve isyan[149] gibi istisnai durumlarda gizli bir şekilde bilgi toplamak amacıyla vazifelendirilmiş muhbirler[150] dışında genel iletişim aracı posta ve telgraf hatları olmuştur.

Dersim coğrafyasında sürekli güvenlik zafiyeti yaşanmış ve Osmanlı Devleti tarafından bölgeye yeterli önem verilmemiştir. İhmaller neticesinde sancağın alt idari birimlerindeki memur kadrolarının genelinde olduğu gibi telgrafhanelerde de liyakatli ve işi bilen muhaberat memurlarının eksikliği ile alakalı sorunlar yaşanmıştır.[151] Liyakatsiz memurlar, eşkıyanın telgraf hatlarını tahrip etmesi, iklim ve coğrafi şartlara bağlı olarak hat kurulamaması ya da hatların kesilmesi gibi nedenlerin etkisiyle Dersim sancağında telgraf hatları çok verimli kullanılamamıştır. Dolayısıyla teknolojik imkânlar kullanılarak yapılamayan haberleşme, zaman zaman piyadeler ve özel şahıslar görevlendirilerek yapılmaya çalışılmıştır.[152] Bu da haberleşmede ve merkezi otoriteyi güçlendirmede hedeflenen düzeye ulaşılmasını zorlaştırmıştır.

1.5. Dersim'de Toplumsal Hayat

1.5.1. Devlet Toplum İlişkisi

19. yüzyılın son döneminde 40 aşiretten oluşan Dersim halkı, yöneticiler tarafından üç grup olarak sınıflandırıldı. Bu sınıflandırmada ayırt edici unsur,

[146]*BOA.* Fon DH.İ.UM., D.N. 19, G.N. 11 (1.101.1.2)
[147]*BOA.* Fon Y.A.HUS., D.N. 523, G.N. 128 (2); *ATASE.* İSH. S.N. 5621, K.N. 1164, G.N. 72ab.
[148]*ATASE.* BDH. Kls. N. 2910, Y.D.N. 455, Fih. 4.
[149]*ATASE.* İSH. S.N. 13148, K.N. 202, G.N. 259.
[150]*ATASE.* BDH. Kls. N. 2910, Y.D.N. 455, Fih. 4; *ATASE.* İSH. S.N. 13148, K.N. 202, G.N. 259.
[151]Abdulkadir Gül, 2015 (b), a.g.m., s. 27.
[152]*BOA.* Fon Y.MTV., D.N. 297, G.N. 68 (1).

kanunların uygulanabilme düzeyi, vergi ve asker alınabilme durumuydu. Buna göre, Hozat ve Mazgirt merkezi ile askerî noktalara yakın bölgelerde yaşayan halk itaatkâr (muti) olarak sınıflandırıldı. Vergisini veren bu ahalinin reislerine güvenilirdi. İkinci kısım, yönetim birimlerine ve askerî merkezlere nispeten daha uzak olup, devlet otoritesine kısmen alışmış olanlardı. Bunlarla olan ilişkiler daha çok aşiret ağaları üzerinden yürütülürdü. Üçüncü kısım ise idari birimlere ve askerî merkezlere çok uzak, dağlık bölgelerde yaşayan halktı. Devlet hâkimiyetini bilmeyen ve vergi vermeyen bu kısım sancak ve kaza merkezlerine gelmediği gibi sürekli asayişi ihlal ederdi.[153] Bu dönemde Dersim; Hozat, Mazgirt, Pah, Kızılkilise, Ovacık, Kuzican, Çemişgezek ve Çarsancak kazalarından oluşmaktaydı. Devlet yetkilileri tarafından Çemişgezek ve Çarsancak halkının geneli Türk ve itaatkâr olarak değerlendirilirken, Asıl Dersim'i oluşturan diğer kazaların geneli kanun tanımayan, Alevi ve bedevi olarak değerlendirildi.[154] 1897 yılına gelindiğinde Dersim sancağında bulunan 146 köy devlete ve kanunlara itaat etmeyen halktan (gayrimuti) oluşmaktaydı.[155]

I. Dünya Savaşı öncesinde Dersim halkının bir kısmı eski bedeviliğinden uzaklaşmış ve müesses köyler kurmuştur.[156] Halkın bir kısmı ise bedevi ve saldırgan yaşamını devam ettirmiştir. Yetkililer tarafından bu dönemde Dersim iki kısım olarak ele alınmıştır. Aşiretlerin yaşam sahası olan Asıl Dersim; Hozat, Mazgirt, Kızılkilise, Ovacık kazalarıyla Pülümür'ün Ovacık sınırında kalan 9 köy olarak tanımlanmıştır. Burada yaşayan aşiretlerin birçoğu Türkçeyi pek bilmediği gibi devlete olan itaatleri ve diğer toplumlarla ilişkileri Türkçeye hâkimiyetleriyle doğru orantılı olmuştur.[157] Tamamına yakını Alevi olan Mazgirt ahalisi kısmen itaatkâr olarak değerlendirilmiştir. Geneli Alevi olan Kızılkilise, Ovacık ve Hozat halkının yarısına yakın bir oranı itaat etmeyen nüfustan oluşmuştur. Halkı Türk, Sünni, Kürt ve Ermenilerden oluşan Çarsancak'ın tamamına yakını kanunlara itaat etmiştir. Halkı Türk, Alevi ve Ermenilerden oluşan Çemişgezek'in bazı Alevi köyleri haricinde kalan kısmı itaatkâr olarak değerlendirilmiştir.[158] Toplumsal yaşamdaki ve kanunları uygulamadaki bu

[153]*BOA.* Fon Y.PRK.AZJ., D.N. 17, G.N. 80 (1.3).
[154]*BOA.* Fon Y.A.RES., D.N. 60, G.N. 27 (3.2).
[155]*BOA.* Fon ŞD., D.N. 2693, G.N. 13 (11.1).
[156]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (6.1).
[157]Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 139.
[158]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (4.1/5.1).

farklılıktan dolayı Çemişgezek, Pertek ve Eğin çevresi Dersim Ekrad'ına dahil edilmemiştir.[159]

1923 yılında öncekilere benzer değerlendirmeler yapılmıştır. Nitekim Dersim ıslahatı çerçevesinde alınacak tedbirleri ve mezhep mensuplarını rahatsız etmeden kullanılabilecek üslubu belirlemek için bazı çalışmalar yürütülmüştür. Bu çalışmalarda, Dersim halkının genelinin Alevi, az bir kısmının Sünni olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca halkın bir kısmı "kısmen itaatkâr" ve "kısmen asi" olarak değerlendirilirken, bir kısmı da "asi" olarak değerlendirilmiştir.[160]

Hozat-Mazgirt hattının kuzeyinde kalan kısım itaat etmeyen ahaliden oluşurken, bu hattın güneyinde kalan kısım itaatkâr ahaliden oluşmuştur. Kanunlara itaat etmeyen kısmın geneli Zazaca konuşan Alevilerden meydana gelmiştir. Kanunlara itaat eden kısım daha heterojen bir özelliğe sahip olup, farklı mezhep ve dinleri barındırmıştır. Bu bölgede yaşayan halkın geneli Sünni ve Alevilerden oluşurken, kısmen Ermeniler de yaşamıştır. Bölge halkı Türkçe, Zazaca, Kürtçe ve Ermenice konuşmuştur. Güneyde kalan bu kısım, iklim, tarımsal üretim, ulaşım, ticaret başta olmak üzere birçok alanda kuzeydeki toplumdan ayrılmıştır. Görüldüğü üzere halkın itaat durumu, toplumsal etkileşim ve tarım yapma imkânlarıyla doğru orantılı bir seyir izlemiştir.[161] Coğrafyanın, kültürün şekillenmesi üzerindeki etkisini örnekleyen bu durum, toplumun günlük yaşamı, devlet-toplum ilişkileri ve yaşanan asayiş olayları üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Dersim toplumunu muti (itaat eden) ve asi (itaat etmeyen) şeklinde sınıflandırmasında toplumun dinî veya mezhebi yaşantısı değil, devlete ve kanunlara itaat durumu esas alınmıştır. Dolayısıyla devletin bölgede otorite kurma durumu belirleyici olmuştur. İtaatkar olarak değerlendirilen kısım etnik ve dinî açıdan daha fazla çeşitliliğe sahip olmasına rağmen devlet bu heterojen yapıyı dikkate almadan, toplumun genelini itaatkâr olarak değerlendirmiştir. Bu çerçevede Sünnilerin tamamı, Alevilerin bir kısmı itaatkâr olarak değerlendirilmiştir.

---

[159]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (6.1); Abdulkadir Gül, "Osmanlı Dönemi Dersim Bölgesinde Yaşanan Güvenlik Sorunları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS),* Yıl: 3, S. 18, Aralık 2015 (c), ss. 1-33, s. 3.

[160]*BOA.* Fon Y.EE.KP., D.N. 40, G.N. 3959 (1.2).

[161]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (1.1/1.2/1.3).

1.5.2. Bölgenin Toplumsal Yapısı

Coğrafi, sosyokültürel ve demografik yapı Dersim'de aşiret yaşamının yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Bölgede hâkimiyet kuramayan devlet, halkın güvenliğini sağlamada yetersiz kalmıştır. Buna aşiretlerin saldırıları ve devlet görevlilerinin suistimalleri de eklenince aşiretler, dış dünyadan uzak yaşayan Dersim toplumu için bir sığınak hâline gelmiştir. Aşiret sisteminde, aşiret içerisinde yakın akrabalarının fazlalığından dolayı güçlü olan kişiler reis olmuş ve aşiretin güvenliğini sağlamıştır.[162] Aşiretin varlığının ve devamının teminatı olan aşiret ağaları, topluma kıyasla daha üst seviyede bilgiye sahip olmuş ve aşiretin önemli işlerini yürütmüştür. Ağa, zenginlik ve aile bağının yanı sıra kişisel yetenekleriyle de otoritesini kabul ettirmiştir. Bir defa elde edilen aşiret hâkimiyeti artık halk tarafından övgü ve kahramanlık hikayeleriyle devam ettirilmiştir. Böylece ağanın kendi aşiretiyle veya yakın çevredeki aşiretlerle sınırlı, tartışılmaz bir prestiji oluşmuştur. Bireyler açısından ise, aşirete mensup olmak güvenlik için gerekli olduğu gibi, saygınlık ve övünç nedeni olmuştur. Nitekim aşiret sadece zorunlu mensubiyet değil bir yaşam biçimine dönüşmüştür. Aşiretlerin yerelde geçerli olan kendi töresel hukuku, insanların günlük yaşamında en belirleyici unsur hâline gelmiştir. Aşiret mensuplarının içerisinde doğup büyüdüğü bu düzen, toplumda ilerlemeye dönük herhangi bir gayretin oluşmasını da engellemiştir.[163]

Engebeli yapı, derin vadiler, nehirler ve ormanlarla kaplı yüksek dağlar sancak içi geçişleri zorlaştırmıştır. Bu tabii engellerin yanında Dersim'de toplumun büyük bir kısmı, gasp, darp, cinayet gibi herhangi bir suçtan dolayı ceza aldığı ya da arandığı için kaza ve şehir merkezlerine gidememiştir.[164] Dolayısıyla gasp saldırıları dışında bütün ömrü boyunca vilayet ve sancak merkezi bir yana kaza merkezini bile göremeyen aşiret mensupları, ancak bir düğün sırasında yakın çevredeki akraba birkaç köye gidebilmiştir. Bu durum dış dünyanın tanınmasını ve medeniyet gelişmelerinden istifade edilmesini engellediği gibi, iptidai yaşamın devam etmesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda aşiret mensubu için vatanı kendi köyü, milleti de kendi aşireti olmuştur. Devlete bağlılık konusunda bilgi ve görgüsü sınırlı olan toplum, ağa ve seyitlere bağlı kalmıştır. Hâl

---

[162]*BOA.* Fon Y.PRK.ASK., D.N. 69, G.N. 50 (1.3); Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 140.

[163]Abdulkadir Gül, "Dersim Bölgesindeki Feodal Yapı Hakkında Bazı Değerlendirmeler (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e)", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS),* Yıl: 2, S. 7, Aralık 2014 (b), ss. 236-258, *s. 248.*

[164]*BOA.* Fon DH.EUM.EMN., D.N. 111, G.N. 22 (9/28); *BOA.* Fon Y.PRK.AZJ., D.N. 17, G.N. 80 (1.3).

böyle olunca aşiret mensupları, devlet yöneticilerini kendi ağalarıyla kıyaslayarak anlamlandırmaya çalışmıştır. Diğer yandan aşiretin ve köyün dış bağlantısının ana aktörü konumunda olan ağanın, kendi otoritesini devam ettirmek için devleti aşiret mensuplarına kötülemesi toplum üzerinde etkili bir durum olmuştur.

Dersim'de üretim yapan ve eşkıyalık saldırılarının hedefi konumunda olan halkın büyük kısmı silah bulundurmazdı. Fakat aşiretlerin genelinde silah bulunurdu. Aşiretler arası mücadeleler ve kan davalarının yanı sıra eşkıya saldırıları, aşiretlerde silahlı saldırı ve savunma mekanizmasını yaygınlaştırdı. Aşiretlerin yaşadığı coğrafya, fakirlik, mevcut silahlı yapı, baskın ve talanlar, sürekli kan davası güdülmesi ve devlet kuvvetleriyle çatışılmasının şekillendirdiği günlük yaşam sadece toplum üzerinde değil, bireylerin kişilikleri ve yetenekleri üzerinde de etkili oldu. Bu çerçevede Dersimliler, cesur, açlığa ve susuzluğa dayanıklı, uzun mesafeler yürüyebilen sağlam yapılı, iyi nişancılık gibi özelliklere sahip oldu.[165]

Dersim'de halkın az bir kısmı sınırlı miktarda özel mülke sahipti. Üzerlerinde totaliter ağa baskısı olmayan ve yetkililer tarafından itaatkâr olarak değerlendirilen güneydeki halk, coğrafi şartların elverişli olmasının etkisiyle kısmen tarım, hayvancılık ve ticaretle uğraşırdı. Kuzey ve iç kısımlardaki halk ise nispeten hayvancılık yapmakla birlikte tarım ve ticaret imkânlarından yoksundu. Dağlık olan bu bölgede ziraat yapacak ve geçimi sağlayacak yeterli miktarda arazi olmadığı gibi toplumun tarımsal faaliyet yapma eğilimi de yoktu. Dolayısıyla halkın bir kısmı giyecek elbise ve günlük yaşamını idame ettirecek zaruri gıdalardan yoksundu. Bazı bölgelerde insanlar ortakçılıkla[*] geçimini sağlamasına rağmen halkın geneli düzenli gelir getirecek iş imkânına sahip değildi. İklim ve arazi şeklinin de etkisiyle ekonomik faaliyetleri ihtiyaçları karşılamaktan uzak olan kısımda, ağanın yönetimi altında yaşayan ve kendilerini ağanın hizmetkarı olarak gören aşiretler, birbirlerine ve çevrelerine karşı gasp amaçlı saldırgan tutum izlerdi. Açlık, fakirlik, tarım yapılamaması, geçimi sağlayacak işlerinin olmaması[166] ve ahlaki zafiyet aşiretlerin soygun ve talan yapmayı, diğer insanların

---

[165]*BOA*. Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (4.1); *BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N.111, G.N.745, S.N. 3.3; Silah bulunduran aşiretler için bkz. *BOA*. Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (1.1/1.2).

[*]Ortakçılık: Toprağın işlenmesi sonucunda elde edilecek ürünün, toprak sahibi ile toprağı işleyen arasında koşulları önceden belirlenen özel sözleşmeye göre paylaşılmasına dayanan işletme biçimi, yarıcılık, marabacılık. (https://sozluk.gov.tr/ Erişim tarihi 02.03.2021); Dersim'de bu hisse genellikle ¼ oranındaydı (Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*, s. 200).

[166]*BOA*. Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (4.1); *BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 126, G.N. 901, S.N. 7.3; *BOA*. Fon Y.EE., D.N. 131, G.N. 31 (2.2); Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 161.

ticaret yapması gibi normal bir hak olarak görmesine zemin hazırladı.[167] Bu da talan ve çapulu yaşam biçimi hâline getirdi.

Kayıtlarda Dersim aşiretlerinin bir kısmının gerçekleştirdiği gasp ve soygun faaliyetlerinin temel sebebi olarak fakirlik ve geçim sıkıntıları gösterilmektedir. Bunun yanında gelir getirecek işlerin bilinmemesi veya yapılmaması, kolay yollarla para kazanma düşüncesi, kanun ve nizam tanımama, eşkıyalığı kahramanlık olarak değerlendiren teşvik edici toplumsal bakış açısı, eğitim faaliyetlerinin yetersiz olması, Alevilik öğretisinin yüzyıllardır aynı olan düsturlarının[168] silahlı aşiretler tarafından önemsenmemesi ve uygulanmaması sonucunda oluşan ahlaki yoksunluk durumu, iklim, coğrafya ve mezhepsel yaşantının zorladığı yalıtılmışlıktan kaynaklanan kapalı toplum yapısının neden olduğu yozlaşmanın ve toplumu yönlendiren reislerin etkisi yadsınamaz.

Dersim'de coğrafi şartların elverişsizliği ve tarlaların yetersiz oluşundan dolayı köyler çok küçük ve dağınık bir yapıya sahip olmuştur. Köyler 20-30 haneyi, mezralar ise 8-10 haneyi geçmemiştir.[169] Çemişgezek, Çarsancak ve Mazgirt'te yaşayan halkın bir kısmında aşiret yapısı hâkim olmadığı[170] ya da aşiret örgütlenmesinden uzaklaşıldığı için köylerde ağa baskısı görülmemiştir. Dersim'in kuzey kısmında ve Asıl Dersim'de ise köyler genellikle aşiret mensuplarından oluştuğu için ağa aşiretin ve köyün lideri konumunda olmuştur.

Dersim'de yaşayan halkın az bir kısmı Sünni mezhebine, geneli ise Alevi mezhebine mensuptur. Osmanlı kayıtlarında Dersim Alevileri için Kızılbaş kavramı kullanılırken, Cumhuriyet Dönemi sonrasında Alevi isimlendirmesi yaygınlaşmıştır. Dersim'de yaşayan Sünniler Osmanlı toplumunun geneline benzer bir akidevi yaşam sürmüştür. İç kısımda yaşayan Aleviler ise mevcut inanç şeklinden dolayı dışlanmanın ve ulaşımı engelleyen engebeli coğrafyanın etkisiyle içe kapanık toplum modeli oluşturmuştur. Bu durum Asıl Dersim'de yaşayan halkın, dışarıyla ilişkilerini ve bilgi alışverişini asgari düzeye indirmiş ve dış dünyadan kopmalarına sebep olmuştur. Böylece toplum daha homojen bir sosyal yapıya dönüşmüştür. Fakat dış dünyadan yalıtılmışlığa rağmen yakın çevre kültürlerle etkileşim devam etmiştir. Bu kültürlerle

---

[167]Henry H. Rıggs, "The Religion Of The Dersim Kurds", *The Missionary Review Of The World,* Vol.: 24 (New Serıes), Vol.: 34 (Old Serıes), January to December 1911, Newyork, London 1911, ss. 734-743, s. 740.

[168]Rıza Zelyut, *Dersim İsyanları ve Seyit Rıza Gerçeği*, Kripto Kitaplar, 4. Baskı, Ankara 2010, s. 111 vd.

[169]*BOA*. Fon Y.A.RES., D.N. 60, G.N. 27 (3.2).

[170]Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*, s. 219.

karışan ve yoğrulan Dersim Aleviliği zamanla evrim geçirerek kendi mitolojisini oluşturmuştur. Neticede Anadolu Aleviliğinden uzaklaşan ve birçok noktada Aleviliğin temel kaideleriyle çelişen, kendisine has bir yaşam şekli ortaya çıkmıştır.[171]

Alevi toplumun inanç önderi seyitlerdir. Aşiret ve köylerin birer seyidi bulunurdu. Seyitler nikah kıyma, cenaze yıkama, mezhep ayinlerini düzenleme gibi vazifeler yürütürdü. Kendilerine ait arazileri bulunmayan seyitler, halktan toplanan yardımlarla geçinirdi.[172] Seyitler statülerini gayret ve liyakatle değil geleneklerden kaynaklanan irsiyet yoluyla elde ederdi. Sözlü gelenek aktarımına dayalı eğitim dışında, kayda değer bir eğitim alma imkânları yoktu. Dolayısıyla bilgilerinin sınırlı olması ve dış dünyaya kapalı olmaları, sorunlara kısa vadeli ve tek taraflı çözümler üretmelerine zemin hazırlamıştır.

Seyitlerin bir kısmı sadece toplumun inanç ve değerlerine hizmet etmeye odaklanırken, bir kısmı şahsi çıkarlarını merkeze alarak politik hareket etmiştir. Bu ikinci grubun çalışmaları zaman zaman sosyal düzeni olumsuz etkilemiştir. Nuri Dersimi'ye göre, Alevi olduklarının bilincinde olan silahlı aşiretlerde Alevilikle ilgili faaliyetler nasihatin ötesine geçmediği gibi cem ayinleri yapılmazdı. Toplumda büyük bir saygınlığı olan seyitler kendi menfaatlerini merkeze aldıkları gibi, silahlı aşiret ağalarından korktukları için onların menfaatine zarar verecek herhangi bir uygulamada bulunamazdı.[173] Neticede ağalar şiddet yoluyla, seyitler manevi değerler üzerinden baskı oluşturarak toplumu kontrol altında tutmuştur.[174] Ağa ve seyidin otoritesinin hiçbir zaman çatışmaması, ağanın hâkimiyetinin baskın olmasının yanı sıra her ikisinin de birbirinin menfaatini gözetmesinden kaynaklanmış ve bu otoriteler toplumu istedikleri gibi yönlendirebilmiştir.

Toplumda yaşanan anlaşmazlık ve çatışmalar genellikle cemaat yapılarak çözüldüğü için hadiselerin büyük bir kısmı mahkemeye taşınmamıştır. Bazen tarafların talep etmesi veya ileri gelenlerin kendiliğinden harekete geçmesi sonucunda, bazen de devlet yetkililerinin teşvik etmesi sonucunda "cemaat yapma" yoluna başvurulmuştur. Cemaatler çoğunlukla seyit, dede ve ağaların öncülüğünde yapılırken bazen bunların

---

[171]Akyürekli, *Dersim Sorunu (1937-1938),* s. 29, 84; Ertuğrul Danık, *Dersim'in Siyasi Tarihi*, Kalkedon Yayınları, Birinci Basım, İstanbul 2014, s. 14.
[172]Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 154.
[173]Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 27; M. Nuri Dersimi, *Hatıratım Dersim'den Halep'e Bir Muhalifin Yaşamı (1892-1973)*, Sadeleştiren ve Notlayan: Mehmet Bayrak, Dam Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2014, s. 143-201.
[174]Yolga, *Dersim (Tunceli) Tarihi*, s. 60.

dışındaki nüfuz sahibi kişilerin öncülüğünde de gerçekleştirilmiştir. Resmi olmayan ve geleneğe dayalı "cemaat yapma" usulü, Alevi toplumda daha yaygın olmakla birlikte, Sünni toplumda da uygulanmıştır. Gelenek hâline geldiği ve kısa sürede sonuçlandığı için halk tarafından genelde tercih edilmiştir. Bu usulde ileri gelenlerin arabuluculuğu neticesinde taraflar uzlaştırılırdı. Suçlu görülen taraftan mal, hayvan, toprak alınıp mağdur tarafa verildiği gibi taraflar arasında kirvelik bağı kurularak da sorun çözülürdü. Kan davası gibi temel meselelerde çözümler geçici olabilirdi. Bu tür durumlarda kan davaları bir süre ertelenmiş olurdu.[175] Toplumda yaşanan anlaşmazlıklar bu yolla çözüldüğü için çoğunlukla hadiseler devlet mahkemelerine intikal ettirilmemiştir. Bu da devlet kurumlarına ihtiyaç duyulmasını engelleyerek, erk savaşında yerel reisler lehine bir avantaj oluşturmuştur.

Aile bağının çok önemsendiği Dersim'de evlilikler genellikle yakın çevre ile yapılırdı. Aşiretler çoğunlukla dışarıdan kız almadıkları gibi, dışarıya kız vermezdi.[176] Aşiret yapısının sürdürülebilirliğini sağlayan bu anlayış son döneme kadar devam etmiştir. Fakat Alevi ve Sünni toplumun iç içe yaşadığı kısımlarda aşiretlerdeki kadar katı bir uygulama sergilenmemiştir. İstisnai olarak zaman zaman boşanma durumları görülse de[177] Alevilik geleneğinden dolayı genel olarak Alevi toplumda boşanma hadisesi görülmezdi. Birden fazla kadınla evlilik nadiren görülmekle beraber hâkim anlayış tek eşle evlilikti.[178] Bu uygulama çoğunluğu Sünni olan kısımlarda da geçerliydi.[179] Kız kaçırma hadiseleri sık yaşandığı gibi, bazen aşiretleri karşı karşıya getirirdi.[180] Alevilerde kadın toplumda görece bir rahatlığa sahipken, Çemişgezek ve çevresinde haremlik selamlık uygulaması vardı.[181]

Hozat, Segedik, Çemişgezek, Mazgirt, Çarsancak, Ovacık ve Kızılkilise'de olduğu gibi Dersim sancağının bir kısmında eğitim kurumları aktif olarak hizmet vermiştir.[182] Fakat Dersim'in iç kısımlarında eğitim kurumları yetersiz olduğu için eğitim faaliyetleri istenildiği düzeyde yürütülememiştir. Aşiretler de eğitim

---

[175]*ATASE.* İSH. S.N. 14853, K.N. 773, G.N. 74/74b; *ATASE.* ATA.ZB. S.N. 579, K.N. 3, G.N. 87; *Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları, Harbiye'den Dersim'e (1890-1914)*, Yay. Haz.: Sami Önal, Remzi Kitabevi, 2. Basım, İstanbul 2006, s. 169; Kemali, *Erzincan*, s. 229.

[176]Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*, s. 217, 218.

[177]Dersimi, *Hatıratım Dersim'den Halep'e Bir Muhalifin Yaşamı (1892-1973)*, s. 20.

[178]Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 37.

[179]Rifat Özdemir, "Harput ve Çemişkezek'te Askerî Ailelerin Sosyo Ekonomik Yapısı (1890-1919)", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* C. 5, S. 1, 1990, ss. 41-123, s. 63.

[180]*ATASE.* İSH. S.N. 14853, K.N. 773, G.N. 74/74a/74ac.

[181]Tuncer Gülensoy, Ahmet Buran, *Tunceli Yöresi Ağızlarından Derlemeler*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993, s. 104.

[182]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1325 s. 105-115.

faaliyetlerinden uzak durmuştur. Bu durum bir taraftan devletin bölgeye hâkim olamamasından ve gerekli önemi vermemesinden kaynaklanmış diğer taraftan, toplum üzerinde hâkimiyetini devam ettirmek isteyen ağaların teşviğinden kaynaklanmıştır. Çünkü okumuş ve dış dünya ile temas hâlinde olan insanları kontrol etmek ya da yanlışa yönlendirmek mümkün olmayacaktır. Her ne kadar son dönemde devlet bölgede medrese ve mektep gibi eğitim kurumları açma gayreti içerisinde olmuşsa da, hem devlet yöneticilerinde hâkim olan Aleviliği dışlayıcı bakış açısından dolayı[183] hem de aşiretlerin taassuplarından dolayı bu girişimlerden sonuç alınamamıştır.[184] Neticede 1910'lu yıllarda Dersim'de okuma yazma bilenlerin oranı binde 3-4 civarında kalmıştır.[185] 1927 yılında Türkiye'de nüfusun % 8.16'sı okuma yazma bilirken, Dersim'de bu oran % 2.9 olmuştur.[186] Toplumun genelinin eğitim kurumlarından uzak durması eğitim düzeyinin düşük kalmasına sebep olmuş bu da dışardaki otorite olarak algılanan devletin toplumu yönlendirmesini zorlaştırırken, asıl otorite olarak algılanan aşiret reisinin toplumu yönlendirmesini kolaylaştırmıştır.

1.6. Dersim Toplumunda Ekonomik Hayat

Dersim'de günlük yaşamın en belirleyici unsurları iklim, yüzey şekilleri ve ulaşım imkânlarıydı. Ekonomik faaliyetler de bu çerçevede şekillendi. İklim, yer şekilleri ve ulaşım yönünden nispeten daha uygun olan güney kısmında, tarım, hayvancılık ve buna bağlı olarak ticaret yapıldı. Fakat şartların zorlaştığı iç kısımlarda hayvancılık kısmen yapılmakla birlikte tarım ve ticaret sınırlı kaldı.

Dersim sancağında ticaret sınırlı da olsa yapılmıştır. Toplum, ihtiyaçlarını Harput ve Erzincan'ın yanı sıra her hafta mutat olarak küçük pazarlar kurulan Kemaliye, Kemah, Arapgir ve Pertek'ten temin etmiştir.[187] Örneğin 1921 yılına kadar cuma günleri Eski Pertek'te pazar kurulmuştur. Çevreden gelen tüccar, çerçi (gezici tüccar) ve halk takas yapmak ya da para kullanmak suretiyle ticaret yapmış, ihtiyaçlarını karşılamıştır.[188]

---

[183]Abdulkadir Gül, "Osmanlı Devleti Bürokrasisinde Dersimli Memurlar (Sicil-i Ahval Defterlerine Göre)", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS),* Yıl: 2, S. 6, Eylül 2014 (a), ss. 286-308, s. 291.
[184]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (7.1).
[185]Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 140.
[186]Savaş Sertel, a.g.m., s. 278.
[187]Abdulkadir Gül, Ali Rıza Özdemir, *Dersimliler Ermeni mi?* s. 179.
[188]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1312, s. 230; Abdulkadir Gül, 2014 (b), a.g.m., s. 249; Antranik, *Dersim Seyahatname*, s. 105; Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar,* s. 60.

Kervansaray ve konaklama merkezlerine ait harabelerden anlaşıldığı kadarıyla, geçmiş dönemlerde Dersim'in muhtelif kısımlarında küçük ticaret yolları kullanılmış fakat zamanla bu yollar önemini yitirmiştir. Dersim'in büyük ticaret yollarından uzak olması, sancak içi ulaşımı sağlayacak yolların inşa edilememesi, üretimin yetersizliği ve güvenlik kaygısı gibi bazı nedenler, bölgede ticaretin gelişmesini engellemiştir.[189] Bu da sancak ekonomisini olumsuz etkileyerek, kapalı ekonomi yapısının devam etmesine ve fiyatların yüksek olmasına sebep olmuştur. Mevcut ekonomik olumsuzlukların daha fazla hissedildiği İç Dersim'e az sayıda tüccar, aşiret reislerinin izin verdiği oranda girebilmiş ve ticaret yapabilmiştir.[190] Günlük ihtiyaçlar bu tüccarlar ve bahsedilen küçük pazarlar üzerinden karşılanmıştır. Hem ticaretin gelişmemiş olması, hem de sosyokültürel bakımdan diğer toplumlardan kopuk yaşanması, ekonomik yaşamı, günlük hayatta kullanılan eşyayı ve talepleri sınırlamıştır.

Dersim'de köylünün, üzerinde tasarruf hakkına sahip olduğu az miktarda özel mülkü, hayvan ve eşyası vardı. Tarım yapılan bölümlerde toprağı olmayan köylülerin bir kısmı ortakçılıkla (marabacılık) geçinirdi. Coğrafi şartlardan dolayı genelde kuru tarım yapılırdı. Çünkü arazi engebeli ve yüksek olduğu için sancağın birçok yerinde derin vadilerden akan nehirler tarımsal sulamada kullanılamazdı. Ayrıca su kaynakları yaygın olmadığı gibi yaz mevsiminde kaynakların bir kısmı kururdu.[191]

Tarım yapılmasını engelleyen bir sebep de aşiret baskınları ve kan davalarından kaynaklanan güvenlik kaygısıydı. Saldırı ihtimalinden dolayı kendilerini ve hayvanlarını korumak amacıyla silahlanan aşiretler, yaz mevsiminde köylerinden uzaklaşamazdı. Bu durum, hayvancılığın gelişimini sınırladığı gibi köylere ait tarım arazisinin mera olarak kullanılmasına zemin hazırladı. Dolayısıyla potansiyel tarım imkânlarının değerlendirilmesinin önüne geçti.[192]

Kuzeye ve iç kısımlara doğru artan yükselti hayatın her alanını olduğu gibi ekonomik yaşamı da etkiledi. Daha az engebeli ve ormanların seyrek olduğu güney kısımda koyun; engebenin, kar yağışının ve ormanların nispeten fazla olduğu kuzey ve iç kısımlarda ise keçi daha yaygın beslendi. Kuzeye gidildikçe artan yükselti sadece beslenen hayvan türünü değil, yetiştirilen tahıl, meyve ve sebze çeşitlerini de sınırladı.

---

[189]*BOA.* Fon İ.MMS., D.N. 41, G.N. 1688 (3.1); Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, s. 50, 51.
[190]*Dersim Raporu*, s. 65.
[191]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1325, s. 249, 259.
[192]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (6.1).

Mazgirt bölgesinde hayvansal üretime bağlı olarak, bez, çuval ve kilim dokunmuştur.[193] Ayrıca Mazgirt halkı, odun, kömür, yağ gibi ihtiyaç fazlası ürünlerini Peri ve Pertek'e götürerek satmış, ihtiyaç duyulan ürünleri de buralardan temin etmiştir. Nazımiye arazisi kısmen tarıma müsait olmasına rağmen, önem verilmemesinin de etkisiyle tarım ve ticaret gelişmemiştir. İhtiyaçlar kısmen Mazgirt'ten karşılanmıştır.[194]

Eğin birçok alanda bölge ekonomisine önemli katkılar sunduğu gibi, sürekli saldırgan aşiretlerin hedefinde olmuştur. El işçiliği ve ticaret yönünden gelişmiş olan Eğin'de kaliteli kumaş üretilmitir.[195] Aynı şekilde Peri ve Çarsancak'ta el işçiliği ve ticaret ilerlemiştir. Bu işler çoğunlukla Ermeniler tarafından yapılmıştır.[196] Peri esnafı özellikle dericilik ve ayakkabıcılıkta gelişmiştir. Şavak Aşireti'nin meskûn olduğu Şavak nahiyesinde dokunan halı, kilim ve diğer ihtiyaç fazlası ürünler yakın pazarlara götürülerek satılmıştır.[197]

Arazisi tarıma uygun olan Ovacık'ta iklimin sert ve kar yağışının fazla olması, tarımsal ürün yetişmeyeceği düşüncesinin yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla halkın genelinde tarımsal üretim yapma eğilimi oluşmamıştır. Kısmen üretilen mercimek, darı, bal, peynir gibi ürünler ihtiyacı karşılamakta yetersiz kalmıştır. Ayrıca yolların elverişsiz olması orman ürünlerinden yararlanmayı engellemiştir.[198] Bu durum, ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde üretim yapmayan aşiretleri eşkıyalık gibi farklı arayışlara itmiştir.

Tarım yapma süresinin sınırlı olduğu Hozat'ta buğday, darı gibi tahıllar üretilmiş; kilim, palas dokunmuştur. Ayrıca burada ahşap kürek ve kaşık imal edilmiştir. İklimi tarım açısından daha müsait olan Çemişgezek'in arazisinin % 20'si ekilmiştir. Elde edilen ürün çeşitlerinin geneli nüfusun geçimini karşılamaktan uzak olmasına rağmen ihtiyaç fazlası olan bazı ürünler dışarıya satılmıştır.[199]

Aşiretlerin bir kısmı tarım yapacak araziden yoksun olduğu gibi, bir kısmı da imkânı olduğu halde tarım yapmamıştır. Bu çerçevede aşiretlerin 20 yy. başlarındaki ekonomik faaliyetlerine değinmek yararlı olacaktır; Karaballı, Koçuşağı, Şamuşağı, Yukarı Abbasuşağı, Bahtiyarlı, Kırgan, Topuzlu, Pezgeluşağı, Kavuşağı, Maksuduşağı

[193]Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar,* s. 142.
[194]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1325, s. 259, 261.
[195]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1312, s. 214.
[196]Antranik, *Dersim Seyahatname*, s. 99.
[197]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1325, s. 254, 255.
[198]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1325, s. 264.
[199]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1325, s. 245-249.

Aşiretlerinin arazileri tarım yapmaya müsait olduğu halde, bu aşiretler tarımla pek uğraşmayarak, gasp ve soygun faaliyetlerine devam etmiştir. İzollu Aşireti büyük oranda tarımla uğraşmasına rağmen gasp eylemlerini de sürdürmüştür. Ferhaduşağı, Laçinuşağı, Abbasuşağı, Beytuşağı, Arslanuşağı Aşiretleri ise geçimini kısmen tarımla sağlamıştır. Pilvenk Aşireti tarım yapmakla birlikte ticaretle de uğraşmıştır. Üretim yapan bu aşiretler diğer aşiretlere nazaran daha az saldırgan bir tutum sergilemiştir. Arazisi az olan Kalan, Baluşağı ve Keçeluşağı Aşiretleri kısmen hayvancılıkla uğraşmış ve daha az saldırgan bir yol izlemiştir. Arazi ve meraları kendi ihtiyaçlarını karşılamada büyük oranda yeterli olan Karsanlı, Lolanlı, Şadılli Aşiretlerinin zaman zaman gerçekleştirdiği saldırılara rağmen, bu aşiretler kısmen itaatkâr olarak değerlendirilmiştir. Kısmen itaatkâr olarak değerlendirilen diğer aşiretler de Şeyh Mehmed, Alan, Hıran ve Suruşağı Aşiretleridir. Bu aşiretlerin yerleri ve hayvanları kendilerini geçindirmek için yeterlidir. Yaşam alanları tarıma müsait olmayan Kureyşan, Haydaran, Yusufan, Demenan Aşiretleri ise kısmen hayvancılıkla uğraşmalarına rağmen sürekli çevreye saldırmıştır.[200] Görüldüğü gibi aşiretlerin bir kısmı tarım ve hayvancılık imkânlarına sahip olmasına rağmen, daha kolay bir kazanç yolu olan gasp eylemlerine devam etmiştir.

Dersim'de aşiret yaşamının hâkim olduğu iç kısımlarda kış mevsimi daha şiddetli geçerdi. Yetersiz ve engebeli olan arazi tarımın yaygınlaşmasını engellerdi. Yaşanan güvenlik endişeleri ve ticareti geliştirecek yollardan mahrum olunması sonucunda buralarda üretim ve ticaret gelişmedi. Bununla birlikte kazanç sağlayacak meşru yolların bilinmemesi de zaruri ihtiyaçların karşılanamamasında etkili oldu.[201] Fakirlik, toplumda yaygınlaşan ahlaki zafiyet ve talan kültürünün yanı sıra devletin gerekli tedbirleri alamamasından dolayı aşiretler sürekli çevredeki yaşam bölgelerine saldırarak gasp ve soygunlarda bulundu. Bu saldırılar bazı aşiretler için bir kazanç kapısına dönüştü. Böylece İç Dersim'de, kısmen yapılan küçükbaş hayvancılık, arıcılık ve tarımın yanında eşkıyalık önemli bir ekonomik kazanç yolu hâline geldi.[202]

Dersim sancağı maden yönünden zengin olmasına ve bu durum kısmen bilinmesine rağmen, madenlerden yeterince istifade edilmemiştir. Madenlerin işletilememesinde engebeli arazi yapısı, yolların olmayışı ve aşiretlerin engelleyici tavrı

[200]*BOA*. Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (1.1/1.2/1.3); Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 168-174.
[201]*BOA*. Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (4.1); *BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 126, G.N. 901, S.N. 7.1/7.3; Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 166.
[202]Abdulkadir Gül, Ali Rıza Özdemir, *Dersimliler Ermeni mi?* s. 42.

etkili olmuştur. Eğin'in Çöpler köyünde geçmiş dönemlerde bakır madeni çıkarılmıştır. Kalhane (altın-gümüş dökümhanesi) harabelerinden anlaşıldığı üzere Hozat Halvori yakınlarında altın ve gümüş madenleri çıkarılmıştır. Çemişgezek kaza merkezi yakınlarında varlığı bilinen kömür madeni işletilememiştir. Mazgirt ve Pülümür'de bulunan tuz yataklarından kısmen yararlanılmıştır. Bağin ve Golan'da bulunan kaplıcalar bölge için önem taşımıştır.[203] Mağara ve kaya oyuklarında çokça bulunan nitrat Dersim aşiretlerinin bir kısmı tarafından barut üretiminde kullanılmıştır.[204] Neticede Dersim'de bulunan madenlerden yeterince istifade edilmemiş ve bu madenler sancak ekonomisine kayda değer bir katkıda bulunmamıştır.

Dersim sancağında yaşanan işsizlik ve fakirliğe çözüm bulmak amacıyla arayışlar devam etmiştir. Devlet, son dönemde ekonomik sorunlara çözüm bulmak, halka yeni iş imkânları sunmak, ticareti geliştirerek sancağın ekonomisine katkıda bulunmak[205] ve Dersim madenlerinden faydalanmak[206] amacıyla Dersim'de yol yapımına önem vermiştir. Aşiretlerin bir kısmı hâkimiyetlerini sarsacağı için yol yapım çalışmalarına engel olurken,[207] fakirlikten ve imkânsızlıktan rahatsız olan bazı aşiretler soruna çözüm bulmak için yetkililerden talepte bulunmuştur. Bu doğrultuda 1925 yılına gelindiğinde bazı aşiret reisleri Dersim valisi ile yaptıkları görüşmede, arazilerinin engebeli olduğunu ve yeterli ürün elde edemediklerini dile getirmiştir. Reisler, çözüm yolu olarak iklimi kendileri için uygun olan Erzincan veya Mamuratülaziz'de bulunan boş arazilerin bedeli taksitle ödenmek şartıyla kendilerine verilmesini talep etmiştir. Hükûmet faydalı olacağını düşündüğü bu talebi kabul etmiş[208] fakat ne Osmanlı Dönemi'nde ne de Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında Dersim'deki ekonomik sorunlara çözüm bulunamamıştır. Bu da Dersim'de yaşanan fakirliğin devam etmesinde etkili olmuştur.

---

[203]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1325, s. 191, 245, 249, 259.
[204]Antranik, *Dersim Seyahatname*, s. 94.
[205]*BOA*. Fon İ.MMS., D.N. 41, G.N. 1688 (3.1).
[206]*BOA*. Fon Y.A.HUS., D.N. 235, G.N. 76 (5.1).
[207]Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*, s. 262.
[208]*BCA*. Fon K. 30.18.1.1, K.N. 15, G.N. 49, S.N. 11/11.1.

İKİNCİ BÖLÜM

2. XX. YÜZYIL BAŞLARINDA DERSİM'DE ASAYİŞ OLAYLARI

2.1. Dersim'de Yerel Unsurlar ve Asayiş

2.1.1. İklim ve Coğrafyanın (Yer Şekillerinin) Dersim Asayişi Üzerindeki Etkisi

Dersim'de genel yaşam üzerinde belirleyici unsurlar; iklim, yeryüzü şekilleri, buna bağlı olarak oluşan nehirler ve kısmen ormanlarla kaplı dağlardır. Bu coğrafi unsurlar Dersim'in güney ve kuzey bölümlerinde farklılık gösterdiği için bunların yansımaları da farklı olmuştur. Dersim'in güney bölümünde daha az engebeli olan yeryüzü şekilleriyle bağlantılı olarak ulaşım, tarım, ticaret imkânları ve ekonomik düzey kısmen gelişmiştir. Dışa açık bir anlayışa sahip olan toplumun medeniyet imkânlarından istifade etmesi de daha kolay olmuştur. Bu durum güneydeki halkın kanunlara uymasına ve devlet otoritesinin kısmen gelişmesine katkı sağlamıştır. Arazinin daha sarp ve iklimin daha sert olduğu kuzey, kuzeydoğu ve iç kısımlarda ise ulaşım, üretim ve ticaret imkânları çok sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla dışarıya karşı kapalı bir yapıya sahip olan halk, medeniyet imkânlarından yararlanamadığı gibi, bu kısımlarda devlete ve kanunlara itaat anlayışı da gelişmemiştir.

Coğrafya ve iklim, Dersim aşiretlerinin yapısı, günlük yaşantısı, ekonomik durumu, devlete ve çevre toplumlara karşı tutumu üzerinde etkili oldu. Bahsedilen durumların etkisiyle güney ve kuzeydeki (iç kısım) her iki toplumun ekonomik düzeyi arasında büyük farklılık meydana geldi. Yaşanan farklılık Dersim ve çevresinde, üreten ve kanunlara itaat eden halkın, silahlı güce dayalı bir sistem kurmuş olan Dersim aşiretlerinin potansiyel hedefi hâline gelmesinde etkili oldu. Bölge asayişi üzerinde olumsuz tesire sahip olan bu durum birçok rapora konu oldu.

Mamuratülaziz (Elazığ) Valisi Hasan Ali Bey 1890 yılında Dersim'le ilgili hazırlamış olduğu layihada, Dersim halkını üç gruba ayırmıştır. Bu ayrımda aşiretlerin yaşadığı coğrafya ve aşiretlerin etki unsurlarına verdiği tepkinin şekli belirleyici olmuştur. Bu bağlamda kaza merkezlerine ve askerî bölgelere yakın olanlar muti (itaatkâr) veya yarı muti (kısmen itaat eden) olarak değerlendirilirken, kaza merkezlerinden ve askerî birliklerden uzak, dağlık kısımlarda yaşayan ahali ise hükûmeti tanımayan ve vergi ödemeyen bedevi topluluklar olarak tanımlanmıştır.

Raporda ayrıca askerî tedbirler alınmasına rağmen kanun tanımayan bazı aşiretlerin emniyeti ihlal ederek komşu vilayetlerdeki halka zulmettiği, hırsızlık ve cinayet hadiselerini devam ettirdiği vurgulanmıştır.[1] Coğrafi unsurların da etkili olduğu bu ayrım sonraki yıllarda devam etmiştir. Dolayısıyla yöneticiler Dersim toplumunu genel hatlarıyla itaat eden ve etmeyen şeklinde iki gruba ayırarak strateji geliştirmiştir.

Mamuratülaziz Valisi Enis Bey, 1893 yılında yaptığı değerlendirmede alınan tedbirlerle asayişin kısmen sağlandığını fakat *"Ekrad-ı merkume efradının fakr-ı halleri ...vakti hasâdın takrib-i hulûl cihetiyle bunların açlık sa'ikasıyla her çıbâd abâd yine takım takım öteye berüye saldırarak envâi mezalime şitâbları tabî'"* görünüyor[2] ifadesiyle açlık ve fakirlikten dolayı çaresiz kalan bazı Dersimlilerin mutat olarak yaptıkları gibi çevreye saldıracaklarını vurgulamıştır.

Dersim Mutasarrıfı Şükrü Paşa 1895 yılında Dersim'le ilgili hazırlamış olduğu layihada benzer sorunlara vurgu yapmıştır. Buna göre, Koçuşağı Aşireti'nin yanı sıra Ovacık-Erzincan yolunda asayişsizliğe sebep olan Şamuşağı Aşireti askerin eşkıyaya karşı harekete geçmemesinin de etkisiyle çevre toplumlara saldırmaktadır. Bu aşiretler, yıllık geçimlerini çevre köylerdeki sakinlerden gasbettikleri mallarla sağlamaktadır. Ayrıca bu aşiretler ziraat ve ticaretle uğraşan Ferhaduşağı, Karaballı, Bahtiyarlı ve Abbasanlı Aşiretlerine kötü örnek oluşturarak, onların da eşkıyalık yapmalarına sebep olmaktadır.[3]

Hayri Bey 1908 yılında Dahiliye Nezaretine gönderdiği raporda, Dersimlilerin geçimlerini temin edecek yeterli arazilerinin olmadığını, kışın şiddetli ve uzun olmasından dolayı hayvancılık yapamadıklarını vurgulamıştır. Ayrıca Dersim'de gerçekleştirilen şekavetin % 99'unun hırsızlık hadiseleri olduğunu bu durumun da zaruri ihtiyaçlardan kaynaklandığını belirtmiştir.[4]

1919 yılında Mamuratülaziz vilayetinden yapılan diğer bir değerlendirmede ise *"Dersim'in ahvaline vâkıf olanlarca malûmdur ki arazinin menâatından dolayı icra-ı ziraate ve irâyı hayvânata muvaffak olamayan bazı mahaller ahâlîsi ... ve zahâir-i şitâiyelerinin t'emin ve tedâriki içun her sene sonbaharda müsellahan civâr köylere sarkarak bu tarafta buldukları mevâşi ve sâireyi garat ile sengistan mahallerde kâin*

[1] *BOA*. Fon Y.PRK.AZJ., D.N. 17, G.N. 80 (1.3).
[2] *BOA*. Fon İ.HUS., D.N. 16, G.N. 111 (2.1).
[3] *BOA*. Fon Y.EE., D.N. 131, G.N. 34 (1.2).
[4] *BOA*. Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (4.1).

köylere tecâvüz ettikleri"[5] hususu üzerinde durularak tarım ve hayvancılıkta muvaffak olamayan Dersimlilerin bir kısmının çevre köylere yaptığı saldırılar vurgulanmıştır.

İdareciler tarafından farklı zamanlarda yapılan değerlendirmelerden anlaşıldığı üzere sert iklim ve dağlık coğrafi koşullar sancağın ekonomik faaliyetlerini sınırlamaktaydı. Tarım arazisi ihtiyacı karşılamaktan uzaktı. Bunun yanında insanlar yeterli üretim bilgisine sahip olmadığı için tarım herkes tarafından yeterince bilinmiyor veya yapılmıyordu. Bahsedilen olumsuzlukların etkisiyle yaygınlaşan fakirlik ve geçim sıkıntıları bazı aşiretlerin eşkıyalık faaliyetlerini devam ettirmelerinde etkili oldu.

İklim ve coğrafya, Dersim'de günlük yaşamın, idari ve toplumsal yapının yanı sıra insanların karakteri üzerinde de etkili olmuştur. Halkın bir kısmının iptidai ve medeniyetten uzak bir yaşam sürmesine zemin hazırlayan coğrafi koşullar, bireyler üzerinde dikkate değer etkiler bırakmıştır. Zorlu iklim şartları ve yeryüzü şekilleri neticesinde oluşan yaşam koşulları Dersimlilerin karakterini etkileyerek, sağlam vücutlu, cesur, uzun mesafeler yürüyebilen, dayanıklı kişiler olmalarını sağlamıştır. Ayrıca sancağın coğrafi özellikleri, zaman zaman isyan eden bu kişilerin, bölgenin sarplığından, zorlu mevzilere sahip olmasından ve sığınılacak mekânların çokluğundan istifade ederek askerî harekâtlardan az zayiatla kurtulmasına zemin hazırlamıştır. İsyancıların elde ettikleri bu başarılarından kaynaklanan gurur ve cesareti saldırıların artmasında ve alışkanlık hâline getirilmesinde etkili olmuştur.[6]

Dersim'de elverişsiz coğrafi şartlardan kaynaklanan olumsuzluklardan bir tanesi de ulaşımla alakalı zorluklardır. Ulaşım imkânlarının yetersizliği asayiş sorunlarına etki eden en önemli nedenlerden biri olur. Dersim'de ulaşımı sağlayacak yeterlilikte yollar bulunmuyordu. Var olanların geneli de eşkıya saldırısından dolayı kullanılamıyordu. Bu bağlamda Dersim'in dağlık doğu kısmından geçen ve çevresinde yolcuların kullandığı hanların bulunduğu kısa yol 1600'lü yılların sonlarına kadar aktif olarak kullanılmıştır. Fakat 1600'lü yılların sonlarından itibaren ciddi bir artış görülen eşkıya saldırılarından dolayı bu yol terk edilmek zorunda kalınmıştır. Böylece yaşanan güvenlik kaygısından dolayı yaya olarak 60 saat süren Eğin yolu kullanılmak zorunda kalınmıştır.[7] Bu durum Doğu Dersimlileri ticaret yolunun gelirlerinden mahrum bıraktığı gibi, dışa kapalı toplumun ticaret yapamamasına ve mevcut kapalı, yetersiz ekonominin sürmesine

[5]*ATASE.* İSH. S.N. 1422, K.N. 23, G.N. 52aa.
[6]*BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N.111, G.N.745, S.N. 3.8.
[7]*BOA.* Fon İ.MMS., D.N. 41, G.N. 1688 (3.1); *BOA.* Fon Y.A.HUS., D.N. 235, G.N. 76 (9.2).

zemin hazırlamıştır. Bu da Dersim'in dağlık kısmında yaşayan ve çevresine zarar vererek mal gasbeden aşiretlerin bedevi yaşamının devam etmesinde etkili olmuştur.

19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Dersim'de ticaret için kullanılacak yollar bulunmuyordu.[8] Bu durum tarım, ticaret ve sancağın iç düzenini olumsuz etkilemiştir. Tanzimat'ın kısmen hissedildiği Dersim'de bu dönemde ekonomik ihtiyaçları karşılamak ve güvenlik kaygılarını gidermek amacıyla yol yapımına önem verilmiştir. Özellikle Harput, Diyarbekir ve diğer bölgelerle bağlantıyı sağlamak suretiyle Dersim halkının *"medeni çevrelerle"* iletişim kurması, ticari ve iktisadi yönden temasa geçmesi sağlanmak istenmiştir. Dersim yolları yapılarak özellikle Giresun limanı ile Diyarbekir arasındaki mesafenin kısaltılması ve böylece ticarette kolaylık sağlanması hedeflenmiştir. Yol yapımıyla alakalı bazı girişimlerde bulunularak aşiretler ve eşraf sürece dahil edilmiştir (yolların bir kısmının emek ve maliyeti bunlar tarafından karşılanmıştır). Neticede yolların bir kısmı yapıldıysa da Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarına kadar bu yollar istenildiği düzeyde yaygınlaştırılamamıştır.[9]

1897 yılında köprü olmadığı için Murat Nehri üzerindeki taşımacılık gelirleri Dersim Belediyesi tarafından alınan kayıklarla yapılmaktaydı. Bu durum birçok zorluğu beraberinde getirmiştir.[10] 30 yıl sonra bile bu sorun devam etmiştir. Dersim milletvekili Feridun Fikri Bey 1925 yılında nehirler üzerinde yeterli sayıda köprünün olmamasından dolayı halkın çektiği meşakkati "tarif edilemeyecek bir facia" olarak nitelemiştir.[11]

Yukarda sıralanan nedenler Dersim genelinde halkın yaşamını ve geçimini zorlaştırdığı gibi iptidai yaşam süren bir kısım aşiretlerin isyan etmesine ve emniyeti ihlal etmesine sebep olmuştur. Nitekim Cumhuriyet Dönemi de dahil Dersim'le ilgili hazırlanan hemen her raporda Dersim'in fakirliğinin, cehaletinin, medeniyetten uzak olmasının, asayişin sağlanamamasının sebeplerinden biri olarak yolların olmayışı vurgulanmış ve yolların yapılma gerekliliğine değinilmiştir.

İklim ve coğrafi şartlar idari taksimat üzerinde de etkili olur. Bu da asayişle alakalı sorunlar yaşanmasına zemin hazırlar. 1886'larda Dersim'deki mühim davaların Erzincan Bidayet Mahkemesinde görülmesi gerekiyordu. Erzincan'ın uzak olmasından dolayı özellikle kış mevsiminde zanlıların ve şahitlerin Erzincan'a gitmesi mümkün

[8]*BOA*. Fon ŞD., D.N. 1474, G.N. 3 (1.1).
[9]*BOA*. Fon İ.DH., D.N. 519, G.N. 35376 (1.1/5.2); İbrahim Yılmazçelik, Sevim Erdem, "II. Abdülhamid Döneminde Dersim Sancağındaki İdari Yapı ve Ulaşım Ağı", *Akademik Bakış,* C. 11, S. 21, Kış 2017, ss. 223-243, s. 235 vd.
[10]*BOA*. Fon ŞD., D.N. 1474, G.N. 3 (1.1).
[11]*BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 6, G.N. 32, S.N.30. 2.

olmuyordu. Bu durum davaların ileri tarihlere ertelenmesine, beraat edecek kişilerin gereksiz yere hapishanede kalmasına sebep oluyordu.[12] 1890'larda idari taksimat gereği bazı köylerin kendisinden uzak idari birimlere bağlı olmasından dolayı buralarda yaşayan halk kış aylarında mahkemelere gidemiyordu. Bu da cinayetlerin cezasız kalmasına, emniyet ve asayişin ihlal edilmesine sebep oluyordu.[13] Aynı şekilde 1895 yılına gelindiğinde Dersim merkezine daha yakın olan Kalan? ve Dere nahiyesi köyleri yaya olarak 7-8 saatlik mesafede yer alan Mazgirt'e bağlıdır. Hem mesafenin uzak olması hem de Dere nahiyesi köyleri ile merkez arasında bulunan Munzur Nehri'nden geçilememesinden dolayı köylüler kaza merkezine gidemediği gibi ihtiyaç hâlinde resmi kurumlara gerekli müracaatlarda bulunamıyordu. Bu durum davaların görülememesine, dolayısıyla şahıslar arasında husumet, adam yaralama ve cinayet hadiseleri yaşanmasına sebep olmaktaydı.[14] 20. yüzyıl başlarında idari taksimatta bazı değişiklikler yapıldıysa da Dersim'deki genel durum kayda değer bir değişime uğramadı. Bu da benzer sorunların devam etmesine sebep oldu.

Dersim'in iklim ve coğrafyası, bölgede yaşayan aşiretler üzerinde de olumsuz etkiye sahip olur. Örneğin Dersim'de aşiret eşkıyası, gasp amaçlı saldırılarını mutat olarak karların erimesi ve yolların açılmasıyla birlikte bahar ve yaz mevsimlerinde gerçekleştirirken, karın yolları kapattığı ve şiddetli soğukların görüldüğü kış mevsiminde saldırılara ara vermek zorunda kalır. Bundan dolayı kış mevsiminde eşkıyalık saldırıları nadiren görülür.[15] Aynı şekilde coğrafya ve iklim, asi aşiretlerin ittifak kurmasını, aralarında hızlı irtibat tesis etmesini güçleştirir.

Coğrafi şartlar, eşkıyanın hareketlerini sınırlayarak, eşkıyayı belli geçit ve köprüleri kullanmak zorunda bırakmıştır. Bundan dolayı gerek sancak içi, gerek sancak dışı bağlantılarda dağ ve nehirlerdeki geçit ve köprüler çok büyük öneme sahip olmuştur. Önceki dönemlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin son yıllarında da aşiretlerin eşkıya kolları, zaman zaman köprü veya keleklerden istifade etmiştir. Bu kollar genellikle ulaşımı mümkün kılan belli geçitler vasıtasıyla dağları ve nehirleri aşmıştır.

[12]*BOA.* Fon İ.MMS., D.N. 90, G.N. 3836 (1.1).
[13]*BOA.* Fon Y.A.HUS., D.N. 235, G.N. 76 (5.1).
[14]*BOA.* Fon Y.EE., D.N. 131, G.N. 34 (1.4).
[15]*BOA.* Fon DH.EUM.AYŞ., D.N. 7, G.N. 81 (11); *ATASE.* İSH. S.N. 436, K.N. 521, G.N. 46.

Eşkıya grupları, harekete geçtiği noktaya bağlı olarak genellikle, Kemah yönüne gerçekleştirilen saldırılarda Acemoğlu Köprüsü'nü,[16] Kuruçay taraflarına yapılan saldırılarda Kemah'ın Şeytan Köprüsü'nü[17] Kemah, Eğin, Kuruçay ve Divriği taraflarına gerçekleştirilen saldırıların bir kısmında Şeytan veya İliç Köprülerini,[18] Kemaliye taraflarına gerçekleştirilen saldırılarda Kamcar? ve Kiriz geçitlerini,[19] Arapgir ve Divriği köylerine gerçekleştirilen saldırılarda Şeytan Köprüsü ya da Atma Geçidi'ni,[20] güneyde Murat Nehri üzerinde Aşuvan başta olmak üzere birçok geçidi kullanmıştır.[21] Doğuda bulunan Nazımiye ve Mazgirt bölgesindeki aşiretler ise Kiğı taraflarına Peri Suyu ve Kalman Deresi üzerinden saldırmıştır.[22] Bahsedilen köprü ve geçitlerin dışında Katır (Sin), Mercan, Kemah (Ziyaret) geçitleri gibi onlarca geçit de eşkıya tarafından kullanılmıştır. Eşkıya saldırılardan sonra zaman kaybetmeden yine bu köprü ve geçitleri kullanarak Dersim'e geçmiştir.

Eşkıyalık hadiselerinde nehirler üzerindeki köprüler ve nehirlerin sığlaştığı geçitler büyük öneme sahip olduğu için yetkililer, eşkıyalık faaliyetlerini önleyebilmek amacıyla bu köprü ve geçitleri tutmaya önem verirdi. Çünkü geçitlerde üstünlüğü elde eden çoğunlukla duruma hâkim olurdu. Bu bağlamda alınan istihbarat üzerine zaman zaman köprü ve geçitler tutulurdu. Fakat asker sayısının yetersiz olduğu durumlarda eşkıya tarafından gerçekleştirilen saldırılarda askerler rehin alınır veya öldürülürdü. Neticede Dersim'in coğrafi ve idari yapısının yanı sıra aşiret kollarının saldırılarının oluşturduğu güvensiz ortamın etkisiyle asker genellikle geçit ve köprülerde yeterli tedbir alamazdı. Bu da eşkıya kollarının buralardan rahatlıkla geçmesine ve köylere saldırmasına zemin hazırlardı.[23]

Dersim'de görülen iklim, engebeli arazi, derin vadiler ve bağlantıyı kesen uçurumlar sadece aşiretlerin yaşamını değil, devletin hâkimiyet aracı olan askerî harekâtları da sınırlandırırdı. İdari birimler arasında yer alan nehirler, asayiş ihlallerine karşı yapılacak askerî müdahaleyi zaman zaman zorlaştırırdı. Coğrafya, kanun tanımayan bazı aşiretlerin her yönüyle itaat altına alınmasını ve asayişin sağlanmasını

[16]*ATASE.* İSH. S.N. 10405, K.N. 1107, G.N. 84.
[17]*ATASE.* İSH. S.N. 229, K.N. 827, G.N. 83.
[18]*ATASE.* ATA.ZB. S.N. 2328, K.N. 27, G.N. 78ae; *ATASE.* İSH. S.N. 14898, K.N. 773, G.N. 113aa.
[19]*ATASE.* İSH. S.N. 14888, K.N. 773, G.N. 103.
[20]*ATASE.* İSH. S.N. 14886, K.N. 773, G.N.101.
[21]*ATASE.* İSH. S.N. 4124, K.N. 631, G.N. 96.
[22]*Dersim Raporu*, T.C. Dahiliye Vekaleti Jandarma Umum Kumandanlığı III. Ş (Şube) I. Ks. (Kısım), Sayı 55058, Yay. Haz.: İzzeddin Çalışlar, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2011, s. 24, 25.
[23]*ATASE.* İSH. S.N. 14888, K.N. 773, G.N. 103; *ATASE.* İSH. S.N. 14886, K.N. 773, G.N. 101a; *BOA.* Fon İ.HUS., D.N. 16, G.N. 111 (2.1).

imkânsız hâle getirirdi. Bu da sancak genelinde önemli güvenlik sorunlarının yaşanmasında etkili olurdu.

Kısmi olumsuz etkilerine rağmen coğrafi unsurlar Dersim'de isyan hâlindeki aşiretlerin lehine bir rol üstlenmiştir. Örneğin Munzur Suyu, Pülümür Çayı ve bu iki suyun birleştiği nokta arasında kalan bölüm, Dersim'in en sarp, dik yamaçların, derin vadilerin ve yüzlerce kişinin yaşayabileceği mağaraların olduğu ormanlarla kaplı kısımdır. Bu kısımda yer alan Kutu Deresi Vadisi'nin sağ ve sol taraflarında yaşayan Yusufan, Haydaran, Kalan, Demenan Aşiretlerinin yanı sıra daha dışarda yaşayan Abbasan, Kırgan, Bahtiyar ve Beytuşağı Aşiretleri herhangi bir askerî harekât esnasında kitleler hâlinde Kutu Deresi'nin derinlerindeki mağaralara sığınarak takipten kurtulmuştur. Tabiatın sunduğu bitkisel ve hayvansal besinler, takip edilen aşiret mensuplarının buralarda uzun süre saklanabilmesine yardımcı olmuştur.[24] Kışın yaklaşmasıyla askerin geri çekilmesi üzerine bu aşiretler köylerine geri dönmüştür. Batı Dersim'de ise Çemişgezek'in kuzeyinde bulunan Ali Boğazı birçok uçuruma ve yüzlerce insanı barındıracak mağaralara sahip sarp bir vadidir. Bu boğaz sürekli çevre köylere saldıran Koçuşağı, Şamuşağı ve Resikuşağı Aşiretlerine sığınak olmuştur.[25]

Dersim'de coğrafya her açıdan asilerin etkili bir silahı olur. Çeşitli tuzaklar kurmak, askeri yanıltmak, dar bir patikada askerin üzerine büyük kayalar yuvarlamak ya da yüksek kısımlardaki suları askerin güzergâhına yönlendirmek Dersim'de asilerin tabiattan yararlanarak başvurdukları bazı yöntemlerdir.[26] Buna karşın harekâta katılan askerî kuvvetler alışkın olmadıkları Dersim arazisini iyi bilmedikleri gibi yeterli dağ teçhizatına da sahip değildir.[27] Ayrıca bilinmeyen bu bölgede atılan her adım asker için güvenlik riski oluşturduğundan dolayı harekâtların genelinde asiler ileri noktalara kadar takip edilemez ve harekâtların büyük bir kısmı yarım kalır.

Sonuç olarak iklim ve coğrafi koşulların etkisiyle Dersim aşiretlerinin büyük bir kısmı gelenek hâline getirdikleri gasp ve soygun eylemlerini onlarca yıl devam ettirmiştir. İlginçtir ki zamanla eşkıyalık faaliyetlerine tarım yapma imkânı olan aşiretler

---

[24]*Dersim Raporu*, s. 24; Mehmet Zülfü Yolga, *Dersim (Tunceli) Tarihi*, Yay. Haz.: Ahmet Halaçoğlu, İbrahim Yılmazçelik, Volkan Matbaacılık, Ankara 1994, s. 104; M. Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Ani Matbaası, Halep, 1952, s. 11.

[25]Yolga, *Dersim (Tunceli) Tarihi*, s. 103; *Dersim Raporu*, s. 24; Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 12.

[26]Fatih Gencer, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Dersim'de Merkezî Otoriteyi Kurma Çabaları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi (DTCF Dergisi),* C. 55, S. 1, 2015, ss. 217-242, s. 234.

[27]*BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N.111, G.N.745, S.N. 3.8.

de katılmıştır. Bu noktada farklı bir hususu vurgulamak yerinde olacaktır. Şöyle ki, Dersim'de zamanla artan eşkıyalık hadiselerini sadece iklim ve yeryüzü şekillerinin uygunsuzluğuna bağlı olarak yaşanan geçim sıkıntısıyla açıklamak yetersiz kalacaktır. Çünkü yaşamı güçleştiren elverişsiz coğrafya ve kış şartlarının zamana göre değişmesi mümkün değildir. Ayrıca eşkıyalık saldırılarının kıtlık gibi durumlardan kaynaklanması hâlinde eşkıyalığın kısmi ve dönemsel olması gerekirdi. Farklı coğrafyalarda benzer özelliklere sahip toplumların da sürekli eşkıyalık yapması gerekirdi. O halde Dersim'de eşkıyalık faaliyetlerinin genelleşmesine ve sürekli hâle gelmesine sebep olan farklı durumlar olmalıdır. Bunlar, nüfus artışı, aşiretlerin tarımsal üretim bilgisine sahip olmaması, aşiret reislerinin kışkırtıcı etkisi, aşiret yapısından dolayı dışarıdan gelebilecek faydalı bilgiye kapalı olunması, eğitim kurumlarının olmaması ve toplumdaki ahlaki zafiyet, eşkıyalığın toplum nazarında kahramanlık olarak değerlendirilmesi ve bu bağlamda teşvik edici anlatılar, Alevilik anlayışında en temel ilkelerden birisi olan "helal lokma" ilkesinin silahlı aşiretler tarafından dikkate alınmaması, dinî yaşantıda rehber konumunda olan seyidlerin eşkıyalığı önlemeye yönelik çaba sarf etmemesi ya da etkisiz kalması, eşkıyanın can güvenliğini sağlayarak uzaktan müdahalesini kolaylaştıran tüfeğin Dersim içlerine girmesi, birbirlerine kötü örnek teşkil eden aşiretlerin meşru yollarla hiçbir zaman ulaşamayacakları meblağları birkaç günlük bir çabayla elde edebilmeleri şeklinde sıralanabilir.

2.1.2. Eşkıyalık Hadiselerindeki Sistematiklik

Osmanlı coğrafyasında eşkıyalık hadiseleri genellikle yolcuların ve ticaret kervanlarının sık geçtiği yolların çevresine yerleşen eşkıya grubunun yol kesmesi ve soygun yapması şeklinde gerçekleşmiştir. Fakat Dersim'de eşkıyalık hadisesi birçok yönden Osmanlı Devleti'nde görülen eşkıyalık hadiselerinden farklılık göstermiştir. Her eşkıyalık hadisesinde belli bir sistematik olmakla birlikte, Dersim aşiretlerinin gerçekleştirdiği saldırılarda daha ciddi bir düzen söz konusudur. Ayrıca eşkıya çeteleri tesadüfi olarak toplanan kişilerden oluşurken, Dersim'de eşkıya kolu yakın veya uzak akrabalık bağı olan aşiret üyelerinden oluşmuştur. Kol denilen bu çetenin büyüklüğü saldırının şekline ve saldırının yapılacağı köy ya da kasabanın büyüklüğüne göre belirlenmiştir.

Dersim'de aşiretlerin 20-30 kişilik gruplar hâlinde gerçekleştirdiği soygunların yanı sıra bazı dönemler aşiretlerin ittifak kurarak gerçekleştirdiği kitlesel isyan ve

saldırılar da yaşanmıştır. Birçok aşiretin katıldığı bu isyanlarda aşiretler hedeflerine ulaşmak için çok planlı hareket etmiştir. Böyle durumlarda aşiretler idari birimlere saldırırken, idari birimin merkezle olan bağlantısını sağlayan telgraf hatlarını keserek iletişimi ve yardım çağrılarını engellemeye çalışmıştır. Bu durum 1908 ve 1916 isyanları ile 1921 Koçgiri İsyanı sırasında birçok defa yaşanmıştır. Hatta isyan hâlindeki aşiretler o kadar planlı hareket etmiştir ki 1908 yılında Ovacık kışlası kuşatıldığında, telgraf hatlarının yanı sıra kışlanın suları da kesilmiştir.[28]

Dersim aşiret eşkıyasının saldırıları rastgele olmayıp belli bir düzene ve sistematiğe dayanmıştır. Yazılı olmayan bu eşkıyalık düzeninin zamanla oluştuğu ya da kişiler tarafından bilinçli bir şekilde oluşturulduğu hususu, kesin olarak tespit edilemeyecek bir durumdur. Sözlü ve uygulamalı kaidelerden oluşan bu düzen, aşiretlerin geneli tarafından uygulanmış ve aşiretler arasında bir nevi anane hâline gelmiştir. Fakat bu kaideler her zaman soygunu yapan aşiretin ve çatışma durumunda güçlü olan aşiretin lehine olmuştur.

2.1.2.1. Yol Keserek Gaspta Bulunma (Kat'-ı Tarîk)

Dersim aşiret eşkıyasının başvurduğu yöntemlerden birisi yol kesmekti. Eşkıya bu yöntemle ulaşım açısından önemli bir bölgede tesadüfi olarak gelen kişi veya kervanları soyardı. 1808 yılında Dersim'in Erzincan'a yakın kısmında kaleye benzer bir mevkiye yerleşen Morto adlı eşkıya yaptığı saldırılarla önemli bir sorun haline gelir.[29] 1878 yılında Pülümür'de yaşayan Balanlı Aşiret eşkıyası Erzurum yoluna yerleşerek bölgedeki geçişleri zorlaştırır.[30] Bu bağlamda Nazımiye'nin Haydaran Aşireti "kat'-ı tarîk" suretiyle soygun yapanların başında gelmektedir.[31]

Zaman zaman da belli bir yoldan geçeceği bilinen kervanlara karşı ön hazırlık yapılarak ve planlı hareket edilerek soygun gerçekleştirilir. Fakat Dersim eşkıyasının yaygın olarak başvurduğu yol kesme şekli, eşkıya kolunun herhangi bir birim üzerine saldırıya geçtiği sırada karşılaştığı kişi veya kervanların yolunu keserek mallarını gasbetmesidir. Kat'-ı tarîk suretiyle yapılan saldırılara birkaç örnek vermek açıklayıcı olacaktır.

---

[28]*BOA*. Fon Y.MTV., D.N. 311, G.N. 34 (2.1); Ali Kemali, *Erzincan*, Kaynak Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2013, s. 160.

[29]Abdulkadir Gül, "Osmanlı Dönemi Dersim Bölgesinde Yaşanan Güvenlik Sorunları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS),* Yıl: 3, S. 18, Aralık 2015 (c), ss. 1-33, s. 19.

[30]*BOA*. Fon İ.DH., D.N. 767, G.N. 62459 (1.1).

[31]*BOA*. Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (1.2).

Mamuratülaziz'de bulunan 1. Kolordu Komutan Vekili Hakkı Paşa'dan alınan şifreli telgrafta belirtildiği üzere, Kasım 1914'te Dersim'in Kalan Aşireti'ne mensup eşkıya, sevk hâlindeki askerlerin yoluna pusu kurarak, askere saldırır. Dört asker öldürülür ve bir asker yaralanır. Askerlerin silah ve eşyaları da gasbedilir. Olayı gerçekleştiren 17 eşkıyanın kimlikleri tespit edilerek bu kişiler Divan-ı Harbi Örfi tarafından gıyaben yargılanır ve idama mahkum edilir.[32]

1921 yılı Ekim ayında askerî makamlarca Tercan taraflarına geçtiği tespit edilen Dersim'in Lolanlı Aşireti'ne mensup 40 kişilik eşkıya grubu Kelkit yakınlarında pusuya yatarak Trabzon'dan Erzincan'a 120 yüklü hayvanla ticari mal götüren kervana saldırmış, eşyanın ve hayvanların bir kısmını gasbetmiştir.[33] Kervanın yoldan geçeceğinden haberi olan eşkıyanın bu bilgiyi ne kadar zaman önce aldığı, ya da özellikle bu kervan için mi geldiği tespit edilemese de eşkıyanın tesadüf eseri ticaret kervanıyla karşılaşmadığı ve önceden planlı bir şekilde kervanı beklediği anlaşılmaktadır. Ekim 1921'de gerçekleşen diğer bir hadisede, Kuruçay'dan buğday götürmekte olan köylülere Başvartenik nahiyesinde Dersim'in eşkıyalıkla meşhur Koçuşağı, Şamuşağı, Resikuşağı eşkıyası saldırıda bulunarak 3 kişiyi öldürmüş, buğday ve hayvanları gasbetmiştir. Daha sonra askerî müfreze ile birlikte halkın karşılık vermesi üzerine eşkıya kaçmak zorunda kalmıştır.[34] Yakın bölgede yaşayan ve zaman zaman birlikte hareket ettikleri bilinen farklı üç aşiretin kısa bir sürede toplanarak ortak saldırıya geçmesi bir plan ve hazırlığın sonucu olmalıdır. Ayrıca bu olayda hem aşiretlerin ittifak hâlinde hareket etmeleri hem de temel besin maddesi olan buğdayı çalmaya çalışmaları dikkat çekmektedir.

2.1.2.2. Soygunu Yapacak Olan Silahlı Grup ve Aşiret Ağasının Etkisi

Devlet görevlileri aşiretlerin iç işleyişi hakkındaki bilgiyi genelde aşiret dışı kaynaklardan elde ettiği için, arşiv belgelerinde gasp saldırılarının hazırlık aşamasında aşiretin iç işleyişi hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla aşiret reisinin tavrı, soyguna gidecek aşiret mensuplarının hangi kriterlere göre ve nasıl belirlendiği tam olarak açıklanabilmiş değildir. Fakat aşiretlerin eşkıyalık faaliyetleri ve sonuçları üzerinden bazı çıkarımlar elde edilebilmektedir.

---

[32]*BOA.* Fon İ.HB., D.N. 162, G.N.75 (3.1).
[33]*ATASE.* İSH. S.N. 14204, K.N. 1263, G.N. 134/ 134aa.
[34]*ATASE.* İSH. S.N. 14944, K.N. 773, G.N. 150.

Dersim'de aşiretin soygun yapmaya giden grubu için "kol", yaptıkları iş için de "kola gitmek" tabiri kullanılırdı. Kollar tarha denilen orak şeklindeki kesici alet ve tüfek kullanırdı.[35] Kola giderken yanlarına bir miktar ekmek ve katık alırlardı. Eşkıyalık kolunun üyeleri, gözcüler, nişancılar, toplayıcılar ve katırcılar şeklinde görevlendirilirdi.[36] Genelde sayılarının 10 ile 40 arasında olduğu değerlendirilen kolun sayısı, saldırının yapılacağı hedefin büyüklüğüne göre belirlenirdi. Bazı dönemler aşiretler arasında ittifak yapılarak daha büyük çaplı saldırılar da gerçekleştirilirdi.

Dersim'de aşiret mensuplarının, ağanın emrinin dışına çıkması mümkün görünmemektedir. Ağa aşiretin en güçlü ailesinden gelir. Geleneğe ve güce dayalı, sorgulanamaz bir otoriteye sahiptir. Başta devletle alakalı işler olmak üzere, aşiretin bütün önemli işlerini ağa halleder, hatta ağaların bir kısmı aşiretin dinî liderliğini de üstlenir.[37] Dolayısıyla günlük hayatın her alanında mutlak hâkimiyete sahip olan ağanın eşkıyalık eylemlerinde bilgi ve etkiye sahip olmadan, pasif bir konumda kalması tezat teşkil etmektedir. Çünkü kol hâlinde kelepir denilen vurguna gitmek anlık bir hadise olmadığı gibi, belli bir hazırlık gerektiren ve gidildiği zaman da aşiretin onlarca silahlı üyesinin günlerce ortadan kaybolmasını gerektiren bir hadiseydi. Ayrıca çalınan eşyanın götürüldüğü yer, çoğunluğun akraba olduğu küçük bir köy olduğu için aşiret ağası da aşiret mensupları da vurgundan haberdar olmaktaydı. Bu bağlamda İbrahim Muhlis 1908 yılına ait layihasında eşkıyanın çaldığı hayvan ve eşyayı reislerine teslim ettiğini, reisin de onlara ölmeyecekleri kadar (*kut-i lâ- yemût*) bir miktar verdiğini vurgulamaktadır.[38] Ali Fuat Cebesoy'un dedesi İsmail Fazıl Paşa 1913 yılından önce yazmış olduğu risalede aşiret eşkıyasının yağmaladığı eşya ve hayvanı reislerine teslim ettiğini, reislerin de üyelere pay verdiğini belirtmektedir.[39] Ali Kemali'ye göre de çalınan maldan aşiret reisine önemli bir pay verilmektedir.[40] Bütün bu

[35]Nazmi Sevgen, *Zazalar*, Yay. Haz.: Turan Bingöl, Zaza Kültürü Yayınları, Ankara 1994, s. 18.
[36]Ebubekir Pamukçu, *Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri*, Yön Yayıncılık, Birinci Baskı, İstanbul 1992. s. 104.
[37]Abdulkadir Gül, Ali Rıza Özdemir, *Dersimliler Ermeni mi?* İdil Yayıncılık, İstanbul 2014, s.170; Ertuğrul Danık, *Dersim'in Siyasi Tarihi*, Kalkedon Yayınları, Birinci Basım, İstanbul 2014, s. 117; Naşit Hakkı Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, Kaynak Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2014, s. 116.
[38]Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti, İzâle-i Vahşet, Tashîh-i İtikâd ve Tasfiye-i Ezhân 1880-1913*, Kitap Yayınevi, Birinci Basım, İstanbul 2013, s. 136.
[39]Tülay Ercoşkun, "İsmail Fazıl Paşa'nın (Cebesoy) Islahata Dair Görüşleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (DTCF)Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 26, S. 42, Eylül 2007, ss. 181-199, s. 193. (Ali Fuat Cebesoy'un dedesi İsmail Fazıl Paşa ıslahata dair görüşlerini 1913 yılından önce yazarak yayımlamıştır s. 192)
[40]Kemali, *Erzincan*, s. 226.

değerlendirmelerden anlaşıldığı üzere aşiret reisinin hırsızlık ve gasp saldırıları hakkında bilgisinin ve onayının olmaması mümkün değildir.

Dersim'de aşiret reisleri nadiren soygun ve talan olaylarına bizzat katılmış olmasına rağmen genellikle yönlendirici konumda bulunmuştur.[41] 1900 yılında Şakir Paşa ile Bab-ı Âli arasında yapılan yazışmalarda belirtildiği gibi Dersim'de halk çok fakir olmasına rağmen belli bir ekonomik refah düzeyine sahip olan aşiret reisleri, sürekli toplumu gasp ve soygun yapmaya teşvik etmiştir.[42] Dolayısıyla Dersim aşiret kolları, otorite olarak gördükleri reislerinin talimatları çerçevesinde soygun faaliyetlerini gerçekleştirmiştir.[43]

1920 yılı Ağustos ayında Karaballı Aşireti'ne mensup eşkıya Aşuvan mıntıkasında gasp ve soygun gerçekleştirmiştir. Gasbedilen malın bir kısmı askerin takibi neticesinde geri alınmış, kalan malların ise Ferhaduşağı Aşireti reisleri tarafından iade edileceği taahhüt edilmiştir.[44] Bu hadisede her iki aşiret reisinin olaydan haberdar olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Merkez ordusu komutanı Nurettin Paşa tarafından gönderilen 21 Haziran 1921 tarihli harp raporunda belirtildiği üzere Dersim'de Kureyşanlıların gasbettiği eşyalar hükûmet tarafından ele geçirilerek sahibi olan Alan Aşireti reisi Hüseyin Ağa'ya iade edilmiştir. Seyit Rıza'nın kardeşinin gasbettiği bir silah ve saat de yetkililere teslim edilmiştir.[45] Dersim'de bu tür olayların onlarca örneği yaşanmıştır. Devlet kuvvetleri çalınmış olan malı geri almak istediğinde aşiret ağaları olayı üstlenerek, çalınan malı iade etme hususunda devlet yetkililerine sözlü teminatta bulunmuştur.[46] Oysaki ağa, alakası olmadığını belirterek olaya müdahil olmayabilirdi. Fakat aşiret gelenekleri, reisin otoritesini devam ettirebilme durumu ve olaydaki mesuliyeti buna engel olmuştur.

2.1.2.3. Soygun Yapılırken Dikkat Edilen Hususlar

Dersim'in genelinin dağlık ve bir kısmının ormanlık olmasından dolayı ulaşım belli geçitlerden sağlanırdı. Aşiret köylerinin bulunduğu konum ve buna bağlı olarak soyguna gidilecek köylerin aşiretler arasında fiilen taksim edilmiş olması,[47] aşiretlerin

[41]*BOA*. Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (1.1).
[42]*BOA*. Fon Y.EE., D.N. 131, G.N. 31 (2.2).
[43]Danık, *Dersim'in Siyasi Tarihi*, s. 117; Vecihi Timuroğlu, *Dersim Tarihi*, Yurt-Kitap Yayınları, Birinci Baskı, Ankara 1991, s. 61.
[44]*ATASE.* İSH. S.N. 4036, K.N. 631, G.N. 90/ 90a.
[45]*ATASE.* İSH. S.N. 2568, K.N. 1328, G.N. 34.
[46]*Dersim Raporu*, s. 242.
[47]*Dersim Raporu*, s. 30; Pamukçu, *Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri*, s. 105.

saldırı ve kavgalarının etkisiyle yaşanan güvenlik kaygılarından dolayı yol güvenliğinin sağlanma zarureti, kullanılabilecek güzergâhların sınırlı olması, aşiret eşkıyasının belli geçit ve güzergâhları kullanmasını zorunlu hâle getirdi.[48]

Dersim'de aşiretlerin belli sınırları vardı ve aşiret mensupları bu sınırları ihlal etmezdi.[49] Ticari amaçlı olarak başka aşiretlerin sınırlarından geçilmesi gerekebilirdi. Bu tür durumlarda aşiretler güzergâhlarının güvenliğini sağlamak amacıyla ilgili aşiretle iyi geçinirdi.[50] I. Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey'in 1931 tarihli raporunda vurguladığı gibi bazen de aşiret soygun ve yağmaya giderken husumetli olduğu aşiretin sınırlarından veya yakınlarından geçmek zorunda kalabilirdi. Böyle durumlarda o aşiretle bir anlaşma yaparak, gasbettiği malın bir miktarını ona vermek suretiyle, geçici bir süre için de olsa kendi güvenliğini sağlamaya çalışırdı.[51]

Aşiretlerin saldırı güzergâhlarından ve birbirlerine karşı olan tavırlarından anlaşıldığı kadarıyla, aşiretler, soygun ve gaspta bulunacakları sahaları kendi aralarında taksim etmiştir. Olağan dışı bir durum olmadıkça birbirlerinin eşkıyalık nüfuz alanına saldırıda bulunmaz ve bu alanda soygun yapmazlardı. Aksi takdirde bu durum aşiretler arası çatışmaya veya kan davasına dönüşebilirdi.[52] Arşiv kayıtları incelenmek suretiyle yapılan araştırmada, aşiret çetelerinin gerçekleştirdiği yüzlerce soygunda bir bölge için farklı aşiretlerin anlaşmazlığa düştüğü, çatıştığı ya da bir bölgeye aynı anda baskın yaptığına dair kayıt tespit edilmemiştir. Bu durum aşiretler arasındaki muhtemel mıntıka taksiminden kaynaklanmış olmalıdır.

Aşiretlerin nüfuz sahasının belli olması, aşiretlere birçok yarar sağlamakla beraber, aşiretler açısından bazı olumsuzluklar da barındırmıştır. Saldırıyı gerçekleştiren aşiret üyelerinin kimliklerinin devlet tarafından daha kolay tespit edilmesine sebep olması bu olumsuzlukların başında gelmektedir.

Dersim aşiret çeteleri, soygun ve saldırılarının bir kısmını önceden belirledikleri köy ve haneler üzerine düzenlemiştir. 1921 yılı Eylül ayında Koçuşağı Aşireti eşkıyası

---

[48]Aşiretlerin soyguna giderken kullandıkları güzergâhlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; *Dersim Raporu*, s. 29-35, Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, s. 116.

[49]Antranik, *Dersim Seyahatname*, Çev.: Payline Tomasyan, Aras Yayıncılık, İkinci Baskı, İstanbul 2014, s. 61.

[50]Mehmet Yıldırım, "Cumhuriyet Öncesi Dersim'de Üretim ve Tüketim İlişkileri", Tunceli Üniversitesi, *2. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Bildirileri*, (20-22 Eylül 2013-Tunceli), Tunceli 2014, ss. 180-193, s. 187.

[51]*Dersim Raporu*, s. 241.

[52]Abdulkadir Gül, Ali Rıza Özdemir, *Dersimliler Ermeni mi?* s. 45; Pamukçu, *Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri*, s. 105; Mehmet Yıldırım, "Cumhuriyet Öncesi Dersim'de Üretim ve Tüketim İlişkileri", s. 187.

Çemişgezek'in bir köyüne gece baskın yaparak soygun gerçekleştirmiştir.[53] O dönemin şartlarında gece baskın yapıp, mal çalmak ön hazırlık gerektiren bir durumdur. Açıktır ki eşkıya kolu daha önce yaptığı araştırmadan sonra gece harekete geçmiştir.

Dersim aşiretleri her yıl ilkbahardan itibaren mutat olarak köylere baskınlar düzenlemiştir. Temelde bu saldırılar ihtiyaçtan kaynaklanmış görünse de saldırı sayısının ve gasbedilecek mal miktarının üst sınırı yoktur. Bir anlamda çalınabilen her mal, kazanç olarak değerlendirilmiştir. Bunu başarabilmek için de aynı anda farklı birçok grup çevre köylere saldırmıştır. Örneğin Dersim eşkıyası, 1907 yılında bölgedeki askerî kuvvetlerin üstesinden gelemeyeceği çoklukta ve çok sayıda grupla köylere saldırmıştır. Eşkıya, 1907 yılında 70-80'i Çemişgezek'in, 40-50'si Kemaliye'nin[54] olmak üzere toplamda yaklaşık 120 köye saldırıda bulunmuştur. Sürekli tekrar eden bu tür vakalar özellikle hasat mevsimi olan sonbaharda yapılmıştır. Üstelik aşiret mensupları yılda birkaç defa ve büyük bir hırsla çevredeki kasaba ve köylere saldırmıştır.[55] Fakat bu hırsta kısmi bir ölçü vardır. Şöyle ki eşkıya kolları muhtemelen insanların göç etmesini engellemek ve gasp edebilecekleri gelirlerinin devamını sağlamak amacıyla ürünün tamamına değil bir kısmına el koymuştur.[56] İlginçtir ki bu yoğun eşkıyalık hadiseleri sırasında aynı bölgede olmalarına rağmen farklı aşiret kolları birbirine tesadüf ederek çatışma yaşamamıştır. Onlarca yıl devam eden eşkıyalık hadiseleri neticesinde belli bir düzen çerçevesinde işleyen bu sistem, saldırıları gerçekleştiren aşiretlerin fakirliğinden kaynaklandığı gibi, aşiretler tarafından kısa süreli bir çabayla çok büyük menfaatin elde edildiği, verimli ve yararlı bir kazanç yolu olarak da görülmüştür.

2.1.2.4. Çalınan Malın Ticari Meta Olarak Kullanılmaması

Yapılan araştırmalarda Dersim aşiretlerinin gasbettikleri malı satmadıkları ve tüketim amaçlı kullandıkları görülmektedir. 1896 yılında Kemaliye ve Divriği'den çalınan hayvanların bir kısmının satılması[57] gibi istisnai durumlar haricinde Dersim aşiretlerinin çaldıkları malı ticari amaçlı kullandıklarına veya sattıklarına dair herhangi

[53]*ATASE.* İSH. S.N. 14880, K.N. 773, G.N. 96; *Dersim Raporu*, s. 242.
[54]*BOA.* Fon Y.MTV., D.N. 302, G.N. 4 (1.1/2.1/3.1).
[55]Pamukçu, *Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri*, s. 104.
[56]Abdulkadir Gül, Ali Rıza Özdemir, *Dersimliler Ermeni mi?* s. 45.
[57]Necati Fahri Taş, "Osmanlı Devleti'nin Meşrûtiyyet Döneminde Erzincan'da Eşkıyâlık", Erzincan Üniversitesi*, Erzincan Üniversitesi Uluslararası Erzincan Sempozyumu Bildirileri,* C. 1*,* (28 Eylül-1 Ekim 2016), 2016, ss. 377-388, s. 379.

bir kayda ulaşılamamıştır. Aşiretlerin onlarca defa gerçekleştirdikleri köy baskınlarında ele geçirdikleri ve muhtemelen bazı dönemler ihtiyaç fazlası olan hayvanları satmamalarının ihtiyaçlarla ve güvenlikle alakalı bazı sebepleri olmalıdır. Bunlar:

1-Hayvanların ihtiyaçtan dolayı çalınması ve tüketim amaçlı olarak kullanılması,

2-Saldırı sırasında kimlikleri tespit edilmeyen eşkıyanın çaldığı hayvanları satmaya çalışması kimliklerinin açığa çıkmasına ve yakalanmalarına sebep olacağı korkusuyla eşkıyanın hayvanları satamaması,

3-Hayvanların satış sürecinde devlet kuvvetleri tarafından eşkıyanın elinden alınabilme ihtimali,

4-Hırsızlığı yapan aşiretlerin yaşadıkları coğrafya ve iklimin etkisiyle uzun süre emek harcamayı gerektiren çalışma ve üretim faaliyetlerine alışkın olmamalarının yanı sıra bölgelerinin 5-6 ay kadar karla kaplı olmasından dolayı çalınan hayvanları beslemenin ve satmanın maliyetli ve zor olması şeklinde sıralanabilir.

Sonuç olarak eşkıyalık yapan aşiretler tarafından her yıl yüzlerce veya binlerce hayvan çalınmıştır. Fakat bu aşiretler çaldıkları hayvanları ticari mal olarak kullanmadıkları gibi bölgelerinde hayvan sayısının dikkate değer bir artış gösterdiğine dair herhangi bir bulguya da rastlanmamıştır. Bu durum çalınan hayvanların üretim ve ticaret amacıyla kullanılmasından ziyade tüketim amaçlı kullanıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

2.1.3. Arazi İhtilâflarının Asayiş Üzerindeki Etkisi

Dersim sancağının geneli, özellikle de Hozat, Ovacık, Mazgirt ve Nazımiye dağlık olduğu için arazi yetersizdi. Tarım yapılabilecek arazinin bir kısmı hayvanlar için mera olarak kullanılmaktaydı. Kullanıma müsait arazinin büyük kısmı ağaların ve beylerin elindeydi. Halkın küçük bir bölümünde, az miktarda arazi ve emlak bulunmaktaydı. Bir bölümü ağalara ortakçılık ve hizmetkarlık yapan toplumun geneli işsizdi.[58] Bazı bölgelerde toprak aşiret reisi adına ekilip biçilirdi.[59] Fakat tarıma uygun arazinin az olması büyük toprak ağalarının ortaya çıkmasını engelledi. Neticede arazinin büyük kısmının aşiret reislerinin veya aşiretlerin denetiminde olmasından dolayı bu araziden ne devlet ne de halk yeterince faydalandı.

---

[58]Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 161; Kemali, *Erzincan*, s. 226.

[59]*Dersim Raporu*, s. 249; Tuğba Doğan Korhan, *Mustafa Kemal Atatürk Dönemi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikası (1930-1938),* (Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Kayseri 2011, s. 298.

Dersim'de kısmen özel mülkiyet anlayışı olsa da daha çok aşiret adları ile anılan mera ve orman sınırları söz konusuydu.[60] Aşiret veya ailenin gücüyle paralel olarak sahiplenilmiş ve kabullenilmiş olan bu mera ve ormanlar miras yoluyla sonraki nesillere devredilirdi. Bir köyün ya da aşiretin sınırının bittiği noktada diğer köyün ve aşiretin sınırı başlardı. Genel olarak aşiretler arası ihtilaf sınırlı tarım arazisinden ziyade yaygın olan bu meralardan kaynaklanırdı.

Erzincan Mutasarrıfı Şefik Bey'in 1910 tarihli raporundan anlaşıldığı üzere, merkezi otoritenin bölgeye hâkim olamaması ve ağaların nüfuzunun olumsuz etkisiyle Dersim arazisinin ve emlağının büyük kısmı kayıt altına alınamadı. Dolayısıyla Dersim mıntıkasının emlak ve arazisinin ancak onda biri vergiye tabi tutuldu. Bu dönemde Ovacık'ta tapu işlemleri hiç yapılamazken, Hozat, Mazgirt ve Nazımiye kazalarında merkez ve merkeze yakın bazı köylerin arazisinin bir kısmı tapu yoluyla kayıt altına alındı. Alım-satım işlemleri kişiler arasında basit bir senetle ve aşiret gelenekleri ile yapılırdı.[61] İstisnai bir durum olarak Tanzimat sonrası dönemde Dersim'de devletin gücünü daha etkili bir şekilde arkalarına alan ağa ve beyler halka baskı yaptı. Bu baskı neticesinde halkın bir kısmı, Hozat, Mazgirt, Pertek tapu dairelerine giderek arazilerinin ağalara ait olduğuna dair şahitlik yapmak zorunda bırakıldı.[62] Böylece halk elinde bulunan az miktardaki toprağı kaybederken aşiret ağaları ve beyler arazilerini ve gücünü daha da arttırdı.

Sınırlar tapu kadastro yoluyla kayıt altına alınmadığı için basit bir orman veya mera meselesi aşiretler arası kavga ve çatışmaya sebep olabiliyordu.[63] Uzun süre devam eden bu mücadelelerde toprak kazanma düşüncesinden ziyade aşiretin adına leke getirmeme ve intikam alma hırsı etkili olurdu. Dersim'de toplumsal işleyiş kaba kuvvete dayandığı için mücadeleyi çoğunlukla güçlü olan kazanır ve taleplerini kabul ettirirdi.[64] Sınır meseleleri, arazi mülkiyetinin belirlenmesi veya arazinin kullanımının yol açtığı çatışma ve kan davalarının geneli aşiretler veya halk arasında çözüme kavuşturulduğu için ihtilaflar mahkemeye intikal ettirilmezdi.[65] Bu durum arazi

[60]Antranik, *Dersim Seyahatname*, s. 151.
[61]Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 144, 145.
[62]Abdulkadir Gül, "Dersim Bölgesindeki Feodal Yapı Hakkında Bazı Değerlendirmeler (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e)", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS),* Yıl: 2, S. 7, Aralık 2014 (b), ss. 236-258, s. 245.
[63]Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 13.
[64]Antranik, *Dersim Seyahatname*, s. 151.
[65]Nazmi Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar, Coğrafya- Tarih- Hukuk-Folklor- Teogoni*, Kalan Yayınları, Birinci Basım, Ankara 1999, s. 130.

çatışmalarının kayıt altına alınmasını engellediği için yaşanan olayların bir kısmı hakkında bilgi sahibi olunmasını imkânsız hâle getirmiştir.

Dersim'de arazi ile ilgili asayiş hadiselerinin yaşanmasında aşiret bağları güçlü aile yapısının ve sorunlara çözüm üretme şeklinin büyük etkisi oldu. Eğitim kurumlarının yokluğundan veya yetersizliğinden dolayı toplum büyük oranda eğitimden yoksun kaldı. Bu da halkın şiddete meyilli olmasında etkili oldu. Ayrıca geniş aile ve aşiret mensubu olma durumu kişilerde büyük bir özgüven oluşturdu. Devletin hâkim olamadığı bu ortamda herhangi bir ihtilaf şahsi hadiselerden ziyade köyler ya da aşiretler arasında büyük bir kavgaya dönüştü. Kişiler veya toplumlar arasındaki bu tür sorunların şiddet yoluyla çözülmeye çalışılması sancaktaki suç oranını arttıran en önemli sebeplerden birini oluşturdu.

1853 yılı dolaylarında Dersim sancağına bağlı olan Vasılı köyünde oturan halk kendi meralarına tecavüz eden Urfan köyü halkını şikayet ederek bu durumun engellenmesini talep eder.[66] Arazi ve kan davasından dolayı Karaballı ve Koçuşağı Aşiretleri arasında var olan ihtilaf 1858'de Kaymakam İbrahim Bey'in arabulucu olması neticesinde çözülür.[67] Sağman Dersimlisi köyünde bulunan araziden dolayı Şeyhhasanlu ve Pilvenk Aşiretleri arasında ihtilaf çıkınca Pilvenk Sağman Dersimlisi köyüne baskın düzenler. Pilvenkler, sorunu çözmek amacıyla diğer aşiretlerin düzenlemek istediği cemaat toplantısına katılmadığı gibi Suroğulları ile birlikte Şeyhhasanluların Tiştek köyüne baskın düzenler.[68] 1863 yılında Dersim Kaymakamı Arslan Bey ve askerî erkânın gayretleri sonucunda iki aşiret arasında barış sağlanırsa da[69] 1866 yılında Pilvenk Aşireti tekrar Sağman Dersimlisi köyüne saldırır ve köyü talan eder.[70] Bu tür aşiretler arası mücadelelerde devlet görevlilerinin arabulucu olarak çatışmayı yatıştırdıkları görülmektedir. Görevliler bu yolla çatışmanın daha da büyümesini engellemek istemiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısında ağa ve beyler tarafından Dersim'de yaşayan Ermeni halkının arazisine yönelik gerçekleştirilen birçok saldırı ve gasp eylemi de yaşanır.[71] Bu

---

[66]İbrahim Yılmazçelik, "Dersim Sancağının Kurulmasından Sonra Karşılaşılan Güçlükler ve Dersim Sancağı İle İlgili Bu Dönemde Yazılan Raporlar (1875-1918)", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi (OTAM)*, S. 28, Güz 2010, ss. 163-214, s. 169.

[67]Abdulkadir Gül, 2015 (c), a.g.m., s. 18.

[68]İbrahim Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*, Kripto Kitaplar, 3. Baskı, Ankara 2017, s. 136.

[69]Abdulkadir Gül, 2015 (c), a.g.m., s. 18.

[70]Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*, s. 136.

[71]Abdulkadir Gül, 2014 (b), a.g.m., s. 245.

bağlamda 1873 yılında Agop ve Kaspar adlı Ermeniler padişahlık makamına bir istida (dilekçe) gönderir. Buna göre, Çemişgezek'e bağlı Brastik köyünde kendilerine ait arazinin tahriratı sırasında, yakınlarından birkaç kişiyi şahit olarak ayarlayan Maksud Ağa Ermenilerin arazisinin kendisine ait olduğunu iddia eder. Tahrirleri düzenleyip koçanları dağıtan Erzincan mutasarrıfı arazinin Maksud Ağa'ya ait olduğunu kabul ederek durumu resmileştirir. Ermenilerse arazi ve hayvanlarının gasbedildiğini iddia ederek bu durumdan şikayetçi olur. Gönderilen arz-ı hâl Şûrâ-yı Devlete havale edilerek mesele çözülmeye çalışılır.[72]

Kureyşanlı, Garsanlı ve Arılli Aşiret reisleri 2000 kadar adamıyla Nazımiye'ye bağlı Kimsor ve diğer 5 köyü oluşturan 150 haneye saldırarak yaklaşık 40 kişiyi katletmiş, bu köylerin arazi, eşya ve hayvanlarını gasbetmiştir. Muhtemelen meşrutiyetin ilk yıllarındaki özgür ortamın etkisiyle halk 1910 yılında mahkemeye başvurmuştur. Yapılan tahkikatta 1898 yılında verilmiş olan 200 liranın, arazi sahipleri tarafından kira bedeli olarak, araziyi gasbeden aşiretler tarafından satın alma bedeli olarak değerlendirildiği anlaşılmıştır. Mazgirt Sancak Mahkemesindeki davayı köy ahalisi kazanmış olmasına rağmen Mazgirt kaymakamı merkeze yanlış bilgi vererek işgalci aşiretleri himaye etmeye çalışınca köylüler tekrar şikayetçi olmuştur.[73] Aşiretlerin iddialarındaki hakikat payı tam olarak anlaşılamayan bu hadisede, sıradan bir arazi meselesinin uzun yıllar sorun olduğu görülmektedir.

Çarsancak kazasına bağlı Şavak Aşireti'ne ait sürüler, her yıl kışlak ve yaylakları arasında yolculuk yapmaktaydı. Yolculuk sırasında güzergâhlarının çevresinde bulunan köylerin meralarında izinsiz bir şekilde barındıkları için Çemişgezek'in 30-40 kadar köyü zarar görmekteydi. Ayrıca aşiret mensupları bahsi geçen köylerin ihtiyar heyetleri tarafından yapılan uyarılara tehditle karşılık vermekteydi. Geçmişteki şikayetleri hükûmet tarafından dikkate alınmayan köylüler, sorunun çözülmesi için 1911 yılında 25 köy temsilcisinin imzasıyla 40 köy adına tekrar şikayetçi oldu. Başvuru neticesinde Dahiliye Vekaleti sorunun çözülmesini emretti. Dersim Mutasarrıflığı tarafından Şavaklıların çevreye zarar vermeden yaylalara gidip dönebilmeleri için kadim güzergâhları olan Bozan, Segedik Boğazı, Peyk, Sımılka ve

[72]*BOA.* Fon ŞD., D.N. 2874, G.N. 17 (3.1).
[73]*BOA.* Fon DH.H., D.N. 49, G.N.7 (2.1/3.1).

Ağzonik köyleri güzergâhını kullanmaları ve kesinlikle bu güzergâhın dışına çıkmamaları kararlaştırıldı.[74]

Suroğlu Aşireti bir dönem çevresindeki birçok araziyi gasbetmiştir. Fakat Suroğlu reisinin ölümünden sonra durumu fırsata dönüştüren Pilvenk, Bahtiyar, Kırgan, Kureyşan ve Abbas Aşiretleri 1914 yılında silahlı saldırı yoluyla birçok köyü ve araziyi Suroğullarından almıştır.[75] Aşiretlerin bu tür eylemleri Cumhuriyetin ilk yıllarında da devam etmiştir. Aşiretin arazisi kendisi için yeterli olmasına rağmen, Koçuşağı Aşireti 1925 yılı Ekim ayında başta Erdiğe olmak üzere bazı civar köylere haksız bir şekilde el koymuştur.[76]

Araştırmanın kapsamına giren dönem aynı zamanda savaş süreci olduğu için kayıt altına alınabilen arazi anlaşmazlıkları sınırlı sayıda kalmıştır. Fakat farklı zamanlarda yaşanmış olaylardan derlenen örneklerden anlaşıldığı üzere Dersim'de arazi anlaşmazlıkları veya arazi gasbetmeye yönelik hadiselerden dolayı birçok sorun yaşanmıştır. Aşiretlerle alakalı arazi hadiselerinin geneli, "aşiretler arası cemaat yapma" usulüyle ya da idarecilerin aracı olması sonucunda çözüldüğü için olayların az bir kısmı mahkemeye intikal ettirilmiştir. Aşiret hâkimiyetinin zayıf olduğu, geneli itaatkâr ve silahsız halktan oluşan kısımdaki toplumsal veya bireysel arazi hadiselerinde ise zaman zaman hukuki yollara başvurulmuş ve anlaşmazlık mahkemeye taşınarak kayıt altına alınmıştır.

2.1.4. Aşiretler Arası Mücadele ve İttifaklar (İlişkiler)

İbni Haldun'un sahralarda yaşam için vurguladığı asabiyet teorisine göre, kentlerde insanlar arasındaki düşmanlık ve haksızlıklara ya da baskınlara devlet kurumları, yöneticiler ve şehir surları engel olurdu. Bedevi kabilelerde ise bunların yerini kabilelerin saygı duyulan ileri gelenleri, kabilelerin yiğit ve cesur gençleri alırdı. Ayrıca dışarıdan gerçekleştirilen saldırılara karşı koymak nesep bağının oluşturduğu birliktelikle mümkün olabilirdi. Akrabalığa dayalı bu birliktelikte kişi, soydaşının zulme uğraması karşısında zillet ve aşağılanmışlık hisseder ve buna engel olmak isterdi.[77] Asabiyet teorisine konu edilen aşiret yapısı, iklim, mekân ve zaman farklılığına rağmen Dersim aşiret yapısı ile birçok noktada örtüşmektedir.

---

[74]*BOA*. Fon DH.H., D.N. 49, G.N.15 (2.1/3.1).
[75]Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar,* s. 65.
[76]*BCA*. Fon K. 272.0.0.12, K.N. 46, G.N. 80, S.N. 7.5/7.7/7.8/7.9; *BOA*. Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (1.1).
[77]İbni Haldun, *Mukaddime*, 1. Cilt, Çev.: Halil Kendir, Yeni Şafak Yayınları, Ankara 2004, s. 169-171.

Aşiret yapısı birçok bölgede birbirine benzerdi. Bu benzerliklerden dolayı, Ziya Gökalp'in Mardin, Diyarbakır çevresi için yaptığı tespitler genel olarak Dersim için de geçerlidir. Buna göre, öldürülen akrabasının intikamını almak, yani kan davası gütmek, gerçekleştirilen soyguna soygunla karşılık vermek aşiretler için suç değil şeref meselesi olarak değerlendirilirdi.[78] Bu bağlamda hak ve adalet kavramlarının güçle doğru orantılı bir şekilde uygulandığı Dersim aşiretlerinde, aşiretin adını lekelememek ve intikam hislerinin beslediği kan davası en yaygın geleneklerdendi.[79] Hasım aşiretlerin reislerinin can ve mal alacaklısı/borçlusu olarak değerlendirildiği kan davalarında mesuliyet yalnızca reislere değil, kabilenin tamamına ait kabul edilirdi.[80] Bu da işlenen suçun cezasının kanun yoluyla değil, güce dayalı olarak, taraflarca verilmek istenmesi anlamına gelirdi. Bu durum asayiş problemlerini arttırdığı gibi aşiretler arasındaki düşmanlık ve ittifakları da etkilerdi.

Musa Celal Bey'in vurguladığı gibi, Dersim'de aşiretler asayişe iki şekilde zarar vermektedir. Birincisi aşiretlerin çevredeki kaza ve köylere gerçekleştirdiği saldırılar, ikincisi aşiretlerin birbirlerine karşı sergiledikleri düşmanlık ve saldırılardır.[81] Farklı nedenlere bağlı olarak gelişen aşiretler arası mücadele ve düşmanlıklar karşısında yaşanan güç dengesizliği aşiretlerin birbirine yakınlaşmasına ve ittifak kurmasına zemin hazırlardı. Tesis edilen aşiret ittifakları karşı ittifakları da beraberinde getirirdi. Bahsedilen gruplaşmada aşiretler arası akrabalık veya kirvelik ilişkileri genellikle aşiretler arası ittifaklara zemin hazırlarken, sınır komşuluğu ve coğrafi yakınlık daha çok anlaşmazlık ve husumet sebebi olurdu.

Aşiretler arasında oluşan düşmanlık ve ittifakların birçok sebebi vardı. Aşiret mensuplarının bir konu hakkındaki bilgisi ve tutumu çoğunlukla reislerin veya reise yakın olanların verdiği bilgi ve yaptığı yönlendirmelere bağlı olduğu için aşiret üyelerinin dostluk ve düşmanlıkları da bu çerçevede şekillenirdi. Dolayısıyla aşiretin reis ve ileri gelenlerinin diğer aşiret mensuplarına karşı duydukları kıskançlık, kin, nefret, suç isnat etmeye yönelik yalan beyanları aşiretler arasındaki ilişkileri doğrudan etkilerdi.[82]

---

[78]Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Kaynak Yayınları, Üçüncü Basım, İstanbul 2011, s. 46.
[79]Antranik, *Dersim Seyahatname*, s. 151.
[80]*Dersim Raporu*, s. 241.
[81]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (6.1).
[82]*Dersim Raporu*, s. 262; Doğan Korhan, *Mustafa Kemal Atatürk Dönemi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikası (1930-1938),* s. 320, 321.

Aşiretlerin düşman edinmesinde ve ittifak kurmasında etkili olan diğer sebepler şu şekilde sıralanabilir; fakirliğe bağlı olarak ön plana çıkan yaşamını sürdürme endişesi,[83] bazı aşiretler tarafından geçim kapısı olarak görülmesi neticesinde yaygınlaşan gasp ve soygunlar, aşirete ait olduğu değerlendirildiği için aşiret adıyla anılan ormanlar üzerinde yaşanan anlaşmazlıklar,[84] sınır meseleleri, mera anlaşmazlıkları, coğrafi yakınlık, akrabalık bağları, aşiretler arası stratejik ilişkiler, menfaat birlikteliği ya da çatışması, liderlerin kişisel ilişkileri, işlenen adi suçlar. Sıralanan nedenlerin süreklilik teşkil etmesinden dolayı aşiretler arasındaki husumet ve ittifaklar da dinamik ve değişken bir şekilde devam etmiştir.

Aşiretler arası mücadele günlük yaşam üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Yakın ve uzak aşiretlerin gasp veya intikam amaçlı saldırılarından dolayı özellikle ilkbahardan itibaren aşiretlerin birçoğu can ve mal emniyetini sağlamak için sürekli teyakkuz hâlinde bulunmak zorunda kalmıştır.[85] Nitekim aşiretlerin birbirlerine karşı sergiledikleri saldırgan tutumlar, düşman aşiretlerin müttefik arayışına girmesine ve daha fazla silahlanmasına sebep olmuştur.

Aşiretlerin birbirlerine karşı gerçekleştirdiği saldırılarda hedef kitle karşı aşiretin erkek üyeleri olmakla birlikte, saldırı hâlinde olan aşireti sınırlandıran kesin bir kaide yoktu. İntikam almak ya da karşı tarafa üstünlük sağlamak için yapılan silahlı mücadele sırasında köy basmak, adam öldürmek, hayvan gasbetmek sık başvurulan yollardı. İttifak kurulan aşiretlere ise ihtiyaç durumunda fiilen yardımda bulunulduğu gibi silah ve cephane yardımı da yapılabilirdi.[86]

Aşiretlerin birbirleri ile olan dostluk veya düşmanlıkları devletle olan ilişkileri üzerinde de etkili olurdu. Örneğin birbirleriyle çatışma hâlinde olan aşiretler menfaatlerinin gerektirdiği durumlarda çatışmayı bırakarak ittifak kurardı.[87] Bir aşiret, kendisine düşman olan aşirete karşı devlet yetkilileriyle yakın ilişki kurduğu gibi, husumet beslediği aşiretin hükûmetle yakın ilişki içerisinde olmasından dolayı, devlet yetkililerine husumet besleyebilirdi.

Devlet lehine yapılan ittifaklar kısmen devletin bölgedeki hâkimiyetini olumlu etkileyerek yönetimi kolaylaştırdı ve suçluların yakalanmasına katkıda bulundu. Fakat

---

[83]*BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 126, G.N. 901, S.N. 7.1/7.3.
[84]Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 153, 154; Antranik, *Dersim Seyahatname*, s. 151.
[85]Naşit Hakkı Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, Kaynak Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2011, s. 27.
[86]Kemali, *Erzincan*, s. 228.
[87]*BOA*. Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (5.1); *Dersim Raporu*, s. 241.

aşiretlerin kendi aralarında kurduğu veya devlete karşı oluşturduğu ittifaklar, çoğunlukla aşiretlerin devlet tarafından kontrolünü zorlaştırdı ve aşiretlerin bölgede hâkimiyet kurmasına zemin hazırladı.

Aşiretlerin devlet tarafından bilinen ittifak ve mücadeleleri zaman zaman raporlara konu olmuştur. Bu bağlamda, 1908 yılında gerçekleşen aşiret isyanının ve askerî harekâtın kısmen devam ettiği bir süreçte, Musa Celal Bey aşiretlerin sahip olduğu silahlı güçler hakkında hazırladığı raporda, bazı aşiretler arasındaki yakınlıkları ve ittifakları tespit ederek, aşiretlerin ilişkilerine değinmiştir. Buna göre, Hozat'ın Laçinuşağı Aşireti Ferhaduşağı Aşireti'nin kolu iken, Resikuşağı Aşireti Koçuşağı Aşireti'nin koludur. Ovacık Kalanlı Aşireti Bal ve Keçeluşağı kollarından oluşmaktadır. Pezgeluşağı Aşireti Ovacık'ın Topuzlu Aşireti'nin kolu durumundadır. Ovacık'ın Kav ve Maksuduşağı Aşiretleri yakın ilişkilerden dolayı bir aşiret gibidirler. Mazgirt'in iki farklı aşireti olan Suruşağı ve Cibanlı Aşiretleri yakın ilişkilerden dolayı bir aşiret sayılmakta ve Mazgirt'in Alanlı Aşireti ile kan davalıdırlar.[88] Naşit Hakkı Uluğ da Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Musa Celal Bey'in raporundaki değerlendirmelere benzer şekilde değerlendirmelerde bulunmuş ve Dersim aşiretleri arasında var olan düşmanlıkları vurgulamıştır.[89]

2.1.4.1. I. Dünya Savaşı'na Kadar Aşiretler Arası İlişkiler

Dersim'in genelinde aşiret yapısı hâkim olduğu için aşiretler arasında sürekli mücadele ve ittifak faaliyetleri görülmüştür. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Ferhaduşağı Aşireti Çemişgezek-Kemaliye taraflarına saldıran Koçuşağı Aşireti'ne yardım edecek kadar yakın ilişkiye sahiptir. Fakat bu ittifak uzun süre devam etmemiş görünmektedir. Aynı dönemde Hozat'a saldıran Kırganlar üzerine harekât başlatılmışsa da çevredeki aşiretlerin isyan edecekleri anlaşılınca harekât sonlandırılmıştır.[90] Farklı dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de birbirlerine karşı husumet içerisinde olan aşiretler, düzenlenecek askerî harekâta karşı birlikte hareket etme iradesi gösterebilmiştir.

1891 yılında Karaballı ve Koçuşağı Aşiretleri arasında yaşanan düşmanlığın etkisiyle Koçuşaklılar Karaballılara ait bir köye saldırır. Aynı dönemde Koçuşaklıların

[88]*BOA*. Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (1.1/1.2); Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 168-173.
[89]Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, s. 28.
[90]Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar,* s. 71.

müttefiki olan Şamuşağı Aşireti de Kavuşağı Aşireti ile uzun zamandan beri düşman durumundadır. Çevreye yaptıkları saldırılardan dolayı Şam ve Koçuşaklar üzerine düzenlenen askerî harekâtta Karaballı ve Kavuşağından destek alınırsa da bu aşiretler çatışma sürecinde askeri yalnız bırakır. Öte yandan Resikuşağı Aşireti Koçuşağı ve Şamuşağı'na yardım eder.[91] 1892 yılında Karaballı, Ferhaduşağı, Abbasuşağı, Kavuşağı ve Torunlu Aşiretleri ittifak kurarak, gasp ve saldırılarından bezmiş oldukları Koçuşağı ve Şamuşakların köylerine saldırı gerçekleştirir.[92] Şekavetleriyle ünlenmiş olan Koç ve Şamuşağı Aşiretleri, aralarındaki düşmanlıktan dolayı 1893 yılında Karaballı Aşireti'nin köylerine gerçekleştirdikleri saldırıda adam öldürüp gaspta bulununca Karaballılar da intikam hazırlıkları yapar.[93] Ayrıca 1890'lı yıllarda Yusufan Aşireti ile Abbasan Aşireti arasında düşmanlık olduğu görülmektedir.[94] Sancak merkezinin çevresinde yaşayan bu aşiretler arasındaki ilişkiler, aynı zamanda aşiretler arasındaki ittifakları ve düşmanlıkları göstermektedir. Bu ittifakların oluşmasında Koçuşağı ve Şamuşağı Aşiretlerinin çevre köylere gerçekleştirdikleri saldırı ve gaspların büyük bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

1907 yılında yağma ve gasp eylemlerini arttıran ve ittifak hâlinde hareket eden Koçuşağı, Şamuşağı ve Resikuşağı Aşiretleri üzerine şiddetli bir askerî harekât yapılır. 1908 yılında Kangozade Mehmet Ağa'nın evinde yapılan ve üç gün süren toplantı sonucunda Karaballı ve Ferhaduşağı Aşiretleri başta olmak üzere birçok aşiret hükûmetten intikam almak amacıyla bu aşiretlerle ittifak kurar.[95] Neticede aşiretlerin eylemi Abbasuşağı, Bahtiyar, Baluşağı, Keçeluşağı, Laçinuşağı, Arslanuşağı, Beytuşağı, Maksutuşağı, Haydaran, Kırgan ve Lolanlı Aşiretlerinin katılımıyla Dersim'in büyük kısmını kapsayan bir isyana dönüşür.[96] Düzenlenen askerî harekât karşısında aşiretler teslim olmak zorunda kalır. Fakat bu durum yeni düşmanlıklara sebep olur. Amerikan Konsolosu Evan E. Young'un iddiasına göre hükûmetin baskısından dolayı Karaballı Aşireti hükûmet birliklerine katılınca Koçuşağı Aşireti

[91]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1244, G.N. 97466 (1.1); *BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (4.1); Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar,* s. 71.
[92]*BOA.* Fon BEO., D.N. 30, G.N. 2182 (2.1).
[93]*BOA.* Fon İ.HUS., D.N. 16, G.N. 111 (4.1).
[94]Antranik, *Dersim Seyahatname*, s. 60, 61.
[95]Bürhan Özkök, *Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları*, Askeri Matbaa, İstanbul 1937, s. 7; *Dersim Raporu*, s. 176, 177.
[96]Kemali, *Erzincan*, s. 161, 162.

intikam almak amacıyla Karaballılara ait 5 köyü yakar.[97] Bu isyandan önce birbirlerine karşı düşmanlıkları olan aşiretler daha önce yaptıkları gibi, dikkat çekici bir şekilde, ittifak kurarak birlikte hareket etmiştir.

Kureyşanlı, Garsanlı ve Arılli Aşiretleri ittifak hâlinde Nazımiye'nin 6 köyüne baskın yaparak köylülerin arazisini, hayvanlarını ve eşyasını gasbetmiştir. Arazisini geri almak isteyen köylüler 1910 yılında mahkemeye başvurmuştur.[98] Aşiretlerin saldırılarında görülen ittifak kurma ve köylere baskın yapma usulü bu olayda da dikkat çekmektedir.

2.1.4.2. I. Dünya Savaşı'ndan Sonra Aşiretler Arası İlişkiler

Osmanlı Devleti'nin dünya savaşına sürüklendiği süreçte genel olarak yaşanan otorite boşluğu Dersim'de daha fazla hissedilir ve aşiretlerle alakalı birçok sorun yaşanır. Suroğlu Aşireti çevresindeki birçok köyü önceki yıllarda gasbetmiştir. 1914 yılında Pilvenk, Kureyşan, Bahtiyar ve Kırgan aşiretleri ittifak hâlinde Suroğullarının gasbettiği köylere el koyar. Bu köylerin bir kısmı da Abbasuşağı Aşiretleri tarafından Suroğullarından alınır.[99]

1914 yılında Kırgan Aşireti kendi mıntıkaları olan Sin nahiye müdürünü nahiyeden uzaklaştırınca Kavuşağı, Arslanuşağı, Bezgaruşağı, Yukarı Abbasuşağı ve Bahtiyaruşağı Aşiretlerinin yardımıyla Kırganlılar üzerine askerî harekât düzenlenmiştir. Kırgan Aşireti reisi Süleyman Ağa vurulunca asiler teslim olmuştur. Bu harekâttan önce Kırganlılara yardım vaadinde bulunan Yukarı Abbasuşağı reisi Seyit Rıza'nın, harekât esnasında hükûmet kuvvetlerine katılması Yukarı Abbas ile Kırgan Aşireti arasında uzun süreli gerginliğe sebep olmuştur.[100] Görüldüğü gibi kısa bir süre önce Suroğullarına karşı ittifak kuran aşiretler hükûmetin talebi doğrultusunda bu defa eski müttefikleri olan Kırgan Aşiretine karşı harekete geçmiştir.

1914 yılında yaşanan diğer bir olayda, Dersim belediye başkanının mültezim olan yeğeni Ferhaduşağı Aşireti köylerinden dönerken öldürülür. Suçluların yakalanması için harekât başlatılınca Ferhaduşağı Aşireti isyan eder. Karaballı, Koçuşağı, Aşağı Abbas ve Abbasuşağı Aşiretleri de Ferhaduşağı'na destek olmak amacıyla isyana katılır. Ferhaduşağı reisinin öldürülmesi üzerine eşkıya teslim olur ve

---

[97]Suat Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, Yaba Yayınları, 4. Basım, İstanbul 2009, s. 35.
[98]*BOA.* Fon DH.H., D.N. 49, G.N.7 (2.1).
[99]Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar,* s. 65.
[100]*Dersim Raporu*, s. 191; Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar,* s. 78.

asayiş sağlanır.[101] Bu hadise sırasında Karaballı ve Koçuşağı aşiretleri ile Ferhaduşağı Aşireti arasında olumlu ilişkilerin kurulduğu dikkat çekmektedir.

1915 yılında yaşanan bir kız kaçırma hadisesi, Ferhaduşağı Aşireti'ni ittifak hâlindeki Karaballı ve Koçuşağı aşiretleri ile karşı karşıya getirir. Karaballı Aşireti ile uzun yıllardan beri devam eden husumeti kendi lehine sonuçlandırmak, Koçuşağı saldırılarından korunmak ve çevresindeki bazı aşiretler üzerinde nüfuz kurmak isteyen Ferhaduşağı Aşireti reisi Diyab Ağa'nın tavrı olayın büyümesinde etkili olur. Oysaki Diyab Ağa Dersim'e gelmeden önce Karaballı Aşireti ile Ferhaduşağı Aşireti reisleri arasında samimi bir kardeşlik tesis edilmiş ve bu durum aralarındaki husumeti geçici olarak ortadan kaldırmıştır. Fakat Diyab Ağa Dersim'e geldikten sonra, öncelikle düşmanı olan Koçuşağı'na saldırmayı planlayınca Karaballılarla olan ilişkileri de etkilenmeye başlamıştır. Neticede devlet yetkililerinin gayretleri sonucu çatışma çıkmadan hadise kontrol altına alınır.[102] Bu hadisede görüldüğü gibi Dersim'de aşiret ilişkileri bir olaya veya reisin tavrına bağlı olarak kısa sürede değişebilmekteydi. Ayrıca bu tür hadiseler toplumsal ilişkilerde büyük bir etkiye sahip olduğu için, kız kaçırma hadiselerine bağlı olarak köyler arasında yaşanan kan davaları Dersim'e gelen yabancıların da dikkatini çekmekteydi.[103]

Kafkas Cephesi'nde savaş devam ederken, Koçuşağı ve Maksuduşağı başta olmak üzere Dersim'deki birçok aşiret Osmanlı Devleti'ne karşı Ruslarla işbirliği yapmıştır. Fakat Temmuz 1917'de Yukarı Abbas, Aşağı Abbas, Bahtiyarlı, Maksuduşağı, Koçuşağı, Şamuşağı, Beytuşağı, Ferhaduşağı, Hıroğulları dahil Garbi Dersim'deki birçok aşiret, gecikmeli de olsa, Ruslara karşı Osmanlı saflarına geçerek Dersim milis alaylarına katılmıştır.[104] Bu dönemde aidiyet bağını önemsemeyen birçok aşiret kısa süre zarfında, dikkat çekici bir şekilde saf değiştirmiştir.

Anadolu'nun işgal edildiği süreçte Dersim aşiretlerinin faaliyetleri devam eder. 1919 yılı başlarında Mazgirt kazasında bulunan Yusufan ve Demenan Aşiretleri arasında ihtilaf yaşanır.[105] 26 Ağustos 1919'da Ovacık'ın Koçuşağı ve Topuzlu

[101]Yolga, *Dersim (Tunceli) Tarihi*, s. 71.
[102]*ATASE.* İSH. S.N. 14853, K.N. 773, G.N. 74/74a/74b.
[103]Ellsworth Huntington, "The Valley of the Upper Euphrates River and Its People", *Bulletin of the American Geographical Society*, Vol.: 34, No: 5, 1902, pp. 384-393, s. 385.
[104]*ATASE.* BDH. Kls. N. 2904, Y.D.N. 431, Fih. 8/8-1.
[105]*BOA.* Fon MV., D.N. 215, G.N. 67 (1.1).

Aşiretlerine mensup 200 kadar eşkıya ittifak hâlinde Kuruçay'ın Boyalık köyüne saldırarak birkaç kişiyi öldürür ve birçok hayvanı gasbeder.[106]

1919 yılı milletvekili seçimlerinde aşiretler istedikleri kişiyi mebus seçtirebilmek amacıyla çeşitli ittifaklar kurar. Garbi Dersim'in 12 aşiret reisi ittifak hâlinde gönderdikleri telgrafta, devlet yetkililerinin Hasan Hayri Bey'in milletvekili adaylığına muhalefet etmesine sitem ederek Hayri Bey'in ve kendilerinin devlete olan sadakatlerini vurguladıktan sonra, Hasan Hayri Bey'in uygun bir memuriyet göreviyle Dersim'de bırakılmasını talep eder.[107] Ayrıca Koçuşağı Aşireti ve bazı aşiretler Lütfi Fikri Bey'i desteklerken, Binbaşı Hasan Hayri Bey seçimi kazanabilmek amacıyla Karaballı Aşiret reislerini kışkırtır. Bunun sonucunda Karaballılar hükûmete baskı yapmak amacıyla tehdit telgrafları gönderir. Bu olay bölgede huzursuzluğa sebep olurken, devlet yetkilileri bazı tedbirler almak zorunda kalır.[108] Alınan tedbirlerle bağlantılı olarak Hasan Hayri Bey'in yönlendirmesi sonucunda Dersim'in 52 aşiret reisi adına 4 aşiret reisi tarafından hükûmete sadakat ve destek telgrafı gönderilir.[109]

11 Ocak 1920'de Yukarı Abbasuşağı ve Kırgan Aşiretleri ile Bahtiyar Aşireti arasında silahlı çatışma yaşanır ve birkaç kişinin yaralanmasıyla sona erer.[110] Bu dönemde Yukarı Abbasuşağı ile Kırgan Aşireti arasında dostça ilişkiler kurulduğu görülmektedir. Benzer durum Doğu Dersim'de de yaşanır. 13 Temmuz 1920 tarihli harp raporuna göre, Nazımiye'ye bağlı Arılli ve Harşiyan halkı arasında çatışma yaşanır.[111] 8 Ağustos 1920'de Mazgirt'in kuzeydoğusundaki Hıran ve Alanlı Aşiretleri ittifak hâlinde Şadılli Aşireti'ne saldırır. İlgili komutanlık tarafından yapılan değerlendirmede, saldırılardan kaynaklanan asayişsizlik ortamının, itaatkâr halkın aşiret reislerinin kontrolüne girmesine sebep olabileceği ve ahaliyi ihanete mecbur bırakabileceği, dolayısıyla tedbir alınması gerektiği vurgulanır.[112] Alınan tedbirler doğrultusunda Çarsancak merkezi olan Peri'ye bir nizamiye müfrezesi sevk edilince Şadılli Aşireti, Şadıllileri tehdit eden Hıran Aşireti ve diğer aşiretler herhangi bir talepte bulunmaksızın barış yapmaya razı olur.[113] 12 Nisan 1921'de Erzincan yakınlarındaki Abbasuşağı ile Pülümür yakınlarında yaşayan Keçeluşağı Aşiretleri, aralarında var olan eski

[106]*BOA.* Fon DH.EUM.AYŞ., D.N. 20, G.N. 92 (2).
[107]*ATASE.* İSH. S.N. 3621, K.N. 28, G.N. 92ad/92ae/92ag/92ah/92ai/92aj.
[108]*ATASE.* İSH. S.N. 3719, K.N. 7, G.N. 50.
[109]*ATASE.* İSH. S.N. 13653, K.N. 204, G.N. 18.
[110]*ATASE.* İSH. S.N. 13507, K.N. 203, G.N. 160.
[111]*ATASE.* İSH. S.N. 2950, K.N. 833, G.N.63.
[112]*ATASE.* İSH. S.N. 3458, K.N. 630, G.N. 165aa/165ab.
[113]*ATASE.* İSH. S.N. 7187, K.N. 632, G.N. 28.

düşmanlıktan dolayı birbirleriyle çatışmaya başlar.[114] Sürekli birlikte hareket eden Koçuşağı, Şamuşağı ve Resikuşağı Aşiretleri 1921 sonbaharında gasp ve soygun amaçlı saldırılarını ittifak hâlinde gerçekleştirmeye devam eder.[115] Görüldüğü gibi bu dönemde hem Doğu hem de Batı Dersim'de asayişi ihlal etmeye devam eden aşiretler, birbirleriyle ittifak kurmayı da ihmal etmemiştir.

Aşiretler arasındaki benzer ilişkiler Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam etmiştir. 5 Haziran 1925'te Baluşağı Aşireti, Lolanlıların yaşadığı Harsi köyüne gasp ve soygun amaçlı saldırıda bulunmuş, çıkan çatışmada birkaç kişi ölmüştür.[116]

Dersim valisi 1925 yılında Yukarı Abbasuşağı, Karaballı ve Kureyşan Aşiret reisleri ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmeye katılan aşiret reisleri, Demenan ve Kalan Aşiretleri ile aralarında var olan husumeti ve kendilerini koruma kaygısını silahlanma gerekçesi olarak öne sürmüştür. Aşiret reisleri ayrıca, bölgedeki aşiretlerin birbirlerine saldırmalarından ve birbirlerine karşı silah bulundurmasından yakınarak, aşiretlerin genelinin bu durumdan rahatsız olduğunu özellikle de Koçuşaklıların saldırılarından müteessir olduklarını, hükûmetin kendilerini bu durumdan kurtarmasını talep etmiştir.[117]

2.1.4.3. Aşiretlerin Siyasi Nitelikli İttifak ve Mücadeleleri

Dersim sancağında 1919-1921 yılları arasında siyasi olaylar artış gösterdi. Bunun sebepleri; savaş ve işgallerden kaynaklanan otorite zafiyeti, devletlerin kışkırtma amaçlı propaganda faaliyetleri, imzalanmış olan Mondros ve Sevr gibi antlaşmaların aşiretler üzerindeki etkisi, Kürt milliyetçiliğine yönelik faaliyetlerin artması şeklinde sıralanabilir. Bu siyasi olaylar, aşiretler arasındaki ilişkileri etkileyerek çeşitli hadiselere sebep olur. Girişimlerin bir kısmı plan safhasının ötesine geçemezken, bir kısmı ise aşiretler tarafından sonuca vardırılmaya çalışılır. Aşiretlerin bu minvaldeki girişimlerinden bazı örnekler vermek yararlı olacaktır.

Koçuşağı ve Şamuşağı Aşiretleri genellikle Karaballı ve Karaballı ile dost olan aşiretlerle düşmanca ilişkilere sahipti. Olumsuz ilişkilerden dolayı ittifak kuramayan bu aşiretler daha zayıf durumda kaldıkları gibi bu durum aşiretler arasında güç dengesi

---

[114]Rahmi Apak, *Türk İstiklâl Harbi VI ncı Cilt İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1964, s. 165; Dilek Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, (Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2014, s. 308.
[115]*ATASE*. İSH. S.N. 14944, K.N. 773, G.N. 150.
[116]*BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 112, G.N. 756, S.N. 26.
[117]*BCA*. Fon K. 30.18.1.1, K.N. 15, G.N. 49, S.N. 11.

kurmaktaydı. Elde edilen yazışmalara dayanılarak yapılan tespitlere göre bu aşiretler ve farklı birçok aşiret, 1920 yılı başlarında Kürt Teali Cemiyeti'nin etkisiyle siyasi mahiyetli ittifak kurmak amacıyla Karaballı Aşireti reisinin ikametgahı olan Ağzonik köyünde toplantı düzenledi. Aşiretler, ittifak kurarak Çemişgezek ve Pertek köyleri ile çevredeki Türk köylerine saldırmayı hedefledi. Durumdan endişelenen yetkililer bazı mülki ve askerî yöneticileri görevlendirerek aşiretlerin ittifak kurmasını engellemek istedi. Hatta aşiretlerin askerî harekât gerektiren bu tür davranışlarının İtilaf Devletleri'nin Mondros Antlaşması'nın 24. maddesinden istifade etmek istemesine sebep olabileceği ihtimalinden dolayı, bu tür olayların tekrarına izin verilmemesi istendi. Neticede aşiretlerin ittifak kuramadığı görüldü.[118]

1920 yılında Alişir'in kışkırtması sonucu Kemah'a saldırmayı düşünen Zeynel Ağa, Kalan Aşireti reisi Eyyüb Ağa'ya mektup göndererek 1000 kişilik bir kuvvetle Erzincan üzerine yürümesini istediyse de Eyyüb Ağa doğru bulmadığı bu talebi uygulamadı.[119]

Elaziz (Elazığ) valisinin beyanına göre, 9 Ağustos 1920 tarihinde Dersim'de Koçuşağı ve Bahtiyar Aşireti dışındaki aşiretler itaat hâlindedir ve yetkilileri endişelendirecek bir durum yoktur.[120] Fakat 10 Ağustos 1920 tarihli harp raporuna göre, Doğu Dersim'deki aşiretlerin bir kısmı Nazımiye'nin Kureyşan Aşireti öncülüğünde, aralarındaki anlaşmazlıkları gidererek Alevilik ve Kürtlük fikri çerçevesinde ittifak kurar ve intikam almak maksadıyla Türkler üzerine saldırmayı tasarlar. Bu durum Nazımiye kazasındaki memurların ve halkın telaşlanmasına sebep olur.[121] 17 Ağustos 1920'de ise Doğu Dersimliler arasındaki muhalefetin sona erdiği, aşiretler arasında barış ve sükunetin tesis edildiği görülür.[122] Aşiretlerin ortak hareketinin devlet açısından risk oluşturacak düzeye ulaşmadığı bu dönemde iki husus dikkat çekmektedir. Birincisi Dersim hakkında mülki ve askerî amirlerin değerlendirmeleri arasında önemli çelişkiler olmasıdır. İkincisi aşiretlerin kurduğu ittifak faaliyetlerinin aşiretler arası çatışmayı engellemesinden dolayı asayiş hadiselerinin yaşanmamasıdır. Görüldüğü gibi aşiret ittifakı, asayişin sağlanması gibi devlet tarafından öngörülmeyen olumlu bir sonucu da beraberinde getirmiştir.

---

[118]*ATASE.* İSH. S.N. 13148, K.N. 202, G.N. 259/259aa/259ab; *BOA.* Fon BEO., D.N. 4610, G.N. 345718 (6.1/11.1).
[119]*ATASE.* İSH. S.N. 5745, K.N. 618, G.N. 33AE/33AF.
[120]*ATASE.* İSH. S.N. 3368, K.N. 631, G.N. 71.
[121]*ATASE.* İSH. S.N. 3400, K.N. 631, G.N. 72.
[122]*ATASE.* İSH. S.N. 4407, K.N. 764, G.N. 133.

13 Eylül 1920 tarihli bir telgrafa göre, Doğu Dersim'deki bazı aşiretler Pülümür aşiretlerinin bir kısmıyla Pah nahiyesinde bir toplantı düzenler. Aşiretler, kendilerine verilmiş olduğunu iddia ettikleri özerkliğin uygulanması için bazı Sünni köylerine saldırmak amacıyla müzakerelerde bulunur.[123]

Koçgiri İsyanı sırasında aşiretler arasında temaslar yaşanır. Dersim ve yakın çevresindeki aşiretlerin bir kısmı Koçgiri İsyanı'nı desteklerken bir kısmı aşiretlerin kurduğu ittifaka aykırı davranır. Ovacık aşiretlerinin bir kısmı isyancılara destek amacıyla kuvvet gönderirken, isyanın başlangıç sürecinde isyanı destekleme sözü veren Dırejan ve Atma Aşiretleri isyan başlayınca tarafsız kalır. Abbasan, Ferhadan ve Karaballı Aşiretleri, reislerinin milletvekili olarak Ankara'ya davet edilmelerinin etkisiyle hükûmetin tarafında yer alır. Kureyşan Aşireti Koçgiri Aşireti'nin karşısında yer alırken Şarki Dersim aşiretleri isyanda tarafsız kalır. Neticede Ankara hükûmetinin aşiretleri yanına çekme stratejisinin de etkisiyle birçok aşiret hükûmetin yanında yer alır veya tarafsız kalır.[124] Böylece hedefledikleri güce ulaşamayan isyancılar başarısız olur.

Şark Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir tarafından Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderilen ve yerel kaynaklara dayandırılan 2 Nisan 1921 tarihli telgrafa göre, Seyit Rıza, mart ayında Erzincan'a baskın yapmayı tasarlar ve bu amaçla Aşuranlı Aşireti'nden kendilerine yol vermesini ister. Bunun üzerine Aşuranlı Aşireti, müttefikleri olan Abbasuşağı Aşireti reisi Seyit Ali'ye danışır fakat Seyit Ali bu talebi reddeder.[125] Dolayısıyla Seyit Rıza amacına ulaşamaz. Muhtemelen Seyit Rıza Erzincan'a yakın olan ve geçiş güzergâhında bulunan Aşuranlıların mıntıkasından geçmek zorunda olduğu için böyle bir talepte bulunmuştur.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında hem devletin içinde bulunduğu durum hem de mevcut siyasi iklim, Dersim'deki bazı aşiretleri etkileyerek, bu aşiretlerin farklı siyasi arayışlara girmesine sebep olmuştur. Fakat Ankara Hükûmeti'nin aldığı tedbirlerin yanı sıra aşiretlerin kesin bir hedefinin olmaması, bazı aşiretlerin gönülsüz davranması ya da fikir değiştirmesi neticesinde aşiretlerin isyan ve ittifak girişimleri sonuçsuz kalmıştır.

---

[123]*ATASE.* İSH. S.N. 4599, K.N. 631, G.N. 121.
[124]M. Nuri Dersimi, *Hatıratım Dersim'den Halep'e Bir Muhalifin Yaşamı (1892-1973)*, Sadeleştiren ve Notlayan: Mehmet Bayrak, Dam Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2014, s. 133-135.
[125]*ATASE.* İSH. S.N. 12447, K.N. 620, G.N. 85aa.

2.1.5. Aşiret Liderlerinin Kanun Kaçaklarını ve Eşkıyayı Koruması

Ziya Gökalp, yaptığı araştırmalar neticesinde Kürtlerde "baht" denilen bir anlayıştan bahseder. Buna göre herhangi bir sebepten dolayı bir kişi veya aşirete sığınan/lar, sığındığı kişinin babasının katili dahi olsa, düşmanlarından ve devlet görevlilerinden korunur. Aşiretin bu kişiyi koruyamaması aşiretin şeref ve haysiyetini kaybetmesi anlamına gelir.[126] Her ne kadar Gökalp, Mardin, Diyarbakır gibi Türkiye'nin güneyindeki şehirlerde yaşayan aşiretler üzerinde incelemeler yapmış ve Dersim'de araştırma yapmamış olsa da aşiret yaşamı bu yönüyle birbirine benzediği için bu değerlendirme Dersim aşiretleri için de geçerlidir.

Dersim'de de Mardin ve Diyarbakır'daki gibi "baht" denilen bir anlayış geçerlidir. Buna göre, hükûmet tarafından takip edilen ya da herhangi bir kişiden kaçan şahıs/lar bir aşirete veya aşiret ağasına sığınırdı. Kişi için sığınma hak olarak değerlendirilirken, aşiret ve ağa için bu durum "bir kuş bir çalıya sığınmış dolayısıyla kuşun korunması gerekir" algısıyla bir şeref meselesi olarak değerlendirilirdi. Bir aşiret geleneği olarak, sığınan kişinin kimliği ve suçluluk durumu dikkate alınmaksızın, o kişi hükûmete ya da kendisinden kaçtığı otoriteye hiçbir şekilde teslim edilmezdi. Şayet devletin baskısı, karşı konulamayacak bir düzeyde olursa sığınmacı başka bir yere kaçırılırdı.[127] Bu durum bazen kız kaçırma hadiselerinde de yaşanırdı. Kişi kaçırdığı kızla birlikte bir konağa veya haneye sığınacak olursa, orada korunur ve mesele çoğunlukla gençlerin lehine olacak şekilde çözüme kavuşturulurdu.

Dersim'de kaçak ve suçlular iki şekilde aşiretler tarafından korunmuştur. Birincisi aşiret mensuplarının suç işledikten sonra kendi aşireti tarafından korunmasıdır. Birçok aşiret tarafından başvurulan bu durum sürekli yaşanmıştır. İkincisi aşirete mensup olmadığı ya da aşiret dışında yaşadığı halde çeşitli nedenlerden dolayı aşirete sığınan kişilerin korunmasıdır.

1919 yılında Tercan'ın Kavaklık köyüne saldırarak hırsızlık ve soygun yapan Felekoğlu Süleyman çetesi takipten kurtulmak amacıyla Pülümür sınırına geçmiş ve orada Kırdaslı Bezo Süleyman, Ali Kavioğlu Süleyman ve Kadıoğlu Dursun adlı

---

[126]Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, s. 42; Karerli Mehmet Efendi, *I. Dünya Savaşı, Koçgiri, Şeyh Said ve Dersim'e Dair Yazılmayan Tarih ve Anılarım (1915-1958)*, Yay. Haz.: Ali Rıza Erenler, Kalan Yayınları, Ağustos 2007, s. 339.

[127]Kemali, *Erzincan*, s. 229; Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 41; Dilek Kızıldağ Soileau, "Belgelerdeki mi, Belleklerdeki mi: Hangi Seyid Rıza?", *Kebikeç, İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, S. 36, 2013, ss. 7-36, s. 20.

kişilerin evlerinde saklanmıştır. Suçluları koruyan bu kişiler hakkında yetkililer tarafından soruşturma başlatılmıştır.[128]

Koçgiri İsyanı'nın müsebbiplerinin büyük bir kısmı Dersim'e sığınmıştır. Bunlardan biri olan Baytar Nuri Koçgiri İsyanı'ndan sonra Dersim'e geçerken uğradığı Erkân köyünde jandarma tarafından tutuklanmak istenmiştir. Fakat görevini ifa etmeye çalışan jandarma, aşiret reis ve mensuplarının sert muhalefeti ile karşılaşınca Hozat'a geri dönmek zorunda kalmıştır. Baytar Nuri daha sonra Ağdat köyüne, Seyit Rıza'nın konağına ulaşmıştır.[129]

1 Eylül 1921 tarihli telgrafa göre, Koçgiri İsyanı'ndan sonra takip edilmekte olan Alişir'in Ovacık ağalarından Kasımoğlu Munzur'un Kemah taraflarında bulunan çadırında saklandığı tespit edilmiştir.[130] 4 Eylül 1921'de ise Ümraniye hadisesinin kışkırtıcılarından Alişir'in, ailesinin yanı sıra Sabri ve Bahri adlı iki yeğeni ile birlikte Ovacık Ağdat köyünde bulunan Seyit Rıza'nın yanında olduğu Pülümür kaymakamı tarafından tespit edilmiştir. Bu sırada Seyit Rıza'nın bir oğlu da orada nahiye müdürü olarak görev yapmaktadır.[131] Neticede başta Baytar Nuri ve Alişir olmak üzere Koçgiri'den kaçan birçok aşiret reisi ve 1000 civarında silahlı isyancı Dersim'e ve Seyit Rıza'ya sığınmıştır.[132]

Seyit Rıza, kendisine sığınan Koçgiri firarilerini koruduğu gibi 1922'de Büyük Millet Meclisi'ne telgraf göndererek Koçgiri İsyanı'nın mahkum ve firarilerinin, özellikle de Haydar, Naki ve İzzet adlı kişilerin affedilmesi hususunda ricada bulunmuştur.[133] Seyit Rıza'nın bu koruyucu tavrının asıl sebebi, mıntıkasında sükûneti sağlamak veya siyasi bir gayeden ziyade Alişir ve diğer reislerle geçmişten gelen dostluk ilişkisi ile aşiret gelenekleri ve toplumsal aidiyet düşüncesi olmalıdır.[134] Çünkü temel amacı sükûneti sağlamak olsaydı kaçakları teslim etmesi yeterli olacaktı.

Koçgiri zanlılarını korumaya yönelik bir girişim de Hayri Bey'den gelmiştir. I. Meclis'te Dersim milletvekili ve aynı zamanda aşiret reisi olan Hasan Hayri Bey'in 7 Ekim 1921'de meclise sunduğu teklif kabul edilmiştir. Buna göre, Koçgiri İsyanı'nı araştırmak amacıyla meclis tarafından görevlendirilen heyet, Sivas'a ulaşıncaya kadar

[128]*BOA*. Fon DH.EUM.AYŞ., D.N. 7, G.N. 81 (9).
[129]Dersimi, *Hatıratım Dersim'den Halep'e Bir Muhalifin Yaşamı (1892-1973)*, s. 125.
[130]*ATASE*. İSH. S.N. 14852, K.N. 773, G.N. 73.
[131]*ATASE*. İSH. S.N. 14852, K.N. 773, G.N. 73ad.
[132]Dersimi, *Hatıratım Dersim'den Halep'e Bir Muhalifin Yaşamı (1892-1973)*, s. 125, 136.
[133]*BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 110, G.N. 740, S.N. 1.4.
[134]Kısmen farklı bir değerlendirme için bkz. Dilek Kızıldağ Soileau, a.g.m., s. 20, 26, 27.

Koçgiri tutukluları hakkında herhangi bir işlem yapılmayacaktır.[135] Hayri Bey'in Koçgiri isyancılarına yönelik koruyucu tavrında, Baytar Nuri[136] ile diğer bazı kişilerle olan yakın ilişkilerinin ve bölgedeki geleneksel anlayışın yanı sıra Divan-ı Harp ve İstiklal Mahkemesi ile Merkez Ordusu Komutanlığı'na güvenmemesi etkili olmuş görünmektedir.

Dersim'de kendisine sığınan kişiyi korumayı gerektiren diğer bir gerekçe de sığınmacının sebep olduğu maddi menfaattir. Ali Kemali'ye göre, kişi sığındığı ağanın yanında emniyettedir. Fakat ağaya olan vefa borcunu ödemek için zaman zaman aşiretin yaptığı soygunlara katılarak çaldığı malı ağaya teslim etmektedir.[137] Ayrıca doğrudan sığınma olarak nitelenmese de bir aşiretin diğerine muhtaç olması, başvurulan aşiretin, kazanç elde etmesine zemin hazırlamıştır. Örneğin Ferhaduşağı Aşireti'nin genelde hükûmet yetkilileriyle ilişkileri iyi olduğu için Laçinler işledikleri suçların örtbas edilmesi için Ferhaduşağı Aşireti'ne başvurmuştur. Böylece suçları bir şekilde örtbas edilmiştir. Bu da Ferhaduşağı'nın Laçinler üzerinde hâkimiyet kurmasına zemin hazırlamıştır.[138]

Dersim aşiretleri sadece Müslüman kaçakları değil bazı Hristiyan kaçakları da korumuştur. 1893 yılında Süleyman Çavuş adlı aşiret reisi bağımsız bir Ermenistan kurmak için faaliyet yürüten bazı Ermenileri kendi köylerinde saklamıştır.[139] Benzer şekilde 1903 yılında aşiret liderlerini kışkırtan Ohanesyan adlı Ermeni milliyetçisinin Dersimliler tarafından korunduğu iddia edilmiştir.[140] Dersim'de bazı aşiretlerin büyük risk alarak Ermenileri bu şekilde korumalarının nedeni tespit edilememiştir. Dostluk ya da akrabalık bağlarının etkili olmadığı düşünülen bu durum üzerinde aşiret geleneklerinin yanı sıra maddi kazanç elde etme veya ortak düşman olarak görülen hükûmet yetkililerine ve devlete karşı birlikte hareket etme güdüsünün etkili olduğu değerlendirilmektedir.

Dersim'de kaçak ve suçlular, yukarıda sıralananlardan farklı yollarla da korunmuştur. Bu bağlamda aşiret reisleri çalınan malın geri alınmasında zaman zaman devlet yetkililerine yardımcı olmuş fakat bunu yaparken bir bakıma suçluları koruyarak ceza almaktan kurtarmıştır. Örneğin 1920 yılında Çemişgezek yakınlarında bulunan

---

[135]*BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 110, G.N. 740, S.N. 1.7.
[136]Dersimi, *Hatıratım Dersim'den Halep'e Bir Muhalifin Yaşamı (1892-1973)*, s. 121.
[137]Kemali, *Erzincan*, s. 229.
[138]Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, s. 58.
[139]*BOA*. Fon Y.PRK.ASK., D.N. 92, G.N. 31 (1.1).
[140]*BOA*. Fon HR.SFR.04, D.N. 223, G.N. 76 (9.1/11.1).

Aşuvan civarında mal gasbeden Karaballı (belgede Karabaşlı olarak geçmektedir) aşiretine mensup eşkıya takip edilirken çalınan malın bir kısmı geri alınmış, kalan kısmının ise Ferhaduşağı reisleri tarafından geri alınacağı taahhüt edilmiştir.[141] Bu usulün jandarma takibinden kurtulmak için umumi bir taktik olarak kullanıldığını vurgulamak gerekir. Neticede suç oranının yüksek olduğu Dersim sancağında çeşitli gerekçelerle suçlunun korunması, adaletin ve cezai müeyyidelerin uygulanmasını engellediği için asayişi de olumsuz etkilemiştir. Böylece işlediği suçun neticesinde korunacağını ve ceza almayacağını bilen bireyler daha rahat bir şekilde suç işlemeye yönelmiştir.

2.1.6. Telgraf Hatları ve Posta Taşımacılığına Yapılan Saldırılar

Dersim'de aşiretlerin bir kısmının gerçekleştirdiği yol kesme, köy basma, gasp ve aşiretler arası çatışma gibi kanun dışı eylemler, eşkıya nezdinde devlet kuvvetleri tarafından takip edilip cezalandırılma kaygısını da beraberinde getirmiştir. Bu kaygı neticesinde eşkıya, takip edilmeyi, cezalandırılmayı daha da önemlisi saldırı sırasında askere yardımcı kuvvet gönderilmesini önlemek için birçok yola başvurmuştur. Nitekim zaman zaman başvurulan telgraf hatlarının tahrip edilmesi bu yollardan bir tanesi olmuştur.

Eşkıyalık hadiseleri sürekli yaşanmasına rağmen, telgraf hatlarını kesme eylemi eşkıya tarafından sürekli kullanılan bir yöntem olmamıştır. 20-30 kadar eşkıyanın gerçekleştirdiği ve Dersim için küçük sayılabilecek soygun olaylarında eşkıya amacına ulaştıktan sonra soygun bölgesinden uzaklaşarak kurtulmaya çalışmıştır. Dolayısıyla daha ciddi sonuçlar doğuracak olan telgraf hatlarının tahribine ihtiyaç duyulmamıştır. Bu tür küçük çaplı olaylarda telgraf hatlarının tahrip edildiği ile ilgili herhangi bir bilgiye tesadüf edilmemiştir. Küçük çaplı olayların aksine birçok aşiretin katılımıyla gerçekleştirilen isyan mahiyetindeki büyük olaylarda ise isyancılar telgraf hatlarını keserek haberleşmeyi engellemiştir.

1908 ve 1916 yıllarında görüldüğü gibi Dersim aşiretlerinin bir kısmı 5-10 yıl arayla idari makamlara karşı birleşerek güçlü ve örgütlü isyanlara girişmişlerdir.[142] Hükûmete karşı gerçekleştirilen bu isyanlarda, "küçük kollar" tarafından halka yönelik gerçekleştirilen soygun ve gasp hadiselerinden farklı yöntemlere başvurulmuştur.

[141]*ATASE.* İSH. S.N. 4036, K.N. 631, G.N. 90/90a.
[142]Özkök, *Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları*, s. 9-69.

Örneklerde de görüldüğü üzere planlı hareket eden aşiretler birçok defa telgraf hatlarını tahrip ederek, hatları kullanılamaz hâle getirmişlerdir.

Dersim'de "aşiret kollarının" saldırıları genelde planlı olup, sistematik bir şekilde yapılırdı. Bazı dönemler bir yerleşim birimine saldırı yapılmadan önce ya da saldırı esnasında mutasarrıflık veya vilayet merkezi ile hızlı bağlantıyı sağlayan tek vasıta olan telgraf hatları hedef alınırdı. Bununla merkeze bilgi verilmesinin ve gelebilecek yardımın engellenmesi hedeflenirdi. Merkezle irtibatı kesmek için telgraf direkleri sökülür, teller koparılır ve hatlar kullanılamaz hâle getirilirdi.[143] Hatta bazen telgraf hattının malzemeleri olayın faili olan eşkıya grubu tarafından götürülürdü. Saldırılar neticelendikten sonra hükûmet temsilcileri ile herhangi bir şekilde anlaşmaya varıldığı takdirde telgraf hattının malzemeleri geri alınabilirdi.[144] Eşkıyanın, merkezi otoritenin etkisini ortadan kaldırmaya yönelik bu asi tutumu zaman zaman doğru ve haklı bir eylemmiş gibi savunulurdu.[145]

1896 yılında Yusufanlı ve Ademanlı başta olmak üzere birçok aşiretin hükûmete karşı isyan ederek Nazımiye, Pah ve Mazgirt telgraf hatlarını tahrip ettikleri anlaşılmaktadır. Bunun üzerine görevlendirilen Telgraf Müfettiş Muavini Haşim Bey Nazımiye, Pah ve Mazgirt telgraf hatlarını tamir etmiştir. Müfettiş daha sonra bazı aşiret ağalarıyla görüşmüş ve onlara padişahın ve hükûmetin otoritesine itaat etmeleri noktasında bazı nasihatlerde ve telkinlerde bulunarak ümitvar bir şekilde geri dönmüştür.[146]

Aşiretlerin çevreye gerçekleştirdiği saldırılardan dolayı 1907 yılında Koçuşağı, Şamuşağı ve Resikuşağı Aşiretleri üzerine bir askerî harekât düzenlenir. Aşiretler bunun intikamını almak için ittifak faaliyetlerine başlar. Hükûmet, otoritesini tekrar kurmak amacıyla bazı tedbirler alınca aşiretler 10 Mayıs 1908'de Elaziz'den Hozat'a erzak götürüp dönen müteahhidin hayvanlarını gasbeder ve böylece isyan başlar. Eşkıya, o istikametten geçen posta kervanını soyarak çevre karakol ve köylere saldırır. Ayrıca isyancılar belli bir düzen içerisinde Ovacık kışlasına, Çemişgezek ve Pertek'e saldırır.[147] Bu durum hem asilerin planlı hareket ettiğini ortaya koyması hem de sayılarının çokluğunu göstermesi bakımından önemlidir.

---

[143]*Dersim Raporu*, s. 178.
[144]Kemali, *Erzincan*, s. 162.
[145]Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 18.
[146]*BOA.* Fon Y.PRK.PT., D.N. 10, G.N. 77 (1).
[147]*BOA.* Fon ŞD., D.N. 28, G.N. 21 (1.1); *Dersim Raporu*, s. 176-179; Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar, s.* 74.

İsyan hâlindeki aşiretler, mutasarrıflık merkezi olan Hozat'ın Ovacık ve Elaziz'le iletişim kanalı olan telgraf hatlarını tahrip ederek bağlantıyı keser. Elaziz-Pertek arasında gemi ile geçilebilen ve çok önemli olan geçidi ele geçirir. Böylece 25 Mayıs 1908 tarihinden itibaren Dersim'le haberleşme kesintiye uğrar. Hatta hükûmetin hatları onarmak istemesi üzerine, isyancı aşiretler telgraf hatlarını tamir etmeye çalışan telgraf müfettişine ve maiyetinde çalışanlara saldırır. Asiler telgraf hatlarını tekrar keserek telgraf malzemesini gasbeder. Bu süreçte kaza ve nahiyelerle bağlantı kesildiği için sadece "hususi görevliler" gönderilerek bilgi alınabilir. Bu arada askerî birlikler 17 Temmuz 1908'de başlatmış oldukları tedip harekâtının şiddetini arttırarak isyanı bastırmaya çalışır.[148]

Neşet Paşa komutasındaki harekât neticesinde askerî kuvvetler Hozat'a girmeyi başarır. Telgraf hatları tamir edilerek haberleşme kanalı tekrar açılır.[149] Pertek halkının çabaları neticesinde Pertek'teki telgraf hatları tamir edilir.[150] Askerin bu başarısı karşısında Ferhaduşağı ve Laçinuşağı Aşiretleri teslim olarak gasbettikleri telgraf malzemelerini ve silahları getirme sözü verir.[151] Böylece devlet, bölgede sarsılan otoritesini tekrar kurmayı başararak aşiretleri kontrol altına alır.

1916 yılında Osmanlı Devleti aynı anda farklı cephelerde yoğun bir şekilde savaştığı bir sırada Dersim'deki aşiretler ittifak kurarak isyan etmiştir. Kureyşanlı, Arılli, İzollu, Şamuşağı, Demenan, Koçuşağı, Alanlı, Kırgan, Suroğlu ve daha birçok aşiret, muhtemelen Rus kışkırtmalarının da etkisiyle, planlı bir şekilde ve aynı anda harekete geçmiştir.[152] Aşiretler Nazımiye, Mazgirt, Pertek, Çarsancak başta olmak üzere Dersim genelindeki birçok kaza merkezi ve nahiye müdürlüklerini işgal etmiştir.[153]

Aşiretler isyan sırasında idari birimleri işgal etmekle yetinmeyip gelebilecek yardımları önlemek amacıyla daha önce bazı aşiretlerin birçok defa yaptığı gibi haberleşme kanallarını kesmiştir. Bu bağlamda aşiretler 1916 yılı Mart ayında Hozat, Ovacık, Çemişgezek, Pertek, Nazımiye, Pah, Mazgirt ve kısmen Palu telgraf tellerini tahrip ederek haberleşme imkânını ortadan kaldırmıştır. Böylece askerî birliklerin

---

[148]*BOA*. Fon Y.MTV., D.N. 311, G.N. 34 (2/4); Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 82; *Dersim Raporu*, s.
178; Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar, s.* 74; Kemali, *Erzincan*, s. 160.
[149]Kemali, *Erzincan*, s. 161.
[150]Yolga, *Dersim (Tunceli) Tarihi*, s. 65.
[151]Kemali, *Erzincan*, s. 162.
[152]*Dersim Raporu*, s. 198.
[153]*ATASE.* BDH. Kls. N. 2293, Y.D.N. 39, Fih.1-3; *Dersim Raporu*, s. 192; M. Kemal Öke, *İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C. Noel'in "Kürdistan Misyonu" (1919)*, Boğaziçi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1990, s. 13; Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, s. 44.

arasındaki irtibatı keserek askerî harekâtları engellemeye veya en azından harekâtların gücünü kırmaya çalışmıştır. Buna karşı İstanbul Hükûmeti 18 Mart 1916 tarihinde Mamuratülaziz vilayetine gönderdiği şifreli telgrafta Dersim eşkıyasının tahrip ettiği Nazımiye, Pah, Mazgirt telgraf tellerinin tamir edilmesi ve tekrar tahrip edilmemesi için gerekli tedbirlerin alınması hususunda emir vermiştir.[154]

20 Mart 1916 tarihinde Mazgirt, Nazımiye, Çarsancak telgraf hatlarının ikinci defa tamir edilmesi için, Posta, Telgraf ve Telefon Nazırlığı tarafından görevlendirilen bir çavuş askerî birliğin koruması altında bölgeye gönderilmiştir. Çavuş 7 saatlik yürüme mesafesine kadar gidebilmişse de aşiretlerin saldırılarından dolayı geri dönmek zorunda kalmıştır. Neticede tellerin tamirinin, ancak askerî güç kullanılarak aşiretler dağıtıldıktan sonra gerçekleştirilebileceği hükmüne varılmıştır. Kesik olan haberleşmenin tekrar gerçekleştirilebilmesi için telgrafhanenin farklı yerlere taşınabileceği üzerinde durulmuştur.[155] Nisan 1916'da Galatalı Şevket Bey komutasında görevlendirilen askerî birliklerin şiddetli harekâtı neticesinde bu sorun çözüme kavuşturulabilmiştir.[156]

1916 yılında, isyan eden aşiretler telgraf hatlarını kesmekle beraber işgal ettikleri merkezlerden Çarsancak, Mazgirt ve Nazımiye'de kayıt defterlerini de yakmıştır. Eşkıya, Erzincan ile Kemaliye (Eğin) arasında çalışan posta arabalarına yönelik saldırılarını arttırmış[157] 28 Ağustos 1916'da Kuruçay'dan giden posta, Tuzla mıntıkasında Dersim eşkıyasının saldırısına uğramıştır. 5 Eylül'de Kemah'tan Kemaliye'ye giden posta Dargeçit bölgesinde Dersim ve Ovacık eşkıyasının baskınına uğramıştır. Her iki saldırıda taşınan postalar gasbedilmiştir.[158]

Dersim eşkıyası, genellikle yoğun olarak kullanılan Kemaliye-Erzincan arasındaki yoldan geçmekte olan kervanlara saldırmıştır. Bu bağlamda eşkıya, 8 Ekim 1919'da Kuruçay bölgesindeki postaya, 19 Ekim'de ise Eğin (Kemaliye) postasına saldırarak hayvanları ve taşınmakta olan malları gasbetmiştir.[159]

---

[154]*BOA*. Fon DH. EUM. 2.Şb., D.N. 19, G.N. 10; *ATASE*. BDH. Kls. N. 2293, Y.D.N. 39, Fih. 1-7; Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918),* İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2002, s. 145; Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, s. 43.

[155]*BOA*. Fon DH. EUM. 2.Şb., D.N. 19, G.N. 10 (4).

[156]*Dersim Raporu*, s. 198.

[157]*BOA*. Fon DH.SN.THR., D.N. 75, G.N. 101 (1); Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918),* s. 145.

[158]Abdulkadir Gül, 2015 (c), a.g.m., s. 19.

[159]Abdulkadir Gül, 2015 (c), a.g.m., s. 19.

1920 yılı Ekim ayında Dersim eşkıyasına mensup kalabalık bir "kol" Kemah ve Kuruçay'daki geçitleri ele geçirerek Kemah ve Kuruçay'ın birçok köyüne saldırır. Siyasi hedeflerin de etkili olduğu bu olaylardan Ankara Hükûmeti'nin haberdar olmasını ve kuvvet göndermesini önlemek isteyen eşkıya, telgraf hatlarını keser. Böylece merkezle bağlantıyı engeller. İdari makamlar haberleşmenin kesik olmasından şüphelenince "hususi vazifeli adam" göndererek durumdan emin olur ve girişimlerde bulunmaya başlar.[160] 1920 yılında yaşanan diğer bir hadisede Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen önemli bir mektubu ele geçirmek amacıyla Kangal-Divriği posta müdürü öldürülür ve postaya el konulur.[161]

1921 yılı Mart ayında 81 kişilik isyancı çetesi, Zara-Koyulhisar yolunda posta arabalarına saldırır.[162] Mart ayında yaşanan diğer bir olayda 60 kadar eşkıya Erzincan-Kemah arasındaki telgraf direklerini ve tellerini tahrip ederek telgraf hat malzemesini gasbeder.[163]

Dersim'deki eşkıyalık hadiseleri, Osmanlı Devleti'nin farklı coğrafyalarında yaşanan klasik olarak adlandırılabilecek eşkıyalıktan çok farklı mahiyet taşıdı. Dersim eşkıyası, Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerindeki eşkıyalardan farklı olarak zaman zaman askerî kışlalara baskın düzenledi. Subay ve askerleri öldürdü veya rehin aldı. Hatta eşkıya, o dönemde en önemli iletişim aracı olan telgraf hatlarını tahrip ederek haberleşmenin kesilmesine sebep oldu. Ayrıca kimi zaman da posta araçlarının yollarını keserek araçları gasbetti. Bu durum bölgede yaşanan güvenlik endişelerini daha da arttırdığı gibi, halkın devlet kurumlarına olan güvenini de olumsuz etkiledi.

2.1.7. Eşkıyanın Resmi Nitelikli Kervanlara ve Karakollara Saldırması

Önemli ticaret yolları üzerinde olmayan Dersim'de aşiret yapısıyla bağlantılı olarak kayda değer güvenlik sorunları yaşandığı için bölge sancak dışından kişilerin uğrak alanı olmamıştır. Gelenlerin büyük bir kısmı ise aşiretlerin silahlı kollarının saldırısına maruz kalmıştır. Aşiret çeteleri için Dersim'e dışarıdan gelen yolcunun veya kervanın kimliği ve mensubiyeti değil, sadece ekonomik hacmi ve silahlı gücü önem taşımıştır. Aşiret çeteleri için Dersimli olan yolcu ve kervanların ise hem mensubiyetleri hem de silahlı güç miktarları önem taşımıştır. Bir kervana veya yolcuya bahsi geçen

[160]*ATASE.* İSH. S.N. 5745, K.N. 618, G.N. 33AB; *ATASE.* İSH. S.N. 6061, K.N. 631, G.N. 180.
[161]Dersimi, *Hatıratım Dersim'den Halep'e Bir Muhalifin Yaşamı (1892-1973)*, s. 111-121.
[162]Kemali, *Erzincan*, s. 188.
[163]*ATASE.* İSH. S.N. 12447, K.N. 620, G.N. 85aa.

özellikleri dikkate alınarak saldırılmıştır. Aksi takdirde bu durum aşiretler arası çatışmalara sebep olabilirdi.

Dersim aşiretleri Dersim sınırları içerisinde ve Dersim'e komşu vilayetlerde sürekli kervanlara saldırmıştır. Saldırılarda kervanın resmi mahiyette olup olmadığı, kime ait olduğu pek önemsenmemiştir. Kimi zaman maddi kazanç elde etmek kimi zaman da taşınan kıymetli evrak ve eşyaya el koymak amacıyla kervanlara saldırı gerçekleştirilmiştir. Bazen de muhataplar karşısında üstünlük elde etmek veya otoritelerini onlara kabul ettirmek gibi amaçlarla kervanlara saldırı düzenlenmiştir. Resmi nitelikli kervanlar da bu saldırılardan payını almıştır. Resmi mahiyetteki kervanlar bazen tesadüf eseri eşkıyaya denk geldiği gibi bazen de eşkıya tarafından organize bir şekilde basılmış ve gasbedilmiştir.

Eşkıya tarafından gerçekleştirilen sıradan bir baskın daha çok ekonomik veya husumet kaynaklı olmuştur. Bu saldırılarda eşkıyanın ele geçirebileceği ekonomik değeri olan bir mal ya da alacağı intikam tetikleyici neden olmuştur. Fakat resmi nitelikli kervanlara yapılan baskınlarda ise ekonomik kazanç elde etme, tutukluları kaçırma, askerî kuvvetlere gönderilen lojistik desteği engelleme, eşkıyanın elindeki eski silahların yerine kervandaki asker veya resmi görevlilere ait daha modern silahları ve cephaneyi ele geçirme arzusu etkili olmuştur.

Dersim aşiretleri sadece kervanlara saldırmakla yetinmeyip zaman zaman karakollara da saldırırdı. Fakat temel hedefi mal gasbetmek olan eşkıya daha çok gerçekleştirdiği büyük isyanlar sırasında karakollara saldırır, diğer zamanlarda kendisi için büyük sorun olacağı için karakollardan uzak dururdu. Araştırmanın kapsamına giren dönemde karakollara ve resmi kervanlara yönelik tespit edilen eşkıya saldırılarını açıklamak yararlı olacaktır.

Dersim eşkıyasının kervanlara yönelik gerçekleştirdiği saldırılar dönemsel olmayıp süreklilik gösteren bir durumdur. 1851 yılında yapılacak askerî harekât için yüz atla malzeme nakleden kervan, Harput'tan Hozat'a giderken aşiret eşkıyasının saldırısına uğramış, olayda 8 asker öldürülürken malzemenin tamamı Docikliler (Dersimliler) tarafından ele geçirilmiştir.[164]

1878 yılında Kuzican (Pülümür) kazasında yaşayan Balanlı Aşireti'ne mensup, zulmü ile meşhur eşkıya, Tercan'dan Erzincan'a firari askerleri götüren birliğe

[164]Fatih Gencer, a.g.m., s. 235.

saldırarak tutukluları kaçırmıştır. Daha sonra yapılan harekât esnasında eşkıyalar yakalanmış fakat firar etmeye çalışırken öldürülmüşlerdir.[165]

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Hozat ve Mazgirt'te bulunan kışlalardaki askerler cepheye sevk edildiği için güvenlik zafiyeti oluşur. Savaş dönemlerinde genel olarak asayiş hadiseleri çıkaran civardaki aşiretler harekete geçerek bu kışlaları talan edip yıkar.[166] Ayrıca 19. yüzyıl sonlarına doğru Pah nahiyesinde bulunan cephane deposu zaman zaman aşiret eşkıyasının saldırısına uğrar ve talan edilir.[167] Aşiretler, bu eylemleriyle maddi kazanç elde etmenin yanı sıra merkezi otoritenin temsil kurumlarını ortadan kaldırarak alan hâkimiyetini de güçlendirir.

1900 yılında Rusya Erzurum Konsolosu maiyetiyle beraber Dersim yoluyla Erzincan'a giderken Pülümür taraflarında eşkıya saldırısına uğrar ve soyulur. Osmanlı ve Rusya ilişkilerinin gerilmesine sebep olan bu olayda[168] bazı Osmanlı askerleri katledilir. Yapılan harekât neticesinde eşkıyanın bir kısmı yakalanır. Bunun üzerine Pülümür'de bazı aşiret grupları bu tutukluları kaçırmak veya affettirmek için toplanıp askere saldırmak isterse de sonuç alamaz.[169]

1908 yılında birçok aşiret ittifak kurarak isyan etmiş ve bazı noktaları geçici olarak kontrol altına almıştır. İsyancı aşiretler Ovacık kazasında bulunan hükûmet dairesini ve askerî kışlayı kuşatarak 1905/1906 yılına ait 1120 adet evrağı imha etmiştir.[170] Askerle çatışmaya giren isyancılar, telgraf hatlarını kesmiş ve bölgeden geçen kervanların mallarını gasbetmiştir. Bazı aşiret grupları, Hozat yakınlarında, Elaziz'den Hozat askerî birliklerine erzak götürüp de dönmekte olan müteahhidin kervanına saldırarak mallarına el koymuş ve yetkililere, bunu sürekli yapacakları tehdidinde bulunmuştur. Aşiret mensubu asiler yolunu kestikleri posta kervanını da gasbetmiştir. Aynı dönemde Karaballı Aşireti mensupları Şavak köyü jandarma karakolunu basarak askerî malzemeye el koymuştur.[171] Mutasarrıflık merkezi olan Hozat ile vilayet merkezi olan Elaziz arasındaki bölgede eşkıyanın bir süre duruma hâkim olması, merkezi otoritenin yetersizliğini göstermesi bakımından önemlidir.

---

[165]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 767, G.N. 62459 (1.1/1.2).
[166]*Dersim Raporu*, s. 157.
[167]Antranik, *Dersim Seyahatname*, s. 109.
[168]*BOA.* Fon Y.PRK.ASK., D.N. 165, G.N. 46 (1.1); Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 99.
[169]*BOA.* Fon Y.PRK.ASK., D.N. 170, G.N. 48 (1.1).
[170]*BOA.* Fon ŞD., D.N. 28, G.N. 21 (1.1).
[171]Kemali, *Erzincan*, s. 159; *Dersim Raporu*, s. 177.

Dersim eşkıyası saldıracağı kervanın yardım kervanı ya da askerî kervan olmasını önemsememiştir. 1919 yılında Erzincan'dan Kemaliye'ye (Eğin) giden Hilal-i Ahmer (Kızılay) heyetine İliç (Kuruçay) yakınlarında Dersim eşkıyası tarafından saldırı gerçekleştirilmiştir. Olayda bazı görevliler öldürülmüş[172] mal ve evrak gasbedilmiştir.[173] Bu hadise hakkında Sivas Kongresi başkanlığına bilgi verilmiştir.[174] 1919 yılında gerçekleştirilen diğer bir olayda bir grup eşkıya bir karakola saldırmıştır. Fakat karakoldan karşılık verilmesi üzerine çıkan iki saatlik çatışma sonucunda eşkıya kaçmak zorunda kalmıştır.[175]

1920 yılı Ekim ayında kimlikleri tespit edilemeyen 10 kişilik eşkıya çetesi bazı köylere saldırdıktan sonra firar etmiştir. Eşkıya yolda Kelkit askerlik şubesinde görevli subayların maaşlarını ve erzakını taşımakta olan üç görevliyle karşılaşmış ve görevlilerin eşyalarını gasbetmiştir. Bu sırada görevlilerden biri şehit edilirken ikisi rehin alınmış fakat rehineler daha sonra serbest bırakılmıştır. Kelkit'e dönmekte olan bu üç görevli, maaş ve erzakları almak amacıyla kısa bir süre önce Erzincan'a gitmişti.[176] Dolayısıyla eşkıyanın bu durumdan haberdar olarak bilinçli bir şekilde yol kesmiş olması uzak bir ihtimal değildir.

1920 yılı Aralık ayında Mustafa Kemal Paşa'ya gelen önemli ve gizli bir bilgiyi elde etmek amacıyla Kangal-Divriği posta müdürü Mustafa Bey katledilmiş ve posta asiler tarafından ele geçirilmiştir.[177] Devamlı olarak Osmanlı Devlet görevlilerine saldıran aşiretler bu defa işgallere direnen Milli Mücadele grubuna karşı saldırgan bir tavır takınmıştır. Bu durum Dersim aşiretleri veya onların teşkil ettiği eşkıya kolları açısından muhatabın ve vazifesinin önemli olmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

1921 yılı Mart ayında Koçgiri İsyanı'nın faillerinden olan bir çete Zara-Koyulhisar yolunda posta kervanına saldırmıştır.[178] Mayıs 1921'de özellikle Koçgiri İsyan faaliyetlerinin hızlandığı bir dönemde bir Jandarma Mülazımı (teğmen) ve birkaç jandarma görevli olarak gittikleri bir köyde gece uyurken Koçgirili oldukları değerlendirilen eşkıyanın saldırısına uğramıştır. Silahları alınan jandarma daha sonra

[172]*ATASE.* ATA.ZB. S.N. 2328, K.N. 27, G.N. 78ae.
[173]*ATASE.* İSH. S.N. 2649, K.N. 34, G.N. 26AA.
[174]*ATASE.* ATA.ZB. S.N. 4135, K.N. 27, G.N. 76as.
[175]*BOA.* Fon DH.EUM.AYŞ., D.N. 11, G.N. 44 (1).
[176]*ATASE.* İSH. S.N. 6560, K.N. 618, G.N. 34.
[177]Dersimi, *Hatıratım Dersim'den Halep'e Bir Muhalifin Yaşamı (1892-1973)*, s. 111, 121.
[178]Kemali, *Erzincan*, s. 188.

serbest bırakılmıştır.[179] Bu saldırıda olduğu gibi eşkıya jandarma birliklerine gerçekleştirdiği saldırılarda özellikle jandarmanın silahlarını almaya önem vermiştir.

1921 yılı Eylül ayı başlarında Dersim eşkıyası Çemişgezek'ten Ulukale'ye erzak götüren askerî müfrezeye saldırarak askerin bir kısmını yaraladığı gibi bir kısmını da katletmiştir.[180] Eylül ayı sonlarında yaşanan olayda ise Koçuşağı Aşireti'ne mensup 20 kişilik eşkıya grubu Hozat'tan bir mahkumu götüren iki askerin yolunu keserek mahkumu kaçırmıştır.[181]

Dersim'de sayısal üstünlüğüne ve ellerindeki silahlara güvenen bazı asi aşiret kolları ulaşabildikleri bütün kervanlara saldırarak, kervanların mallarını gasbetmişlerdir. Bunu yaparken ne kervanın taşıdığı malın ticari ya da askerî mahiyette oluşuna bakmış ne de kervanın resmi veya sivil oluşunu önemsemiştir. Özellikle de saldırılarında sonuca ulaşmaları, devlet güçlerinin takipte başarısız olması, eşkıya ele geçirildiği zaman çoğunlukla idare-i maslahat yoluna gidilerek suçlunun affedilmesi eşkıyanın bu tür zararlı faaliyetlerinin devam etmesine zemin hazırlamıştır.

2.1.8. Rehin Alınan Devlet Görevlileri ve Askerlere Yapılan Muamele

Dersim'de askerlerin ve devlet görevlilerinin aşiretler tarafından rehin alınmasına sıkça rastlanmıştır. Görevlilerin rehin alınmasında birçok taburun sevk edilmesiyle gerçekleştirilen askerî harekâtlar dışında aşiretlerin sahip olduğu nicel üstünlük, coğrafyanın aşiretlere sunduğu avantajlar, bölgeyi tanımayan askerin harekât kabiliyetindeki yetersizlik sonucunda, Dersim aşiretlerinin genellikle askerî kuvvetlere karşı üstünlük kurması etkili olmuştur.

Dersim aşiretleri bazen kendilerine karşı yapılan askerî harekâtlar esnasında bazen de herhangi bir eşkıyalık eylemi sırasında karşılaştığı askerleri ve diğer görevlileri rehin almıştır. Karşılıklı çatışma zamanları haricinde, rehin alınan kişilerin aşiret mensupları veya eşkıya tarafından öldürüldüğüne dair herhangi bir kayıt tespit edilmemiştir. Fakat rehinelerin öldürülmeyip eşkıya tarafından serbest bırakıldığı çok sayıda olay kaynaklarda tespit edilmiştir. Aşiretler resmi görevlilerin rehin alınmasına, farklı dönemlerde, dikkate değer bir şekilde, benzer tepki vermiş, silah ve eşyasını gasbettikleri rehineleri serbest bırakmıştır. Bu durumu farklı dönemlerde yaşanmış bazı hadiselerle örneklendirmek yararlı olacaktır.

---

[179] *ATASE.* İSH. S.N. 13500, K.N. 810, G.N. 19aa.
[180] *ATASE.* İSH. S.N. 14852, K.N. 773, G.N. 73ac.
[181] *ATASE.* İSH. S.N. 14908, K.N. 773, G.N. 122.

1891 yılında, çevre köylere baskın yapan Koçuşağı Aşireti üzerine bir harekât düzenlenir. Komutanların hatalarından ve destek alınan aşiretlerin ihanetinden dolayı asker büyük bir hezimete uğrayarak isyan hâlindeki eşkıyaya teslim olmak zorunda kalır. Teslim olan komutan ve askerleri öldürmeyen eşkıya, silah ve cephanelerini aldıktan sonra askerlere hakarette bulunarak serbest bırakır.[182] 1908 yılında aşiretlerin isyan etmek amacıyla ittifak kurdukları bir dönemde, sayıları 2000 kadar olan asiler Laçinuşağı Aşireti'nin merkezi olan Kakper'de bulunan müfrezeye saldırır ve sağ kalan 25 jandarmayı rehin alır. Jandarmaların silah ve eşyasını gasbeden eşkıya, daha sonra jandarmaları serbest bırakır.[183]

Dersim aşiretleri isyan hâlindeyken, muhtemelen Bezgaruşağı Aşireti 13 Ağustos 1916 tarihinde Ovacık kazasında rehin aldığı jandarmanın silahlarını alarak jandarmayı soymuş ardından serbest bırakmıştır.[184] 1916 yılında Vehip Paşa tarafından görevlendirilen Baytar Nuri 65 askerle birlikte Kemah, Kemaliye güzergâhından Hozat'a giderken, Ulukale'de Koçan Aşireti tarafından kuşatılarak rehin alınmış, silahları elinden alınan askerî birlik serbest bırakılmıştır.[185]

I. Dünya Savaşı sırasında Rusların Erzincan yönünde ilerlemesi üzerine 2. Mıntıka Komutanı Yusuf İzzet Paşa Erzincan'ın batısında yer alan Kemah-Çardaklı mevkisinde bir savunma hattı oluşturmuştur. Temmuz 1916'da Ruslarla birlikte hareket eden Kureyşan, Arılli, Baluşağı, Abbasuşağı ve Gülap gibi birçok Dersim aşireti, Kemah Boğazı hattında geri çekilmekte olan 28 ve 36. Fırkalara saldırarak askerî kayıplara ve birçok askerin rehin alınmasına sebep olmuştur. Aşiretler rehin aldıkları askerlerin silah ve teçhizatına el koyarak askerleri serbest bırakmıştır.[186]

1920 yılında Timur Ağa adlı bir aşiret ağası, adamlarıyla beraber Dersim sancak merkezinde bulunan hapishaneye baskın yaparak hapishanede tutuklu olan oğlunu kaçırmak istemiştir. Gerçekleştirilen baskın sonucunda Timur Ağa hapishane yönetiminden sorumlu olan komutana zarar vermeyerek tutuklu olan oğlunu kaçırmıştır.[187] Eşkıya çetesi sayı ve kuvvet açısından üstün olmasına rağmen sadece

---

[182]*BOA*. Fon İ.DH., D.N. 1244, G.N. 97466 (1.1).
[183]Kemali, *Erzincan*, s. 160; *Dersim Raporu*, s. 178.
[184]Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, s. 44; Karabekir, *Kürt Meselesi,* s. 81, 82.
[185]Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s.104, 105.
[186]Vatan Özgül, "1. Dünya Savaşı'nda Erzincan Cephesi İle İlgili Yeni Belgeler, Balabanlılar ve 3. Ordu Arasındaki Bağlantı (2) (Temmuz 1916-Kasım 1921)", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 18, 2001, ss. 45-62, s. 46 vd.; Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 112; *Dersim Raporu*, s.135, 193; Karabekir, *Kürt Meselesi,* s. 100-102.
[187]*BCA*. Fon K. 30.18.1.1, K.N. 6, G.N. 43, S.N. 11.1.

mahkumu kaçırmayı düşünmüştür. Kendilerine karşı silah kullanmayan görevlilere herhangi bir zarar vermemiştir. Ayrıca 1920 yılı Ekim ayında kim oldukları tespit edilemeyen fakat muhtemelen Dersimli olan 10 kişilik eşkıya grubu bazı köyleri yağmaladıktan sonra bölgeden uzaklaşmıştır. Eşkıya, yolda karşılaştığı görevlilerle çatışmaya girmiş, görevlilerden bir kişiyi öldürmüş ve rehin aldığı iki jandarmayı da kaçırmıştır. Fakat silah ve cephanesini aldıkları jandarmaları daha sonra serbest bırakmıştır.[188]

Osmanlı askerleri, Koçgiri İsyanı esnasında da birçok defa Dersim ve Koçgiri Aşiret çeteleri tarafından rehin alınmıştır. İsyancı aşiretler bazen çatışmaya girdikleri askerî kuvvetlere üstünlük sağlayarak, bazen de silahlı bir eyleme girmeden, sayı üstünlüğünün sağladığı avantajla birçok askeri rehin almıştır. Zalim Çavuş Çetesi Kapukaya köyünde çatışmaya girdiği askerlerden 14'ünü rehin almış ve silahlarını aldıktan sonra serbest bırakmıştır.[189] Alişir'in kışkırtmalarının etkisiyle harekete geçen Koçuşağı Aşireti reisi İbrahim ve Polis Munzur'un aşiret çeteleri 8 Mart 1921'de köy ziyaretinde bulunan Kemah kaymakamı ve jandarma komutanını rehin almıştır.[190] Alişir'in yaklaşık 500 kişilik çetesiyle birlikte hareket eden Ovacık reislerinden Polis Munzur 150 kişilik çetesiyle 12 Mart 1921'de Kuruçay'ı yağmalayarak, kendileri ile görüşmek amacıyla gelmiş olan kaymakam, belediye başkanı, mahkeme hâkimi, mal müdürü, banka memuru ve eşraftan birkaç kişiyi rehin alarak götürmüştür.[191]

Koçgiri İsyanı devam ederken, Kemah kaymakamı ve Jandarma komutanını rehin olarak ellerinde tutan isyancılar, müzakere için Erzincan mutasarrıfının Kemah'a gitmesini istemiştir. Fakat başta Kâzım Karabekir olmak üzere birçok devlet yetkilisi mutasarrıfın isyancılar tarafından rehin alınmak istendiğini düşünerek, yetkililerin Kemah'a gitmesini doğru bulmamış ve eşkıya ile farklı yollarla müzakere yapılmasını istemiştir.[192]

6. Süvari Alayı'na mensup askerler, 5-10 kadar asker kaçağını Ümraniye'den Zara'ya sevk ederken 26/27 Mart 1921 gecesi 300-400 kişilik isyancı aşiret grubunun saldırısına uğramıştır. Saldırı sonucunda 12 kişilik askerî kuvvetin silah ve atları

---

[188]*ATASE.* İSH. S.N. 6560, K.N. 618, G.N. 34.
[189]Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, s. 145.
[190]Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar,* s. 227.
[191]Fatma Eda Çelik, "1921: Savaş Yönetimi ve Yönetimin Merkezileşmesi", *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1919-1928*, C. I, (Editör: Nuray Ertürk Keskin), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2012, ss. 453-922, s. 678; Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar,* s. 227; Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, s. 166, 174, 175.
[192]*ATASE.* İSH. S.N. 11751, K.N. 618, G.N. 142.

gasbedilmiş ve tutuklular da kaçırılmıştır.[193] Ayrıca isyan sırasında Zara Kaymakamı isyancılar tarafından rehin alınmış, daha sonra serbest bırakılmıştır.[194] Diğer taraftan isyancı Zalim Çavuş çetesi, Divriği Kazası Sincan Bucağı'nda 25 kişilik askerî müfrezeyi rehin almıştır.[195]

26 Mart 1921'de yaşanan diğer bir hadisede, jandarma mülazımı (teğmen) ve birkaç jandarma, görevlerini yerine getirmek maksadıyla gittikleri Topardıç köyünde gece uyurken, muhtemelen Koçgiri veya Dersimli oldukları değerlendirilen bir eşkıya grubunun saldırısına uğramıştır. Hakarete maruz kalan ve silahları elinden alınan jandarma ekibi daha sonra serbest bırakılmıştır.[196] 29 Mart 1921 tarihinde asilerin saldırısına karşı Kuruçay halkını uyarmak için bölgeye giden Divriği Kaymakam Vekili Remzi Bey, Mal Müdürü Bekir Bey, Jandarma Teğmeni Kemal ve 9 jandarma eri isyancılar tarafından rehin alınmıştır. Aynı süreçte asilerin elinde bulunan Kemah kaymakamı ve jandarma komutanı kaçarak İliç'e gitmiştir. Ovacık'ta rehin tutulan bir teğmen de Alişan tarafından serbest bırakılmış ve Kemah'a dönmüştür.[197] Koçgiri İsyanı sırasında isyancılar rehin aldıkları devlet görevlilerinin silah ve malzemelerini gasbettikten sonra bunların genelini serbest bırakmayı tercih ederken, rehinelerin bir kısmını da devlet ile yapılacak pazarlıkta araç olarak kullanmaya çalışmıştır. Koçgiri İsyanı, amaç itibariyle Dersim ve çevresinde istisnai bir mahiyete sahip olmasına rağmen, aşiretlerin rehinelere karşı takip ettiği yol öncekilerle tutarlı bir uygulama olarak dikkat çekmektedir.

Dersim'de aşiretlerin ve eşkıyanın ele geçirdikleri askerleri ve devlet görevlilerini öldürmeyip, silah ve eşyalarını aldıktan sonra serbest bırakması genel bir tavır gibi görünmektedir. Nitekim bu durum devlet yetkilileri tarafından hazırlanan raporlarda da tespit edilmiştir. Pülümür Harekâtı'nın 2. aşamasını yöneten 3. Fırka Komutanı Halis Paşa (Ömer Halis Bıyıktay) Dersim hakkında hazırlamış olduğu raporda Dersim eşkıyasının rehin aldığı kişileri soyduğunu fakat onları öldürmediğini açıkça ifade etmiştir.[198]

---

[193]Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, s. 146, 172.
[194]Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, s. 151, 159.
[195]Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, s. 174.
[196]*ATASE.* İSH. S.N. 13500, K.N. 810, G.N. 19aa.
[197]Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, s. 175, 186, 307.
[198]*Dersim Raporu*, s. 259.

1916 yılında Mazgirt kaymakamının öldürülmesinde[199] olduğu gibi Dersim aşiretleri baskın ve çatışma sırasında düşman olarak değerlendirdikleri devlet görevlilerini çekinmeden öldürdükleri halde rehin alınan askerleri ve diğer görevlileri öldürmemeleri izaha muhtaç bir durumdur. Aşiretlerin böyle bir tavır takınmalarının muhtemel gerekçeleri, eşkıyanın hâkimiyet kurmasının verdiği gurur ya da rahatlık, daha çok aşiretlerle ve toplumsal olaylarla alakalı bir durum olan aşiretlerin kendilerine sığınanı korumayı bir haysiyet ve onur meselesi olarak değerlendirmesi, rehinelerin öldürülmemesi sonucu oluşan vefa hissi ve kurulan iletişim yoluyla, serbest bırakılan rehinelerden sonraki süreçte istifade etme düşüncesi şeklinde sıralanabilir. Ayrıca Dersim'de aşiretlerin ve eşkıyanın yeni silah ve cephane ele geçirmeyi önemsediği bilinen bir durumdur. Rehin alınan görevlilerin silah ve cephanesini alarak amacına ulaşmış olan aşiret eşkıyasının görevlileri öldürerek kendilerine karşı büyük bir askerî harekât yapılmasına zemin hazırlama endişesi de diğer bir gerekçe olarak değerlendirilebilir. Neticede Dersim'de rehin alınan asker ve memurlar aşiretler tarafından öldürülmeyerek serbest bırakılmış bu da Dersim'de ilişkileri sorunlu olan devlet ile aşiretler arasındaki problemlerin daha da büyümesine engel olmuştur.

2.2. İdari İşleyişle İlgili Asayiş Olayları

2.2.1. Devletin Dersim'de Hâkimiyet Kuramaması

Osmanlı Devleti Dersim'e sahip olduğu 400 yıllık süreçte hiçbir dönem gerçek manada buraya hâkim olamadı. İdari işleyişteki aksaklıklar, yeterince önem vermeme, mali sıkıntılar, köklü reformlar yapılarak ihtiyaç duyulan kurumların oluşturulamaması, sorunların çözümünün genelde askerî usullerde aranması idareden kaynaklanan temel sorunları oluşturdu. Bununla birlikte yaşanan olumsuzlukların büyük bir kısmı eğitimden uzak ve otorite tanımayan aşiretlerin tavrından kaynaklandı.

Hükûmet, Dersim'de hâkimiyetin göstergesi olan temel kurumlardan yoksundur. Trabzon ile Diyarbekir arasında stratejik bir konumda olmasına rağmen, Dersim'de karadan ulaşımı sağlayacak olan yollar olmadığı gibi nehirlerden geçişi sağlayacak köprüler de yetersizdir.[200] Dersim'de yeni kurulan bazı nahiyelerde 1912 yılında

[199]TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: 10, İçtima: 2, Gün 28. 4. 1337 (1921), s. 128.
[200]*BOA*. Fon HR.TO., D.N. 542, G.N. 55 (1.1); Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 151.

ekonomik imkânsızlıkların da etkisiyle hükûmet konağı yapılamadığı için memurlar devletin vakarına yakışmayan yerlerde ikamet etmek zorunda kalır.[201]

Devlet, çoğu zaman bölgedeki görevlileri ve kurumları korumaktan aciz kalmıştır. Dersim eşkıyası 1908 yılında Ovacık yakınlarındaki askerî müfrezeye saldırarak, askerin silah, cephane ve eşyasını aldığı[202] gibi Ovacık hükûmet konağını ve kışlasını kuşatarak resmi evrakı kullanılamaz hâle getirmiştir.[203] 1914 yılı ve sonrasında farklı zamanlarda birçok yerde memurlar, asiler tarafından görev yerlerinden uzaklaştırılmıştır.[204] Ayrıca 1920 yılında baskın düzenlenen Dersim merkez hapishanesinden mahkum kaçırılması engellenememiştir.[205]

Devlet, bölgede eğitim kurumları açarak yöre insanını eğitemediği gibi, toplumun bir kısmında var olan hırsızlık, gasp benzeri zararlı tutumları değiştirememiştir. Hükûmet, iradesini hâkim kılarak, nüfus sayımı, arazi tahriri ve hayvan sayımı yapamadığı için vergi ve asker toplama hedefine ulaşamamıştır. Sürekli başvurulan idari tedbirler ise uygulanamamış veya yüzeysel kalmıştır. Yaşanan bu otorite boşluğunun etkisiyle aşiretlerin saldırıları dayanılmaz bir hâl alınca halkın yaptığı şikayetler yeni askerî harekâtlara zemin hazırlamıştır.

20 yy. dan önce de devlet Dersim aşiretlerinin asi ve saldırgan tavrı karşısında etkili olamaz. Bölgedeki kuvvetlerin yetersizliği neticesinde yaşanan hadiselerden dolayı defalarca askerî harekât düzenlenir fakat istenilen sonuç elde edilemez.[206] Askerî harekâtların hedefine ulaşamamasında etkili olan; hazırlık aşamasının uzun sürmesi sonucu harekâtın yazın sonuna veya sonbahara sarkması, ekonomik imkânsızlıkla bağlantılı olarak lojistik temininde sorun yaşanması, iklimin olumsuz etkisinin yanı sıra Dersim arazisinin çok sarp ve kimi yerde de sık meşeliklerle kaplı olması, ulaşım imkânlarının kısıtlı olması, dışarıdan gelen askerin araziyi bilmemesi, askerin atış ve araziden yararlanma konusunda aldığı eğitiminin yetersiz olması, askerin moralinin düşük olması gibi durumlar hükûmetin ve askerî kuvvetlerin işini zorlaştıran önemli

[201] *BOA*. Fon ML.EEM., D.N. 905, G.N. 1 (1.1).
[202] *BOA*. Fon İ.HUS., D.N. 167, G.N. 14 (1.1).
[203] *BOA*. Fon ŞD., D.N. 28, G.N. 21 (1.1).
[204] *ATASE.* İSH. S.N. 2568, K.N. 1328, G.N.34; *ATASE.* İSH. S.N. 5621, K.N. 1164, G.N. 72ab; *Dersim Raporu*, s. 91.
[205] *BCA*. Fon K. 30.18.1.1, K.N. 6, G.N. 43, S.N. 11/11.1.
[206] *BOA*. Fon Y.PRK.AZJ., D.N. 17, G.N. 80 (1.4); *Dersim Raporu*, s. 158, 159; Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 162; Abdulkadir Gül, 2015 (c), a.g.m., s. 12-22; Necati Fahri Taş, "Osmanlı Devleti'nin Meşrûtiyyet Döneminde Erzincan'da Eşkıyâlık", s. 379.

sebepleri oluşturur.[207] Buna karşı aşiret eşkıyasının bölge arazisini çok iyi tanıması, iklime alışkın olması, dayanıklılık, çok yürüyebilmek gibi günlük yaşamlarından kaynaklı üstünlüklere sahip olması ise aşiret mensuplarının başarılı olmasını sağlayan nedenlerdir. Bu şartlar altında büyük emek ve maliyetlerle sevk edilen askerî kuvvetlerin elde ettiği kısmi başarılara rağmen, kış mevsimine doğru asker bölgeden çekilmek zorunda kalınca aşiretler tekrar eski pozisyonuna dönmüştür.

İçişleri Bakanlığı, 1908 yılında padişahlık makamına sunduğu arzda, devletin Dersim politikasını *"Dersim mes'elesi senelerden beri devam itdiği halde suret-i kat'iyede neticelenemeyüb her sene eşkıyanın tecâvüzâta ve ahâlînin şikâyât ve mürâcaata kıyamını müteakip muhâberât-ı dûrâ-dûrdan sonra az çok bir kuvvet tertîbiyle sathî bir satvet* (ezici kuvvet) *irâesinden başka esâslı ve ciddi tedbir ittihaz olunmamışdır"*[208] şeklindeki değerlendirmesiyle özetlemiştir.

Dersim'de mevcut askerî kuvvetlerin yetersiz olmasının yanı sıra büyük askerî kuvvetlerin bulunduğu dönemlerde de hükûmet idaresi etkisiz kalır. Bu bağlamda 1908 yılında 22 taburla düzenlenen askerî harekât, önemli sonuçlar doğurmasına rağmen diğer askerî harekâtlar gibi geçici bir süre etkili olur.[209] Hatta I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ne asker sevki sırasında, ordu Dersim'den geçerken düşman sahasından geçer gibi savaş nizamı içerisinde, öncüler ve yancılar görevlendirerek hareket etmek zorunda kalır. Ayrıca bu sırada kuzeybatıda Fırat Nehri'nin geçilebileceği tek köprü olan İliç Köprüsü de aşiret eşkıyası tarafından kontrol edildiği için asker bu köprüyü kullanamaz.[210]

Hükûmetin Dersim'e hâkim olamaması, Osmanlı topraklarında görev yapan misyonerlerin ve konsolosların yazışmalarında da dile getirilmiştir. Buna göre, devlet bölgeye hâkim olamadığı için yüzyıllardan beri pratikte bağımsız bir güç olan Dersim aşiretleri 1890'larda ve sonrasında hükûmete kısmen itaat etmiştir.[211]

Devletin güçsüzlüğünün açık kanıtı olan bir durum da eşkıya saldırılarındaki devamlılıktır. Dersim aşiretleri için sıradan hâle gelen köy basma, gasp ve soygun hadiseleri, askerî alandaki yetersizlikle paralel olarak süreklilik göstermiştir. 1907

---

[207] *Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları, Harbiye'den Dersim'e (1890-1914)*, Yay. Haz.: Sami Önal, Remzi Kitabevi, 2. Basım, İstanbul 2006, s. 202; Abdulkadir Gül, 2015 (c), a.g.m., s. *22.*

[208] *BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1469, G.N. 42 (1.1).

[209] *BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1469, G.N. 42 (1.1).

[210] Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, 14. Basım, İstanbul 2014, s. 72, 89.

[211] *BOA.* Fon HR.TO., D.N. 542, G.N. 55 (1.4); H. N. Barnum, "The Kuzzel-Bash Koords", *The Mıssıonary Herald*, Vol.: 86, 1890, Boston, 1890, ss. 343-346, s. 343.

yılında saldırıya geçen ve mahalli hükûmet tarafından engellenemeyen eşkıya çeteleri, Çemişgezek ve Kemaliye'de yaklaşık 120 köye saldırmıştır.[212] Mart 1916'da *"Dersim Ekrad-ı asiyesinin"* Nazımiye, Pah, Mazgirt, Çarsancak ve Ovacık'ı istilası engellenememiştir.[213] Hatta son olaylar sırasında Mazgirt kaymakamı ailesi ile birlikte katledilmiştir.[214]

Aşiretler 1918 yılı sonbaharında Kemaliye köylerine yönelik mutat saldırılarına devam ederken, bir askerî harekât düzenlenmesi 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa tarafından mümkün görülmez.[215] 1918 yılında savaş sürecinin etkisiyle, Dersim'in bağlı olduğu Elaziz'de *"jandarma kuvveti kemmiyyeten ve keyfiyyeten en küçük hâdisâtı bile teskîne kâfi"*[216] olamayacak durumdadır. Eşkıya 1919 yılı yaz mevsiminde 70-80 kişilik çeteler hâlinde Kemah, Kemaliye, Kuruçay ve Refahiye köylerine saldırır. Fakat mevcut jandarma kuvvetleri ve seyyar jandarma birlikleri ile eşkıyanın saldırılarına engel olunamaz.[217]

1920 yılında Dersim aşiretleri Kemaliye, Çemişgezek, Arapgir, Pertek köylerine, hırsızlık amacıyla saldırıya geçer. Jandarma ve halkın müdafaası neticesinde, eşkıyaya kısmen engel olunabilir. Fakat Dersim aşiretlerinin çevre kazalara saldırmak için ittifak kurmaya çalıştıkları bu süreçte karşılarında onları engelleyecek herhangi bir kuvvet bulunmamaktadır.[218] Ayrıca bu dönemde Dersim Mutasarrıflığının herhangi bir yardım talep etmesi durumunda Elaziz'den ve cepheden yardım gönderilmesi mümkün görünmemektedir.[219] Kurtuluş savaşının devam ettiği bu dönemde sadece Dersim'de değil çevredeki diğer sancaklarda da askerî kuvvetler yetersizdir. Koçgiri İsyanı'nın etkilerinin sürdüğü 1921 Eylül'ünde Erzincan'da binlerce askere ihtiyaç duyulurken, sadece 200 kişilik bir müfreze bulunmaktadır.[220] Bütün bu olumsuzluklar aşiretlerin hâkimiyetini güçlendirmiştir.

---

[212]*BOA.* Fon Y.MTV., D.N. 302, G.N. 4 (1.1/2.1/3.1).
[213]*ATASE*. BDH. Kls. N. 2293, Y.D.N. 39, Fih. 1; *BOA.* Fon DH.SN.THR., D.N. 75, G.N. 101 (1.1).
[214]TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: 10, İçtima: 2, Gün 28. 4. 1337 (1921), s. 128.
[215]*ATASE.* İSH. S.N. 436, K.N. 521, G.N. 46.
[216]*ATASE.* İSH. S.N. 876, K.N. 166, G.N. 29.
[217]*BOA.* Fon DH.EUM.AYŞ., D.N. 16, G.N. 60 (9); Selçuk Ural, "Doğu Vilâyetlerinde Asayiş Sorunu 1919-1920", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Yıl: 5, S. 9, Bahar 2009, ss. 41-76, s. 58.
[218]*BOA.* Fon BEO., D.N. 4610, G.N. 345718 (4.1/6.1).
[219]*ATASE.* İSH. S.N. 5280, K.N. 632, G.N. 170.
[220]*ATASE.* İSH. S.N. 5621, K.N. 1164, G.N. 72aa.

1921 yılı başlarında Kemah halkının yardım taleplerine *"şu sıra oralara kıt'ât-ı askeriyye sevki suretiyle Dersim aşâirinin te'dîbi imkân dâhilinde olmadığından"*[221] bahisle asayişin bölgedeki kuvvetlerle ve halk desteğiyle sağlanması istenir. 1921 sonbaharında ise Dersim eşkıyasının Gümüşhane, Kelkit ve Şiran köylerinin[222] yanı sıra Çemişgezek, Kemaliye ve Kuruçay bölgesine yaptığı talan saldırılarının engellenmesi ve eşkıyanın cezalandırılması mümkün olmaz.[223] Aşiret baskınlarından bahseden arşiv belgelerinde iki ortak nokta dikkati çekmektedir. Bunlardan birincisi eşkıya saldırılarındaki süreklilik, ikincisi de saldırılar karşısında mahalli kuvvetlerin yetersizliği ve başarısızlığıdır.

Devlet yetkilileri, Dersim'de asayiş sorunları ile başa çıkamayınca farklı çözüm yolları bulmaya çalışır. 1875'lerde Ahmet Muhtar Paşa yeni bir strateji uygulayarak birbiriyle husumeti olan aşiretlerin arasındaki düşmanlıktan faydalanmaya çalışır.[224] Bu bağlamda 1891 yılında Koçuşaklılara karşı, onların düşmanı olan Karaballılardan destek alınır.[225] Aynı şekilde 1914'te Kırgan Aşireti üzerine düzenlenen harekâtta Kav, Arslan, Bezgar, Yukarı Abbas ve Bahtiyaruşağı Aşiretlerinden yardım alınır.[226] 1920 yılında Koçuşağı ve Karaballı gibi hasım aşiretlerin yapmaya çalıştığı ittifaka karşı koyacak herhangi bir askerî kuvvetin olmadığını gören Dersim mutasarrıfı, aşiretler arası ittifakı önleyici tedbirlere başvurur.[227] 1923 Haziran'ında Dersim'e bir askerî harekât yapılması düşünülür fakat ordunun Kafkasya ve Musul meselesi ile meşgul olmasından dolayı harekât ertelenir.[228]

Devletin bölgedeki zafiyetinden dolayı baskın, gasp ve isyan hadiseleri engellenemez. Bu tür durumlarda, isyancılara nasihat heyetleri gönderilmek suretiyle suçluları affetme yoluna gidilir. Ayrıca aşiret reisleri kaymakam veya müdür olarak atanarak çözüm üretilmeye çalışılır. Örneğin, Dersim eşkıyasının saldırılarından bezmiş olan halk sürekli şikayette bulununca, eşkıyanın faaliyetlerini engelleyecek askerî güce sahip olmayan Elaziz Valisi Ali Galip yanına 8 süvari jandarma alarak daha önce birçok defa yapıldığı gibi Dersim'deki Kürt aşiretleri ziyarete gider. 1919 Ağustos ayının

[221]*ATASE.* İSH. S.N. 14783, K.N. 1252, G.N. 46.
[222]*ATASE.* İSH. S.N. 12503, K.N. 1263, G.N. 164.
[223]*ATASE.* İSH. S.N. 14852, K.N. 773, G.N. 73ac.
[224]*Dersim Raporu*, s. 156.
[225]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1244, G.N. 97466 (1.1).
[226]*Dersim Raporu*, s. 91.
[227]*BOA.* Fon BEO., D.N. 4610, G.N. 345718 (11.1).
[228]*BCA*. Fon K. 30.18.1.1, K.N. 7, G.N. 17, S.N.1.

sonuna kadar düzenlenen ziyafet sofralarında aşiretlere nasihatlerde bulunur.[229] Genel hatlarıyla ifade edilecek olursa Koçgiri İsyanı'nda da benzer uygulamalara başvurulur. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve Kurtuluş Savaşı yıllarında mahkum ve suçluların affedilmesi yoluna gidilir. Bazı dönemler idarecilerin insiyatifiyle, bazı dönemler de silahlı aşiret mensuplarının tehditleri sonucunda suçlular ve mahkumlar affedilir. Görüldüğü gibi uygulamalar yönetimin hâkimiyetini güçlendirmekten ziyade sorunlara geçici çözümler üretmeye yöneliktir. Neticede hükûmet genel olarak silahsız ve itaatkâr halk üzerinde etkili olurken, aşiretler ve ağalar üzerinde yaptırım gücüne sahip olamamış ve bu durum TBMM yönetiminin ilk yıllarına kadar devam etmiştir.[230]

2.2.2. Aşiret Liderleri veya İleri Gelenlerin İdareci Olarak Atanmasının Olumsuz Yönleri

Dersim'in güney hattı dışındaki kısmında aşiret yapısı hâkim olmuş ve aşiret reisleri yönettikleri aşiretlere her yönüyle nüfuz etmiştir. Dışa kapalı aşiret halkı ise yönetici olarak aşiret reisini benimsemiştir. Böyle bir anlayışa sahip olan toplumda devlet, aşireti doğrudan yönetemediği için resmi bir statüyle muhatap olarak belirlediği ağalar üzerinden yönetmeye çalışmıştır. Fakat Dersim'de kaymakam veya nahiye müdürü olarak atanan aşiret ağaları, diğer bölgelerden farklı olarak, bir devlet memurundan ziyade aşiret ağası şeklinde hareket etmiştir. Bu da devletin güç ve otoritesini ağa ile paylaşmasına zemin hazırlamıştır. Bölgeye hâkim olamadığı gibi farklı çözüm yolu da bulamayan devlet yetkilileri, idari tedbir olarak başvurduğu bu usulde kısa vadede vergi toplamak, aşiretleri kontrol altında tutarak idari işleyişi devam ettirmek hususunda kısmi başarılar elde etmiştir. Fakat uzun vadede bu uygulamadan büyük zarar görmüştür. Çünkü korunaklı konaklarında oturan aşiret ağaları, bu durumdan istifade ederek, resmiyet kazanmak suretiyle kurumsallaşan statülerini keyfî uygulamalarla kendilerinin ve aşiretlerinin menfaatleri için kullanmıştır. Bu da güce dayalı derebeylik benzeri anlayışı daha da yaygınlaştırmıştır.[231] Liyakatsizliğin yanı sıra adaletsizlik ve kayırmayı ön plana çıkaran bu uygulama birçok olumsuzluğa sebep olduğu için bahsedilen idarecilerin bir kısmı zaman zaman azledilmiştir.

---

[229]Kamil Erdeha, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975. s. 123-124.
[230]*Dersim Raporu*, s. 261.
[231]Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, s. 113, 147; Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar,* s. 67, 69; Kemali, *Erzincan*, s. 334; Yolga, *Dersim (Tunceli) Tarihi*, s. 59.

Tanzimat Dönemi'ne kadar merkezi otoritenin hâkimiyetinden uzak ve önemsiz bir yer olarak görülen Dersim'de Tanzimat Fermanı'yla beraber ıslah çalışmaları başlar. Mevcut aşiret yapısından dolayı bu dönemde de ağa, seyit ya da onların çocuklarının kaymakam veya nahiye müdürü olarak atanmasına devam edilir.[232] 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren onlarca örneği gösterilebilecek olan bu uygulama[233] Dersim'in kısa süren vilayet statüsünde de devam eder.[234] Bu durum farklı alanları olumsuz etkilediği gibi devlet tarafından yapılmaya çalışılan ıslahat hareketlerini de olumsuz etkiler. Bu bağlamda, mutasarrıf, kaymakam ve memurlar zaman zaman ıslahat ve tedip harekâtlarını önlemeye veya geçiştirmeye çalışır.[235]

1848-1866 yılları arasında Rusya'nın Erzurum konsolosu olarak görev yapan Alexandre Jaba'ya göre, Kürdistan'da bir kişi şöhret kazanınca, toplumun takdirini kazanır ve toplum tarafından desteklenir. Dolayısıyla devlet görevlileri o kişi karşısında bir şey yapamaz. Huzursuzluğun büyük kısmı da bu kişilerden kaynaklanır.[236] Gerçekçi ve yerinde olan bu değerlendirme Dersim için de geçerli olmasına rağmen devlet Dersim'de sürekli ahaliden birilerini yönetici olarak atamak zorunda kalır. Bu durum birçok sorunun kaynağı olduğu gibi mevcut sorunların devam etmesine de sebep olur.

Devlet farklı bölgelerdeki atamalarda dikkate aldığı hususların çoğunu Dersim'de uygulayamaz. Nahiye müdürlüğüne atanacak kişinin, nahiyedeki bütün işlerden sorumlu olmasından dolayı belli bir liyakate ve yeterliliğe sahip olması gerekirken birçok atamada bu dikkate alınamaz. Bu tür atamalardan kaynaklanan olumsuzlukların farkında olan Şakir ve Zeki Paşalar 19. yüzyıl sonlarında hazırladıkları kapsamlı raporlarda muhtemel ıslahatın son aşamasında aşiret reislerinin kendi nahiyelerinde müdürlüklere getirilmemesini önerir[237] fakat sonraki süreçte bu sorunlu

---

[232]Abdulkadir Gül, 2014 (b), a.g.m., s. 244, 245; *Dersim Raporu*, s. 74.

[233]Bu dönemde aşiret reislerinin idareci olarak atanması hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.; *BOA*. Fon BEO., D.N. 4432, G.N. 332381 (1.1); *BOA*. Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (1.2); *Dersim Raporu*, s. 74 vd., Yolga, *Dersim (Tunceli) Tarihi*, s. 59; Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar,* s. 69, 70; Abdulkadir Gül, "Dersim Sancağının İdari Yapısı ve İdarecileri (1846-1918)", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS)*, Yıl: 3, S. 17, Eylül 2015 (b), ss. 23-54, s. 38; İbrahim Yılmazçelik, (2010), a.g.m., s. 169; Ömer Toraman, *Tanzimat'ın Yurtluk-Ocaklık ve Hükûmet Sancaklarda Uygulanması (1839-1864)*, (Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 2010, s. 192.

[234]*Dersim Raporu*, s. 75.

[235]Necmi Günel, *Dersim İsyanı*, Paraf Yayınları, İstanbul 2010, s. 51; Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, s. 18; Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar,* s. 62.

[236]Alexandre Jaba, *Kürtlere Dair Kısa Tanıtım Yazıları ve Öyküler Derlemesi*, Fransızcadan çev.: Heval Bucak, Avesta Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2016, s. 58.

[237]Candan Badem, Mehmet Yıldırım, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde "Dersim Islahatı" (1870-1913)", Tunceli Üniversitesi, *2. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Bildirileri*, (20-22 Eylül 2013-Tunceli), Tunceli 2014, ss. 162-179, s. 174; Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 113.

atamalar devam eder. Örneğin 20. yüzyıl başlarında Hozat, Ovacık ve Nazımiye'deki bazı nahiyelere dışarıdan atanmış olan müdürler, aşiretler tarafından kabul edilmediği gibi bazıları görev yerini terk etmeye mecbur bırakılır. Bunun neticesinde zorunlu olarak idare-i maslahat yoluna gidilerek liyakatsiz, okuma yazma bilmeyen ve muhtemelen birçok cinayet işlemiş olan reislerden bazıları kendi aşiretlerinin başına müdür olarak tayin edilir.[238]

Nahiye müdürü olarak tayin edilen aşiret reislerinin okuma yazma ve mevzuatı bilmemeleri, kanunların uygulanmaması başta olmak üzere birçok sorunu beraberinde getirir.[239] Bir kısmı seyit olan bu yerel yöneticiler, bölgede devlet otoritesinin kurulamamasının en önemli sebeplerinden biri olur.[240] Çünkü emrinde yüzlerce silahlı adamı bulunan ve kaymakam/nahiye müdürü olan aşiret reisleri, kendi menfaati söz konusu olduğunda devlete rağmen devlet gibi hareket edebilmiştir. Ayrıca halk tarafından özenilen statüsünü çok önemseyen ve kendisini toplumdan üstün gören bir ağanın halk ile ilişkilerini geliştirmesi ya da kendi menfaatine aykırı durumlarda devlet adına halkın taleplerini savunması mümkün değildir.

Dersim'de devletin hâkimiyet kuramadığı bölgelerde yukarıda bahsedilen sorunlar yaşanırken, devletin hâkimiyet kurabildiği bölgelerde ise yöneticilerle alakalı farklı sorunlar yaşanır. Kemah[241] ve Çarsancak gibi yerlerde ahali içerisinden idareci olarak atanan beyler ya da resmi görevli olmadığı halde kaymakamdan daha itibarlı ve daha etkili olan bazı şahıslar öne çıkar. Fakat bu beyler aşiret ağalarından farklı olarak devlete karşı isyan etmezler. Bunlar daha çok topluma karşı adaletsizlik ve zulüm yapar. Ayrıca Dersim mutasarrıflarının bir kısmının Çemişgezekli olmasında görüldüğü gibi, yerelden yapılan bazı atamalar aşiretlerde rahatsızlığa ve toplumda husumete sebep olabilmiştir.[242] Bu da merkezi otoritenin bölgedeki hâkimiyetini olumsuz etkilemiştir.

I. Dünya Savaşı'nın başlayacağı süreçte Arslanuşağı Aşireti reisi Mahmut Ağa Ovacık kazasına kaymakam olarak tayin edilir. Fakat 1916 yılında Ovacık, aşiretler tarafından işgal edilince aşiret mensubu olmayan memurlar kazadan çıkarılır.[243] Daha

[238]Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 160.
[239]Abdulkadir Gül, 2015 (b), a.g.m., s. 40.
[240]Ali Kaya, *Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi*, Demos Yayınları, Birinci Basım, İstanbul 2010, s. 317.
[241]*Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları, Harbiye'den Dersim'e (1890-1914)*, s. 169.
[242]*ATASE.* İSH. S.N. 12992, K.N. 202, G.N. 186; *ATASE.* İSH. S.N. 13148, K.N. 202, G.N. 259ab.
[243]Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 47.

sonraki süreçte Maksudan Aşireti'nden Kasımoğlu Munzur[244] kaymakam olur.[245] Sabıkası çok kabarık olan Kasımoğlu Munzur devlete hizmet eden bir memurdan ziyade asayiş hadiseleri çıkaran ve devlete zarar veren eşkıya lideri konumundadır.

Kureyşan Aşiret reisi Ali Gah, Mazgirt'e bağlı Türüşmek nahiyesinde daimi ve fahri müdür olarak görev yapar.[246] Aynı şahıs aşireti ile birlikte 1916 yılında çıkan isyanda diğer aşiretlere öncülük yapmaktan geri durmaz.[247] Dersim aşiretlerinin büyük bir kısmının çıkardığı isyandan hemen sonra Eylül 1916'da Pülümür kazası kaymakamlığına Dersim beylerinden Hüseyin Beyoğlu Mustafa Bey tayin edilir.[248] Bu atamalar, hükûmetin bölgede yaşadığı çaresizliği göstermesi bakımından önemlidir.

1919 yılında Karaballı Aşireti reislerinden Hasan Hayri Bey'in kardeşi Yusuf Efendi Ovacık kaymakamı olarak atanır. Fakat uzun bir süre görev yerine gidemeyerek sancak merkezinde kalır. Mülki amir olarak seçimlerin kanuna uygun şekilde yapılmasını sağlaması gerekirken, Yusuf Bey, 1919 yılı milletvekili seçimlerinin Hasan Hayri Bey'in lehine sonuçlanması için faaliyet yürütür.[249]

Devlet aşiret ağalarını kaymakam veya müdür olarak tayin ederken, bu kişilerin olası isyan girişimlerini de engellemek ister. Abbasuşağı Aşireti sürekli isyan ettiği için Osmanlı Devleti Abbasuşağı Aşireti reisi Meço Ağa'yı (Mustafa Öztürk) isyandan uzak tutmak amacıyla Nazımiye kaymakamı olarak görevlendirir.[250] Meço (Mustafa) Ağa 28 Nisan 1921 tarihli meclis oturumdan iki ay öncesine kadar Nazımiye kaymakamlığı görevine devam eder.[251]

Sevr Antlaşması sürecinde bazı Dersim aşiretleri adına Abbasan Aşireti reisi Meço Ağa tarafından Dersim Mutasarrıfı Rıza Bey'e isyan mahiyetli bir muhtıra verilir. Ankara Hükûmeti isyancıları oyalarken, isyancılar tarafından sert bir telgraf daha çekilerek Sevr Antlaşması'nın uygulanmaması halinde silahlı mücadeleye girişileceği tehtidinde bulunulur. Ankara Hükûmeti sorunu çözmek amacıyla bazı tedbirler almak zorunda kalır. Hükûmet, Dersim ileri gelenlerinden Diyab ve Mustafa Ağaları Dersim

---

[244]Kasımoğlu Munzur 1907-1908 yıllarında isyan ettiği için hapis cezası alır. Cezasının infazı için kaldığı Diyarbekir hapishanesinden (Karabekir, *Kürt Meselesi,* s. 83, 94-96) firar eder (*Dersim Raporu*, s. 119), daha sonra da 1921 yılında Koçgiri İsyanı'na katılır (*ATASE.* İSH. S.N. 14886, K.N. 773, G.N. 101aa).
[245]Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 48.
[246]Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim,* s. 54.
[247]Karabekir, *Kürt Meselesi*, s. 98.
[248]*BOA.* Fon BEO., D.N. 4432, G.N. 332381 (1.1).
[249]*BOA.* Fon DH.İ.UM.EK., D.N. 117, G.N. 10 (1.1).
[250]Savaş Sertel, Salih Akyel, "I. TBMM'deki Dersim Milletvekilleri ve Faaliyetleri", *Türk Sosyal Tarihçiliğinde Bir "Yalnız" İsim Bahaeddin Yediyıldız'a Armağan*, Editör: Yunus Koç-Serhat Küçük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2015, ss. 301-314, s. 310.
[251]TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: 10, İçtima: 2, Gün 28. 4. 1337 (1921), s. 125, 126.

milletvekili olarak BMM'ye davet eder.[252] Neticede milletvekili seçilen Diyab Ağa meclis faaliyetlerine düzenli olarak katılırken, 12 Mayıs 1920'de Dersim milletvekili seçilen Meço Ağa gecikmeli olarak meclis çalışmalarına dahil olur.[253] Bu ağaların milletvekili olmasıyla isyancı aşiretlerin güç kaybetmesi sağlanır.

Osmanlı Devleti bir bölgede isyan eden ya da edebilecek olan nüfuz sahibi kişileri yönetici olarak atayarak tedbir almaya çalışmıştır. Koçgiri hareketi tehlikeli bir boyuta ulaşınca, Ankara Hükûmeti de benzer tedbirler almıştır. Hükûmet, Koçgiri Aşiret reislerinden Alişan Bey'i vekaleten Refahiye kaymakamlığına, kardeşi Haydar Bey'i İmranlı müdürlüğüne atamıştır. Devletin memuru olan İmranlı bucak müdürü ve Koçgiri Aşireti reisi Haydar Bey isyanı bastırmaya yönelik olarak samimi ve etkili bir müdahalede bulunmamıştır.[254] Üstelik alınan bu tedbir, aşiretin nüfuzunu arttırarak aşiret mensuplarının daha rahat hareket etmesine zemin hazırlamıştır.

Hükûmet tarafından alınan idari tedbirlere rağmen Alişan ve Haydar Beylerden istifade edilemediği gibi bu kişiler ayrılıkçı eylemlerine devam etmiştir. Fakat Meço Ağa kendisine verilen statünün etkisiyle artık devlet için faydalı hizmetler yapacak konuma gelmiştir.

Pülümür kaymakamının 4 Eylül 1921 tarihli telgrafına göre, Koçgiri İsyanı'nın kışkırtıcılarından olan Alişir, ailesi ve bazı akrabalarıyla birlikte Ovacık Ağdat köyünde yaşayan Seyit Rıza'ya sığınmıştır. Bu dönemde Seyit Rıza'nın bir oğlu bölgede nahiye müdürü olarak görev yapmaktadır.[255] Görevi yerine getireceğine ihtimal verilmemiş olmalı ki yetkililer tarafından Seyit Rıza'nın devlet görevlisi olan oğlunun Alişir ve diğer kaçakları yakalaması gündeme getirilmemiştir.

27 Şubat 1921'de TBMM'de Dersim sancağının doğu kısmı dahil olmak üzere bölgenin güvenliğini sağlamak amacıyla Nazımiye, Mazgirt ve Çapakçur'u da içine alan Palu Livası kurulması tartışılır. Reddedilen tasarıda nahiye müdürlüklerinin bölgede yaşayan güçlü ailelere bırakılması önerilir. Görüşmeler sırasında Elaziz milletvekili Hüseyin Bey, Dersim sancağının Pah nahiyesine merkezden tayin edilecek bir müdürün, Suroğulları (Surzadeler) Aşireti'ne danışmadan herhangi bir şey yapamayacağını beyan eder.[256] Hüseyin Bey'in bu değerlendirmesi, Dersim'de aşiretlerin hâkim olduğu

[252]Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, s. 16, 17.
[253]TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: 10, İçtima: 2, Gün 28. 4. 1337 (1921), s. 125 vd.
[254]Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, s. 15, 18.
[255]*ATASE.* İSH. S.N. 14852, K.N. 773, G.N. 73ad.
[256]Nuray Ertürk Keskin, "Cumhuriyet Döneminde Toprağa Dayalı Örgütlenme: İl Yönetimi Sisteminin Kuruluşu", *Memleket Siyaset Yönetim*, C. 2, S. 5, 2007/5, ss. 119-174, s. 139, 140.

kısımdaki genel durumu ve bu durumun meclis ve hükûmet tarafından kabul edildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında benzer uygulamalar devam eder. Pilvenk Aşireti reisi Kösoğlu Süleyman, Dere nahiyesi müdürü olarak görev yapar. Üstelik birkaç yıl önce Pilvenk Aşireti'nin nahiyeyi ve Pertek'i işgal etmiş olması dikkate alınmaz. Ayrıca Kafkas Cephesi'nde Ruslara yardımcı olmasının yanı sıra Nazımiye ve Mazgirt'i yağmalayan Kırganlıların reisi Şatoğlu Selman, Abbasuşağı Aşireti reisi Seyit Rıza ile aralarında var olan husumetten dolayı, Sin nahiyesine müdür olarak atanır.[257]Pülümür'e bağlı Tanzik nahiyesinin seyit olan müdürü, 1930 yılında devlete ihanet edince görevden alınır fakat bu defa Kemah'ta bir nahiyeye atanır.[258] Görüldüğü gibi aşiret liderleri isyan başta olmak üzere kanun dışı birçok eylem çıkarmalarına rağmen hükûmet tarafından yönetici olarak atanmaya devam edilir. Bu da Dersim'de yaşanan sorunların çözümüne katkı sunmadığı gibi, mevcut sorunların sarmala dönüşmesinde etkili olur.

2.2.3. Vergi Tahsil Edilirken Yaşanan Güçlükler

Osmanlı Devleti Tanzimat'tan sonraki süreçte merkezi idareyi ülkenin her tarafına hâkim kılmak, giderek kötüleşen ülke ekonomisine ve savaş masraflarına kaynak temin etmek gibi durumlarla karşı karşıya kalır. 19. yüzyılın son çeyreğinde dış borçlar da önemli bir problem hâline gelir. Bu sorunları bertaraf etme ve yönetim faaliyetlerine devam etme zorunluluğu, vergilerin daha düzenli bir şekilde toplanmasını zaruri hâle getirir. Ayrıca dış borçların ödenebilmesi için Duyun-u Umumiye örgütü kurulur. Bu bağlamda Dersim'in birçok noktasında Reji memurları görevlendirilir.[259]

Dersim'de devlet politikalarına yön veren iki temel sorun vardır. Birincisi aşiretlerin çevre köylere ve diğer aşiretlere düzenledikleri saldırılar neticesinde ortaya çıkan asayiş sorunları, ikincisi ise devletin bölgeden vergi ve asker toplamada yaşadığı sorunlardır. Dolayısıyla Dersim'de yapılmak istenen ıslahatların odak noktasında bu sorunlar yer alır. Devlet, bir taraftan askerî harekâtlar yaparak, diğer taraftan ise nüfus sayımlarını ve arazi tahrirlerini doğru bir şekilde yaparak bu sorunlara çözüm bulmaya çalışır fakat ne vergiler konusunda ne de diğer konularda istenilen sonucu elde edemez.

---

[257]Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, s. 55-57.
[258]*Dersim Raporu*, s. 253.
[259]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1325, s.104, 107.

Dersim'de temel sorunlardan biri olan vergilerin düzenli tahsil edilememesinin birçok nedeni vardır. Bunlar aşiretlerin vergi vermek istememesi ve asayişsizlik,[260] vergi vermeyen aşiretlerin kötü örnek olma durumu,[261] tam bir nüfus sayımı yapılamaması,[262] arazi tahrirlerinin yeterince yapılamaması, arazinin büyük bir kısmının tapu kaydının yapılamamış olması,[263] halkın bir kısmının vergi verecek ekonomik güce sahip olmaması,[264] eşkıyanın halkın malını gasbetmesi neticesinde yaşanan yoksulluk,[265] idari uygulamadaki aksaklıklar ve memurların suistimali[266] şeklinde sıralanabilir. Özellikle aşiretlerin bir kısmının vergi vermek istememesi, nüfus sayımı ve arazi tahrirlerinin sağlıklı yapılamaması, vergi tahsilinde sorun yaşanmasına yol açan en önemli etkenler olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı Devleti Dersim'de vergi tahsil etme hususunda sürekli sorun yaşamış ve çözüm arayışı içerisinde olmuştur. Bununla birlikte askerî harekâtları sürekli değil dönemsel olarak düzenlemiştir.[267] II. Abdülhamid Dönemi'nde Dersim sorununa köklü çözümler bulabilmek amacıyla raporlar hazırlanmış ve bu raporların gerektirdiği tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Hazırlanan raporlarda özellikle üzerinde durulan sorunlardan birisi vergi tahsili meselesi olmuştur.

---

[260]*BOA*. Fon Y.EE., D.N. 131, G.N. 34 (1.2), *BOA*. Fon DH.EUM.EMN., D.N. 111, G.N. 22 (9/28); Abdulkadir Gül, 2015 (c), a.g.m., s. 14; *Dersim Raporu*, s. 173.

[261]*BOA*. Fon Y.MTV., D.N. 230, G.N. 59 (2.1); *Dersim Raporu*, s. 174.

[262]Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*, s. 138; Candan Badem, Mehmet Yıldırım, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde "Dersim Islahatı" (1870-1913)", s. 167; Mehmet Yıldırım, "Cumhuriyet Öncesi Dersim'de Üretim ve Tüketim İlişkileri", s. 183.

[263]Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 144, 145.

[264]*BOA*. Fon Y.A.HUS., D.N. 235, G.N. 76 (9.2); *BOA*. Fon MV., D.N. 130, G.N. 76 (1.2).

[265]*BOA*. Fon DH.İ.UM., D.N. 93, G.N. 5 (1.11/2.1); Abdulkadir Gül, 2015 (c), a.g.m., s. 14.

[266]*BOA*. Fon Y.EE., D.N. 131, G.N. 34 (1.5); *BOA*. Fon DH.İD., D.N. 211, G.N.63 (5.2); Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 144; *Dersim Raporu*, s. 157, 174.

[267]Bu dönemden önce devletin Dersim'de vergi toplama hususunda yaşadığı sorunlara birkaç örnek vermek yararlı olacaktır. 1780-1782 yıllarında devlet, aşiretlerin mükellefiyetlerini ifa etmeleri için baskı uygular. Bunun üzerine isyan eden aşiretler çevre vilayet ve kazalara saldırır. Aşiretlerin yaptığı gasp ve hırsızlık sonucu Gümüşhane ve Erzincan dahil çevredeki birçok bölgenin halkı mükellefiyetlerini yerine getiremeyecek duruma düşer (Abdulkadir Gül, 2015 (c), a.g.m., s. 14). 1848 yılında sarf edilen büyük çaba sonucunda, Dersim'de Koçgiri Aşireti'nin yaşadığı Kemah, Refahiye ve İliç bölgesi vergiye bağlanır fakat Ovacık, Mazgirt ve Pülümür'den vergi tahsil edilemez (Fatih Gencer, a.g.m., s. 229). 1851 yılında Dersim'de birçok aşiret vergiyi bahane ederek isyan edince askerî harekât düzenlenir ve isyan bastırılır. Harekâtın etkisiyle aşiretler gönülsüz de olsa vergilerini öder ve bu sükunet hâli 1863'e kadar devam eder. Bundan sonra bir süre büyük bir isyan çıkmasa da devlet İç Dersim'e hâkim olamadığı gibi buradan vergi alamaz ve asker toplayamaz. (Mahmut Akyürekli, *Dersim Sorunu (1937-1938),* (Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2010, s. 34). Ayrıca 1860'lı yıllarda Erzurum Müşiri Samih Paşa Dersim beylerine nişan, rütbe ve hediye vererek Dersim'den asker ve vergi toplamaya çalışır fakat sonuç alamaz (*Dersim Raporu*, s. 100).

Dersim'in büyük bir kısmında vergiler, asayişsizlik ve aşiretlerin tutumundan dolayı tahsil edilememiştir.[268] 1880'li yıllarda Çemişgezek ve Çarsancak'ta askerî ve mülki emirler uygulanırken, halkının geneli kanunlara uymayan Hozat, Ovacık, Nazımiye ve Pah'ta ise aşar ve ağnam vergileri tahsil edilememiştir. Bu dönemde Dersim'de tespit edilebilen gelirin üçte biri oranında vergi tahsil edildiği için sancak bütçesi açık vermeye devam etmiştir.[269] Sadece aşiretlerin tavrı değil, menfaatperest davranarak ağnamı düşük gösteren ağalar da verginin eksik tahsil edilmesinde etkili olmuştur.[270]

Cinayet başta olmak üzere birçok suça karışmış olan Bahtiyarlı Aşireti 1902 yılında ağnam vergisini ödemediği için Seraskerlik tarafından, bu aşirete karşı tedbir alınması emredilir.[271] Dersim livası idare meclisinin 1908 yılına ait mazbatasında Hozat, Ovacık, Mazgirt, Kızılkilise halkının vergilerini ödemediği ve Dersim'de 9 milyon kuruştan fazla bakayanın tahsil edilemediği belirtilir. Muhtemelen bu dönemde yaşanan isyan ve çatışma süreciyle bağlantılı olarak Dersim'den tahsil edilen ağnam ve aşar vergisi % 10'un altında kalır.[272]

Osmanlı Devleti'nin Dersim'de yaşadığı zorluklar yalnızca devlet yetkililerinin değil yabancı görevlilerin raporlarına da yansımıştır. İngiltere Van konsolos vekili tarafından 1911'de İngiltere sefaretine Dersim hakkında çok yönlü değerlendirmelerin yapıldığı bir rapor gönderilmiştir. Muhtemelen 1907-1910 yıllarındaki askerî harekâtların sonuçlarını analiz eden raporda, Dersim Kürtlerinin hükûmetin nüfuzunu kabul ettiği fakat çok cüz'i miktarda vergi ve asker verdikleri vurgulanmıştır.[273]

Asi bir toplum olarak değerlendirilen ve devletten kopuk yaşayan Pülümür kazasının Tanzik ve Aşkirek halkı 1913-1914 yıllarında vergilerini ödemek istemez. Dersim genelinde olduğu gibi burada da tahsil edilemeyen vergiler birikerek önemli meblağa ulaşır. Vergi borcu tahsil edilmek istenince aşiret mensupları daha önce birçok aşiretin yaptığı gibi isyan yoluna başvurur.[274]

Osmanlı Dönemi'nde bir bölgeden vergilerin tam ve düzenli tahsil edilebilmesi için o bölgenin nüfusunun yanı sıra hayvan sayısı, arazi miktarı ve üretim kabiliyetinin

---

[268]*BOA*. Fon Y.EE., D.N. 131, G.N. 34 (1.2).
[269]*BOA*. Fon Y.A.HUS., D.N. 235, G.N. 76 (8.2).
[270]*BOA*. Fon Y.EE., D.N. 131, G.N. 34 (1.5).
[271]*BOA*. Fon Y.MTV., D.N. 230, G.N. 59 (2.1).
[272]*Dersim Raporu*, s. 173, 174.
[273]*BOA*. Fon HR.TO., D.N. 542, G.N. 55 (1.1/1.5).
[274]*BOA*. Fon DH.EUM.EMN., D.N. 111, G.N. 22 (9/28); Karabekir, *Kürt Meselesi*, s. 88; Abdulkadir Gül, 2015 (c), a.g.m., s. 16.

kayıt altına alınmış olması gerekirdi. Fakat Dersim'de kapsamlı ve kesin bir nüfus sayımı yapılamadığı[275] gibi Dersim'in genelinde arazi miktarı ve hayvan sayısı da tam olarak tespit edilemedi. Bu durum vergi tahsilini olumsuz etkiledi.

Dersim'in arazisinin dağlık olmasından dolayı köyler küçük ve dağınık bir yapıya sahipti. Güvenlik endişesinden dolayı tahrir memurları itaat etmeyen ve problemli olan aşiretlerin köylerine girememekteydi.[276] Memurların içlerine giremediği bu aşiretlerin başında Haydaran, Abbasan, Demenan[277] Baluşağı, Keçeluşağı, Kalan[278] gibi aşiretler gelmekteydi. Aşiretin içine girilemediği için zorunlu olarak ağalara başvurulmak suretiyle ağnam vergileri ağaların beyanına göre şifahen[279] ya da tahmini olarak[280] genelde de gıyabi[281] bir şekilde hesaplanmaktaydı. Kişilerin menfaatleri doğrultusunda verdikleri beyanlara dayalı olarak yapılan hesaplar neticesinde vergi tahsilatı % 60-70'leri geçmezdi.[282]

Dersim'de vergi kaybının diğer bir sebebi de tapu dairelerinin olmayışından dolayı aşiretlerin emlak ve arazi kaydının yapılamamasıdır. Böylece arazi miktarı, yıllık gelir ve vergilerin tamamı tespit edilemediği için Dersim'in yaklaşık 1/10'u emlak ve arazi vergisine tabi tutulmuştur.[283] Kayıt altına alınamayan diğer kısımda ise vergi tahsil edilememiş, kısmen tespit edilebilen vergilerin bir bölümü de güvenlik problemlerinden dolayı mültezime verilemediği için "her sene üzerlerine zimmet kaydıyla bakaya devretmiştir."[284]

Dersim sancağında vergi tahsili hususunda yaşanan diğer bir sorun da memurların yaptığı hata ve usulsüzlüklerdir. Dersim'de genel bir uygulama olarak, memurlar içlerine gidebildikleri aşiretlerde şifahi beyan üzerine, aşiret adına toptan tezkere doldurmakta, ulaşamadıkları ya da güvenlik kaygısından dolayı gitmek

---

[275]Mehmet Yıldırım, "Cumhuriyet Öncesi Dersim'de Üretim ve Tüketim İlişkileri", s. 183.
[276]Candan Badem, Mehmet Yıldırım, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde "Dersim Islahatı" (1870-1913)", s. 164.
[277]Mehmet Yıldırım, "Cumhuriyet Öncesi Dersim'de Üretim ve Tüketim İlişkileri", s. 182.
[278]*BOA*. Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (1.1); Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 170.
[279]*BOA*. Fon Y.EE., D.N. 131, G.N. 34 (1.5); Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 144; Günel, *Dersim İsyanı*, s. 92.
[280]*BOA*. Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (1.1); *BOA*. Fon DH.EUM.EMN., D.N. 111, G.N. 22 (28); Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 170.
[281]*BOA*. Fon DH.EUM.EMN., D.N. 111, G.N. 22 (28); Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 144.
[282]*BOA*. Fon Y.PRK.UM., D.N. 32, G.N. 108 (1.2); *Dersim Raporu*, s. 269.
[283]Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 145.
[284]*BOA*. Fon Y.EE., D.N. 131, G.N. 34 (1.2).

istemedikleri aşiretlere ise gıyaben tezkere hazırlamaktaydı. Memurlar bazen de şahsi menfaatleri için aşiretlerin vergilerini olduğundan daha fazla gösterebilmekteydi.[285]

Dersim'de bazı aşiret ağaları yanlış beyanda bulunmak suretiyle bilinçli bir şekilde hayvan miktarını eksik kaydettirmiş, böylece ahaliden elde ettikleri kayıt fazlası vergiyle kendilerine gayrimeşru kazanç sağlamıştır. Bazı dönemler, ağalar elde ettikleri bu gelirin bir kısmını kendilerine hamilik yapan Harput'taki yöneticilere göndermiştir.[286] Netice itibariyle Dersim'de devletin kısmen hâkim olduğu bölümlerde toplanabilen vergilerin bir miktarı hazineye gönderilirken kalan kısmı ise tahsil edilmemiş gösterilerek zimmete geçirilmiştir.[287] Önemli miktarda gelir kaybına sebep olan bu durum, yetkililer tarafından tespit edilebildiği oranda vergi tahsilinde suistimali bulunan tahsildar cezalandırılmıştır.[288] Fakat benzer şekilde suistimalde bulunan aşiret ağası hakkında herhangi bir işlem yapılamamıştır.

Dersim'de vergilerin tahsil edilememesinin sebeplerinden biri de halkın içinde bulunduğu fakirlik ve maddi imkânsızlıktır.[289] 19. yüzyıl sonlarında Dersim aşiretlerinin bir kısmı, bir nevi esiri oldukları ağalarına hasadın 1/5'ini vermek zorunda kaldıkları gibi ellerindeki buğdayı da ağalarının gılgıl denilen hububatıyla değiştirmek zorunda bırakılırdı.[290] Böylece reisleri tarafından sömürülen toplumun, hububatıyla sene sonunu getirmesi ve vergisini ödemesi imkânsız hâle gelirdi.

1914 sonbaharına gelindiğinde, seferberliğin ve müstakil tahsildar olmayışının da etkisiyle Dersim'de 177.884 kuruşu bakayâ olmak üzere toplamı 246.204 kuruş olan yol yapım vergisinin sadece 1.472 kuruşu tahsil edilebilmiştir. Bu da verginin % 0,6'sına denk gelmiştir.[291]

1916 yılında isyan eden aşiret eşkıyasının saldırısına uğrayan Mazgirt, Nazımiye ve Çarsancak ahalisi, eşya ve mallarını geride bırakarak köylerini terk etmek zorunda kalmıştır. Bu durumun etkisiyle perişan bir hâle düşen halk savaş vergilerini ve seferberlik emirlerini yerine getirememiştir.[292] Benzer şekilde seferberlik hâlinin devam

[285]Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 144.
[286]*BOA.* Fon Y.EE., D.N. 131, G.N. 34 (1.5).
[287]*Dersim Raporu*, s. 157.
[288]*BOA.* Fon DH.İD., D.N. 211, G.N. 63 (5.3).
[289]*BOA.* Fon MV., D.N. 130, G.N. 76 (1.2).
[290]*BOA.* Fon Y.A.HUS., D.N. 235, G.N. 76 (9.2).
[291]*BOA.* Fon DH.İD., D.N. 211, G.N.63 (5.2/5.3/8.2).
[292]*BOA.* Fon DH.İ.UM., D.N. 93, G.N. 5 (1.11/2.1).

ettiği 1917 yılında % 60 oranında tarım yapılabilen Çemişgezek kazasında maliye düzensiz bir vaziyet aldığı için vergilerin bir kısmı tahsil edilememiştir.[293]

Devlet, vergileri tahsil edebilmek için sürekli bir arayış içerisinde oldu. Fakat tedbirlerin istenilen sonucu vermediği Dersim'de yetkililer, Dersim'in, "ahval-i hususiyesinden" dolayı diğer bölgelerden farklı olduğunu,[294] dolayısıyla Dersimlilerin vergi ödemeye tedricen (kademeli olarak) alıştırılması gerektiğini vurguladı.[295]

Neticede devlet yetkilileri tarafından güvenlik tedbirleri alınarak vergiler tahsil edilmeye çalışılmış, tahsil edilemeyen vergiler sonraki döneme devrettirilerek gelir kaybı önlenmek istenmiştir. Ayrıca vergi ödememe durumunun diğer aşiretler tarafından örnek alınmaması için tedbir alınmaya çalışılmış ve sağlıklı tahrir yapılabilmesi için müstakil tahsildar gönderilmesi üzerinde durulmuştur. Meşrutiyetin hâkim olduğu 1913 yılında Pülümür'ün bazı köylerinde olduğu gibi yerli jandarma silahsız bir şekilde gönderilerek vergiler nadiren de olsa tahsil edilmeye çalışılmıştır. Tahsil edilmediği için sonraki döneme devredilen vergiler, halk tarafından ödenemeyecek kadar yüksek meblağlara ulaşınca[296] zaman zaman indirim veya af yoluna gidilmiştir.[297]

Dersim'de toplanan vergi ve asker miktarı devletin nüfuzunun hissedilmesiyle orantılı olarak artar ya da azalırdı. Bölgeye tam anlamıyla hâkim olamayan devlet, Dersim'in ne arazi ve ağnam gelirinden ne de madenlerinden yeterince istifade edebildi. Bu bağlamda Osmanlı Dönemi'nde olduğu gibi Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında da vergi tahsil oranlarında % 70'in üzerine çıkılamadı.[298] Hal böyle olunca Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yılları da dahil olmak üzere Dersim'de gelir gideri karşılayamadı.[299]

2.2.4. Asker Celbi ve Yaşanan Sorunlar

Osmanlı Devleti güçlü bir imparatorlukken nüfusu az olan Dersim'den temin edilecek askere ve vergiye pek ihtiyaç duyulmadığı için Dersim önemsenmemiş görünmektedir. Fakat devlet zayıfladıkça içerde düzeni sağlamak ve yapılan savaşları kazanabilmek amacıyla sürekli para ve askere ihtiyaç duyuldu. Dolayısıyla ihtiyaçlarla

[293]*BOA*. Fon DH.İ.UM.EK., D.N. 35, G.N. 53 (1.1).
[294]*BOA*. Fon Y.EE., D.N. 131, G.N. 34 (1.5).
[295]*BOA*. Fon DH.İD., D.N. 211, G.N.63 (5.2).
[296]*BOA*. Fon DH.EUM.EMN., D.N. 111, G.N. 22 (9/28); *Dersim Raporu*, s. 173.
[297]*BOA*. Fon DH.İD., D.N. 211, G.N.63 (5.2); *BOA*. Fon MV., D.N. 130, G.N. 76 (1.2).
[298]*BOA*. Fon Y.A.HUS., D.N. 235, G.N. 76 (8.2); *BOA*. Fon Y.EE., D.N. 131, G.N. 34 (1.2); *Dersim Raporu*, s. 269.
[299]*Dersim Raporu*, s. 89-90.

orantılı olarak asker alma ve vergi tahsil etme meseleleri üzerinde durulmaya başlandı. Buna rağmen Dersim'de istenildiği düzeyde asker temini mümkün olmadı. Bu bağlamda bazı dönemler askerî harekâtlar gerçekleştirildi. Askerî harekâtlar ve baskılar, mal ile hizmet anlamına gelen vergi konusunda kısmen faydalı olurken, beden ile hizmeti gerektiren askerlik hususunda etkisiz kaldı.

Devlet, Dersim'de askerlik çağına gelmiş gençleri askere almak istemişse de genellikle olumsuz bir tutumla karşılaşmıştır. Olumsuzlukların büyük kısmı, asker adayının celp ve kura işlemlerinde devletin muhatabı kabul edilerek tebligatın yapıldığı aşiret reislerinden kaynaklanmıştır. Dersim'de aşiret liderlerinin ve mensuplarının devletin asker talebine olumsuz karşılık vermesinin bazı nedenleri vardır. Aşiretlerin bir kısmı devletle yapıcı ilişkilere sahip olmadığı için aidiyet bağları zayıftır. Oysaki askerlik hizmeti birey ve aşiret nezdinde devlete belli bir bağlılık gerektirmektedir. Dersim'deki statüko bu bağın aşiret lideri ile kurulmasını ve bireyin aşiret liderinin muhafız birliğinde fedai olmasını gerektirmiştir. Birbirlerine hasım olan aşiretler, aşirete mensup gençler tarafından korunmuştur. Bazı aşiretlerin en büyük gelir kapılarından biri talan ve soygun faaliyetleridir. Bu eşkıyalık faaliyetleri iyi silah kullanabilen gençler tarafından gerçekleştirilmiştir. Aşiretin gündelik faaliyetleri de özellikle gençler tarafından gerçekleştirilmektedir. Askerlik hizmetinin uzun yıllar sürmesi aşirette gündelik faaliyetlerin aksamasına ve önemli oranda güç kaybına sebep olacaktır. Aşiret mensubunun köyünün dışında askerlik yapacak olması, kişinin dış dünyayı tanımasını sağlayacağı gibi bilgi ve görgüsünü arttıracağı için bireyin kontrolü zorlaşacaktır. Ayrıca birçok mensubu askere alınmış olan aşiretin devlet tarafından denetimi daha kolay olabilecektir. Sıralanan gerekçeler, aşiret ağaları tarafından istenen durumlar olmadığı için aşiret ileri gelenleri gençleri sayım dışında bırakmak amacıyla birçok dönem sayım sırasında gençleri köyün dışında saklamıştır.[300] Böyle bir süreçte Dersim'de zamanında asker alımı yapılamadığı için devlet yüzlerce kişiyi bakaya olarak kaydederken, sıradan bir aşiret reisi onlarca silahlı adamıyla herhangi bir yere veya topluluğa saldırıda bulunabilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde Çemişgezek, Pertek, Mazgirt gibi Dersim'in güney hattını oluşturan kısımlar, kendi beylerinin emrinde bazen askerî

[300]Abdulkadir Gül, 2015 (c), a.g.m., s. 15; Günel, *Dersim İsyanı*, s. 92, 93.

harekâtlara katılmışsa da "Asıl Dersimliler" muhtemelen kendi bölgelerinin dışına pek çıkmamıştır.[301]

Sultan Abdülaziz Dönemi'nde, imparatorluğun Rumeli ve Arap yarımadası gibi birçok bölgesinde olduğu gibi Dersim'den de asker alınamamıştır.[302] 1860'lı yıllarda Erzurum Müşiri Samih Paşa, Dersim aşiret reislerine rütbe, nişan ve hediye vermek suretiyle Dersim aşiretleriyle ilişkilerini geliştirmeye, Dersim'den asker ve vergi toplamaya çalışmış fakat sonuç alamamıştır. Aynı şekilde Samih Paşa'nın 1875 yılında redif taburları için asker talebi de olumsuz karşılanmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi için, muhtemelen iyi silah kullanıyor olmalarının da etkisiyle, Dersim'den 10 bin milis toplanmak istenmişse de olumsuz sonuç alınmıştır. Üstelik bazı aşiret reisleri Ruslara yardım teklifinde bulunmuştur.[303] Neticede II. Abdülhamid Dönemi'nin başlarına kadar Dersim'de asker alma uygulamasında kayda değer bir sonuç elde edilememiştir.[304]

Bu dönemde nüfus sayımının sağlıklı yapılamamasının da olumsuz etkisi olmuştur. Örneğin 1866'larda Dersim kazalarında nüfus sayımı tam yapılamadığı için askere alım işlemlerinden sonuç alınamaz.[305] Ovacık kazasında 1870 yılına kadar nüfus tahriri yapılamaz ve kura-i şer'iyye uygulanamaz. 1872'de nüfus sayımı ve kura neticesinde Mazgirt'ten 21, Ovacık'tan 20 kişi askere alınır, birkaç kişi de gönüllü olarak orduya katılır.[306]

Dersim'de vergi tahsilinde olduğu gibi asker celbinde de genelde gıyabi olarak beyan esaslı kayıt yapılmıştır. 4. Ordu Müşirliğine sunulan 1889 tarihli rapora göre, Çemişgezek ve Çarsancak kazalarında askerî muameleler tamamen yerine getirilmemiştir. Muhtarlar tarafından gıyabi olarak işlemleri yapılan Mazgirt ve Pülümür halkından kura isabet edenlerin geneli celbedilerek taburlara sevk edilmek suretiyle bir dereceye kadar askerî muameleler ifa edilmiş olmasına rağmen Hozat, Ovacık, Pah ve Nazımiye'de askere alma işlemleri yapılamamıştır.[307] Hatta bu

---

[301]*Dersim Raporu*, s. 99, 100.
[302]Uğur Ünal, *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)*, (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2006, s. 41.
[303]*Dersim Raporu*, s. 100, 101.
[304]Yolga, *Dersim (Tunceli) Tarihi*, s. 61; Kemali, *Erzincan*, s. 157.
[305]Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*, s. 138.
[306]Candan Badem, Mehmet Yıldırım, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde "Dersim Islahatı" (1870-1913)", s. 167, 168.
[307]*BOA.* Fon Y.A.HUS., D.N. 235, G.N. 76 (8.2).

bölgelerde 1889 yılında muayene-i iptidaiye denilen ilk muayene bile kabul ettirilememiştir.[308]

Yaşı gelmiş olan gençlerin askerlik işlemlerinin yapılması ve bunların askere alınması büyük bir sorun olduğu için raporların büyük bir kısmında bu konu üzerinde durulmuştur Dersim ıslahatını yapmakla görevlendirilen Müşir İbrahim Paşa tarafından, Dersim'de asker bakayasının çok fazla olduğu ve bunların bir kısmının ihtiyar olmasından dolayı sadece son üç yıla ait bakayaların askere alınması önerilmiştir.[309] Bakayaların bir kısmının yaşlanmış olmasına rağmen askere alınamamış olması Dersim'deki durumu açıklamaktadır. Devletin Dersim'den asker alamaması İngiliz konsolosunun 1911 yılına ait raporuna da yansımıştır.[310] Ayrıca 1912 yılında Dersim Mutasarrıflığı yapan Mikdad Midhat Bedirhan Bey, son dönemde Hozat ve Ovacık'tan kısmen asker alınabildiğini fakat Mazgirt ve Nazımiye'den asker alınamadığını, zorla getirilenlerin bir kısmının da yolculuk sırasında firar ettiğini belirtmiştir.[311]

Dersim'de günlük yaşamın normal bir davranışı hâline gelen askerî celplere veya sevklere katılmama durumu, 93 Harbi'nde olduğu gibi I. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında da yaşanır. I. Dünya Savaşı sırasında Erzurum Ruslar tarafından işgal edilince Dersim'den asker celbedilmek istenir. Tebliğat üzerine Kureyşanlı, Surzade, Aşağı Arılli, Hormekli Aşiret liderlerinin katılımıyla yapılan toplantıda kış bahane edilerek kimsenin sevk edilemeyeceği, havalar düzelince asker gönderilebileceği belirtilerek emir uygulanmaz. Fakat bu toplantı sırasında muhtemelen Rusların da etkisiyle aşiretler arasında ittifak kurularak Dersim kazalarının yağmalanmasına karar verilir.[312] Ayrıca İzollu, Hıran ve Şadılli Aşiretlerinin I. Dünya Savaşı sırasında çıkardıkları ayaklanmada da zorunlu askerlik uygulamasına karşı çıkılması etkili olur.[313]

Anadolu'nun işgal edilmekte olduğu süreçte, ülkenin genelinde yaygınlaşan firar hadiseleri Mamuratülaziz vilayetinde de görülür. Elaziz Vali Vekili Abdulkadir Bey, 12 Eylül 1920 tarihli telgrafta bu durumu vurgular. Telgrafa göre bu dönemde, mükellefler askerliğe rağbet etmediği gibi, savaş döneminin doğası gereği firar hadiselerinde artış yaşanmıştır. Ayrıca Dersim'de jandarmanın maaşını alamaması jandarmada

[308]*BOA.* Fon Y.PRK.ASK., D.N. 69, G.N. 50 (1.2).
[309]*BOA.* Fon MV., D.N. 130, G.N. 76 (1.2).
[310]*BOA.* Fon HR.TO., D.N. 542, G.N. 55 (1.1/1.5).
[311]Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 159.
[312]Karabekir, *Kürt Meselesi*, s. 97.
[313]Peter J. Bumke, "Dersim'deki Kızılbaş Kürtler Marjinalite (Aykırılaşma) ve Rafizilik", Almanca'dan Çev.: Müzeyyen Güzelgün, *Yabancı Araştırmacılar Gözüyle Alevilik*, Ant Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1997, ss.119-140, s. 134.

düzensizliğe ve karışıklığa sebep olmuştur. Neticede bu hassas dönemde Dersim'de jandarmanın yetersizliği sancakta asayişsizlik, hırsızlık ve siyasi nitelikli hadiselerin artmasına zemin hazırlamıştır.[314]

Devletin Dersim'den asker temin edememe durumu Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam etmiş ve devlet yetkilileri Dersim'in genelinden asker alamamaktan yakınmıştır. Bu dönemde merkeze yakın olan yerlerdeki halkın bir kısmı askerî yükümlülüklerini yerine getirirken, sancağın tamamında askerî yükümlülükleri uygulamak mümkün olmamıştır.[315]

2.2.4.1. Firarilerin Asayiş Üzerindeki Etkisi

Osmanlı Devleti'nin genelinde olduğu gibi Dersim'de de asayişi etkileyen temel unsurlardan biri firariler ve asker kaçakları olmuştur. Dersim'de birçok aşiretin muhalif tavrından dolayı devlet sınırlı sayıda asker toplayabilmiştir. Bu da askere alınamayan birçok kişinin bakaya ya da kaçak olarak değerlendirilmesine sebep olmuştur. Ayrıca bazı kişiler de herhangi bir nedenden dolayı askerden firar ederek merkezi otoritenin hâkim olamadığı Dersim'e kaçmıştır. Bahsi geçen her iki grup, kanuni muameleden kaçarak yaşamını sürdürmeye çalışmıştır. Firari ve kaçakların bir kısmı kendi köyü ve aşireti içerisinde gizlenerek günlük yaşamını devam ettirirken, bir kısmı da gizlenmek için uygun olan Dersim'in iç kısımlarına sığınarak hükûmet kuvvetleri tarafından takip edilmekten kurtulmuştur.[316] Aşiret çetelerine mensup olan ya da süreç içerisinde aşiret çetelerine katılan firari ve kaçakların kayda değer bir kısmı farklı suçlara iştirak ederek asayiş sorunlarına kaynaklık etmiştir. Firarilerin bir kısmı eşkıya çetelerinin sıradan bir üyesi konumunda iken, bir kısmı da çete liderliğini üstlenmiştir.

20. yüzyılın ilk çeyreğinde özellikle de savaş ortamının etkisiyle Dersim'de firarilerden kaynaklanan hadiseler daha da artmıştır. 1916 yılında işgal edilmiş olan Erzincan'a gelen Rus General Lyakhov ve Ermeni Gönüllü Alay Komutanı Gövdinli Murat Paşa, Osmanlı Devleti'ne karşı işbirliği yapmak ve savaşmak amacıyla Dersimli reisleri Erzincan'a davet etmiştir. Bu teklife bazı reislerle beraber, Elaziz'in Koruk köyünden olup da Osmanlı ordusunda alay komutanlığı yapmış olan Kürt Mustafa Vefa

[314]*ATASE.* İSH. S.N. 4924, K.N. 632, G.N. 166ac.
[315]*Dersim Raporu*, s. 270; Baki Öz, *Dersim olayı*, Can Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2015, s. 134.
[316]*BOA.* Fon Y.A.RES., D.N. 60, G.N. 27 (3.2).

da olumlu yaklaşmış ve Erzincan'da bulunan Rus kuvvetlerine katılmıştır.[317] Bir iddiaya göre Osmanlı subayı olan Mustafa Vefa, vekaleten yürüttüğü alay komutanlığının asaleten onaylanmaması ve yerine başkasının atanmasından dolayı firar etmiş ve Kürtlerden oluşan bir birlik kurmak suretiyle Dersim'i ele geçirmek istemiştir.[318] Bu iddianın yanı sıra Mustafa Vefa'nın Kürtçülük fikrinin etkisiyle böyle bir yola başvurma ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Sebep ne olursa olsun üst düzey bir asker firarisi olan Mustafa Vefa'nın Ruslarla işbirliği yaparak yürüttüğü eylemler, Dersim'de birçok asayiş probleminin yaşanmasında etkili olmuştur. Aynı dönemde başka bir asker firarisi olan Kureyşan Aşireti liderlerinden Zeynel Çavuş Nazımiye'yi işgal ettiği gibi birçok yağma ve silahlı eyleme katılmıştır.[319]

1919 yılı Mart ayında verilen mahkeme hükmünden anlaşıldığı üzere, Dersim Sabit Jandarma taburuna mensup Balooğlu Hasan ve Hozatlı Alioğlu Keko adlı iki süvari, Dersim seyyar jandarma taburuna mensup Alioğlu Musa'yı öldürdükleri için firar etmiş ve hadise yargıya intikal ettirilmiştir. Elaziz Divan-ı Harbi Umumisi tarafından gıyaben yapılan yargılamada Hasan'a 15, Keko'ya da 10 yıl kürek cezası verilmiştir.[320]

1919 yılında yaşanan bir hadisede Dersim'e firar etmeye çalışan 15. Kolorduya mensup süvari mülazımı (teğmen) Cemil Efendi ile yanındaki atlı ve silahlı 9 kişi karşılarına çıkan askerlerle çatışmaya girer. Olayda Cemil Efendi ölü olarak ele geçirilir.[321]

1920 yılında Dersim aşiretlerine mensup bir grup eşkıya, Çemişgezek köylerine saldırı hazırlığı yapar. 15. Kolordudan firar etmiş olan Yüzbaşı Mazhar Hasan tarafından yönetilen eşkıya grubu, üzerlerine sevk edilen askerin ve askere yardım eden halkın gayretleri sonucunda Fırat Nehri'nin doğusuna çekilmek zorunda kalır. Yüzbaşı Mazhar Hasan yakalanarak Elaziz'e götürülür.[322]

Koçgiri hadisesinin başlamak üzere olduğu bir dönemde İmranlı'da bazı asker kaçakları hükûmet kuvvetlerince yakalanır fakat bu kişilerin yakalanması ortamın daha

---

[317]Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, s. 43; Nuri Dersimi Mustafa Vefa'nın taburuyla beraber Erzincan'da bulunan Rus kuvvetlerine katıldığını iddia etmiştir (Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 112). Fakat arşiv kayıtlarında ve diğer kaynaklarda bu iddiayı destekleyen herhangi bilgiye rastlanmadığı için, bu iddia eleştiriye açık bir bilgi olarak değerlendirilmiştir.

[318]Kemali, *Erzincan*, s. 142.

[319]Karabekir, *Kürt Meselesi*, s. 98.

[320]*BOA.* Fon İ.DUİT., D.N. 175, G.N. 115 (1.1).

[321]*ATASE.* İSH. S.N. 4588, K.N. 53, G.N. 17.

[322]*ATASE.* İSH. S.N. 3428, K.N. 634, G.N. 38AC; *ATASE.* İSH. S.N. 3400, K.N. 631, G.N. 72aa; *ATASE.* İSH. S.N. 7187, K.N. 632, G.N. 28.

da gerilmesine ve başkaldırıya sebep olur. Bir süvari bölüğü 10-15 kişilik bu asker kaçaklarını Zara'ya götürürken 4 Mart 1921 tarihinde İmranlı'nın batı yönünde bulunan Yazı köyünde Kızıltepeli Kör Rıfat ve Karmanlı Nuri yönetimindeki eşkıyanın saldırısına uğrar ve tutuklu olan şahıslar kaçırılır. Süvari bölüğü malzemelerini bırakarak Zara'ya sığınmak mecburiyetinde kalır.[323] Ayrıca Mart 1921'de Koçgiri isyancılarından bir grup Giresun Jandarma Bölük Komutanlığından atılmış bir yüzbaşı olan Sadık tarafından yönetilir.[324] Jandarma iken isyancılara katılmış olan Gazi adlı bir kişi Koçgiri İsyanı bastırılırken 18 Nisan'da yapılan harekâtta ölü olarak ele geçirilir.[325] Mayıs 1921'de karışıklıkların sürdüğü bu bölgede Merkez Ordusu bazı isyancıların yanı sıra 15 kadar asker firarisi ve bakaya kalmış kişiyi yakalar.[326]

II. Abdülhamid, ülkenin doğu kısmında Ermeni ve Kürt siyasi hareketlerine karşı tedbir almak ve Kürtlerin devlete olan bağlılığını arttırmak amacıyla bölgede Hamidiye Alaylarını, aşiret mensuplarını eğitmek amacıyla da İstanbul'da Aşiret Mekteplerini açmıştır. Dersim bölgesinden çok az kişi aşiret mekteplerine kabul edilmiş olmakla birlikte, Binbaşı Hasan Hayri Bey gibi aşiret mektebinde eğitim gören kişilerden bazıları sonraki dönemde hükûmetle önemli sorunlar yaşamıştır. Bu bağlamda Eylül 1921'de Divriği bölgesinde Sancak nahiyesi müdürü ve bazı vatandaşlar yolculuk esnasında 60 kişilik eşkıya grubunun saldırısına uğramıştır. Eşkıya grubu içerisinde Alişir'in akrabası olan ve Aşiret Mektebi Mahrec İhtiyat Zabiti olan 28 yaşlarında bir asker de yer almıştır.[327] Siyasi faaliyetlerin hız kazandığı bölgede devlet tarafından yetiştirilmiş ve çeşitli makamlarda görev almış bazı şahısların bu donanımlarını devlet hizmeti için değil, devlete ve topluma karşı kullandıkları anlaşılmaktadır.

2.2.5. İdareci ve Memurların Hatalarının Asayiş Üzerindeki Etkisi

2.2.5.1. Dersim'de Vazifeli Amir ve Memurlara Yönelik Değerlendirmeler

Osmanlı Devleti, hususi şartlarından dolayı Dersim'de istihdam edeceği idareci ve memurlarda toplumun inanç ve geleneklerine aşina olmak, halkla iletişim kuracak

[323]Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt IV, MEB Yayınları, İstanbul 1991, s. 93; Suat Akgül, "Cumhuriyet Dönemine Kadar Dersim Sorunu", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM)*, S. 4, Ankara, Ocak 1993, ss. 1-22, s. 17.
[324]Kemali, *Erzincan*, s. 185.
[325]Apak, *Türk İstiklâl Harbi VI ncı Cilt İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, s. 167.
[326]*ATASE.* İSH. S.N. 10668, K.N. 1107, G.N. 101.
[327]*ATASE.* İSH. S.N. 14886, K.N. 773, G.N. 101a.

kadar yerel dili bilmek gibi bazı nitelikler aramıştır.[328] Fakat sancak dışı ve sancak içi kültürel farklılıkların yanı sıra genellikle vasıflı eleman gönderilememesinden dolayı, devlet hedefine ulaşamamıştır. Ayrıca bazı dönemler görevde suistimali görülen kişiler Dersim'e atanmıştır.[329] Bunların neticesinde Dersim'de yönetici ve memurların bir kısmı inanç, kültür ve lisan bakımından farklı olan toplumla ilişki kuramamış böylece yönetim ile halk arasında kopukluk yaşanmış, memurların bir kısmı da suistimalde bulunmuştur. İdari birimlerdeki aksaklıkların devam etmesi, sorunların çözülememesi gibi durumlar, devleti Dersim'deki yönetici ve memurlar hakkında tedbir almaya zorlamıştır.

4. Ordu Komutanlığının 1890 yılında Dersim ile ilgili hazırladığı raporda, Dersim'de görev yapan memurlar için *"genellikle ıslaha muhtaç durumdadırlar"*[330] değerlendirmesi yapıldığı gibi, ehil olmayan memurların yanlış hareketlerinin aşiretleri şımarttığı da vurgulanmıştır.[331] 1892 yılında ise Dersim ıslahatının başarısız olmasının sebepleri arasında Dersim'e giden memurlardan bazılarının aşiret ağalarına taraf olması sayılmıştır.[332] Raporlardan da anlaşıldığı gibi memurlar ve nüfuzlu kişiler Dersim'de gerçekleştirilmek istenen ıslahatların başarısız olmasında etkili olmuştur.[333]

Dersim'de görev yapan devlet yetkilileri hakkında en kapsamlı değerlendirmelerden biri Dersim Mutasarrıfı Hüseyin Şükrü Paşa'nın 1895 tarihli layihasıdır.[334] Şükrü Paşa, memurların hatalarını ve bunun toplum üzerindeki etkisini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Buna göre, şekavetin devam etmesinin nedeni Dersim'de bulunan 4 tabur askerin eşkıya üzerine gitmemesidir.[335] Ayrıca kötü ahlaklı memurlar, ahaliden para alabilmek için şahıslar hakkında dava açmakta, tevkif edilen kişilerden bir miktar para aldıktan sonra, onları serbest bırakmaktadır. Memurlar yakalayamadığı ve para alamadığı şahısları cani veya asi olarak göstermektedir.

---

[328]Abdulkadir Gül, "Osmanlı Devleti Bürokrasisinde Dersimli Memurlar (Sicil-i Ahval Defterlerine Göre)", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS),* Yıl: 2, S. 6, Eylül 2014 (a), ss. 286-308, s. 292.

[329]Mahmut Rışvanoğlu, *Saklanan Gerçek Kurmanclar ve Zazalar'ın Kimliği II*, Tanmak Yayınları, Ankara 1995, s. 595.

[330]*BOA.* Fon BEO., D.N. 87, G.N. 6522 (14.1).

[331]*BOA.* Fon Y.A.HUS., D.N. 235, G.N. 76 (5.1).

[332]*BOA.* Fon Y.A.RES., D.N. 60, G.N. 27 (3.2).

[333]Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 136.

[334]Mutasarrıf Şükrü Paşa, 1895 yılında hazırlamış olduğu layihada bizzat saha çalışması yaparak devletten kaynaklanan kusurları ve çözüm önerilerini yerinde ve uygun bir şekilde sıralamıştır. Fakat araştırmasını Çemişgezek-Mazgirt hattının güneyinde kalan ve devlet otoritesinin büyük oranda hâkim olduğu itaatkâr kısımda yaptığı için aşiretlerin etkisini ve gücünü küçümsemiş görünmektedir. Dolayısıyla bu değerlendirmeleri Dersim'in tamamına genelleştirmek yanıltıcı olacaktır.

[335]İbrahim Muhlis'in 1908 yılında yapmış olduğu benzer bir değerlendirme için bkz. Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 136.

Dolayısıyla bu kişiler yakalanmamak için şehir ve kasabalara gelememektedir. Bu da o kişilerin isyan hâlinde oldukları zannına sebep olmaktadır. Bir örnek olarak, İshak Paşa Dere nahiyesinde toprağına el koymak istediği bir köylünün itirazı ile karşılaşınca güvenilirliği olmayan delillerle köylüyü gıyaben mahkum ettirdiği için köylü bu karardan sonra şehre ve kasabaya gidememiştir. Hatta Hacı İshak Paşa'nın akrabaları ile olan düşmanlıktan dolayı Dere nahiyeliler Mazgirt'e ayak basamamıştır. Mutasarrıfa göre Dersim'de yaşanan hayat pahalılığı ve memurlara ödenen maaşların düşük olması, memurları kanuna aykırı bu tür eylemlere sevk etmiştir.[336] Kanundan çok şahısların öne çıktığı bir bölgede, denetimsiz bir idarenin kontrolsüz güce dönüşebileceğinin en büyük kanıtı olan bu durum, Dersim'de özellikle de Çarsancak civarında sık yaşanmıştır.

Dersim eski mutasarrıfı tarafından hazırlanan layihaya göre, Dersim'deki askerî yetkililer genelde liyakat sahibi olmadıkları gibi kötü ahlaklı ve zayıf kişiliklidir. Dolayısıyla bu görevliler, bölgenin asayişini korumaya fazla önem vermemektedir. Memurlar ise sancağın özel durumundan ve halkın cehaletinden faydalanmak suretiyle devlet malını zimmetlerine geçirdikleri gibi şahsi menfaatleri için halka yük olmaktadır.[337]

Dersim'de yaşanan hadiseler sadece aşiretlerin itaatsizliğinden veya çevreye gasp amaçlı baskın yapmasından kaynaklanmamıştır. Asayiş hadiselerinin yaşanmasında yönetimden kaynaklanan bazı durumlar da etkili olmuştur. Kimi zaman idarecilerin tavırları, kimi zaman da görevli sayısının düşük tutulması suretiyle giderleri azaltmaya dayalı idari yapılanma anlayışı bazı sorunların yaşanmasına sebep olmuştur. Bu nedenle bölgede görev yapan idareciler tarafından, Dersim ıslahatının gerçekleştirilebilmesi için birçok değişikliğin yanı sıra memur açığının bir an önce kapatılması gereğinden bahsedilmiştir.[338]

Dersim'de iki buçuk yıl kadar mutasarrıflık yapan Celal Bey 23 Haziran 1908 tarihinde hazırlamış olduğu layihada, Dersim'de görevli subay, er ve memurların değiştirilmesi ile ilgili olarak *"aşâir-i mevcûdeye karşu bir gûne nüfuz-ı zâtî ve resmileri kalmamış olan jandarma zâbitanını"* büyük oranda ve erleri de tamamen değiştirmek gerektiği, memurlar için de *"oralarda eskiyerek olarıyla idare-i maslahata ülfet etmiş olanları dahi"*[339] değiştirmek gerektiği şeklinde değerlendirmede

[336]*BOA.* Fon Y.EE., D.N. 131, G.N. 34 (1.3/1.4); *BOA.* Fon Y.PRK.UM., D.N. 32, G.N. 108 (1.1).
[337]*BOA.* Fon Y.PRK.UM., D.N. 32, G.N. 92 (3.2).
[338]*Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları, Harbiye'den Dersim'e (1890-1914)*, s. 202.
[339]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (6.1); *Dersim Raporu*, s. 227.

bulunmuştur. Amirin maiyetindeki memurlar hakkında yaptığı eleştiri bağlamında ele alınabilecek olan bu değerlendirme, subayların nüfuz ve etkilerinin kalmadığını, uzun süre aynı yerde görev yapan memurların bir kısmının ise yöre halkıyla kaynaştığını ve sorunları geçiştirdiğini göstermektedir.

Erzincan Mutasarrıfı Şefik Bey'in 1910 yılında hazırladığı rapora göre, merkezden atanan bazı yöneticiler dışında Hozat, Ovacık, Mazgirt, Kızılkilise kazalarına genelde Harput, Çemişgezek, Pertek, Eğin gibi yakın çevreden Sünni memurlar atanmıştır. Bu ikinci derece memurlar merkezden atanmış olan yöneticileri abartılı ve gerçeğe aykırı hikayeler üzerinden bilgilendirdikleri için yöneticiler aşiret mensubu halka karşı önyargıyla hareket ederek yanlış kararlar almıştır. Memurların bir kısmı da şahsi menfaatleri için bazı bölgelerdeki vergi borçlarını olduğundan fazla göstermiştir. Şefik Bey bu tür olumsuzluklara sebep olan memurların değiştirilmesini önermiştir.[340] 1913 yılında hazırlanan bir raporda ise bunun zıddı bir duruma değinilmiştir. Rapora göre, Hozat, Ovacık, Nazımiye gibi mahallere hükûmetçe dışarıdan atanan idarecilerin güvenlik kaygısından dolayı görevi kabul etmemesi veya görev yerlerini terk etmek zorunda kalmasından dolayı, yerli reislerden suç dosyaları kabarık olan bazı kişiler yönetici olarak atanmak zorunda kalınmıştır.[341]

Şefik Bey'in değerlendirmesine benzer değerlendirmeler 1919[342] ve 1920 yıllarında da yapılmıştır. 13. Kolordu Komutanı Cevdet Paşa Şarki ve Garbi Dersim aşiretleri arasında var olan muhalefetten dolayı bazı Dersim aşiretlerinin Çemişgezeklilere düşman olduklarını belirterek, bu husumette etkisi olduğunu düşündüğü Çemişgezekli mutasarrıfın değiştirilmesini önermiştir.[343] Mutasarrıfın aşiretler arası husumetteki etkisi tam olarak tespit edilemese de yöneticilerin genelde Çemişgezek, Eğin, Çarsancak gibi belli yerlerden atanması, bazı yöneticilerin Alevi toplumla bağlarının zayıf kalmasına, yeterli ve doğru analizler yapamamasına, gücü dengelemek için bazı aşiretleri desteklemesine sebep olmuş, bu da diğer aşiretlerin tepkisine neden olmuştur.

Dersim ıslahatı ile ilgili hazırlanmış olan raporların büyük bir kısmında bölgede vazife yapan memurlardan kaynaklanan aksaklıklara değinilmiş ve liyakat sahibi, idealist memurlar gönderilmesi hususunda önerilerde bulunulmuştur. Memurların

---

[340]Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 143, 144.
[341]Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 160.
[342]*ATASE.* İSH. S.N. 12992, K.N. 202, G.N. 186.
[343]*ATASE.* İSH. S.N. 13148, K.N. 202, G.N. 259ab.

liyakat sahibi olma gerekliliği Cumhuriyet Dönemi raporlarında da vurgulanmıştır.[344] Abdülhalik Renda 1925 yılına ait raporunda Dersim'in de içinde bulunduğu doğu bölgesine giden memurların sürgüne gider gibi hareket ettiklerini belirtmiştir.[345] Dersim'de inceleme yapmakla görevlendirilen Diyarbekir Valisi Cemal Bey 1926 tarihli raporunda Dersim yöresine giden memurların halkı hükûmete bağlayacak tedbirler almadıklarını, geçmişin mirası olan ve halk üzerinde etkili olan vehimleri ortadan kaldırmaya yönelik gayret sarf etmediklerini belirtmiştir.[346] Bütün bu raporlarda Dersim'e atanacak memurlarda liyakatin gerekliliğine vurgu yapılmış olsa da gerek Osmanlı Devleti'nin son döneminde gerekse Cumhuriyet'in ilk yıllarında temenninin ötesine geçemeyen bu durum bir sorun olarak devam etmiştir. Zira bir fikrin ortaya konulması kadar uygulanması da önemlidir. Bu bağlamda Dersim'le ilgili geliştirilen politikaların bir kısmı idarecilerin ve memurların liyakatsizliğinden dolayı uygulama aşamasında sonuçsuz kalmıştır.

2.2.5.2. Görevlilerin Hata ve İhmallerinden Kaynaklanan Hadiseler

Dersim'de bazı dönemler idareci ve memurlar görevlerini ihmal ederek suistimalde bulundukları gibi, zaman zaman aşiretleri isyana mecbur bıraktıkları da vakidir. 1890'larda Kızılkilise (Nazımiye) kazasında isyan hâlinde olan aşiretler kendiliğinden teslim olur. Fakat bölgedeki memurlar, muhtemelen menfaat temin etmek için, bu ağalardan bazılarını görevlilerin takibi sonucunda yakalanmış gibi göstererek işgüzarlık yapar.[347] Bu olayda görevliler, gerçeğe aykırı beyanda bulunarak merkezi yanılttıkları için merkezin yanlış politika geliştirmesine de zemin hazırlamıştır.

Ovacık eşkıyasının saldırılarından bıkmış olan Kemah halkı 1892 yılında telgrafla Erzurum Valiliğine başvurur. Cevap alamayan halk bu defa Sadâret'e istidada (dilekçe) bulunur. Bunun üzerine 1897'de 4. Ordu Ovacık eşkıyasının saldırılarına karşı tedbir almakla görevlendirilir. Benzer şekilde Dersim eşkıyasının Divriği ve Eğin taraflarına yaptığı saldırılar 1896'da halk tarafından şikayet edilir ancak vekiller meclisi 1897'de olayların araştırılması için karar alarak durumu geçiştirme yolunu seçer.[348]

---

[344]*Dersim Raporu*, s. 272.
[345]Hüseyin Yayman, *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, Doğan Kitap Yayıncılık, Dördüncü Baskı, İstanbul 2016, s. 76.
[346]*BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 126, G.N. 901, S.N. 7.3.
[347]*BOA*. Fon BEO., D.N. 87, G.N. 6522 (14.1).
[348]Necati Fahri Taş, "Osmanlı Devleti'nin Meşrûtiyyet Döneminde Erzincan'da Eşkıyâlık", s. 379.

Eşkıyalık hadiselerinin üzerinden yıllar geçmiş olmasına rağmen devletin hâlâ araştırma faaliyetleriyle zaman kaybetmesi, halkın çaresizliğini göstermesi bakımından önemlidir.

1895 yılında görev değişimi sırasında, görevli müfrezenin gelecek olan birliği beklemeden Pertek'i terk etmesi güvenlik zafiyetinin oluşmasına sebep olur. Bunun üzerine durumu haber alan aşiret eşkıyası Pertek'teki Ermeni mahallesine saldırarak mahalleyi yağmalar.[349] Bu olayda jandarmanın disiplinsizliği ve ciddiyetsizliği önemli asayiş hadisesine ve mal gasbedilmesine neden olur.

1899 yılında Nazımiye'nin Kureyşan, Arılli, Karsanlı Aşiretlerinin reis ve mensuplarından oluşan yaklaşık 500 kişilik eşkıya, Kureyşanlı Ali Çavuş'un kışkırtmaları neticesinde, Kiğı'nın köylerine saldırarak katliam ve gasp eylemlerinde bulunur. Eşkıyanın beraberinde, komutanları ile kirvelik bağı kurdukları ve Nazımiye mıntıkasına ait 2 bölük nizamiye askeri de vardır. Hadise haber alınınca, tahkikat heyeti gönderilerek soruşturma başlatılır.[350] Muvazzaf askerlerin gerçekleştirdiği eşkıyalık hadiselerinin görülmediği Dersim'de bu olay nadir bir örnek teşkil etmektedir. Ayrıca bu durum görevlilerin yöre halkı ile yakın ilişki içerisine girmesinin neden olduğu sorunları göstermesi bakımından önemlidir.

Müşir Zeki Paşa'nın 1907 yılında gönderdiği raporda benzer sorunlara değinilmiştir. Buna göre, Dersim eşkıyası sürekli Çemişgezek, Arapgir, Kemaliye, Kemah kazalarına bağlı köylere saldırarak buraları yağmalamaktadır. Görevlendirilmiş olan birkaç tabur asker bölgedeki eşkıyaya engel olamamaktadır. Bu başarısızlığın nedeni Mamuratülaziz valisi ile Dersim mutasarrıfının anlaşamamaları ve bölgeyi idare edememeleridir. Zeki Paşa durum tespiti ile yetinmeyerek, bazı önerilerde de bulunmuştur. Ona göre, Dersim'e Erzincan Mutasarrıfı Mahmut Paşa, Mamuratülaziz'e de daha önce valilik yapmış olan Hasan veya Fehmi Beylerden birisinin tekrar tayin edilmesi Dersim'deki hadiselerin engellenmesini sağlayacaktır.[351]

1908 yılında Dersim'de eşkıyalık faaliyetleri artar. Elaziz valisinin, bölge halkının mizacını bilmemesinin yanı sıra bölgede tedbir almaması ve aşiret reislerini şımartacak hareketlerde bulunmasından kaynaklandığı düşünülen bu durum, mutasarrıf ve komutan tarafından defalarca dile getirilerek, valinin değiştirilmesi talep edilir.[352] Bu

[349] *BOA*. Fon Y.A.HUS., D.N. 342, G.N. 95 (2.1).
[350] *BOA*. Fon Y.A.RES., D.N. 106, G.N. 10 (3.1/5.1).
[351] *BOA*. Fon Y.PRK.ASK., D.N. 250, G.N. 37 (1.1/2.1).
[352] *BOA*. Fon Y.PRK.KOM., D.N. 16, G.N. 33 (1.1).

dönemde yaşanan olayların büyüklüğü ve sancak asayişi üzerindeki etkisi düşünüldüğünde, Dersim mutasarrıf ve komutanının haklılığı anlaşılmaktadır.

1908 yılında Dersim'de isyan eden aşiretlere karşı 22 taburla askerî harekât düzenlenir. Ordu komutanı ve Mamuratülaziz Valiliği harekâtın devam ettiğini belirtirken, Çemişgezek halkı ordu komutanını vazifesini yapmamakla suçlayarak, eşkıyalığın devam ettiğini iddia eder. Mamuratülaziz Valiliğinin itirazına rağmen hadisenin soruşturulması için hükûmet tarafından Ferik Ali Paşa ve Şura-yı Devlet azalarından Mustafa Bey'in vazifelendirildiği bir tahkikat komisyonu Dersim'e gönderilir.[353]

Dersim Mutasarrıfı Mehmet Hayrettin Bey 1908 harekâtı esnasında Sadarete sitemkâr bir rapor gönderir. Mehmet Hayrettin Bey, Dersim'deki isyankâr aşiretlere güvenilmemesi ve aşiretlerin şiddetle tedip edilmesi gerektiğini fakat Elaziz valisinin hakikati gizleyerek askerî harekât yapılmaması yönünde çaba sarf ettiğini belirtir. Ayrıca valinin isteğinin kabul edilmesi hâlinde, kendisinin başka bir yere tayin edilmesi talebinde bulunarak tepkisini dile getirir.[354]

Neşet Paşa Harekâtı devam ederken iklim şartlarından kaynaklanan olumsuzlukların yanı sıra redif birliklerinin terhis olabilmek için isyankâr bir tavır takınması gibi bazı nedenler harekâtın istenen sonuca ulaşmamasında etkili olur.[355] Dersim milletvekili Abdülhak Tevfik 1921 yılında Merkez Ordusu Komutanlığına gönderdiği telgrafta, 1908 yılında gerçekleştirilen Mirliva Neşet Paşa Harekâtı'nı başarısız olarak niteler. Başarısız olunmasını ise komutanın beceriksizliğine ve Erzincan'da bulunan Müşir Zeki Paşa'nın Dersimlileri himaye etmesine bağlar.[356] Bu değerlendirmelerden de anlaşıldığı üzere 1908 askerî harekâtı esnasında görevliler sürekli birbirlerini suçladıkları gibi valiler de risk almak istememiştir.

1910 yılında idarecilerin vazifesini yapmadığını, eşkıyayı engellemediğini ve takip etmediğini ileri süren halk galeyana gelerek Çemişgezek'teki devlet kurumlarına baskın yapmıştır. Protestoya katılan halk, bütün memurları gayriresmî bir şekilde görevden alarak durumu merkeze bildirmiştir. Merkezden gelen emirde 1907 yılında Koçuşağı, Şamuşağı ve Resikuşağı gibi eşkıyalık yapan aşiretlerin tedibi için gerekli emirler verilmiş olmasına rağmen halkın gösterdiği bu tepkinin nedenlerinin

[353]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1469, G.N. 42 (1.1/2.1).
[354]*Dersim Raporu*, s. 172, 173.
[355]*Dersim Raporu*, s. 183.
[356]*ATASE.* İSH. S.N. 12414, K.N. 1260, G.N. 83.

araştırılması istenir.[357] Dersim'de devlet işleyişinde gelenek hâline gelen "olayların nedenini araştırma" durumu hadiseleri ve milletin tepkisini geçiştirmekten başka bir anlam ifade etmememiştir.

Nazımiye'de aşiretlerin bazı köylere saldırarak ahaliyi katletmesi, ahalinin arazisine ve malına el koyması üzerine bu durum 1910 yılında Dahiliye Nezaretine şikayet edilir. Bakanlık ve Mazgirt mahkemesi köylülerin malının iadesine karar verir. Fakat Nazımiye kaymakamı bakanlığın ve mahkemenin kararına rağmen saldırgan aşiretleri korumaya çalışınca Ağustos 1910'da köy halkı tekrar bakanlığa başvurmak zorunda kalır.[358] Kaymakamın bu tavrı, adaleti sağlamaktan ziyade reisleri ile yakın ilişki içerisinde olduğu aşiretleri koruma gayreti olarak değerlendirilmelidir.

1913 yılında Peri tarafında nehir taşımacılığını kolaylaştırmak amacıyla yapılacak olan Pağnik gemisinin ihalesi için gerekli kanuni şartlar yerine getirilmeden ve şartname imzalanmadan önce, görevliler gemi ile ilgili bazı işleri müteahhide yaptırır ve ödemesini gerçekleştirir. Kanuna aykırı bu işlem eleştiriye ve soruşturmaya konu olur. Memurların, şahsi menfaat temin etmek ya da millet yararına bir durum olduğu için süreci hızlandırmak maksadıyla başvurmuş olabileceği bu tavrın sebebi tespit edilememiştir. Ancak yasaya aykırı bu uygulama, memurların kanuna aykırı eylem sırasında sergilediği rahat tavrı ve denetim boşluğunu göstermesi bakımından önemlidir. Aynı şekilde I. Dünya Savaşı'ndan önceki süreçte Dersim'de yol yapım faaliyetleri başlamışsa da tamamlanamamıştır. Vilayet yöneticilerinin sorumsuzluğundan dolayı yol yapımında kullanılan aletlere sahip çıkılmadığı için eşya dağılmış, bir kısmı da kaybolmuştur.[359]

Dersim sancağında memurların görevlerini suistimal etmesinin birçok örneği vardır. 1914 yılında imtihana girecek bazı kişilerin harcırahlarının ödenmesi kararlaştırıldığı hâlde Çemişgezek bölgesinde verilecek olan harcırahlar, vilayet muhasebesi tarafından zamanında gönderilmediği için adaylar sınava gidememiştir.[360]

1917 yılında Topuzlu Aşiret eşkıyasının Kuruçay'ın köylerine saldırması üzerine halk durumdan şikayetçi olarak, yardım talebinde bulunmuştur. Talep kaymakamlık tarafından mutasarrıflığa bildirilmişse de gerekli tedbirler alınmamıştır.[361] Savaş sürecinden dolayı askerî kuvvetlerin yetersizliği ile beraber yöneticilerin durumu

[357]*BOA.* Fon Y.A.HUS., D.N. 515, G.N. 106 (7.1).
[358]*BOA.* Fon DH.H., D.N. 49, G.N.7 (2.1/3.1).
[359]*BOA.* Fon DH.İD., D.N. 211, G.N.63 (5.2/8.2/9.1).
[360]*BOA.* Fon DH.İD., D.N. 211, G.N.63 (9.1).
[361]*BOA.* Fon DH.EUM.AYŞ., D.N. 20, G.N. 58 (5/7).

önemsememesi ya da çözüm üretmemesi halkın büyük eşkıya kitlesi karşısındaki çaresizliğinin devam etmesine zemin hazırlamıştır.

Ocak 1919'da Kemaliye Milli Teşkilatı kurulmadan önce Kemaliye, Dersim eşkıyasının saldırısına uğrar. Eşkıyanın rahatlıkla saldırı gerçekleştirmesinde bölgedeki jandarma birliklerinin yetersizliği ve görevine önem vermemesi en büyük etken olur.[362]

1919 yılı yaz mevsiminde Pülümür kaymakamı eşkıya takibine çıkarken eşkıyayı kuşatıp, yakalayabilmek amacıyla Tercan ve Kiğı kaymakamlarına durumu açıklayıcı telgraf gönderir ve onlardan harekete geçmelerini talep eder. Merkez tarafından eşkıya takibinde kaymakamın bizzat bulunması emredilmiş olmasına rağmen Tercan ve Kiğı kaymakamları olaya önem vermeyerek kendileri olay mahalline gitmedikleri gibi yardım da göndermez. Bundan dolayı takipten sonuç alınamaz.[363] Birçok arşiv belgesinde görüldüğü gibi askerî destek göndermeme ya da gönderememe meselesi, Osmanlı Devleti'nin Dersim'de sürekli yaşadığı bir sorundur. Üstelik bu sorun zafiyet oluşturan ve eşkıyalığın devamına zemin hazırlayan en önemli unsurlardan biri olmuştur.

Kasım 1919'da Sivas'tan Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerine gönderilen telgrafta Dersim eşkıyasının gasp ve soygun amaçlı saldırılarının arttığı bildirilir. Bu durumun Suriyeli bir Kürt olan Erzincan mutasarrıfının açgözlülüğü ve kötü niyetli davranışlarından kaynaklandığı vurgulanarak mutasarrıfın değiştirilmesi istenir.[364]

Milletvekili seçimleri Dersim'de önemli sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. 1919 yılı seçimlerinde Garbi Dersim aşiretleri Binbaşı Hasan Hayri Bey'i desteklerken, Şarki Dersim aşiretleri ile beraber Çemişgezekliler de Lütfi Fikri Bey'i destekler. Garbi Dersim aşiretleri ile Çemişgezekliler arasında geçmişten gelen bir husûmet vardır. Bu husûmetin de etkisiyle Garbi Dersim aşiretleri, Çemişgezekli olan Mutasarrıf Vekili Emin Bey'in ve yeni vali Mümtaz Bey'in, Lütfi Fikri Bey'i desteklediklerini ve Binbaşı Hasan Hayri Bey'e karşı olduklarını iddia ederek hükûmete tehdit telgrafları gönderir.[365] Karışıklıklar toplumsal bir çatışmaya ve devlete karşı silahlı bir isyana dönüşmeden seçimler neticelenir. Sorunla ilgilenen 13. Kolordu Komutanı Ocak 1920'de gönderdiği telgrafta, Şarki ve Garbi Dersim arasında var olan anlaşmazlıktan

[362]*ATASE*. ATA.ZB. S.N. 2328, K.N. 27, G.N. 78.
[363]*BOA*. Fon DH.EUM.AYŞ., D.N. 11, G.N. 44 (1/2).
[364]*ATASE*. İSH. S.N. 3570, K.N. 39, G.N. 109AA.
[365]*ATASE*. İSH. S.N. 12992, K.N. 202, G.N. 186.

dolayı bazı aşiretlerin Çemişgezek'e husumet beslediğini ve Çemişgezekli mutasarrıfın değiştirilmesinin uygun olacağını belirtir.[366]

1920 yılında Karaballı Aşireti mensupları Dersim merkezinde bulunan hapishaneye baskın yaparak tutuklu akrabalarını kaçırır. Olaydan önce jandarma komutanı ve müddei umumi (savcı), sorumluluklarını genç bir mülazıma (teğmen) bırakarak bölgeden uzaklaşmıştır.[367] Asıl sorumluların olaydan önce Dersim'den uzaklaşmalarının sebebi tespit edilemese de muhtemeldir ki bu görevliler yapılacak olan saldırıdan haberdar oldukları için saldırıya maruz kalmamak maksadıyla bölgeden uzaklaşarak, görevini ihmal etmiştir.

1920 yılında Koçuşağı Aşireti'nin saldırılarının arttığı bir dönemde tedbir almaya yönelik yazışmalar devam etmiştir. Elaziz Vali Vekili Mümtaz Bey Ankara'da bulunan Temsil Heyeti Başkanlığına Kasım 1920'de telgraf göndererek şikayette bulunmuştur. Valiye göre, Jandarma Alay Komutanı Koçuşağı Aşireti'ni koruduğu için Koçuşağı Aşireti şımararak çevreye yaptığı saldırılarını arttırmış ve bazı aşiretlere de kötü örnek olmuştur.[368] Mümtaz Bey olayların artmasında mesuliyetin alay komutanına ait olduğunu belirtirken hem soruna çözüm bulmaya hem de kendisini mesuliyetten kurtarmaya çalışmıştır.

1921 yılında sancak merkezi olan Hozat'ta hapishane memuru olarak görev yapan Hasan Efendi'nin Kürtçülük faaliyetleri çerçevesinde halkı ayaklandırmaya çalışan Alişir ile temas hâlinde olduğu ve halkı hükûmete karşı kışkırtacağı tespit edilmiştir. Hasan Efendi'nin engellenmesi için tedbir alınması istenir.[369] 1921 yılında yaşanan diğer bir hadisede, Koçgiri İsyanı'nı bastırma harekâtı sırasında, İmraniye nahiyesinde müdürlük yapmış olan ve sonraki süreçte Zara kaymakamlığına atanan Abdülkadir Bey ile ilgilidir. Abdülkadir Bey'in, nahiye müdürlüğü esnasında bölgedeki Kürtlere ait olup da devlet tarafından el konulmuş olan hayvanlardan bir kısmını zimmetine geçirdiği tespit edilir. Bunun üzerine görevinden el çektirilen Abdülkadir Bey mahkemeye sevk edilir.[370]

1923 yılında Nazımiye kazasında meskun Kureyşan Aşireti'ne mensup Mehmet Çavuş Kiği mahkemesi tarafından gıyaben yargılanır. Hüküm giyen Mehmet Çavuş adamlarıyla beraber Nazımiye'de yetkililere teslim olur. Hükümlülerin teslim olduğu

[366]*ATASE.* İSH. S.N. 13148, K.N. 202, G.N. 259ab.
[367]*BCA*. Fon K. 30.18.1.1, K.N. 6, G.N. 43, S.N. 11.1/11.8.
[368]*ATASE*. ATA.ZB. S.N. 4135, K.N. 27, G.N. 76au.
[369]*ATASE.* İSH. S.N. 13465, K.N. 636, G.N. 30.
[370]Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, s. 230.

Kiğı'ya bildirilmiş olmasına rağmen Kiğı adliyesi tarafından herhangi bir işlem yapılmaz. Meclis faaliyetlerine yansıyan bu ihmal Feridun Fikri Bey tarafından Adalet Bakanlığına soru olarak yöneltilir.[371]

2.2.5.3. İdareci ve Memurlara Yaptırım Uygulanması

Dersim'de görevlilerle alakalı bazen hata yapılmasından, bazen de suistimalden kaynaklanan olumsuzluklar yaşanmıştır. Hatalar daha çok liyakatsizlik, memurların nitelikli eğitim almamış olması, görevde ciddiyetsizlik ve iş disiplini yokluğundan kaynaklanırken, suistimaller ise genelde denetim eksikliği, şahsi nüfuz ve menfaat temini, güvenlik endişesi gibi nedenlerden kaynaklanmıştır. Bu olumsuzluklar merkeze yansıdıkça bunlarla alakalı idari veya adli işlem yapılmış, soruşturma süreci sonucunda görevlilerin bir kısmı azledilirken bir kısmının da yeri değiştirilmiştir. Konunun anlaşılırlığı açısından memurlara uygulanan yaptırımlarla ilgili bazı örnekler vermek yararlı olacaktır.

1848-1849 yıllarında görev yapan Dersim sancak kaymakamı Kemahlı İbrahim Bey aşiretler arasında taraf tuttuğu için azledilir.[372] Bundan sonraki süreçte de daima aziller yaşanır. 1891 yılında Koçuşağı Aşireti'nin ve diğer iki aşiretin Çemişgezek halkına karşı sergilediği saldırgan tavırdan dolayı asiler üzerine askerî harekât yapılması kararlaştırılır. Mutasarrıf Ali Şefik Paşa'ya aşiretlerden yardımcı kuvvet almaması emredildiği halde Paşa, Koçuşağı'na düşman olan Karaballı Aşireti'ni yanına alarak harekâta başlar. Fakat bu aşiretin ihanet etmesi ve eşkıya saldırısından dolayı asker büyük zayiat vererek geri çekilmek zorunda kalır. Bunun üzerine 4 taburla askerî harekât yapılması emredilir. Aşiretlerle mücadelede yetersiz gördüğü taburları harekete geçirmeyen Elaziz Valisi Nasuhi Bey, asi ve kaçakların teslim olmasının ve affedilmesinin daha uygun olacağını düşünür. Ali Şefik Paşa'nın yanlış yönetimi, komutasındaki askerlerin ve aşiret halkının insanları katletmesine ve mal gasbetmesine sebep olur. Yaşanan hadiseler neticesinde Necip Paşa; Ali Şefik Paşa hakkında mahallinde tahkikat yapmak amacıyla tayin edilir.[373] Sorumluluğu anlaşılan ve Elaziz valisi ile sorun yaşayan Ali Şefik Paşa mutasarrıflıktan azledilir.[374]

---

[371]*BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 6, G.N.34, S.N. 30.2.
[372]Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*, s. 104-105.
[373]*BOA*. Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (4.1); *BOA*. Fon İ.DH., D.N. 1244, G.N. 97466 (1.1/2.1).
[374]Abdulkadir Gül, 2015 (b), a.g.m., s. 53.

1900 yılında Mamuratülaziz valisi ve Dersim mutasarrıfı *"kadınlarla alem yaparak"*, makamlarına yakışmayan tavırlar sergiledikleri gerekçesi ile bu iki idarecinin görevlerinden uzaklaştırılması kararlaştırılır.[375] 1902 yılında Dersim Mutasarrıflığına tayin edilen Arifi Paşa aykırı tavırlarından dolayı görevden el çektirilir.[376] Onun yerine atanan Osman Paşa da Harput valisi ile geçinemediği için değiştirilir. 1908 yılında kendisine verilen emirlerin dışına çıkarak aşiretler üzerine genel bir askerî harekât yapacağı anlaşılan Mutasarrıf Ziya Bey görevden uzaklaştırılır.[377] Ekim 1911'de Dersim'de meclis idare müdürlüğüne tayin edilmiş olan Mehmet Hulusi Efendi vazife sırasında bazı aşiret reisleriyle "gayr-i ciddi ilişkiler içerisine girdiği" için görevinden azledilir.[378]

9 Ağustos 1914'te Dersim Mutasarrıflığına atanan Esad Rauf Bey yaklaşık on ay sonra hâlet-i ruhiyesi bu görevi yapmaya uygun olmadığı için görevden alınır.[379] 1915-1917 yılları arasında Dersim'de görev yapan Mutasarrıf Ziya Bey, asayişi ihlal ve aşiret liderlerini tehdit edici tavırlarından dolayı görevinden azledilir.[380] 1919 yılında Dersim mutasarrıfı olarak atanan Osman Nuri Bey'in devlete sadık olmadığı anlaşılınca ataması iptal edilir fakat Osman Nuri Bey'in faaliyetleri ciddi karışıklıklara sebep olur.[381]

Verilen örneklerden hareketle Dersim'de idareci ve memurlarla alakalı şikayet konuları; yöneticilerin yaşadıkları güvenlik endişesine bağlı olarak zafiyet ve korkaklık göstermesi, bunun neticesinde bazı aşiretlerle samimi ilişki kurarak onlardan güç alması ve aşiretlerin bir kısmını kayırması, eşkıya ile işbirliği yapması, idarecinin zayıf iradeli olmasından dolayı makamın vakarına yakışmayacak hareketlerde bulunması, yolsuzluk yapması, mal gaspına sebep olması, gayriahlaki davranış sergilemesi ve toplum nazarındaki itibarını yitirmesi, görevlilerin yönetimde keyfi davranış sergilemesi ve bu bağlamda üstlerine karşı itaatsizlik yapması, alt ve üst makamlarla uyumlu çalışmaması, cezalandırmada ölçüsüz davranarak şiddete başvurması, aşiretlerin bir kısmına haksızlık yapması, isyan etmemiş olan bazı aşiretleri isyan hâlinde göstermesi, Dersim'de yaşanan hayat pahalılığı ve maaşların düşük olmasından dolayı görevlilerin rüşvet, irtikâp ve fazla vergi almak gibi eylemlere yönelmesi şeklinde sırlanabilir.

---

[375]Abdulkadir Gül, 2015 (b), a.g.m., s. 46.
[376]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1325, s. 100; Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*, s. 110.
[377]Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*, s. 111, 159.
[378]Abdulkadir Gül, 2014 (a), a.g.m., s. 300.
[379]Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*, s. 112.
[380]Akyürekli, *Dersim Sorunu (1937-1938),* s. 35.
[381]*ATASE.* İSH. S.N. 12309, K.N. 201, G.N. 169/ 169ab.

İdareci ve memurların kanuna aykırı eylemleri sırasında veya şikayet edildiklerinde haklarında soruşturma başlatılırdı. Dar kapsamlı ve alt birimlerdeki görevlilere yönelik mahalli şikayetler Mamuratülaziz Valiliğince yürütülürdü. Ali Şefik ve Neşet Paşa hadiselerinde görüldüğü gibi üst düzey görevlilere yönelik şikayetler ise İstanbul'dan gönderilen tahkikat heyetleri tarafından yürütülürdü. Dersaadet'ten gelen komisyonun yürüttüğü soruşturma sürecinde genellikle hakkında soruşturma yürütülen kişi görevden azledilirken, Mamuratülaziz Valiliğince yürütülen soruşturmalarda ilgili şahıs vazifesine devam ederdi. Tahkikat neticesinde kişi suçlu bulunduğu takdirde görev yeri değiştirilebilir veya görevden azledilebilirdi. Yer değiştirme cezası genellikle Dersimli olan memurlara verilirdi. Çünkü daha çok adam kayırmaya yönelik suçlar işleyen bu memurlar, asayiş problemi çıkaran aşiretlerle akrabalık bağlarından dolayı irtibata geçerek, aşiretlerin lehine; devletin aleyhine çalışabiliyordu. Böyle bir durumun tespit edilmesi ilgili memurların yerinin değiştirilmesine sebep olurdu.[382]

Dersim'e atanmış olan memurlar uzun süre görev yaparken, mutasarrıf ve kaymakamların görev süreleri genelde kısa olmuştur. İdarecilerin görev süresinin kısa olmasının çeşitli nedenleri vardır. Devletin, idarecinin bir mahalde uzun süre kalarak, aşiretlerle ve kişilerle samimi ilişki içerisine girmesini engellemek istemesi, idarecinin kanun ve disipline aykırı eylemde bulunması,[383] vali, mutasarrıf ve kaymakamlar arasında anlaşmazlık durumu, tarafların birbirine iftira atarak kumpas kurması, nadiren de olsa bazı dönemler kanunları tatbik eden başarılı bir idarecinin, kendisinden rahatsız olan kişi veya aşiretler tarafından şikayet edilmesi ve kendisine karşı iftiraya dayalı tertipler düzenlenmesi,[384] vazife icrası esnasında sorun yaşayan kimi idarecinin tayinini başka bir bölgeye istemesi başlıca nedenler arasında sayılabilir.[385]

2.2.5.4. Dersim'de Bulunan Mülki ve Askerî Görevlilerin Ekonomik Durumunun Asayiş Üzerindeki Etkisi

Dersim'de üretim ve gelirin sınırlı olması, vergilerin düzenli toplanamaması yerel kaynakların liva masraflarını karşılamada yetersiz kalmasına zemin hazırlamıştır. Bu duruma rağmen merkezden de yeterli mali destek alınamamıştır. Bu da fiyatların yüksek olduğu sancakta görevli memurların ve askerlerin ekonomik sıkıntılar

[382]Abdulkadir Gül, 2015 (b), a.g.m., s. 42.
[383]İbrahim Yılmazçelik, (2010), a.g.m., s. 165.
[384]Abdulkadir Gül, 2015 (b), a.g.m., s. 44.
[385]*Dersim Raporu*, s. 173.

yaşamasına sebep olmuştur. Görevlilerin yaşadığı mali sıkıntıların yanı sıra sancağa liyakatsiz ve ahlaki yönden sorunlu memurların atanması sancağın asayiş ve düzenini etkileyerek yeni problemleri de beraberinde getirmiştir. Ayrıca Dersim'in merkezden ve merkezin denetiminden uzak olmasının sağlamış olduğu avantajla bazı memurlar suistimallerini daha rahat yapabilmiş ve keyfi muamelede bulunabilmiştir. Bu bağlamda 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında Dersim'deki görevlilerin ekonomik durumları ve bu durumdan kaynaklanan sorunlar sürekli çözüm üretilmeye çalışılan fakat neticeye vardırılamayan önemli bir mesele olarak varlığını korumuştur.

Mamuratülaziz Valisi Hasan Ali Bey'in Dersim'in ıslahı hakkında hazırlamış olduğu layihasında açıkça görüldüğü gibi Dersim'deki temel problemlerden biri giderleri ve maaşları karşılayacak olan vergi gelirlerinin toplanamamasıdır. Dersim'in bir kısmında vergiler, ağaların kapılarına gönderilen memur ve katiplerce, ağaların verdikleri beyana göre tespit edilmiştir. Eksik de olsa vergi miktarı tespit edildikten sonra, verginin yarısına denk gelen miktarına karşılık olarak koyun ve palas denilen küçük halılar iki kat pahalıya alınarak memur, katip ve zabitlerin maaşları karşılanmaya çalışılmıştır. Yörenin gelirleri memurların maaşlarını ödemede yetersiz kaldığı için geçmiş dönemlerde zabitlerin maaşları yılda 3-4 defa ödenebilmiş, kalan maaşlar ödenememiştir. Memurların maaşlarının ödenememesi veya yetersiz olması, memurlardan bir kısmının gayriahlaki yollara tevessül etmesine sebep olmuştur.[386]

Hüseyin Şükrü Paşa, Dersim mutasarrıfı olarak atandığı süreçte Dersim hakkında hazırlamış olduğu raporda, Dersim'deki memurların mali durumu hakkında ayrıntılı bilgiler sunmakla beraber memurlardan kaynaklanan hadiselerin sebeplerini de açıklamıştır. Fakat Şükrü Paşa raporunu hazırlarken Çemişgezek-Mazgirt hattının güneyinde kalan ve devlet tarafından geneli itaatkâr olarak değerlendirilen bölgede araştırma yaptığı için elde edilen sonuçları İç ve Doğu Dersim için genellemek uygun olmayacaktır.

Hüseyin Şükrü Paşa'nın raporuna göre, tarım, ticaret ve üretimin sınırlı olduğu Dersim sancağında günlük yaşam için gerekli olan ürünler 2-3 kat pahalı satılmaktadır. Kaymakamların maaşları düşük olduğu için iktisat ederek geçinmek zorunda kalmışlardır. Devletin ve kaymakamların itibarını zedeleyen bu durum bazı görevlilerin sirkate (hırsızlık) yönelmesine sebep olmuştur. Kötü ahlaklı bazı memurlar 5-10 lira için halkı suçlamış, yakalayıp tevkif ettikleri kişilerden bir miktar para almış,

[386]*BOA*. Fon Y.PRK.AZJ., D.N. 17, G.N. 80 (1.3/1.5).

yakalayamadıkları kişileri ise hükûmete asi göstermişlerdir. Devlet nazarında asi ve suçlu görünen bu kişiler yakalanmamak için şehir ve kasabalara gelmedikleri için davaları da görülememiştir. Bu durum, davalı kişilerin isyan hâlindeymiş gibi algılanmasında ve Dersim'in kötü bir şöhret kazanmasında etkili olmuştur. Dersim'de ağnam vergisini toplamak için görevlendirilen memurlar aşiret ağalarının evlerine giderek, aşiretlerin sürüleri hakkında ağalardan aldıkları sayılara göre defter kayıtlarını tutmuştur. Kesin sayıları bilen ağalar, ağnamın % 70-80'inin resmi makamlar tarafından toplanmasını sağlarken, geri kalan % 20-30'luk kısmın bir miktarını Harput'taki yöneticilere göndermiş, kalan kısmı da kendileri almıştır. Bu süreçte ağalar, Harput vilayet yöneticileri tarafından korunduğu için Dersim'deki idarecileri önemsememiştir. Bu durum sancağın gelirlerini düşürdüğü gibi yönetimi ve asayişi de olumsuz etkilemiştir. Hatta gelirlerin bir kısmı Harput'taki askerler tarafından alındığı için sancaktaki askerler maaşını alamamış ve bu da huzursuzluğa sebep olmuştur. Dersim'in giderlerini karşılamak için kullanılabilecek olan gelirlerin büyük kısmı, Çarsancak kazasının Pertek nahiyesine ait gelirlerdir. Murat Nehri üzerinde köprü inşa edileceği gerekçesiyle Harput Belediyesince Pertek'in gelirlerine el konulmuş ve başvurulmasına rağmen Pertek'in gelirleri Dersim Sancağına verilmemiştir.[387] Bu durum gelir miktarı düşen sancakta önemli sorunları beraberinde getirmiştir.

1895 yılında Dersim eski mutasarrıfının hazırlamış olduğu layihada da bazı tespitler yapılmıştır. Bu layihada, yeni idari yapılanmaya gidilmesi ve atanacak müdürlerin vergileri zamanında toplaması gerektiği, görevli olan askerlerin büyük kısmının ahlaki yönden sorunlu olduğu ve livanın asayişini korumaya önem vermedikleri, sancağın bazı hususiyetlerinden ve halkın cahilliğinden istifade ederek devlet malını zimmetlerine geçirdikleri, şahsi menfaatleri için halka yük olmayı alışkanlık hâline getirdikleri vurgulanmıştır.[388] Dolayısıyla bu özelliklere sahip olan ve şahsi menfaatlerini her şeyin üstünde tutan bazı devlet görevlilerinin, kendi ihtiyaçlarını karşılayan aşiret mensubu ve reislerine kayırmacı muamelede bulunması, bu aşiret reislerinin talepleri veya kendi şahsi menfaatleri doğrultusunda bazı kişilere de kanun dışı ve suçlayıcı muamelede bulunması uzak bir ihtimal değildir.

Dersim'de vergilerin toplanamaması bir taraftan asayişi sağlayacak olan askerî yapıyı olumsuz etkilerken, diğer taraftan ulaşım üzerinde etkili olmuş ve bazı

[387] *BOA*. Fon Y.EE., D.N. 131, G.N. 34 (1.3/1.4/1.5/1.6).
[388] *BOA*. Fon Y.PRK.UM., D.N. 32, G.N. 92 (3.2).

soruşturmalara sebep olmuştur. Dersim'de yapılacak olan yol için gerekli vergilerin büyük kısmı seferberliğin de etkisiyle Eylül 1914'e kadar toplanamamış olduğu için mülkiye müfettişi görevlendirilmiştir. Yürütülen soruşturmada bazı yetkililer tarafından, "Dersim'in ahvâl-i hususiyesinden dolayı vergilerin tedrici (kademeli) olarak ve alıştırılarak" toplanması önerilmiştir. Hozat muhasebe-i hususiye memurunun değerlendirmesine göre, vergilerin düzenli toplanamamasının sebebi, Dersim'de daimi bir vergi tahsildarının olmamasıydı. Dolayısıyla maaş verilebildikçe memur çalıştırılabilmiş, vergiler kaydedilebilmiş ve kısmen toplanabilmiştir. Bu süreçte görevini suistimal ettiği için vergilerin toplanamamasında sorumluluğu bulunan ilgili memura Maliye Nezareti tarafından ceza verilmesi de vergilerin toplanmasına herhangi bir fayda sağlamamıştır. Sonuçta maaş veya aidat karşılığında daimi bir tahsildar görevlendirilmediği için yol vergisinin toplanması mümkün olmamıştır.[389] Bu değerlendirmeden de anlaşıldığı üzere Dersim'de genellikle görevli sayısını düşük tutarak giderleri azaltmaya dayalı bir idari yapılanma yolu izlenmiştir. Fakat düzenli ve sabit memurların görevlendirilmeyip bazı kişilerin geçici olarak görevlendirilmesi işleyişi aksatmış ve mali kayıplara sebep olmuştur.

Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği süreçte Mamuratülaziz Valisi Ali Seydi tarafından 11 Eylül 1919'da gönderilen şifreli telgrafa göre, birkaç kez talep edilmiş olmasına rağmen 1919 yılında maliye bakanlığı tarafından Dersim'e yeterli miktarda ödenek gönderilmemiş, bundan dolayı son 3 ay maaşını alamayan jandarma erleri birer birer silahlarını ve vazifelerini bırakmaya başlamıştır. Asayiş yönünden önemli görülen ve kışkırtılmaya müsait olan Dersim sancağında, askerî kuvvet yetersizliğinden kaynaklanan güvenlik zafiyetinin yaşandığı bu dönemde, eşkıya reislerine yönelik tutuklama emirleri bile uygulanamamıştır.[390]

Eylül 1920'de görevlilerin ısrarlı takibine rağmen askerlikle mükellef olan birçok kişi askerliğe rağbet etmemiş ve firar hadiseleri yaşanmaya devam etmiştir. Elaziz vilayet jandarmasının 4 aylık maaşları ve Dersim liva jandarmasının 8 aylık maaşları ödenememiştir. Bundan dolayı jandarmanın düzeni bozulmuş, zabitlerin ve erlerin maaşını alamamasından ve yaşadığı mali sıkıntılardan kaynaklanan bu düzensizlik vilayetin asayişini olumsuz etkilemiştir. Devlet güçlerinin sayı ve nitelik bakımından zayıf olduğunu gören Dersim aşiretleri bir taraftan Kemaliye, Arapgir,

[389] *BOA.* Fon DH.İD., D.N. 211, G.N.63 (5.2/5.3/8.2).
[390] *BOA.* Fon DH.EUM.AYŞ., D.N. 14, G.N. 100 (13).

Harput, Çemişgezek, Çarsancak kaza ve köylerine düzenledikleri saldırılarla buraları yağmalamış, diğer taraftan toplumu kışkırtan propagandacıların etkisiyle Kürtlere bağımsızlık verildiğini iddia ederek, devlet memurlarını kovmaya ve kendi idarelerini kurmaya çalışmıştır. Hatta aşiretler kendilerine tabii olmayacak köyleri yakmak ve talan etmekle tehdit etmiştir.[391] Savaş süreciyle birlikte yaşanan mali sıkıntıların da etkisiyle askerî kuvvetlerde ortaya çıkan düzensizlik sancağın emniyet ve asayişini daha sorunlu hâle getirmiştir.

Dersim'de devlet görevlileri, aşiret saldırılarından kaynaklanan güvenlik kaygılarının yanı sıra mali nedenlerden dolayı da rahat bir şekilde görev yapamamıştır. Jandarma görevlileri birçok dönem yıllık maaşının tamamını alamamıştır. Dersim'in coğrafi şartlarından dolayı bir subay için şiddetle ihtiyaç duyulan binek hayvanı devlet tarafından binbaşı altı rütbedeki subaylar için temin edilememiştir. Kişi şahsi bütçesinden alabilirdi ki buna da her subayın ekonomik imkânları müsait değildi.[392] Dersim'de kiralanacak ev çok az bulunuyordu. Olanlar da çok pahalı olduğu için idareciler zorluk çekmekteydi. Bunun da etkisiyle bazı dönemler Dersim mutasarrıfları Hozat'ta değil Kemah kazasında ikamet etmiştir.[393] Dersim sancağı üçüncü sınıf liva statüsünde olduğu gibi kaza ve nahiyeleri de aynı statüdeydi. Bu da maaşların düşük olmasına sebep oluyordu. Mahalli idareciler ekonomik şartların düzelmesi amacıyla livanın ikinci sınıf statüye çıkarılması için başvuruda bulunduysa da olumlu sonuç alınamadı.[394]

Maaşların düşük olması, zamanında ve tamamının ödenmemesi, günlük hayatta ihtiyaç duyulan tüketim mallarının bulunamaması veya pahalı olmasından dolayı yeterince temin edilememesi devlet görevlilerinin bir kısmının yolsuzluk, irtikap gibi gayriahlaki yollara tevessül etmesinde ve azledilmesinde etkili oldu. Ayrıca bu durum görevlilerin bir kısmının ilk fırsatta başka bir yere tayin istemek üzere Dersim'e gelmesine ve burada kalıcı olmamasına hatta ailesini getirmemesine sebep oldu. Böylece görevliler kısa süre içerisinde Dersim'den tayin isteyerek gitti ya da istifa etti. Bu da sancak ve kazalardaki sorunların yöneticilerin bir kısmı tarafından önemsenmesine ve içselleştirilmesine, dolayısıyla kalıcı ve etkili çözümler üretilmesine engel oldu.

---

[391] *ATASE.* İSH. S.N. 4924, K.N. 632, G.N. 166ac.
[392] *Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları, Harbiye'den Dersim'e (1890-1914)*, s. 168.
[393] Abdulkadir Gül, Ali Rıza Özdemir, *Dersimliler Ermeni mi?* s. 200.
[394] Abdulkadir Gül, 2015 (b), a.g.m., s. 41.

Sonuç olarak Dersim'le ilgili hazırlanan raporların birçoğunda benzer mali sorunlara vurgu yapıldı. Çünkü bu sorunlar süreklilik arz etti. Dersim'in üretim şartları ve vergi toplama usulü Cumhuriyet Dönemi'ne kadar benzer şekilde devam ettiği için sancağın gelirleri ve memurların ekonomik durumu da bu minval üzere devam etti. Bu durum ekonomik ve idari sorunların yanı sıra memurların uygulamalarından kaynaklanan sorunların da devam etmesine sebep oldu.

2.3. Yargı Süreci İle İlgili Sorunların Asayiş Üzerindeki Olumsuz Etkisi

2.3.1. İdari Taksimat ve Coğrafi Şartların Yargı Sürecinde Sebep Olduğu Aksamalar

Dersim sancağında yaygın olan suçlar: Köy basma, yol kesme, adam öldürme, sirkat olarak tanımlanan mal ve hayvan hırsızlığı, kız ve kadın kaçırma, kan davası gütme, adi kavgalar, darp, toprak ve sınır meselesi kavgalarıdır. Bu tür asayiş hadiseleri geleneklere bağlı olarak "cemaat yapma usulüyle" çözülmediği ve mahkemeye intikal ettirildiği takdirde ilgili kişiler hakkında gıyaben veya vicahen yargılama yapılırdı. Fakat idari sınırlar ve coğrafi şartlar zaman zaman hukuki süreci zorlaştırdığı gibi ilgili kişilerin usule uygun şekilde yargılanmasını da engellerdi. Bu sorun raporlarda sürekli dile getirilerek, tedbir alınmaya çalışıldığı hâlde Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarına kadar giderilemedi.

1887 yılında Dersim'den yapılan başvuru neticesinde Adliye Nezareti bir rapor hazırladı. Buna göre, Dersim sancağında Liva Mahkemesi bulunmadığı için, Dersim'in kazalarında bulunan Bidayet Mahkemelerinde görülen bazı cinayet davalarının tahkikat evrakının Erzincan Bidayet Mahkemesine gönderilme zorunluluğu bulunmaktaydı. Erzincan'ın yaya olarak yaklaşık 30-40 saatlik mesafede olması ve kışın zorlu şartları, zanlı ve şahitlerin Erzincan'a ulaşmasını imkânsız hâle getirmekteydi. Bu durum mahkemelerin ertelenmesine ve beraat edecek kişilerin tutuklu kalmasına neden olmaktaydı.[395]

4. Ordu Komutanı'nın raporuna göre, 1890 yılında Erzincan'a 3-4 saatlik yürüme mesafesinde bulunan birçok köy Pülümür'e ve Tercan'a yakın bazı köyler de Erzincan'a bağlıydı. Bu köylerde yaşayanlar kış mevsiminde karlı dağları aşarak devlet dairelerine ulaşamadığı için, ilgili kurumlar işlenen suçlardan ve cinayetlerden zamanında haberdar edilemiyordu. Bu da takip edilemeyen suçların ve asayişsizliğin

[395] *BOA.* Fon İ.MMS., D.N. 90, G.N. 3836 (1.1).

yaygınlaşmasına zemin hazırlıyordu.[396] Benzer şekilde Dersim mutasarrıfı Hüseyin Şükrü Paşa'nın hazırladığı rapora göre, Hozat'a yaya olarak 2 saatlik mesafede bulunan Dere nahiyesi yaya olarak 7-8 saatlik mesafede bulunan Mazgirt kazasına bağlıdır. Nahiye ile Mazgirt arasında bulunan Munzur Nehri halkın Mazgirt'e ulaşmasını imkânsız hâle getirmektedir. Bu durum davaların görülmesine ve hukuki yaptırımların uygulanmasına engel olmaktadır. Dolayısıyla şahıslar arasında husumet, yaralama ve cinayet hadiseleri devam etmiştir.[397]

20. yüzyıl başlarında Dersim'de idari yapı, sınırlar ve hukuki düzen dikkate değer bir değişikliğe uğramadığı için bu sorunlar devam ederek Cumhuriyet Dönemi'ne miras kalmıştır. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, 1931 yılında gerçekleştirdiği teftiş seyahatinden sonra geçmişten tevarüs eden bu tür sorunlara değinmiştir. Kaya'ya göre, genellikle suçların cezasız kaldığı Dersim'de, idari kurumlar ve mahkemeler, itaatkâr halk üzerinde etkili olmasına rağmen güvensizliğin kaynağı olan aşiretler ve asiler üzerinde etkisiz kalmakta bu da ağaların nüfuzunu arttırmaktadır.[398]

Umumi müfettiş Abdullah Alpdoğan 1936 yılında yaptığı değerlendirmede, Dersim'de düzenin sağlanamamasının nedenlerini sayarken özellikle adli süreçle ilgili eksiklere değinmiştir. Ona göre, her idari merkezde mahkeme bulunmaması, bölgeye tecrübesiz hâkimlerin gönderilmesi adli süreçte aksaklıklara sebep olmaktadır. Ayrıca Dersim'de yol ve köprülerin yetersiz olması, yüksek dağlar ve debisi yükselen nehirler zanlıların mahkemeye zamanında ulaşmasını engellemektedir.[399] Neticede kişinin mahkemeye zamanında gidememesi suç oluşturduğu gibi bu durum yeni suçların işlenmesine de zemin hazırlamıştır.

Değerlendirmeler açıkça göstermektedir ki devletin coğrafi şartlardan ve güvenlik kaygılarından dolayı uygulamak zorunda kaldığı idari taksimat adli işleyişi kesintiye uğratmıştır. Bu da Dersim'de asayiş olaylarının artarak devam etmesine zemin hazırlamıştır.

---

[396]*BOA*. Fon Y.A.HUS., D.N. 235, G.N. 76 (5.1).
[397]*BOA*. Fon Y.EE., D.N. 131, G.N. 34 (1.4).
[398]*Dersim Raporu*, s. 261; Doğan Korhan, *Mustafa Kemal Atatürk Dönemi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikası (1930-1938),* s. 319, 320.
[399]Murat Zeytinli, *Zorunlu Göçler ve Türkiye'de Dersim 1938 Örneği*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2012, s. 289, 290.

2.3.2. Yargı Makamlarında Görülen İhmal, Suistimal ve Gecikmeler

Topluma ve devlete karşı sürekli suç işleyen eşkıya karşısında caydırıcı olabilmenin en etkili yolu hukuk ve adalet ile ilgili uygulamalardır. Bu da mahkemelerin işleyişi, ceza ve hükümlerin uygulanma şekliyle doğrudan alakalıdır. Suçluları cezalandırması gereken mahkemeler, zanlıları yargılama şekli ve hapishaneler, Dersim'de suç işlenmesini yeterince engellemediği gibi zaman zaman asayiş sorunlarına neden olmuştur.

Dersim'de idareci ve görevlilerin zaafları zaman zaman adaletin mahkemeler yoluyla tecelli etmesini engellemiştir. Bu bağlamda aşiret ağaları ve nüfuz sahibi bazı kişiler, kimi zaman adli merciler ve memurlar üzerindeki etkisini kullanarak kendi suçunu aşiretin belirlenmiş bir mensubuna mal edebildiği gibi[400] kimi zaman da kesin olmayan veya uydurma delillerle ilgili davayı kazanabilmiştir.[401] Devlet görevlileri ve toplum nezdinde etkinliği olan ağaların, tutuklu ve hükümlü yakınlarını, para karşılığında hapisten kurtarmak için teşebbüse geçtikleri de vakidir.[402] Neticede 1908'li yıllara gelindiğinde ağalar da dahil 1200 kadar cinayet hükümlüsü veya zanlısı, kanun dışı unsurların da etkisiyle yakalanamadığı için toplum içerisinde yaşamını devam ettirmiştir.[403]

Maaşlarının düşük olmasının yanı sıra kötü ahlaklı olmalarının da etkisiyle bazı memurlar kanun dışı yollara tevessül etmiştir. Memurlar, şahsi menfaat temin etmek amacıyla kişilere suç isnat ettikleri gibi yakalayamadıkları bazı kişileri zaman zaman asi göstermiştir. Bu durum hem aranan şahısların idari merkezlere gidememesinde ve davalarının vicahen yürütülememesinde hem de Dersim'in kötü şöhretinin yayılmasında etkili olmuştur.[404] Ayrıca idari merkezlere gidemeyen bu tür kişilere, aşiret liderlerinin de etkisiyle, işlemedikleri birçok suç isnat edilmiştir. Böylece bu kişiler kendi köylerinin dışına çıkamayacak hâle getirilmiştir.[405]

Dersim'de kurum içi ve kurumlar arası işleyişten kaynaklanan süreç de zaman zaman adaletin tecelli etmesini geciktirmiş veya engellemiştir. 1914 yılında Mazgirt Seyyar Jandarma Taburunda görevli Hozatlı bir jandarma, başka bir jandarmanın karısını cebren kaçırmıştır. Zanlının yerel mahkeme ve Divan-ı Harbi Örfi

[400]Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, s. 118.
[401]*BOA*. Fon Y.EE., D.N. 131, G.N. 34 (1.3).
[402]Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, s. 139.
[403]*BOA*. Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (6.1).
[404]*BOA*. Fon Y.EE., D.N. 131, G.N. 34 (1.3/1.4).
[405]Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, s. 62, 67.

Mahkemelerinden hangisinde yargılanacağı hususunda karışıklık yaşanması üzerine Adliye Nezaretine başvurulmuştur. Nezaret de Şuray-ı Devlet Reisliğinden görüş istemiştir. Hadisenin seferberlikten önce ve vazife dışında gerçekleşmesinden dolayı yerel mahkeme tarafından gereğinin yapılmasının uygun olacağı bildirilmiştir.[406] Belgelerden anlaşıldığı üzere 1917 yılında şahsın hangi mahkemede yargılanacağı kararlaştırılmıştır. Toplumsal ve ailevi bakımdan ciddi bir mesele olduğu için bir an önce müdahaleyi gerektiren ve devam etmekte olan bir suç hadisesi olmasına rağmen, yaşanan yetki karmaşası davayı ve adaletin tecellisini geciktirmiştir. Adaleti geciktiren bu tür durumlar toplumun adalete olan güvenini sarstığı gibi insanların, meselelerini mahkemeye götürmek yerine, kendi usulleri ile (cemaat yaparak, intikam veya şiddet yoluyla) çözmek istemelerine zemin hazırlamıştır.

1917 yılında seferberliğin etkisiyle Çemişgezek Kaza Mahkemesi işlerinin büyük bir kısmını erteler.[407] 1919 yılında ise Mazgirt bölgesinde geçmişte yaşanmış bazı hadiselere yönelik yapılan bazı şikayetler toplumsal kargaşaya sebep olur. Şikayette (muhtemelen 1916 yılındaki aşiret isyanları sırasında) ordu bünyesinde hareket eden milis kuvvetlerin bazı kişileri katlettiği ve çeşitli suçlar işlediği iddia edilir. Bunun üzerine Dersim savcısı soruşturma başlatarak bazı kişileri tutuklar. Mazgirt savcısı, Dersim savcısına gönderdiği telgrafta, huzur ve düzene ihtiyaç duyulan savaş döneminden geçildiği için bu tür yargılamaların intikam hissine sebep olacağını gerekçe göstererek bu tür şikayetlerin dikkate alınmamasını talep eder.[408]

1923 yılında Kiğı adliyesi, gıyaben mahkum ettiği ve daha sonra teslim olan Kureyşanlı Mehmet Çavuş çetesiyle ilgilenmeyerek, gerekli yasal işlemleri yerine getirmez.[409] Bahsedilen örnekten anlaşıldığı üzere adli merciler zaman zaman yürüttükleri soruşturmaları takip etmemek gibi sorumsuz davranışlar sergilemiştir.

2.3.3. Hapishaneden Firar Etme ve Adam Kaçırma

Dersim'de hapishaneden kaçmak aşiret mensupları açısından sıradan bir durum hâline gelmiştir. Aşiret mensupları ve Dersim'le temas hâlinde olan bazı kişiler, Dersim'de bulunan hapishanelerin yanı sıra çevre illerdeki hapishanelerden kaçma veya adam kaçırma eylemlerine girişmiştir.

---

[406]*BOA*. Fon ŞD., D.N. 3202, G.N. 52 (1.1/2.1/3.1).
[407]*BOA*. Fon DH.İ.UM.EK., D.N. 35, G.N. 53 (1.1).
[408]*BOA*. Fon BEO., D.N. 4591, G.N. 344285. (5.1).
[409]*BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 6, G.N.34, S.N. 30.2.

1891 yılında Çarsancak köylerinden hayvan çalan Bahtiyarlı Aşireti'ne mensup Mamo ve adamları yargılandıktan sonra Hozat hapishanesine gönderilmiştir. Fakat Mamo bir süre sonra hapishaneden firar etmiştir.[410] 1907-1908 isyanlarında Seyit Rıza'nın kardeşi Seyit Ağa, Koçuşağı Aşireti reisi İdare İbrahim Ağa, Maksuduşağı reisi Kasımoğlu Munzur aldıkları yedi buçuk yıllık cezalarının infazı için Diyarbekir hapishanesine gönderilmiştir.[411]

1908 isyanına katılan Koçuşağı Aşireti reisi İdare İbrahim kendisine vaatte bulunularak yakalanmış sonra Diyarbekir hapishanesine gönderilmiştir. İdare İbrahim, hapishanede iki yıldan fazla kaldıktan sonra firar etmiş ve Dersim'e gelerek asi hareketlerine devam etmiştir.[412] Benzer şekilde birçok suç işlemiş olan Maksuduşağı Aşireti reisi Munzur, bir dönem hapse atılmışsa da bir süre sonra firar etmiştir.[413] Mutasarrıf Sait Bey döneminde Dersim hapishanesinden firar etmiş olan bazı kişiler 1912'de Kalan-Mercan civarında eşkıyalık yapmaya devam etmiştir.[414]

Bolatlı(?) Aşireti reislerinden Seyithan Ağa cinayet suçundan dolayı almış olduğu hükmünü ifa etmesi için Erzurum'da hapsedilmiştir. 1916 yılında Erzurum'un Ruslar tarafından işgal edilmesinden dolayı Erzincan'a sevk edilen Seyithan Ağa yolda firar ederek köyüne gitmiştir.[415]

Dersim bölgesinde de etkin bir çete reisi olan ve Kürtçülük faaliyetleri çerçevesinde silahlı eylemde bulunan Kımıl Aziz 1920'de Divriği'de tutuklanır. Fakat bir süre sonra kaçarak Koçgiri İsyanı'na katılır.[416] Birlikte hareket ettiği düşünülen Baytar Nuri'nin Aralık 1920'de Divriği hapishanesinden kaçma girişimi ise sonuçsuz kalır.[417]

Dersim'de mahkumlar hapishaneden firar ettiği gibi, çok sık görülmese de, mahkumların yakınları tarafından gerçekleştirilen silahlı baskınla hapishaneden kaçırıldıkları da vakidir. 1920 yılında Dersim sancağında görevli jandarma komutanı İzzet ve Savcı Şükrü Efendi vazifeyi ve sorumluluğu Mülazım (teğmen) Adil Efendi'ye bırakarak bir bahaneyle Dersim'den uzaklaşır. Bu sırada Karaballı Aşiret reislerinden Timur Ağa, adamlarıyla beraber Hozat merkezindeki hapishaneye baskın yaparak,

[410]Abdulkadir Gül, 2015 (c), a.g.m., s. 20.
[411]Karabekir, *Kürt Meselesi*, s. 83, 94-96.
[412]Karabekir, *Kürt Meselesi*, s. 79, 96.
[413]*Dersim Raporu*, s. 119.
[414]*BOA.* Fon DH.H., D.N. 56, G.N.5 (5.1/14.1).
[415]Karabekir, *Kürt Meselesi*, s. 103.
[416]Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 65.
[417]Dersimi, *Hatıratım Dersim'den Halep'e Bir Muhalifin Yaşamı (1892-1973)*, s. 122.

tutuklu olan oğlu Hasan'ı kaçırır. Hapishanenin güvenliğinden sorumlu olan komutan, eşkıya sayısının fazla, jandarma kuvvetinin az olması sebebiyle fazla can kaybı yaşanacağını düşünerek eşkıyayla çatışmaya girmez. Bu olaydan dolayı mahkemeye çıkarılan Adil Efendi suçlu bulunarak cezalandırılır.[418] Bu durum, Dersim'de asıl sorumluların görev yerlerini terk ederek sorumluluktan kaçtıklarını gösterdiği gibi sancak merkez hapishanesinde bile yeterli güvenlik önlemi alınamadığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Benzer şekilde Koçgiri İsyanı sürecinde Azamet Bey'in yönetimindeki bir çete Suşehri hapishanesine silahlı baskın yaparak 2 adamını kaçırır.[419] Her ne kadar bu dönemde savaş ve isyanların etkisi olsa da Dersim'de sürekli jandarma kuvvetlerinin eksikliğinden kaynaklanan zafiyet yaşanmıştır.

2.3.4. Suçluların Affedilmesinin Asayiş Üzerindeki Olumsuz Etkisi

Osmanlı Devleti, Dersim'de asayiş ve düzeni sağlamaya çalışırken iki uç politika sergilemiştir. Devlet, isyan esnasında genelde asileri toplu cezalandırırken, sükuneti sağlama sürecinde ise umumi veya hususi af ilan etmiştir. Af uygulaması çeşitli gerekçelere bağlı olarak, asi aşiret liderlerinin talebinin olumlu karşılanmasıyla ya da doğrudan idarecilerin talebiyle gerçekleştirilmiştir. Bu uygulamayla zaman zaman hükümlü, tutuklu ve zanlılar serbest bırakılmış zaman zaman da yargılama ertelenerek dolaylı yoldan zanlının affedilmesi yoluna gidilmiştir. Hırsızlık olaylarında ise genellikle eşkıyanın gasbettiği malın bir kısmı ya da tamamı geri alındıktan sonra olay mahkemeye intikal ettirilmeden ve suçlu cezai işlem görmeden, ilgililere yapılan birkaç nasihatle geçiştirilmiştir.

İsyan eden aşiretler, birçok defa isyanın belli bir aşamasından sonra şartlı olarak teslim olmuştur. Bunun nedenleri, aşiretlerin askerin gücü karşısında çaresiz kalması, asi liderlerin öldürülmesi, idarecilerdeki zafiyet ve bunun aşiret liderlerince kullanılmak istenmesi, kış mevsiminin yaklaşmasından dolayı zaman kazanarak askeri oyalamak ve askerin geri çekilmesini sağlamak şeklinde sıralanabilir.

Devlet yetkilileri de genellikle suçluların affedilmesinden yana bir tavır sergilemiştir. Bu çerçevede vali ve mutasarrıflar Dersim sancağında zanlı ve suçluların affedilmesi için çeşitli gerekçeler öne sürmüştür. Bunlar, asayişi sağlayarak yeni hadiselerin çıkmasını önlemek, baskı yapan aşiretlerin karışıklık çıkarmasını

[418]*BCA*. Fon K. 30.18.1.1, K.N. 6, G.N. 43, S.N. 11.1/11.8.
[419]Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, s. 173.

engellemek, aşiretler üzerinde olumlu etki bırakmak, diğer asi reislerin teslim olmasını sağlamak, hükûmete bağlılığı arttırmak, önceki uygulamalarla tutarlılığı sağlamak, aşiretlerde intikam hissine sebep olmamak, bazı bedevi aşiretleri ve reislerini medenileştirmek, aşiretler arasında husumet ve nefret oluşmasını engellemek, sancak genelinde gıyaben mahkum edilmiş kişi sayısının fazla olması, masraf ve zorluğundan dolayı yeni bir askerî sefer düzenlenmesini önlemek, kısa görev sürelerinde yeni hadiselerle muhatap olmamak şeklinde sayılabilir.

Devlet yetkilileri, suçlu affını asayişi sağlamaya yönelik bilinçli bir devlet politikası olarak uygulamış görünseler de af politikasının farklı amilleri de vardır. Yazışmalara kısmen yansıyan bu nedenler, yetkililerin ve hükûmet kuvvetlerinin güçsüzlüğünden kaynaklanan zafiyetle alakalıdır.

Devletin bölgeye hâkim olamaması birçok idari soruna zemin hazırlamıştır. Askerî kuvvetlerin yetersizliği idarecileri aciz ve çaresiz bırakmıştır. Bu durum kalan sürelerini sorunsuz tamamlamak isteyen mülki ve askerî idarecilerin bir kısmının risk almaktan kaçınmasına, sorunu geçici çözümlerle öteleyerek haleflerine devretmesine sebep olmuştur. Merkezi otoritenin hâkimiyet kuramamasını fırsata dönüştüren yağmacı aşiretler ise gasp, hırsızlık ve cinayetlere devam etmiştir. Askerî harekât gerçekleştirildiği dönemlerde ise nüfuz sahibi aşiret mensupları cezalarının affı için birçok defa "arz-ı dehalet" görünümü altında tehdit ve baskıda bulunmuştur. Bu tür durumlarda idareciler çözüm yolu olarak mahkumları affetmek zorunda kalmıştır. Böylece yetkililer birçok defa yaptıkları gibi suçun ve suçlunun üstüne gitmek yerine af yoluyla düzeni sağlamaya çalışmıştır.

Sancağın hususi durumu ve merkezin uyguladığı politikadan dolayı mutasarrıf ve komutanlar Dersim'de genellikle 1-2 yıl gibi kısa süre görev yapmıştır. Bu yetkililer, devletin veya şahıslarının menfaati için olaya pragmatik açıdan bakarak af uygulamasına başvurmuştur. Bu yapılırken geçmişte uygulanan afların sıklığı ve gerekçesindeki amaca ulaşılabilirlik düzeyi dikkate alınmamıştır. Genelde 15-20 yıl gibi uzun bir süre aşiretin başında kalan aşiret reisleri ise defalarca affa şahit oldukları ve neticede affa uğrayacaklarını bildikleri için pervasızca hareket etmeye devam etmiştir. Ayrıca aşiret liderleri, affedilmiş olmayı saha hâkimiyeti için kendi lehine bir propaganda aracı olarak kullanmıştır. Hamasetin çok önemsendiği toplumda bu durumu kendi başarısı şeklinde aktararak toplum nazarında şahsını daha da yüceltmiştir.

Neticede idari mekanizmanın etkisizliği sadece aşiret liderlerine değil, kademeli olarak aşiret mensuplarına da yansımıştır.

Suçlu ve zanlılara af uygulanması konusunda bütün yetkililer aynı düşünceye sahip değildir. Vali ve mutasarrıfların bir kısmı af politikasını destekleyip uygulamaya çalışırken, Dersim ıslahatının başarılı olabilmesi için çeşitli layihalar hazırlamış olan yetkililerden bazıları ise af politikasının zararlı yönlerine değinmiştir. Hayri Bey 1908 yılına ait layihasında, Ali Şefik Bey'in Dersim reislerinin çoğunu Divan-ı Harp Mahkemesinde mahkum ettirmesini düzeni sağlayıcı bir adım olarak değerlendirirken, Vali Fikri Paşa ile Fırka-i Islahiye Komutanı Fazlı Paşaların, reisleri tahliye etmesini asayişe zarar veren bir eylem olarak değerlendirmiştir.[420] Mutasarrıf Celal Bey de raporunda, ağaların sürgün edilmesiyle kısmen düzenin sağlandığını fakat Fikri Paşa tarafından affedilmeleri sonucu, ağaların tekrar Dersim'e gelmesiyle fenalıkların başladığını, idarecilerin tedib harekâtlarında müsamaha göstermelerinin asayiş sorunlarını peyderpey arttırdığını belirtmiştir.[421] Özellikle de Doğu Dersim'de isyancı aşiretlerin sözlü teminatına güvenilerek affedilmeleri olumsuz sonuçlar doğurmuştur.[422] Raporlarda af uygulamasının zararlarına yönelik makul eleştiri ve tespitler yapılmış olmasına rağmen sonraki süreçte af politikası benzer şekilde devam etmiştir. Af uygulamalarına yönelik bazı somut örneklerin verilmesi meselenin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır:

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ilk yarısında Dersim'de düzenlediği üç büyük askerî harekâtta ilerleyebileceği son noktaya kadar gittikten sonra aşiretlerin talebini kabul ederek isyancıları affetmiştir.[423] 19. yüzyılın ikinci yarısında da benzer politika uygulanarak, isyancılar affedilmiştir.

Bir süreden beri isyan hâlinde olan firari Keko Ağa ve Ferhaduşağı Aşireti'nden Alişir Ağa'nın torunu 1892 yılında teslim olunca affedilirler.[424] Çemişgezek çevresinde soygun eylemleri gerçekleştiren Mahmut Ağa ve Küçük Ağa 1893 yılında teslim olur. Sözlerine sadık olmadıkları bilinen bu kişiler, diğer reislerin teslim olmasını sağlamak ve bu kişileri *"medeniyete dahil etmek"* amacıyla affedilir. Fakat padişahlık makamından bu affın tekrar görüşülmesi emredilir.[425]

---

[420]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (4.1).
[421]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (6.1); *Dersim Raporu*, s. 228.
[422]Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar,* s. 75.
[423]Fatih Gencer, a.g.m., s. 240.
[424]*BOA.* Fon İ.ŞD., D.N. 106, G.N. 6325 (1.1).
[425]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1317, G.N. 11 (2.1/3.1/5.1).

Ali Şefik Paşa'nın hezimetle neticelenen askerî harekâtı üzerine Hayri Bey'i de yanına alan Elaziz Valisi Nasuhi Bey, Çemişgezek'e giderek Koçuşağı Aşireti'nin isyanını sulh yoluyla çözmek ister. Gönderilen haber neticesinde Koçuşağı Aşireti reisi Ahmet Ağa ve reislerden Süleyman Çavuş Çemişgezek'i kuşattıktan sonra, silahlı bir şekilde yetkililerle görüşmeye gelir ve bu şekilde af talebinde bulunur. Af talebi yetkililerce kabul edilerek mesele çözülmüş olur. Hayri Bey'e göre bu olay sonraki süreçte Dersim aşiretlerinin pervasızca hareket etmelerinin en önemli sebeplerinden biri olacaktır. Nitekim 1908 yılına gelindiğinde birçok reisle beraber Süleyman Çavuş'un asi faaliyetlerine devam ediyor olması[426] af politikasından istenilen sonucun elde edilmediğini göstermesi bakımından önemlidir.

Neşet Paşa'nın 1908 yılında gerçekleştirdiği askerî harekâtla aşiretlere karşı önemli bir başarı elde edileceği sırada Meşrutiyet ilan edilir. Meşrutiyet'in ilan edilmiş olması ve Dersim'de gıyaben mahkum olanların sayısının fazla olmasından dolayı Dersim'de umumi af ilan edilir. 4. Ordu Müşiri ve Erzincan mutasarrıfı affın Meşrutiyet'in ilanından sonra işlenmiş suçlar için de geçerli olmasını ister. Ayrıca Müşir İbrahim Paşa, idamına karar verilen üç kişinin idam yerine alt kademe bir ceza ile cezalandırılmasını talep eder. Fakat Elaziz valisi ve Dersim mutasarrıfı af talebine şiddetle karşı çıkar. Elaziz Valisi Mehmet Ali Bey özellikle Koçoğlu İdare, Kasımoğlu Munzur ve Aydınoğlu Timur Ağanın idam edilmesinin Dersim'in tedip ve ıslahına olumlu tesir edeceğini düşünmektedir.[427] Oysa İbrahim Paşa Dersim'de sürekli askerî harekât yapılarak sorunların çözülmesinin mümkün olmadığını, toplum nazarında kahramanlıklarıyla tanınan bu tutukluların ceza almasının intikam hissine sebep olacağını ve azılı suçluların tamamı yakalanmadan tutuklulara ceza verilmesinin adil olmayacağını düşünmektedir.[428]

İbrahim Paşa'nın taleplerinin geneli yerine getirilir ve muhtemelen bu üç suçlunun idam cezası hapis cezasına dönüştürülür. Bu dönemde Dersim'deki aşiret reislerinin bir kısmı cezalandırılırken bir kısmı affedilir. Buna rağmen Dersim aşiretleri soygun ve gasp gibi eylemlerine devam eder.[429] Bu da kısmen başarılı olan askerî harekâtın uzun vadede sonuçsuz kalmasına sebep olur. Ayrıca Diyarbekir hapishanesine

[426]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (2.1/4.1).
[427]*BOA.* Fon MV., D.N. 130, G.N. 76 (1.2); *Dersim Raporu*, s. 175, 184, 185.
[428]*Dersim Raporu*, s. 175, 185.
[429]*Dersim Raporu*, s. 186.

gönderilen Koçuşağı Aşireti reisi İdare İbrahim[430] ve Maksuduşağı Aşireti reisi Munzur Ağa Diyarbekir hapishanesinden firar ederek asi hareketlerine devam eder.[431] Kasımoğlu Munzur ise 1921 yılında Koçgiri İsyanı'na katılır.[432] Bütün bu hadiseler göz önünde bulundurulduğunda suçlu affının uzun vadede idari işleyişe ve toplumsal düzene zarar veren bir politikaya dönüştüğü görülmektedir.

Dersim'de etkili bir şahıs olan Seyit Rıza hakkında da af uygulamasına gidilmiştir. 1908 yılında düzenlenen askerî harekât esnasında Seyit Rıza yakalanarak askerî karargâha getirilir. Muhtemelen askerî birliklere yardımcı olması yönünde taahhüt alınarak serbest bırakılır fakat bir daha karargâha dönmez.[433] Ayrıca Mercan Boğazı'nda gerçekleştirilen bir soygundan dolayı Seyit Rıza'ya 1912 yılında gıyaben idam cezası verilir.[434] Seyit Rıza livaya giderek teslim olur. Ceza vermek suretiyle Seyit Rıza'nın devletten uzaklaştırılmasının Dersim asayişi açısından sakıncalı olduğuna kanaat getirildiği için cezası affedilir.[435]

1911 yılında Pülümür'de birçok aşiretin katıldığı bir isyan çıkar. İsyana karşı düzenlenen askerî harekâttan sonra af yoluna gidilir.[436] Farklı bir isyan eyleminden dolayı haklarında yasal işlem yapılan 17 aşiret ileri geleni, Pülümür'de tutuklu bulunan 4 reisleri ve kendileri hakkında af kararı çıkarılması için 1913 yılında mahalli idareyi silahla tehdit eder. Sonuçta bu kişilerden 12'si affedilir. Bu kararda bölgeye giderek asilerle bizzat görüşen Erzincan mutasarrıfının af konusundaki ısrarları etkili olur.[437]

1919 yılında Mazgirt'te aşiretler arasında bazı sorunlar yaşanır. 17 Nisan 1919 tarihli Meclis-i Vükela Müzakeratında, mevcut durumdan dolayı kanunların buralarda aynen uygulanamayacağı ileri sürülerek Yusufan ve Demenan Aşiretleri hakkında af kararı alınır.[438] Elaziz valisi bu durumun aşiretler arasında nefret ve çatışmaya sebep olmaması için genel af talebinde bulunur. Bunun üzerine İzollu, Hıran, Şadılli, Kureyşan gibi aşiretleri de kapsayan genel bir af ilan edilir.[439]

---

[430]Karabekir, *Kürt Meselesi*, s. 79, 96.
[431]*Dersim Raporu*, s. 119.
[432]*ATASE.* İSH. S.N. 14886, K.N. 773, G.N. 101aa; Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, s. 154.
[433]*Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları, Harbiye'den Dersim'e (1890-1914)*, s. 192.
[434]Akyürekli, *Dersim Sorunu (1937-1938),* s. 39.
[435]*BOA.* Fon BEO., D.N. 4122, G.N. 309143. (1.1). Aynı içeriğe sahip farklı bir belge için bkz. *BOA.* Fon MV., D.N. 228, G.N. 15 (1.1).
[436]*Dersim Raporu*, s. 190, 191.
[437]*BOA.* Fon DH.EUM.EMN., D.N. 111, G.N. 22 (3/7/9/14/28).
[438]*BOA.* Fon MV., D.N. 215, G.N. 67 (1.1).
[439]*BOA.* Fon BEO., D.N. 4591, G.N. 344285. (2.1).

Baytar Nuri (Dersimi), 1920 yılında yasadışı ve aşiretleri kışkırtıcı faaliyetlerinden dolayı Divriği'de tutuklanır. Fakat bir süre sonra bazı aşiretlerin talep ve baskısı neticesinde Sivas Divriği hapishanesinden tahliye edilir.[440] Benzer şekilde Alişir, yürüttüğü Kürtçülük faaliyetlerinden dolayı gıyaben yargılanır fakat Dersim'de büyük bir kargaşa yaşanmasına sebep olacağından çekinen bazı idarecilerin yanı sıra Erzincan Mutasarrıfı Ali Rıza Bey de Dahiliye Vekaletinden Alişir'in affedilmesini talep eder.[441] Bunun üzerine 24 Kasım 1920'de Alişir Heyet-i Vekile kararıyla affedilir.[442] Affedilen Alişir, Dersim'den Erzincan mutasarrıfına teşekkür ve arz-ı hürmet telgrafı gönderir. Ali Rıza Bey'e göre mesele böylece bertaraf edilmiş olur.[443] Fakat sonraki süreçte Alişir'in aşiretleri kışkırtmaya yönelik faaliyetleri artarak devam eder.

Koçgiri İsyanı bastırıldıktan sonra isyanla alakası olduğu düşünülen birçok kişi hakkında hukuki süreç başlatılır. İsyanın en etkili isimlerinden olan Baytar Nuri Divan-ı Harb-i Örfi Mahkemesi tarafından gıyaben mahkum edilir.[444]

Yargılama süreciyle birlikte af talepleri de gündeme gelir. Erzincan Mutasarrıf Vekili Osman Fevzi Bey 2 Temmuz 1921'de Meclis Başkanlığına gönderdiği şifreli telgrafta, Koçgiri İsyanı'na müdahil olan Ovacık aşiretleri hakkında hukuki işlem yapılmasının karışıklık ve idari zorluklara sebep olacağını; aşiretlerin affedilmelerinin ise aşiretlerin hükûmete olan sevgi ve sadakatlerini arttıracağını belirterek af talebinde bulunur.[445]

Koçgiri hadisesinden dolayı yargılanan Alişir ve diğer isyancı elebaşların affedilmesi için Dersim, Erzincan ve Kemah arasındaki bölgede bazı karışıklıklar çıkarılmış,[446] aşiretlerin bir kısmı af talebiyle merkeze telgraflar göndermiştir. Seyit Rıza Meclis Başkanlığına gönderdiği telgrafta imalı bir tehdit yoluyla ve geçmişte ifa ettiği hizmetlerinin hatırı için, Koçgiri İsyanı'ndan dolayı yargılanan Haydar, Naki, İzzet gibi bazı kişilerin tahliye edilmesini talep etmiştir.[447]

1 Ekim 1921'de Koçgiri İsyanı ile alakası olan kişilerin affedilmesine yönelik kanun teklif edilir. Bunun üzerine Encümen, tutuklu olanların ceza alması, tutuklu

---

[440]Dersimi, *Hatıratım Dersim'den Halep'e Bir Muhalifin Yaşamı (1892-1973)*, s. 123.
[441]*ATASE.* İSH. S.N. 148, K.N. 1252, G.N. 32.
[442]*BCA*. Fon K. 30.18.1.1, K.N. 2, G.N. 21, S.N. 14.
[443]*ATASE.* İSH. S.N. 148, K.N. 1252, G.N. 32.
[444]Dersimi, *Hatıratım Dersim'den Halep'e Bir Muhalifin Yaşamı (1892-1973)*, s. 124.
[445]*ATASE.* İSH. S.N. 5621, K.N. 1164, G.N. 72ac/72ad.
[446]*ATASE.* İSH. S.N. 14899, K.N. 773, G.N.114.
[447]*BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 110, G.N. 740, S.N. 1.4.

olmayanların affedilmesi anlamına gelecek olan bu uygulamadan vazgeçilmesi gerektiğini ve isyana sebep olanlar cezalandırıldıktan sonra affın gündeme getirilebileceğini belirtir. Bu süreçte BMM tarafından milletvekillerinden oluşan bir tahkikat heyeti Koçgiri'ye gönderilir.[448] Giden tahkikat heyetinin çalışmaları neticesinde, ilk önce tutuklu bulunan 410 kişiden 232'si serbest bırakılır,[449] daha sonra da peyderpey tutukluların geneli hakkında af uygulamasına gidilir.[450]

Birçok kişinin af talebinin aksine Koçgiri hadisesi ile ilgili hatalı değerlendirmeler yapıldığı için isyancılara çok yumuşak muamelede bulunulmasının şekaveti şiddetlendirip arttıracağı yönünde görüşler de mevcuttur.[451] Neticede alınan kararlarda ne bu değerlendirme ne de encümenin bahsedilen değerlendirmesi etkili olmuştur.

Koçgiri İsyanı, bağımsızlık savaşı vermekte olan TBMM'nin elini zayıflatarak, meclisin hem işgalci devletlerle hem de isyancılarla mücadele etmesine sebep olmuştur. İsyandan, ilgili ilgisiz binlerce insan ve yüzlerce köy etkilenmiştir. Buna rağmen isyan sonrası Zalim Çavuş lakaplı Hüseyin Ağa ile kardeşi Mehmet'in idamı dışında[452] önemli denilebilecek bir cezai müeyyide uygulamasına gidilmeyerek kişiler affedilmiştir. Osmanlı Devleti'nde onlarca defa uygulanan bu politika, bir anlamda miras kalarak I. TBMM Döneminde[453] ve Cumhuriyetin ilk yıllarında benzer şekilde fayda umularak uygulanmaya çalışılmıştır.[454]

Neticede Dersim'de sürekli başvurulan af uygulaması bir yönüyle devletin zafiyetinin kanıtı olurken diğer taraftan yargının etki gücünü kıran en önemli uygulamalardan biri olur. Çünkü asayiş olaylarında yargı kararlarının en büyük tesiri caydırıcılık ilkesi olmasına rağmen, Dersim'de geleneksel hâle getirilen af uygulaması hukuki caydırıcılığın önünde büyük bir engel oluşturur. Bu durum affa tabi olan kişilerin sözlerinde durmayarak, alışkın oldukları suçları defalarca işlemesine ve suçla mücadelede başarısızlığa sebep olur. Böylece Dersim'de sorunlar sarmala dönüşerek devam eder.

---

[448]Fatma Eda Çelik, "1921: Savaş Yönetimi ve Yönetimin Merkezileşmesi", s. 834.
[449]*BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 110, G.N. 740, S.N. 1.3.
[450]Fatma Eda Çelik, "1921: Savaş Yönetimi ve Yönetimin Merkezileşmesi", s. 875-908.
[451]*ATASE.* İSH. S.N. 14899, K.N. 773, G.N.114aa.
[452]Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, s. 233.
[453]*BCA*. Fon K. 30.18.1.1, K.N. 2, G.N. 21, S.N. 14.
[454]*BCA*. Fon K. 30.18.1.1, K.N. 15, G.N. 49, S.N. 11.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SİYASİ MAHİYETLİ OLAYLARIN ASAYİŞ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

3.1. Şahısların Toplumu Yönlendirme ve Kışkırtma Faaliyetleri

Dersim'de zaman zaman şahısların toplumu kışkırtması neticesinde bazı asayiş hadiseleri yaşanır. Bu kışkırtmalarda sosyal, ekonomik ve siyasi nedenler etkili olur. Siyasi nedenler, özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte öne çıkar.

1903 yılında Çarsancak'ın nüfuzlu şahıslarından Osman Bey'in Dersim'in Yusufanlı, Menanlı, Alanlı Aşiretlerini kışkırtması ve teşvik etmesi sonucunda, bu aşiret mensuplarından oluşan eşkıya, Paşavenk köyüne baskın yaparak halkın malına ve namusuna yönelik saldırılarda bulunur.[1]

1919 yılında Dersim'deki birçok aşiret ileri geleni bir araya gelerek Harbiye Nezaretine ortak bir telgraf göndermiştir. Telgrafta, Kemah, Kuruçay, Arapgir, Divriği gibi bölgelerin vergisini toplamakla yükümlü şahısların kışkırtmaları neticesinde Koçuşağı Aşireti'nin çevre köylere saldırmaya başladığı ve bu durumun büyük kargaşaya sebep olacağı belirtilmiştir.[2] Bu olayda, vergi toplamaya memur edilen görevlilerin Koçuşağı gibi asi bir aşiretle temas hâlinde olması ve bu aşireti kışkırtması dikkate değer bir durumdur.

1919 yılında yapılacak olan milletvekili seçimlerinde Binbaşı Hasan Hayri Bey aday olur. Seçim sürecinde Hayri Bey'in aşireti olan Karaballı Aşireti'ne mensup kişiler, Mazgirt ve Nazımiye halkını tehdit ederek, mutasarrıflık merkezine de tehdit telgrafları gönderir. Fakat usulsüzlük yapıldığı tespit edilen Ovacık dışındaki bölgelerde seçimler kanuna uygun şekilde yapılır.[3] Seçimle alakalı yaşanan bu hadisede aşiretlerin kışkırtılmasında ve kargaşa çıkmasında, siyasi bir gerekçeden ziyade aşiretlerin kendi yakınlarını milletvekili seçtirmek istemesinin etkili olduğu değerlendirilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Baytar Nuri başta olmak üzere bazı kişiler toplumu kendi siyasi emelleri için kışkırtmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Baytar Nuri 1918 yılında Divan-ı Harbi Örfi Mahkemesinde yargılanmışsa da beraat etmiştir.[4]

---

[1] *BOA.* Fon BEO., D.N. 219, G.N. 16415. (1.1).
[2] *BOA.* Fon DH.İ.UM.EK., D.N. 116, G.N. 58 (1.1).
[3] *BOA.* Fon DH.İ.UM.EK., D.N. 117, G.N. 10 (1.1).
[4] Ertuğrul Danık, *Dersim'in Siyasi Tarihi*, Kalkedon Yayınları, Birinci Basım, İstanbul 2014, s. 126.

Divriği kazasında Baytar olan Nuri Efendi 1920 yılı Mart ayında tekrar tutuklanmıştır.[5] Çünkü halkı kışkırtma faaliyetlerine devam etmiştir. Hatta toplum üzerinde kışkırtıcı etkisi olabileceği düşüncesiyle Dersimli Baytar Nuri'nin yıllar sonra, 1952'de Türkiye dışında yayınladığı kitabının Türkiye'ye girişi de yasaklanmıştır.[6]

Dersim'de halkı kendi siyasi emelleri uğruna kışkırtan kişilerden biri de Osman Nuri Bey'dir. Osman Nuri 1919 yılında Dersim Mutasarrıflığına atanır fakat geçmiş dönemdeki zararlı faaliyetlerinden dolayı ataması iptal edilir. Osman Nuri gizlice Dersim'e geçerek aşiret ağalarını ve halkı Kürtçülük fikri çerçevesinde kışkırtır. Bunun neticesinde bazı ağalar memurları tehdit eder. Fakat Osman Nuri Bey tutuklanarak yargılanır.[7]

Dersim'de toplumu kendi siyasi gayeleri çerçevesinde kışkırtan en önemli şahıslardan birisi Alişir'dir. Alişir bağımsız bir Kürdistan Devleti kurmak için Hükûmet-i Milliye'ye karşı aşiretleri kışkırtmak gibi zararlı faaliyetler yürüttüğünden dolayı gıyabi olarak cezalandırılır. Daha sonra Kasım 1920'de hükûmete sığınarak affedilmek isteyen Alişir, Bakanlar Kurulu kararıyla affedilir.[8] Fakat eylemlerine devam eden ve Koçgiri İsyanı'nın çıkmasında büyük etkisi olan Alişir hakkında tekrar kanuni işlem başlatılır. Alişir'in Eylül 1921'de Ovacık ağalarından Kasımoğlu Munzur Ağa'nın Kemah taraflarındaki çadırında saklandığı tespit edilince yakalanması için girişimde bulunulur.[9] Ekim 1921'de siyasi faaliyetlerine devam eden Alişir, Larnik köyünde aşiret reisleri ile bir toplantı düzenler ve toplantıda aşiretler arası ittifakı örgütlemeye yönelik açıklamalar yapar.[10]

1920 yılının ilk günlerinde başta Karaballı ile onunla düşman olan Koçuşağı ve Şamuşağı Aşiretleri olmak üzere bazı aşiret reisleri Kürt Teali Cemiyetiyle bağlantılı olarak toplantı yapmış ve aralarındaki anlaşmazlıkları gidermeye çalışmıştır. İttifak kurmaya çalışan reisler aşiretlerini yönlendirerek Çemişgezek ve Pertek çevresindeki köylere saldırmayı düşünmüştür. Bu durum karşısında askerî tedbirler alınmaya çalışılmış ve Kürt Teali Cemiyeti tarafından gönderilen kışkırtıcı mektuplar engellenmiştir.[11] Mutasarrıflık bu aşiret ittifakının asayişe zarar vereceğine kanaat

[5]*ATASE*. ATA.ZB. S.N. 3529, K.N. 28, G.N. 64ab.
[6]*BCA*. Fon K. 30.18.1.2, K.N. 130, G.N. 75, S.N. 13.2.
[7]*ATASE.* İSH. S.N. 12309, K.N. 201, G.N. 169/169aa.
[8]*BCA*. Fon K. 30.18.1.1, K.N. 2, G.N. 21, S.N. 14.
[9]*ATASE.* İSH. S.N. 14852, K.N. 773, G.N. 73.
[10]*ATASE.* İSH. S.N. 14918, K.N. 773, G.N. 130.
[11]*ATASE.* İSH. S.N. 13148, K.N. 202, G.N. 259/259aa; *BOA*. Fon BEO., D.N. 4610, G.N. 345718 (6.1/7.1).

getirmiş olduğu için ittifakı önleyici telkinlerde bulunması amacıyla Dersim polis müdürü, jandarma komutan vekili, encümen azası gibi bazı kişileri görevlendirerek ilgili aşiret liderleriyle görüşmeleri için göndermiştir. Görevli kişiler yaptıkları görüşmelerde aşiretlerin ittifak kuramamış olduğunu memnuniyetle öğrenmiştir.[12]

1921 yılı Mayıs ayında Mazgirt kazasına mensup nüfuz sahibi bazı kişiler, toplumu Ankara Hükûmeti'ne karşı isyana teşvik eder. Ayrıca bu kişiler, Doğu Dersim aşiretleri ile ittifak kurmak istedikleri gibi askerî birliklerin Dersim ve Ovacık'a harekât düzenleyeceği iddiasıyla köprüleri yıktırmaya, birçok noktayı işgal ettirmeye çalışır. Merkez Ordusu ise bu kışkırtmalara karşı halkı yatıştırma faaliyetleri yürütür.[13]

Dersim aşiretleri ile idareciler arasındaki sorunlar yüzyıllarca devam etmiştir. Bunda aşiretlerin mutat olarak gerçekleştirdikleri gasp saldırıları ve otorite tanımazlıkları temel etken olmuştur. Aşiretlerin takındıkları bu tavırlarda genel olarak aşiret liderlerinin, kısmen de seyitlerin ve bazı şahısların kışkırtmaları etkili olmuştur. Devletin aşiretlere karşı takındığı dışlayıcı tavrı ve problemleri geçiştirmeye dayalı kısa vadeli uygulamaları da toplumla bütünleşmeyi engellemiştir. Bu da aşiretlerin daha kolay kışkırtılabilmesine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla aşiretler üzerinde çeşitli emelleri olan şahıslar, aşiretlerin zaaflarını kullanarak onları kışkırtmış ve bölgede ciddi asayiş hadiselerine sebep olmuştur.

3.2. İç Faktörlerin Dersim'de Toplumu Kışkırtıcı ve Yönlendirici Etkisi

Osmanlı Devlet yetkilileri tarafından farklı zamanlarda hazırlanan raporlarda aşiret liderlerinin kendisine tabii olan aşiret mensuplarını kışkırttığından ve bunları isyana yönlendirdiğinden sıkça bahsedilmiştir. 4. Ordu komutanının 1890 yılına ait raporunda Dersim toplumunun, bağlı olduğu ağa ve seyitlerin şahsi menfaatlerine hizmet ettiği belirtilmiştir.[14] 1892 yılında yapılan bir değerlendirmede, halkın seyit ve ağalara olan mutlak bağlılığına değinilmiştir.[15] Diyarbekir Vali Vekili Mahmut Bey 1908 yılında Dersim'le alakalı sunduğu raporda *"rüesa-i eşkıya"* şeklinde tanımladığı aşiret liderlerinin halkın cehaletinden yararlanarak halkı kışkırttığını ve onları isyana yönlendirdiğini vurgulamıştır.[16] Dersim'de 5 ay kadar mutasarrıflık yapan ve 1913'te Elaziz (Elazığ) Valiliğine Dersim'in ıslahıyla ilgili layiha sunan Mikdad Midhat

[12]*BOA.* Fon BEO., D.N. 4610, G.N. 345718 (11.1).
[13]*ATASE.* İSH. S.N. 1537, K.N. 1319, G.N. 38.
[14]*BOA.* Fon Y.A.HUS., D.N. 235, G.N. 76 (5.1).
[15]*BOA.* Fon Y.A.RES., D.N. 60, G.N. 27 (3.2).
[16]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (5.1).

Bedirhan Bey, Dersim aşiretlerinin çoğunluğunu vahşi ve medeniyetten uzak, çapulcu bir topluluk olarak nitelendirmiştir.[17] Bedirhan Bey bu durumu, *"Dersim Kürdlerini birinci derecede şekavete sevk eden zarûret ve açlık ve ikinci derecede, başlarında bulunan ağaların sevk ve tahrikidir"*[18] şeklinde ifade etmiştir.

Dersim'de inceleme yapmakla görevlendirilen Diyarbekir Valisi Cemal Bey, 1926 yılında hazırladığı raporunda başta Koçuşağı olmak üzere birçok aşiret mensubunun kendisini reisin marabası olarak gördüğünü vurgulamıştır.[19] Tunceli Valisi General Abdullah Alpdoğan 1939 yılında Başbakan Refik Saydam'a gönderdiği şifreli telgrafta; Dersim toplumunun reis ve ağalarının emri altında aşiret ve aile bağlarına sıkı bir şekilde bağlı olduğunu, toplumun, maddi ihtiyaçlarını karşılamak ve ağaların nüfuzunu arttırmak amacıyla seyitler tarafından kışkırtıldığını, bu durumun emniyet ve asayiş sorunlarına sebep olduğunu belirtmiştir.[20]

Köylünün devlet kurumları ile olan işlerinin ağa tarafından yürütülmesi, ağayı devlet ile aşiret mensupları arasında aracı hâline getirmiştir. Aşiret geleneklerinin yanı sıra ağanın aracı rolünde olması ağanın otoritesini ve ona itaat mecburiyetini daha da arttırmıştır.[21] Bu tahakküm sayesinde aşiret reisleri, aşiretlerini devlete karşı ya da diğer aşiretlere karşı istediği şekilde yönlendirip kullanabilmiştir.[22]

Dersim ile alakalı hemen her raporda yukardaki örneklere benzer değerlendirmeler yer alır. Bu da reislerin emrinin dışına çıkamayan aşiret mensuplarının genelde aşiret ağaları, kısmen de seyitler tarafından kışkırtıldığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Hem Osmanlı hem de Cumhuriyet Dönemi raporlarından anlaşıldığı üzere aşiret reisleri şahsi menfaatlerine hizmet eden statükoyu korumak için toplumu yönlendirmiş ve kışkırtmıştır. Reislerin tavrı, asi aşiretlerin varlığına; aşiret mensuplarının itaatkâr tutumu da mevcut reislik otoritesinin devam etmesine, böylece bir döngü ve süreklilik oluşmasına zemin hazırlamıştır.

---

[17]Candan Badem, Mehmet Yıldırım, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde "Dersim Islahatı" (1870-1913)", Tunceli Üniversitesi, *2. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Bildirileri*, (20-22 Eylül 2013-Tunceli), Tunceli 2014, ss. 162-179, s. 176, 177.

[18]Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti, İzâle-i Vahşet, Tashîh-i İtikâd ve Tasfiye-i Ezhân 1880-1913*, Kitap Yayınevi, Birinci Basım, İstanbul 2013, s. 163.

[19]*BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 126, G.N. 901, S.N. 7.3.

[20]*BCA*. Fon K. 30.01.0.0, K.N. 40, G.N. 238, S.N. 6.1; Danık, *Dersim'in Siyasi Tarihi*, s. 117.

[21]Vecihi Timuroğlu, *Dersim Tarihi*, Yurt-Kitap Yayınları, Birinci Baskı, Ankara 1991, s. 78.

[22]Bürhan Özkök, *Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları*, Askeri Matbaa, İstanbul 1937, s. 6; Nazmi Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar, Coğrafya- Tarih- Hukuk-Folklor- Teogoni*, Kalan Yayınları, Birinci Basım, Ankara 1999, s. 145, 146; Necmi Günel, *Dersim İsyanı*, Paraf Yayınları, İstanbul 2010, s. 91.

Dersim'de toplumun yaşantı ve inanç şekli ayrışma nedeni olmuştur. Dersim toplumunun çoğunluğu Alevi olmakla beraber bir kısmı da Sünnidir. Birbirine yakın köyler ve ticari ilişkilerin olduğu bazı kısımlar dışında birbirini tanımayan her iki toplum mezhepsel inanç farklılığı, önyargılar, hoşgörüsüzlük ve geçmişte yaşanmış bazı hadiselerden dolayı birbirine mesafeli durmuştur. Bu ilişki tarzında toplumun ileri gelenlerinin ve kışkırtmaların etkisinin olduğu muhakkaktır. Belgelerden anlaşıldığı üzere, Sünniler, Alevileri batıl bir itikada sahip olmakla; Aleviler de Sünnileri Hz. Hasan ve Hüseyin'in katillerinin savunucusu olmakla suçlamıştır. Bu bakış açısı karşıtlıkları perçinlemiş ve toplumda ciddi ayrışmalara sebep olmuştur. Sünniler Alevileri inançları bakımından eleştirmiş ve mevcut hâliyle kabullenmemiştir. Aleviler de Sünnileri inanç bakımından benimsememiş ve onları alakalarının olmadığı geçmişteki bir suçla itham etmişlerdir. Neticede her iki toplum diğer mezhep mensubunu ötekileştirmek suretiyle karşıtlıklara ve kutuplaşmaya sebep olmuştur. Bahsedilen anlayışla birlikte köylere yönelik yapılan eşkıyalık saldırıları Sünni toplumda bazı Alevi aşiretlere karşı var olan nefreti daha da arttırmıştır.

Geneli Sünni mezhebine mensup olan idareciler, kendileri gibi inanmayan Alevilere karşı, herhangi bir çatışma veya saldırı amacı güdülmediği zamanlarda bile, sürekli Alevi toplumu eleştirmiş ve kınamıştır. Hatta zaman zaman eleştirinin ölçüsü tutturulamayarak Alevilere hakaret ve küfür edildiği de olmuştur.[23] Dersim Alevilerinin itikadı batıl olarak değerlendirildiği[24] için bu itikadın ıslah edilmesi gerektiği savunulmuştur.[25] Bu tür dışlayıcı tavırların yanı sıra Erzincan Mutasarrıfı Şefik Bey'in vurguladığı üzere hükûmet tarafından Dersim Kürtlerinin (Alevilerinin) haklarının korunmasına riayet ve gayret edilmemiş ve onları kazanmaya yönelik ciddi uygulamalar yürürlüğe konmamıştır.[26] Çünkü Osmanlı Devleti hiçbir dönemde, Aleviliği kendine has bir inanç ve resmî bir mezhep olarak kabul etmemiştir. Hatta devletin resmi ideolojisi, kabullenilmeyen bu Alevilere karşı baskıyı ya da dışlamayı zorunlu hâle getirmiştir.[27] Osmanlı Millet sisteminde Müslümanlardan farklı bir hukuki statüye yerleştirilmemiş olan Dersim Alevileri, itikat ve yaşayış bakımından keskin bir ifade ile Müslümanlardan

[23]*BOA*. Fon Y.EE.KP., D.N. 40, G.N. 3959 (1.3); *BOA*. Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (6.1).
[24]*BOA*. Fon Y.A.HUS., D.N. 235, G.N. 76 (5.1); *BOA*. Fon Y.EE., D.N. 131, G.N. 31 (2.2); *BOA*. Fon Y.PRK.ASK., D.N. 61, G.N. 17 (1.3).
[25]*BOA*. Fon Y.EE., D.N. 131, G.N. 31 (26.2).
[26]Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 142.
[27]Abdulkadir Gül, "Osmanlı İdaresinin Dersim Kızılbaşlığına Karşı Takip Ettiği Politikaların Dönemsel Durumu", Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, *2. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Hoşgörü ve Barış Sempozyumu Bildirileri*, (08-10 Ekim 2015-Nevşehir), Nevşehir 2016, ss. 111-125, s. 114, 117.

gayrı görülmese de Müslümanlarla aynı da görülmemiştir.[28] Bu çelişkilerle beraber Aleviler, Sünni Müslümanlarla aynı hukuka tabii tutulmuştur. Dolayısıyla devletin ve Sünni toplumun tavrı, Alevilerde içe dönük, soyutlanmış ve dışarıdan bilinmeyen bir yaşam şeklinin oluşmasında etkili olmuştur.

Benzer sorunlu bakış açısı Aleviler için de geçerli olmuştur. Osmanlı Devleti'nin baskılayıcı uygulamalarına karşı tepkilerini farklı bir şekilde yansıtan Aleviler, padişahların Halife Hz. Osman'ın soyundan geldiğini kabul etmiş ve Sünnilere *"Yezit Osman"* diye hitap etmiştir.[29] Bu anlayışın daha katı olduğu Dersim Alevilerinde, toplumun yanı sıra mezhep liderleri ve aşiret liderleri Sünni İslam yaşayışını ve toplumunu sürekli kötülemiştir.[30] Alevilerin bir kısmı Hz. Ali dışındaki diğer halifelere ve Hz. Ayşe'ye ağır küfürler etmiştir.[31] Bazı seyitler toplumsal ayrıştırmanın dışında kalmasına rağmen, Alevilerin büyük kısmı dört halifeden Hz. Ali dışındakilerin isimlerini günlük hayatta kullanmayarak bu halifelere zaman zaman hakaret ve sövgüde bulunmuştur.[32] Bu bakış açısında bazı seyitlerin de etkisi olmuştur. Meclis-i Maliye azasından Musa Celal Bin Hakkı Dahiliye Nezaretine takdim ettiği 1908 tarihli layihada *"Seyyid ıtlak edilen birtakım eşhas-ı cahilenin akvâl ve iğfali umur-ı diniyelerince muktedâ-bih olup"*[33] (kendisine uyulan) şeklinde ifade etmiştir.

Dersim'de seyitlerin genelinin yazılı kaynağa dayalı ve kayda değer bir ilim tahsili olmamıştır. Statüsünü babadan kan yoluyla elde eden seyitler atadan kalma bilgilerle mezhep liderliğini ifa etmiştir. Bu da zaman zaman hem inancın suistimal edilmesine hem de toplumun yanlış yönlendirilmesine sebep olmuştur.

1910 yılında Mazgirt'in itaatkâr olmayan Kureyşanlı Aşireti'nde üç seyidin aynı zamanda aşiret lideri olarak konumlandığı görülmektedir. Bu üç kişi zaman zaman aşiretler arasındaki çatışmaları engellemeye çalışmakla beraber, muzır (zararlı) kişiler olarak değerlendirilmiştir.[34] Erzincan Mutasarrıfı Şefik Bey'in 1910 yılına ait layihasına

---

[28]Annika Törne, "Dedes in Dersim: Narratives of Violence and Persecution", *Iran and the Caucasus,* Volume: 16, İssue:1, 2012, pp. 71-95, s. 72.

[29]M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Kamer Yayınları, İstanbul 1998, s. 124.

[30]*BOA*. Fon Y.A.HUS., D.N. 235, G.N. 76 (5.1); *Dersim Raporu*, T.C. Dahiliye Vekaleti Jandarma Umum Kumandanlığı III. Ş (Şube) I. Ks. (Kısım), Sayı 55058, Yay. Haz.: İzzeddin Çalışlar, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2011, s. 53, 96.

[31]Abdulkadir Gül, "Osmanlı Dönemi Dersim Bölgesinde Yaşanan Güvenlik Sorunları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS),* Yıl: 3, S. 18, Aralık 2015 (c), ss. 1-33, s. 12, 13.

[32]Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 155.

[33]*BOA*. Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (6.1); Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 130.

[34]*BOA*. Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (1.2); Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 174, belgenin aslında bu seyitler için muzırr (zararlı) tabiri kullanılırken, Yılmazçelik sakin

göre, Dersimlilerin bir kısmının seyidi olan Kureyşan Aşireti Reisi Seyit Ali Çavuş toplum üzerinde nüfuzu olan şahıslardan biri olmakla beraber birçok hadisede başı çekmiştir.[35] Ayrıca 1914 yılında Kalan Aşireti'ne mensup bir seyidin tutuklu olduğu görülmektedir.[36]

1916 yılında yaşanan isyanda Mazgirt kazasının Köpük köyünde oturan ve seyit olduğu için birçok aşiret üzerinde etkili olan Seyit Ali adlı bir reis *"Hazreti Hasan'ı öldürenleri öldürün"* diyerek aşiret mensuplarını kışkırtmış ve bunun sonucunda isyancılar, Mazgirt hükûmet dairesini işgal ederek yağmalamış ve birçok görevliyi katletmiştir.[37] Ayrıca dikkat çeken bir durum da 1916'da çıkan isyanı bastırmak için düzenlenen askerî harekât sırasında, isyancı aşiretlerin Alan ve Haydaran yönünde daha fazla savunma yapmış olmalarıdır. Çünkü askerin Alan ve Haydaran köylerine doğru ilerlemeye çalıştığı güzergâh aynı zamanda aşiret seyitlerinin köylerinin güzergâhıydı.[38]

Yönetici pozisyonunda olan ağa ve seyitler, toplumu yönlendirebilmek amacıyla dış dünyadan gelebilecek tehlikeleri baskı aracı olarak kullanmıştır. Bu kişiler *"Yezidin çocuklarının zulmü"*[39] söylemi üzerinden Sünnileri tehdit aracı olarak kullanmıştır. Dolayısıyla bu kişiler bizzat kışkırtma ve saldırı hadiselerinin başında yer almış ve toplumda var olan kutuplaşmayı arttırmıştır. Öte yandan Dersim'de aşiret ağası olmayıp sadece seyit unvanına sahip olan liderlerin bir kısmı ise silahlı aşiretlerden çekindikleri için genellikle aşiret reislerinin talepleri doğrultusunda hareket etmiş,[40] dolaylı da olsa kışkırtma sürecine dahil olmuştur.

Dersim'de uzun vadede halkı kanun dışı eylemlere sevk eden faktörlerden bir tanesi de türküler ve kahramanlık hikayeleridir. Dersim'in türkü ve hikayelerinde genellikle aşiret/eşkıya liderlerinin başından geçen olaylar ve devlet kuvvetleriyle çatışan kişilerin başarıları etkileyici bir üslupla ve kahramanlık hikayesi şeklinde

---

sayılabilirler şeklinde nitelendirmiştir. Bkz. İbrahim Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*, Kripto Kitaplar, 3. Baskı, Ankara 2017, s. 172.

[35]Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 155.

[36]*BOA.* Fon İ.HB., D.N. 162, G.N.75 (3.1).

[37]Kâzım Karabekir, *Kürt Meselesi*, Yay. Haz.: Faruk Özerengin, Emre Yayınları, 12. Baskı, İstanbul 2004, s. 108.

[38]Özkök, *Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları*, s. 48.

[39]Mahmut Akyürekli, *Dersim Sorunu (1937-1938),* (Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2010, s. 29.

[40]M. Nuri Dersimi, *Hatıratım Dersim'den Halep'e Bir Muhalifin Yaşamı (1892-1973)*, Sadeleştiren ve Notlayan: Mehmet Bayrak, Dam Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2014, s. 144, 145; Naşit Hakkı Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, Kaynak Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2014, s. 228.

anlatılmıştır.[41] Bu anlatılar, toplum nazarında itibarlı olmayı çok önemseyen gençlerin zihin altyapılarını kendiliğinden hazır hâle getirerek, aşiretlere mensup gençlerin bu tür hareketlere meyletmesine ve eşkıya kollarına katılmasına zemin hazırlamıştır.

Dersim'de toplum üzerinde olumsuz ve kışkırtıcı etkisi olan bir durum da devletin zaman zaman düzenlemiş olduğu askerî harekâtlardır. Bu durum devlet yetkilileri tarafından hazırlanmış olan raporlara da yansımıştır. Genellikle yöneticilerin veya itaatkâr halkın aşiret eşkıyasının saldırılarından bunalması neticesinde gerçekleştirilen askerî harekâtlarda, isyankar aşiretlerin üyelerinin tamamı ve köyleri hedef alınmıştır. Nitekim 1835 yılında Reşit Paşa komutasında gerçekleştirilen harekâtta 100 kadar köy ateşe verilmiştir.[42] Harekâtlar esnasında asiler köylerini terk ederek askerlerin ulaşamayacağı dağ ve vadilere çekilmiştir. Askerî kuvvetler ise 1908 ve 1916 yıllarında olduğu gibi asiler tarafından terk edilmiş köyleri, evleri yakarak, asilerin veya yakınlarının köyde kalan hayvanlarına el koymuştur.[43] Hatta asker, nadiren de olsa mezarlıkları da tahrip etmiştir.[44] Yetkililer bu tür hareketleri fayda umarak gerçekleştirmiştir. Oysaki Erzincan Mutasarrıfı Şefik Bey'in raporunda belirttiği gibi bu tür askerî harekâtlar Dersimlilerin fakirliğini ve ihtiyaçlarını arttırdığı için halkı isyana ve eşkıyalığa sevk etmekten başka bir işe yaramamıştır.[45]

Toplu cezalandırmaya ve bir nevi eşkıya gibi yağmacılığa başvurulan bu uygulamalar, sorunu çözemediği gibi sorunun daha da kökleşmesine zemin hazırlar. Ayrıca bu olaylar karşısında aşiret mensupları, hükûmet idaresi yerine koyarak mutlak itaat ettikleri ağa ve seyitleri tarafından sürekli kışkırtılır. Bu kışkırtmalarda devletin harekâtlar sırasındaki katı tutumu da etkili olur. Bu çerçevede haklılık veya haksızlık durumu dikkate alınmadan yapılan saldırı ve çapulculuk faaliyetleri devam eder. Gasp ve çapulculuğu önlemek için karşılarına çıkan Sünni Osmanlı Devleti'nin birlikleri ise öteki olarak konumlandırıldığı için askerle mücadele edilir. Neticede eşkıyalık yapan

---

[41]M. Ferruh Arsunar, *Tunceli-Dersim Halk Türküleri ve Pentatonik*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1937, s. 10; Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, s. 135.

[42]Fatih Gencer, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Dersim'de Merkezî Otoriteyi Kurma Çabaları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi (DTCF Dergisi),* C. 55, S. 1, 2015, ss. 217-242, s. 222.

[43]*BOA.* Fon DH.EUM.EMN., D.N. 111, G.N. 22 (28); *BOA.* Fon HR.TO., D.N. 542, G.N. 55 (1.5); Özkök, *Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları*, s. 46, 47 vd.; *Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları, Harbiye'den Dersim'e (1890-1914)*, Yay. Haz.: Sami Önal, Remzi Kitabevi, 2. Basım, İstanbul 2006, s. 174, 190, 193; *Dersim Raporu*, s. 180-190, 243, 271; Fatih Gencer, *Merkezîyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2010, s. 27.

[44]*Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları, Harbiye'den Dersim'e (1890-1914)*, s. 174, 190; Antranik, *Dersim Seyahatname*, Çev.: Payline Tomasyan, Aras Yayıncılık, İkinci Baskı, İstanbul 2014, s. 16, 17.

[45]Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 141.

aşiretlere aynı duygusallıkla karşılık veren askerî kuvvetlerin, aşiretleri ve eşkıyayı toplu cezalandırma yöntemine başvurması, bazı bedevi aşiretlerin kışkırtılmasına, devlete kinlenerek düşman nazarıyla bakmasına ve daha fazla silahlanmasına sebep olur.

İdareciler, Dersim'de başa çıkamadıkları isyancılara karşı zaman zaman isyancı aşiretin rakiplerini destekleyerek, bir nevi denge politikası izleyerek düzeni sağlamaya çalışmıştır. 1891 yılında olduğu gibi[46] aşiretlerin anlaşmazlıklarından yararlanarak düzeni sağlayamaya yönelik bir durum 1920 yılında yaşanmıştır. Bu dönemde milletvekili olan Hasan Hayri Bey kendisine yakın aşiretler arasındaki ihtilafları çözerek aşiretleri birleştirmiştir. Bu birleşme devlet aleyhine bir birleşme olarak değerlendirildiği için idareciler tedbir alma yoluna gitmiştir. Mutasarrıflık, Mazgirt bölgesindeki 5 büyük aşiretin desteğini alarak durumu dengelemeye çalışmıştır.[47] Böylece geçici olarak sükunet ve düzen sağlanmıştır. İzlenen bu stratejinin, ittifak yapılan aşiretlerin devlete olan bağlılığını güçlendirmesi ve karşı tarafta yer alan aşiretlerin devlete olan düşmanlıklarını arttırmış olması muhtemeldir.

3.3. Devletlerin Dersim Asayişi Üzerindeki Etkisi

Osmanlı Devleti'nin son döneminde asayiş ihlallerinin en fazla yaşandığı bölgelerin başında Dersim gelmektedir. Bu ihlallerin yaşanmasında diğer devletlerin faaliyetleri de etkili olmuştur. Nitekim Osmanlı Devleti'nin gücünü yitirmekte olduğu bu dönemde Dersim çevresinde etkili olmak için politika üreten devletlerin sayısı artış göstermiştir. 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında Rusya Dersim'de nüfuzunu arttırırken, İngiltere, Amerika ve Fransa'nın etkisi de hissedilir. Almanya ise Osmanlı Devleti ile aynı blokta yer aldığı için Dersim'de dikkate değer kışkırtıcı faaliyetler yürütmemiştir. Böylece devletlerin siyasi amaçlı kışkırtmalarının etkisiyle Dersim'de asayişle alakalı hadiseler yaşanmaya devam etmiştir.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan dönemde Osmanlı ile mücadele hâlinde olan devletler içerisinde Dersim bölgesi üzerinde en fazla nüfuz sahası oluşturan devlet Rusya olmuştur. Etkiye açık olan ve kışkırtmalara aracı olan topluluk ise öncelikle bölgedeki Ermeniler, daha sonra da Kürtler olmuştur. Rusya, Ermeniler ve aşiretler

[46] *BOA*. Fon İ.DH., D.N. 1244, G.N. 97466 (1.1).
[47] *BOA*. Fon BEO., D.N. 4610, G.N. 345718 (4.1).

farklı başlıklar altında ele alındığı için bahsi geçen konulara bu başlıkta asgari oranda değinilmiştir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Doğu Anadolu'da ve Dersim'de Osmanlı hâkimiyeti daha da zayıflar. Buna paralel olarak diğer devletler buralarda daha fazla etkili olmaya başlar. Sömürgeci bir anlayışa sahip olan bu devletler Dersim'deki asayişsizlik durumunu kendi menfaatleri doğrultusunda kullanabileceklerini düşünür. Öncelikle Rusya daha sonra İngiltere, Fransa, Almanya ve Amerika bölgeyi tanımak amacıyla araştırmalar yapar. 1880 yılında İngiliz askerî konsolosları Albay Everett ve Chermside Osmanlı Devleti'ne karşı olan muhalefetlerini göz önünde bulundurarak, Dersim Kürtleri ile Ermeniler arasında bir ittifak kurulabileceğini düşünür.[48] Bir Amerikan misyoneri olan Henry H. Riggs 1911 yılında bölgede çeşitli faaliyetler yürütür.[49] Aynı dönemde İngiliz Yüzbaşı Molyneux-Seel'de Dersim'e giderek bölge hakkında bilgi toplamaya ve bölgeyi tanımaya çalışır.[50] 93 Harbi'nden sonra Rus General Averyanov'un hazırladığı raporun[51] yanı sıra 1917 yılında Rus uzman Boris Şahovsky de bölgeyle ilgili bir rapor hazırlar.[52] Alanında uzman olan bu kişiler elde ettikleri bilgileri rapor hâlinde kendi ülkelerine gönderir. Bu ülkelerin temel amacı, hakkında çok az bilgi sahibi oldukları Dersim ve çevresini tanıyarak, Dersim toplumunun Osmanlı Devleti'ne muhalif kesimini kendi politikalarına uygun bir şekilde kullanmaktır. Devletler Dersim'deki saha çalışmaları sırasında özellikle bölgedeki Ermenilerden ve Hristiyan halktan istifade eder.[53]

I. Dünya Savaşı sürecinde Osmanlı Devleti'ne rağmen Almanya-Rusya ve İngiltere'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde kendi politikalarını sahaya yansıtmaya çalışması üzerine gergin bir ortam oluşur. Birbirleriyle çatışan bu politikaların etkisiyle Dersim'de var olan otorite boşluğu daha da artar. Bu arada 1916 yılında Dersim'de

---

[48]Kemal Yakut, "20. Yüzyıla Girerken Devlet ve Dersim", *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, S. 38, 2014, ss. 91-106, s. 99.

[49]Henry H. Rıggs, "The Religion Of The Dersim Kurds", *The Missionary Review Of The World,* Vol.: 24 (New Serıes), Vol.: 34 (Old Serıes), January to December 1911, Newyork, London 1911, ss. 734-743; Erdal Açıkses, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 159, 160; *Dersim Raporu*, s.71-84.

[50]L. Molyneux-Seel, "A Journey in Dersim", *The Geographical Journal*, Vol.: 44, No: 1, July 1914, pp. 49-68, s. 49 vd.

[51]*Dersim Raporu*, s. 157, 158.

[52]Mehmet Perinçek, *Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları,* Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s. 217.

[53]Günel, *Dersim İsyanı*, s. 98; Suat Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, Yaba Yayınları, 4. Basım, İstanbul 2009, s. 62.

devleti zaafa uğratan bir isyan çıkar.[54] I. Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile Osmanlı toprakları işgale müsait hâle getirilince, Dersim'de halkı kışkırtmaya yönelik faaliyetler daha da artar. Devletler, Ermenilerle birlikte Kürtleri de kışkırtmaya çalışır. Ayrıca İngiliz desteğini arkasına alarak 17 Aralık 1918'de kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti Dersim'de propaganda yaparak örgütlenmeye çalışır.[55] Böylece bölgede önemli karışıklıkların çıkmasına ve asayiş olaylarının yaşanmasına zemin hazırlanır.

Fransa, Dersim'e yönelik faaliyetlerini daha çok Sivas Ümraniye bölgesi üzerinden uygulamaya çalışmıştır. Bu amaçla 1904'lü yıllarda Sivas'ta bir temsilci bulundurmuş, bu temsilci bölgede yaşanan hadiseleri raporlar hâlinde İstanbul'daki Fransız elçisine göndermiştir. Elçilikte toplanan bilgiler de Fransa'ya gönderilmiştir. 1904 yılında, Sivas'ta görevli olan Fransız temsilci Kemaliye ve Divriği bölgesinde bulunan 16 köyde Müslüman ve Hristiyan halkın birlikte yaşadığını ve kendisinin Dersimli Kürt liderleri kabul ederek, onlarla bir görüşme yapacağını rapor etmiştir. Sıradan bir vilayet olan Sivas ekonomik yönden çok gelişmediği gibi liman şehri de değildir. Fakat barındırdığı nüfusun din, mezhep ve ırksal yönü Osmanlı Devleti'ne karşı kullanılabilme potansiyeline sahip olduğu için Fransa vilayette temsilci bulundurarak hem bölgeyi tanımaya hem de bölgede etkili olmaya çalışmıştır. Dolayısıyla bölgede yaşanan hadiselerde Fransa'nın kışkırtıcı müdahalesini göz ardı etmemek makul bir değerlendirme olacaktır.[56] Benzer şekilde Eylül 1919'da Fransızların 3 Kürt liderini Dersim ve Ümraniye taraflarına göndereceği, bu liderlerin bölgede Fransızları destekleyici propaganda faaliyetleri yürüteceği haber alınmıştır.[57] Fransa'nın bölgedeki faaliyetlerinin etkisi tam olarak tespit edilememekle birlikte, faaliyetlerinin süreklilik arz ettiği görülmektedir.

I. Dünya Savaşı'ndan galip çıkan devletlerin çıkarları doğrultusunda yapılacak olan barış antlaşmalarının şartlarını belirlemek amacıyla Paris Konferansı toplanır. Konferansta alınan kararların etkisiyle Osmanlı topraklarında Batılı devletlerin desteklediği bir Kürdistan Devleti kurmaya yönelik çalışmalar yürütülür. Bu gelişmeler

---

[54]Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, s. 39.

[55]Günel, *Dersim İsyanı*, s. 108; Sinan Hakan, *Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920)*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2013, s. 90.

[56]Necati Fahri Taş, "Osmanlı Devleti'nin Meşrûtiyyet Döneminde Erzincan'da Eşkıyâlık", Erzincan Üniversitesi*, Erzincan Üniversitesi Uluslararası Erzincan Sempozyumu Bildirileri,* C. 1*,* (28 Eylül-1 Ekim 2016), 2016, ss. 377-388, s. 379.

[57]*ATASE.* İSH. S.N. 4848, K.N. 625, G.N. 141.

karşısında kendisi de bir Kürt olan Dersim milletvekili Lütfü Fikri Bey 17 Kasım 1919'da Sabah gazetesinde bir makale yayımlar. Lütfü Fikri Bey makalesinde, Kürt cemiyetlerinin bağımsızlık elde etmeye yönelik faaliyetlerine tepki gösterir ve bu tür konuların barıştan sonra konuşularak, halledilmesi gerektiğini vurgular.[58]

Paris Konferansı'ndan sonra Anadolu'daki Ermenilerle Kürtler arasında ittifak kurmaya yönelik çalışmalar hızlanır. Anadolu'nun doğusundaki birçok Kürt aşiret, Ermenilerle Kürtleri birleştirmeye ve Osmanlı Devleti'nden ayırmaya yönelik olan bu faaliyetlere karşı çıkarak, tepki telgrafları gönderir. Aralık 1919'da Abbasuşağı, Kureyşanlı, Aşuranlı, Şeyh Hasanlı, Ademanlı, Keçel, Balaban Aşiretleri başta olmak üzere bazı Dersim aşiretleri de tepki telgrafları göndererek Şerif Paşa'nın Paris'teki faaliyetlerini ihanet hareketi olarak değerlendirir ve Hükûmet-i İslamiyeye (Osmanlı Devleti) ve Hilafet makamına olan sadakatlerini vurgular. Aşiret reisleri Dersim ve Erzincan'ın bir kısmı adına gönderdikleri telgrafta Osmanlı yönetiminden başka bir yönetim istemediklerini, dindaşları olan Türklerden ayrılmayı düşünmediklerini, kim olduğu belli olmayan bazı kişilerin kendileri adına söz söyleme hak ve yetkisine sahip olmadığını, bu kişilerin Kürt haklarını muhafaza adı altında yürüttüğü faaliyetleri nefretle reddettiklerini belirtir.[59] Dersim halkının bir kısmı bu şekilde tepkilerini dile getirerek, Batı destekli kışkırtma eylemlerine karşı tavrını ortaya koyar. Böylece muhtemel hadiseler önlenmiş olur. Devlet yetkilileri ise halktan gelen bu telgrafları İngilizce ve Fransızcaya tercüme ederek Avrupa'daki muhataplarına göndermenin faydalı olacağını düşünür.[60]

Ruslar, yaşadıkları ihtilalin etkisiyle çekilmek zorunda kaldıkları I. Dünya Savaşı'ndan sonra Dersim'le ilgilenmez. Fakat savaştan galip ayrılan ve müttefiki Fransa'yı daha güneyde tutan İngiltere ile Amerika bölgede etkinliğini arttırır. Anadolu'nun güneyinde işlerin planladıkları gibi yürümediğini düşünen İngiltere Binbaşı Noel'i İran-Mezopotamya bölgesinden Güneydoğu Anadolu'ya kaydırır.[61] Böylece Diyarbekir, Van, Bitlis ve Mamuratülaziz'de (Elazığ) Kürdistan Devleti kurma faaliyetlerini hızlandırır. İstanbul'a gelen Noel ile yapılan görüşmelerde Noel'in ekibine, fazla tanınmamasına rağmen faydası olacağı öngörülen, Dersimli Seyit

[58]Tuğba Doğan Korhan, *Mustafa Kemal Atatürk Dönemi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikası (1930-1938),* (Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Kayseri 2011, s. 20.
[59]*ATASE.* İSH. S.N. 3671, K.N. 114, G.N. 4/4AB/4AC/4AE/4AF/4AG.
[60]*ATASE.* İSH. S.N. 3671, K.N. 114, G.N. 4AA.
[61]M. Kemal Öke, *İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C. Noel'in "Kürdistan Misyonu" (1919)*, Boğaziçi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1990, s. 26, 27.

İbrahim'in de katılması düşünülür.[62] Bu dönemde İngiltere'nin amacını İngiliz Amiral Sir A. Calthorpe'nin 10 Haziran 1919'da Lord Curzon'a gönderdiği telgraf açıkça göstermektedir. Calthorpe gönderdiği telgrafta, Binbaşı Noel'in Kürt liderlerle anlaşabilmesi hâlinde İngiltere adına büyük fayda sağlanacağını ve Noel'in bir süre sonra Kürtleri Mustafa Kemal'in liderliğinde faaliyet yürüten Milli Mücadele'ye karşı ayaklandırabileceğini vurgular.[63]

Diyarbekir, Siirt, Harput ve Malatya'nın yanı sıra Dersim'de de şube açan Kürdistan Teali Cemiyeti[64] siyasi emellerine ulaşabilmek amacıyla Anadolu'nun doğusunda çalışmalarını yoğunlaştırır. Anadolu'da yürütülmekte olan Kurtuluş Savaşı'nın alt yapısının oluşturulmaya çalışıldığı Erzurum Kongresi sırasında Bedirhanî ailesinden Celadet ve Kamran Ali adlı kişiler yabancı devletlerden yüklü miktarda para desteği alarak İstanbul'dan Kürdistan'a halkı kışkırtmak amacıyla gönderilir. 6 Eylül 1919'da bu iki kişi ile Cemil Paşazade Ekrem ve Noel, silahlı koruma altında Malatya'ya giderek idarecileri ve toplumu kışkırtma faaliyetlerine başlar.[65] Noel'in faaliyetleri Dersim'i de etkilemeye başlar[66] çünkü Binbaşı Noel'in planlarına göre çıkarılacak olan bir Kürt isyanında Dersimliler Elaziz'e saldıracaktır.[67]

Ali Galip Bey'in Sivas'a vali olarak atandığı Eylül 1919'da, Ali Galip'in desteğiyle Osman Nuri Bey Dersim'e mutasarrıf olarak tayin edilmiştir. Bu arada Osman Nuri Bey'in Dersim'e atanmadan önce Ayvalık kaymakamı olduğu sırada Yunanlıların Ayvalık'ı işgal etmesinde kolaylık sağladığı tespit edilmiştir. Bu gerekçeden dolayı mutasarrıflık yapabilecek sadakate sahip olmadığı anlaşılan Osman Nuri Bey, Temsil Kurulu'nun tepkisi neticesinde Sivas'tan geri çağrılacağı sırada Malatya'da Binbaşı Noel hadisesi yaşanmıştır. Malatya hadisesi sırasında firar eden Osman Bey izinsiz bir şekilde Erzincan üzerinden Dersim'e gitmiş, Dersim'de, Kürt Teali Cemiyeti'ni ve Paris'te bulunan Şerif Paşa'yı destekleyici propaganda faaliyetlerine başlamıştır. Osman Bey'in yaptığı propagandanın etkisiyle Hozat'ta bazı ağalar telgrafhane müdürünü tehdit ederek Kürt Teali Cemiyeti'ne destek telgrafları çekmek istemiştir. Osman Nuri Bey ayrıca İngilizlerin Ali Galip Bey'den başkasını

[62]Öke, *İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C. Noel'in "Kürdistan Misyonu" (1919)*, s. 38.
[63]Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1982, s. 193.
[64]Hakan, *Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920)*, s. 91.
[65]Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927),* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997, s. 79.
[66]Günel, *Dersim İsyanı*, s. 108; Hakan, *Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920)*, s. 90.
[67]Kamil Erdeha, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975, s. 140.

Harput valisi olarak tanımadığını iddia ederek halkı kışkırtmaya çalışmıştır.[68] Osman Nuri Bey'in bu faaliyetleri sonucunda 13. Kolordu Komutanlığı, ihanetinin kanıtlanması hâlinde Osman Bey'in tutuklanarak Dersim'e götürülmesi ve hakkında kanuni işlem yapılması gerektiğini Mamuratülaziz Valiliğine bildirir. Osman Nuri Bey yakalanarak yargılanmak üzere Harput'a götürülür.[69] Bu olaylarda yeni sadrazam olan Damat Ferit Paşa ve onun görevlendirdiği Ali Galip Bey etkili olsa da, onları destekleyen ve yönlendiren İngiltere'nin etkisi göz ardı edilemez.

1919 yılında Dersim'de bir isyan hazırlığı yapılmakta olduğuna dair haber yayılınca Erzurum'da bir rapor hazırlanır. Erzurum'dan gönderilen rapor neticesinde Elazığ Valiliği bir tahkikat yaptırır. Tahkikatta Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Dersim'in birçok noktasında oluşturduğu toplantı mekanları üzerinden propaganda faaliyetleri yürüttüğü ve halkı etkilediği tespit edilir. Ayrıca bölgede bir Ermeni devleti kurmaya yönelik çalışmalar yapıldığı da anlaşılır. Bunun üzerine bağımsız Ermenistan kurma faaliyetlerine engel olabilmek için halkı bilinçlendirme ve birleştirme çalışmaları yürütülür.[70]

Şubat 1920'de Çemişgezek kaymakamlığı tarafından Temsil Heyeti'ne bir telgraf gönderilmiştir. Telgrafta, Dersim'de sivil Ermenilerin (Sivil tabiri ile kastedilen durum çete mensubu olmayan, sıradan vatandaş görünümlü olmalıdır) para vermek suretiyle bazı Dersimlileri kışkırttığı ve ilkbaharda bir isyan çıkartmak için çalıştığı belirtilmiştir. Ayrıca bu tür olaylara karşı tedbir almak amacıyla Çemişgezek'te kurulan Kuva-i Milliye birliği için 500 tüfek ve 20 sandık cephane talep edildiği vurgulanmıştır.[71] Bu süreçte bölgedeki sayıları kitlesel bir eylem yapamayacak kadar azalmış olan Ermenilerin, başka devletlerin yönlendirmesiyle hareket ettiği değerlendirilmektedir.

Devletlerin açık veya gizli şekilde yaptığı kışkırtma ve propaganda faaliyetlerinin Dersim'de son dönemde yaşanan iki isyanda etkili olduğu düşünülmektedir. Bunlardan ilki 1916 yılında yaşanan aşiret isyanı, ikincisi 1921 yılında yaşanan Koçgiri İsyanı'dır. Her iki olay da bölgede çok büyük asayiş hadiselerinin yaşanmasına neden olmuştur. Koçgiri İsyanı'nı bastırmakla

---

[68]*ATASE.* İSH. S.N. 12309, K.N. 201, G.N. 169; Kamil Erdeha, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, s. 140-142; Suat Akgül, "Cumhuriyet Dönemine Kadar Dersim Sorunu", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM)*, S. 4, Ankara, Ocak 1993, ss. 1-22, s. 14.
[69]*ATASE.* İSH. S.N. 12309, K.N. 201, G.N. 169aa/169ab.
[70]Hakan, *Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920)*, s. 119.
[71]*ATASE.* ATA.ZB. S.N. 3383, K.N. 28, G.N. 66.

görevlendirilen Nurettin Paşa'nın 1921 yılı Mayıs ayında Ümraniye'den gönderdiği harp raporunda Dersim'de devletlerin bahsedilen etkisi hissedilmektedir. Bu dönemde, Mazgirt'te nüfuz sahibi bazı kişiler toplumu kışkırtmaya çalışmıştır. Ayrıca 1920 yılı sonbaharında Amerika'dan Dersim'e dönmüş olan Ermeniler tarafından, Ankara Hükûmeti'nin Kürtleri imha etmek istediği fakat İngilizlerin buna engel olduğu şeklinde propaganda yapılmıştır. Bu propagandalar karşısında harekete geçen ordu komutanlığı ise halkı bilgilendirmeye çalışmış ve bahsi geçen Ermenilerin tutuklanması için emir vermiştir.[72] Neticede Koçgiri İsyanı'nın çıkmasında, Kürt devleti kurma fikri ve dahili kışkırtmalar etkili olmuştur. Bunun yanında Avrupalı bazı devletler dört vilayetten oluşan bir Kürt devleti kurma fikrini kabul ederek bunu destekleyici propaganda yapmıştır.[73] Propagandaların etkisiyle bazı Kürtler arasında *"Hükûmet Ermeniler gibi bizi de kırmak istiyor"*[74] şeklinde söylentiler yayılmıştır. Bu söylentilerin tetiklediği korku isyanın büyümesinde etkili olmuştur.

Kürdistan Teali Cemiyeti'nin propaganda aracı olan ve İstanbul'da bulunan Serbesti Matbaasında, 1921 yılı yazında, Anadolu'daki direniş hareketinden padişahın haberdar olmadığı ve hareketi desteklemediği şeklinde açıklamalar içeren beyannameler bastırılır. Beyannameler ve bir miktar para Samsun, Giresun yoluyla Dersim'e; İskenderun, Halep yoluyla da Musul ve Süleymaniye'ye gönderilir. Gönderilen beyanname ve paralar Rumlar vasıtasıyla dağıtılır. Geçmişte Zara, Merzifon, Ereğli kaymakamlığı yapmış olan Nikolaki adlı bir Rum'da bu faaliyetler içerisinde yer alır. Dağıtılan beyannameler yoluyla Dersim halkının Milli Mücadele'ye cephe alması hedeflenir. Bu durum Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reis Vekili Fevzi Paşa tarafından Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa'ya bildirilir.[75] Bahsi geçen Rumların tek başına hareket edemeyecekleri açıktır. Ayrıca bu sırada Batı Anadolu İngilizlerin desteklediği Yunanlıların işgali altındadır. Bahsedilen her iki durum göz önünde bulundurulacak olursa kışkırtma amaçlı bu faaliyetlerde bazı devletlerin etkili olabileceği dikkat çekici bir ihtimal olarak görünmektedir.

Osmanlı Devleti'nin Dersim bölgesine yönelik en önemli ihmallerinden bir tanesi, raporların genelinde ifade ve itiraf edildiği gibi eğitim sorununu çözememiş olmasıdır. Devlet, eğitimden uzak kalan topluma farklı bir anlayış kazandırmanın

[72]*ATASE.* İSH. S.N. 10255, K.N. 1107, G.N. 74; *ATASE.* İSH. S.N. 1537, K.N. 1319, G.N. 38.
[73]*ATASE.* İSH. S.N. 14899, K.N. 773, G.N. 114aa.
[74]Dilek Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, (Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2014, s. 146.
[75]*ATASE.* İSH. S.N. 3650, K.N. 1260, G.N. 21; Hakan, *Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920)*, s. 90.

zorluklarını Dersim'de bariz bir şekilde yaşamıştır. Çünkü olumlu yönde değişime kapalı olan toplum farklılıklara direnç göstermiştir. Fakat kışkırtma ve yönlendirmelerin etkisiyle olumsuz yönlü değişimlerden etkilenmiş bu da bölgede süreklilik arz eden asayiş sorunları olarak yansımıştır.

3.3.1. Dersim'de Casusluk Faaliyetleri

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin doğu bölgesinde, Ermenilere yönelik ıslahat yapılması kabul ettirilir. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti önemli oranda güç ve otorite kaybına uğrar. Türkiye'nin bağımsızlık savaşı sürecinde imzalanan Sevr Antlaşması'yla Anadolu'nun doğusunda Ermenistan ve Kürdistan devletleri kurulması kabul ettirilmek istenir. Bu üç olayın ortak özelliklerinden birisi Osmanlı Devleti'nin askerî ve idari anlamda zaafa uğraması sonucu dış müdahaleyi kolaylaştırıyor olmasıdır. Bu bağlamda devletler Osmanlı coğrafyasında gizli faaliyetler yürütür. Fakat bahsedilen antlaşmaların uygulanma sürecinde devletlerin herhangi bir resmi görevi olmayan vatandaşlarını Osmanlı topraklarında casus olarak kullanması pek mümkün değildir. Bundan dolayı devletler bölgede etkin olabilmek için ya konsolos ve misyonerler gibi resmi görevlilerden ya da başta Ermeniler olmak üzere son dönemde Osmanlı Devleti ile problem yaşayan bölge sakinlerinden yararlanmaya çalışır. Devletlerin zararlı faaliyetlerinin farkında olan Osmanlı Devleti ise bu tür faaliyetlere karşı daima teyakkuzda ve takipte olur fakat neticede bu faaliyetleri yeterince engelleyemez.

1889 yılında Dersaadet tarafından Pülümür eski kaymakamı Şahoğlu Hüseyin Bey ve onunla fikirsel yakınlığı (refik) bulunan Erzincan İdare Meclisi üyesi Kerop'un bazı devletlere casusluk yaptığı belirtilerek, bu iki kişinin yargılanması emredilir.[76] Belgede bu kişilerin hangi ülkelerle işbirliği hâlinde olduğu belirtilmemişse de muhtemelen bu devletlerin başında Rusya gelmektedir.

Erzincan'da bulunan 4. Ordu Müşirinin tespitlerine göre, 1901 yılı yaz mevsiminde Dersim'de bir isyan çıkarılmak istenir. Bu dönemde bir papaz ve birkaç Ermeni'den oluşan bir grubun kışkırtmalarının da etkisiyle Pülümür çevresinde bir aşiret isyanı çıkar. Ayrıca Ermeniler etkin oldukları Kemah, Arapgir, Kemaliye, Tercan ve Kiğı bölgelerinde halkı kışkırtarak isyan çıkarmak ister.[77] Bu dönemde devletlerin

[76]*BOA*. Fon İ.DH., D.N. 1099, G.N. 86178 (1.1).
[77]*BOA*. Fon Y.PRK.ASK., D.N. 170, G.N. 33 (1.1/2.1).

Ermeniler üzerindeki etkisi göz önünde bulundurulacak olursa bu eylemlerde Rusya, İngiltere gibi devletlerin müdahalesi ihtimal dahilindedir.

1908 yılında Dersim aşiretleri ittifak kurarak en büyük isyanlarından birisini çıkarmaya hazırlandıkları bir dönemde özellikle silah ve cephane temini hususunda bölgedeki Ermenilerden yardım alır. 4. Ordu Komutanı Zeki Paşa, bu durumun araştırılması için istihbarat görevlilerinin vazifelendirilmesini emreder.[78] Ermenilerin isyan hâlindeki aşiretlere yardım etme gerekçeleri, istenilen silah ve cephaneyi nasıl temin ettikleri tespit edilemese de bazı ihtimaller dikkat çekmektedir. Buna göre, siyasi amaçları uğruna isyancı aşiretlere yardım etmek istemeleri, ticaretle geçinen Ermenilerin bir kısmının maddi kazanç elde etmek istemesi, ticari ilişkilerinin etkisiyle dış bağlantılarının olmasından dolayı aşiretler tarafından zorlanmış olmaları, komşuluk ilişkilerinden dolayı gönüllü olarak aşiretlere yardım etmek istemeleri akla gelen ihtimallerdir.

Dersim'de casusluk faaliyetleri özellikle savaş dönemlerinde artmıştır. Ancak Dersim'deki nüfus dağılımı devletlerin doğrudan bir isyan çıkartmasına uygun olmadığı için yapılan faaliyetler Osmanlı Devleti ile bağları zayıf olan ya da Osmanlı Devleti'ne muhalif olan Dersim aşiretlerini kışkırtmaya yönelik olmuştur. Nitekim 1914 yılında Dersim'de sükunet hâkim iken bir Rus gazetesinin Tiflis muhabirinin yaptığı haberler, muhtemelen Ermeniler vasıtasıyla, bölgeye yayılmaya çalışılmıştır. Böylece Dersim aşiretlerinin bir isyan hazırlığı içerisinde olduğu şayiası yayılmış fakat yapılan araştırma sonucunda haberlerin gerçeği yansıtmadığı tespit edilmiştir.[79]

Ermeniler bölgeden göç ettirilirken, Dersim'e kaçan bazı Ermeniler Ruslarla irtibat kurarak Rusya için casusluk faaliyetleri yürütmüştür. Bu durum tespit edilince 1917 yılında casusluk yapan kişilerden bazıları gıyabi olarak yargılanmış ve idam cezasına çarptırılmıştır.[80]

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla bölgede uzun süre önce başlamış olan Rus-Ermeni yakınlaşması birçok hadisenin yaşanmasında etkili olmuştur. Casusluk faaliyetlerinin artmasından dolayı 1917 yılında ordu karargahı ve istihbarat subaylığı tarafından Kafkas Kolordusu Komutanlığından casuslar hakkında teyakkuzda olunması, kimlik belgesi olmayan veya hareketleri şüpheli olan kişilere kuşkuyla yaklaşılması istenmiştir. Ayrıca bu kişilerin yakalandıkları ilk anda verdikleri cevaplara, telaş

[78]*BOA*. Fon Y.MTV., D.N. 312, G.N. 127 (1.1).
[79]*BOA*. Fon HR.SYS., D.N. 84, G.N. 87 (2.1/3.1).
[80]*BOA*. Fon İ.DUİT., D.N. 173, G.N. 112 (1.1).

durumlarına dikkat edilmesi, özellikle üzerlerinde bulunan evrakların tespit edilmesi ve bu evraklara el konulması hususlarında dikkatli olunması istenmiştir.[81]

1917 yılı Ağustos ayı başlarında dördü amele taburuna mensup olan Tercanlı birçok kişi Ruslar tarafından görevlendirilerek Kemah-Sivas istikametine gönderilir. Munzur Dağ silsilesi üzerinden giden bu kişiler Kemah Köprüsü'nden geçerek Osmanlı ordusunu takip eder ve Refahiye yönüne ilerler. Casus oldukları düşünülen kişilerden bir kısmı doğrudan Sivas yönüne biri de Suşehri'nden Sivas yönüne gider. Sivas'ta birleşmeyi planladıkları esnada bu kişilerden dördü yakalanırken diğerleri yakalanamaz.[82] Aynı dönemde Osmanlı Devleti 3. Ordu Komutanlığı da Rusya'nın ve aşiretlerin bölgedeki faaliyetleri hakkında bilgi toplayabilmek amacıyla görevlendirdiği 6 kişiyi Dersim içlerine gönderir.[83] Bu durum, Osmanlı Devleti'nin kendi toprağı olan Dersim'in bir kısmına gerçek anlamda hâkim olamadığını göstermektedir.

Dersim sınırları içerisinde ve çevresinde Rusya dışındaki devletler de casusluk faaliyetleri yürütmüştür. Eylül 1919'da Fransızlar toplum üzerinde nüfuz sahibi olan şahıslardan 3'ünü Fransa yararına propaganda yapmaları için Dersim taraflarına ve Koçgiri Aşireti lideri olan Ümraniye nahiye müdürü Alişan Bey'e göndermiştir.[84] Anadolu'nun güney kısmını işgal ederek bölgeye yerleşmeye çalışan Fransa yürüttüğü bu faaliyetlerle Anadolu'nun orta kısmında da etkili olmaya çalışır.

Ocak 1920'de Urfa, Maraş çevresindeki halk arasında bulunan Ermenilerin haberleşmesini sağlayan Arakil adlı bir kişi yapılan takip neticesinde Çemişgezek Kuva-yı Milliyesi tarafından beraberinde 6 mektupla yakalanarak Mamuratülaziz'e gönderilir. Tercüme edilen mektupların, Ermenilerin Amerikalılar tarafından korunmasından duyulan memnuniyetle ilgili olduğu anlaşılır ve tutuklanan şahıs mahkemeye sevk edilir.[85]

Ülkede işgal ve kışkırtmaların yaşandığı bir dönem olan Mart 1921'de Halep'te jandarma olarak görev yaptığını ve Osmanlı sınırlarına iltica ettiğini iddia eden Hozatlı Mehmet adlı bir kişi Karaköy'de yakalanır. İfadeleri birbirini tutmayan bu kişinin casus veya asker firarisi olabileceğinden şüphelenildiği için, şahıs 14. Tabur Komutanlığı tarafından tutuklanır.[86] Nisan 1921'de Dersim merkezi olan Hozat'ta hapishane memuru

[81]*ATASE.* BDH. Kls. N. 2904, Y.D.N. 431, Fih. 59/59-1.
[82]*ATASE*. BDH. Kls. N. 2904, Y.D.N. 431, Fih.59.
[83]*ATASE*. BDH. Kls. N. 2910, Y.D.N. 455, Fih. 4.
[84]*ATASE.* İSH. S.N. 4848, K.N. 625, G.N. 141.
[85]*ATASE*. ATA.ZB. S.N. 3137, K.N. 25, G.N. 134/134ad.
[86]*ATASE.* İSH. S.N. 12765, K.N. 921, G.N. 168aa.

olarak görev yapan Hasan Efendi'nin isyan hâlindeki Alişir Efendi ile temasta olduğu ve onun lehine casusluk yaparak halkı yönetime karşı kışkırtacağı tespit edilir. El Cezire Cephe Komutanlığı tarafından gönderilen şifreli istihbarat telgrafı ile Hasan Efendi'nin tutuklanması talep edilir.[87]

Anadolu'nun genelinde olduğu gibi Dersim'de de, halkı Milli Mücadele'ye karşı kışkırtmak amacıyla bazı faaliyetler yürütüldü. Bu faaliyetlerin bir kısmı basın yoluyla yapıldı. İstanbul'da basılan ve padişahın Anadolu'daki harekâttan haberdar olmadığı, harekâtı desteklemediği propagandası yaparak halkı kışkırtmaya yönelik kullanılan bazı beyannameler Haziran 1921'de Musul, Halep ve Dersim'de dağıtıldı. Halk üzerinde ne kadar etkili olduğu tespit edilemeyen bu kışkırtma faaliyetlerinde birçok Rum vatandaş görev yaptı.[88]

Osmanlı Devleti'nin Anadolu üzerindeki hâkimiyetini kaybettiği dönemde Temsil Kurulu (sonra TBMM) casusluk amacıyla yürütülen faaliyetlere karşı çeşitli çalışmalar yaparak, bunların etkisini en aza indirmeye çalışmıştır. Kışkırtmalar ve isyanlar yöneticiler üzerinde o denli büyük etki oluşturmuştur ki 30 yıl sonra bile tedbir alma ihtiyacı hissedilmiştir. Halep'te firari olarak yaşayan ve Dersim'deki birçok hadisede kışkırtıcı etkisi olan Dersimli Baytar Nurettin (Nuri) 1952 yılında Türkçe ve Latince "Kürdistan Tarihinde Dersim" adlı bir kitap yayınlar. Dersim halkı ve diğer Kürtler üzerinde kışkırtıcı etkisi olacağı düşüncesiyle, Dışişleri Bakanlığının önerisi ve Bakanlar Kurulu kararıyla bu kitabın Türkiye'ye sokulması ve Türkiye'de dağıtılması yasaklanır.[89]

3.4. Rusya'nın Dersim'de Nüfuzunu Arttırmaya Yönelik Faaliyetleri

Rusya son dönemlerde sıcak denizlere inmek ve sınırlarını genişletmek gibi önemli politikalarını daha çok Osmanlı coğrafyası üzerinden gerçekleştirmeye çalışmıştır. Osmanlı toprakları üzerinden sıcak denizlere ulaşabilmek için hâkim olmaya çalıştığı alanlardan birisi Doğu Anadolu Bölgesidir. Rusya 1805'li yıllardan itibaren Osmanlı Devleti'nin doğu kısmındaki aşiretlerle ilgilenmeye başlar. Burada siyasi faaliyetlerle yetinmeyerek sosyolojik yapıya yönelik bilimsel çalışmalar da yürütür. Rusya'nın amacı Kürtlerin kültürünü ve tarihini daha iyi tanıyarak, Kürtleri Rusya'nın

[87]*ATASE.* İSH. S.N. 13465, K.N. 636, G.N. 30.
[88]*ATASE.* İSH. S.N. 3650, K.N. 1260, G.N. 21.
[89]*BCA*. Fon K. 30.18.1.2, K.N. 130, G.N. 75, S.N. 13.2.

menfaatleri doğrultusunda yönlendirmek ve kullanabilmektir.[90] Doğu Anadolu'da nüfuzunu Kürtler üzerinden kurabileceğinin farkında olan Rusya, bölgeye müdahale edebilmek için Kürtleri kışkırtma faaliyetlerinden geri durmaz ve amacında kısmen başarılı olur.[91] 1829 Osmanlı-Rusya Savaşı, 1853-56 Kırım Savaşı, 1877-1878 Osmanlı-Rusya Savaşı (93 Harbi) gibi Osmanlı ile Rusya arasında yaşanan savaşlarda, Rusya yanına çekebildiği Kürt liderlerden ve aşiretlerinden faydalanır. Rusya'nın Osmanlıya karşı galibiyet elde etmesinde bu Kürt aşiretlerin de etkisi olur. Bu dönemde Rusya'nın kışkırtmalarının etkisiyle 1880 yılında Şeyh Ubeydullah,[92] 1913 yılında Bitlis İsyanı gibi bazı Kürt isyanları çıkar. 20. yüzyılın başlarından itibaren Rusya, Kürt meselesi ile daha çok kültürel açıdan ilgilenmeye başlar.[93] I. Dünya Savaşı yıllarında Dersim aşiretlerini de yakından tanımak ve onlar üzerinde etkili olabilmek amacıyla çeşitli araştırmalar yapmaya devam eder. Bu çerçevede, Kürtler hakkında uzman olan Çarlık Rusya Şam Konsolosu Boris Şahovsky 1917 yılında Dersim'i de kapsayan 30 sayfalık bir Kürt raporu hazırlar.[94]

Doğu Anadolu Bölgesi'nde özellikle Osmanlı devlet otoritesinin çok zayıf olduğu ve İstanbul Hükûmeti'nin tam olarak hâkim olamadığı Dersim coğrafyası Rusya'nın dikkatini çekmekteydi. Dolayısıyla Rusya Dersim'de etkili olabilmek için çeşitli çalışmalar yürüttü. Rusya, Dersim üzerinde etkili olabilmek için bir taraftan yöredeki Ermenilerle ve aşiretlerle temasa geçerek onları kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmaya çalıştı. Diğer taraftan Rus gazetelerinde yayımlanan ve çeşitli yollarla Dersim'e yaydığı gerçek dışı haberlerle propaganda yaparak Dersim aşiretlerini etkilemeye çalıştı.[95] Rusya bu yolla iki temel hedef gözetti. Birincisi halkı kışkırtarak Osmanlı Devleti ile Dersim toplumunun bağlarını daha da zayıflatmak, ikincisi Dersim halkı üzerinde olumlu etki bırakarak bölgedeki nüfuzunu arttırmaktır. Rusya'nın aşiretleri kışkırtması ve yaşanan savaş süreci ile bağlantılı olarak ortaya çıkan otorite boşluğu bölgede çeşitli hadiselerin yaşanmasına zemin hazırladı.

Rusya'nın yayılmacı politikasının farkında olan Osmanlı Devleti bu politikaya karşı bazı tedbirler almaya çalışır. Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ikinci yarısında

---

[90]Abdulhalûk M. Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Turan Kültür Vakfı, 4. Baskı, Ankara 1996, s. 378.
[91]Öke, *İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C. Noel'in "Kürdistan Misyonu" (1919)*, s. 13.
[92]Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, s. 380.
[93]Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, s. 26, 27; Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, s. 381.
[94]Perinçek, *Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları,* s. 217; Akyürekli, *Dersim Sorunu (1937-1938),* s. 89.
[95]*BOA*. Fon HR.SYS., D.N. 84, G.N. 87 (2.1).

topraklarının doğu kısmıyla bağlantıyı güçlendirmek için Samsun, Mamûratülaziz, Erzincan, Erzurum yollarının yapımına başladığı gibi 1891 yılında Hamidiye Alaylarını kurar.[96] Ayrıca Rus propagandasının etkisini kırmak amacıyla karşı propaganda yapar.[97] Fakat Osmanlı Devleti, ekonomik, siyasi ve toplumsal nedenlerden dolayı ne bu yolları planladığı şekilde tamamlayabilir ne de Hamidiye Alaylarından tasarladığı şekilde istifade edebilir. Diğer taraftan bu dönemde Rusya Osmanlı Devleti'nin politikaları üzerinde çok büyük bir baskı gücüne ve etkiye sahip olur. Şöyle ki Rusya, geleneksel politikasına uygun bulmadığı için Osmanlı Devleti'nin demiryolu hattını Doğu Anadolu Bölgesi'ne doğru uzatmasına bile onlarca yıl engel olur.[98]

3.4.1. I. Dünya Savaşı'ndan Önce Rusya'nın Dersim'deki Faaliyetleri

Rusya 19. yüzyılın ikinci yarısında Dersim'deki faaliyetlerini arttırır. Bu dönemde Dersim'deki asayiş olaylarının bir kısmında Rusya'nın doğrudan etkisi olurken, hadiselerin bir kısmında ise dolaylı etkisi olur. 93 Harbi ve sonrasında Ruslar Dersim aşiretlerini kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmak ister.[99] Rusya, bu amaçla farklı yollara başvurur ve birçok çalışma yapar. Bu bağlamda yapılan çalışmalardan birisi de General Averyanov'un raporudur. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşında Kafkas Rus Erkanı Harbiyesinde General olan Averyanov'un Dersim hakkındaki değerlendirmesi şöyle özetlenebilir; Osmanlı Devleti, Dersim ve Pülümür Alevilerinden yardım alamaz, fakat savaşın ilk dönemlerinde bu Alevilerin Rusya'ya yardım etmeleri de şüpheli bir durumdur. Rusya savaşı İstanbul yönünde ilerletip Erzurum ve Sivas'a hâkim olabilirse o zaman Dersim aşiretlerinden 15000 kadar milisin yardımını almayı ümit edebilir. Bu konuda Alevilerin diğer Müslümanlara karşı beslediği dinî husumetten faydalanabilir. Bunun yapılabilmesi için Rusya'nın Dersim'in yüzyıllardır devam eden iç işleyişine karışmaması ve onları işlerinde serbest bırakması gerekir.[100] Rusların çalışmalarının ne ölçüde etkili olduğu tam olarak tespit edilemese de uzun vadede bu değerlendirmelerin Rus politikalarını yönlendirdiği ve Rus politikalarına büyük fayda

---

[96]İbrahim Yılmazçelik, Sevim Erdem, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Harput'tan Geçen Karayolu Güzergâhları ve Harput'taki Köprüler", Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu,* (23-25 Mayıs 2013-Elazığ), ss. 643-666, s. 656.

[97]*ATASE.* BDH. Kls. N. 3182, Y.D.N. 11, Fih. 3-13.

[98]Recep Murat Geçikli, Erol Akcan, "Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusya İlişkileri Ekseninde Erzincan Demiryolu Hattı", Erzincan Üniversitesi*, Erzincan Üniversitesi Uluslararası Erzincan Sempozyumu Bildirileri,* C. 1, (28 Eylül-1 Ekim 2016), 2016, ss. 201-208, s. 201-203.

[99]M. Kalman, *Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri*, Nujen Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 1995, s. 65.

[100]*Dersim Raporu*, s. 157, 158; Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, s. 27, 28.

sağladığı açıktır. Ayrıca Rusların etkisiyle bazı aşiretlerin, Osmanlıya karşı çoğunluğu asayiş kapsamına giren çeşitli isyan eylemlerinde bulunduğu değerlendirilmektedir.

1877-1878 Osmanlı Rus Harbi sırasında Osmanlı Devleti'nin Dersim'den asker talep ettiği bir sırada bazı Dersimliler ayaklanma girişiminde bulunur. Bu sırada Mansur Ağa başta olmak üzere birçok Dersim ileri geleni devleti tehdit eder. Ağalar, sürgünde bulunan reislerinin affedilmesi durumunda Ruslara karşı silahlı mücadele edeceklerini, reislerinin affedilmemesi durumunda ise Ruslarla temasa geçerek isyan edeceklerini belirtir. İsyan çıkmasını istemeyen idareciler taviz vermek zorunda kalır. Bundan dolayı reislerden sağ kalanlar affedilir ve geri dönmeleri sağlanır. Bazı aşiretler bu defa da reislerinin sürgün edilmiş olmasının intikamını almak amacıyla isyan ve eşkıyalık faaliyetlerini arttırır.[101]

Dersim toplumu ve aşiretleri ile olumlu ilişkiler geliştirmiş olan Müşir Samih Paşa 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sürecinde Dersim'den 10 bin milis toplamaya çalışır fakat amacına ulaşamaz.[102] 93 Harbi sırasında Osmanlı Devleti'nin doğu bölümünde yaşayan toplumu tanımak için ayrıntılı çalışmalar yürüten Rus görevli ve ajanlarının kışkırtma ve yönlendirme faaliyetlerinin etkisiyle, Samih Paşa, emrinin aksi bir durumla karşı karşıya kalır. Başlangıçta İstanbul idaresine sadık bir Kürt ağası olan Mazgirt Kaymakamı Dersimli Nafiz Bey, toplum nezdinde nüfuz sahibi bir lider olan Ovacık Kaymakamı Munzur Bey dahil 6 Dersim Bey'i Erzurum Rus Konsolosuna giderek olası savaş durumunda Rusya'ya yardım etme vaadinde bulunur.[103] Aşiretlerin silahlı destek vermelerini değil, tarafsız kalmalarını kendi politikaları açısından daha makul gören Rus konsolosunun verdiği muğlak cevaplardan dolayı, aşiret reisleri umdukları neticeyi elde edemeden geri döner.[104]

---

[101]Mehmet Zülfü Yolga, *Dersim (Tunceli) Tarihi*, Yay. Haz.: Ahmet Halaçoğlu, İbrahim Yılmazçelik, Volkan Matbaacılık, Ankara 1994, s. 61; Ali Kemali, *Erzincan,* Kaynak Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2013, s. 157; Cafer Solgun, *Dersim… Dersim… Yüzleşmezsek Hiçbir Şey Geçmiş Olmuyor*, Timaş Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2014, s. 54.

[102]*Dersim Raporu*, s. 101; Kemali, *Erzincan*, s. 235; Nuri Dersimi'ye göre, 93 Harbi'nde Osmanlı ordusu mağlup olmaktayken Dersim'den 10 bin kadar asker istedi. Buna karşılık Dersim'e silah ve cephane yardımında bulunmayı vadetti. Fakat Dersimliler bazı siyasi isteklerinden ve sınır komşuları olan Ruslarla ilişkilerini bozmak istememelerinden dolayı bunu kabul etmedi. Müşir Samih Paşa bu siyasi istekleri kabul etmiş göründü (M. Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Ani Matbaası, Halep, 1952, s. 79, 80). Fakat Dersim'de 93 Harbi'nden sonraki 30-40 yıllık süreçte Kürtçülüğe yönelik herhangi bir siyasi eylemin yaşanmaması dikkate alındığında, 1878 yılında Dersim genelinde Kürtçülük akımının etkili olması mümkün görünmemektedir. Bu da Nuri Dersimi'nin iddiasının gerçeği yansıtmadığını ve bu iddiaya şüpheyle yaklaşılması gerektiğini göstermektedir.

[103]Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, s. 26; Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar,* s. 70; Kezban Acar, "Imperial Rivalry Between Russia and the Ottoman Empire Over Kurdistan in the Nineteenth Century", *History Studies*, Volume: 8, Issue: 3, September 2016, pp. 1-20, s. 12.

[104]Kezban Acar, a.g.m., s. 12.

93 Harbi'nin başlamasından dolayı Mazgirt ve Hozat'taki askerî birlikler cepheye kaydırılınca, Dersim'de otorite boşluğu yaşanmıştır. Devletin kendileri ile ilgilenememesini fırsata dönüştüren bazı aşiretler çevreye saldırılar gerçekleştirerek birçok asayiş problemine sebep olmuş, Mazgirt ve Hozat'taki kışlaları tahrip etmiştir. Ferhaduşağı Aşireti'nin desteklediği Koçuşağı Aşireti Kemaliye ve Çemişgezek'e, Kırgan Aşireti Hozat'a gasp amaçlı saldırılar gerçekleştirmiştir. Fakat saldırılar birkaç aşiretle sınırlı kalmış ve Dersim'in geneline yayılmamıştır.[105]

93 Harbi'nden sonraki yıllarda zayıflamakta olan siyasi ve ekonomik gücüyle paralel olarak Osmanlı Devleti, Dersim'de etkisini daha da yitirirken, devlete olan güven de gittikçe azaldı. Devletin sıradan kolluk vazifesini bile yerine getirememesinin etkisiyle, aşiretlerin eşkıya kollarının talan ve soygun amaçlı saldırıları Tercan, Erzurum, Gümüşhane, Refahiye, Sivas sınırlarına kadar genişledi.[106]

Rusya, Dersim'deki aşiretleri tanımak ve onlardan faydalanabilmek amacıyla 19. yüzyılın ikinci yarısında faaliyetlerini sıklaştırır. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra da Dersim'e yönelik faaliyetlerine devam eder. 1888 yılının Ekim ayında Rusya Rize konsolosu beraberinde bulunan 5 kişilik ekiple birlikte Erzincan'a gider. Konsolos tebdil-i hava bahanesiyle Osmanlı Devleti'nin en ücra noktalarından biri olan ve diplomatlar açısından güvenlik riskleri barındıran Dersim'e gitmek ister. Karın yağmaya başladığı ve yolların kapanmak üzere olduğu bir dönemde yapılmak istenen bu ziyaret Osmanlı idarecileri tarafından, haklı olarak, kuşkuyla karşılanır. Konsolosun amacının Dersim aşiretlerini kışkırtmak, yapımına başlanan ve askerin ulaşımını sağlayacak olan yolu kontrol etmek, Erzincan'daki ordunun durumunu yerinde görmek ve bölgede Rusya'ya yardımcı olabilecek Ermenilerin durumunu tespit etmek olduğu kanaatine varıldığı için konsolos Erzincan'da alıkonur. Kendisine izin verilmeyen konsolos, Karahisar ve Sivas'a yönelir. Osmanlı Devleti de konsolosun faaliyetlerini kontrol etmeye devam eder. Rus konsolosu farklı senelerde de Dersim'e yönelik bu tür faaliyetler yürütür. Özellikle bölgede yaşayan Hristiyanlar arasında bağımsız Ermenistan fikrini yaymak için gayret eder. Bu dönemde ayrıca Sivas'ta, Rusya'nın etkisiyle Osmanlı Devleti'ne karşı faaliyet yürüttüğünden şüphelenilen Alevi bir liderin evine baskın yapılır. Baskında devletin aleyhine olan bazı mektuplar ele geçirilir.

[105]*Dersim Raporu*, s. 157, 158; Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar,* s. 70, 71.
[106]Abdulkadir Gül, "Dersim Bölgesindeki Feodal Yapı Hakkında Bazı Değerlendirmeler (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e)", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS),* Yıl: 2, S. 7, Aralık 2014 (b), ss. 236-258, s. 252.

Rusya'nın zararlı politikalarının farkında olan Osmanlı Devleti'nin şüphelerindeki haklılığı zamanla Rus politikaları ve Rus kaynakları tarafından kanıtlanacaktır.[107] Nitekim konsolosun 1888 yılında tercih ettiği güzergâhın, Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda işgal ederek kullandığı güzergâh olması ayrıca dikkate şayandır.

Ermeni Antranik Dersim'e ilk seyahatini 1888 yılında ve iddiasına göre 14 yaşında iken, ikinci seyahatini 1895 yılında gerçekleştirir.[108] Seyahatnamesinde nitrat çözeltme ve petrolün geleceği hakkında yaptığı çağ ötesi değerlendirmelerde görüldüğü gibi bir seyyahtan ziyade misyonerlerin takip ettiği yönteme benzer bir yöntem izler.[109] Dersim'in büyük bir kısmını dolaşan ve ülkesi için ayrıntılı bilgi toplayan Antranik sonraki süreçte Rus generali olarak görev yapar.[110] Antranik'in seyahatnamesinde geçen bilgi ve değerlendirmelerin[111] 1921 yılında Sovyet Rusya tarafından hazırlanmış olan Dersim başlıklı raporla[112] benzer olması ayrıca dikkate değer bir durumdur. Rusya'nın çalışmalarını yoğunlaştırdığı dönemde yürütülen bu faaliyetler konsolosun seyahatinde olduğu gibi istihbarat ve propaganda amaçlı olunduğu kuşkusunu akıllara getirmektedir.

Dersim'de Ruslarla alakalı sıradan asayiş olayları da yaşanmıştır. 1900 yılında Rusya'nın Erzurum konsolosu maiyetiyle beraber Dersim yoluyla Erzincan'a giderken Pülümür taraflarında 20 kadar eşkıyanın saldırısına uğramış ve eşyaları gasbedilmiştir.[113] Bu olayda konsolosu korumakla görevli olan Osmanlı askerlerinin bir kısmı öldürülmüştür. Eşkıya, kendileri için çok güvenli olan yaşam mıntıkasından dolayı daha önce birçok defa askere karşı başarı elde etmiş olmasına rağmen yapılan başarılı takip neticesinde, eşkıyanın bir kısmı yakalanmış ve gasbettiği malın bir bölümü geri alınmıştır. Böylece Rusya ile ilişkilerin gerilmesinin önüne geçilmiştir. Bu olaydan dolayı eşkıyanın bir kısmının tutuklanması üzerine Pülümür'de toplanan bazı aşiret grupları tutukluları kaçırmak veya affettirmek amacıyla askere saldırmak istemiş fakat bir sonuç alamamıştır.[114]

---

[107]*BOA.* Fon Y.PRK.ASK., D.N. 51, G.N. 37 (2.1); *BOA.* Fon HR.TH., D.N. 84, G.N. 55 (1.1); Kezban Acar, a.g.m., s. 14.
[108]Antranik, *Dersim Seyahatname*, s. 9, 35.
[109]Antranik, *Dersim Seyahatname*, s. 93, 94.
[110]Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, s. 8.
[111]Antranik, *Dersim Seyahatname*, s. 108, 113.
[112]Perinçek, *Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları,* s. 48.
[113]*BOA.* Fon Y.PRK.ASK., D.N. 165, G.N. 46 (1.1); Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 99.
[114]*BOA.* Fon Y.PRK.ASK., D.N. 165, G.N. 46 (3.1), *BOA.* Fon Y.PRK.ASK., D.N. 170, G.N. 48 (1.1); Kemali, *Erzincan*, s. 237.

3.4.2. I. Dünya Savaşı Sırasında Rusya'nın Dersim'deki Faaliyetleri

Rusya, Osmanlı Devleti'ne yönelik yayılmacı politikasını I. Dünya Savaşı sırasında devam ettirir. Bu amaçla hem Kürtler hem de Ermenilerle olan bağlarını güçlendirerek bölgede etkili olmaya çalışır. Rusya'nın aşiretlerden istifade etme ve uyguladığı politikalarla Osmanlı Devleti'ne karşı bir Kürt-Ermeni ittifakı oluşturma çabaları, Dersim'de de geçerli olur. Rusya'nın Dersim'deki amacı; Osmanlı Devleti ile barışık olmayan Alevilerin muhalif tutumundan ve mezhepsel farklılığından yararlanarak, onları yanına çekmektir. Ayrıca bölgeyi tanıyan Ermenilerin Rus Konsolosluğu ile kurdukları iletişim sayesinde, Ruslara yardım etmesini ve onlara öncülük yapmasını, bu yolla Rusya'nın önemli başarılar elde etmesini sağlamaktır. Rusya Ermeniler konusunda planladığı hedeflerinin büyük kısmını gerçekleştirir.[115] Buna karşılık Ruslar da işgal ettikleri yerleri Ermeni çetelerinin kontrolüne bırakarak eylemlerine devam eder.[116]

Rusya, I. Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde devam eden savaş esnasında hem askerî hem de sivil yönü olan bir strateji uygular. Askerî bakımdan, güneybatı güzergâhında bulunan Doğu Anadolu ve Dersim bölgesi için çok yönlü stratejisine uygun olarak yürüttüğü harekâtta aynı anda farklı taarruz ve işgal hatları oluşturur. Rus ordusunun bir kolu Kelkit, Bayburt, Çardaklı Boğazı ve Trabzon hattı üzerinden; bir kolu ise Tercan, Sansa Deresi, Erzincan, Kemah hattı üzerinden, diğer bir kolu da Palandöken, Kiğı, Elazığ hattı üzerinden bölgeyi işgal etmeye çalışır.[117] Sivil yönü olan ve hem Osmanlı Devleti'ni hem de Dersim aşiretlerini hedef alan çift yönlü stratejisinde ise, propaganda yaparak ve aşiretlerin maddi ihtiyaçlarını karşılayarak Dersim aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmaya çalışır. Bununla; Dersim aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne karşı savaştırmak suretiyle Osmanlı ordusunu zor durumda bırakmak ve kendi ilerleyişini kolaylaştırmak istemiştir. Ayrıca aşiretlere dost görünerek ilişkileri olumlu bir seyirde ilerletmek suretiyle aşiretlerin Rusya'ya karşı savaşmasını engellemek, aşiretleri Osmanlıya karşı savaştırarak onların meşgul olmasını ve güçlerinin kırılmasını sağlamak istemiştir.

---

[115]Şükrü Kaya Seferoğlu, *Milli Mücadele Yıllarında Kürt Türk- Ermeni İlişkileri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı (TDAV) Yayınları, İstanbul 1990, s. 65; Abdulkadir Gül, Ali Rıza Özdemir, *Dersimliler Ermeni mi?* İstanbul 2014, İdil Yayıncılık, s. 216; Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, s. 39, 40; Akyürekli, *Dersim Sorunu (1937-1938),* s. 39.

[116]Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, s. 47.

[117]Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 111.

Rusya, Dersim'deki faaliyetlerini daha çok bölgeyi tanıyan Ermeniler üzerinden yürütmüştür. I. Dünya Savaşı sürecinde, Ermeniler aracılığıyla Dersim aşiretleri ve toplumu ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışmış ve bu amaçla gizli görüşmeler gerçekleştirmiştir. Fakat kapalı toplum özelliğinden dolayı yabancılarla iletişime mesafeli duran bir yaşam tarzına sahip Dersim toplumundan ziyade, toplumu yönlendirme gücünü elinde tutan ve bu gücü hırsları, menfaatleri uğrunda kullanan ağalar üzerinde etkili olmuştur.[118]

Dersim aşiretlerinin bir kısmının gerçekleştirdiği isyan eylemlerinde Rusya'nın Dersim halkını basın yoluyla kışkırtmasının etkili olduğu değerlendirilmektedir. Mayıs 1914'te, Dersim'de sükunetin hâkim olduğu bir sırada, Moskova'da basılan Ruskova Islovo Gazetesi Dersim Kürtlerinin isyan hazırlığında olduğu şeklinde bir haber yayınlar. Bu durum Osmanlı Devleti Petersburg Sefir Vekili tarafından İstanbul'a bildirilir.[119] Yapılan araştırmada Dersim'de herhangi bir isyan durumunun ve belirtisinin olmadığı anlaşılır.[120] Rus basınında çıkan bu haberin Rusların bir tertibi olduğu, asıl amaçlarının bölge halkını kışkırtarak isyana teşvik etmek olduğu değerlendirilir. I. Dünya Savaşı'nın başlamak üzere olduğu dönemde Rus basınında yayınlanan bu haber Rusya'nın amacını göstermesi bakımından önemlidir.

Nitekim Ruslar ve Ermeniler 1915 yılından itibaren devamlı bir şekilde "Ermenilerden sonra Kürtlerin de imha edileceği" propagandası yapar. Bazı aşiretler 1916 yılında, muhtemelen bu propagandanın da etkisiyle isyan eder. Mazgirt ve Nazımiye başta olmak üzere birçok idari birime saldırdıktan sonra Palu'ya yönelir.[121] Osmanlı Devleti açısından olumsuz sonuçlar doğurması için üretilen bu haberler kısmen amacına ulaşmakla beraber, Osmanlı Devleti'nin Dersim'deki politikalarını sorgulayarak bazı tedbirler üzerinde düşünmesine zemin hazırlar. 11. Kolordu tarafından yapılan değerlendirmede, Dersim halkının "cehaletinden dolayı" yabancılar tarafından kolay kışkırtılabileceği, bunun için halkın cehaletini, fakirliğini ortadan kaldıracak tedbirler alınması ve bu amaca hizmet edecek liyakatli memurlar atanması gerektiği vurgulanır.[122] Fakat daha önce olduğu gibi bu dönemde de ıslahatlar düşünce aşamasında kalır ve uygulamaya geçirilemez.

---

[118]Akyürekli, *Dersim Sorunu (1937-1938),* s. 89.
[119]*BOA.* Fon HR.SYS., D.N. 84, G.N. 87 (2.1).
[120]*BOA.* Fon DH.EUM.EMN., D.N. 114, G.N. 70 (1).
[121]Akyürekli, *Dersim Sorunu (1937-1938),* s. 40.
[122]*BOA.* Fon DH.EUM.EMN., D.N. 116, G.N. 21 (1/3).

Rusya'nın savaş öncesinde yürüttüğü propaganda faaliyetleri savaş sırasında da devam etmiştir. Rusya, Anadolu'nun doğu kısmını işgal ettikten sonraki süreçte halkın sempatisini kazanabilmek amacıyla, toplumun hoşnut olacağı girişimlerde bulunmuş ve bu tür haberler yayınlatmıştır. İşgal ettiği şehirlerde, savaştan zarar görmüş olan Müslümanlar için kullanılmak amacıyla, 1916 yılında askerî valilerine 400 bin ruble göndermiştir. Aynı dönemde Rus gazetelerinde Rusya tarafından Kafkas Müslüman muhacirleri için para ve elbise yardımında bulunulduğu, Dersim Kürtleri için de Kafkas Ordu Baş Kumandanlığı'na 200 bin ruble verildiği haberleri yayınlanmıştır. Bu meselenin Rus gazetelerinde çok fazla haber konusu yapılmasının bazı nedenleri vardır: Rusya bu haberlerle Müslümanlara karşı hayırsever ve şefkatli bir koruyucu devlet imajı oluşturmak istediği gibi kendisine tabii olan toplumların hukukunu, ekonomik ihtiyaçlarını korumaya çalışan bir devlet olduğu propagandası yapmak istemiştir.[123]

I. Dünya Savaşı sırasında Rusya'nın aşiret ağalarına yardım ettiği ve onları kışkırttığı, bazı Dersim aşiretlerinin Rusya ile temas hâlinde olduğu bilinmektedir. Rusya'nın Dersim'deki faaliyetlerinin de etkisiyle 1916 yılında muhtemelen Osmanlı Dönemi'nde Dersim'de yaşanan en yoğun katılımlı ve en geniş sahaya yayılan isyan çıkar. Bu isyanda, onlarca aşiret aynı anda birçok idari birimi işgal ederek gasp ve soygun eylemleri gerçekleştirir. İsyanın ortaya çıkış ve yayılış şekli aşiretlerin organize ve birbirleri ile bağlantılı bir şekilde hareket ettiğini göstermektedir. İsyandaki bu eşgüdümlü harekette, Rusya'nın etkili olduğuna dair kısmi bulgular mevcut olmasına rağmen, isyanda Rusya'nın ne oranda etkili olduğu ve isyancıların amacı belgelere dayalı olarak kesin bir şekilde tespit edilememektedir. Fakat aşiretlerin isyan etmelerinde etkili olan muhtemel gerekçeler şöyle sıralanabilir: Silahlı mücadele yoluyla elde ettikleri imtiyazlarını korumak ve arttırmak, alışılagelmiş eşkıyalık faaliyetlerini daha örgütlü bir şekilde devam ettirmek, hâkimiyet alanlarını korumak için Rus işgal sahasının daha fazla genişlemesini sağlamak.

Konuyla ilgili çalışmaların bir kısmında Dersim aşiretlerinin isyancı tavrının Rusları destekleyici bir hareketten ziyade alışılagelmiş yerleşik hareket tarzından kaynaklandığı iddia edilmiştir.[124] Kaynakların diğer bir kısmında ise Dersim aşiretlerinin Rus kışkırtması sonucu, Rusya'ya yardım etmek ve Osmanlı Devleti'nden

[123]*BOA.* Fon HR.SYS., D.N. 2377, G.N. 12 (1.1).
[124]Danık, *Dersim'in Siyasi Tarihi*, s. 55, 57; Akyürekli, *Dersim Sorunu (1937-1938),* s. 89.

ayrılmak amacıyla isyan ettiği iddia edilmiştir.[125] Dersim aşiretlerinin alışılagelmiş isyancı tavrının isyancı aşiretlerin geneli üzerinde, ikinci gerekçenin ise isyancı aşiretlerin bir kısmı üzerinde etkili olduğu değerlendirilmektedir. Fakat Osmanlı Devleti'nin 1916 yılında Dersim'deki isyanı bastırması sırasında Rusya'nın Dersim aşiretlerine yardım etme girişimlerinin tespit edilmemesi, isyanın bastırılmasından sonra Dersim'in büyük bir kısmında hem Osmanlı Devleti'ne hem de Rusya'ya karşı bir süre yaşanan tepkisizlik ve sükunet hâli tezat barındıran durumlar olarak dikkat çekmektedir.

Dersim'de 1916 yılında çıkan aşiret isyanı Galatalı Miralay Şevket Bey tarafından bastırılır. Bastırma harekâtından sonra aşiretlerin büyük bir kısmı Rus işgaline karşı bir süre tepkisiz kalır. Mehmet Şerif Fırat, Miralay Şevket Bey'in bastırma harekâtına gösterilen tepkiden dolayı Dersimliler bölgelerini işgal eden Ruslara karşı sessiz kaldı. Ahmet İzzet Paşa bu tarafsızlık durumunu ortadan kaldırmak için Karir-Hormek Aşireti reisi Küçük Ağa'yı vazifelendirerek Dersim'e gönderdi. Küçük Ağa bir aylık sürede 24 Dersim reisini Gazik'te Ahmet İzzet Paşa'nın huzuruna getirerek devlete tabii olmalarını sağladı iddiasında bulunmuştur.[126] Nuri Dersimi ise Miralay Şevket Bey kuvvetlerinin Dersimde gerçekleştirdiği "mezalimin" sebep olduğu intikam duygusundan dolayı Doğu ve Batı Dersimlilerin ilk fırsatta Osmanlı ordusuna karşı saldırıya geçmek istediğini fakat savaşın yıkıcı zararlarına maruz kalmamak, kendi bölgelerini korumak ve savaşı kazanacaklarına inandıkları Rusların gazabını üzerlerine çekmemek için ne Osmanlı saflarında ne de Rusya'nın yanında savaşa katılmadıklarını iddia etmiştir.[127] Farklı bir değerlendirmede ise; Dersim aşiretlerinin, Osmanlı ordusu ile Dersim'deki aşiretler arasındaki çatışmalardan dolayı ve Rusların "dahili işlerinize karışıp mevcut düzeninizi bozmayacağız" taahhüdüne inanarak ilk dönemler Rus ordusuna karşı tepkisiz kaldığı vurgulanmaktadır.[128] Netice itibariyle aşiretlerin asi tavrı sonucunda ortaya çıkan isyanın bastırılması, aşiretlerin Osmanlı Devleti ile olan kötü ilişkileri, Rusya'nın kışkırtmaları ve olası işgal ihtimali gibi nedenlerden dolayı aşiretlerin çoğunluğu savaşın ilk döneminde Osmanlı ordusu ile zaman zaman bölgesel çatışmalar yaşarken, Rus ordusuna karşı tepkisiz kalmayı tercih etmiştir.

Rusların batı yönündeki ilerleyişi üzerine 2. Mıntıka Komutanı Yusuf İzzet Paşa Erzincan'dan çekilmek zorunda kalır. 11 Temmuz 1916 tarihinde Erzincan Ruslar

[125]Karabekir, *Kürt Meselesi*, s. 79, 80, 84.
[126]Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, s. 180.
[127]Dersimi, *Hatıratım Dersim'den Halep'e Bir Muhalifin Yaşamı (1892-1973)*, s. 90; Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 98, 111.
[128]Solgun, *Dersim… Dersim… Yüzleşmezsek Hiçbir Şey Geçmiş Olmuyor*, s. 59.

tarafından işgal edilir. Yusuf İzzet Paşa orduyu Erzincan'ın batısında bulunan Kemah-Çardaklı Boğazına yerleştirir ve burada bir savunma hattı oluşturur. Bu sırada Ruslarla birlikte hareket eden Kureyşan, Arılli, Baluşağı, Abbasuşağı, Keçeluşağı ve Gülap gibi bazı Dersim Aşiretleri, Kemah Boğazı hattında ricat etmekte olan 28 ve 36. Fırkalara saldırarak, askere birçok zayiat verdirir. Aşiretler rehin aldıkları askerin teçhizatını aldıktan sonra askerleri serbest bırakır. Bu saldırılardan sonra Osmanlı kuvvetleri daha da geriye çekilmek zorunda kalır.[129] Ayrıca Keçeluşağı Aşireti'ne mensup asiler, 1916 yılında Ruslarla birlikte hareket ederek, Keşiş Dağı civarındaki Osmanlı birliklerine saldırır. Caferi Aşireti (Caferliler), ricat hâlinde olan Erzurum İhtiyat Zabiti Mektebi öğrencilerinden birçoğunu şehit eder.[130] 29 Ağustos 1916 tarihinde bazı Dersim aşiretleri ve Ermeniler birlikte hareket ederek Çemişgezek'e saldırır.[131] Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin talebine rağmen Ruslara karşı harekete geçmeyen bazı Dersim aşiretleri bu dönemde Ruslarla birlikte hareket ederek veya mevcut şartlardan istifade ederek Osmanlı birliklerine saldırmaktan geri durmaz.

Rusya Erzincan'ı işgal ettikten sonra, Rus General Lyakhov ve Ermeni Gönüllü Alay Komutanı Gövdinli Murat Paşa Osmanlı Devleti aleyhine işbirliği yapabilmek gayesiyle Dersim ileri gelenlerini Erzincan'a davet etmiştir. Bu teklife birçok Dersimli gibi, Osmanlı Devleti'nde 3. Orduda alay komutanı olarak vazife yapan Kürt Mustafa Vefa da olumlu bakmış ve bazı arkadaşlarıyla beraber firar ederek Erzincan'da bulunan Rus kuvvetlerine katılmıştır.[132] Mustafa Vefa bu suretle Osmanlı Devleti'ne karşı mücadele etmiş ve Dersim'de yaşanan hadiselerde etkili olmuştur.

I. Dünya Savaşı yıllarında amacı tam olarak anlaşılamayan Koçgirili Alişir'in etkili olduğu bazı hadiseler yaşanır. Alişir hakkında dönemin tanıklarının çalışmalarından bazı bilgilere ulaşılmaktadır. Buna göre, Rusların davetine olumlu yaklaşan Alişir Ruslarla temasa geçerek işbirliği yapar. Erzincan'daki Rus ordusunun et ihtiyacını karşılamak amacıyla yaptığı ticari anlaşma çerçevesinde[133] 700 lira aldıktan

---

[129]Vatan Özgül, "1. Dünya Savaşı'nda Erzincan Cephesi İle İlgili Yeni Belgeler, Balabanlılar ve 3. Ordu Arasındaki Bağlantı (2) (Temmuz 1916-Kasım 1921)", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 18, 2001, ss. 45-62, s. 46 vd.; Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 112; *Dersim Raporu*, s. 135; Karabekir, *Kürt Meselesi*, s. 100-105.

[130]Kemali, *Erzincan*, s. 236, 237; *Dersim Raporu*, s. 193.

[131]Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, s. 46.

[132]Özkök, *Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları*, s. 35; Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 112; Kemali, *Erzincan*, s. 142.

[133]Mazgirt Belediye Başkanlığı yapmış olan Hıdır Öztürk, Alişir'le bizzat yapmış olduğu görüşmelerden yararlanarak hazırladığı çalışmasında bu dönem hadiselerini diğer kaynaklardan farklı bir şekilde değerlendirmiştir. Buna göre; Erzincan'ın işgalinden sonra Dersim'den Alişir'in başkanlığında bir

sonra Munzur Dağlarını aşınca, bilinmeyen bir gerekçeden dolayı, beraberindeki Rus mangasının eşyasını gasbeder ve askerlerden bir kısmını rehin alır. Bu olay Rusya ile ilişkilerin daha da gerilmesine sebep olur.[134] Olaya müdahil olan İslam Komitesi Temsilcisi Abdülmabud Bey'in mektup yoluyla Dersim aşiret liderlerinden asker ve eşyanın iadesini rica etmesi üzerine asker, eşya ve hayvanlar geri verilir. Böylece Rus komutan Lyakhov'un öfkesi dindirilir.[135]

Ruslar Erzincan'ı ele geçirdikten sonra, Dersim'de ayaklanma çıkarabilmek gayesiyle sadece aşiret reislerini değil Ermenileri de kışkırtmıştır. Hatta Ermeni-Kürt ittifakı kurulmasını sağlayarak, bu ittifaktan yararlanmak istemiştir. Erzincan'dan hareket eden 220 kişilik Ermeni-Kazak müfrezesi, mıntıkasından geçtikleri diğer Dersim aşiretlerinin izniyle Koçuşağı Aşireti'nin nüfuz sahasına giderek, Koçuşağı Aşireti reisleri ile bazı görüşmeler yapmış ve geri dönmüştür. Ruslar, Koçgirili Alişir ve Ruslarla birlikte hareket eden firari Mustafa Vefa aracılığıyla Koçuşağı Aşireti'ne; Mustafa Vefa aracılığıyla Balabanlı ve Kureyşanlı Aşiretlerine büyük miktarda silah ve cephane yardımında bulunurken, diğer reislere de bol miktarda erzak yardımında bulunmuştur.[136] Batı Dersim aşiretleriyle de temas kuran Ruslar verdikleri bu destekle aşiretler üzerinde etkili olmaya çalışmıştır.

Nisan-Mayıs 1916'da Miralay Şevket Bey'in harekâtıyla Dersim'deki isyan bastırılmış olmasına rağmen, Rusya'nın Dersim'de aşiretlere yönelik faaliyetleri devam etmiş ve kısmen de karşılık bulmuştur. Bir iddiaya göre, Erzincan'ın Rusların kontrolüne geçtiği süreçte öncelikle Maksuduşağı, Kırgan, Ferhaduşağı, kısmen de Bahtiyar Aşireti olmak üzere bazı Dersim aşiret reislerinin Erzincan'da bulunan Ruslara

---

heyet, Erzincan'da bulunan Rus General Lyakhov'u ziyarete gitmiştir. Bu heyetin görüşmeye gitme sebebi açıklanmamakla birlikte, Erzincan-Dersim bölgesinde işgal edilmiş olan yerlerde devam eden Ermeni zulmünü engelleme düşüncesinden kaynaklanmış olabileceği ima edilmiştir. Rus General, Alişir'e Dersim liderlerinin Erzincan'a gelerek kendilerine teslim olması talimatını vermiştir. Bu talimattan sonra, Ermeni zulmünden usanan Dersim ağalarından oluşan ikinci bir heyet Erzincan'a giderek Ermenilerin Dersim'deki zulümlerinden şikayetçi olmuştur. Dersim ağaları bu arada Erzincan'ı kurtarmak için karargahı Palu'nun Sekrat köyünde bulunan Ali İhsan Sabis Paşa'yla görüşmeye başlamışlardır. Bu değerlendirmeye göre Dersim aşiretlerinin Ruslarla işbirliği yapma yönünde herhangi bir girişimleri olmamıştır. Bkz. Hıdır Öztürk, *Tarihimizde Tunceli ve Ermeni Mezalimi*, TKAE Yayınları, Ankara 1984, s. 19, 20, 27.

[134]Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar,* s. 225; Öztürk, *Tarihimizde Tunceli ve Ermeni Mezalimi,* s. 19; (Ali Kemali et ihalesi meselesini diğer kaynaklarla aynı şekilde vermekle birlikte, ihaleyi alan kişi olarak Alişir'i değil Alişan Bey'i vermiştir. Bu durum sehven yazılmış olabileceği gibi, ihaleyi üstlenen sermayenin sahibinin Alişan Bey olmasından ve Alişir'in Alişan Bey'in katibi olmasından kaynaklanmış olabileceği de unutulmamalıdır. Bkz. Kemali, *Erzincan*, s. 142).

[135]Kemali, *Erzincan*, s. 143.

[136]*ATASE*. BDH. Kls. N. 3182, Y.D.N. 11, Fih. 3-13; Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar,* s. 81; Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 113; İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, Birinci Cilt, Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları, İstanbul 1958, s. 173.

müracaat ederek, Kürtlerin özerkliği için Rus çarına telgraf gönderdikleri iddia edilmiştir. Buna göre, Osmanlı Devleti'ne karşı kullanılmak üzere Rusya'dan 30'dan fazla mavzer silahı (Silah miktarının az olması reislerin gönlünü kazanmak gayesiyle kendilerine hediye edildiği ihtimalini akıllara getirmektedir.) ve 50 sandığa yakın cephane alınmıştır.[137]

1917 yılı Nisan ayında Ovacık ağaları ile Koçuşağı Aşireti ağaları Zeranik'te (Ovacık) içeriği Osmanlı Devleti tarafından anlaşılamayan bir toplantı düzenler. Bu arada Ovacık aşiret ağaları Ruslara mektup göndererek Erzincan'daki esirleri serbest bırakmalarını ister. Bunun üzerine Ruslar, Dersim aşiretlerini memnun etmek amacıyla Erzincan'daki Türk ve Kürt esirleri kefaletle serbest bırakır. Rusya'dan yüklü miktarda para alan Alişir de Erzincan'dan Ovacık'a giderek Rusya lehine propaganda yapar. Rusya'nın Dersim'de yaptığı kışkırtma faaliyetleri ve yerleştirmeye çalıştığı zararlı fikirlere karşı Osmanlı Devleti, Dersim aşiretleri arasında, özellikle Ovacık'ta, karşı propaganda yapma zorunluluğu hisseder.[138]

Temmuz 1917'de Rusya'da yaşanan iç karışıklıklardan dolayı Rusya daha önce yaptığının aksine Dersim aşiret reislerine gaz, şeker, para yardımında bulunamaz ve Ermeni saldırılarına engel olmaz. Bu durumun da etkisiyle Ruslarla kısa bir süre öncesine kadar temas hâlinde olan bazı Dersim aşiretleri Osmanlı Devleti'nin safına geçerek, Rusya'ya karşı kurulan teşkilata katılır. Daha önce Rusya lehine casusluk yaptığı değerlendirilen Koçgirilizade Alişir Efendi kurulan milis alayında teşkilat memuru ve katip olarak görevlendirilir. Bir dönem Rusya ile ittifak kurmuş olan Dersim aşiretleri Osmanlı safına geçmiş olmasına rağmen, Ruslar Dersim aşiretleri ile daha önce olduğu gibi iyi geçinmeye çalışır. Osmanlı Devleti ise Ruslara karşı kendi saflarında örgütlenmiş olan fakat öteden beri Ruslarla münasebeti bulunan Dersim aşiret reislerine şüpheyle yaklaşır ve bunlara kısmen güvenebilir.[139] Tam güvenden yoksun ve devletin ihtiyatı elden bırakmadığı bu ilişki tarzına rağmen Dersim'de ordunun ve yeni oluşturulan Dersim aşiret milis alaylarının yaptığı askerî harekât neticesinde Rusya Dersim'den ve Erzincan'dan çıkarılır. Bu harekât esnasında özellikle de Ocak 1918'de Osmanlı ordusu Dersimlileri Ermenilerle görüştürmeme ve Dersimlileri Ermenilere

[137]Karabekir, *Kürt Meselesi*, s. 79-84.
[138]*ATASE*. BDH. Kls. N. 3182, Y.D.N. 11, Fih. 3-13.
[139]*ATASE*. BDH. Kls. N. 2904, Y.D.N. 431, Fih. 8/8-1; *ATASE*. BDH. Kls. N. 3182, Y.D.N. 11, Fih. 3-14/6.

karşı *"kızıştırma"* stratejisi izler.[140] Devlet bu yolla Dersimlilerin tekrar Ermenilere yakınlaşmasını ve Ermenilerin Dersimlileri Osmanlıya karşı kışkırtmasını engellemek istemiştir.

Sonuç olarak Rusya'nın Dersim'e kadar gelmiş olması bölgenin asayişini olumsuz etkiledi. Dersim'de yaşayan aşiretlerin bir kısmı I. Dünya Savaşı sürecinde Ruslarla işbirliği yaparak ya da Rusların kışkırtması neticesinde isyan ederek birçok merkezi işgal etti ve yağmaladı.[141] Aşiretlerin bir kısmı da Rus işgalinden kaynaklanan otorite boşluğundan yararlandı. Böylece Dersim'de Rusların etkisinin yadsınamayacağı büyük bir kargaşa ortamı oluştu. Osmanlı Devleti ise hem aşiretlerin kanuna aykırı tavırları hem de Rusya'nın casusluk faaliyetlerinden dolayı Dersim aşiretlerine güvenemedi ve sürekli aşiretlerin isyan edebileceğinden çekindi. Ayrıca bu dönemde Rusların verdiği ya da Ruslardan elde edilen silah ve cephane I. Dünya Savaşı'nda ve sonraki süreçte Dersim'in asayişi üzerinde olumsuz bir etkiye sahip oldu.[142]

3.5. Ermenilerin Dersim Asayişi Üzerindeki Etkileri

19. yüzyılın son çeyreğine kadar Dersim'de yaşanan mutat asayiş olayları haricinde Ermenilerle bölgenin diğer sakinleri arasında kayda değer siyasi nitelikli hadiseler yaşanmamıştır. Fakat bu dönemde ve sonrasında Dersim aşiretleri diğer ahaliye yaptıkları gibi, Dersim ve çevresindeki Ermenilere karşı gasp amaçlı saldırılarını devam ettirmiştir.[143] 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması'nın 61. maddesiyle uluslararası sorun hâline getirilen Ermeni meselesi, devletler açısından kullanışlı bir araç hâline gelir.[144] Özellikle misyoner okullarının Ermenilerin dil, din ve milliyetlerine yönelik[145] bilgilendirme ve kışkırtma faaliyetlerinin yanı sıra diğer devletlerin Ermenileri Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmaya çalışması neticesinde Dersim'de Ermenilerden kaynaklanan ve Ermenilere yönelik önemli olaylar yaşanmıştır.

---

[140]*ATASE*. BDH. Kls. N. 2678, Y.D.N. 202, Fih. 15-2.
[141]Karabekir, *Kürt Meselesi*, s. 79-108.
[142]*BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 111, G.N. 745, S.N. 3.3; Timuroğlu, *Dersim Tarihi*, s. 78, 79.
[143]*BOA*. Fon Y.PRK.ASK., D.N. 108, G.N. 47 (2.1); *BOA*. Fon MV., D.N. 89, G.N. 35 (1.2).
[144]Kemal Yakut, *a.g.m*., s.98; Candan Badem, Mehmet Yıldırım, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde "Dersim Islahatı" (1870-1913)", s. 173.
[145]Gürsoy Şahin, "Türk-Ermeni İlişkilerinin Bozulmasında Amerikalı Misyonerlerin Rolleri Üzerine Bir İnceleme", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 1, Haziran 2005, ss. 184-207, s. 187-193.

Kendi menfaatleri doğrultusunda politika geliştirmek isteyen devletler, Dersim'i tanımak amacıyla çeşitli faaliyetler yürütür. Bu çerçevede Rusya görevlendirdiği konsoloslar aracılığıyla Dersim'deki Ermeniler üzerinde etkili olmaya çalışır.[146] Aynı şekilde İngiltere askerî konsolosları aracılığıyla ve misyonerler üzerinden etkili olmaya çalışırken,[147] Amerikalı misyonerler de Dersim'i tanımaya çalışmaktadır. Dolayısıyla devletlerin müdahil olmasıyla birlikte farklı yerlerde olduğu gibi Dersim'de de Ermenilerden kaynaklanan siyasi mahiyetli çete eylemleri görülmeye başlanır.

Bahsedilen devletlerle bağlantılı olarak gizli çalışmalar yürüten Ermeni kilisesi, Ermenilerin haklarını gerekçe göstererek bölgede siyasi amaçlı faaliyetlerde bulunur. Berlin Antlaşması'ndan sonra İstanbul Ermeni Kilisesi görevlendirdiği adamları vasıtasıyla bir taraftan Erzurum çevresindeki Ermenilerin vaziyeti hakkında bilgi toplar, diğer taraftan Osmanlı Devleti'ne karşı ortak eylemde bulunabilmeleri için Dersim çevresindeki Kürtlerle Ermeniler arasında işbirliği yollarını arar.[148]

Ermeniler bir taraftan Dersim'de ideolojilerine hizmet edecek bir örgütlenmeye giderken, diğer taraftan propaganda yoluyla etkili olmaya çalışmıştır. Nitekim 19. yüzyıl sonlarında Hınçak Gazetesi Dersim, Arapgir ve çevresinde yaşanan asayiş hadiselerinin bir kısmını çarpıtarak bölgedeki Müslümanlarla Ermenilerin gizli bir ittifak oluşturduğuna dair mesaj vermeye çalışmıştır.[149] Aynı dönemde kilisenin kontrolündeki bazı Ermeniler Dersim aşiretlerini kışkırtma faaliyetlerine devam etmiştir.[150] Kuruçay çevresinde Ermenilere ait çeteler kendileri için sorun olarak gördükleri Müslüman ve Ermeni halkı tehdit etmek ve katletmek suretiyle sindirmiştir.[151] Bu da halkın aşiret eşkıyası ve Ermeni çeteleri karşısında çaresiz kalmasına neden olmuştur. Ayrıca devletin yeterli tedbir almaması ve Ermenilerin halka yönelik saldırılarını devam ettirmesi üzerine, aşiretlerin bir kısmı ve ahali Ermenilere karşı kendisini savunmak zorunda kalmıştır.[152]

---

[146]*BOA*. Fon Y.PRK.ASK., D.N. 51, G.N. 37 (2.1).

[147]Kemal Yakut, *a.g.m*., s. 99.

[148]Candan Badem, "Kars Vilayetine Ermeni Göçü (1878-1914)", *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, S. 35, 2013, ss. 151-168, s. 153.

[149]T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920)*, Yay. Haz.: Recep Karacakaya, Hüseyin Özdemir vd., Ankara 2007, s. 19, 20, 37.

[150]*BOA*. Fon Y.PRK.ZB., D.N. 15, G.N. 79 (1.1).

[151]Öztürk, *Tarihimizde Tunceli ve Ermeni Mezalimi,* s. 22.

[152]*BOA*. Fon HR.TH., D.N. 165, G.N. 48 (1.1); 1895'lerde Dersim çevresinde Ermeni çete faaliyetleri yürüten isimler, faaliyetleri ve yargılanma süreçleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.; T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Ermeni Komiteleri (1891-1895),* Yay. Haz.: Necati Aktaş, Uğurhan Demirbaş vd., Ankara 2001, s. 16-39.

Ermenilerin örgütlenme ve çete faaliyetlerinin etkisiyle 20. yüzyıl başlarında Dersim'de Ermenilerden kaynaklanan birçok olay yaşanır. Ermeniler, Dersim sancağına gönderdikleri komite mensupları üzerinden Dersim'deki aşiret reislerinin bir kısmının desteğini kazanır. Zira planlarını uygulama aşamasında bu aşiret liderlerinden faydalanmak istemektedirler.[153] Aynı dönemde bazı Ermeniler de Pülümür kazasındaki köylerde saklanmaktadır.[154] Ayrıca 1908 yılında isyan eden aşiretlerin silah ve cephane temin etmek için Ermenilerden yardım aldıkları da bilinmektedir.[155]

3.5.1. I. Dünya Savaşı Sürecinde Ermenilerin Dersim'deki Faaliyetleri

Rusya I. Dünya Savaşı sırasında Dersim'e yönelik yayılmacı politikasını Ermeniler ve aşiretler üzerinden uygulamaya çalışır. Rusya'nın desteğiyle 1890'larda Erzincan'da[156] olduğu gibi Birinci Dünya Savaşı yıllarında da Dersim'de nereden geldikleri bilinmeyen, iyi hitabetleriyle toplumu etkileyen yabancı Ermeniler türemiştir. Bu kişiler dağıttıkları dinî kitaplarla ve beyannamelerle Ermenileri kışkırtmıştır.[157] Bu faaliyetlerin etkisiyle Ermeniler Rusya'nın yanında savaşa katılmış ve Dersim'i tanıyor olmalarının sağladığı avantajla Ruslara öncülük etmişlerdir. Dolayısıyla bu durum Rusların ilerleyişini kolaylaştırmıştır.[158]

Ermeniler I. Dünya Savaşı sırasında bir taraftan düzenli, gönüllü birlikler oluşturarak, diğer taraftan işgal ettikleri bölgedeki yerli Ermenilerden faydalanarak saldırı düzenler. Van-Erzincan bölgesinde General Nazarbekov komutasında kurulan 3 tugaylık gönüllü Ermeni ordusunun üçüncü tugayına General Antranik komuta eder.[159] Dersim ve yakın çevresindeki gönüllü Ermeni birliklerini ise Rus General Lyakhov'un emirleri çerçevesinde hareket eden Gövdinli Murat Paşa yönetir. Asgari savaş kurallarına bile riayet etmeyen bu birlikler bölgede büyük katliamlar gerçekleştirir.[160]

Ermenilerin Dersim asayişi üzerinde en fazla olumsuz etkiye sahip oldukları dönem Birinci Dünya Savaşı sürecidir. Bu dönemde, Dersim üzerinden güneybatıya

---

[153]*BOA.* Fon HR.SFR.04, D.N. 223, G.N. 76 (7.1/8.1).
[154]*BOA.* Fon Y.PRK.ASK., D.N. 198, G.N. 38 (1.1).
[155]*BOA.* Fon Y.MTV., D.N. 312, G.N. 127 (1.1); *Dersim Raporu*, s. 176; Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar,* s. 74.
[156]Hovsep Hayreni, *Yukarı Fırat Ermenileri 1915 ve Dersim*, Belge Yayınları, İstanbul 2015, s. 149.
[157]Öztürk, *Tarihimizde Tunceli ve Ermeni Mezalimi,* s. 19, 21; Gürsoy Şahin, a.g.m., s. 191, 193.
[158]Abdulkadir Gül, Ali Rıza Özdemir, *Dersimliler Ermeni mi?* s. 216.
[159]Kübra Gürcan, "I. Dünya Savaşından Sonra Erzincan'da Ermeni Faaliyetleri", Erzincan Üniversitesi, *Erzincan Üniversitesi Uluslararası Erzincan Sempozyumu Bildirileri,* C. 1, (28 Eylül-1 Ekim 2016), 2016, ss. 235-244, s. 237.
[160]Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, s. 44, 45; Dersimi, *Hatıratım Dersim'den Halep'e Bir Muhalifin Yaşamı (1892-1973)*, s. 55, 56; Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 112.

ilerlemek isteyen Ruslar Ermeniler aracılığıyla Dersim toplumu ile iletişim kurmaya çalışır.[161] Ruslarla menfaatleri örtüşen Ermeniler ve bazı Alevi aşiret reisleri karşılıklı olarak birbirlerini kışkırtır.[162] Neticede Ruslar ve Ermeniler, Dersim halkını kendi yanlarına çekmeye yönelik kışkırtma faaliyetlerinin karşılığını alır. Ağaların emri altında hareket eden Dersim aşiretlerinin bir kısmı Ruslarla ve Ermenilerle birlikte hareket ederek[163] isyan eder ve çevre kazalara saldırır.[164]

Birinci Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında Ermeniler, Dersimliler de dahil Osmanlı halkına karşı bir devlet ordusu düzeni içerisinde savaşmaz. Daha çok bir eşkıya çetesi gibi hareket eder. Ermeniler, silahsız halkı, kadınları, çocukları evlere doldurmak suretiyle yakarak ve süngüleyerek işkenceyle öldürür. Bunun sonucunda Kâzım Karabekir'in önerisi ile bu faaliyetleri yapan Ermeniler için düşman tabiri yerine "eşkıya" tabirinin kullanılması uygun görülür.[165]

Ermeniler, savaş sürecinde Dersim asayişini etkileyen bazı olaylarda dolaylı etkiye sahipken bazı olaylarda ise doğrudan silahlı eylem içerisinde bulunur. 29 Ağustos 1916'da Rus keşif kolu Dersim'in güneybatı sınırında bulunan Çemişgezek'e kadar gelir. Rus keşif koluna bazı Kürt aşiret mensuplarıyla birlikte Ermeniler de öncülük eder.[166]

Başkumandan vekili Enver Paşa tarafından Dışişleri Bakanlığına gönderilen ve 1917 yılı Nisan-Mayıs aylarında Erzincan'dan kaçarak Dersim yoluyla giden Müslüman ahalinin beyanına dayandırılan bir telgraf, Ermenilerin bölgedeki faaliyetleri hakkında açıklayıcı bilgiler içermektedir. Telgrafa göre, Ruslar Erzincan'da esir aldıkları Müslüman ahaliyi Ermeni komitelerine teslim etmiştir. Ermeniler ise bu halkı katlettiği gibi, halkın ırz ve namusuna tasallut etmiş ve mallarını gasbetmiştir. Söz konusu mezalimin önüne geçilmesi için devletin gerekli teşebbüslerde bulunması istenilmişse

[161]Akyürekli, *Dersim Sorunu (1937-1938),* s. 89.
[162]Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, s. 176; Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar,* s. 81.
[163]*Dersim Raporu*, s. 192; İbrahim Yılmazçelik, "Dersim Sancağının Kurulmasından Sonra Karşılaşılan Güçlükler ve Dersim Sancağı İle İlgili Bu Dönemde Yazılan Raporlar (1875-1918)", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi (OTAM)*, S. 28, Güz 2010, ss. 163-214, s. 186.
[164]Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, s. 41; Akyürekli, *Dersim Sorunu (1937-1938),* s. 39.
[165]Vatan Özgül, (2001), *a.g.m.,* s. 46 vd.
[166]Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, s. 177; Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, s. 46.

de Osmanlı Devleti 1918 yılına kadar yeterli tedbir alamamış ve katliamları engelleyememiştir.[167]

Ermenilerden kaynaklanan suçların bir kısmı casusluk faaliyetleri ile ilgilidir. Tehcir esnasında birçok Ermeni firar etmiştir. Bunlardan bazıları Dersim sınırına geçerek Rus ordusuyla irtibat kurmuş ve Ruslarla işbirliği yapmıştır. Rusya lehine casusluk faaliyetleri yürüttükleri tespit edilen Ermenilerin bir kısmı 1917 yılında Divan-ı Harp Mahkemesi tarafından yargılanmış ve gıyaben idamla cezalandırılmıştır.[168]

Dersim aşiretleri 1917 yılında Osmanlı saflarında Ruslara karşı harekete geçtikleri sırada birçok noktada Ermenilerle de savaştı. Bu bağlamda aşiretler Süleyman Seyidi köyünde komutanı Harput'un Hüseynik köyünden olan 80-100 kişilik Ermeni birliği ile savaştı. Başarısız olan Ermeniler bölgeden çekilmek zorunda kaldı. Aynı dönemde Doğu Dersim cephesinin birinci hattında Rus askerinin önünde 400 kişilik Ermeni kuvveti konuşlandırılmıştı.[169] Görüldüğü üzere Ruslar Ermenileri kendi menfaatleri doğrultusunda kullanarak ordusunun kaybını en aza indirmeye çalışmıştır.

Devrim ortamının oluşturduğu kargaşanın ve yeni siyasi tavrın etkisiyle Rusya, 1917 yılında Dersim ve çevresinden çekilir. Böylece bölgede Ermeni çetelerinin etkinliği artar. Bölgede yaşayan halk açısından olumsuz nitelik taşıyan bu durum Osmanlı Devleti'ne yarar sağlar. Ermeni milislerinin Dersim ve Erzincan bölgesinde gerçekleştirdiği köy baskınları ve katliamlar, savaşa katılma konusunda gönülsüz davranan Dersim aşiret liderlerinin Osmanlı ordusuyla birlikte hareket etmesinde etkili olur.[170] Fakat Dersim aşiretleri Osmanlı safında savaşa katıldıktan sonra da Ermeniler saldırılarına devam eder. Örneğin 1918 yılında Kiştim köyüne saldıran Ermeni çetesi 2 evi yakmış, silahla karşılık verilmesi üzerine çete çekilmek zorunda kalmıştır. Aynı çete Birastik köyüne de saldırmış, 2 evi yıkmış ve 2 kişiyi katlederek 5 kişiyi yaralamıştır. Yaşanan vuruşma neticesinde 10 kayıp veren çete buradan da çekilmek zorunda kalmıştır.[171]

---

[167]T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1907-1921) III*, Yay. Haz.: Recep Karacakaya, Ahmet Semih Torun vd., Ankara 2006, s. 152.

[168]*BOA.* Fon İ.DUİT., D.N. 173, G.N. 112 (1.1).

[169]*ATASE*. BDH. Kls. N. 2910, Y.D.N. 455, Fih. 8/12.

[170]Hans-Lukas Kıeser, *Iskalanmış Barış Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938,* Çev.: Atilla Dirim, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2005, s. 562; Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, s.177; *Dersim Raporu*, s. 192, 193; Danık, *Dersim'in Siyasi Tarihi*, s. 57.

[171]*ATASE,* BDH. Kls. N. 2679, Y.D.N. 205, Fih. 9.

Toplumsal ve kültürel bakımdan kısmen Dersim'e dahil olan Tercan merkez ve çevresinde 1921 yılında halktan alınan bilgilere dayandırılarak yapılan tespitlerde, Ermenilerin 1918 yılı başlarından itibaren Tercan'da saldırdığı 200 köyden 1620 evi tahrip ederek yaktığı, 580'den fazla kişiyi de kuyulara doldurarak veya kurşuna dizerek katlettiği, ayrıca Osmanlı padişahı IV. Murat'ın yaptırmış olduğu camiyi tahrip etmiş olduğu anlaşılmıştır.[172]

Ermeniler 1918 yılında Dersim ve Erzincan bölgesinden çekilmek zorunda bırakılınca, Dersim-Erzincan yönündeki Müslümanlara karşı yaptıkları zulümleri daha da arttırmıştır. Ermeniler, ilk zamanlar işkence yaparak, evleri yakarak ya da 5-10 kişilik Müslüman grupları şehir dışına götürerek katletmiştir. Fakat son dönemlerde yaptıkları zulümleri daha da çeşitlendirerek, halkı kışla, cami ve evlere doldurmak suretiyle toplu bir şekilde katletmişlerdir.[173] Ermenilerin son dönemlerde şiddeti arttırmaları, uyguladıkları kontrolsüz çete faaliyetlerinin yanı sıra Rus desteğini kaybederek bölgeyi terk etmek zorunda kalmalarının verdiği öfkeden kaynaklanmış olmalıdır.

Sonuç olarak I. Dünya Savaşı yıllarında Ermenilerin Ruslarla ittifak hâlinde oldukları ve Dersim'de iki farklı yol izledikleri anlaşılmaktadır. Dersimli Ermenilerin bir kısmı aşiret liderleri ile menfaat odaklı, yapıcı ilişkiler geliştirerek aşiretlerin içlerine kadar girebilmiştir. Tehcir Kanunu'ndan önce olumlu ilişkiler geliştirilen bu Ermeniler savaş sırasında Ruslara kılavuzluk yapar. Ermenilerle bu tür olumlu ilişkilerin devam ettirilmesinde, Dersim aşiretlerinin tehcir edilmek istenen birçok Ermeni'yi para karşılığında ya da farklı nedenlerle bölgelerinde saklamış olmalarının ne derece etkiye sahip olduğu tespit edilememektedir. Dersim Ermenilerinin diğer kısmı ile Ruslarla birlikte bölgeye gelmiş olan Ermeni çeteleri ise bir taraftan Rus askerine rehberlik yaparken, diğer taraftan Dersim'de yüzlerce insanı katlederek, halkın mallarını gasbetmiştir.[174]

---

[172]T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri II*, Yay. Haz.: Uğurhan Demirbaş, Ahmet Özkılınç vd., Ankara 2001, s. 1042, 1043.

[173]*ATASE*. BDH. Kls. N. 2679, Y.D.N. 205, Fih. 9; *ATASE*. BDH. Kls. N. 2678, Y.D.N. 202, Fih. 15-4.

[174]Dersimi, *Hatıratım Dersim'den Halep'e Bir Muhalifin Yaşamı (1892-1973)*, s. 54-56; Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, s. 48.

3.5.2. Türkiye'nin Bağımsızlık Savaşı Sırasında Ermenilerin Dersim'deki Faaliyetleri

Ekim Devrimi'nden sonra Rusya bölgeden çekilince mevcut eylemler Ermeniler tarafından devam ettirilmeye çalışılmıştır. Ermeniler, Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı sürecinde Dersim'deki etkilerini büyük oranda yitirmiş olmalarına rağmen bazı hadiselerde etkili oldukları görülmektedir. Nitekim 1919 yılı Haziran ayında Ermeniler Pülümür'e saldırır. 900 hayvanın yanı sıra at koşum takımlarıyla beraber 25 at ve halka ait elbiseler Mazmanof kıtaatı tarafından gasbedilir. Korkuya kapılan halk köyü terk ederek üç gün boyunca dağlarda yaşamak zorunda kalır. Daha sonra köye dönen halk yağmadan geriye bir şey kalmadığına şahit olur.[175]

Sevr Antlaşması'nın hazırlığı mahiyetinde olan Paris Konferansı'nda çeşitli görüşmeler yapan Şerif Paşa 1919 yılında Ermeni temsilcisi Bogos Nubar ile bir anlaşma yaptı.[176] Şerif Paşa böylece hem kısmi Kürt-Ermeni ittifakına zemin hazırladı hem de emperyalist devletlerin desteğini daha güçlü bir şekilde arkasına aldı. Fakat Dersimliler de dahil Anadolu'daki Kürtlerin ekseriyeti bu gelişmelerden haberdar olunca büyük tepki göstererek, tepki telgrafları gönderdi.[177]

Bölgedeki temel politikası Ermenilerle Kürtleri aynı ideal etrafında birleştirmek olan İngiltere başta olmak üzere birçok devletin desteğiyle kurulan Kürt-Ermeni ittifakı Sevr Antlaşması'na yansıdı. Müslüman Türk ve Kürtlerin bölgedeki sayılarının Ermenilerden fazla olmasını dikkate almayan İtilaf Devletleri 88. madde ile Fırat Nehri'nin doğusunda sınırları daha sonra belirlenecek olan bağımsız bir Ermenistan devleti,[178] 62. madde ile de Fırat Nehri'nin doğusunda ve kurulacak Ermenistan'ın güneyinde sınırları daha sonra son şeklini alacak olan özerk bir Kürdistan Devleti kurmayı kararlaştırdı.[179] İtilaf Devletleri muhtemel Ermenistan ile aynı bölgede sınırları kesin olmayan bir Kürdistan Devleti de vaadederek Kürtleri Osmanlı Devleti'nden ayırma yönündeki faaliyetlerine devam etti. Bu durum Dersim'de hem Ermeniler hem

---

[175]*Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri II*, Yay. Haz.: Uğurhan Demirbaş, Ahmet Özkılınç vd., Ankara 2001, s. 910.

[176]Vatan Özgül, "Kurtuluş Savaşı Sürecinde Alevi Aşiret Liderlerinin Protesto Telgrafları ve Balabanlılar", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi,* S. 56, 2010, ss. 163-190, s. 179.

[177]*ATASE.* İSH. S.N. 3671, K.N. 114, G.N. 4/4AB/4AC/4AE/4AF/4AG; Öke, *İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C. Noel'in "Kürdistan Misyonu" (1919)*, s. 78.

[178]Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, s. 257; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt I, TTK Yayınları, Ankara 1953, s. 559, 560.

[179]Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, s. 551, 552; Feyzullah Ezer, "Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları", *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, C. 3, 2003, ss. 18-23, s. 21.

de bazı Kürt aşiretler üzerinde etkili oldu ve ayrıca bahsedilecek olan bazı hadiselerin yaşanmasına zemin hazırladı.

Ocak 1920'de Urfa, Maraş bölgesindeki Ermenilerin haberleşmesini sağlayan bir şahıs, beraberinde 6 mektupla yakalanır. Tercüme ettirilen mektupların, Ermenilerin Amerikalılar tarafından himaye edilmesiyle ilgili yazılar içerdiği tespit edilir ve şahıs mahkemeye sevk edilir.[180] Şubat 1920'de Çemişgezek Kaymakamı Emin Bey 20. Kolordu Komutanlığına gönderdiği bir telgrafta, bazı Ermenilerin maddi menfaat karşılığında Dersimlilerin bir kısmını kışkırttığını ve ilkbaharda bir isyan çıkma ihtimali olduğunu güvenilir kaynaklardan haber aldığını belirtir. Buna karşılık bu tür olayları engellemeye yönelik tedbir amacıyla Çemişgezek'te kurulmuş olan Kuva-i Milliye birlikleri için 500 tüfek ve 20 sandık cephane ister. Kaymakam, Heyet-i Temsiliye tarafından Elazığ'da bulunan 15. Alay Komutanlığına yönlendirilir.[181]

1920 yılı sonbaharında Amerika'dan Dersim'e dönen Ermeniler 1921 yılında Ankara Hükûmeti'nin Kürtleri imha etmek istediği fakat İngiltere'nin buna engel olduğu şeklinde propaganda yapmıştır. Merkez Ordu Komutanlığı ise bu propagandaları etkisiz hâle getirmek amacıyla halkı bilgilendirmeye çalışmış ve halkı kışkırtan Ermenilerin tutuklanması için emir vermiştir.[182]

Koçgiri İsyanı sırasında İstanbul merkezli olarak faaliyet yürüten Kürdistan Teâli Cemiyeti ile Koçgiri şubesi iletişim hâlindedir. Cemiyetle Koçgiri şubesi arasında haberleşmeyi sağlayan kişilerden birisi de Kuruçay'ın Armudan köyünden Mıgırdıç[183] adlı bir Ermenidir.[184] Yunanlılarla savaşıldığı bu dönemde Ermenilerin de dahil olduğu kışkırtıcı eylemlere karşı tedbir alınmaya çalışılır. Muhtemel isyanı önlemek ve toplumu kışkırtmaya çalışan şahısların bölgeden geçişini engellemek amacıyla Dersim'de askerî birlikler görevlendirilir.[185]

---

[180]*ATASE*. ATA.ZB. S.N. 3137, K.N. 25, G.N. 134/134ad.
[181]*ATASE*. ATA.ZB. S.N. 3383, K.N. 28, G.N. 66/66aa.
[182]*ATASE.* İSH. S.N. 10255, K.N. 1107, G.N. 74; *ATASE.* İSH. S.N. 1537, K.N. 1319, G.N. 38.
[183]Divriği Hınçakyan şubesine bağlı olarak faaliyet yürütmekte olan Mıgırdıç'ın lakabı Pidza'dır. 1915 yılında Divriği Hınçakyan şubesine yapılan baskında yakalanan 12 kişi arasındadır (Hayreni, *Yukarı Fırat Ermenileri 1915 ve Dersim*, s. 379).
[184]Nazmi Sevgen, "Yakın Tarihin Esrarla Örtülü Hâdiseleri ve Koçkirili Alişir", *Tarih Dünyası*, Y. I, S. 8, 1950, ss. 377-381, 395, s. 378; Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, s. 138, 219; Zeynep Çamsoy, *Milli Mücadele Dönemi'nde Kürdistan Teâli Cemiyeti (1918-1927),* (Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007, s. 200.
[185]Yahya Bağçeci, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Anadolu'da Çıkan Ermeni İsyanlarına Karşı Osmanlı Devleti'nin Aldığı Askerî Tedbirler", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* C. 1, S. 24, 2008, ss. 317-331, s. 322.

Dersim ve çevresinde Ermenilerle alakalı hadiselerin bir kısmı düzen tanımayan aşiretlerin saldırılarından kaynaklanmış olmakla beraber, bir kısmı da siyasi amaçlı olarak Rusya ve İngiltere gibi devletlerin ve Ermeni komitelerinin etkisi ile ortaya çıkmıştır. Nedenleri ekonomik ya da siyasi fark etmeksizin Dersim'de Ermenilerle alakalı hadiseler yaklaşık olarak 1880 yılından 1920 yılına kadar ki 40 yıllık süreçte devamlılık göstermiştir.

3.5.3. Dersim'de Ermenilere Yönelik Saldırılardan Kaynaklanan Asayiş Hadiseleri

Osmanlı Devleti'nde farklı dinden toplulukların varlığı kültürel çeşitlilik ve zenginlik olarak değerlendirilmekteydi. Fakat bu durum, devlet hâkimiyetinin kısmen hissedildiği Dersim toplumunda güvenlik sorunlarının yaşanması, eşkıyanın saldırılar gerçekleştirmesi anlamına gelmekteydi. Çünkü Dersim'de düzenli bir işle meşgul olmayan ve eşkıyalık yapan bazı aşiret çeteleri, din ve mezhep farkı gözetmeksizin, üretim yapan, belli ekonomik düzene ve kazanca sahip, savunmasız Müslüman, Türk, Kürt, Ermeni halkın köylerine saldırılarda bulunarak asayiş sorununa sebep olmaktaydı.[186]

19. yüzyıl sonlarına doğru giderek yaygınlaşan otorite boşluğunun da etkisiyle aşiretlerin eşkıyalık saldırıları Dersim genelinde dikkat çekici bir oranda artmıştır. Bu durum Ermeni köylerine karşı yapılan saldırılar için de geçerlidir.[187] 20. yüzyıl başlarında benzer hadiseler yaşanmaya devam eder. II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte Osmanlı sınırlarında görülen geçici düzen ve huzur ortamı Dersim'de de etkili olur ve suçlular affedilir. Fakat aşiretlerin bir kısmı daha önce yaptıkları gibi affı suistimal ederek hem kendi aralarında çatışmaya, hem de çevre köylere saldırmaya devam eder. Devletin etkisiz kaldığı bu dönemde bazı Dersim aşiretleri Dersim, Erzincan, Malatya, Sivas ve Erzurum dahil birçok bölgede hem Müslüman hem de Ermeni köylerine yönelik gasp amaçlı saldırılarını arttırır. Bu da toplumda büyük huzursuzluğa sebep olur.[188]

---

[186]Tülay Ercoşkun, "İsmail Fazıl Paşa'nın (Cebesoy) Islahata Dair Görüşleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (DTCF)Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 26, S. 42, Eylül 2007, ss. 181-199, s. 192; Abdulkadir Gül, 2015 (c), a.g.m., s. 17.

[187]*BOA*. Fon Y.PRK.ASK., D.N. 108, G.N. 47 (2.1); *BOA*. Fon MV., D.N. 89, G.N. 35 (1.2).

[188]Akyürekli, *Dersim Sorunu (1937-1938),* s. 39; Abdulkadir Gül, Ali Rıza Özdemir, *Dersimliler Ermeni mi?* s. 221.

Dersim'de devlet düzeni ve otoritesi tam anlamıyla hâkim olamadığı için başına buyruk hareket eden silahlı aşiretler, çevredeki Ermeni köylerine sürekli vurgun ve talan amaçlı baskınlar düzenleyince Ermeniler, bu durumu devlet merkezine şikayet ederek saldırıların engellenmesini ister. Hükûmet askerî tedbirler alarak Ermeni köylerini baskınlardan korumaya çalışır. Hatta Dersim'de bu yolla aşiret soygunlarına engel olamayan devlet, eşkıya saldırılarından korunabilmeleri amacıyla Ermenilerin bir kısmına silah dağıtarak, kendilerini korumalarını sağlamaya çalışır.[189]

Dersim'de Ermeniler sadece eşkıya saldırısından zarar görmez, zaman zaman askerî harekâtlardan da zarar görür. 1908 yılında isyan eden aşiretlere karşı askerî harekât düzenlendi. Harekât esnasında Pülümür'ün Tanzik köyünde Ermenilere ait evler tahrip oldu. 1909 yılında Vekiller Meclisi tarafından alınan bir kararla, harekât sırasında Ermenilerin zarar gören evlerinin tamir edilmesi için 12500 kuruş ödenmesi kararlaştırıldı.[190]

I. Dünya Savaşı ortamında hem devletler hem de toplumlar arasında karşılıklı bireysel ve kitlesel katliamlar yaşanmıştır. Bu hadiselerden etkilenen toplumlardan bir tanesi de Ermenilerdir. Osmanlı Devleti savaş ortamında tedbir amacıyla Ermenilere yönelik Tehcir Yasası'nı çıkararak önlem almaya çalışmıştır. İskân sırasında güvenliği sağlamaya yönelik bazı tedbirler de almıştır. Göç ettirilen Ermenilerin güvenliğini sağlamak amacıyla alınan askerî tedbirlere rağmen zaman zaman göç hâlindeki Ermenilere karşı saldırılar gerçekleştirilmiştir.[191]

26 Haziran 1915 tarihinde Dahiliye Nazırlığından Mamuratülaziz Valiliğine gönderilen acil ve mahrem kodlu bir emirde, Tehcir Kanunu kapsamında Erzurum'dan Mamuratülaziz'e gönderilmekte olan Ermeni kafilelerinin Dersim eşkıyasının saldırısına uğradığı ve bunların bir kısmının katledildiği, bu saldırıların bir an önce engellenmesi için gerekli tedbirlerin alınması lüzumu belirtilmiştir.[192] Fakat sevk süreci boyunca Dersim yoluyla gönderilen Ermenilere yönelik saldırılar devam etmiştir. Göç ettirilen Ermenilerden yaklaşık 5000 kişinin Dersim'deki eşkıya grupları tarafından

---

[189]Abdulkadir Gül, Ali Rıza Özdemir, *Dersimliler Ermeni mi?* s. 194.

[190]*BOA*. Fon MV., D.N. 134, G.N. 32 (1.2).

[191]Alınan tedbirler için bkz. Cemal Sezer, "Osmanlı Devleti'nin Sevk Sırasında Ermenilere Yönelik Uygulamaları (1915-1917)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Y. 7, S. 13, Bahar 2011, ss. 30-53, s. 48.

[192]The Turkısh Republıc Prıme Mınıstry General Dırectorate Of The State Archıves, Directorate Of Ottoman Archives Publication, *Armenians In Ottoman Documents (1915-1920),* Individuals Who Readied The Publication: Ahmet Altıntaş, Recep Karacakaya, Mehmet Canatar, Ali Kaya, Oğuz Çakıl, Bülent Kulüp, English Translation: Neclâ İlemin, Neclâ Büyükkırcalı, Ankara 1995, s. 57, 58.

katledildiği tahmin edilmektedir. Devlet, eşkıya saldırısından dolayı Dersim yolunu kullanan Ermenilerin güvenliğini sağlayamayınca, Ermenilerin Erzincan-Sivas güzergâhından sevk edilmesine karar vermiştir.[193]

Savaş yıllarında hukuka aykırı eylemler sadece Ermenilerin şahıslarına karşı değil, geride kalan mallarına muamelede de yaşanmıştır. Göç ettirilen Ermenilerin geride kalan mallarına yönelik hukuk dışı eylemlerin bir kısmı devlet memurları tarafından gerçekleştirilmiştir. 1916 yılında Ermenilerin geride kalan mallarına yapılacak muamele konusunda suistimalleri ve ihmalleri görülenleri tespit etmek amacıyla tahkikat heyetleri oluşturulmuştur. Görevlendirilen komisyonlar tarafından, ihmalleri görülen memurlar tespit edilerek gerekli yasal işlemler yapılmış ve bu kişiler Divan-ı Harp Mahkemesine sevk edilmiştir. Nitekim Mazgirt eski kaymakamı Tevfik Efendi de emval-i metruke konusunda yaptığı suistimalden dolayı Divan-ı Harbi Örfi Mahkemesine sevk edilmiştir.[194] Tehcir edilen Ermenileri katl ve mallarını gasbettikleri için 1920 yılında, İttihat ve Terakki Cemiyeti genel merkez azası ve Teşkilat-ı Mahsusa başkanı Doktor Bahaeddin Şakir idama, İttihat ve Terakki Cemiyeti Mamuratülaziz temsilcisi Resneli Nazım 15 yıl kürek cezasına çarptırılırken, Dersim eski milletvekili Mehmet Nuri Bey beraat etmiştir.[195]

Emval-i metrukeye yönelik hukuk dışı faaliyetlerin bir kısmı aşiretler tarafından gerçekleştirilmiştir. 1917 yılında metruk Ermeni mallarını kapma mücadelesi Seyyidan ve Şeyh Hasanlı (Karaballı, Ferhaduşağı, Şamuşağı, Koçuşağı) Aşiretleri arasında önemli çatışmalara sebep olmuştur.[196]

Dersim aşiretlerinin ve ekseriyeti Sünni olan Çarsancak beylerinin Ermenilere hukuk dışı muamelelerde bulunarak, bölgenin huzur ve asayişine zarar verdikleri bilinmektedir.[197] Bu saldırılar, sadece bölgedeki Ermenilere yapılmayıp, bölgede yaşayan Türk ve Kürtler gibi coğrafyanın diğer sakinlerine de yapılmaktaydı.[198] Hatta aşiretler kendi aralarında da sürekli kavga ve çatışma hâlindeydi. Fakat bazı nedenlerden dolayı 19. yüzyıl sonunda ve 20. yüzyıl başında Ermenilere yönelik hadiseler kayıtlara geçerken, Müslümanlara yapılan saldırıların büyük bir kısmından

[193]Abdulkadir Gül, Ali Rıza Özdemir, *Dersimliler Ermeni mi?* s. 223.
[194]*BOA.* Fon DH.HMŞ., D.N. 2, G.N.2 (10.2.1).
[195]*BOA.* Fon İ.DUİT., D.N. 175, G.N. 67 (1.1).
[196]Akyürekli, *Dersim Sorunu (1937-1938),* s. 41.
[197]Hayreni, *Yukarı Fırat Ermenileri 1915 ve Dersim*, s. 66.
[198]Antranik, *Dersim Seyahatname*, s. 158, 159; Abdulkadir Gül, Ali Rıza Özdemir, *Dersimliler Ermeni mi?* s. 188.

haberdar olunmamıştır. Sürecin bu şekilde ilerlemesinin birçok nedeni vardır. Ermenilerin okur-yazar oranı Müslümanlara göre daha fazlaydı.[199] Dolayısıyla Ermenilerin sorunlarını yazılı olarak dile getirebilmeleri daha kolaydı. Rusya, Berlin Antlaşması'ndan itibaren siyasi ve askerî yollarla Osmanlı Devleti'ne baskı yaparak Ermeni halkını korumaya çalışmaktaydı. Kiliseler tarafından özel olarak görevlendirilen kişiler Ermenilerle irtibat hâlindeydi ve onların sorunlarını İstanbul'a, mahkemelere ilettikleri gibi uluslararası sahaya taşıyabiliyorlardı. Bundan cesaret alan Ermeniler korkularını yenerek daha rahat hareket edebiliyordu. Diğer taraftan devletler Müslüman halka yapılan zulmü önemsemedikleri gibi bunu siyasi baskı aracı olarak kullanmıyordu. Alışılagelmiş geleneklerden dolayı reislerin Müslüman halka yaptığı baskı normal karşılanıyordu. Mevcut aşiret anlayışından dolayı Müslümanlar arasındaki bireysel ve kitlesel asayiş hadiselerin bir kısmı "cemaat yapılarak" reisin ve diğer ileri gelenlerin huzurunda çözülüyordu. Öte yandan aşiretler meselelerinin bir kısmını intikam yoluyla sonuçlandırılıyordu. Ayrıca reislerin baskısından kaynaklanan korku ortamından dolayı halk haksızlıkları dile getiremediği gibi Türkler ve Kürtler arasında okur-yazar oranının düşük olmasından dolayı da yapılan saldırılar yazılı olarak şikayet edilememiştir. Neticede bahsedilen birçok neden Ermeniler dışındaki halka yönelik hadiselerin resmi makamlara intikal ettirilememesinde etkili olmuştur.

3.5.4. Tehcirden Kaçan Ermenilerin Dersim'e Sığınması

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunun cephede olduğu ve halkın savunmasız kaldığı bir dönemde, Ermeni çeteleri cephe gerisindeki halka yönelik saldırı eylemlerinde bulunur. Bunun neticesinde Osmanlı Devleti, 1915 yılında halkın güvenliğini sağlamaya yönelik aldığı tedbirler kapsamında Tehcir Yasası'nı yayınlar ve Ermenileri zorunlu olarak göçe tabii tutar. Bu kanun kapsamında göç ettirilmek istenen Ermenilerin bir kısmı Harput, Kemaliye, Arapgir gibi çevre bölgelerden firar ederek Dersim'e geçer ve bu kişiler bazı Dersimliler tarafından korunur.

Dersimlilerin bir kısmının Ermenilere yönelik korumacı tavrı çeşitli taraflarca siyasi ve kültürel yakınlık çerçevesinde değerlendirilerek mahiyetinden uzaklaştırılmaya çalışılmaktadır. Oysaki Dersim aşiretlerinin, Ermenileri koruma çabası yere ve kişiye göre değişkenlik gösteren birden fazla nedenden kaynaklanmış görünmektedir.

[199]Karerli Mehmet Efendi, *I. Dünya Savaşı, Koçgiri, Şeyh Said ve Dersim'e Dair Yazılmayan Tarih ve Anılarım (1915-1958)*, Yay. Haz.: Ali Rıza Erenler, Kalan Yayınları, Ağustos 2007, s. 334.

Öncelikle Dersim'de hâkim olan gelenek gereği bir aşiret reisi, kendisine sığınan kişi ya da grubu korumayı ve onları istemediği birisine teslim etmeyi "şeref meselesi" olarak gördüğü için sığınanlar muhakkak korunur, kendilerine baskı artınca da bu kişiler başka yerlere kaçırılırdı.[200] Ermenilerin bir kısmı bu anlayıştan dolayı korunmuş olmalıdır. Diğer bir durum da, en yaygın neden olarak görülen, Dersim aşiret ve reislerinin "40 paund" gibi bir miktar para karşılığında Ermenileri saklamış ve Ruslara ulaştırmış olmalarıdır. Para karşılığında Ermenileri tehcirden kurtarma hadiselerinin bir kısmında Ermeni komitelerinin etkili olduğu değerlendirilmektedir.[201] Bazı Ermenilerin çerçi denilen gezici tüccar şeklinde aşiret ve liderlerinin ihtiyaçlarını karşılıyor olması, hem tüccarlara bağımlılık bakımından hem de oluşabilecek dostluk bakımından Ermenilerin korunmasına zemin hazırlamış olabilir.[202] Dersim'e sığınmış olan Ermenilerin, aşiret liderleri ile bölgeyi işgal etmeye çalışan Ruslar arasında arabuluculuk görevi üstlenmeleri,[203] onların ve yakınlarının sonraki aşamada korunmasında diğer bir neden olabilir. Ayrıca Dersim'de yaşayan Ermenilerin diğer bölgelerde yaşayan Ermenilerle olan akrabalık bağları ve Ermeni komitelerinin etkisi de göz ardı edilmemelidir.

Kaynakların bir kısmında aşiretlerin tehcir esnasında Ermenileri korumasında kişisel ilişkilerin etkili olduğu iddia edilmiştir. İddiaların bir kısmı doğru olmakla birlikte, bir kısmı çelişkiler barındırmaktadır. Bu çerçevede Diyab Ağa'nın Ekrek/Ekrak köyündeki Dersim'li Ermenilerle kurmuş olduğu kirvelik bağından dolayı, buradaki Ermenileri koruduğu vurgulanmıştır.[204] Fakat Ermenilerin 1913 yılında Diyab Ağa'nın Ekrak'a bağlı Germiri'de bulunan Ermeni manastırı Surp Nişan'ın arazisini zapt ettiğine dair şikayette bulunması, yukardaki iddianın kuşkuyla karşılanmasına sebep olmaktadır.[205]

Ulaşılabilen sınırlı bilgilerden Dersim aşiretlerinin daha çok maddi çıkar elde etmek amacıyla Ermenileri koruduğu anlaşılmaktadır. Nitekim I. Dünya Savaşı sırasında, Koçuşağı Aşireti para karşılığında Doktor David ve casusluk yapan Nalbant Nasuhi gibi Ermenilerin yanı sıra 100 kadar Ermeni kafilesini kaçırarak Ruslara teslim

---

[200]Kemali, *Erzincan*, s. 229; Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 41.
[201]Açıkses, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, s. 308; *Dersim Raporu*, s. 194.
[202]Mehmet Yıldırım, "Cumhuriyet Öncesi Dersim'de Üretim ve Tüketim İlişkileri", Tunceli Üniversitesi, *2. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Bildirileri*, (20-22 Eylül 2013-Tunceli), Tunceli 2014, ss. 180-193, s. 183, 184; İbrahim Yılmazçelik, (2010), a.g.m., s. 174; Antranik, *Dersim Seyahatname*, s. 114.
[203]İbrahim Yılmazçelik, (2010), a.g.m., s. 186.
[204]Hayreni, *Yukarı Fırat Ermenileri 1915 ve Dersim*, s.213-214.
[205]*BOA.* Fon DH.H., D.N. 49, G.N.76 (3.12).

etmiştir. Maksuduşağı Aşireti reislerinden Polis, birçok Ermeni'nin Rusya'ya kaçmasına yardımcı olmuştur.[206] Karaballı Aşireti reisi Mehmet Ağa maddi menfaat karşılığında başta Hamtur Boyacıyan olmak üzere birçok Ermeni'nin Rusya'ya kaçmasını sağlamıştır. Ferhaduşağı Aşireti reislerinden Havşarlı? Küçük Ağa da Ermenilerin kaçmasına yardımcı olmuştur. Koçuşağı Aşireti'nden Bako Ağa para karşılığında birçok Ermeni'nin Rusya'ya kaçmasını sağlamıştır. Ferhaduşağı Aşireti reisi Debab (muhtemelen Diyab) Ağa maddi menfaat karşılığında Arapgir ve Kemaliye bölgesindeki Ermenilerin firar etmesini sağlamıştır. Karaballı Aşireti reislerinden Kangozade Mehmet Ali Ağa, Harput bölgesindeki Ermenilerin Koçuşağı Aşireti vasıtasıyla firar etmesini sağlamış ve bu yolla hayli para kazanmıştır. Bu sırada aşiretler arasında var olan ittifak da dikkat çekmektedir. Verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere Dersim aşiretleri, genelde maddi menfaat karşılığında Ermenilere yardımcı olmasına rağmen farklı ilişki şekilleri de mevcuttu. Beytuşağı Aşireti reisi Zeynel, Ermenilerin yurt dışına kaçmasına yardımcı olmakla beraber, diğer ağalardan farklı olarak Ermenilerle dostluk kurmuş ve onlarla aşiretler arasında yapılan yazışmalara aracı olmuştur.[207] Ayrıca Haziran 1915'te Dersim'in Kırganlı ve Bahtiyaruşağı Aşiretlerine sığınmış olan bazı Ermenilerin bu aşiretlerle birlikte Osmanlı birliklerine saldırmış olması[208] sadece maddi menfaatle açıklanabilecek bir durum gibi görünmemektedir.

Tehcir esnasında Dersim üzerinden Rusya'ya geçmeye çalışan Ermenilerin, aşiretlerin yanı sıra bazı kurumlardan da yardım aldıkları anlaşılmaktadır. Bir Harput köylüsü olan Dr. Bonepartian ile Harput Amerikan Kolejinde öğretmen olan kız kardeşi ve Harput Amerikan Kolejinde öğrenci olan B. Hohanes Puznunian[209] başta olmak üzere birçok Ermeni Harput Amerikan Koleji ve Dersim aşiretlerinin yardımıyla Erzurum'a geçmiş, oradan da Ruslara sığınmıştır. Dersim'den kaçan Ermenilerin bir kısmı, bir süre Iğdır'da bulunan mülteci kamplarında yaşamıştır.[210] Harput Amerikan Koleji görevlileri sıradan Ermenileri korumakla yetinmemiş, hadiselere karışmış olan Ermenileri de saklamıştır. Kolej görevlileri sakladıkları kişilere Müslüman kıyafeti

[206]Karabekir, *Kürt Meselesi*, s. 79-81.
[207]Karabekir, *Kürt Meselesi*, s. 82-86.
[208]Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, s. 40.
[209]"A Bold Escape", *The Mıssıonary Herald,* Vol.: 114, 1918, Boston 1918, s. 25, 26, 276; "Organizing Work in Erivan", *The Mıssıonary Herald*, Vol.: 113, 1917, Boston 1917, s. 26.
[210]"Refugees in the Iğdir District", *The Mıssıonary Herald*, Vol.: 113,1917, Boston, 1917, s. 243.

giydirerek, bunları gece karanlığında bazı Müslümanların da yardımıyla Dersim'e ve oradan da Rusya'ya ulaştırmıştır.[211]

Dersim aşiretlerinin koruduğu veya Erzincan üzerinden Rusya'ya gönderdiği Ermenilerin toplamı hakkında kanıtlanmış kesin bir sayı bulunmamaktadır. Dönemin öne çıkan şahıslarının ve araştırmacıların kullandıkları sayılar tahmin ve iddialara dayanmaktadır. İngiliz Binbaşı Noel 1919 yılında basılan Ermeni gazetesine dayandırarak 25 binden fazla Ermeni'nin Dersimliler tarafından korunduğunu iddia etmiştir.[212] Nuri Dersimi ise 1915 yılından 1917 yılına kadar toplamda 36 bin Ermeni'nin Dersim'de saklandığını ve Ruslara teslim edildiğini savunmuştur.[213] Ermeni araştırmacı Hovsep Hayreni 60 binden fazla Ermeni'nin Dersim'e sığındığını iddia etmiştir.[214] Kazım Gündoğan ise tanıklara dayandırdığı iddiasında Dersimli Ermenilerle beraber toplamda 10 bin Ermeni'nin Dersimliler aracılığıyla Rusya'ya kaçtığını belirtmiştir.[215] Bu dönemde sıradan kişilerin Dersim'e sığınmış olan Ermenilerin sayısını ve istatistiklerini kaydetmesi mümkün değildir. Kayıt altına alma işlemini sadece Rusya'nın yapması ihtimal dahilinde olmasına rağmen, Rusya'da da kesin ve tam kayıtlar olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla birbirinden çok uzak olan bu sayılardan hangisinin ne oranda gerçeği yansıttığı tespit edilememektedir. Savaş yıllarının olumsuz etkisi, Dersim'in ekonomik ve coğrafi şartları göz önünde bulundurulduğunda, 20-30 bin kişilik büyük bir kitlenin Dersim'e geçebilmesi, Dersim'de belli bir müddet barınabilmesi ve beslenebilmesi mümkün görünmemektedir.

3.6. I. Dünya Savaşı Yıllarında Dersim'de Asayiş Durumu

I. Dünya Savaşı'na doğru kabileler hâlinde hayatlarını idame ettirmeye devam eden Dersim aşiretlerinin durumunu, Dersim'de mutasarrıflık yapmış olan Mikdad Midhat Bedirhan Bey'in 1913 yılında hazırladığı rapordan aktarmak yararlı olacaktır. Rapora göre, Dersim aşiretlerinin büyük bir kısmı, medeniyetten uzak, vahşet ve cehalet içerisindedir. Bu aşiretler günlük ihtiyaçlarını çevrelerinden çalmak ve gasbetmek yoluyla karşılamayı adet hâline getirmişlerdir. Bunun en önemli nedenleri; zaruret

---

[211]Açıkses, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, s. 308.
[212]E. W. Charles Noel, *Binbaşı Noel'in Günlüğü*, Çev.: Bülent Birer, Avesta Yayınları, İstanbul 2014, s. 160.
[213]Dersimi, *Hatıratım Dersim'den Halep'e Bir Muhalifin Yaşamı (1892-1973)*, s. 51; Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 41.
[214]Hayreni, *Yukarı Fırat Ermenileri 1915 ve Dersim*, s. 118.
[215]Kâzım Gündoğan, *Keşiş'in Torunları Dersimli Ermeniler Birinci Kitap*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2016, s. 15.

derecesindeki açlık, meşru kazanç yollarının az olması, halkı yönlendiren ve kışkırtan ağaların[216] statülerini kullanarak devlet ile toplum arasında irtibatı sağlayan rollerinin toplumu sınırlaması, halkın bilgi ve bilinç düzeyini arttıracak eğitim kurumlarının olmamasıdır. Bu dönemde aşiretler arasındaki iktidar mücadeleleri, kan davaları, arazi ve yayla sınır meseleleri, çevreye karşı köy basma, yol kesme, kimi zaman inanç farklılığının kolaylaştırdığı saldırı ve çatışmalar, eşya ve hayvan gasbetme hadiseleri, alışılagelmiş hâliyle devam etmiştir.[217] Böylece yüzyıllardan beri kendilerini asli otorite olarak gören ve devleti hiçe sayarak hareket eden feodal aşiret reisleri, devletin bölgedeki varlığının ve otoritesinin kağıt üzerinde kalmasına sebep olmuştur.[218]

İdari yapıda liyakatsizlikten kaynaklanan sorunlu uygulamalar bahsi geçen olumsuzlukları pekiştirmiştir. 1909 yılında Sabit Bey'in atanmasından, 1918 yılında İrfan Bey'in atanmasına kadar geçen 9 yılda, Dersim'de 8 mutasarrıf görev yapmıştır.[219] Bir kısmının liyakat durumları tartışmalı olan mutasarrıfların kısa zamanda bu sıklıkta değişmesi, mutasarrıfların bölgeyi iyi tanımalarını ve uygun politika geliştirmelerini engellemiştir.

Osmanlı Devleti'nin ekonomisi I. Dünya Savaşı'ndan olumsuz etkilendi ve üretim durma aşamasına geldi. Bu olumsuz durum Dersim'in merkezi hükûmetin kontrolü altındaki kısımlarına da yansıdı. Bahsi geçen ekonomik olumsuzlukların merkezin denetiminden uzak ve otonom aşiret yapısına sahip olan İç ve Doğu Dersim'in kapalı ekonomik yaşamını ne ölçüde etkilediği tespit edilememiş olsa da olumsuz etkilediği muhakkaktır.

Ekonomik ve idari bakımdan sorunların yaşandığı bu dönemde, önce Balkan Savaşlarından, daha sonra da I. Dünya Savaşı'ndan dolayı Osmanlı Devleti'nin askerî birlikleri idari sahalardan cephelere kaydırılır. Birçok noktada kolluk kuvvetlerinin sayısı asgariye indirilir. Devletin bölgede güce dayalı olarak oluşturabildiği kısmi hâkimiyetini zafiyete uğratan bu durum, Dersim'de karışıklıklar çıkmasına ve birçok asayiş hadisesinin yaşanmasına zemin hazırlar.

---

[216]Candan Badem, Mehmet Yıldırım, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde "Dersim Islahatı" (1870-1913)", s. 176, 177; Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 158-167.

[217]Necati Fahri Taş, "Osmanlı Devleti'nin Meşrûtiyyet Döneminde Erzincan'da Eşkıyâlık", s. 378.

[218]Günel, *Dersim İsyanı*, s. 92; Baki Öz, *Dersim olayı*, Can Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2015, s. 131.

[219]Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*, s. 112; Abdulkadir Gül, "Dersim Sancağının İdari Yapısı ve İdarecileri (1846-1918)", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS)*, Yıl: 3, S. 17, Eylül 2015 (b), ss. 23-54, s. 53.

Önceki dönemlerde olduğu gibi I. Dünya Savaşı sürecinde de Dersim'de çok sayıda asayiş hadisesi yaşanmıştır. Fakat bireysel hadiselerden ziyade aşiretlerin gasp ve hırsızlık eylemlerinin sebep olduğu vakalar yoğun olarak görülmüştür. Yaşanan hadiselerin bir kısmı farklı başlıklar altında ele alındığı için Dersim eşkıyasının bu dönemde gerçekleştirdiği eylemlerin tamamı bu başlık altında değerlendirilmemiştir. Asayiş hadiselerindeki devamlılığın anlaşılmasını sağlamak amacıyla, bazı örneklerle yetinilmiştir.

Dersim Belediye Başkanı Ahund Ahmet Ağa'nın aşar mültezimi olan yeğeni Sağmanlı Ebubekir, 1914 yılı Ağustos ayı başlarında Ferhaduşağı Aşireti'ne ait köylerden dönerken yolda öldürülür. Hükûmet, Ferhaduşaklılara mensup olduklarını düşündüğü katilleri yakalamak amacıyla harekete geçince, Ferhaduşağı Aşireti isyan eder. Yakın çevrede yaşayan Karaballı, Aşağı Abbas, Abbasuşağı, Koçuşağı Aşiretleri de isyana katılır. Ferhaduşağı Aşireti reisi Keko Ağa Elazığ-Hozat arasında ulaşımı sağlayan yolu kapatarak askerî kuvvetlerin Hozat'a girmesine engel olur. İsyan tehlikeli bir hal alınca bölgeye önemli miktarda asker sevk edilir. Harekât esnasında Keko Ağa asker tarafından öldürülünce eşkıya teslim olur böylece isyan bastırılır.[220]

1914 yılında yaşanan başka bir hadisede, Hozat'a bağlı Sin nahiyesinde yaşayan Kırgan Aşireti Sin nahiye müdürünü nahiyeden çıkarır. Devlet bu isyan karşısında harekete geçince, Kırgan ve müttefiği olan aşiretlerle husumet yaşadığı değerlendirilen Kav, Bahtiyar, Yukarı Abbas, Bezgar ve Arslanuşağı Aşiretleri devlet kuvvetlerinin yanında yer alarak isyancıların üzerine yapılan harekâta katılır. Sin yakınlarında yaşanan çatışma sonucunda Kırgan Aşireti lideri Süleyman Ağa yaralanınca aşiretiyle beraber teslim olur, böylece isyan bastırılır. Bu isyanın başlangıcında Yukarı Abbasuşağı Aşireti reisi Seyit Rıza, isyan eden Kırgan Aşireti'ne yardım etme sözü verirse de harekât başlayınca, verdiği sözün aksine hükûmet güçlerine katılır. Bu olay Kırganlılarla, Yukarı Abbasuşağı Aşireti arasında uzun süre düşmanlık yaşanmasına sebep olur.[221]

I. Dünya Savaşı esnasında düzenli çete yapılanmasını sürdüren Dersim eşkıyası birçok köye saldırarak yağma ve gasp eylemlerine devam etti ve birçok kişiyi öldürdü.

---

[220]Yolga, *Dersim (Tunceli) Tarihi*, s. 71; Cafer Solgun kaynak belirtmediği iddiasında bu hadisede Ferhaduşağı reisinin yanı sıra Kırgan Aşireti reisinin de öldürüldüğünü, dolayısıyla Kırganlıların da bu hadisede yer aldıklarını öne sürmektedir. Bu da, bahsedilen durumun 1914'te Kırganlıların isyan etmesiyle bağlantılı olabileceğini akla getirmektedir, Solgun, *Dersim… Dersim… Yüzleşmezsek Hiçbir Şey Geçmiş Olmuyor*, s. 59.

[221]*Dersim Raporu*, s. 191; Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar,* s. 78.

Hatta saldırıya uğrayan yerlerin başında gelen Kemaliye (Eğin) düşman işgaline uğramadığı hâlde eşkıya saldırılarından dolayı, işgal edilen bölgeler kadar zarar görerek, harap oldu.[222]

1914 ve 1915 yıllarında Dersim eşkıyasının Çemişgezek ve Kemaliye köylerine yaptığı saldırılar karşısında bölge halkı devletten defalarca yardım ister. Savaş şartlarından dolayı bölgeye asker gönderemeyen devlet yetkilileri, halkın kendisini koruması ve eşkıyaya karşılık verebilmesi amacıyla halka silah ve cephane dağıtır.[223] Fakat eşkıyanın bölgeye yaptığı saldırılar sonraki yıllarda devam eder. 1918 yılında da benzer hadiseler yaşanınca Harbiye Nezareti ile 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa arasında aralık ayında bir durum değerlendirmesi yapılır. Ali İhsan Paşa'ya göre bahsi geçen durum her yıl ilkbaharda ve sonbaharda Dersim Kürtlerinin Kemaliye köylerine yaptığı, çok önemli olmayan ve dar bir bölgeyi kapsayan, basit eşkıyalık olaylarıdır. Kış mevsimine girildiği için bu hadiselerin devam etmesi mümkün değildir. Ayrıca karışıklıkların devam ettiği böyle bir dönemde Dersim'e askerî harekât yapılması uygun değildir.[224] Gerek Ali İhsan Paşa'nın hadiseleri kanıksamış olması, gerekse içinde bulunulan savaş şartları eşkıya karşısında halka yardım edilmesini engellediği için sonraki dönemde eşkıyanın saldırıları devam etmiştir.

I. Dünya Savaşı sırasında sevk edilen askerî kuvvetler geçtikleri bölgelerde zaman zaman eşkıya saldırısına uğrar. Bu bağlamda 1914 yılında, taburların sevki sırasında Dersim'in Kalan Aşireti'ne mensup eşkıya çetesi yolunu kestiği askerî birliğe saldırır. Olayda 4 asker şehit olurken, 1 asker yaralanır. Ayrıca askerlere ait silah, eşya ve para gasbedilir. Kimlikleri tespit edilen 17 eşkıya ileriki süreçte Divan-ı Harbi Örfi Mahkemesi tarafından yargılanarak cezalandırılır.[225]

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren Dersim'deki askerî birliklerini cephelere kaydırması, bölgede büyük bir otorite boşluğu doğurdu. Otorite boşluğundan yararlanmak isteyen Rusya, Dersim mıntıkasına nüfuz etmeye çalıştı. 1916 yılında muhtemelen Dersim yönüne doğru işgallere devam eden Rusların teşvik ve kışkırtmalarının da etkisiyle, Doğu Dersim'de 27 Mart 1916 tarihinden itibaren birçok aşiret isyan etti. Aşiretlerin isyanında yağma, gasp gibi mutat gerekçelerin yanında farklı nedenler de etkili olmuş görünmektedir. İsyan eden

[222]*BOA.* Fon DH.İ.UM.EK., D.N. 119, G.N. 44 (1.1).
[223]*ATASE.* İSH. S.N. 14902, K.N. 773, G.N. 116aa; *BOA.* Fon DH.İ.UM.EK., D.N. 119, G.N. 44 (1.1).
[224]*ATASE.* İSH. S.N. 436, K.N. 521, G.N. 46/46AA.
[225]*BOA.* Fon İ.HB., D.N. 162, G.N.75 (3.1).

aşiretlerin başlıcaları; İzoli, Seyitler, Suroğlu, Alanlı, Kureyşanlı, Arılli, Demenan, Kırgan, Koçuşağı, Şamuşağı, Karsan, Yusufan, Haydaran Aşiretleridir. Dersim tarihinin en büyük kalkışmalarından biri kabul edilebilecek bu olayda bazı aşiretlerin ittifak hâlinde ve organize bir şekilde hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Aşiret liderleri Ali Gah, Ali Çavuş, Zeynel Çavuş, Bertal Ağa, Timur Ağa, Yusuf Ağa, Seyit Ali Ağa ve Süleyman Ağaların kurmuş olduğu ittifaka mensup Doğu Dersim aşiretlerinin büyük bir kısmı, Haydari oğullarından Paşa ve Fındık Ağalarla Kureyşanlı Seyit Ali'nin emri altında hareket etmiştir.[226]

İsyan sırasında Pilvenk Aşireti, savunma gücü bulunmayan Pertek nahiye merkezini ele geçirerek nahiyeyi ve hükûmet konağını yağmalar, memurları yaralayarak çalışamaz hâle getirir.[227] Bahtiyar Aşireti birçok aşiretle beraber mutasarrıflık merkezi olan Hozat'a saldırır. Başta Kırgan ve Kureyşan Aşiretleri olmak üzere birçok aşiret Nazımiye ve Mazgirt'i işgal ederek yağmalar ve resmi evrakları yakar. Mazgirt kazasında bulunan hükûmet konağı ve askerlik şubesindeki paraları gasbeder.[228] Baskın sırasında Mazgirt kaymakamı ailesi ile birlikte katledilir.[229] Ayrıca Çarsancak ve Pülümür aşiretler tarafından ele geçirilir.[230] Çarsancak'a ait evrakların bir kısmı eşkıya tarafından yakılır.[231] Ovacık (Pulur) aşiretler tarafından işgal edilerek, hükûmet memurları Ovacık'tan çıkarıldı. Resmi kurumlara ait kayıt defterleri aşiret işgali altındaki Ovacık'ta kaldı.[232] İsyancı aşiretler, 1908 yılında yapılan Ovacık askerî kışlasını ve 1910 yılında yapılan Ovacık hükûmet konağını yakıp, yıkar.[233] Dersim usatı (isyancı) 1916 yılı Mart ayında Kiği yönüne de saldırıya geçer. İsyancıların Leğan (Başyurt) ve çevresindeki diğer köylere saldırılarını önlemek için askerî tedbirler alınır ve bölgeye askerî birlikler sevk edilir.[234]

---

[226]Karabekir, *Kürt Meselesi*, s. 97 vd.; *Dersim Raporu*, s. 198; Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar,* s. 79; Öke, *İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C. Noel'in "Kürdistan Misyonu" (1919)*, s. 12-13; Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s.103, 104.

[227]Naşit Hakkı Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, Kaynak Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2011, s. 55; Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 103, 104; *Dersim Raporu*, s. 129.

[228]*BOA*. Fon DH.SN.THR., D.N. 75, G.N. 101 (1.1); Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, s. 56, 57; Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, s. 173; Solgun, *Dersim… Dersim… Yüzleşmezsek Hiçbir Şey Geçmiş Olmuyor*, s. 59; *Dersim Raporu*, s. 136.

[229]TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: 10, İçtima: 2, Gün 28. 4. 1337 (1921), s. 128.

[230]Solgun, *Dersim… Dersim… Yüzleşmezsek Hiçbir Şey Geçmiş Olmuyor*, s. 59.

[231]*BOA*. Fon DH.SN.THR., D.N. 75, G.N. 101 (1.1).

[232]*BOA*. Fon DH.SN.THR., D.N. 75, G.N. 101 (1.1); Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 113; Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, s. 44, 45; Karabekir, *Kürt Meselesi*, s. 81, 82.

[233]Yolga, *Dersim (Tunceli) Tarihi*, s. 92.

[234]*ATASE*. BDH. Kls. N. 4438, Y.D.N. 41, Fih. 1-1.

Dersimli isyancılar, Dersim'de birçok kazayı işgal ederken, yaklaşık 2000 kişilik bir kuvvetle 29 Mart 1916'da Kargıl ve Alabağçur noktalarından Peri (Akpazar) ve Palu'ya saldırır. Çok önemli bir konuma sahip olan Palu'nun işgalinin engellenmesi önem arz ediyordu. Bir taraftan askerî tedbirler alınırken, diğer taraftan Palu'nun işgal edilmesiyle Bingöl'deki (Çapakçur) askerî birliklerle irtibatın kesilmesi hâlinde, Genç ve Lice üzerinden haberleşmeye geçilmesi düşünülür. Harput, Diyarbekir ve Çapakçur'dan (Bingöl) gelen kuvvetlerle takviye edilen askerî birliklerin mukavemeti neticesinde yenilgiye uğratılan isyancıların geri dönmesi sağlanır. Böylece Palu'nun isyancılar tarafından ele geçirilmesi engellenir.[235]

Dersim aşiretlerinin bir kısmının Mart 1916'da yaşanan isyan neticesinde idari merkezleri işgal ederek Palu ve Mamuratülaziz'e yönelmesi, hükûmeti ciddi tedbirler almak zorunda bırakmıştır. Başkomutanlık, Rusların sol kanadına saldırı gerçekleştirmek amacıyla güneyde 2. Ordu'yu kurar. Bu çerçevede gönderilen 13. Fırka 6 Nisan 1916'da Harput'a ulaşır. Harput'a gelmiş olan 13. Fırka Komutanı Galatalı Şevket Bey Dersim'deki isyanı bastırmakla görevlendirilir. Gerekli askerî tedbirler alınarak, Pertek ve Harput arasında bulunan Murat Nehri civarında durdurulabilmiş olan isyancı aşiret birliklerine karşı askerî harekât başlatılır. Bu süreçte Palu Kaymakamı 200'den fazla aşiret milisiyle fırkaya katılır, Kuzican (Pülümür) ve Kiğı'daki bazı aşiretler de Osmanlı kuvvetlerinin safında yer alır. Diyarbekir ve Mamuratülaziz sabit ve seyyar jandarma birliklerinin, Erzurum seyyar jandarma taburunun ve ordunun yanında oluşturulan Türk ve Kürt milis kuvvetlerinin de katkılarıyla 9 Nisan 1916'da Palu işgal tehdidinden kurtarılır. 5 Mayıs 1916'da Dersim genelinde isyan bastırılır ve harekât sona erer.[236]

Aşiretlerini merkeze alan ve Dersim'in bütün kazalarını işgal etmek amacıyla gerçekleştirilen bu büyük isyanda eşkıya, sadece idari merkezleri işgal etmekle yetinmeyerek, bölgeye azami derecede zarar vermeye çalışmıştır. İsyan sürecinde aşiretler, Nazımiye, Pah, Mazgirt, Çarsancak gibi bazı noktaları işgal ettikleri gibi telgraf tellerini de tahrip etmiştir. Hatta telgraf hatlarını tamir etmeye çalışan görevlilere saldırarak, görevlileri geri dönmek zorunda bırakmıştır.[237] Hükûmet görevlilerinin yanı sıra itaat hâlinde olan bölge ahalisi de Dersim usatının (isyancı) saldırılarına maruz

[235]*ATASE.* BDH. Kls. N. 4438, Y.D.N. 41, Fih. 1-4/1-5/1-6; Kemali, *Erzincan*, s. 167.
[236]*Dersim Raporu*, s. 195-198; Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar,* s. 80; Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, s. 173; Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, s. 41, 42.
[237]*BOA.* Fon DH.EUM.2.Şb., D.N. 19, G.N. 10 (2.4).

kalmıştır. Mazgirt, Çarsancak, Nazımiye halkının bir kısmı, eşkıya saldırısı neticesinde mallarını kaybetmiş ve göç etmeye mecbur kalmıştır. Bu ahali savaş sürecinden kaynaklanan yükümlülüğünü yerine getiremediği gibi devletin parasal desteğine muhtaç hâle gelmiştir.[238]

1916 yılında bir aşar mültezimi Ferhaduşağı Aşireti liderlerinden Diyab Ağa'ya bağlı bir grup tarafından soyulur. Halit Bey komutasında yürütülen askerî hareket neticesinde suçlular teslim olunca sorun çözülür.[239] Ayrıca bu dönemde Ferhaduşağı Aşireti liderlerinden Cemşid Ağa'nın amcasının oğlu Keki Ağa, işlediği bir cinayetten dolayı kaçak durumdadır. Keki Ağa kendisini yakalamak isteyen askere teslim olmayarak askere ateş edince, asker tarafından öldürülür. Yaşanan bu olaydan sonra Keki Ağa hakkında bir halk türküsü bestelenir.[240] Bu durum, bir yönüyle yakınlarını yitiren bir topluluğun acısını ve hüznünü yansıtmaktadır. Fakat diğer yönüyle toplum tarafından hareketinin mahiyeti dikkate alınmayan ve rol model konumunda olan bir suçlunun kahraman olarak değerlendirilmesine ve oluşan özenti ile kişilerin eşkıyalığa ve suç işlemeye teşvik edilmesine zemin hazırlamıştır.

1917 ilkbaharında karların erimesi ve yolların açılması üzerine eşkıya tekrar saldırıya geçti. Bunun üzerine korkuya kapılan Kuruçay (İliç) halkı, mart ayında İçişleri Bakanlığına bir dilekçe göndererek hükûmetten yardım istedi. Bu dilekçede halk asırlardan beri köylerinin Dersim Ekrad'ının Pençe-i zulmü altında perişan olduğunu, Dersim eşkıyasının tekrar saldırıya geçtiğini, Topuzlu Aşireti'ne mensup 300'den fazla silahlı eşkıyanın İliç köylerine saldırdığını, eşkıyanın savunmasız halkın evlerine girerek, evleri yağmalayıp, yaktığını, eşya ve hayvanlarını gasbederek 15 köylüyü öldürdüğünü, can, mal ve namus güvenliklerinin kalmadığını belirtti. Ayrıca bu durumun ne zamana kadar devam edeceğini sorgulayarak eşkıyayı şikayet etti. Halk, uğradığı zulmün kaymakam tarafından mutasarrıflığa iletildiğini fakat gerekli tedbirlerin alınmadığını da vurguladı.[241] Uğranılan zulüm karşısında çaresiz kalmış olan halkın gönderdiği şikayet dilekçesinde kullanılan üslup dikkat çekicidir.

---

[238]*BOA.* Fon DH.İ.UM., D.N. 93, G.N. 5 (1.11/2.1).

[239]*Dersim Raporu*, s. 192; Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, s. 164.

[240]Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, s. 140; Ali Kaya, *Tunceli (Dersim) kültürü*, Can Yayınları, Üçüncü Basım, İstanbul 2004, s. 292. 1916 yılında gerçekleştiği iddia edilen Keki Ağa hadisesinin 1916 'da gerçekleşen aşar mülteziminin soyulması hadisesi ile bağlantısı tespit edilemediği gibi, 1916 'da gerçekleşen aşar mülteziminin soyulması olayının ikinci bir mültezim soyma vakası olup olmadığı da tespit edilemedi. Fakat bu olayın 1914 yılında gerçekleşen mültezim soyma vakasının rivayet haline gelmiş olan farklı bir anlatımı olduğu düşünülmektedir.

[241]*BOA.* Fon DH.EUM.AYŞ., D.N. 20, G.N. 58 (5/7).

1918 yılı Mart ayında Elazığ, Dersim, Pülümür ve Kiğı'da büyük bir kısmı savaşta şehit olan askerlerin ailelerinden oluşan 20 bin civarında mülteci sorun hâline gelir. İaşe ve barınma ihtiyaçlarından dolayı bu mültecilerin Malatya ve Elbistan'a gönderilmesi düşünülür. Mevsim itibariyle Dersim ve Harput'ta dağ ve ovalar hâlâ karla kaplı olduğundan, yapılacak sevkiyatta mültecilerin açlık ve sefalet çekerek, soğuktan donmasından endişe edilir. Mevsim şartlarının uygun olmamasının yanı sıra Osmanlı ordusunun devam eden ileri harekâtından dolayı yoğun bir şekilde kullandığı yolların bu kadar çok mülteciyi kaldırması mümkün görünmüyordu. Bundan dolayı mültecilerin sevk işlemlerinin ertelenmesi ve ihtiyaçlarının ordu iaşe ambarlarından karşılanması düşünülür. Bu yolla muhtemel bir kargaşa ve felaket önlenmeye çalışılır.[242]

I. Dünya Savaşı sırasında soygun hadiselerinin sebep olduğu sorunların çözümü için görevlendirilen 13. Tümen Komutanı Şevket Paşa karargahını Peri'ye (Akpazar) kurar. Diğer aşiretlerden farklı olarak Şadılli Aşiret reislerinden Karakoçanlı Necip Ağa ve Kızılkaleli Hasan Ağa Şevket Paşa'nın huzuruna giderek, Paşa ile görüşülmesi ve suçluların teslim edilmesi çağrısına karşılık verir. Bu durumun, Necip Ağa'nın askerî yetkilileri kışkırttığı şeklinde yansıtılması ve işlenen bazı cinayet hadiselerinden dolayı diğer aşiretler vaziyetten rahatsız olur. Kışkırtmalar neticesinde aşiretler Necip Ağa'nın Karakoçan'daki evine baskın düzenler. Saldıran taraftan 2 kişi ölünce aşiretler çekilmek zorunda kalır. Bu defa da Şadılli Aşireti'nin Mazgirt'teki akrabalarına saldırırlar. Olayda Şadıllilerden 12, saldıran aşiretlerden 8 kişi ölür. Hadisenin daha fazla büyümemesi için olaya Mazgirt ve Palu kaymakamları ile jandarma komutanları müdahil olur. Taraflar bir araya getirilerek sulh sağlanmaya çalışılır. Neticede hadiselerin, bazı kişilerin hırsları uğruna tarafları kışkırtması sonucunda ortaya çıktığı tespit edilerek, aşiret liderlerinin barışması sağlanır.[243] Böylece aşiretler arası çatışmanın önüne geçilerek daha fazla can kaybı ve cinayet önlenmiş olur.

Mondros Antlaşması ile ordunun ve jandarmanın dağıtılmaya başlanmasını fırsata dönüştüren Dersim eşkıyası, 1918 yılı Kasım ayı sonlarında Kemaliye ve Çemişgezek'e yakın köylere baskın düzenlemiş ve 400 kadar hayvanı çalmıştır.

---

[242]*BOA*. Fon BEO., D.N. 4509, G.N. 338106. (1.1/1.2).

[243]Öztürk, *Tarihimizde Tunceli ve Ermeni Mezalimi,* s. 15, 16; Tenkide muhtaç bazı bilgiler içermesine rağmen bkz; Karerli, *I. Dünya Savaşı, Koçgiri, Şeyh Said ve Dersim'e Dair Yazılmayan Tarih ve Anılarım (1915-1958)*, s. 50-61.

Vilayetten gönderilen 100 kişilik jandarma kuvveti Çemişgezek'ten gasbedilen hayvanları geri almışsa da Kemaliye'den çalınan hayvanları geri alamamıştır.[244]

Mazgirt kazasında 1918-1919 yıllarına ait suç durumunu ve alınan tedbirleri gösteren tabloda görüldüğü gibi, bölgede suçluların az bir kısmı yakalanabilirken, büyük çoğunluğu firar ederek yargılanmaktan kurtulmuştur. Ayrıca dikkat çekici bir husus da şikayet konusu olan hadiselerin bir kısmında suçun, komşu kaza ve köylerde yaşayan kişiler tarafından işlenmiş olmasıdır.[245] Mazgirt'te tarım ve hayvancılığa dayalı üretimin nispeten fazla olmasının yanı sıra kaza halkının bir kısmının savunmasız olmasından kaynaklanan bu durum, Dersim'de yaşanan genel durumu özetlemesi bakımından önemlidir.

1916 yılında yaşanan isyan hariç tutulursa savaştan önceki ve sonraki dönemlere kıyasla I. Dünya Savaşı sırasında Dersim'de yaşanan asayiş hadiselerinin sayısında bir düşüş gözlenmektedir. Bu durum; yaşanan savaşla bağlantılı olarak sancak sınırlarında ve çevresinde büyük miktarda askerin bulundurulması, livanın bir bölümünün Rusya tarafından işgal edilmiş olması, aşiretlerin bir kısmının siyasi nitelikli hadiselere odaklanması, 1916 yılında isyanı bastırmak amacıyla gerçekleştirilen askerî harekâtın aşiretler ve bölge üzerindeki etkisi, gasp olaylarını gerçekleştirebilecek olan aşiret mensuplarının büyük bir kısmının 1917-1918 yıllarında milis alaylarında görev yapması ve bu kişilere devlet tarafından maddi destek sağlanması, savaşın ekonomi ve üretim üzerindeki yıkıcı etkisi, eşkıya saldırılarına hedef olan köylerde erkeklerin cepheye gitmiş olmasının üretim üzerindeki muhtemel olumsuz etkileri gibi birçok etkenle açıklanabilir.

3.7. Milli Mücadele Sürecinde Dersim'de Yaşanan Asayiş Olayları

Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan kısa bir süre sonra, Dersim'de antlaşmanın düzeni bozucu olumsuz etkisi görülmeye başlanır. Durumun farkında olan Mamuratülaziz Valiliği bu soruna dikkat çeker.[246] Bu bağlamda 1918 yılı sonrasında aşiret eşkıyası çevre köylere saldırmaya devam eder. Her ne kadar Milli Mücadele sürecinin bir kısmında eşkıya saldırılarında nisbi bir azalma görülse de bazı yıllar saldırılarda aşırı düzeyde bir artış yaşanır.

---

[244]*ATASE.* İSH. S.N. 1422, K.N. 23, G.N.52aa.
[245]*BOA.* Fon DH.EUM.AYŞ., D.N. 65, G.N. 51 (13).
[246]*ATASE.* İSH. S.N. 876, K.N. 166, G.N. 29; *ATASE.* İSH. S.N. 983, K.N. 6, G.N. 85AB; *Dersim Raporu*, s. 198.

1919 yılına gelindiğinde İtilaf Devletleri bir barış antlaşması gibi gördükleri Mondros Ateşkes Antlaşması'nı uygulamaya başladı. Buna bağlı olarak Osmanlı topraklarının belli kısımları işgal edildi. Birçok noktada Osmanlı orduları terhis edildiği için Osmanlı Devleti dahili asayişi koruyamayacak hâle getirildi.

İzmir'in işgalinden sonra farklı bölgelerin de işgal edilme ihtimali askerî birlikleri bir arada tutmayı zorunlu hâle getirdi. Bu zorunluluk, asayişi temin edecek jandarma kuvvetlerinin yetersiz olduğu Dersim'e askerî kuvvet sevk edilmesini engelledi. Bu da hadiselerin kontrol altına alınmasını güçleştirdi.[247] Böylece 1919 yılı ve sonrasında birçok asayiş hadisesi yaşandı.

İdareciler, eşkıya karşısında sürekli askerî tedbirler almaya çalıştı. Fakat savaş hâli ve kuvvetlerin yetersizliğinden dolayı bu tedbirler yeterli olmadı. Birçok belgeden anlaşıldığı üzere özellikle 1920-1921 yıllarında işgal ve savaş ortamının kısıtlayıcı etkisiyle Dersim'de halk örgütlenerek silahlandırıldı. Bu yolla eşkıya saldırıları önlenmek istendi. Anadolu'nun farklı şehirlerinde işgal kuvvetlerini engellemek için kurulan milli teşkilatlar Dersim'de, çıkabilecek isyanları önlemek ve kolluk vazifesi icra etmek amacıyla kuruldu.

Milli Mücadele Dönemi'nde Dersim ve yakın çevresinde birçok asayiş hadisesi yaşanır. Hadiselerin geneli sıradan asayiş olayı mahiyetinde iken, bir kısmında ise milliyetçilik düşüncesi etkili olur. Çok boyutlu ve birbirinden ayırt edilemeyecek durumda olan bu hadiselerin bir kısmı Koçgiri İsyanı başlığı altında ele alınmıştır. Dersim'deki genel durumun daha iyi anlaşılmasını sağlamak için yaşanan saldırı ve gasp hadiselerinin bir kısmının açıklanmasının yararlı olacağı değerlendirmiştir. Fakat yaşanan hadiselerden öne çıkan ya da daha önce farklı kaynaklarda değinilmemiş olan olayların verilmesine dikkat edilmiştir.

Mazgirt'te, 1918 yılı ortalarından 1919 yılı Nisan ayına kadar eski düşmanlıklardan ve intikam düşüncesinden kaynaklanan adam yaralamak, adam öldürmek, gasp, kadın kaçırmak, belediye emirlerine karşı gelmek başta olmak üzere işlenen birçok suç kayıt altına alınır.[248]

[247] *BOA.* Fon DH.EUM.AYŞ., D.N. 16, G.N. 60 (5).
[248] *BOA.* Fon DH.EUM.AYŞ., D.N. 65, G.N. 51 (13).

Pülümür'ün Kalecik köyünde yaşayan Boro Azizoğlu Rıza adlı eşkıya 30 kişilik çetesiyle Nisan 1919'da Pülümür'ün bazı köylerine saldırarak birçok hayvan ve eşyayı gasbetmiş fakat Nazımiye'ye kaçmak isterken yakalanmıştır.[249]

12 Haziran 1919'da 70 kişilik eşkıya çetesi Munzur Dağı'ndan geçerek Kemah'ın Hani köyünden 9 hayvan çalar ve Kemah'ın bazı köylerini talan eder. Eşkıya, 18 Haziran'da Kemaliye ile Kemah arasında karşılaştığı Şavak Aşireti mensuplarına saldırır. Yaşanan çatışmada Şavak Aşireti'nden bir kişiyi öldüren eşkıya grubu tekrar Hani köyüne yönelir. Bu defa karşılaştığı 3 kişiyi rehin alarak, hayvanları gasbettiği gibi üç haneyi yıkar ve enkaz altında kalan iki kadını da yaralar. Daha sonra farklı bir köyden 6 hayvanı gasbederek, Hinzor Dağı civarından Dersim'e kaçar.[250]

1919 yılı Haziran ayı sonlarında Dersim eşkıyası Kemaliye ve Kemah'ın bazı köylerine saldırıda bulundu. Köyleri yağmalayan eşkıya ahalinin eşyasını gasbetti. Eşkıyanın önlenemeyen saldırıları karşısında çaresiz kalan dört köyün muhtarı ve halkı 28 Haziran 1919'da Kemah'tan merkeze telgraf göndererek yardım istemek zorunda kaldı.[251]

Milli Mücadele'ye karşı olumsuz ve zararlı bir tutum sergileyen Mamuratülaziz Valisi Ali Galip, Kemah köylerine saldırılarını arttıran Dersim eşkıyasını önlemek ve düzeni sağlamak amacıyla çeşitli girişimlerde bulunur. Ali Galip, 1919 yılında bizzat Dersim'e giderek durumu yerinde tespit etmeye çalışır ve hükûmetin bazı tedbirler almasını ister. Sivas'ta bulunan 3. Kolordu'nun Sivas'ta boş durduğunu ve zararlı propagandalara alet olduğunu iddia ederek, bu kolordunun Mamuratülaziz'e nakledilmesini talep eder.[252] Bakanlık, Ali Galip'in 3. Kolordu'ya yönelik mesnetsiz iddiasını kanıtlamasını ister ve mevcut şartlardan dolayı kolordunun naklini uygun bulmaz.[253]

Ağustos ayı ortalarında Dersim eşkıyası Kemah köylerine saldırmaya devam etmiştir. Erzincan'a yağ götüren ve dönmekte olan silahlı 20 Dersimli Şurik köyüne saldırarak 3 çuval bakliyat gasbetmiştir. Aynı dönemde birkaç koldan oluşan eşkıyanın soygun yapmak amacıyla Kemarik nahiyesine gittiği tespit edilmiştir. Kemah'ın Tan köyü civarında 21 Ağustos'ta 40-50 kişilik, 22 Ağustos'ta 15 kişilik Dersim eşkıyası görülmüştür. 23 Ağustos'ta Hernek köyüne saldıran eşkıya köyün hayvanlarının büyük

[249]*BOA.* Fon DH.EUM.AYŞ., D.N. 14, G.N. 100 (19).
[250]*BOA.* Fon DH.EUM.AYŞ., D.N. 16, G.N. 60 (5).
[251]*ATASE*. ATA.ZB. S.N. 381, K.N. 10, G.N. 84/84aa.
[252]*ATASE.* İSH. S.N. 2649, K.N. 34, G.N. 26.
[253]*ATASE.* İSH. S.N. 3848, K.N. 101, G.N. 98aaa.

bir kısmını gasbederek Dersim'e kaçırmıştır. Ayrıca 21 Ağustos'ta Dersim eşkıyası Kemaliye'den Erzincan'a giden Posta kervanına saldırarak, Erzincan'a ait 151 bin 780 kuruş değerindeki 18 Parçayı, Kuruçay ve Kemah'a ait 2 paket ile 2 adet posta hayvanını, muhafaza jandarmalarının hayvanlarını ve Kuruçay'a bağlı Boyalık köyünün hayvanlarını gasbetmiştir. Dersim eşkıyasının Kemah, Refahiye, Eğin, Kuruçay kazalarında devamlı olarak yaptığı ve devlet tarafından önlenemeyen saldırılar halk açısından dayanılmaz bir hâl almıştır. Eşkıyanın Kemah tarafındaki saldırılarına yönelik şikâyetlerin artması üzerine yöneticiler mutat olarak yaptıkları gibi çözüm arayışına girmiştir.[254]

26 Ağustos 1919'da Ovacık'ın Koçuşağı ve Topuzlu Aşiretlerine mensup yaklaşık 200 eşkıya, Kuruçay kazasının Boyalık köyüne saldırarak ahaliden üçü kadın dört kişiyi katletmiştir. Dört kadını da yaralammış ve 800 kadar hayvanı gasbetmiştir. Eşkıya daha sonra Fırat geçidinden Dersim'e geri gitmiştir.[255]

1919 yılında Dersim aşiretleri sadece Kemah, İliç, Kemaliye ve Çemişgezek gibi yerlere saldırmaz. Aşiret mensupları doğu ve kuzeydoğu yönündeki mahallere de saldırılar gerçekleştirir. Bu bağlamda Ağustos ayı sonlarında Dersim aşiretlerine mensup bazı silahlı şahıslar Kiğı ve Tercan'ın köylerine saldırarak evleri yağmalar ve hayvanları gasbeder.[256]

Milli Mücadele kongreleri sırasında, Mustafa Kemal Paşa ve bazı kongre üyeleri Erzurum'dan Sivas'a giderken, Dersim eşkıyası Erzincan'ın batısında geçiş güzergâhını tutmuştur. Fakat gecikerek endişeye mahal vermek istemeyen Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tehlikeyi göze alarak kısmi tedbirlerle yolculuğa devam etmiş ve Sivas'a ulaşmıştır.[257]

Kasım ayının ilk günlerinde eşkıya, Erzincan'dan Kemaliye'ye (Eğin) giden Hilal-i Ahmer heyetine Kuruçay yakınlarında saldırdı. Olayda iki görevli, bir kadın yolcu katledildi ve birçok eşya zayi oldu. Aynı bölgede bulunan Boyalık, Henke, Kenğorut köyleri de eşkıya tarafından soyuldu. Uzun zamandan beri Eğin, Arapgir ve Çemişgezek köylerini yağmalayan, bazı köyleri haraca bağlayan ve buralarda soyacak

[254]*ATASE.* İSH. S.N. 2649, K.N. 34, G.N. 26/26AA.
[255]*BOA.* Fon DH.EUM.AYŞ., D.N. 20, G.N. 92 (2).
[256]*BOA.* Fon DH.EUM.AYŞ., D.N. 20, G.N. 58 (9).
[257]Atatürk, *Nutuk (1919-1927),* s. 56.

bir şey bırakmayan Dersim eşkıyası, saldırılarını Fırat Nehri'nin sağ tarafındaki Hasanova, Boyalı ve Divriği taraflarına yöneltti.[258]

Dersim'de nadiren de olsa siyasi nitelikli olaylar asayiş üzerinde etkili olur. Bundan dolayı aşiretlerin eylemleri ekonomik, toplumsal sorunların yanı sıra siyasi sonuçlar da doğurur. Bu bağlamda 1919 yılı Kasım-Aralık aylarında Dersim'de milletvekili seçiminden kaynaklanan bazı hadiseler, sancağın huzur ve düzenini olumsuz etkiler.[259] Aynı dönemde Dersim eşkıyasının Kemaliye merkezini kuşatması ve köylere saldırması üzerine Kemaliye kazasında yapılması gereken seçimler Kasım ayında ertelenmek zorunda kalır.[260]

Hükûmetin mevcut durumundan istifade eden Dersim eşkıyası, 1919 yılında Kemaliye'ye gerçekleştirdiği saldırıların bir kısmında 20'den fazla insanı öldürdüğü gibi kazayı 25 bin lira zarara uğratır.[261] Kemaliye ve diğer kazalardaki hadiselerin tamamının tespit edilip kayıt altına alınması hiçbir zaman mümkün olmaz. Dolayısıyla bu durum da göz önünde bulundurulacak olursa Dersim eşkıyasının saldırılarının sebep olduğu zararın toplamı daha iyi anlaşılacaktır.

1920 yılı ve sonrasında ordunun işgal kuvvetlerine karşı mücadele etmesinden dolayı kolluk kuvvetleri yetersiz kalır. Bu da yerel tedbirleri zorunlu hâle getirir. Dersim'in bazı kazalarında ve Dersim eşkıyasının tehdidi altındaki bazı komşu kazalarda eşkıya saldırısından korunabilmek amacıyla muhafaza birlikleri oluşturulmaya çalışılır.

Yerli halktan savunma gücü oluşturma faaliyetleri çerçevesinde 7 Şubat 1920 tarihine kadar Çemişgezek merkezinde Şatırzade Ahmet komutasında yaklaşık 280 kişilik Kuva-i Milliye birliği oluşturulmuştur.[262] Aynı dönem bazı Ermenilerin Dersim aşiretlerini kışkırtması, yetkililerin endişelenmesine neden olur. Çemişgezek kaymakamı Emin Bey, 20 Şubat'ta Temsil Heyeti Başkanlığı'ndan muhtemel karışıklıkları önlemek amacıyla kurulmakta olan Kuva-i Milliye birlikleri için 500 silah ve 20 sandık cephane talebinde bulunur. Temsil Heyeti, talebin değerlendirilmesi için kaymakamı Mamuratülaziz'de bulunan 15. Alay Komutanlığına yönlendirir.[263]

---

[258]*ATASE*. ATA.ZB. S.N. 2328, K.N. 27, G.N. 78ae.
[259]*BOA*. Fon DH.İ.UM.EK., D.N. 116, G.N. 58 (6.1); *BOA*. Fon DH.İ.UM.EK., D.N. 117, G.N. 10 (1.1).
[260]*ATASE*. ATA.ZB. S.N. 2312, K.N. 27, G.N. 34.
[261]*ATASE*. ATA.ZB. S.N. 4135, K.N. 27, G.N. 76ba.
[262]*ATASE*. ATA.ZB. S.N. 3225, K.N. 4, G.N. 33.
[263]*ATASE*. ATA.ZB. S.N. 3383, K.N. 28, G.N. 66/66a/66aa.

Dersim eşkıyasının Kuruçay köylerine daha önce gerçekleştirdiği saldırı ve yağmalar karşısında Erzincan Mutasarrıflığı yeterli tedbir almaz.[264] Bunun üzerine 1920 yılı ilkbaharından itibaren Dersim eşkıyasının yapacağı muhtemel saldırılara karşı tedbir almak amacıyla Kuruçay kazasında Kaymakam Talat Bey öncülüğünde 300 kişilik savunma kuvveti oluşturmak için teşebbüste bulunulur. Bu birliklerin ihtiyaçlarının karşılanması için Temsil Heyeti'nden 300 mavzer tüfeği ve 30 bin cephane talep edilir. Temsil Heyeti ihtiyaçların karşılanması için 15. Kolordu Komutanlığına talimat verir.[265]

Mart 1920'den itibaren Dersim eşkıyası 25 kişilik keşif kolları hâlinde mutat olarak yaptığı gibi Kemaliye'nin köylerine saldırmaya ve köyleri yağmalamaya başlamıştır. Hatta aşiretler saldırıları devam ettirmek amacıyla ittifak kurmuştur. Bunun üzerine Kemaliye Müdafaa-i Hukuk Heyeti, kazayı eşkıya saldırısından korumak amacıyla milli bir teşkilat kurmaya çalışır. Bu bağlamda Mamuratülaziz Valiliğinden ve 13. Kolordu Komutanlığından silah ve cephane talep edilmiş fakat bu girişimler sonuçsuz kalmıştır.[266]

8 Nisan 1920'de Dersim eşkıyasına mensup 16 kişilik bir çete, Kemaliye'den Erzincan'a gitmekte olan yolculara saldırarak, yolcuların para ve kıymetli eşyasını gasbeder.[267] Ayrıca Sin köyünden 25 kişilik eşkıya kolu 14 Nisan 1920 akşamı Erzincan'dan Kemaliye'ye gitmekte olan katırcıların 15 hayvanını ticari eşyasıyla birlikte gasbeder. Jandarma kuvvetlerinin yetersiz kalması üzerine ahali jandarmaya yardım etmek zorunda kalır.[268]

1920 yılı Temmuz-Ağustos aylarında yaklaşık 40 kişilik Dersim eşkıyası Fırat Nehri'ni geçerek Kemaliye ve köylerine saldırmış ve 400 kadar hayvanı gasbetmiştir. Ahalinin, sevk edilen müfrezeye yardım etmesi sonucunda eşkıya Fırat Nehri'nin karşı tarafına geçmek zorunda kalmıştır. Aynı dönemde Dersim aşiret mensuplarından bir kısmının, Mazhar adlı bir firari yüzbaşı yönetiminde tekrar saldırıya geçmek amacıyla Çemişgezek taraflarında toplanmakta olduğu haber alınınca bölgeye askerî kuvvet sevk edilmiştir.[269] Firari Yüzbaşı Mazhar Hasan'ın reisliğindeki eşkıya çetesi bir süre sonra

[264]*ATASE*. ATA.ZB. S.N. 4135, K.N. 27, G.N. 76az; Erzincan ve çevresindeki eşkıyalık faaliyetleri için bkz. Selçuk Ural, "Doğu Vilâyetlerinde Asayiş Sorunu 1919-1920", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Yıl: 5, S. 9, Bahar 2009, ss. 41-76.
[265]*ATASE*. ATA.ZB. S.N. 4135, K.N. 27, G.N. 76ax/76av.
[266]*ATASE*. ATA.ZB. S.N. 4135, K.N. 27, G.N. 76af/76ba/76bb.
[267]*ATASE*. ATA.ZB. S.N. 4099, K.N. 31, G.N. 28.
[268]*ATASE*. ATA.ZB. S.N. 4135, K.N. 27, G.N. 76af.
[269]*ATASE*. İSH. S.N. 3428, K.N. 634, G.N. 38AC.

Arapgir'in İncığa nahiyesinin köylerine saldırarak 16 koyun ve 2 öküzü gasbetmiştir.[270] Benzer sorunlar Dersim'in doğu kısmında da yaşanmıştır. Ağustos ayı başlarında Şarki Dersim'den bir kısım eşkıya Çarsancak mıntıkasındaki köylere saldırmıştır. Kolluk kuvvetlerinin yetersizliğinden dolayı mahalli jandarma halktan yardımcı kuvvet talep etmek zorunda kalmıştır.[271]

1920 yılında yapılan propaganda faaliyetleri Dersim'de özerklik fikri çerçevesinde faaliyetlere zemin hazırlarken, güvenlik birimlerinde de büyük bir zafiyet yaşanır. Dersim ve çevresinde jandarmanın maaşının ödenememesi, jandarmanın düzenini ve bölgenin asayişini olumsuz etkiler. Bu nedenle daha rahat hareket eden Dersim eşkıyası, Ağustos-Eylül döneminde Kemaliye, Arapgir, Keban, Harput, Çemişgezek, Çarsancak köylerine saldırarak ahalinin malını gasbetmeye devam eder.[272]

1920 yılında yaşanan bir hadisede Dersim eşkıyası Kuruçay yakınlarında Hilal-i Ahmer kervanına saldırarak, kervanın eşyasını gasbetti. Kuruçay halkı kervana yardım etmek isterken eşyanın bir kısmı zayi oldu. Müdâfada bulunan kişilerden dördü bu zayiattan sorumlu tutularak tutuklandı ve haklarında soruşturma açıldı.[273]

Koçgiri İsyanı'nın emarelerinin görülmeye başladığı 1920 yılı Ekim ayında aşiret çeteleri farklı yönlere doğru saldırılarına devam eder. Dersim aşiretlerine mensup olan büyük bir kuvvet Kemah ve Kuruçay geçitlerine saldırarak nöbetçileri rehin aldıktan sonra Kemah-Kuruçay yönünde ilerler. Kemah'ın Eğinik nahiyesinde birkaç köye saldıran eşkıya civar köylere de teslim olmaları için haber gönderir. Bunun üzerine bazı askerî tedbirler alınır. Aynı dönemde Dersim aşiretlerine mensup 200 kadar silahlı şahıs, Kemah'ın güneybatısında bulunan Üsküburt köyüne gelerek Kemah'taki bazı köylülerin daha önce katlettikleri adamlarının intikamını alacakları tehdidinde bulunur ve 600 lira tazminat ister. Bu sırada önceki eylemlerinden pişman olarak hükûmete sadakatini bildiren Alişir de olay yerine gelir ve aşiret reisleri ile köylüler arasında çatışma çıkmasını önlemeye çalışır.[274]

Erzurum yönünde 23 Ekim'de gerçekleştirilen saldırılarda ise, kimliği tespit edilemeyen 10 kişilik eşkıya grubu Akdağ ve Pöske köylerine saldırır. 5 kişiyi alıkoyan eşkıya 16 öküzü gasbederek Erzincan yönüne doğru kaçar. Bir süre sonra Kelkit'teki zabitlerin maaşını almak için Erzincan'a giden ve dönmekte olan 3 görevliyle karşılaşır.

[270]*ATASE.* İSH. S.N. 3400, K.N. 631, G.N. 72/72aa.
[271]*ATASE.* İSH. S.N. 3593, K.N. 631, G.N. 73.
[272]*ATASE.* İSH. S.N. 4924, K.N. 632, G.N. 166ac.
[273]*ATASE.* ATA.ZB. S.N. 4135, K.N. 27, G.N. 76as.
[274]*ATASE.* İSH. S.N. 5745, K.N. 618, G.N. 33AB/33AD/33AE.

Çıkan çatışmada görevlilerden biri şehit edilir, diğer iki görevliyi beraberinde götüren eşkıya silah, eşya ve hayvanlarını alarak daha sonra görevlileri serbest bırakır. Olaydan haberdar olan Slüke köyü ahalisinin yardımıyla hayvanlar geri alınabilirse de eşkıya kaçmayı başarır.[275]

24 Ekim 1920'de yaklaşık 200 kişilik eşkıyanın Eğin'in Ağın nahiyesine saldırmak amacıyla Çemişgezek'in Germili veya Savur köyleri civarında toplandığı haber alınınca askerî kuvvet gönderilir. Çemişgezek yakınlarında eşkıyayla karşılaşılır. Halkın askere yardım ettiği 8 saatlik çatışma sırasında ahaliden 4 kişi şehit olurken 1 asker yaralanır. Eşkıya çetesi 10 ölü bırakarak bölgeden uzaklaşmak zorunda kalır.[276]

20/25 Ekim 1920 tarihli raporlara göre, Dersim eşkıyası bir süre önce Kuruçay yakınlarında yolcu kafilesinden toplam değeri 9000 liradan fazla olan eşya ve hayvan gasbetmiştir. Eşkıya bundan iki gün sonra da Karaballı kazasına bağlı köylerden 900 kadar hayvan gasbetmiştir.[277] Sadece iki saldırıdan gasbedilen malın miktarının çokluğu göz önünde bulundurulacak olursa Dersim eşkıyasının genelinin gasbettiği malın miktarı daha iyi anlaşılacaktır.

Ekim 1920'de yaşanan önemli bir olay da Alişir'in çetesiyle birlikte Kemah bölgesine gerçekleştirdiği saldırıdır. Çıkan çatışmada çete üyelerinden biri yaralı olmak üzere dördü yakalanır. Çetenin kalan kısmı Kemaliye'ye giden bir kervana saldırdıktan sonra Ovacık sınırlarına geçer. Bunun üzerine eşkıyanın yakalanması için Refahiye Kaymakamı Alişan Bey Ovacık'a gönderilir.[278]

1920 yılı Kasım ayı başında Kemah'ın Şeytan Köprüsü'nden geçen 60 kadar Dersim eşkıyası, Kuruçay kazasının Tomukun köyünden bir miktar hayvan gasbetti.[279] Neticede eşkıya aynı yılın sonbaharında saldırılarını devam ettirerek haylice hayvan çaldı.

1921 yılı boyunca eşkıya saldırıları devam eder. Mayıs ayı başlarında, Pülümür'den ve Arılli Aşireti'nden birçok kişinin çapulculuk yapmak amacıyla Kiğı taraflarına geçtiği haber alınır. Bunun üzerine görevlendirilen takip müfrezesiyle yaşanan çatışmada bir süvari şehit olur. Daha sonra eşkıyayı takip etmesi için Tanzikli Ali Şevki Bey'in müfrezesi sevk edilir.[280] 30 Mayıs 1921'de ise Dersim'in batı

[275]*ATASE.* İSH. S.N. 6560, K.N. 618, G.N. 34.
[276]*ATASE.* İSH. S.N. 6162, K.N. 632, G.N. 3.
[277]*ATASE.* İSH. S.N. 8119, K.N. 796, G.N. 196; *ATASE.* İSH. S.N. 6061, K.N. 631, G.N. 180.
[278]*ATASE.* İSH. S.N. 6560, K.N. 618, G.N. 34AA.
[279]*ATASE.* İSH. S.N. 229, K.N. 827, G.N. 83.
[280]*ATASE.* İSH. S.N. 902, K.N. 1254, G.N. 152.

kısmında Koçuşağı Aşireti Çemişgezek'in Rum köyünden 20 kadar büyükbaş hayvanı gasbeder.[281]

1921 yılı Haziran ayı ortalarında Kureyşan Aşireti mensupları tarafından Alan Aşireti'ne ait bazı eşyalar gasbedildiği gibi Seyit Rıza'nın kardeşi tarafından jandarmaya ait silah ve eşyalar da çalınır. Daha sonra eşyanın bir kısmı ve bir silah geri alınarak sahiplerine teslim edilir.[282]

Temmuz ayı başlarında Alişir idaresindeki bir çete, Erzincan yönündeki 11 köyü yağmalayarak tahrip eder. Bunun üzerine Erzincan Mutasarrıflığının yönlendirmesiyle Erzincan çevresindeki 22 aşiret reisi ile yapılan toplantı sonucunda reisler devlete olan sadakatlerini teyit eder. Reisler ayrıca Erzincan köylerinden gasbedilen eşyayı toplayarak sahiplerine iade eder.[283]

18 Ağustos'ta Şamuşaklı Abbas adlı çete reisi 15 adamıyla Kemaliye Sarıçal yakınlarında 11 hayvan gasbetti. Aynı günlerde Kara Taşlıca'da Mıço ve kardeşleri yaklaşık 20 adamıyla İliç nahiyesinin bir köyünden yüzden fazla hayvanı gasbetti. Çete kendilerini takip eden müfrezeden katlettikleri üç kişinin silah ve cephanesini de alarak kaçtı.[284] Ağustos ayı sonlarında Çarsancak'ın kuzeybatısında Mazgirt ve Hozat sınırında bulunan Haskiğ köyünde, Süleyman adlı bir kişi kimliği belirsiz kişiler tarafından öldürüldü. Yapılan tahkikat sonucunda bir aşirete mensup 30 kişinin köye yaptığı baskın sırasında öldürüldüğü anlaşıldı.[285]

1921 yılı Eylül ayı başlarında, askerî ve kolluk kuvvetlerin yetersiz olmasından dolayı askerî harekât yapmanın imkânsız olduğu bir dönemde eşkıya saldırılarını arttırarak devam ettirmiştir. Özellikle Kuruçay ve Kemaliye taraflarına gasp ve soygun amaçlı saldırılar gerçekleştiren eşkıya, diğer bölgelere saldırmaktan da geri durmaz. Nitekim eşkıya Çemişgezek'ten Ulukale'ye erzak götüren bir müfrezenin yolunu keser. Olayda bir askeri şehit eden ve bir askeri yaralayan eşkıya iki askeri de rehin alır.[286]

20 Eylül'de Dersim'in Hadişar köyünden 15 kadar eşkıya, Çemişgezek'in Muruşka köyünden bir haneyi basarak 20 hayvanı gasbeder. Aynı gece Koçuşağı

[281]*ATASE.* İSH. S.N. 10668, K.N. 1107, G.N. 101.
[282]*ATASE.* İSH. S.N. 2568, K.N. 1328, G.N. 34.
[283]*ATASE.* İSH. S.N. 5621, K.N. 1164, G.N. 72aa/ 72ab.
[284]*ATASE.* İSH. S.N. 14884, K.N. 773, G.N. 100.
[285]*ATASE.* İSH. S.N. 14854, K.N. 773, G.N. 75.
[286]*ATASE.* İSH. S.N. 14852, K.N. 773, G.N. 73ac.

eşkıyası bir değirmene saldırı düzenleyerek 9 hayvanı gasbeder. Jandarmanın takibine rağmen saldırıları gerçekleştiren suçlular yakalanamaz.[287]

Eylül ayı sonlarında eşkıya farklı yönlere doğru gerçekleştirdiği saldırılarını arttırarak devam ettirmiştir. Koçuşağı Aşireti Kemaliye ve Çemişgezek bölgelerine saldırılarını arttırarak ahaliyi katletmiş ve mallarını gasbetmiştir.[288] Koçuşağı Aşireti'ne mensup sayısı tespit edilemeyen bir eşkıya kolunun Eğin'e bağlı Sarıçubuk yönüne hareket ettiği tespit edilince bölgeye müfreze sevk edilmiş ve geçitler tutulmuştur. Şamuşağı Aşireti'nden Abbas'ın yönetiminde 40 kişilik bir çete Divriği ve Eğin yolu üzerinde 8 hayvanı gasbetmiştir. Askerin müdahalesi sonucu 2 hayvan geri alınmışsa da eşkıya firar etmiştir. Bu sıralarda Laçak civarında ahalinin 200 kadar eşkıya ile çatışmaya girdiği haber alınınca olay yerine askerî müfreze gönderilmiştir. Ayrıca Kemah civarında da yaklaşık 100 kişilik eşkıyanın dolaştığı haber alınmıştır.[289]

24 Eylül'de 60 kadar eşkıya Divriği'nin bir köyüne baskın düzenleyerek gasbettiği hayvan ve eşya ile Dersim'e kaçmıştır. Yapılan tahkikatta saldırıyı gerçekleştiren eşkıyanın Karacaviranlı Koçgirililerden olduğu tespit edilmiştir.[290] 26 Eylül'de sayısı 50'den fazla olan silahlı eşkıya çetesi, Kelkit'in Köske köyüne baskın düzenlemiş, köylünün hayvan ve eşyasını gasbederek Çimen Dağı yönüne kaçmıştır. Saldırı sırasında köylülerle eşkıya arasında çıkan çatışmada köylülerden 3'ü yaralanmış, 5'i kaybolmuştur. Jandarma kuvvetlerinin yetersiz olduğu Kelkit ve Şiran'ın köylerinde Dersim eşkıyasının saldırıları devam etmiştir.[291]

Dersim aşiretlerinin saldırılarına devam ettiği bu dönmede Mamuratülaziz Vali Vekili Rıza Bey'in Merkez Ordusu Komutanlığına gönderdiği 24 Eylül 1921 tarihli telgraf Dersim aşiretlerinin genel tavrını özetlemektedir. Buna göre, Alınan askerî tedbirlerle eşkıya saldırıları kısmen engellenmişse de Dersim halkı *"öteden berî hükûmetin meşkul bulunduğu sıralardan bil îstifâde envâʿi hıyânetden ve hükûmeti müşkil bir mevkiʿde bulundurmakdan hâlî kalmâdıkları (*geri durmadıkları*) emsâliyle maʿlumdur*"[292] diyen vali, vilayetin engellemekte yetersiz kaldığı hadiseler karşısında Merkez Ordusu tarafından gerekli tedbirlerin alınmasını talep etmiştir.

---

[287]*ATASE.* İSH. S.N. 14880, K.N. 773, G.N. 96.
[288]Belgede Koçuşağı adının sehven Komuşağı olarak yazıldığı değerlendirilmektedir bkz. *ATASE.* İSH. S.N. 14897, K.N. 773, G.N. 112.
[289]*ATASE.* İSH. S.N. 14888, K.N. 773, G.N. 103.
[290]*ATASE.* İSH. S.N. 14898, K.N. 773, G.N. 113/113ab.
[291]*ATASE.* İSH. S.N. 12503, K.N. 1263, G.N. 164.
[292]*ATASE.* İSH. S.N. 14897, K.N. 773, G.N. 112.

Vali Rıza Bey'in talep ettiği bazı tedbirler alınmış olmasına rağmen eylül ayının son günlerinde Dersim eşkıyası Kemaliye'ye bağlı Sarıçubuk'un Deliktaş mevkiinde 10 ester (katır) gasbetmiştir. Bu eşkıya Aşutka (Dutluca) köyü yakınlarından geçerken köy halkının ateş açması sonucu bir hayvan geri alınmışsa da eşkıya Dersim tarafına kaçmayı başarmıştır.[293] Ayrıca Divriği mıntıkasında eşkıyalık faaliyetleri yapmaya çalışan Koçuşağı Aşireti mensupları üzerine sevk edilen askerî kuvvetlerin takibi sonucunda eşkıya Dersim'e kaçmak zorunda kalmıştır.[294]

28 Eylül 1921'de Hozat'tan bir mâhkumu sevk eden iki jandarma Koçuşağı Aşireti'ne mensup 20 eşkıya tarafından pusuya düşürülür. Rehin alınan jandarmaların tüfeklerine el konulur. Ayrıca Pertek'ten gitmekte olan 3 yolcuyu da soyan çete rehin aldıkları jandarmaları ve yolcuları daha sonra serbest bırakır.[295] Yaklaşık olarak 60 kişiden oluşan diğer bir çete, 29 Eylül'de Kemaliye'nin Geşo köyünden 400'e yakın hayvanı, 30 Eylül'de Bağıştaş köyünden 500'den fazla hayvanı, Bağçe köyünden ise 300'den fazla hayvanı gasbederek Dersim'e götürür.[296]

Pertek'in Sağmenik Mahallesinde oturan ve Harput'a gitmekte olan birkaç yolcunun hayvanları 1 Ekim 1921'de Pertek civarında Dersimli çapulcular tarafından gasbedilir. Gasbedilmiş olan hayvanları aramakta olan Şebik Mahallesi muhtarı geri dönerken aynı gece Hozat ve Pertek arasındaki yolda kimliği tespit edilemeyen şahısların saldırısına uğrayarak soyulur.[297] 1 Ekim'de yaşanan diğer bir olayda Arapgir'den Kemaliye'ye gitmekte olan 6 yolcu Arapgir yakınlarında Dersim eşkıyasının saldırısına uğrar ve eşyaları gasbedilir. Divriği yakınlarında Jandarma süvari müfrezesinin müdahalesi sonucu hayvanlar geri alınarak sahibine iade edilir fakat eşkıya bölgenin sarplığından faydalanarak firar eder.[298]

1921 yılı Ekim ayı ortalarında Kuruçay'dan buğday götürmekte olan Mansavut köyü ahalisiyle İstanbul'dan gelmiş olan Terkevar köyünden Halil, Başvartenik nahiyesinin Ceviş mevkiinde Koçuşağı, Şamuşağı ve Resikuşağı eşkıyasının saldırısına uğrar. Olay sırasında köylülerden biri yaralanırken, üçü katledilir. Ayrıca hayvan ve eşyanın büyük kısmı gasbedilir. Daha sonra Kırkgöz denilen yerde Mansavut müfrezesi ve ahalisi eşkıya ile iki saat süren bir çatışmaya girerse de gece karanlığından

[293]*ATASE.* İSH. S.N. 14888, K.N. 773, G.N. 103aa.
[294]*ATASE.* İSH. S.N. 14913, K.N. 773, G.N. 126aa.
[295]*ATASE.* İSH. S.N. 14908, K.N. 773, G.N. 122.
[296]*ATASE.* İSH. S.N. 14913, K.N. 773, G.N. 126.
[297]*ATASE.* İSH. S.N. 14908, K.N. 773, G.N.122ab.
[298]*ATASE.* İSH. S.N. 8136, K.N. 1470, G.N. 8.

faydalanan eşkıya kaçmayı başarır.[299] Aynı dönemde, Mamusa köyünden Çemişgezek'e gitmekte olan köylüler de eşkıya saldırısına uğrar. Hadisede 4 merkep ve bir miktar eşya gasbedilir. Ayrıca İnçatı nahiyesi taraflarında eşkıya ile müfreze arasında çatışma yaşanır.[300]

Reşadiye'den güneye sevk edilmekte olan 36 kişilik Rum kafilesi 20 Ekim 1921 tarihinde Ali Çavuş çetesi olduğu tahmin edilen eşkıyanın saldırısına uğrar ve soyulur. Aynı dönemde Dersimli oldukları tahmin edilen eşkıyanın Divriği civarında bazı yolcuları soyması üzerine bölgeye askerî müfreze gönderilir. Eşkıya firar ederken, yardıma gönderilen askerî müfrezeden bir süvari jandarma mülazımı (teğmen) ve iki jandarma şehit olur.[301]

Şark Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir tarafından, Sivas'ta bulunan Merkez Ordusu Komutanlığına gönderilen 23/24 Ekim 1921 tarihli telgraf, yaşanan bazı eşkıyalık saldırıları hakkında bilgiler içermektedir. Buna göre, Lolan Aşireti'ne mensup 40 kişilik bir çetenin 18/19 Ekim 1921 gecesi Tercan taraflarına geçtiği haber alınınca, çete hakkında takibat başlatılmıştır. Ayrıca bir eşkıya çetesi Pülümür civarında üç yük tuzu hayvanları ile beraber gasbetmiş fakat gasbedilen mal müfreze tarafından geri alınmıştır. Aynı dönemde Erzincan'a gitmekte olan Erzincanlı 3 şahıs Suşehri civarında kim oldukları tespit edilemeyen 8 şahıs tarafından soyulmuştur. Kemah civarındaki Acemoğlu Köprüsü'nün kuzeyinde Erkeğan köyü yakınlarında eşkıya ile halk arasında çatışma yaşanması üzerine bölgeye müfreze gönderilmiştir. Kâzım Karabekir diğer bir telgrafında ise bahsi geçen Lolan eşkıyasının saldırısı hakkında bilgi vermiştir. Buna göre, 27 Ekim günü Dersim havalisinden Lolan Aşireti'ne mensup oldukları tahmin edilen 40 kişilik eşkıya çetesi Kelkit kazasının Sadak ve Bandula köyleri arasında pusu kurarak, Trabzon'dan Erzincan'a ticari mal götürmekte olan 120 mekkareli bir kafileye saldırmıştır. Katırcılardan birini katleden eşkıya, ticari eşya içerisinden kıymetli olanları mekkarelerden 45'i ile birlikte gasbederek firar etmiştir. Takip ve çatışma sonucunda Çardaklı civarında hayvanlardan 28'i geri alınmıştır.[302]

13 Kasım 1921'de 26 kişilik Dersim eşkıyası Arapgir'in Şünek köyü civarında Reşolulara ait 6 katırı gasp etti. 2 saat süren çatışmadan sonra eşkıya firar etti.[303] Bu olaydan bir süre sonra bazı Dersimliler Perteklilere ait bir ester ve dört merkebi gasbetti.

[299]*ATASE.* İSH. S.N. 14944, K.N. 773, G.N. 150.
[300]*ATASE.* İSH. S.N. 14946, K.N. 773, G.N. 152.
[301]*ATASE.* İSH. S.N. 13699, K.N. 1264, G.N. 30/30aa/30ab.
[302]*ATASE.* İSH. S.N. 14204, K.N. 1263, G.N. 134/134aa.
[303]*ATASE.* İSH. S.N. 1242, K.N. 1758, G.N. 95.

Pertek halkı ile Dersim Ekrad'ı arasında meydana gelen çatışmada ahaliden Hasan ve Mehmet adlı iki kişi yaralandı. Olay sırasında müfrezeye karşı silah kullanarak asilik yapan iki şahıs yakalandı.[304]

Dersim'de yaşanan bazı asayiş hadiseleri 9 Ekim 1922 tarihinde Mamuratülaziz yerel basınına yansır. Dersim Milletvekili Abdülhak Tevfik Bey'in sorusu üzerine konu meclise taşınır. Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey tarafından yaptırılan tahkikat sonucunda hadiselerin Nazımiye'nin Kureyşan, Mazgirt'in Alan ve Suruşağı Aşiretlerinin gasp amaçlı saldırılarından kaynaklandığı ve gerekli müdahalenin yapıldığı belirtilir. Ayrıca Koçuşağı ve Topuzuşağı Aşiretlerinin bazı soygun ve gasp eylemlerinde bulunduğu, altı eşkıyanın öldürüldüğü, çalınan malların büyük bir kısmının geri alındığı vurgulanır. Yapılan değerlendirmede bu tür olayların Dersim'de mutat olarak yaşanan hadiselerden olduğu ve endişeye gerek olmadığı da ifade edilir.[305]

1922 yılında Dersim eşkıyasının gerçekleştirdiği az sayıda saldırı tespit edilebilmiştir. Bu durum, 1922 yılında fazla eşkıya saldırısı olmadığını akıllara getirmektedir. Fakat Dersim eşkıyasının saldırılarında onlarca yıl devam eden bir sürekliliğin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla 1922 yılında eşkıyanın çevreye saldırı gerçekleştirmemiş görünmesi bazı nedenlerden kaynaklanmış olmalıdır. Ülkenin içinde bulunduğu mevcut şartlardan dolayı eşkıya saldırılarıyla ilgilenilememesi, saldırıların ve şikayetlerin kayıt altına alınamaması bu durumun başlıca nedenleri olmalıdır.

Dersim'de eşkıyanın gerçekleştirdiği gasp ve soygun amaçlı saldırılar, Milli Mücadele'den sonraki dönemde de devam eder. 29 Kasım 1923'te firari durumda olan bazı mahkumların Aşağı Kumraş köyünde saklandıkları tespit edilir. Kendilerini yakalamak isteyen görevlilere önce silahla karşılık veren mahkumlar daha sonra teslim olmak zorunda kalır. 30 Kasım'da aşiret eşkıyası tarafından İn köyünden 240 hayvan gasbedilir. Jandarmanın müdahalesi sonucu 237 hayvan geri alınırken 3 hayvanın tüketilmek amacıyla kesildiği anlaşılır.[306]

8 Aralık 1923'te Çarsancaklı Şükrü Efendi'nin 8 koyunu çalınmıştır. Çarsancak takip müfrezesinin müdahalesi sonucu hırsızlardan biri öldürülürken, hayvanlardan 7 tanesi geri alınmıştır. 1923 yılında yaşanan diğer bir olayda jandarma tarafından aranan çete mensubu Ahmet oğlu Ahmet ve oğlu Seyit Ali, İncığa köyünde samanlıkta saklanırken yakalanmıştır. Aynı köyde Mehmet adlı bir kişinin evinde görülen iki adet

[304]*ATASE.* İSH. S.N. 14961, K.N. 773, G.N. 161.
[305]TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: 26, İçtima: 3, Gün: 8. 1. 1339 (1923), s. 236, 237.
[306]*BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 125, G.N. 894, S.N. 7.1.

Martini-Henry marka tüfekle bir miktar cephaneye el konulmuştur. Bu süreçte aranan grubun takibinde kusuru görülen Ahmet adlı yüzbaşının görevden alınması kararlaştırılır.[307]

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın uygulanması sonucunda ordu ve jandarma kuvvetlerinin bir kısmının lağvedilmesi bazı bölgelerde otorite boşluğu yaşanmasına zemin hazırlar. Mondros'tan sonraki süreçte artan asker ihtiyacı, ülkenin çeşitli bölgelerinin her an işgal tehdidi ile karşı karşıya kalması, askerî birliklerin toplu hâlde tutulmasını ve birlikte hareket etmesini zorunlu hâle getirir. Bu uygulama yaşanan isyanların da etkisiyle 1920-1921 yıllarında daha da önem kazanır. Askerî kuvvetlerin azlığı ve eşkıyanın sayıca fazla olmasının yanı sıra askerî kuvvetleri parçalamamak için birçok bölgeye asker gönderilememesi, eşkıyanın daha rahat hareket etmesine zemin hazırlar.

Milli Mücadele sürecinde yıllara göre farklılık göstermekle birlikte, bazı yıllar eşkıya saldırılarında kayda değer bir artış olduğu gözlenmektedir. Bu durumun birçok nedeni vardır. Bunlar, ülkenin içinde bulunduğu savaş durumu, Koçgiri İsyanı başta olmak üzere çıkan birçok isyanın doğurduğu kargaşa ortamı, erkeklerin bir kısmının cepheye gitmiş olmasının köylerin savunmasını zayıflatmış olması, köylerde tarım ve hayvansal üretimin düşmesinden dolayı kendileri açısından yeterli oranda ürünü gasbedemeyen eşkıyanın, savunmasız köylere saldırılarını arttırarak gasp eylemlerini devam ettirmesi şeklinde sıralanabilir.

1920-1921 yıllarında Dersim'in batı kısmında eşkıya saldırılarında olağanüstü bir artış görülmüştür. Bunun temel sebebi bölgede yaşanan Koçgiri İsyanı'dır. Bu yıllarda dikkat çeken diğer bir durum da Merkez Ordusu'nun bölgeye gelmesinden dolayı eşkıya saldırılarından daha kolay bir şekilde haberdar olunması ve saldırıların düzenli olarak kayıt altına alınabilmesidir. Merkez Ordusu'nun varlığına rağmen eşkıyalık hadiselerinde görülen artış bir tezatı da barındırmaktadır. Ayrıca bu durum Dersim eşkıyasının her fırsatta eylemlerine devam ettiğini gösterdiği gibi, Merkez Ordusu'nun Koçgiri bölgesinde ve Dersim'de yaşanan asayiş hadiselerinin bir kısmı üzerinde caydırıcı etkiye sahip olmadığını da göstermektedir.

Gasp ve soygun saldırılarının bazı yıllar azaldığı tespit edilmiştir. Bu durum, eşkıyanın daha az saldırı eyleminde bulunmasından kaynaklanmış olabileceği gibi yaşanan savaş sürecinden dolayı hadiselerin bir kısmının resmi makamlara

[307] *BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 125, G.N. 894, S.N. 10.1/14.1.

ulaştırılamamasından ya da gerekli kayıt ve müdahale işlemlerinin yapılamamasından kaynaklanmış olabileceği diğer ihtimaller olarak dikkat çekmektedir.

Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde Dersim eşkıyasının çevreye yaptığı saldırıları önlemek için kazalara asker sevkiyatı başta olmak üzere bir kısım tedbirler alınmaya çalışılır. Fakat eşkıya ile mücadelede yetersiz kalan kolluk kuvvetleri ve jandarma halktan sık sık yardım almak zorunda kalır. Ayrıca sürekli eşkıya saldırısına maruz kalan ve olaylardan haberdar olan halkın zaman zaman kendi iradesiyle eşkıyaya karşı harekete geçtiği de görülür.

3.7.1. Koçgiri İsyanı ve Yaşanan Hadiseler

Dersim kökenli olduğu değerlendirilen Koçgiri Aşireti,[308] Alevi Kürt boy ve kabilelerden oluşmuştur. Aşiret, Zara, Ümraniye/İmranlı, Karacaviran, Bolucan, Beypınarı, Hafik (Koçhisar), Kangal, Divriği, Suşehri, Refahiye (Gercanis), Kuruçay, Kemah ve bunların çevresindeki 135 köyde yaşamaktaydı. Bu köylerden 16'sı sadece Koçgiri Aşireti mensuplarından oluşmaktaydı. Bölgeleri tarım ve hayvancılığa müsait olduğu için aşiretin ekonomik durumu Dersim aşiretlerinden daha iyiydi. İsyan çıkarken aşiretin silah sayısının 2000-2500 dolaylarında olduğu tahmin edilmekteydi. Devletin yüzyıllarca müdahale edemediği mevcut aşiret yönetiminden dolayı merkezi otorite bölgeye tam anlamıyla hâkim olamadı ve toplum yaşamını kabileler şeklinde devam ettirdi. Kabile sayısı ve isimleri hakkında kaynaklarda farklı bilgilerin aktarıldığı Koçgiri Aşireti, İbolar, Sarolar, Balolar, Geriyalar, Sefolar ve Laçinler gibi bazı kabilelerden oluşmaktaydı. 20. yüzyıl başlarında en güçlü kabile olan İboların reisi Mustafa Paşaoğlu Alişan ve Haydar Beyler aşiretin reisi konumundaydı. Dolayısıyla merkezleri Boğazvirandı. İsyan çıktığı sırada öne çıkan isimlerin başında, Baytar Nuri (Dersimi), Ümraniye nahiye müdürü Haydar Bey, Refahiye kaymakam vekili Alişan Bey, Polis Munzur, Alişan'ın kayınpederi Hacı Rasim, Alişan ve Haydar Beylerin amcaları Mahmut ve İzzet, Gülağa oğullarına mensup üç kardeş olan İzzet, Hasan Askeri ve Alişan'ın eniştesi Naki, Katip Alişir, Azamet, Kör Rıfad, Zalim Çavuş, Karmanlı Nuri sayılabilir. Bu şahıslar içerisinde Alişir, Baytar Nuri ve Alişan Beyler isyanın çıkmasında en etkili kişiler olarak dikkat çekmektedir.[309]

---

[308]Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, s. 118, 119; Öz, *Dersim olayı*, s. 103.

[309]Rahmi Apak, *Türk İstiklâl Harbi VI ncı Cilt İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1964, s. 151, 152, 160; Mustafa Balcıoğlu, *İki İsyan Bir Paşa*, Nobel Yayınları, Ankara, 2000, s. 156;

İstanbul'a giderek Kürdistan Teali Cemiyeti'ne üye olan Haydar Bey verilen görev doğrultusunda cemiyetin İmranlı şubesini açar. Alişir'i cemiyette sekreter olarak görevlendirir. Haydar Bey şube başkanı sıfatıyla bölgedeki birçok aşiret reisini cemiyete kaydeder. Faaliyetlerinde Alişir'den destek alan Haydar Bey *Jin* dergisini getirterek siyasi amaçlı bilgilendirme ve propaganda için kullanır. Alişir cemiyete gelen Kürtlere *Jin* dergisini okuyarak, Kürtlerin bağımsızlığını kazanması yönünde propaganda yapar.[310] Kürdistan Teali Cemiyeti'nin, Alişan Bey'i Dersim şubesini açmakla görevlendirmesi üzerine, Alişan Bey Baytar Nuri ile birlikte Dersim teşkilatını oluşturur.[311] Akrabalık bağı olan, halkla ve birbirleriyle temas hâlinde olan bu kişilerin cemiyetin bölge teşkilatlanmasında görev alması, Alevilik ve Kürtlük ortak kimliğine sahip olan toplumda propaganda faaliyetlerinde eşgüdümü sağlar. Bu da Kürtçülük ideolojisinin daha kısa sürede etkili olmasına zemin hazırlar.

Kurucularının bir kısmı Dersimli olan Kürdistan Teali Cemiyeti, Divriği ve Kangal veterinerliğine tayin edilen ve cemiyetin kurucuları arasında yer alan Baytar Nuri Bey'i[312] Sivas ve Dersim aşiretleri arasında faaliyet yürütmesi için görevlendirmiştir. Sivas çevresindeki örgütlenme faaliyetleri ve diğer eylemleri cemiyet adına Alişan ve Haydar Beyler yönetmiştir.[313] Netice itibariyle Haydar Bey, Seyit Abdulkadir'den aldığı talimat doğrultusunda kardeşi Alişan'ın yanı sıra Naki ve Alişir gibi bazı kişilerle birlikte isyan hareketine başlamıştır.[314]

Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt IV, MEB Yayınları, İstanbul 1991 s. 92; Kemali, *Erzincan*, s. 174, 175; Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, s. 118, 119; Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 61, 62; Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, s. 318; Çamsoy, *Milli Mücadele Dönemi'nde Kürdistan Teâli Cemiyeti (1918-1927),* s. 197.

[310]Nazmi Sevgen, 1950, a.g.m., s. 378; Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt IV, s. 92; Apak, *Türk İstiklâl Harbi VI ncı Cilt İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, s. 153.

[311]Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, s. 317.

[312]Çay, a. g. e., s. 307, 312.

[313]Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi 1918-1922,* Cilt II, Hürriyet Vakfı Yayınları, Genişletilmiş İkinci Baskı, İstanbul 1988, s. 190.

[314]Atatürk, *Nutuk (1919-1927),* s. 419; Koçgiri İsyanı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Apak, *Türk İstiklâl Harbi VI ncı Cilt İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, s. 151-172; Balcıoğlu, *İki İsyan Bir Paşa*, s. 128-176, 271-289; Kemali, *Erzincan*, s. 173-192; Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar,* s. 225 vd.; Nazmi Sevgen, 1950, a.g.m., s. 378 vd.; Mahmut Rişvanoğlu, *Saklanan Gerçek Kurmanclar ve Zazalar'ın Kimliği II*, Tanmak Yayınları, Ankara 1995, s. 718 vd.; Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı, Sarayın İdama Mahkum Ettiği Dahiliye Nazırı Anlatıyor*, Gürer Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2009, s. 211-223; Mustafa Balcıoğlu, "Milli Mücadele Sırasında Merkezi Anadolu'da Asayişi Sağlamak İçin Oluşturulan Milis Kuruluşları", *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 2, S. 6, 1990, ss. 261-274; Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, s. 307-320; Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt IV, s. 92-96; Çamsoy, *Milli Mücadele Dönemi'nde Kürdistan Teâli Cemiyeti (1918-1927),* s .197 vd.; Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 61-65, 120-169; Dersimi, *Hatıratım Dersim'den Halep'e Bir Muhalifin Yaşamı (1892-1973)*, s. 124-210; Nuray Ertürk Keskin, "1920: Bağımsız ve Halka Doğru Yönetim", *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1919-1928*, C. I, (Editör: Nuray Ertürk Keskin), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2012, ss. 195-452, s. 391 vd.; Suat Akgül, (1993), a.g.m., s. 1-22; Dilek Kızıldağ

Paris Konferansı'nda Bogos Nubar ile Şerif Paşa'nın anlaşmasıyla birlikte Koçgiri'de faaliyetler hızlanır. Alişan, Haydar ve Naki bir toplantı düzenleyerek Kürt Teali Cemiyeti ile temasa geçer. Nisan 1920'de bu kişiler Mığırdıç'ın da katılımıyla yeni bir toplantı düzenler.[315] *Jin* ve *Kürdistan* adlı dergileri yayınlayan ve merkezi İstanbul'da bulunan cemiyetle olan bağlantı, 1920 yılı sonlarına kadar devam eder fakat daha sonra kesilir.[316] Bağlantının kesilmesinde alınan askerî ve idari tedbirler etkili olur.[317] Bu arada asi aşiretlerin faaliyetleri hızlanır. Zara'ya bağlı Panza köyünden Mısto yönetimindeki çeteler, 1920 yılı Temmuz ayında Zara'nın Çulfa Ali karakoluna saldırır. Saldırılarını arttıran çeteler Erzincan yönünde Kangal-Zara bölgesine hâkim olmaya başlar.[318]

Refahiye kazasında bulunan Şadan Aşireti lideri ve eski jandarma çavuşu Paşo ile Alişir'in yönetimindeki 300 kişilik Kürt çetesi, 1920 yılı Ağustos ayında Kuruçay'a cephane götürmekte olan 12 kişilik jandarma birliğini rehin alır. Jandarmanın silahlarına ve 26 sandık cephanesine el koyarak bölgeye mühimmat gönderilmesini önleyen eşkıya, daha sonra Refahiye kazasını ele geçirmek isterse de askerî kuvvetlerle girilen çatışma sonucunda çekilmek zorunda kalır. Bu olaydan sonra hükûmet tedbir olarak, Koçgiri Aşiret liderlerinden Haydar Bey'i Ümraniye nahiye müdürü, Alişan Bey'i vekaleten Refahiye kaymakamı olarak görevlendirir.[319] Fakat bu tayinler olayları engellemediği gibi bu liderlerin nüfuzunu arttırır ve daha etkin olmalarını sağlar.

Alişir Ekim 1920'de çevresine topladığı 150 kişilik bir eşkıya çetesiyle Kemah köylerine saldırarak soygun eylemlerine devam etmiştir. Yetkililer tarafından bu olayların basit haydutluk olayları olduğu ve Kürtlük-Türklük gibi siyasi yönlerinin olmadığı değerlendirilmiştir.[320] Hatta TBMM'de bu mesele görüşülmüş. Dahiliye Vekili Adnan Bey ve milletvekilleri tarafından aynı minvalde değerlendirmeler yapılmıştır.[321]

Soileau, "Belgelerdeki mi, Belleklerdeki mi: Hangi Seyid Rıza?", *Kebikeç, İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, S. 36, 2013, ss. 7-36; Öz, *Dersim olayı*, s. 103; Solgun, *Dersim… Dersim… Yüzleşmezsek Hiçbir Şey Geçmiş Olmuyor*, s.134; Kıeser, *Iskalanmış Barış Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938,*s. 567 vd.; Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, Çev.: Banu Yalkut, İletişim Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2015, s. 409 vd.

[315]Balcıoğlu, *İki İsyan Bir Paşa*, s.131.

[316]Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi 1918-1922*, C. II, s. 190.

[317]*BOA.* Fon BEO., D.N. 4610, G.N. 345718 (7.1).

[318]Balcıoğlu, *İki İsyan Bir Paşa*, s. 132.

[319]Rişvanoğlu, *Saklanan Gerçek Kurmanclar ve Zazalar'ın Kimliği II*, s. 719, 720; Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, s.139; Balcıoğlu Refahiye'nin ele geçirildiğini iddia etse de kaynakların geneli göz önünde bulundurulduğunda Refahiye'nin ele geçirilmediği kanaatine varılmıştır. Bkz. Balcıoğlu, *İki İsyan Bir Paşa*, s. 132, 133.

[320]Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt IV, s. 93.

[321]TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: 5, İçtima: 1, Gün: 18. 11. 1336 (1920), s. 430.

Bu süreçte Ovacık'a bağlı Çarpazin nahiyesi eski müdürü Mustafa Ağa tarafından Kemah köylerinde padişahın asker toplamaya yönelik herhangi bir emri olmadığı, bundan dolayı onların da Dersimliler gibi davranarak asker vermemeleri yönünde propaganda yapılmış ve tehditlerde bulunulmuştur. Ayrıca hükûmetin Alevileri katledeceği şeklinde propagandalar yapılarak Koçgiri bölgesi Alevilerinin isyana yoğun bir şekilde katılması için çalışılmıştır.[322] 1920 yılı Ekim ayında aşiretler Kemah, Eğin ve Kuruçay çevresinde saldırılarına devam etmiştir.[323]

Özellikle Sevr Antlaşması imzalandıktan sonra özerk bir Kürdistan kurma faaliyetlerinin ve aşiretlerin çevreye saldırılarının daha da arttığı görülür. Bu dönemde Baytar Nuri Kangal ilçesi Yellice nahiyesine bağlı Hüseyin Abdal tekkesinde bir toplantı organize eder. Toplantıya katılan aşiretler tarafından ittifak hâlinde Sevr Antlaşması'nın uygulanması ve Diyarbekir, Van, Bitlis, Mamuratülaziz, Dersim, Koçgiri mıntıkalarında bağımsız bir Kürdistan kurulması için silahlı mücadeleye girişilmesi kararlaştırılır.[324]

Refahiye kaymakam vekili Alişan Bey'in de katılımıyla Hozat'ta geniş katılımlı bir toplantı yapılır. Alınan karar gereği 15 Kasım 1920'de Dersim Mutasarrıflığı aracılığıyla Ankara Hükûmeti'ne bir tehdit telgrafı gönderilir. Muhtıra mahiyetindeki bu telgrafta, Ankara Hükûmeti'nin, Kürdistan muhtariyeti hakkındaki düşüncesini açıklaması, Elaziz, Malatya, Sivas, Erzincan mıntıkasındaki bütün Kürt tutukluların serbest bırakılması, Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgelerdeki Türk memurların geri çağrılması istenir. Hükûmet sorunu çözmek amacıyla Elaziz'den nasihat heyeti gönderir fakat heyet aşiret reisleri tarafından soğuk karşılanır ve bu girişimden sonuç alınamaz.[325] Eylemlerine devam eden Batı Dersim aşiret reisleri, 25 Kasım 1920'de Elaziz Valiliği vasıtasıyla Ankara Hükûmeti'ne gönderdikleri diğer bir telgrafta Sevr Antlaşması gereği Diyarbekir, Elaziz, Van ve Bitlis vilayetlerinde bağımsız bir Kürdistan Devleti kurulması gerektiği, bunun yapılmaması hâlinde silahlı eyleme geçileceği tehdidinde bulunur. Bu arada Ankara Hükûmeti ve Mustafa Kemal Paşa

[322]Balcıoğlu, *İki İsyan Bir Paşa*, s. 133; Nazmi Sevgen, 1950, a.g.m., s. 379.
[323]Balcıoğlu, *İki İsyan Bir Paşa*, s. 135.
[324]Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 126.
[325]Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 128, 129. Her ne kadar Nuri Dersimi bu muhtıranın tarihi olarak 15 Kasım 1920'yi verse de muhtırayı mutasarrıfa teslim eden Meço Ağa'nın 12 Mayıs 1920'de Dersim milletvekili seçildiği göz önünde bulundurulacak olursa muhtıranın tarihi kuşkuya sebep olmaktadır. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: 10, İçtima: 2, Gün 28. 4. 1337 (1921), s. 123, 124; 25 Kasım 1920'de Diyab Ağa ve bazı Dersim milletvekilleri TBMM'de aktif olarak görev yapmaktadırlar. Bkz. BCA.30.18.1.1; Balcıoğlu muhtıra tarihi olarak 15 Mart 1920'yi vermektedir. Bkz. Balcıoğlu, *İki İsyan Bir Paşa*, s. 136.

isyancıların gücünü kırmak için bazı girişimlerde bulunur. Bu bağlamda Alişan Bey'e Sivas milletvekilliği teklif edilirse de Alişan Bey teklifi kabul etmez. Fakat Dersim milletvekilliği teklifini olumlu karşılayan Meço Ağa, Diyab Ağa, Emekli Kolağası Kangozade Ahmet Ramiz ve İstanbul'dan gelen Binbaşı Hasan Hayri Beylerin Ankara Hükûmeti'nin hizmetine girmesi üzerine isyan girişimi sonuçsuz kalır.[326]

Alişir 1920 yılı Ekim ayında Kemah köylerine saldırmaya ve buraları yağmalamaya başladı. Eylemlerine devam eden Alişir'in üzerine gönderilen Alişan ve Haydar Beyler gönüllü Koçgiri müfrezesi ile göstermelik bir harekât düzenleyerek Alişir'le uzlaşma sağladı. Fakat bölgede asayiş ve düzen sağlanamadı. Yıldızeli ayaklanmasında etkisi olan ünlü eşkıya Zalim Çavuş da 20-30 kadar adamıyla bölgeye gelerek, soygun ve ahaliye zulüm eylemlerine girişmişti. Bunun üzerine 6. Süvari Alayı asker kaçaklarını yakalamak ve Zalim Çavuş gibi eşkıyaların faaliyetlerini önlemek amacıyla bölgeye gönderildi. Kış şartlarından dolayı alay, 14 Şubat 1921 tarihinde Zara'ya bağlı İmranlı'ya ulaşabildi.[327]

Görevini ifa eden 6. Süvari Alayı 10-15 asker kaçağını yakalayarak bir bölük askerin koruması altında 4 Mart 1921'de Zara'ya göndermek üzere yola çıkardı. Kızıltepeli Kör Rıfad ve Karmanlı Nuri yönetimindeki isyancı çeteler yaptıkları baskın sonucunda kaçakları askerin elinden aldı. Hayvanlarını bırakmak zorunda kalan bölük güçlükle Zara'ya ulaşabildi. Bundan cesaret alan eşkıya reisleri 5 Mart 1921'de alay komutanına haber göndererek, süvari alayının derhal İmranlı'yı terk etmesini ve Zara'ya gitmesini istedi. Askeri yıldırmak için de 1000 kadar adamla İmranlı yakınlarındaki Yazıfatı köyünü işgal etti. Alay bu talebi kabul etmeyince, Alişir'in de içlerinde bulunduğu asiler 6 Mart günü İmranlı'yı kuşattı. Gün boyu yaşanan çatışma sonucunda askerin cephanesi tükendi. Çaresiz kalan alayın 6 subayı ve 90 eri teslim olmak zorunda kaldı, böylece eşkıya İmranlı'ya girdi. Alay komutanı Binbaşı Halis Bey ve birkaç er şehit edilerek İmranlı'nın işgal edildiği bu saldırı isyanın yeni bir safhasının başlangıcı oldu.[328]

---

[326]Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 129-133; Balcıoğlu bu tarihi 25 Aralık 1920 olarak vermektedir. Bkz. Balcıoğlu, *İki İsyan Bir Paşa*, s. 136.

[327]*ATASE.* İSH. S.N. 5745, K.N. 618, G.N. 33AD; *ATASE.* İSH. S.N. 6560, K.N. 618, G.N. 34AA; Apak, *Türk İstiklâl Harbi VI ncı Cilt İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, s. 153, 154; Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt IV, s. 93.

[328]Apak, *Türk İstiklâl Harbi VI ncı Cilt İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, s. 154, 155; Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt IV, s. 93, 94.

İmranlı nahiyesini işgal eden asiler, belediye başkanını ve eşraftan birçok kişiyi katleder. Ayrıca Zara kaymakamını, subayları, erleri ve hükûmet dairelerini soyarak mallarını yağmalar.[329] Bu hadiseler yaşanırken İmranlı nahiye müdürü Haydar Bey pasif bir tutum sergiler ve görevinin başına gelmez. İsyancılar tarafından rehin alınan asker ve memurları korumak bahanesiyle, bunları kendi konağına götürüp misafir eder. Muhtemelen asıl amacı bu kişileri hükûmete karşı rehine olarak kullanmaktır. Bu arada Dersim'de bulunan kardeşi Alişan Bey'e mektup göndererek Dersim'deki her aşiretten 50 kişinin Koçgiri İsyanı'na destek vermek üzere gönderilmesini ister. Alişan Bey Dersim'de Ferhaduşağı ve Koçuşağı Aşiretleri başta olmak üzere birçok aşiretten topladığı 500 kadar kişiyle Kuruçay'a saldırır. Güzergâhındaki köylere saldırarak ve köyleri yağmalayarak Ümraniye'ye gelir.[330] Bu süreçte Dersim'den farklı gruplar da gönderilir. Gelen kuvvetlerin bir kısmının başında Pezgavır Aşiret reisi Bıra İbrahim, Maksudan Aşiret reisi Polis Munzur, Çarpazin nahiyesi eski müdürü Mustafa, Arslanan Aşiret reisi Mahmut Ağa ve Alişir bulunmaktadır.[331]

Asilerin 1921 yılında gerçekleştirdiği diğer eylemlerin önemli olanlarını kronolojik bir sırayla vermek yararlı olacaktır:[332]

İsyancılar, askerin köylerinden çıktığını kendilerine bildirmedikleri gerekçesi ile 7 Mart 1921'de Türkkeşlik köyüne baskın yapar. Olayda 13 Türk balta ile öldürülürken, bir kadın ve iki erkek yaralanır. Aynı dönemde İmranlı çevresinde 10 Türk köyü de yağmalanır.[333]

Alişir, yanına aldığı Koçuşağı Aşireti reisi İbrahim ve adamlarıyla 8 Mart 1921'de Kemah'ın Hoğus köyüne gider. Ayrıca Polis Munzur'u 100 kadar adamıyla Üskübürt köyüne yönlendirir. Hudi köyünde bulunan Kemah kaymakamı ve Jandarma komutanını rehin aldıktan sonra, iki eşkıya çetesi 9 Mart'ta Terkiloh'ta birleşir ve faaliyetlerine devam eder.[334]

---

[329]Balcıoğlu, *İki İsyan Bir Paşa*, s. 141.
[330]Apak, *Türk İstiklâl Harbi VI ncı Cilt İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, s. 155; Balcıoğlu, *İki İsyan Bir Paşa*, s. 142.
[331]Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 143.
[332]Koçgiri İsyanı sırasında, asi aşiretler tarafından idari birimlere, askerî birliklere, ahaliye ve bazı Türk köylerine yönelik gerçekleştirilen yaklaşık 15 saldırı ve gasp olayı için bkz. Apak, *Türk İstiklâl Harbi VI ncı Cilt İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, s. 158-161; aynı hadiselerin bir kısmının da sıralandığı 40 kadar saldırı ve gasp olayı için bkz. Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, s. 172-187.
[333]Apak, *Türk İstiklâl Harbi VI ncı Cilt İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, s. 158.
[334]Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar,* s. 227.

Koçgiri Aşireti'nin siyasi faaliyetleri artarak devam eder. Eylemlerinde kısmen başarı elde eden Koçgiri ileri gelenleri tarafından, 11 Mart 1921'de BMM'ye gönderilen telgrafta, Zara kasaba merkezi hariç olmak üzere çoğunluğu Kürt olan Koçgiri, Divriği, Refahiye, Kuruçay, Kemah ilçelerinin yerli bir Kürt valinin yönetiminde ayrı bir vilayet hâline getirilmesi, adli ve mülki memurların görevlerinin başında bırakılması talep edilir.[335]

11 Mart 1921'de Zara'nın Tanur köyünden Halil Oğlu Mustafa Ağa maiyetinde bulunan 300 kadar silahlı adamıyla Kuruçay merkezine giderek yedi saat kadar kaldı. Bu süreçte çarşı ve pazarı tekrar yağmalattı. Ayrıca Ovacık'tan İmadin köyüne giden 40 kişilik silahlı gruptan üç kişi, Erkağan köyünden Huyet köyüne giden bir satıcıyı Acemoğlu Köprüsü yakınında katlederek eşyasını gasp etti.[336]

Dersim'den geldikleri tespit edilen ve Şeytan Köprüsü'nü geçen 500 kadar isyancı 13 Mart 1921 tarihinde Alişir yönetiminde Terkiloh köyünde toplanmıştır. İsyancıların aşırı hareketlerini önlemek isteyen Erzincan mutasarrıfı, asilere müdahale edilmemesi emrini verir. Fakat bu durum eşkıyanın daha rahat hareket etmesine zemin hazırlar. Hazırlık yapan Kuruçay halkı bu sırada asilere silahla karşı koymak isterse de kaymakam verilen emri uygulayarak, asileri karşılar ve onlarla sohbet eder. Buna rağmen Alişir, Kuruçay'a girince yağma faaliyetlerine başlar. Bununla da yetinmeyerek kaymakam ve diğer görevlilerin yanı sıra ahaliden 5-6 kişiyi rehin alarak beraberinde götürür. Bucak müdürü Haydar Bey'in konağında alıkonulan rehineler 23 Martta serbest bırakılır.[337]

Asiler, mart ayı ortalarında Kemah'ın doğusundaki Gamarik köyünde toplanarak, Erzincan-Kemah telgraf hattını keser ve Erzincan ile Kemah'ı tehdit eder.[338] Ünlü eşkıya Ateş idaresindeki bir çete, 21 Mart 1921'de Ovacık aşiretlerinden Maksuduşağı reisi Kasımoğlu Munzur'la birleşerek Erzincan'ın güneybatısında bulunan Karamusa köyüne gelir. Asiler, çevre köyleri yağmalar ve Erzincan mutasarrıfı ile görüşmek ister.[339] İsyancılar, Erzincan yönünde ilerlemeye başlayınca Erzincan'da büyük endişe ve korku yaşanmaya başlanır ve bazı askerî tedbirler alınır.[340]

---

[335]Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 143.
[336]*ATASE.* İSH. S.N. 11832, K.N. 620, G.N. 71.
[337]Apak, *Türk İstiklâl Harbi VI ncı Cilt İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, s. 158, 159; Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, s. 174,175; Rişvanoğlu, *Saklanan Gerçek Kurmanclar ve Zazalar'ın Kimliği II*, s. 720.
[338]Balcıoğlu, *İki İsyan Bir Paşa*, s. 148.
[339]Apak, *Türk İstiklâl Harbi VI ncı Cilt İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, s. 159.
[340]Kemali, *Erzincan*, s. 187, 188.

26 Mart'ta birkaç jandarma görevli olarak gittikleri Topardıç köyünde gece uyurken saldırıya uğrar. Aşağlanan jandarmanın silahları gasbedilir. Bu süreçte bir grup isyancının bölgede toplanmakta olduğu anlaşılır.[341] 27 Mart 1921 tarihinde sayıları 30 civarında olan asi çetesi, Suşehri'nin Karacaviran ve Yoncalı köylerini basarak, yağmalar. 29 Mart 1921'de asiler Kuruçay'ın köylerine saldırır. Halkı uyarmak amacıyla Ağıldere köyüne giden Divriği Kaymakam Vekili Remzi Bey, Mal Müdürü Bekir Bey, Teğmen Kemal ve 9 jandarma eri isyancılar tarafından rehin alınır.[342] Mart ayı sonlarında ve nisan ayı başlarında isyancılar Kangal, Divriği, Refahiye, Zara, Hafik köylerine yönelik saldırılarını arttırır.[343]

8 Nisan 1921'de bölgenin idari statüsü ile ilgili olarak BMM'ye yapılan ikinci başvuruda yedi Kürt aşireti tarafından Koçgiri bölgesinin yönetiminin bir Kürt valiye, yardımcılığının da bir Türk'e verileceği yeni bir vilayet kurulması talep edilir.[344] Ayrıca bu başvuruda, *"eğer mesele böylece kapatılmazsa, bütün Dersim'den maada Erzincan, Van, Diyarbakır ve Erzurum'a kadar ayaklanma yayılacaktır ve iki Müslüman millet arasında kan dökülecek, Müslüman düşmanlarının yüzü gülecektir"*[345] ifadesi kullanılarak tehditte bulunulur.

Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa tarafından Ümraniye'den gönderilen 8 Mayıs 1921 tarihli harp raporunda, Dersim Mutasarrıflığı tarafından Dersim'in Ovacık aşiretlerinden Kasımoğlu Munzur idaresinde yaklaşık 500 kişilik bir kuvvetin Fırat vadisine ineceği bildirildi. Bunun üzerine Erzincan, Eğin ve Kemah komutanlıkları durum hakkında bilgilendirildi.[346] 10 Mayıs 1921'de Ovacık aşiret reislerinin yönetimindeki 500 kişilik eşkıya grubu Kemah merkezine saldırarak 47 haneyi yaktı ve yağmaladı.[347]

20 Mayıs 1921'de Acemoğlu Köprüsü'nü korumakla görevli şahıslardan biri, muhtemelen Kemah yönüne gitmekte olan eşkıyanın saldırısı sonucunda şehit edilir. 21 Mayıs'ta Ovacıklı 400 isyancı Kemah'a baskın düzenler. Sabaha kadar süren çatışmada

---

[341]*ATASE.* İSH. S.N. 13500, K.N. 810, G.N. 19aa.
[342]Apak, *Türk İstiklâl Harbi VI ncı Cilt İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, s. 160.
[343]Balcıoğlu, *İki İsyan Bir Paşa*, s. 150-155.
[344]Fatma Eda Çelik, "1921: Savaş Yönetimi ve Yönetimin Merkezileşmesi", *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1919-1928*, C. I, (Editör: Nuray Ertürk Keskin), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2012, ss. 453-922, s. 473.
[345]Apak, *Türk İstiklâl Harbi VI ncı Cilt İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, s. 161.
[346]*ATASE.* İSH. S.N. 1074, K.N. 1319, G.N. 5; *ATASE.* İSH. S.N. 9984, K.N. 1107, G.N. 61.
[347]Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, s. 187.

isyancılar, uzaklaştırılarak Kemah'ın güneyinde bulunan Tan, Çınar köylerine kadar takip edilir. Hadise sırasında Kemah'ta bir hane yakılır.[348]

Ümraniye askerî harekâtı esnasında 55. Alay'da hesap memuru olarak görev yapan Mustafa Bey, isyancılar tarafından Kemaliye ve Kemah arasında soyularak, çırılçıplak hâle getirildikten sonra kaynanası, çocukları, eşi ve iki görevli ile birlikte iple bağlanmak suretiyle Fırat Nehri'ne atılır. Aile üyeleri ve görevliler ölürken, Mustafa Bey kurtulur.[349]

18 Ağustos 1921'de Merkez Ordusu Komutanlığının bilgi edinmek istemesi üzerine Zara'dan komutanlığa cevabi telgraf gönderilir. Buna göre, Ağustos ayında Karataş ve Çalyurt'ta yirmişer kişilik gruplar hâlinde toplamda 300-400 kişilik isyancı eşkıyanın dolaştığı, eşkıyanın Suşehri ve çevresine saldırdığı, Alişir'in çetesinin Ümraniye taraflarına gittiği ve bu çeteye Karacaviran Kürtlerinin de iştirak ettiği, silahlandırılan Kürtlerin bir kısmının Dersim taraflarına kaçtığı iddia edildi. Fakat merkez ordusu yaptığı değerlendirmede 300-400 sayısının çok abartılı ve yanlış olduğunu belirtti. Ayrıca Karacaviran nahiyesinin köylerinden 600 kadar Kürt'ün silahlı olarak Dersim'e geçtiği, posta görevi yürüten bir kişinin eşkıya saldırısına uğradığı ve akıbetinin bilinmediği belirtildi. Bu dönemde Ümraniye'de sadece 5 jandarma bulunduğu için tedbir alınması gerekliliği üzerinde duruldu. Merkez Ordusu Komutanlığı Karacaviran'da 600 eşkıya bulunduğuna dair iddiayı da çok abartılı ve yanlış olarak değerlendirdi.[350]

Ümraniye'den gönderilen 20-23 Ağustos 1921 tarihli cevabi telgraflarda ise, eşkıya çetelerinin Karaçayır, Karataş, Koyunkaya ve Çaltı köylerinde olduğu, 20-30 kişilik çetelerin bölgede saldırılara devam ettiği, daha önce Dersim'e gitmiş olan Kraltepeli Kör Rıfad'ın kayınbiraderi Kaya'nın yanı sıra Kürt Timur ve Kızılkaleli Mahmut Bey'in çeteleriyle bazı köyler üzerinde tehdit oluşturduğu, Ekrad'ın Türk köylerine saldırma ihtimalinin değerlendirildiği bildirilmiştir. Bunun üzerine tedbir amaçlı olarak bölgeye küçük bir jandarma kuvveti gönderilir.[351]

---

[348]*ATASE.* İSH. S.N. 10405, K.N. 1107, G.N. 84. Koçgiri İsyanı hakkında önemli bilgiler sunan iki araştırma çalışması bu hadiseyi farklı değerlendirmektedir. Bu çalışmalara göre, Koçgiri aşiret birlikleri Ovacık aşiretlerinin bir kısmının desteğini alarak 21-22 Mayıs 1921'de Kemah'a saldırdı. Kemah'taki askerî birliğin yetersizliğinin etkisiyle, ilçe merkezine yaklaşan isyancılar 25 haneyi soydukları gibi 3 evi de yaktı. Bkz. Apak, *Türk İstiklâl Harbi VI ncı Cilt İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, s. 170, 171; Balcıoğlu, *İki İsyan Bir Paşa*, s. 168, 169.

[349]Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, s. 217.

[350]*ATASE.* İSH. S.N. 8630, K.N. 1259, G.N. 4/4ab/4ad.

[351]*ATASE.* İSH. S.N. 8630, K.N. 1259, G.N. 4ae/4af.

1921 yılı Eylül ayı başlarında Dersim aşiret reislerinin bir kısmı Ovacık'ın Lernik bölgesinde bir toplantı düzenler. Toplantıda hükûmet aleyhinde heyecanlı bir konuşma yapan Alişir, Avrupalı Devletlerin 4 vilayetten oluşan bir Kürdistan Devleti'nin kurulmasını kabul ettiğini belirterek toplantıya katılanları etkilemeye çalışır.[352]

Eylül ayı ortalarında Ovacık ve Koçuşağı eşkıyası, Kemaliye'nin güneyinden Erzincan'a doğru Fırat vadisinde yer alan köylere yönelik hırsızlık ve gasp eylemlerini arttırır. Bu süreçte Erzincan ve Kemah yakınlarındaki hadiseler daha çok Alişir başta olmak üzere Koçgiri İsyanı mahkumlarının affedilmesini sağlamak amacıyla çıkarılır.[353] Durumun farkında olan Merkez Ordusu Komutanlığı, idari birimlerden gelişmelerle ilgili raporlar isteyerek hadiselerin takipçisi olur.

Merkez Ordusu Komutanlığı'nın gelişmeler hakkında bilgi istemesi üzerine Divriği'den cevap telgrafı gönderilir. Gelen telgrafta, 18-21 Eylül tarihleri arasında Dersim yönünden Fırat Nehri'nin Divriği tarafına muhtelif kollardan iki yüzden fazla Ekrad'ın geçtiği bildirilir. Bu kalabalık gruplar, Harput'a götürülmekte olan 80'den fazla hayvanı, Arapgir'e bağlı Sarıçubuk taraflarında ve Divriği'nin Gamhu köyünde 800'e yakın hayvanı ayrıca Çaltı köyünün hayvanlarını gasbederek Şeytan Köprüsü ve Atma Geçidi'nden Dersim'e kaçar. 60 kadar eşkıya kuvvetinin de Yerli Dağı'nda olduğu anlaşılır. Eşkıya, Gamhu köyünden gasbettiği hayvanı götürürken, Çaltı ile Pezgar arasında Zımara müdürü, takım komutanı, jandarma ve ahali ile müzaherat bölüğünden oluşan yaklaşık 20 kişilik bir kuvvetle çatışmaya girer. Fakat eşkıyanın çevikliği ve bölgenin sarplığından dolayı sonuç alınamaz. Ahaliden 1, eşkıyadan 4 kişi yaralanır, çalınan mal geri alınamaz. Aynı dönemde İliç, Eğin ve Kemah'taki köprü ve geçitlerde yeterli tedbir alınmadığı için eşkıya buralardan rahatça geçerek saldırılarına devam eder. Binpınar nahiyesi müdürü Ali Akif, Zara'ya asker kafilesi götürürken Çıkrıkçı Boğazı'nda kimliği tespit edilemeyen 60 kadar Koçgiri Ekrad'ının saldırısı sonucu şehit edilir ve asker kafilesi dağıtılır. Aynı gün Çermi tuzlasından dönen Atmalılara ait 70 kadar hayvan çalınır. Sancak nahiyesi müdürünü ve yolcuları soyanların kısmen Koçgiri, kısmen de Kemaliyelilerden oluşan 60 kişilik bir çete olduğu ve eşkıya kuvvetinin reisinin Mahmut Bey olduğu değerlendirilir. Olaylardan endişeye kapılan yetkililer, basit eşkıyalık hadisesi olarak değerlendirilen bu eylemlerin

[352]*ATASE.* İSH. S.N. 14899, K.N. 773, G.N. 114/114aa.
[353]*ATASE.* İSH. S.N. 14899, K.N. 773, G.N. 114.

karşısına ezici bir kuvvetin çıkarılmamasının eşkıyanın cesaretini arttırarak, hadiselerin siyasi mahiyet kazanmasına zemin hazırlayabileceği ihtimali üzerinde durur.[354]

Eylül ayında Alişir'in faaliyetlerine devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Alişir, Alişan Bey'in amcası Mahmutla birlikte bulunduğu Ovacık'ta ağaların katıldığı bir toplantı düzenleyerek bazı tekliflerde bulunur. Fakat ağalar Alişir'in tekliflerini reddeder. Bu süreçte Ovacık'ta çok sayıda Koçgirili bulunmakta ve bu kişiler yanlarına aldıkları şahıslarla birlikte kol hâlinde çevre köylere saldırmaktadır.[355]

Elaziz Mıntıka Kumandanı Bahaeddin Bey, 22 Eylül 1921'de Merkez Ordusu Komutanlığına bir telgraf göndererek durum değerlendirmesi yapar. Buna göre, bölgede birçok hadise yaşanmaktadır. Bu bağlamda Dersim ve Koçgiri Ekrad'ından bir grubun Gemerek köyüne saldırarak hayvanları gasbetmesi üzerine, olay yerine intikal eden İliç müfrezesi duruma müdahale eder. Yaşanan çatışmada eşkıyanın zayiatı tespit edilemezken, 3 asker şehit olur.[356]

22 Eylül 1921 tarihli diğer bir telgrafa göre ise, 40-50 kişiden oluşan Koçgirili bir çete, Kangal ve Zara güzergâhındaki köprüyü işgal ederek bazı yolcuları soyar. Bunun üzerine olay mahalline jandarma bölük komutanı idaresinde 15 kişilik bir müfreze gönderilir. Aynı süreçte Zımara nahiyesine bağlı Zinikar yakınlarında 40-50 kişilik bir Dersim çetesi görülür. Çaltı civarında Eğin müfrezesiyle sayısı tespit edilemeyen bir Dersim çetesinin çatışma hâlinde olduğu haber alınınca Zımara nahiye müdürüyle takım komutanı ve 6 jandarma Zinikar tarafına gönderilir. Ahali kuvvetleriyle Zımara nahiye merkezinin Pingan Köprüsü'nde tedbir alınmış olmasına rağmen, Dersim eşkıyası Eğin çevresinde 20 kadar hayvanı gasbeder. Ayrıca eşkıyanın Divriği mıntıkasına saldırmayı planladığı tespit edilir.[357]

Eylül ayının son günlerinde Ovacık'ın eşkıyalığıyla ünlenmiş aşiret liderlerinden Polis Munzur 12 adamı ile Kemah civarındaki Hudi köyüne gider. Fakat Kemah'ta bulunan 55. Alay'ın aldığı tedbirler sayesinde çete etkisiz hâle getirilir. Olayda Polis Munzur ve 4 adamı ölü olarak, 8 kişi de sağ olarak ele geçirilir.[358] Polis Munzur'un öldürülmesiyle onlarca yıldır asayiş problemlerine sebep olan bir aşiret ağasının zararlı faaliyetleri sona ermiş olur. Bu da bölgede emniyetin temin edilmesinde büyük katkı sağlar.

---

[354]*ATASE.* İSH. S.N. 14886, K.N. 773, G.N. 101/101a.
[355]*ATASE.* İSH. S.N. 14886, K.N. 773, G.N. 101aaa.
[356]*ATASE.* İSH. S.N. 14888, K.N. 773, G.N 103.
[357]*ATASE.* İSH. S.N. 14887, K.N. 773, G.N. 102/102aa.
[358]*ATASE.* İSH. S.N. 14898, K.N. 773, G.N. 113aj.

3.7.2. Alınan Tedbirler ve İsyanın Bastırılması

Koçgiri Aşireti'nin Dersim'den destek alarak gerçekleştirdiği isyan eylemlerinin devam etmesi üzerine Merkez Ordusu kuruldu. 9 Aralık 1920'de lağvedilen Sivas 3. Kolordusunun vazifesi yeni kurulmuş olan Merkez Ordusuna verildi. Geniş yetkilerle donatılmış olan Merkez Ordusu Koçgiri İsyanı'nı bastırmakla görevlendirildi ve yaklaşık bir yıl Nurettin Paşa tarafından yönetildi.[359] Yeni kurulan ordu komutanlığı Sivas'a gitmeden önce hadiseler başlamış olduğu için öncelikle iletişim kurma yoluna başvuruldu ve bazı yazışmalar yapıldı.

Koçgiri İsyanı'nda silahlı eylemlerin arttığı ve idari birimlerin işgal edilmeye başlandığı yeni bir safhaya geçilince, Ankara Hükûmeti bazı tedbirler aldı. Bu bağlamda Sivas Valiliği Dersim'in seyit ve ağalarına bir telgraf göndererek, isyanda etkisi olan kişilere nasihatte bulunmak suretiyle hadiseleri yatıştırmalarını istedi. Dersim'den gönderilen cevapta, "*Ordu bir müddetten beri bölgemizde Müslim ve Gayrimüslimlerin sayıları hakkında tahkikat yapmaktadır. Bu bilginin elde edilmesi, hükûmetin Ermenilere yaptığı gibi, Kürtleri de vurup yok etmek niyetinde olduğu mânasına alındığından, nefis müdafaası meşru olduğuna göre, Koçgiri Aşireti'nin hareket tarzı da doğrudur"*[360] denilerek alenen isyana destek verildi.

Seyit ve ağalardan destek almaya yönelik girişimden olumlu sonuç alamayan yetkililer, 8 Mart 1921'de bölgeye Kürtler tarafından sevilen ve kendisi de bir Kürt olan Sivas Temyiz Mahkemesi üyesi Şefik Bey ve Dersimli Hakkı beylerden oluşan bir nasihat heyeti gönderdi.[361] Heyet Haydar Bey'in Boğazviran'daki konağına giderek isyan elebaşları ve eşrafla müzakereye başladı.[362] Zara eşrafı (Koçgiri aşiret reisleri) nasihat heyetinin verdiği teminat ve tavsiyeler üzerine hükûmete bağlı kalacakları, İslam toplumuna faydalı hizmetler yapacakları, Ümraniye olayında askerden ve halktan gasbedilen eşyaları eşkıyadan alarak sahiplerine iade edecekleri ve eşkıyalık faaliyetlerini engelleyecekleri hususlarında taahhütte bulundu. Aşiret liderleri ayrıca 12 Mart 1921'de valilik ve ordu komutanlığına gönderdikleri telgrafta, İslam unsurlarının (Türk-Kürt) kardeşliğine vurgu yaparak, isyandan duydukları üzüntüyü dile getirdi. Fakat bu taahhütler Nurettin Paşa'yı ikna etmedi ya da kendi planını uygulamasına

[359]Atatürk, *Nutuk (1919-1927),* s. 419, 420.
[360]Apak, *Türk İstiklâl Harbi VI ncı Cilt İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, s. 155.
[361]Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, s. 153; Apak, *Türk İstiklâl Harbi VI ncı Cilt İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, s. 155, 156.
[362]Balcıoğlu, *İki İsyan Bir Paşa*, s. 143.

engel olmadı.[363] Bu arada nahiye müdürü Haydar Bey 11 Mart'ta Sivas Valiliğine gönderdiği telgrafta Ümraniye hadisesinden haberdar olmadığını belirtti. Uzlaşmadan yana görünen Haydar Bey'in ve bazı reislerin tavrı isyancılara zaman kazandırma çabası olarak değerlendirildi.[364]

Resmi bir görevli olan Haydar Bey, Ümraniye'nin asilerce kuşatılması sırasında görevinin başına gelmediği gibi Ümraniye'nin işgalinden haberdar olmadığını iddia etti. Ayrıca bazı reislerle birlikte isyanın kışkırtma ve cehalet sonucu çıktığını, isyancılarla işbirliği hâlinde olmadığını beyan etti. Fakat bu sırada bölgedeki bazı aşiretler, çevreye düzenledikleri baskınlara devam etti ve hükûmete, Kürtlere özerklik verilmesi yönünde tehdit telgrafı gönderdi.[365] Bu durum aşiretlerin ve reislerin bir kısmının sulh yoluyla hadiseleri çözme konusunda samimi olmadıklarını ve hükûmeti oyalamaya çalıştıklarını göstermesi bakımından önemlidir.

İsyan sırasında asiler Kemah kaymakamı ve jandarma komutanını rehin aldıkları gibi müzakere yapılması için Erzincan mutasarrıfının Kemah'a gitmesini ister. İsyancılar bir yandan Ümraniye taraflarında toplanır ve Kuruçay kazasına baskın düzenler. Öte yandan bahsedildiği gibi anlaşma taraftarı görünür. Bu durum Şark Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir tarafından oyalama taktiği olarak değerlendirilir. Ayrıca Kâzım Paşa tarafından yetkililerin görüşme yapmak amacıyla gitmesinin tehlikeli ve lüzumsuz olduğu belirtilir.[366]

Hükûmet de nasihat heyeti yoluyla meseleyi halletme düşüncesinde samimi görünmemekteydi. Çünkü I. Dünya Savaşı'nda ordu komutanlarına verilen yetkilere benzer geniş yetkilerin Merkez Ordusu Komutanlığı'na verilmesi, bölgeye asker sevkiyatının devam etmesi hükûmetin Koçgiri İsyanı'na yaklaşımını ve uygulayacağı stratejiyi göstermesi bakımından önemliydi. Bu açıdan düşünüldüğünde nasihat heyetinin çalışmaları manasız ve zaman kazanmaya yönelik görünmekteydi.[367] Bir taraftan bazı aşiretlerin özerklik kazanma yönündeki tavrı ve hazırlıkları, diğer taraftan askerî harekât düzenlenmeden dönülmesinin yeni bir isyana zemin hazırlayacağı

[363]Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı, Sarayın İdama Mahkum Ettiği Dahiliye Nazırı Anlatıyor*, s. 213, 214.
[364]Balcıoğlu, *İki İsyan Bir Paşa*, s. 144.
[365]Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 142-146; Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, s. 148-157.
[366]*ATASE.* İSH. S.N. 11751, K.N. 618, G.N. 142.
[367]Balcıoğlu, *İki İsyan Bir Paşa*, s. 146; Kemali, *Erzincan*, s. 187.

ihtimali, kritik bir dönemden geçen hükûmetin sertlik yanlısı bir tutum sergilemesine zemin hazırladı.

Nasihat heyetlerinin vazifesini yapmaya çalıştığı sırada asilerin farklı noktalardan saldırılarına devam etmesi üzerine 10 Mart 1921'de İcra Vekilleri Heyeti'nin aldığı kararla Mamuratülaziz vilayeti, Erzincan sancağı, Sivas vilayetine bağlı Divriği ve Zara kazalarında sıkıyönetim (idare-i örfi) ilan edilir. Devlet güvenliği ile alakalı davaların Sivas Divan-ı Harbi Örfi Mahkemesinde görülmesi kararlaştırılır.[368]

Nurettin Paşa Sivas'a gelmeden önce 14 Mart 1921 tarihinde Amasya'da yayınladığı bir beyanname ile devletin Kürtleri katledeceği söylentisinin hadiseyi Kürtçülük meselesi olarak yansıtan hainlerin propagandası olduğunu, bölünmez bir bütün olan Türk ve Kürtlerin din ve vatanı tek vücut hâlinde muhafaza edeceklerini, suçluların cezalandırılacağını ve masumların şefkatle korunacağını vurgular.[369]

Ayaklanma devam ederken ordu hazırlık faaliyetlerini sürdürür. Merkez Ordusu Komutanlığı'nın 26 Mart 1921 tarihli talimatıyla, mevcut birliklerin bir arada tutulması, mevkinin ihtiyacına ve önemine göre sayısı 200'ü geçmeyecek asayiş birliklerinin oluşturulması emredilir. Bu bağlamda Refahiye, Koçhisar, Suşehri, Ümraniye, Eğin, Arapgir, Zara, Hafik, Kangal, Divriği ve Kemah askerlik şubeleri tarafından asayiş bölükleri kurulur. Hedeflenen sayıya ulaşmayan bu kuvvetler daha sonra üç taburdan oluşan bir alaya dönüştürülür.[370]

İsyancılar mart ayı sonlarında saldırılarını arttırırken, askerî tedbirlerin yanında idari tedbirler de alınmıştır. Dahiliye Vekaleti 28 Mart 1921'de Koçgiri bölgesini izole etmek ve ayaklanmanın yayılmasını önlemek amacıyla isyan bölgesinde seyahat edilmesini yasaklamıştır.[371] Buna rağmen nisan ayı başlarında saldırılar devam etmiştir.

3 Nisan 1921'de halka yönelik, güvende olduklarına dair bir beyanname yayınlayan Nurettin Paşa askerî birliklere de geçit ve köprüleri tutarak, isyancıların Dersim'le olan bağlantılarını kesmesini, birliklerin birbirine kavuşacak şekilde konumlanmasını emreder.[372] Talimatları uygulayan birlikler ise hızla hazırlıklarını tamamlamaya çalışır.

---

[368]Apak, *Türk İstiklâl Harbi VI ncı Cilt İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, s. 156; Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, s. 158.
[369]Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, s. 159.
[370]Apak, *Türk İstiklâl Harbi VI ncı Cilt İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, s. 161; Mustafa Balcıoğlu, 1990, a.g.m., s. 265, 267.
[371]Balcıoğlu, *İki İsyan Bir Paşa*, s. 150.
[372]Balcıoğlu, *İki İsyan Bir Paşa*, s.153,154.

Hazırlıklarını belli bir düzeye ulaştıran Merkez Ordusu Komutanlığı Koçgiri Aşiret saldırılarının önlenmesi için 11 Nisan 1921'de askerî literatürde "bastırma harekâtı" olarak adlandırılan harekâta başlar.[373] 6 Mart 1921 günü İmranlı'daki saldırıyla başlayan ayaklanmaya karşı başlatılan bastırma harekâtının ilk devresi, isyanın 58'inci günü olan 22 Nisan 1921'de sona erer.[374] Bu aşamadan sonra isyan kalıntılarını ortadan kaldırmak ve tekrar ayaklanma çıkmasına imkân vermemek amacıyla devam ettirilen bastırma harekâtı asilerin büyük bir kısmının etkisiz hâle getirilmesi ve isyan elebaşlarının haziran ayında teslim olmasıyla hedefine ulaşmış olur. Böylece nisan-haziran aylarında devam eden ve yaklaşık olarak iki buçuk ay süren harekât sona erer.

1921 yılı Mayıs ayı sonlarına kadar Alişir, Baytar Nuri, Tarbazlı Memo, Cığız Mehmet Ali, Kımıl Aziz, Abbas ve Paşa yönetimindeki çeteler[375] başta olmak üzere Koçgiri isyanından geriye kalan yaklaşık 1000 kişi Dersim'e kaçarak takipten kurtuldu.[376] Asi aşiret çeteleri isyan sürecinde gasp ve soygun eylemlerinde bulundukları gibi, firar ederek Dersim'e sığındıktan sonra Dersim aşiretleriyle birlikte gasp ve çapulculuk faaliyetlerini sürdürdü ve halktan birçok kişiyi katletmeye devam etti.[377] Neticede isyan, haziran ayı itibariyle tamamen bastırılmış olmasına rağmen Koçgiri-Dersim bölgesinde asayiş hadiseleri devam etti.

Bastırma harekâtında Merkez Ordusu zaman zaman keyfi muamelede bulunarak asilere karşı çok sert muamelede bulunduğu gibi isyanda mesuliyeti olmayan ahaliyi cezalandırmak, malları yağmalamak ve gasbetmek gibi kanun dışı yollara başvurmuştur. Bu durum halkın ve birçok yetkilinin tepkisine sebep olmuştur.[378] Tepeyran'ın iddiasına göre, Merkez Ordusu'nun sert politikası neticesinde yüzlerce insan öldürülürken, Ümraniye ve Zara'da 76, Divriği'de 57 olmak üzere toplam 132 köy savaşta düşman işgaline uğramış gibi yakılıp yıkılmıştır. Korkuya kapılan binlerce insan köyünü terk ederek dağlarda sefalet içerisinde yaşamak zorunda kalmıştır.[379]

Nurettin Paşa'nın kanun dışı uygulamalarının Meclis'e taşınması üzerine hadiseyi yerinde araştırması için vekillerden oluşan bir tahkikat komisyonu

---

[373]Suat Akgül, (1993), a.g.m., s. 19.
[374]Apak, *Türk İstiklâl Harbi VI ncı Cilt İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, s. 168; Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt IV, s. 95.
[375]Balcıoğlu, *İki İsyan Bir Paşa*, s. 168.
[376]Dersimi, *Hatıratım Dersim'den Halep'e Bir Muhalifin Yaşamı (1892-1973)*, s. 125, 136.
[377]*ATASE.* İSH. S.N. 14884, K.N. 773, G.N.100.
[378]Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, s. 184, 185.
[379]Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı, Sarayın İdama Mahkum Ettiği Dahiliye Nazırı Anlatıyor*, s. 216.

görevlendirilir. Heyet, yaptığı incelemeler sonucunda bir rapor hazırlar. Buna göre, isyanı bastırma harekâtı sırasında Zara'da 96, Refahiye'de 11 köy tahrip olarak ortadan kalkmıştır. Toplamda 1703 Kürt hanesi tahrip edildiği gibi, isyancı Kürtler tarafından Kemah'ta 80 hane yakılmıştır. Kürtlerden yaklaşık olarak 1000 kişi ölmüş ve 100 kişi yaralanmıştır. Askerî birliklerden 63 şehit verilmiş ve toplamda 200'den az kişi yaralanmıştır. Rapora göre, tarafların kayıpları arasındaki büyük fark ve askerî kıtalardaki normal dışı sessizlik masumların da öldürüldüğü ihtimalini güçlendirmektedir.[380]

Kaza ve köylerde inceleme yapan Koçgiri Tahkikat Heyeti 11 Aralık 1921'de Meclis'e bir telgraf göndererek evleri harap olan ve perişan durumda olan binlerce insanın altı aylık geçimlerinin acilen karşılanması için tohum ve zahire yardımında bulunulmasını talep etmiştir. Bunun üzerine Meclis kabul ettiği bir kanunla bu talebi yerine getirmiştir.[381]

Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa'nın yetki alanının dışına çıkarak keyfi uygulamalarda bulunduğu gerekçesi ile yapılan şikâyetler neticesinde Paşa'nın yargılanması talep edilir. Yaşanan tartışmalardan sonra Nurettin Paşa, 1921 yılı Kasım ayı başlarında Meclis kararıyla görevinden azledilir. 3 Kasım 1921'de Dahiliye Vekaleti ve Başkomutanlık makamlarından Nurettin Paşa'ya gönderilen emirle görevinin sona erdiği ve yargılanacağı tebliğ edilir. Fakat 16/17 Ocak 1922'de Meclis'te yapılan görüşmeler sonucunda Mustafa Kemal Paşa'nın teklifini kabul eden milletvekilleri, bazı vekillerin itirazına rağmen, Nurettin Paşa'nın yargılanma kararını kaldırır. Böylece Nurettin Paşa "ağır muameleye maruz kalmaktan" kurtulur.[382] İsyanın bastırılmasıyla ihtiyaç kalmayan Merkez Ordusu 8 Şubat 1922'de Başkomutanlık tarafından lağvedilir.[383]

3.7.3. Koçgiri İsyanı'nın Özellikleri

Dersim ve Koçgiri bölgesinde hâkim olan aşiret anlayışı, devletin halkla doğrudan temas kurmayarak, işleyişi ve uygulamaları aşiret ağaları üzerinden yürütmesi ağaların nüfuz sahasını genişlettiği gibi devletin bölgedeki nüfuzunu zayıflatmıştır.

---

[380]Balcıoğlu, *İki İsyan Bir Paşa*, s. 285; Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, s. 228, 229.
[381]Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, s. 226, 233.
[382]Atatürk, *Nutuk (1919-1927),* s. 419, 420; Balcıoğlu, *İki İsyan Bir Paşa*, s. 273, 284; Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, s. 217, 220.
[383]Balcıoğlu, *İki İsyan Bir Paşa*, s. 287.

Aşiretlerin yağmacı ve saldırgan anlayışının yanı sıra devletin Alevilere yönelik sorunlu tutumu, ilişkilerin olumsuz seyrinin devam etmesine zemin hazırlamıştır. Böyle bir ortamda Osmanlı Devleti tarafından imzalanmış olan Sevr Antlaşması'nda Kürtlere özerklik verilmesi ve Ankara Hükûmeti'nin bu özerkliği tanımaması, Kürt Teali Cemiyeti'nin görevlendirdiği üyeleri üzerinden bölgede Kürt ulusçuluğunu yaymaya yönelik kışkırtıcı faaliyetler yürütmesi, toplumun bir kısmı üzerinde ayrıştırıcı bir etkiye sahip olmuştur.

1920 yılında Koçgiri bölgesinde Kürt Teali Cemiyeti ve yayın organı olan *Jin* dergisi aracılığıyla yapılan propaganda faaliyetleri karşılık bulur. Tehlikenin farkında olan yetkililerin aldığı tedbirlerin etkisiyle aşiret liderleri ile Kürt Teali Cemiyeti arasındaki temas sona erer. Bu süreçten sonra isyanın ideoloğu olarak Alişir ve Baytar Nuri faaliyetleri devam ettirir. Alişir, Alişan ve Baytar Nuri'nin kışkırtma ve örgütleme eylemleri neticesinde Koçgiri İsyanı yaşanır. Böylece etnisitenin ve özellikle de mezhep bağının birleştirici unsur olduğu aşiretler, hükûmete baskı yaparak bölgesel özerkliğe dayalı bir iktidar mücadelesine girişir.

Koçgiri İsyanı Kürtçülük fikri çerçevesinde çıkmış olmasına rağmen bölgedeki Sünni-Kürt aşiretler tarafından desteklenmemiştir. Bunun temel sebebi Koçgiri'de öne çıkan ve birleştirici ana unsurun "Alevilik kimliği" olmasına bağlı olarak bir Alevi isyanı şeklinde algılanmasıdır. Bu bağlamda Türk Alevileri de kısmen isyana destek vermiştir. Kürt ulusal bilincinin geniş bir tabana yayılmamasına ve aralarında dil birliği olmamasına rağmen Alevilik ortak paydası Zaza Dersim aşiretlerinin bu isyanı desteklemesine neden olmuştur.[384]

Koçgiri İsyanı'nın Alevi isyanı olarak ortaya çıkmasında, isyancı liderlerin ve bölge halkının Alevi olması, "Ankara Hükûmeti Alevileri topluca yok edecek" söylentisi üzerinden Alevi kitlesinin korkutulması ve kışkırtılması ayrıca önemli bir etkiye sahip olmuştur.[385]

Koçgiri İsyanı, savunulan ideoloji ve söylem yönüyle ulusal bir nitelik taşımasına rağmen tabanı ve katılım yönüyle tamamen mezhepsel bir niteliğe sahip oldu. İsyan, tabanının büyük kısmının Alevi olmasından dolayı diğer Kürt isyanlarından farklılık gösterdi. Temelde Sünnileri ya da Türkleri hedef alarak çıkmamış olmasına

[384]Dilek Kızıldağ Soileau, a.g.m., s. 10, 12; Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, s. 131, 248, 257, 264; Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, s. 61.

[385]Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, s. 61; Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, s. 140.

rağmen, isyancılar saldırılar sırasında özellikle Sünni, Türk kaza ve köylere baskınlar düzenledi.[386] Bu da Sünnilerin ve Türklerin isyana cephe almasında etkili oldu.

Siyasi hedefler güdülerek çıkarılmış bir isyan olan Koçgiri hadisesi sürecinde ve sonrasında isyancı aşiretlerin silahlı kolları, çevredeki birçok köye ve kazaya saldırmıştır. Bu saldırılarda halka zulmedilerek birçok kişi katledilirken, soygun ve gasp eylemleri de gerçekleştirilmiştir. Yaşanan isyan Dersim ve Koçgiri'de aşiretlerin süregiden eşkıyalık faaliyetlerine de zemin hazırladığı için gasp hadiselerinde dikkate değer bir artış görülmüştür. Dolayısıyla siyasi nitelikli isyan hadiseleri ve asayişle ilgili eşkıyalık hadiseleri içiçe bir seyir izlemiştir. Hadiselerin büyük bir kısmı çok yönlü ve birbirinden ayırt edilemeyen bir mahiyet taşımıştır. Bu da devlet yetkilileri tarafından bazı asayiş olaylarının siyasi olay olarak, siyasi nitelikli olayların da sıradan asayiş hadisesi olarak algılanmasına zemin hazırlamıştır.

Tahkikat heyetinin yaptığı incelemeden anlaşıldığı üzere 1920'de başlayan isyan 1921'de bastırılır.[387] İki aşamalı olarak gerçekleşen Koçgiri İsyanı'nın birinci safhası 1920 Ekim ayında başlar. Koçgiri Aşireti, yanına aldığı Batı Dersim aşiretleri ile birlikte oluşturduğu geniş katılımla Ankara Hükûmeti'ne karşı isyan girişiminde bulunur. Hem kış mevsiminin yaklaşmış olması hem de pragmatist bir politika takip eden Mustafa Kemal Paşa'nın bazı aşiret reislerini milletvekili olarak Meclis'e davet etmesi, isyancıların güç kaybetmesine ve duraklamasına sebep olur. Mart 1921'de başlayan ikinci aşamada ise Koçgiri Aşireti, yanında kalan birkaç Dersim aşireti ile birlikte harekete geçer. Bu safhada, Koçgiri bölgesinde yaşanan isyan, Ovacık hariç tutulursa Dersim'de kayda değer bir etkiye sahip olmaz. İsyanı destekleyen bazı Dersim aşiretleri isyancılara yardımcı kuvvet göndermekle, sonrasında da firar eden asileri korumakla yetinir. Sonuçta isyan Merkez Ordusu'nun bastırma harekâtıyla haziran ayında sona erer.

Koçgiri İsyanı'nın devlet ve toplum üzerinde önemli düzeyde olumsuz etkileri olur. Bu bağlamda İşgalcilere karşı bağımsızlık savaşı vermekte olan TBMM'nin faaliyetlerini etkileyerek, ordunun gücünün bölünmesine sebep olur. İsyan girişiminden kaynaklanan karışıklıkların yaşandığı süreçte isyana karşı olan Sünni-Türk ahali, isyanla alakası olmayan ya da isyanı destekleyen Alevi köyleri büyük zarar görür. Koçgiri Tahkikat Heyetine göre, gerek asilerin duruma hâkim olduklarını düşündükleri

[386]Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, s. 250.
[387]Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, s. 227.

ve siyasi nitelikli faaliyet yürüterek ayaklandıkları Mart-Nisan 1921 döneminde, gerekse bu dönemden sonra Merkez Ordusu'nun isyanı bastırmak amacıyla başlattığı sertlik yanlısı askerî harekât bölgede büyük facialar yaşanmasına sebep olur.[388]

3.7.4. Koçgiri İsyanı'nın Amacına Ulaşamamasının Nedenleri

Koçgiri'de ayaklanan aşiretler bazı nedenlerden dolayı başarısız olur. Bu nedenlerin başlıcaları, örgütlenme ve iletişimin yetersizliği, bölgeler arası bağlantının zayıf olması, diğer bölgelerde isyanı destekleyebilecek nüfuzlu kişilerle temas kurulmaması, Alevi isyanı niteliğinde olmasından dolayı Sünni Kürtler tarafından desteklenmemesi, isyanın belli bir merkezden yönetilmemesi, Mustafa Kemal Paşa'nın Kürt aşiret liderleriyle ilişkilerinin Kürt milliyetçi örgütlerin ilişkilerinden daha iyi olması ve aşiret liderlerinin büyük bir kısmının Milli Mücadeleyi desteklemesi şeklinde sıralanabilir.[389] Ayrıca devletin çeşitli tedbirler alması sonucunda isyana katılımın sınırlı kalması, bununla bağlantılı olarak Dersim'de öne çıkan aşiret reislerinin bir kısmına milletvekilliği teklif edilerek, bunların hükûmet saflarında yer almalarının sağlanması, filizlenme dönemini yaşayan ve küçük bir kitle üzerinde etkili olan Kürt ulusçuluk faaliyetlerini yürüten kişilerin Kürt Teali Cemiyeti ile iletişiminin engellenmesi, böylece diğer Kürt bölgeleriyle bağlantı kurulamaması, Merkez Ordusu'nun isyanı bastırırken asileri kuşatıcı ve çok sert bir politika izlemesi sonucunda asilerin geriletilmesi, devlet yetkilileri tarafından zaman zaman yapılan İslam unsurlarının (Türk-Kürt) kardeşliği vurgusunun toplum nazarında itibar görmesi, eylemlerin organize siyasi eylemden ziyade halkın bir kısmına zarar veren çapulculuk eylemleri şeklinde devam ettirilmesi diğer nedenler olarak sayılabilir.

Koçgiri İsyanı'nda başarısızlığın bir nedeni de isyana katılımın dar bir bölgeyle sınırlı kalmasıdır. Bunda ayaklanan kitlenin ve önderlerinin Alevi olmasının büyük etkisi vardır. Fakat bölgedeki Alevilerin bir kısmı da isyanı desteklememiştir. Alişir, Alişan ve Baytar Nuri gibi kişilerin Alevi Dersim aşiretleri ile olan yakın ilişkilerine ve propaganda faaliyetlerine rağmen Dersim'den istenilen düzeyde katılım sağlanamamıştır. İsyana Koçgiri bölgesiyle birlikte Ovacık, Mazgirt, Kemah gibi farklı bölgelerde yaşayan bazı aşiretler katılmış olmasına rağmen Koçgirililerle ittifak hâlinde olan Dırejan ve Atma Aşiretleri süreç ilerledikçe Doğu Dersim aşiretleri gibi tarafsız

[388]Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, s. 180.
[389]Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 409, 410.

kalmıştır.[390] Erzincan yakınlarında bulunan Kureyşan Aşireti ve diğer birçok aşiret Koçgirililerin karşısında konumlanarak devletin safında yer almıştır.[391]

İsyancılar Pülümür aşiretlerinden destek almak istemiş, bunun için 26 Mart 1921'de asi liderlerden Alişan Bey Pülümür aşiretlerine Kürdistan'ın bağımsızlığının Avrupalı Devletler tarafından tanındığını bildiren bir mektup göndermiştir. Fakat aşiretler bu mektuba cevap verme gereği duymadıkları gibi devlete sadakatlerini bildiren telgraflar göndermiştir. Hatta Koçgiri İsyanı'nı bastırma harekâtı sırasında Erzincan'ın kuzeyinden Dersim'e kaçmak isteyen Haydar Bey ve bazı asi reisler, köprülerin tutulmasından dolayı Dersim'e geçmek için Balaban ve Kureyşan Aşiretlerinden yardım istemiş fakat bu aşiretler yardım talebini reddetmiştir.[392] Dersim aşiretlerinin bu tavrı Koçgiri İsyanı'nın küçük bir bölgeyle sınırlı kalmasını sağladığı gibi isyanın bastırılmasını da kolaylaştırmıştır.

[390]*ATASE.* İSH. S.N. 1074, K.N. 1319, G.N. 5; *ATASE.* İSH. S.N. 9984, K.N. 1107, G.N. 61; *Dersim Raporu*, s. 107, 128, 132; Dersimi, *Hatıratım Dersim'den Halep'e Bir Muhalifin Yaşamı (1892-1973)*, s. 133.

[391]Dersimi, *Hatıratım Dersim'den Halep'e Bir Muhalifin Yaşamı (1892-1973)*, s. 133-135.

[392]Apak, *Türk İstiklâl Harbi VI ncı Cilt İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, s. 159, 168; Balcıoğlu, *İki İsyan Bir Paşa*, s. 166.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. DERSİM'DE ASAYİŞ OLAYLARI KARŞISINDA DEVLETİN ALDIĞI TEDBİRLER

4.1. Olaylardan Haberdar Olunması ve Haberlerin Doğruluğunun Araştırılması

Dersim bölgesinden sancak merkezine, vilayet merkezine veya İstanbul'a gönderilecek haberler, genellikle telgraf, posta ve hususi haberci göndermek suretiyle ulaştırılmıştır. Fakat bu haberler her zaman gerçeği yansıtmadığı için, ilgili birim tarafından haberin geldiği yerin şartlarına, uygunluğuna, aşiretlerin o dönemdeki durumuna bakılarak, gelen bilgi tenkide tabii tutulmuş ve haberin doğruluğu teyit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla genellikle hadisenin geçtiği yer ile bağlantılı idari ve askerî merkezlere telgraf gönderilmiştir. Kimi zaman da bilgi toplayabilecek şahıslar görevlendirilerek hadise ile alakalı rapor ve değerlendirmeler istenmiştir.

Aşiretler arası anlaşmazlıklardan dolayı aşiret mıntıkaları arasında gidiş-gelişler sınırlı düzeyde kalırdı. Sürekli devam eden çatışma ve isyanlardan dolayı Dersim toplumunun bir kısmı, gelen yabancılara casus şüphesiyle yaklaşırdı.[1] Ulaşımı sağlayacak olan yollar olmadığı gibi yolcular da sürekli eşkıya saldırısına maruz kalırdı. Bu durum Dersim'e ya da Dersim içinde farklı bir mıntıkaya gidecek olan kişiler açısından güvenlik problemine sebep olmuştur. Kaza veya nahiye merkezlerindeki jandarmanın sayısının yetersiz olması ve bazı aşiretlerle sürekli yaşanan çatışmalar, kimi idarecilerin korkmasına ve pasif kalmasına sebep olurdu. Bazı idareciler de aşiret ağalarının etkisi altında kaldığı için vazifesini ihmal ederdi.[2] Bütün bu olumsuzluklar Dersim'deki gelişmelerden haberdar olunmasını zorlaştırırken, gelen bilginin doğruluğunun araştırılmasını zorunlu hâle getirmiştir.

Hükûmet, Dersim sancağında yaşanan olaylardan, farklı yollarla haberdar olabiliyordu. İdareciler hadiselerin bir kısmından halkın ihbarı sonucunda haberdar olurdu. Örneğin 1892 yılında Ermenilerin topluma ve devlete zarar veren faaliyetlerini

---

[1]Antranik, *Dersim Seyahatname*, Çev.: Payline Tomasyan, Aras Yayıncılık, İkinci Baskı, İstanbul 2014, s. 117.

[2]Kâzım Karabekir, *Kürt Meselesi*, Yay. Haz.: Faruk Özerengin, Emre Yayınları, 12. Baskı, İstanbul 2004, s. 88; Ali Kaya, *Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi*, Demos Yayınları, Birinci Basım, İstanbul 2010, s. 318; Karerli Mehmet Efendi, *I. Dünya Savaşı, Koçgiri, Şeyh Said ve Dersim'e Dair Yazılmayan Tarih ve Anılarım (1915-1958)*, Yay. Haz.: Ali Rıza Erenler, Kalan Yayınları, Ağustos 2007, s. 79.

zaman zaman köy halkı ihbar etmiştir.[3] 1917 yılı Haziran ayında ise Dersim ve çevresindeki durum hakkında bilgi edinebilmek için muhbir beyanlarından istifade edilmiştir.[4]

Kürdistan Teali Cemiyeti, 1920 yılında Dersim'de daha etkili bir şekilde örgütlenmeye ve Kürtçülük ideolojisini yaymaya çalışır.[5] İdari ve askerî birimler bu cemiyetin faaliyetlerini engellemek için zaman zaman Dersim'de mektupları sansürleyerek hem gelişmeler hakkında bilgi edinmeye hem de yazışmaları engelleyerek hadiselerin yayılmasını önlemeye gayret eder. Yöneticiler ayrıca muhbirlerin ifadesine başvurarak durum hakkında bilgi edinmeye çalışır.[6]

1920 yılında İliç halkından alınan bilgiye dayandırılan telgrafta 4000 kadar Dersimli isyancının Sivas'ı işgal edeceği bildirilir. Bunun üzerine bilginin doğruluğundan emin olmak amacıyla Kemaliye, Divriği Kaymakamları ve Divriği Askerî Şube Başkanı ile ayrı ayrı telgraf yazışmaları yapılır.[7]

Eylül 1921'de Sivas'tan, 500 kişilik Dersim eşkıyasının Şeytan Köprüsü'nü tamir ettiği, oradan Divriği taraflarına geçerek köyleri yağmaladığı bildirilir. Bunun üzerine Merkez Ordusu Komutanlığı, Divriği kaymakamlığından bu bilginin doğruluğunun araştırılmasını ister. Divriği Kaymakam Vekili verdiği cevapta bu bilgiyi köy halkından sözüne itibar edilebilecek bir ağanın beyanına dayandırdığını ve bizzat giderek meseleyi araştıracağını bildirir.[8]

Yöneticilerin gelen haberlere kuşkuyla yaklaşmasının nedeni, Dersim eşkıyası ile ilgili zaman zaman yalan ya da yanlış ihbar ve şikayetlerin gelmesidir. Örneğin 28 Eylül 1921 tarihli telgrafa göre, Kemaliye kaymakamlığı tarafından Kemaliye'nin Sandık köyüne ait hayvanların Dersim eşkıyası tarafından gasbedildiği ve eşkıyanın Çaltı istikametinden geçeceği bildirilir. Fakat haberin doğru olmadığı bölgeye giden Divriği Kaymakamı tarafından tespit edilir.[9] Dersim'de bu tür durumlar yaşanabildiği için yetkililer gelen şikayetlerin bir kısmının tekrar araştırılmasını emrederek durumdan emin olmaya çalışmıştır.

---

[3] *BOA.* Fon BEO., D.N. 37, G.N. 2744 (4).
[4] *ATASE.* BDH. Kls. N. 2910, Y.D.N. 455, Fih. 8.
[5] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi 1918-1922,* Cilt II, Hürriyet Vakfı Yayınları, Genişletilmiş İkinci Baskı, İstanbul 1988, s. 190.
[6] *ATASE.* İSH. S.N. 13148, K.N. 202, G.N. 259.
[7] *ATASE.* İSH. S.N. 2378, K.N. 825, G.N. 29aa.
[8] *ATASE.* İSH. S.N. 14898, K.N. 773, G.N. 113/113ab.
[9] *ATASE.* İSH. S.N. 14898, K.N. 773, G.N. 113an.

Dersim sancağında hükûmet bazı hadiseler için hafiye kullanarak doğru bilgiye ulaşmaya çalışmıştır. 1893'te görevlendirilen şahıslar vasıtasıyla bazı Dersimlilerin bir köyde barut ürettikleri tespit edilmiş ve gerekli tedbirler alınmıştır.[10] 1895 yılında bazı Dersim aşiretlerinin Hristiyan halka saldırması üzerine hükûmet tarafından askerî tedbirler alınmıştır. Uyarı ve nasihatlerden sonra Dersimliler geri dönmüş, fakat bir grubun Harput'un kuzeyinde olduğu ve geri gitmediği haber alınmıştır. Durum hakkında bilgi toplamaları için görevlendirilen kişiler bahsedilen bölgeye gönderilmiştir.[11] Bu şekilde, korunmaya çalışılan Hristiyan halkın can ve mal güvenliğinden emin olunabilmiştir.

Haberleşme imkânının olmadığı durumlarda düşman hattına çeşitli yollarla ve farklı isimlerle adam gönderilmek suretiyle bilgi edinilmeye çalışılır. Örneğin Birinci Dünya Savaşı'nda hem Rusların hem de Erzincan'ın vaziyeti hakkında bilgi edinebilmek amacıyla görevlendirilen bir aşiret ağası, yanına aldığı birkaç kişi ve kendisine sağlanan parasal destekle Dersim'in içlerine gönderilir.[12]

Osmanlı Devleti'nde yetkililer şahsi menfaatlerinden dolayı zaman zaman olayları gerçeğe aykırı bir şekilde bildirmiştir. Dersim sancağı ile alakalı olarak gelen haberlerin bir kısmı şüpheli bilgi olarak değerlendirildiği için mahallindeki ilgili birimlere talimat verilerek olayın hakikati öğrenilmeye çalışılmıştır.

1891 yılında yöneticilerin hatasına bağlı olarak yeterli hazırlık yapılmadan Şamuşağı Aşireti üzerine tedip harekâtına girişilir. Askere yardımcı olan aşiretlerin ihaneti, isyancı aşiretlerin ittifakı sonucu devlet kuvvetleri biri Miralay, biri Tabip, 14 şehit ve birçok rehine vererek geri dönmek zorunda kalır. Sorumluluğunun ve hatasının farkında olan Dersim mutasarrıfı bu hezimetin duyulmaması için askerî kuvvetlerden 3 şehit, 6-7 yaralı olduğunu, asilerden de 6 ölü ve 15 yaralı olduğunu bildirir. Mutasarrıf hezimeti zafer elde edilmiş gibi göstermeye çalışır. Mamuratülaziz (Elazığ) valisinin yaptığı tahkikat sonucunda durumun mutasarrıfın bildirdiğinden farklı olduğu ve zayiatın da daha fazla olduğu anlaşılır.[13] Sadece bu olay bile Dersim'den gelen haberlere doğrudan inanılmayıp tahkikat yapılmasındaki haklılığı ortaya koymaktadır.

[10]*BOA.* Fon BEO., D.N. 201, G.N. 15051 (7).
[11]*BOA.* Fon Y.PRK.ASK., D.N. 108, G.N. 47 (2).
[12]*ATASE.* BDH. Kls. N. 2910, Y.D.N. 455, Fih. 4/4-2.
[13]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1244, G.N. 97466 (1).

1914 yılında ortada herhangi bir isyan emaresi yokken Dersim aşiretlerinin isyan hazırlığında olduğu hakkında bazı haberler çıkartılır. Fakat yetkililer gelen haberleri ciddiyetle değerlendirir. Yapılan tahkikattan sonra haberlerin asılsız olduğu anlaşılır.[14]

Koçgiri İsyanı'nın yaşandığı 1921 yılında Zara kaymakamlığından alınan bir şifreli telgrafta 400 kişilik bir isyancı çetesinin gerçekleştirdiği talan ve soygun faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Merkez Ordusu Komutanlığı tarafından bu sayının abartılı olduğuna, dolayısıyla itibar edilmemesi gerektiğine kanaat getirilmiştir. Ayrıca bu hadise hakkında İmraniye nahiyesinden bilgi istenir. Koçgiri hadisesinin yaşandığı dönemde alınan başka bir telgrafta Karacaviran'da 600 kadar isyancı eşkıyanın saldırılarından ve Kızılkayalı Mahmut Bey adında bir eşkıya liderinin 3 gün önceki vukuatlarından bahsedilmiştir. Fakat bu bilgiler üst birim tarafından doğru kabul edilmemiş, yapılan değerlendirmede 600 sayısının gayet abartılı ve yalan olduğu Mahmut Bey'in de Sivas'ta tutuklu olduğu notu düşülmüştür.[15]

Eylül 1921'de gelen bir haberde Sarıçubuk'un Deliktaş mevkiinde Dersim eşkıyası tarafından 250 sığır ve 10 katırın gasbedildiği bildirilir. Dersim'de bu tür hadiseler sürekli yaşanmasına rağmen tahkikat yapma ihtiyacı hissedilir. Tahkikat neticesinde haberin kısmen doğru olduğu ve eşkıyanın 10 katırı çaldığı anlaşılır.[16] Tahkikatın sonucu, diğer birçok olayda olduğu gibi gelen habere itibar edilmemesindeki haklılığı göstermiştir.

Osmanlı Devleti, Dersim'in tamamına hiçbir zaman gerçek anlamda hâkim olamadı. Buralarda bazı aşiret ağaları birer feodal bey gibi toplumu yönlendirdi. Bu kişiler çoğu zaman toplumu kendi şahsi çıkarları için kullandıkları gibi hükûmeti temsil eden idareciler üzerinde de etkili oldu.[17] Liyakat sahibi olmayan bazı memurlar ise güvenlik endişesinden dolayı zaman zaman aşiretlerin etkisinde kaldı. Dolayısıyla devlet, hâkim olamadığı bu bölgeden gelen haberlere çoğu zaman kuşkuyla yaklaştı ve bu haberlerin doğruluğunu çeşitli yollarla teyit etmeye çalıştı. Yöneticilerde hâkim olan bu ihtiyat anlayışı onlarca yılda edinilen tecrübenin ve asayişsizliğin doğurduğu bir sonuçtur. Nitekim bölgede hâkimiyetini tam olarak kuramayan devlet 1927'de bile Dersim'de istihbarat şubesi açamamış ve sistematik bir istihbarat düzeni

[14]*BOA.* Fon HR.SYS., D.N. 84, G.N. 87 (3).
[15]*ATASE.* İSH. S.N. 8630, K.N. 1259, G.N. 4/4ab.
[16]*ATASE.* İSH. S.N. 14888, K.N. 773, G.N. 103a/103aa.
[17]Nazmi Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar, Coğrafya- Tarih- Hukuk-Folklor- Teogoni*, Kalan Yayınları, Birinci Basım, Ankara 1999, s. 62-69.

kuramamıştır.[18] Bu da bölgeden gelen bilginin doğruluğunun teyit edilmesinde ciddi sorunlar ve eksiklikler yaşanmasına neden olmuştur.

4.2. Sorunların Çözümünde İletişim Yolunun Kullanılması ve İdarecilerin Sorunu Çözmede Aracı Olması

Osmanlı Devleti, Dersim'de aşiretlerle devlet arasında ya da aşiretler arasında herhangi bir hadise yaşanması durumunda, idareci, memur veya aşiret mensuplarını görevlendirerek, bu kişileri sorunun muhatabı olan aşiret liderleri ile görüştürmek suretiyle sorunu çözmeye çalışmıştır. Merkezi otoritenin bölgeye hâkimiyet kurmakta yetersiz kalmasından kaynaklanan bu usul, potansiyel faydalarından dolayı bir çözüm stratejisi olarak uygulanmıştır. Önleyici tedbir olarak başvurulan uygulamada öncelikli hedef hadisenin fiili çatışma ve silahlı boyut kazanmasını önlemektir. İkinci hedef ise hadisenin askerî kuvvetle müdahale aşamasına geldiği durumlarda, askerî kuvvetle harekete geçmeden önce veya harekât esnasında hadiseyi kısa zamanda, asker, ahali zayiatı ve mali açıdan en az kayıpla sonlandırmaktır.

1908 yılında birçok aşiret isyan eder. Yöneticiler tarafından yayımlanan beyannamenin etkisiyle ve askerîn gücünden çekinen Aşağı Abbas, Bahtiyarlı, Karaballı ve Ferhaduşağı Aşiretlerinin reisleri teslim olmak ister. Reisler, yetkililerin belirlenen köye gelmesini talep eder. Bunun üzerine Dersim jandarma tabur ağası, belediye reisi ve bir katip gönderilerek, devletin emirleri kendilerine iletilir ve bu emirlerin diğer ağalara da ulaştırılması istenir.[19] Bu yolla aşiretlerin bir kısmının teslim olması sağlanırsa da bazı aşiretler isyan faaliyetlerine devam eder.

Meşrutiyetin ilanından sonraki ilk yıllar hükûmet Dersim'de daha yumuşak ve barışçıl bir politika takip etmeye başlar.[20] Bu durum aşiretlerin bakış açısını kısmen değiştirir ve yumuşatır.[21] Bu bağlamda, Mamuratülaziz valisi tarafından Dersim aşiret reislerinin bir kısmı Mamuratülaziz'de misafir edilerek, onurlarına yemek tertip edilir. Aşiret reislerine hediyeler verilerek, reisler daha sonra köylerine gönderilir. Böylece

---

[18] *BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 110, G.N. 740, S.N. 12.

[19] *BOA*. Fon Y.PRK.ASK., D.N. 259, G.N. 12 (2.1/3.1); *BOA*. Fon Y.A.HUS., D.N. 523, G.N. 128 (2.1); Bürhan Özkök, *Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları*, Askeri Matbaa, İstanbul 1937, s. 15.

[20] "Field Notes (Western Turkey Field)", *The Mıssıonary Herald,* Vol.: 105, 1909, Boston, 1909, s. 211; Hans-Lukas Kıeser, *Iskalanmış Barış Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938,* Çev.: Atilla Dirim, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2005, s. 556; *Dersim Raporu*, T.C. Dahiliye Vekaleti Jandarma Umum Kumandanlığı III. Ş (Şube) I. Ks. (Kısım), Sayı 55058, Yay. Haz.: İzzeddin Çalışlar, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2011, s. 181.

[21] Kıeser, *Iskalanmış Barış Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938,* s. 557.

huzur ve düzen korunmak istenir.[22] Fakat iki tarafın birbirine güvenmediği bu ortamda, hükûmetin politikası da aşiretlerin olumlu tavrı da uzun süre devam ettirilemez.

4. Ordu Komutanı Müşir İbrahim Paşa, 1909 harekâtından önce aşiretlere, devlete itaatlerini bildirmeleri yönünde haber gönderir. Ordu karargahında verilen ziyafete katılan yaklaşık 35 aşiret reisine yapılan nasihatlerden sonra, reisler hükûmete itaatlerini bildirir ve verilen emirleri yerine getirir. Fakat aşiretlerin bir kısmı itaat etmeyip isyana devam eder.[23]

Pülümür halkının bir kısmı devletten bihaber ve vergilerini ödemeden yaşıyordu. Cehalet ve sefalet içerisinde olan halk şehir merkezlerine uğramıyordu. Ayrıca herhangi bir isyan durumunda yapılan askerî harekâttan da sonuç alınamıyordu. 1913 yılında Pülümür halkının bir kısmı vergi ödememek, gasp ve cinayet gibi birçok suç işleyerek tekrar sorun hâline geldi. Bunun üzerine mevcut sorunları çözmek amacıyla Erzincan mutasarrıfı bizzat Pülümür'e gitti ve aşiret reisleriyle görüşerek nasihatlerde bulundu. İsyan etmeyeceklerine ve vergilerini ödeyeceklerine dair kendilerinden söz aldı.[24]

1919 yılında Ali Galip Bey'in desteğiyle Dersim Mutasarrıflığına atanan fakat Ankara'da faaliyet yürüten Milli Mücadelecilerin baskısıyla ataması iptal edilen Osman Nuri Bey, izinsiz bir şekilde Dersim'e geçerek aşiret reislerini hükûmet aleyhine kışkırttı. Kışkırtmalar neticesinde aşiretlerin isyan etmesi durumunda askerî birlik gönderilemeyeceği için, önleyici tedbir olarak Dersim'e Heyet-i Nasihe gönderilmek suretiyle hadisenin sulh yoluyla ve idari usullerle halledilmesi düşünüldü.[25]

1919 yılında Dersim eşkıyası saldırılarını arttırınca, halk eşkıyadan şikâyetçi oldu. Bunun üzerine Elaziz (Elazığ) Valisi Ali Galip Bey ağustos ayında Dersim'deki Kürt aşiretlerini ziyaret ederek, tertiplenen ziyafet sofralarında yaptığı nasihatler yoluyla sükuneti sağlamaya çalıştı.[26]

1920 yılında Koçuşağı, Şamuşağı ve hasımları olan Karaballı başta olmak üzere Dersim'deki birçok aşiret, aralarında var olan düşmanlığı izale ederek ittifak kurmak amacıyla görüşmeye başlar. Kürt Teali Cemiyeti'nin de etkili olduğu bu ittifakın gerçekleştirilmesi hâlinde çevredeki Türk köylerine saldırıya geçileceği öngörülür.

---

[22]Herman N. Barnum, "Of Harpoot", *The Mıssıonary Herald*, 1910, Vol.: 106, 1910, Boston, 1910, s. 311.
[23]Özkök, *Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları*, s. 32; Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar,* s. 76, 77; Dersim Raporu, s. 189; Ali Kemali, *Erzincan,* Kaynak Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2013, s. 165, 166.
[24]*BOA.* Fon DH.EUM.EMN., D.N. 111, G.N. 22 (19/28).
[25]*ATASE.* İSH. S.N. 12309, K.N. 201, G.N. 169/169aa.
[26]Kamil Erdeha, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975. s. 123-124.

Bahsi geçen aşiretlere karşı mücadele edecek askerî kuvvetlerin yetersiz olmasından dolayı 13. Kolordu bir taraftan halkın gizlice silahlandırılmasını, diğer taraftan idari ve siyasi tedbirler alınmak suretiyle reislere uygun kişiler vasıtasıyla nasihatte bulunulmasını ister. Böylece herhangi bir hadise çıkması önlenmeye çalışılır. Bunun üzerine Mamuratülaziz Valiliği aşiretler arası ittifakı önlemek ve aşiret reislerine gerekli telkinlerde bulunmak amacıyla vilayet polis müdürü Ahmet Bey'i Çemişgezek'e, Encümen-i Vilayet azasından Mustafa Efendi'yi Pertek'e, Dersim Jandarma Komutan Vekili Yüzbaşı Cemal Efendi'yi de Karaballı Aşireti reisine gönderir. Neticede aşiretlerin ittifak kuramadığı anlaşılır.[27]

Kurtuluş Savaşı devam ederken Koçgiri İsyanı başlar. Hadiseyi sulh yoluyla çözmek isteyen ve sınırlı olan askerî kuvvetleri bölmek istemeyen yetkililer, isyancılara elçiler ve nasihat heyetleri göndererek olayı çözmek ister. Bu amaçla Elaziz vilayetinden Garbi Dersim aşiretlerine bir nasihat heyeti gönderilir. Fakat bunu devletin zafiyet belirtisi olarak değerlendiren aşiret reisleri, heyeti soğuk karşılar ve bağımsız Kürdistan kurma yolunda tehditlere devam eder.[28] Aynı şekilde Sivas valisi, isyancıları Dersimli seyit ve reisler aracılığıyla uyarma ihtiyacı hisseder. Fakat liderlerden, hükûmetin Ermeniler gibi Kürtleri de yok etmek istediği, dolayısıyla yaptıklarının meşru bir müdafaa olduğu cevabını alır. Buna rağmen vali Kürtler arasında saygın bir kişilik olan Temyiz Mahkemesi üyesi Şefik Bey'i isyancıların elebaşları ile görüşmesi için görevlendirir.[29] Şefik Bey ve Dersimli Hakkı Bey heyeti isyancılarla nahiye müdürü Haydar Bey'in konağında görüşme gerçekleştirir.[30] Heyetin girişiminden sonuç alınamadığı gibi isyancılar daha katı bir tutum sergiler.[31] 13 Mart 1921'de Alişir yönetimindeki Koçgiri aşiret kuvvetleri, Kuruçay'ı yağmalar ve muhtemelen kendileriyle görüşmek amacıyla bölgeye gitmiş olan kaymakam, belediye reisi ve kasabanın ileri gelenlerini beraberinde götürür.[32] Tarafların çözüme yönelik samimiyet düzeyi tenkide açık olan bu görüşmeler sonuçsuz kaldığı gibi hükûmetin girişimi,

---

[27]*ATASE.* İSH. S.N. 13148, K.N. 202, G.N. 259/259aa/259ab; *BOA.* Fon BEO., D.N. 4610, G.N. 345718 (6.1/11.1).

[28]M. Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Ani Matbaası, Halep, 1952, s. 129; Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar,* s. 226; Suat Akgül, "Cumhuriyet Dönemine Kadar Dersim Sorunu", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM)*, S. 4, Ankara, Ocak 1993, ss. 1-22, s. 16.

[29]Dilek Kızıldağ Soileau, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, (Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2014, s. 150, 153.

[30]Mustafa Balcıoğlu, *İki İsyan Bir Paşa*, Nobel Yayınları, Ankara, 2000, s. 143.

[31]Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt IV, MEB Yayınları, İstanbul 1991, s. 94.

[32]Fatma Eda Çelik, "1921: Savaş Yönetimi ve Yönetimin Merkezileşmesi", *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1919-1928*, C. I, (Editör: Nuray Ertürk Keskin), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2012, ss. 453-922, s. 678.

devletin içinde bulunduğu çaresizliğin farkında olan isyancılar tarafından suistimal edilir.

Koçgiri İsyanı'nın tesirinin devam ettiği süreçte askerî kuvvetlerin yetersiz olmasının etkisiyle Erzincan mutasarrıfı birtakım tedbirler almıştır. Mutasarrıfın talebi neticesinde saygın kişilerin ve bazı ağaların aracılığıyla, 1921 yılı Haziran ayı sonlarında Erzincan ve Dersim civarından 22 aşiretin reisi ile Erzincan'ın Kesmekor adlı köyünde bir toplantı yapılır. Reisler, hiçbir zaman şeair-i İslamiyeden ve devlete sadakatten ayrılmayacaklarına, Koçgiri nifak ve fesadını elbirliğiyle ortadan kaldırmak için çalışacaklarına söz verir.[33]

Yetkililer, pratik hayatta karşılığı olan bu uygulamaya, sadece devletle aşiretler arasındaki meselelerde değil, aşiretler arasındaki meselelerde de başvurma gereği duydu. Aşiretler arası sorunlarda idarecilerin teşvikiyle ya da bizzat katılımıyla görüşmeler yapıldığı gibi, zaman zaman aşiret liderlerine arabulucu gönderilmesi de usuldendi.

Karaballı ve Koçuşağı Aşiretleri arasında arazi anlaşmazlığı ve kan davasından kaynaklanan ihtilaf 1858'de Kaymakam İbrahim Bey'in arabulucu olmasıyla çözülmüştür. Şeyhhasanlu ve Pilvenk Aşiretleri arasında yaşanan arazi anlaşmazlığı 1863 yılında Dersim Kaymakamı Arslan Bey ve askerî yetkililerin çabaları neticesinde çözüme kavuşturulmuş ve iki aşiret arasında geçici de olsa barış sağlanmıştır.[34]

1915 yılında yaşanan bir kız kaçırma hadisesi ile geçmiş dönemden kaynaklanan husumet, Ferhaduşağı Aşireti ile onun karşısında ittifak hâlinde olan Karaballı ve Koçuşağı Aşiretlerini karşı karşıya getirir. Ferhaduşağı Aşireti reisi Diyab Ağa mevcut sorunu kullanarak nüfuzunu arttırmak ve yıllardır devam eden husumeti kendi lehine çözmek isteyince aşiretler çatışmanın eşiğine gelir. Bunun üzerine olaya müdahil olan Dersim mutasarrıfı Nazmi Bey, jandarma tabur komutanıyla Seyit Rıza'yı Ferhaduşağı Aşireti'ne göndererek, saldırıların durdurulmasını ve "cemaat kurularak" meselenin halledilmesini talep eder. Böylece aşiretler arasında toplantı yapılarak mesele çözüme kavuşturulur. Mutasarrıf bu hadisede olayın müsebbibi olarak gördüğü Ferhaduşağı Aşireti'ne devletin nüfuzunu hissettirdiği[35] gibi olayın aşiretler arası çatışmaya dönüşmesine de engel olmuştur.

---

[33]*ATASE.* İSH. S.N. 5621, K.N. 1164, G.N. 72aa/72ab.
[34]Abdulkadir Gül, "Osmanlı Dönemi Dersim Bölgesinde Yaşanan Güvenlik Sorunları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS),* Yıl: 3, S. 18, Aralık 2015 (c), ss. 1-33, s. 18.
[35]*ATASE.* İSH. S.N. 14853, K.N. 773, G.N. 74/74b.

1919 yılında bazı aşiretler arasında ihtilaf yaşanır. Bunun üzerine birkaç aşiret reisi, temmuz ayında Kemah'a gelmiş olan Erzincan eski milletvekili Halit Bey'den, ailesinin nüfuzunu kullanarak Dersim ağaları arasındaki husumeti gidermesini rica eder. Halit Bey de harekete geçmek için uygun zamanı bekleyerek meseleyi çözmek ister.[36]

İdarecilerin iletişim kanallarını kullanarak izlediği bu stratejinin faydaları olduğu gibi birçok zararı da olmuştur. Bu uygulama, kimi zaman olayların büyümesini, isyan çıkmasını önleyerek asayiş ve sükunetin sağlanmasını ya da devam ettirilmesini kolaylaştırmıştır. Kimi zaman da asilerin, isyanın belli bir aşamasında teslim olmasını ve olayın daha kısa sürede neticeye vardırılmasını sağlamıştır. Ayrıca bazı hadiseler askerî harekâta gerek duyulmadan çözülmüştür. Fakat bu uygulamaya güvenen bazı aşiret liderleri ise politik davranarak isyanın belli bir aşamasında hedefine ulaştıktan sonra teslim olmuştur. Neticede devletin muktedir olamadığını gösteren ve kimi zaman idarecilerin sorumluluk almayarak, sorunları geçiştirmesine zemin hazırlayan bu uygulama aşiret reisinin otoritesini daha da güçlendirmiş ve keyfi davranışlara neden olmuştur.

4.3. Aşiretler Arası Anlaşmazlıklardan İstifade Edilmesi

Osmanlı Devleti Dersim'de aşiretler arası düşmanlıklardan istifade etme stratejisi uygulamıştır. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında Ahmet Muhtar Paşa ile ön plana çıkan[37] bu uygulama, sonraki süreçte daha sistematik bir devlet politikası hâline gelmiştir. Çünkü merkezi otoritenin hiçbir zaman gerçek manada hâkim olamadığı Dersim'de, asayişi sağlamak ve aşiretleri kontrol etmek için kalıcı olan onlarca tabur askere ihtiyaç vardı fakat bu mümkün değildi. Dolayısıyla aşiretler karşısında çaresiz kalan ve sorunları köklü bir şekilde çözemeyen görevliler, zorunlu olarak aşiretler arası düşmanlıklardan yararlanma ve denge gözetimi politikası uygulama yoluna gitmiştir.

Aşiretlerin dostluk ve düşmanlıkları, zamana ve menfaat durumuna göre değişme özelliğine sahip dinamik bir süreçti. Bununla birlikte Uluğ'un Cumhuriyet'in ilk yıllarında kayıt altına aldığı aşiretlerin birbirleriyle olan düşmanlıkları Dersim'de sürekli yaşanan önemli bir gerçeği yansıtmaktadır.[38] Aşiretini önceleyen asabiyet duygusu, bununla bağlantılı olarak kökü maziye dayanan kan davaları, geçim zorluğu ve çıkarcılığa dayalı ilişkiler, dolayısıyla ötekini rahatlıkla feda etme anlayışı, aşiretlerin

[36]*ATASE*. ATA.ZB. S.N. 579, K.N. 3, G.N. 87.
[37]*Dersim Raporu*, s. 101.
[38]Naşit Hakkı Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, Kaynak Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2011, s. 28.

birbirlerine karşı kışkırtılmasına ve kullanılmasına zemin hazırlamıştır. Bu da zaten duruma hâkim olamayan devleti, isyan hâlindeki aşirete karşı, onunla husumeti olan diğer aşiretten yardım almaya zorlayan önemli bir sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti asayiş ve düzeni bozan aşiretlere karşı, onların düşmanı pozisyonunda olan aşiretlerden istifade etme yoluna gider. 1863 yılı ve sonrasında bu uygulamaya ait birçok örnek yaşanır.[39] 1891 yılında Karaballı ve Koçuşağı Aşiretleri arasında düşmanlık yaşanırken, Koçuşağı'nın müttefiki olan Şamuşağı Aşireti de uzun süreden beri Kavuşağı'na düşman durumdadır. Bu sırada çevre köylere yaptıkları saldırılardan dolayı Koçuşağı ve Şamuşağı üzerine askerî harekât düzenlenir. Harekât sırasında Koçuşağı'nın düşmanı olan Karaballı ve Şamuşağı'nın düşmanı olan Kaviuşağı Aşiretlerinden destek alınır. Fakat umulanın aksine hükûmet kuvvetleri büyük bir hezimete uğrar.[40] 1892 yılında Karaballı, Ferhaduşağı, Abbasuşağı ve Torunlu Aşiretleri köylerine gasp amaçlı saldırılarda bulunan Koçuşağı ve Şamuşağı Aşiretlerine karşı ittifak kurar. Bu aşiretler, saldırgan eylemlerinden caydırmak ve devlete teslim olmalarını sağlamak amacıyla Koçuşağı ve Şamuşağını tehdit eder. Aşiretler bu faaliyetlerini devlet yetkililerinin bilgisi dâhilinde gerçekleştirir.[41]

1914 yılında Kırgan Aşireti isyan ederek, nahiye müdürünü nahiyeden çıkmak zorunda bırakır. Yetkililer, Kırganlılara karşı gerçekleştirdikleri başarılı harekâtta Arslanuşağı, Bezgaruşağı, Yukarı Abbas, Bahtiyaruşağı ve Kavuşağı Aşiretlerinden yardım alır.[42]

Genellikle Koçuşağı ve Şamuşağı Aşiretleri, Karaballı Aşireti ve müttefikleriyle husumet hâlinde oldukları için bu durum yöneticiler tarafından aşiretler arasında denge unsuru olarak kullanılmıştır. Fakat 1920 yılı Ocak ayı başında aşiretler arasında geniş katılımlı bir ittifak kurabilmek amacıyla Karaballı Aşireti öncülüğünde Koçuşağı, Şamuşağı ve diğer bazı aşiretler toplantı düzenlemiştir. Siyasi yönünün yanı sıra büyük saldırılara sebep olacağı değerlendirilen aşiret ittifağının gerçekleşmesi hâlinde, devlet kuvvetlerinin aşiretler karşısında yetersiz kalacağı açıktır. Bundan dolayı aşiretlerin dikkatini çekmeden bazı askerî tedbirler alınması istenmiş olmasına rağmen, bu hassas dönemde Doğu ve Batı Dersim aşiretleri arasındaki husumetten istifade edilerek, idari

[39]*BOA*. Fon İ.DH., D.N. 506, G.N. 34416 (2.1).
[40]*BOA*. Fon İ.DH., D.N. 1244, G.N. 97466 (1.1).
[41]*BOA*. Fon BEO., D.N. 30, G.N. 2182 (2.1).
[42]*Dersim Raporu*, s. 191.

ve siyasi tedbirler almak suretiyle sorunun çözülmesi emredilmiştir.[43] Neticede *"aşâir arasında men'ülkadîm mevcûd ihtilâfın idamesinden istifâde idilmesi bizzarure ihtiyar olunarak tedâbir-i lâzımeye tevessül"*[44] edilmiştir. Böylece Karaballı ve Batı Dersim aşiretleri arasında devam eden husumet, asayişi olumlu etkilemiş ve alınan tedbirler sonucunda köyler aşiret saldırılarından korunmuştur.[45]

Aşiretlerin ittifak girişimi meselesinin halledilmesinden hemen sonra yine 1920 yılında, Dersim milletvekili Hasan Hayri Bey'in telkinlerinin etkisiyle, Karaballı Aşireti ve Hozat'a yakın bazı aşiretlerin reisleri ittifak arayışına girmiştir. Hatta bu aşiretler idari uygulamalara müdahale etmeye çalışmıştır. Bunlara karşı mutasarrıflık tarafından, Mazgirt'te yaşayan 5 büyük aşiretten destek ve devlete sadakat telgrafı alınmış[46] böylece merkezi yönetim güçlendirilmeye ve güç dengelenmeye çalışılmıştır.

Koçgiri İsyanı bastırılmış olmasına rağmen Temmuz 1921'de etkileri kısmen devam eder. Aşiretlerin, kaçak durumda olan Alişir ve Koçgiri ayrılıkçıları ile ittifak kurmasını önlemek amacıyla Erzincan mutasarrıfının girişimleri sonucunda 22 aşiret reisi ile bir toplantı yapılır. Böylece bu aşiretlerin Koçgiri isyancılarına karşı olan duruşları ve devlete tabiiyetleri teyit edilmiş olur.[47]

Aşiretler arası husumetten faydalanma politikası Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam etmiştir. Örneğin Seyit Rıza'ya karşı dengeleyici unsur olarak, onun düşmanı olan ve Sin nahiyesinde yaşayan Kırganlılar desteklenmiştir. Aynı şekilde Koçuşağı ve Bahtiyaruşağına olan düşmanlıklarından dolayı, bunlara karşı Laçinuşaklılardan faydalanma yoluna gidilmiştir.[48]

Devletin sorun çıkaran aşirete karşı onun hasmı olan aşiretle işbirliği yapması, bir anlamda ittifak kurması, devlet açısından ya da dönemin yöneticileri açısından kısmi ve geçici bazı faydalar sağlamıştır. Bu politika, bazı aşiretlerin kontrol altına alınmasını kolaylaştırmıştır. Aşiretlerin saldırılarında gerçekleşmesi muhtemel ittifakı önlemiş ve saldırgan aşiretlerin önünde büyük bir engel teşkil etmiştir. Aşiretler arasındaki düşmanlıklar ve mücadele devam etiği için bu durum aşiretlerin nispeten zayıf kalmasını sağlamıştır.

---

[43]*ATASE.* İSH. S.N. 13148, K.N. 202, G.N. 259/259aa/259ab/259ac.
[44]*BOA.* Fon BEO., D.N. 4610, G.N. 345718 (4.1).
[45]*ATASE.* İSH. S.N. 13507, K.N. 203, G.N. 160.
[46]*BOA.* Fon BEO., D.N. 4610, G.N. 345718 (4.1).
[47]*ATASE.* İSH. S.N. 5621, K.N. 1164, G.N. 72aa.
[48]Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, s. 57, 58.

Aşiretler arasındaki husumetten istifade etme uygulaması uzun vadede birçok olumsuzluğa sebep olmuştur. Öncelikle bazı aşiretler arasındaki sorun ve çatışmaların derinleşmesinde etkili olmuştur. Devletin taraf olması ve zaman zaman kışkırtıcı yönde tutum sergilemesi bazı aşiretler nazarında devlete karşı güvensizliğe zemin hazırlamıştır. Ayrıca devletin merkezi otoriteyi güçlendirmek amacıyla kendisine yakın aşiretlerden atama yapması aşiret yöneticileri arasındaki rekabeti arttırmıştır. Devlete yakın olmak, imtiyaz elde etmek çekişme sebebi olduğu gibi, devlete yakın olana uzak durma gayreti de diğer bir anlaşmazlık sebebi olmuştur. Hatta kimi zaman devletin nüfuzunu arttırdığı imtiyazlı aşiretlerin kaynaklık ettiği sorunlar da yaşanmıştır.

4.4. Asayişi Sağlamaya Yönelik Askeri Tedbirler

4.4.1. Asayişin Askerî Harekâtla Sağlanabileceği Düşüncesi, Kışla ve Karakol Yapımı

4.4.1.1. Askerî Harekât Düzenlenmesi

Dersim aşiretleri sürekli çevre kaza ve köylere saldırarak cinayet ve gasp suçları işler. Dönemin şartlarından dolayı devlet yetkilileri, genellikle saldırı gerçekleştikten sonra olaydan haberdar olduğu için önleyici tedbir alamaz. Hem hadisenin yaşanıp bitmiş olması, hem de kısa vadede kalıcı bir çözüm üretilememesinin sebep olduğu çaresizlik durumu, yetkililerin askerî müdahaleyi çözüm olarak görmesine neden olur.

Dersim'de askerî harekât düzenleme anlayışının bir sebebi de Dersim ıslahatını gerçekleştirmektir. Osmanlı Devlet görevlileri, Dersim'de yapılabilecek ıslahatlara zemin hazırlanabilmesi için öncelikle kapsamlı bir askerî harekât yapılması gerektiğini savunmuştur. 19. yüzyılın sonlarında olduğu gibi, 20. yüzyıl başlarında da harekâtın gerekliliği üzerinde durulmuştur. Çünkü Dersim aşiretleri her bahar mevsiminden itibaren çevre köylere saldırmakta bu da halkın şikayetçi olmasına sebep olmaktadır. Bu bağlamda Mamuratülaziz valisi,[49] Dersim'de mutasarrıflık yapmış olan Celal Bey,[50]

[49]Mamuratülaziz Valisi Hasan Ali Bey'in 1890 yılında Mamuratülaziz vilayeti ve Dersim'in ıslahı hakkında hazırladığı layihaya göre, Mamuratülaziz vilayeti dahilinde ve Anadolu'da en ziyade Muhtac-ı ıslah olan mahal Dersim bölgesidir. Dersim bölgesi tam anlamıyla kontrol altına alınamadığı için hükûmet harici bir gaile ile meşgul olduğu sırada Dersim aşiretleri emniyeti ihlal ederek birkaç vilayetin halkını perişan etmektedir. Her zaman asker bulundurulmakla beraber yine de hırsızlık ve cinayet hadiseleri yaşanmaktadır. Yapılan harekâtlardaki bazı eksiklerden dolayı sorunlar tam olarak ortadan kaldırılamamakta ve istenilen netice alınamamaktadır. Bir küçük vesile ile Dersim'de pek büyük ve ehemmiyetli hadiselerin meydana gelmesi güçlü bir ihtimaldir. Cism-i devletin bir uzv-u mühimmi olan Anadolu'nun kalbgahında demek olan bu sivilcenin külliyen sızıltısını mahvetmek gerekir. Dersim Ekrad'ı oradaki zayıf idareye mukabele edebilmektedir yoksa satveti askeriyeye (büyük bir orduya) karşı koyamaz (*BOA*. Fon Y.PRK.AZJ., D.N. 17, G.N. 80 (1.3/1.4).

Kâzım Karabekir[51] ve Cumhuriyet Dönemi de dahil bölgede görev ya da tahkikat yapmış olan onlarca görevli[52] Dersimlilerin kuvvet karşısında itaat ettiklerini vurgulayarak, Dersim ıslahatının gerçekleştirilebilmesi için askerî harekâtın gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bu kişiler, kısa vadede eşkıyanın cezalandırılması için, uzun vadede ise toplumsal, ekonomik, idari ve eğitsel alanda daha esaslı ve kapsamlı ıslahat yapılabilmesi için askerî harekâtın zorunlu olduğunu düşünmüştür.

Askerî seferlerden ve ıslahat girişimlerinden istenilen neticenin alınamamasının kazandırdığı tecrübe ile bazı yetkililer, askerî harekâtlar sırasında Dersim hakkında yeterli bilgiye sahip, ehil mülki ve askerî amirlerden oluşan komisyonların görevlendirilmesini önerir. Bazı yetkililer ise yeterli sayıda askerle harekât yapılarak, Dersim'in çevresinin kuşatılması, böylece eşkıyanın Kutu Deresi ve Ali Boğazı gibi "kurtuluş bölgelerine" sığınmasına imkân verilmemesi,[53] aşiret mensuplarının elinde bulunan silahların toplanması,[54] büyük kuvvetlerle şiddetli ve kesin bir harekât yapılarak aşiret mensuplarının motivasyonlarını olumsuz etkileyen projektör kullanılması ve uçaklarla bomba atılması önerilerinde bulunur.[55] Dikkat çekilen bir husus da eşkıyanın gizlenememesi için askerî harekâtın ağaçların yapraksız olduğu ilkbahar veya sonbahar mevsimlerinde yapılması önerisidir.[56] Bu önerilerin az bir kısmı uygulanmışsa da geneli ya uygun bulunmamış ya da yerine getirilememiştir.

Önerilerin yanı sıra yaz mevsiminin kurumlar arası yazışma ve hazırlıklarla geçmesinden dolayı askerî harekâtların bir kısmı sonbaharda yapılmıştır. Sürenin sınırlı olduğu bu harekâtlar devam ederken, kasım ayı başlarında kar yağmaya başlayınca asker geri çekilmek zorunda kalmıştır. Hal böyle olunca isyan hâlindeki aşiret mensupları köylerine dönerek, kış mevsiminden sonra benzer eylemlerine devam etmiştir.

---

[50]Tuğba Doğan Korhan, *Mustafa Kemal Atatürk Dönemi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikası (1930-1938),* (Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Kayseri 2011, s. 280.

[51]1921 yılında Dersim'i memleketin ortasında kangrene dönüşmüş bir çıban olarak tarif eden Kâzım Karabekir, aşiretlerin daha fazla tahribat yapmaması için kesin bir çözüm bulunması gerektiğinden bahseder. Ayrıca isyan eden Kızılbaşların (Alevi) nakledilmesi için, sancağın etrafı kuşatıldıktan sonra büyük kuvvetlerle şiddetli ve kesin bir harekât yapılarak isyancıların sürgün edilmesi gerektiğini, sancak güçlü bir askerî idare tarafından kontrol altına alındıktan sonra her köye okul açmak suretiyle eğitim alanına ağırlık verilmesi gerektiğini savunur (*ATASE.* İSH. S.N. 12112, K.N. 620, G.N. 77/77a).

[52]*Dersim Raporu*, s. 153 vd.

[53]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (4.2).

[54]*BOA.* Fon MV., D.N. 130, G.N. 76 (1.2).

[55]*ATASE.* İSH. S.N. 12112, K.N. 620, G.N. 77/77a.

[56]*BOA.* Fon Y.A.HUS., D.N. 235, G.N. 76 (8.2); *BOA.* Fon Y.PRK.AZJ., D.N. 17, G.N. 80 (1.3/1.4).

Dahiliye Nezaretinin 1908 yılında, öncekilere benzer şekilde yaptığı değerlendirme, Dersim'de uygulanan devlet politikasının genel seyrini özetlemektedir. Buna göre, her sene kaza ve köylere eşkıya saldırısı gerçekleşir, saldırıya maruz kalan halk şikayetçi olurdu. Bunun neticesinde büyük masraflar yapılarak bir miktar kuvvetle askerî harekât düzenlenirdi. Fakat hadiseler karşısında köklü ve gerekli tedbirler alınmadığı gibi, hadiselerin nedenleri ortadan kaldırılamazdı.[57]

Anlaşıldığı üzere Dersim'de bir aşiretin veya birkaç aşiretten oluşan ittifağın sürekli çevre köylere baskın yapması, isyan etmesi ya da saldırıya uğrayan halkın sürekli şikayetçi olması devletin Dersim'de askerî harekât düzenlemesine sebep olmuştur. Küçük aşiret kollarının gerçekleştirdiği ve isyana dönüşmeyen eşkıyalık hadiselerine, yakın noktalarda bulunan jandarma birlikleri ve diğer kolluk kuvvetleri ile müdahale edilmiştir. Bir aşiretin uzun süren isyanında veya aşiret ittifağının gerçekleştirdiği şekavet ve isyan hadiselerinde sancağın farklı noktalarından ve çevre vilayetlerden nakledilen askerî birliklerle harekât düzenlenmiştir.

1916 yılında aşiretlerin büyük bir kısmı isyan eder. Sancakta isyanı bastıracak yeterli kuvvet bulunmadığı için Doğu Cephesine gönderilmekte olan Galatalı Şevket Paşa komutasındaki 13. Tümen Dersim'e yönlendirilerek isyan bastırılır.[58] Mondros Antlaşması'ndan sonra Kasım 1918'de ordu ve jandarmanın ilga edilmesinin etkisiyle Dersim eşkıyası Çemişgezek ve Eğin taraflarına mutat saldırılarını gerçekleştirir. Sınırlı sayıda jandarma ile tedbir alınmaya çalışılırken diğer taraftan bakanlıktan jandarma birliklerinin yeniden düzenlenmesi ve sayılarının arttırılması talep edilir.[59] Dersim'deki şekavetin kökünden halledilmesi için 1919'da Sivas'ta bulunan 3. Kolordu'nun Elaziz'e sevkedilmesi istenir.[60] Ayrıca Koçgiri İsyanı boyunca birçok noktaya yardımcı kuvvet gönderilir. 1921 sonbaharında Eğin, Pülümür ve daha birçok kazaya yardımcı kuvvet gönderilmesi talep edilir.[61] Bu bağlamda arşivlerde aşiret eşkıyasının saldırılarına karşı Dersim dışından gönderilen veya gönderilmesi emredilen askerî birliklerle ilgili onlarca telgraf mevcuttur.

Aşiret saldırılarına askerî yollarla çözüm aranan Dersim'de daimi olarak yaşanan sorunlardan biri askerî kuvvetlerin yetersizliğidir. Bundan dolayı ihtiyaç durumunda sancak dışından asker gönderilirdi. Fakat zaman zaman işgal, iç ve dış tehdit gibi

[57]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1469, G.N. 42 (1.1).
[58]Özkök, *Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları*, s. 35-69.
[59]*ATASE.* İSH. S.N. 1422, K.N. 23, G.N. 52aa.
[60]*ATASE.* İSH. S.N. 2649, K.N. 34, G.N. 26.
[61]*ATASE.* İSH. S.N. 14898, K.N. 773, G.N. 113ak/113al.

nedenlerden dolayı asker sevk edilemediği de olurdu. Bu da tasarlanan harekâtların ertelenmesine veya farklı çözümler aranmasına sebep olurdu. 1908 yılında Dersim eşkıyasının Ovacık müfrezesine saldırması üzerine Erzurum ve Diyarbekir'den asker sevk edilmek istenir. Fakat askerin Erzurum'dan çıkmasının doğuracağı güvenlik zafiyetinin Ermenilerin isyan etmesine sebep olabileceği ihtimalinden dolayı Erzurum'dan yapılması düşünülen askerî sevkiyat ertelenir.[62]

Ülkenin muhtelif kısımlarının işgal altında olduğu 1920 yılında ordu birliklerinin küçük parçalara ayrılmamasına dikkat edilmiştir. Diğer taraftan kolluk kuvvetlerinin yetersizliğinden dolayı çevreye saldıran Dersim eşkıyasıyla mücadele etmek için Elaziz'de ücretli birliklerin oluşturulması yoluna gidilmiş fakat netice alınamamıştır.[63] Eşkıya saldırısına karşı asker sevk etme talepleri, 1921 yılında da askerî kuvvetleri parçalamanın muhtemel risklerinden dolayı kabul edilmemiştir.[64] 1923 yılı başlarında asayiş ve düzeni bozan bazı hadiselerin yaşanmasından dolayı Dersim'e bir tabur asker sevk edilmesi kararlaştırılmış fakat mevcut siyasi şartlardan dolayı ordunun küçük birliklere ayrılmak istenmemesi ve gönderilecek kuvvetlerin yetersizliğinden dolayı yeni olumsuzluklara sebep olacağı düşünülerek sevkiyat ertelenmiştir.[65] Dersim'de eşkıyanın saldırdığı herhangi bir bölgeye yeterli miktarda asker gönderilememesi o bölgede eşkıyanın saldırılarını aylarca devam ettirmesine zemin hazırlamıştır.

Sonuç olarak aşiret eşkıyası tarafından çıkartılan hadiseler karşısında, askerî harekâtların gerekli olduğuna ve sorunu gidereceğine inanıldı. Devletin bu tavrı keyfilikten ziyade çaresizlikten kaynaklandı. Her ne kadar İçişleri Bakanı Şükrü Kaya gibi bazı yetkililer, askerî harekâtları gerektiren nedenlerin yeterince tahlil edilmediği, köklü çözüm üretilmeyerek sorunların geçici olarak hafifletildiği[66] iddiasında bulunsa da, Osmanlı Devleti, toplumun inanç ve itikâdi yönünün ihmal edilmesinin etkisi hariç, Dersim'deki hadiseleri bütün yönleriyle tahlil etti fakat çözüm aşamasında yetersiz kaldı. Bu çerçevede teşhis ve tespitler uzun vadeli ve sorunlara yönelik olmasına rağmen, çözüm eylemleri kısa vadeli ve faillere yönelik oldu. Çünkü devlet Dersim'de köklü çözüm uygulayabilecek güce sahip değildi. Dolayısıyla hem merkez hem de yerel otorite, düşünülen ıslahatları gerçekleştirmede yetersiz kaldı. Bu da eşkıyalık hadiseleri karşısında askerî seferleri zorunlu ve daimi alternatif hâline getirdi. Böylece bir kısmı

[62]*BOA*. Fon İ.HUS., D.N. 167, G.N. 14 (1.1).
[63]*ATASE.* İSH. S.N. 8531, K.N. 632, G.N. 185.
[64]*ATASE.* İSH. S.N. 12503, K.N. 1263, G.N. 164a.
[65]*BCA*. Fon K. 30.18.1.1, K.N. 7, G.N. 13, S.N. 16/17.1.
[66]Uğur Mumcu, *Kürt dosyası*, Tekin Yayınevi, 5. Basım, İstanbul 1993, s. 126.

plan aşamasında kalmasına rağmen birçok harekât yapıldı.[67] Bu bağlamda Osmanlı Devleti tarafından Dersim'e 11'i büyük olmak üzere toplamda 108 askerî harekât düzenlendi.[68] Dersim'de eşkıya saldırılarının geneline karşı askerî harekât düzenlenememesine rağmen harekât sayısının fazlalığı, aşiret eşkıyasının saldırılarının yoğunluğunu açık bir şekilde göstermektedir. Dikkate değer diğer bir husus da farklı bölgelere kıyasla daha fazla askerî harekâtın düzenlenmiş olduğu Dersim sancağında devletin istediği neticeyi alamamış olmasıdır.

Eşkıya saldırıları karşısında askerî girişimlerin çoğunlukla olumsuz sonuçlanmasının birçok nedeni vardır. Görevlilerin bir kısmının bölgeyi iyi tanımaması veya liyakatsizliği, askerin bir kısmının bölgeyi bilmemesi ve yeterli donanıma sahip olmaması, aşiret mensuplarının dayanıklılık, çeviklik, iyi nişancılık gibi bazı özelikleri ve coğrafyaya hâkim olmaktan kaynaklanan avantajları, coğrafi şartlardan dolayı askerî araç-gereç ve erzak sevkinde sorun yaşanması, maliyetinden ve zorluğundan dolayı kimi zaman harekâtların ertelenmesi, bazı dönemler yetersiz sayıda askerle harekât düzenlenmesi, bazı dönemler de yetersiz sayıda askerle yapılacak harekâtın devletin itibarını zedeleyecek bir hezimete sebep olabileceğinin değerlendirilmesi ve aşiretlerden yardım alınmak zorunda kalınması, harekâtların bir kısmında kısmi başarıdan sonra askerin geri çekilmesi dolayısıyla harekâtın kesin neticeye vardırılamaması, farklı bölgelerdeki askerî birimler arasında eşgüdüm sağlanamaması veya birliklerin bir kısmının üzerine düşen vazifeyi yerine getirmemesi askerî harekâtların başarısızlığının başlıca sebepleri oldu.

4.4.1.2. İdari Birimlerde Kışla İnşa Edilmesi ve Karakol Yapımı

Tanzimat Dönemi'nde merkezi otoriteyi tesis etmek amacıyla Dersim sancak statüsüne çıkarılır. Hükûmet konağı gibi idari kurumların yanı sıra kışla ve karakol yapımına önem verilir. Böylece hem eşkıya ile mücadele edilerek güvenlik sağlanacak hem de ihtiyaç duyulan bölgelere kısa sürede asker sevkiyatı yapılabilecektir. Bu bağlamda Tanzimat Dönemi'nden Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar Dersim'de sürekli askerî kurumlar oluşturulmaya çalışılır.

---

[67]Doksan Üç Harbi ile Birinci Dünya Savaşı arasında gerçekleştirilen harekâtların bir kısmı için bkz. *Dersim Raporu*, s. 157-173.

[68]Ömer Faruk Göktepe, *Tunceli İsyanı*, (Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kars 2013 s. 29; dan aktarılarak Celal Yıldız, *Kronolojik Dersim Tarihi XI. Yüzyıldan XX. Yüzyıla*, Su Yayınevi, İstanbul 2009, s. 7.

4.4.1.2.1. Kışla İnşa Edilmesi

1848 yılında Docik'in (Dersim'in iç kısmı için kullanılan diğer isim) merkezi olarak kabul edilen Ovacık'ta kışla yapılmak istenir. Merkezileşmenin en etkili adımlarından biri olarak değerlendirilen bu yolla devletin askerî mevcudiyetinin daimi bir hâle getirilmesi düşünülür. Fakat planlanan kışla 1850 dolaylarında Ovacık yerine iklimi daha müsait olan Hozat'a yapılır.[69] 1858 yılında Hozat'taki kışla ve kaymakamlık konağının tamiri tamamlanır ve piyade birliği Mamuratülaziz'den Hozat'a nakledilir.[70]

Osmanlı Devleti, otoritesini güçlendirmek amacıyla1860'tan sonra Mazgirt'te bir kışla yapmıştır. Ruslarla yapılan 93 Harbi sırasında Hozat ve Mazgirt kışlalarındaki askerî kuvvetler cepheye sevk edildikten sonra isyan eden bazı aşiretler askerîn yokluğundan yararlanarak, saldırıya geçmiş ve bu kışlaları yakarak tahrip etmiştir.[71] Sancağın doğu ve batı uçlarında yaşanan bu durum devletin bölgedeki otorite eksikliğini göstermesi bakımından önemlidir.

Dersim'in Pah kazasında asakir-i şahane için inşa edilen kışlanın açılışı 1893 yılında gerçekleştirilir.[72] 1894 yılında Kızılkilise'de 2 taburluk bir kışla mevcuttur.[73] 1907 yılında başlanan Ovacık kışlasının yapımı bir yıl içerisinde büyük oranda tamamlanır.[74] 1908 yılında çıkan aşiret isyanı sırasında Ovacık kışlası asiler tarafından ablukaya alınır ve kışlaya gelen su kesilir. Çaresiz kalan askerî birlik gelecek olan yardımı beklemek zorunda kalır. Neticede iki gün iki gece yaşanan çatışma sonucunda askerî zayiat verilmeden abluka kaldırılır.[75] Ovacık'ta 1910 senesinde hükûmet konağı yapılır. 1916 yılında yaşanan aşiret isyanı sırasında Ovacık kışlası ve hükûmet konağı aşiretler tarafından tahrip edilir. Ovacık'ın aşiret saldırılarına açık bir konumda olmasından dolayı hükûmet güçlerinin Koçgiri İsyanı sonrasına kadar Ovacık'ta tutunamadığı görülmektedir.[76]

---

[69]Fatih Gencer, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Dersim'de Merkezî Otoriteyi Kurma Çabaları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi (DTCF Dergisi),* C. 55, S. 1, 2015, ss. 217-242, s. 232, 233; İbrahim Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*, Kripto Kitaplar, 3. Baskı, Ankara 2017, s. 93.

[70]*BOA*. Fon İ.DH., D.N. 393, G.N. 26038 (2.1); Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*, s. 96.

[71]*Dersim Raporu*, s. 157; Suat Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, Yaba Yayınları, 4. Basım, İstanbul 2009, s. 26.

[72]*BOA*. Fon Y.A.HUS., D.N. 265, G.N. 3 (1.1).

[73]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1312, s. 234.

[74]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1325, s. 263.

[75]*BOA*. Fon Y.MTV., D.N. 311, G.N. 34 (2.1/4.1); Kemali, *Erzincan*, s.160; *Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları, Harbiye'den Dersim'e (1890-1914)*, Yay. Haz.: Sami Önal, Remzi Kitabevi, 2. Basım, İstanbul 2006, s. 172.

[76]Mehmet Zülfü Yolga, *Dersim (Tunceli) Tarihi*, Yay. Haz.: Ahmet Halaçoğlu, İbrahim Yılmazçelik,

Dersim'de aşiret eşkıyası genellikle ahaliye ve köylere saldırırken zaman zaman devlet kurumlarına da saldırmıştır. Özellikle birkaç aşiretin bir araya gelerek büyük gruplar hâlinde çıkardığı isyanlarda kışlalara, telgraf hatlarına ve hükûmet konaklarına yönelik saldırılar yaşanmıştır. Bu bağlamda 1916 isyanında Hozat ve Çemişgezek dışındaki kazalarda bulunan idari ve askerî kurumlar eşkıya saldırısına uğramış ve ele geçirilmiştir. Bu durum herhangi bir idari birimde yaşayan halkın, asker ve memurların sürekli güvenlik kaygısı yaşamasına sebep olmuştur.

4.4.1.2.2. Karakol Yapımı

Telgraf hattının bölgeye ulaştığı 1860'lı yıllarda Dersim'deki sorunlarla ilgilenen Müşir Samih ve İsmail Hakkı Paşalar Dersim'de emniyet ve düzeni sağlamak amacıyla muhtelif yerlere karakol kurmak ve bu karakolları telgraf hatlarıyla birbirine bağlamak ister. Gerçekleştirilme aşamasında çok büyük güvenlik riski barındıran ve maliyetli olan bu planlar istenildiği düzeyde uygulanamaz.[77]

1873 yılında Dersim'de devletin hâkimiyetini güçlendirmek ve asayişi sağlamak amacıyla Pülümür ile Çarsancak arasında birçok karakol yapılır. Türüşmek nahiyesi yakınlarında 3 tane büyük ve Peri kasabası civarında 5 tane küçük karakol yapılması kararlaştırılarak, bunlar için ödenek tahsis edilir.[78] Bu dönemde Dersim'de askerî ve ticari bir yol yapılması düşünülen doğu kısmına ağırlık verildiği görülmektedir.

1890 yılında Koçuşağı, Şamuşağı, Resikuşağı, Ferhaduşağı, Karaballı ve Topuzlu Aşiretleri Çemişgezek'in 70 köyüne ve Eğin'e bağlı Ağın taraflarına saldırınca halk tarlalarında tarım yapamaz hâle geldi. Böyle bir ortamda güvenliğin sağlanabilmesi için masrafları halktan karşılanmak kaydıyla Çemişgezek'e inşa edilmesi planlanan 6 karakolda (derbend) 75 piyade, Eğin'e inşa edilmesi düşünülen 10 karakolda 50 piyade ve 10 süvari vazifelendirilmesi kararlaştırıldı.[79]

1899 yılında Dersim eşkıyası Erzincan'ın Ermenilerle meskûn bazı köylerine saldırır. Bunun üzerine, vergisini veren fakat eşkıya zulmüne uğrayan bu halkın muhafaza edilmesi ve eşkıya saldırılarının önlenmesi için Kemah, Pülümür ve Çarsancak kazalarının uygun kısımlarına askerî birlikler yerleştirilir. Erzincan yönünde

---

Volkan Matbaacılık, Ankara 1994, s. 92.

[77]Naşit Hakkı Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, Kaynak Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2014, s. 146.

[78]İbrahim Yılmazçelik, Sevim Erdem, "II. Abdülhamid Döneminde Dersim Sancağındaki İdari Yapı ve Ulaşım Ağı", *Akademik Bakış,* C. 11, S. 21, Kış 2017, ss. 223-243, s. 237.

[79]*BOA.* Fon Y.MTV., D.N. 47, G.N. 60 (2.2).

Mercan Boğazı ve bazı geçitlere karakol yapılması kararlaştırılır.[80] Fakat defalarca gündeme getirilmiş ve kararlaştırılmış olmasına rağmen 1908 yılına gelindiğinde ne Erzincan yolunun ne de bu yol üzerinde inşa edilmesi düşünülen kışla ve karakolların yeterli düzeyde yapılmadığı anlaşılmaktadır.[81]

20. yüzyıl başlarında Dersim aşiretlerinin çevreye saldırıları artınca bazı önlemler alınmaya çalışıldı. Bu bağlamda, 1908 yılında Diyarbekir valisi Dersim hakkında bazı önerilerde bulundu. Aşiret ağalarının Fizan gibi yerlere sürgün edilmesinin şekaveti engelleyeceğini ve emniyeti sağlayacağını düşünen valiye göre, Elaziz-Hozat-Erzincan yolunun tamamlanması ve yolun her iki tarafına 10 kadar karakol yapılması, Dersim dahilindeki kışlaya ilaveten bu karakollarda birer müfreze bulundurulması asayişi olumlu etkileyecektir.[82] 1908 yılında hazırlanan diğer bir raporda, Dersim ıslahatının gerçekleştirilmesi, köylülerin saldırılardan kurtulması ve eşkıyalık yapanların şiddetli bir şekilde takip ve tenkil edilebilmesi için Kemah, Eğin, Hozat, Arapgir, Çemişgezek, Pertek ve Nazımiye'de belirlenen yerlerde karakol yapılması ve buralara asker yerleştirilmesi önerildi.[83]

Dersim'deki asayiş sorunu giderilemediği için çözüm arayışları devam etti. 4. Ordu Komutanı Müşir İbrahim Paşa 1909 yılında Dersim'de birçok alanda ıslahat yapılması gerektiğini vurguladı. Ayrıca yeni kurulacak nahiyelerin önemine göre, buralara 20 ile 40 arasında jandarmanın yerleştirilmesini ve Dersim'de istifade edilmeyen zaptiye taburunun lağvedilerek yerine jandarma teşkilatı kurulmasını ve Dersim'deki tabur sayısının arttırılmasını önerdi. Aynı şekilde Dersim Mutasarrıflığı da yeni kurulacak nahiyelerde önemine göre 20 ile 50 arasında jandarma görevlendirilmesi önerisinde bulundu. Bu süreçte İbrahim Paşa'nın taleplerinin büyük bir kısmının yerine getirildiği anlaşılmaktadır.[84]

Dersim'de idari birimin mevcudiyetini devam ettirmesi ve asayişin temin edilmesi için askere ihtiyaç olduğundan dolayı idari birimlerde kışla ve karakol yapımına önem verildi. Özellikle geçiş noktalarına ve üretim yönünden gelişmiş olduğu için saldırıya maruz kalan köylere yakın noktalara karakollar yapıldı. Fakat bu karakollar hiçbir zaman Dersim'de asayişi sağlamada yeterli olmadı. Ayrıca idari

[80]Abdulkadir Gül, 2015 (c), a.g.m., s. 17, 18.
[81]*Dersim Raporu*, s. 172.
[82]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (5.1).
[83]Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti, İzâle-i Vahşet, Tashîh-i İtikâd ve Tasfiye-i Ezhân 1880-1913*, Kitap Yayınevi, Birinci Basım, İstanbul 2013, s. 138.
[84]*BOA.* Fon ŞD., D.N. 26, G.N. 14 (1.5/1.9); *BOA.* Fon MV., D.N. 130, G.N. 76 (1.2).

taksimattaki değişikliklere paralel olarak zamanla karakol ve jandarma birliklerinin bir kısmının konumları değişti. Bu durum zaman zaman güvenlik zafiyetine sebep oldu. Merkezi otoritenin tesis edilememesinin yanı sıra devletin mali durumunun gittikçe bozulması ve yaşanan savaşlar Dersim'de uygulanmak istenen planların büyük kısmının ertelenmesine sebep oldu. Bu da karakol yapımı konusunda yaklaşık olarak 50 yıl boyunca benzer önerilerin tekrar edilmesine sebep oldu.

4.4.2. Yol, Köprü ve Geçitlere Yönelik Olarak Alınan Tedbirler

4.4.2.1. Ulaşımı Kolaylaştırma ve Önleyici Tedbir Olarak Yol Yapımı

Coğrafya ve iklime bağlı olarak sancağın, dış bağlantısını zorlaştıran nehirler ile çevrili olması ve sancak içi/dışı ulaşımı sağlayan yolların yetersizliği, halkın her bakımdan güçlük yaşamasına sebep olmuştur. 1835 yılı ve sonrasında gerçekleştirilen askerî harekâtlarda görüldüğü gibi merkezi otoritenin yanı sıra emniyet ve asayişi sağlamaya yönelik düzenlenen harekâtlarda büyük olumsuzluklar yaşanmış ve asker iç bölgelere hızlı bir şekilde sevk edilememiştir.[85] Ayrıca yolların olmaması ekonomik ve ticari gelişmeleri engelleyerek halkın fakir kalmasında etkili olmuştur. Yaşanan bu güçlükler yol yapımını zorunlu hâle getirmiştirs.

Ana ulaşım ve ticaret yollarının dışında kalan Dersim, Tanzimat sürecinden sonra sancağa dönüştürüldü. Bununla birlikte askerî, ticari ve toplumun ıslahı gibi gerekçelerden dolayı yol yapım çalışmalarına başlandı. Fakat mevcut mali durum ve yapılacak yolların devlet denetimini güçlendireceğinin farkında olan aşiretlerin tutumu çalışmalara engel oldu. Dolayısıyla yapılan çalışmalarda hedefe ulaşılamadı.[86] Bu süreçte devlet bir yandan yeni yollar yapmaya çalışırken öte yandan Ovacık-Erzincan yolunun emniyetsizliğine sebep olan Şamuşağı Aşireti gibi aşiret eşkıyasının saldırılarına karşı tüccarların kullandığı eski yolların ve güzergâhların güvenliğini sağlamaya çalıştı. Fakat her iki girişimde de başarılı olamadı.[87] Neticede Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarına kadar Dersim'in genelinde patikalardan, ormanlık alanlardan geçen ve kışın kullanılamayan dar hayvan yolları aracılığıyla ulaşım sağlandı.[88] Bahsedilen yeni yol yapım planlarının ve faaliyetlerinin gerekçeleri ile birlikte verilmesinin yararlı olacağı düşünüldü.

---

[85]Fatih Gencer, a.g.m., s. 222.
[86]Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*, s. 196, 262; Abdulkadir Gül, Ali Rıza Özdemir, *Dersimliler Ermeni mi?* İdil Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 180-183; *Dersim Raporu*, s. 92.
[87]*BOA*. Fon Y.PRK.UM., D.N. 32, G.N. 108 (1.1/1.2); Antranik, *Dersim Seyahatname*, s. 112.
[88]*Dersim Raporu*, s. 27-29; Kemali, *Erzincan*, s. 406; Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, s. 192.

1863'lerde Mamuratülaziz-Erzincan arasında daha önce yüklü hayvanların gidebildiği ve bozulmuş olan eski yol güzergâhında yeni bir yol yapılmaya çalışılır. Dersim'in içinden ve Mercan Boğazı'ndan geçen bu yolun yapılmasının ekonomiye ve ticarete büyük katkısının olacağı düşünülür. Yapımına başlanan ve kısmen tamamlanan yolun inşaasında idareci ve memurların yanı sıra aşiret ağalarından ve Hıristiyan Ermeni halkından destek alınır. Bu yolun tamamlanmasıyla yaya olarak 60 saat süren Mamuratülaziz-Erzincan yolunun 30 saate düşürülmesi planlanırken, Giresun limanı ile Diyarbekir arasında bağlantı kurularak mesafe kısaltılmak istenir.[89] Böylece Mamuratülaziz-Erzincan arasında güvenlik kaygısından dolayı kışın en soğuk dönemlerinde bile kullanılmak zorunda kalınan Eğin-Kemah güzergâhı yerine daha kısa olan bu güzergâh kullanılacaktır.

1871 yılından itibaren Erzincan'dan gelerek Kızılkilise üzerinden Mamuratülaziz ve Diyarbekir'e ulaşacak bir yol yapılması düşünülür. Bu ticaret ve nakliye yolu sayesinde Mamuratülaziz'den Erzincan'a giden yolun 28 saat, Trabzon'dan Diyarbekir yönüne giden Bağdat Caddesi'nin ise 47 saat kısalacağı değerlendirilir. Bu yolun inşa edilmesiyle Dersim'in dağlık kısmında yaşayan ve çevredeki toplumun mallarını gasbedip zarar veren halkın bedeviliklerinin ortadan kalkacağı, hancılık, katırcılık yapmak, yolculara yiyecek satmak suretiyle maddi kazanç elde edecekleri, dolayısıyla şahsi menfaatleri için mevcut yolu koruyacakları düşünülür. Ayrıca bu yolun yapımıyla, bu bölgeden geçen ve 1600'lü yılların sonuna kadar kullanılan, daha sonra eşkıya saldırısı nedeniyle terk edilen eski Bağdat ticaret caddesi tekrar canlandırılmak istenir.[90] Dersim'in doğu kısmında Pülümür üzerinden geçmesi düşünülen ve uzun yıllar mali nedenlerden dolayı yapılamayan bu yol hakkında 1889 yılında ayrıntılı araştırma ve değerlendirmeler yapılır.[91]

Şakir Paşa Dersim'le ilgili ayrıntılı olarak hazırladığı layihasında benzer sorunlara temas etmiştir. Paşa, yolların olmamasının etkisiyle suçluları takip için asker gönderilemediğini, kanuna aykırı eylemlerde gerekli müdahalenin yapılamadığını, bundan dolayı caydırıcılığın olmadığını, yolların olmamasından kaynaklı olarak kereste ticaretinin yapılamamasının kişileri çapulculuk gibi kötü yollardan para kazanmaya ittiğini belirtmiştir. Ayrıca yolların yapılmasıyla tarım ve ticarete kapı açılacağını

[89]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 519, G.N. 35376 (1.1/2.1/3.1/4.2/5.2); İbrahim Yılmazçelik, Sevim Erdem, a.g.m., s. 235, 236.
[90]*BOA.* Fon İ.MMS., D.N. 41, G.N. 1688 (2.1/3.1/7.1).
[91]*BOA.* Fon Y.A.HUS., D.N. 235, G.N. 76 (9.2).

böylece halkın genel ihtiyaçlarının karşılanacağını ve şekavetin engelleneceğini vurgulamıştır.[92] Aynı dönemde Mamuratülaziz Valisi Rauf Bey de Dersim'de ticarete hizmet edecek yolların olmadığı hususu üzerinde durmuştur.[93]

Hayri Bey 1908 yılında hazırladığı raporda, Hozat'la Mamuratülaziz arasında uzun zaman önce yapılmış olan yolun bozulduğunu, Mercan Boğazı üzerinden Hozat ile Erzincan arasında yapılması planlanan askerî yola hâlâ başlanmadığını, bu yolun yapılmasının askerî ve ticari açıdan çok önemli olduğunu belirtir. Ayrıca yaya olarak iki buçuk gün süren bu yolun yapılmamasından dolayı sekiz gün süren Eğin, Kemah güzergâhının kullanılmak zorunda kalındığını eleştirel bir üslupla vurgular. Hayri Bey devlet açısından çok yararlı olacağını düşündüğü için Dersimlilerin yol yapımında amele olarak kullanılmasını önerir.[94] Diyarbekir Valisi Mahmut Bey ise bakanlığın talebine karşılık 1908 yılında hazırladığı raporunda, benzer şekilde Mamuratülaziz'den Ovacık kazasına kadar yapılmış olan eski yolun Erzincan'a kadar uzatılmasını, bu yolun her iki tarafına 10 karakol inşa edilerek asker bulundurulmasını önerir.[95]

Dersim ıslahatıyla görevlendirilmiş olan Müşir İbrahim Paşa, 1910 yılında Dersim ıslahatının askerî harekâtla değil eğitim ve medeniyetin vasıtalarıyla gerçekleştirilebileceğini vurgular. Ayrıca Dersim'in içerde ve komşularıyla bağlantısının güçlendirilmesi için iki yolun yapılması gerektiğini belirtir. Buna göre, biri Erzincan'dan başlayarak Ovacık, Hozat ve Mamuratülaziz'e, diğeri Erzincan'dan Pülümür'e ve oradan ikiye ayrılarak Kiğı, Hozat ve Mamuratülaziz'e giden iki yol yapılmalıdır. İbrahim Paşa ayrıca ikinci derece yolların ve köprülerin yapılması gerektiğini vurgular. Bu yollar ve kurulacak yeni idari birimler vasıtasıyla hükûmet nüfuzunun yavaş yavaş Dersim'e yerleştirilebileceğini savunur.[96]

Hangi gerekçeye dayandığı tespit edilemese de Dersim'de araba yollarının olmayışı İngilizlerin de dikkatini çekmiştir. İngiltere Van konsolosu tarafından 1911 yılında İngiltere sefaretine gönderilen raporda, Trabzon, Mamuratülaziz, Diyarbekir arasında ve Erzurum, Mamuratülaziz arasında en kestirme yolun Dersim güzergâhı olmasına rağmen Dersim'de hiçbir araba yolu bulunmadığı, buranın asker sevkiyatı için çok önemli olmasına rağmen Erzincan-Ovacık-Hozat-Mamuratülaziz arasında yol yapımının ve Murat Nehri üzerinde köprü yapımının zor olduğu fakat Erzincan-

[92]*BOA.* Fon Y.EE., D.N. 131, G.N. 31 (2.2/2.3/26.2).
[93]*BOA.* Fon ŞD., D.N. 1474, G.N. 3 (1.1).
[94]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (4.1/4.2).
[95]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (5.1).
[96]*BOA.* Fon ŞD., D.N. 26, G.N. 14 (1.1/1.3).

Mamuratülaziz arasında Kutu Deresi güzergâhından bir araba yolu yapımının daha kolay olacağı vurgulanmıştır.[97]

5 ay gibi kısa bir süre Dersim Mutasarrıflığı yapmış olan Mikdad Midhat Bedirhan Bey 1913 yılında hazırladığı raporda, II. Meşrutiyet yıllarında Erzincan'dan yapımına başlanan Erzincan-Dersim-Mamuratülaziz yolunun yarım kaldığını belirterek, yol yapılmaması hâlinde Dersim'de gerçekleştirilecek ıslahatların geçici olacağını, sonuçsuz kalacağını ve asayişin sağlanamayacağını vurgulamıştır. Ayrıca bu yolun yapımında işsiz Kürt amelelerin çalıştırılmasının onlara meşru ve tehlikesiz yollardan para kazanmayı öğreteceğini, bundan dolayı Dersimlilerin hırsızlık ve talanı bırakacaklarını ileri sürmüştür.[98]

Yaşanan savaşa rağmen Mamuratülaziz ile Diyarbekir, Genç, Sivas arasında yol yapımı için tahsisat ayrıldığı bir sırada Elaziz Valisi Ahmet Mithat Bey siyasi ve askerî açıdan büyük önem atfettiği ve acilen yapılmasını istediği Dersim yolu için Temmuz 1917'de keşif yaptırarak gerekli çalışmaları yürütür. Ahmet Mithat Bey, asayişin temini ve toplumun ıslahı için gerekli gördüğü yolun önceki yönetici ve komutanlar tarafından da ısrarla yapılmak istendiğini fakat Dersim'in özel şartlarından dolayı yapılamadığını belirtir. Ayrıca Dersim'de sükunetin sağlanmış olduğu bu sürecin bir fırsat olduğunu savunur. Yapılacak olan bu yolun ticareti geliştirecek olmasından dolayı iaşe sıkıntısı yaşayan aşiretlerin çevreye saldırma ihtiyacı hissetmeyeceğini, böylece emniyet ve asayişin sağlanacağını vurgular. Az bir miktar parayla tamamlanabilecek olan yolun yapılmaması hâlinde devletin daha önce olduğu gibi yüzbinlerce lira harcayarak düzenleyeceği askerî seferlerle sükuneti sağlamaya çalışacağını belirtir. Yolun yapılması, ilgili bakanlıklar tarafından uygun bulunursa da gerekli ödeneğin tahsis edilememesi nedeniyle yol yapılamaz.[99] Neticede 1917 yılında Çemişgezek'te bile geneli toprak ve az bir kısmına taş döşenmiş olan 15 kilometrelik yıpranmış yol dışında araç yolu bulunmamaktadır.[100]

Yol bir bölgenin kalkınmasında, ziraat, ticaret ve sanayisinin gelişmesinde, asayiş ve emniyetin sağlanmasında en önemli araçlardan biridir.[101] Bu bağlamda

[97]*BOA.* Fon HR.TO., D.N. 542, G.N. 55 (1.1/1.4).
[98]Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 163-166.
[99]*BOA.* Fon DH.İ.UM.EK., D.N. 44, G.N. 40 (1.1/8.1/9.1/11.1/13.1).
[100]*BOA.* Fon DH.İ.UM.EK., D.N. 35, G.N. 53 (1.1).
[101]İbrahim Yılmazçelik, Sevim Erdem, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Harput'tan Geçen Karayolu Güzergâhları ve Harput'taki Köprüler", Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu,* (23-25 Mayıs 2013-Elazığ), ss. 643-666, s. 643.

Dersim'le ilgili hazırlanan raporların genelinde Dersim'de yolların olmamasının toplumun ekonomik, eğitsel ve medenileşme düzeyi üzerinde büyük etkiye sahip olduğu belirtilir. Yaşanan asayiş ve güvenlik problemleri, fakirlik, halkın medeniyetten uzak oluşu yolların olmamasına bağlanır. Yolların yapılmasıyla meşru kazanç yollarının öğrenileceği, ticaret imkânının artacağı, bu durumun da gasp ve çapulculuk hadiselerinin gerekçelerini ortadan kaldıracağı düşünülür. Hatta kültürel etkileşim sağlanarak uzun vadede Dersim halkının idareyle/devletle olan bağlarının güçlendirileceği değerlendirilir. Bu farkındalığın etkisiyle yetkililer Dersim'in çevreyle iletişimini, ticari bağlantısını temin etmek için sürekli bir çözüm arayışı içerisinde olur. Olumsuzluklar ve muhtemel faydalar üzerinde ayrıntılı analizler yapan yetkililerin onlarca yıl devam eden gayretlerine rağmen inşa edilen az bir kısım dışında Dersim yollarının inşası tasarı aşamasında kalır. Yapılan yollar da bakımsız kalarak zamanla yıpranır. Neticede yolların olmayışı ve nehirler, devletin halka, halkın da resmi kurumlara ulaşmasının önünde büyük bir engel olduğu gibi halkın çevre ile temas kurmasını da güçleştirir.

4.4.2.2. Köprü Yapımı, Köprü ve Geçitlerin Eşkıya Tarafından Kullanılmasını Engellemeye Yönelik Faaliyetler

19. yüzyılın son döneminde Dersim'de ulaşım ve ticaret için kullanılacak yollar olmadığı gibi nehirlerin geneli üzerinde köprü bulunmamasından dolayı halk sıkıntı yaşamaya devam etti.[102] 1895'li yıllarda Murat Nehri üzerinde köprü yapılması için Dersim'in gelirlerinin bir kısmı Mamuratülaziz'e gönderildi fakat köprü yapılamadı.[103] Benzer şekilde 1897 yılında Fırat (Murat Nehri kastedilmiştir) Nehri üzerinde herhangi bir köprünün olmamasının halkı müşkülata soktuğu ve Dersim'de ticarete hizmet edecek yolların olmadığı vurgulandı.[104]

1923 yılının sonlarına gelindiğinde bakanlık tarafından talimat verilmiş olmasına rağmen çok önem atfedilen Elaziz-Dersim-Erzincan yolunun ve Pertek Köprüsü'nün yapılmadığı anlaşılmaktadır.[105] 1924 yılında Dersim milletvekilleri Feridun Fikri ve Şükrü Beyler Dersim'in merkezi olan Hozat ile Pertek ve Elaziz başta olmak üzere, Dersim'in ülkenin diğer kısımlarıyla arasında bağlantı sağlayacak yolların olmadığını,

[102]*BOA*. Fon ŞD., D.N. 1474, G.N. 3 (1.1).
[103]*BOA*. Fon Y.EE., D.N. 131, G.N. 34 (1.6).
[104]*BOA*. Fon ŞD., D.N. 1474, G.N. 3 (1.1).
[105]*BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 6, G.N.34, S.N. 10.2.

bu durumun Dersim asayişi üzerinde olumsuz bir etki bıraktığını vurgulamıştır.[106] Ayrıca Feridun Fikri Bey asayiş ve iktisadi açıdan büyük öneme sahip olan Elaziz-Çemişgezek (Eşkoni-Aşuvan) köprüsünün yapılmamış olmasını ve Çemişgezek yolunun tamamlanmamasını eleştirmiştir.[107]

20. yüzyılın ilk çeyreğinde Dersim'de nehir ve geçitlerin genelinde köprü bulunmuyordu. Köprü yapımı yönünde bazı girişimlerde bulunulduysa da sonuç alınamadı. Köprülerin bulunmadığı yerlerde kelek, sal gibi tehlikeli taşıma araçları ya da suların sığlaştığı geçitler kullanıldı. Bölgede bulunan Kemah, Acemoğlu, Şeytan, Eğin ve Munzur Köprüleri aktif durumdaydı. Bu köprüler halkın yanı sıra aşiretlerin silahlı kolları tarafından da yoğun bir şekilde kullanılmaktaydı. Dersim'de eşkıya gerçekleştirdiği saldırılarda geçit ve köprüleri sıkça kullandığı için yöneticiler buralarda güvenliği sağlamaya yönelik bazı tedbirler almak zorunda kaldı.

Dersim'de halk sürekli aşiret eşkıyasının saldırılarından muzdarib olduğu için yetkililer önleyici tedbir almak ya da eşkıyanın gasbettiği malları geri alabilmek amacıyla köprü ve geçitlerde tedbirler aldı. 1893 yılında Dersim'in batı kısmındaki (Çemişgezek, Eğin ve Arapgir) önemli geçitler asker tarafından tutulduğu için bir süre asayiş ve düzenin devamı sağlandı. Buna rağmen muhtemel eşkıya saldırılarından emin olunamadı.[108] Bundan sonraki süreçte de sürekli benzer tedbirler alındı.

9 Mart 1920 tarihli belgeden anlaşıldığı üzere eşkıya açısından geçit konumunda olan Gürlevik bölgesini tutmak ve eşkıya saldırılarını önlemek için devlete sadık aşiretlerden gönüllü jandarma birliği oluşturuldu. Ayrıca eşkıyayı takip etmek amacıyla Gürlevik de dahil çeşitli bölgelere seyyar müfrezeler konuşlandırıldı. Bunlarla iletişimi hızlandırmak amacıyla Gürlevik'e telefon yerleştirildi.[109]

13. Kolordu Komutanı Cevdet Paşa'nın 21 Mart 1920'de gönderdiği telgrafa göre, karların erimesiyle birlikte Dersim Ekrad eşkıyasının çevreye saldıracağı haber alındı. Bunun üzerine Elaziz vilayetinde bulunan 11. Kolordu Komutanlığı'nın ve Eğin Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin gerekli tedbirleri alması istendi. Elaziz'den Dersim'in kuzeybatısında bulunan Başvartenik karakoluna takviye kuvvet gönderilmesi, Çemişgezek'e de bir tabur gönderilmesi kararlaştırıldı. Bu tedbirlerin Kemah ve Eğin'e yapılacak olan saldırıları önlememesi durumunda Eğin'e 3. Kolordu tarafından bir

[106]*BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 6, G.N.37, S.N. 35.3; *BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 6, G.N. 38, S.N. 14.3.
[107]*BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 7, G.N. 40, S.N. 32.4; *BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 6, G.N. 37, S.N. 40.3.
[108]*BOA*. Fon İ.HUS., D.N. 16, G.N. 111 (2.1).
[109]*BOA*. Fon DH.İ.UM., D.N. 19, G.N. 11 (1.101.2.2).

taburun, Şeytan Köprüsü'ne 15. Kolordu tarafından bir müfrezenin gönderilmesi istendi.[110]

21 Ağustos 1920 tarihli harp raporuna göre, Dersimlilerden oluşan usat (isyancı) grubu Murat Nehri'ndeki bazı geçitleri tutarak Aşuvan köyüne saldırınca Çemişgezek'ten müfreze gönderilir.[111] 13 Ekim 1920 dolaylarında siyasi saiklerle hareket ettikleri değerlendirilen Dersimliler büyük bir kuvvetle Kemah telgraf hattını keser. Ayrıca Kemah ve Kuruçay geçitlerine saldırarak, nöbetçileri rehin aldıktan sonra bazı köyleri yağmalar. Bunun üzerine bazı tedbirler alınmaya çalışılır.[112]

Geçitlerin tutulabilmesi için zaman zaman hususi birlikler oluşturulur. 1920 yılı sonbaharında gönüllülerden oluşturulan ücretli birliklerle Fırat ve Murat Nehirleri üzerinde bulunan geçitler tutulduğu için Dersim eşkıyası sonbahar mevsiminde Harput, Arapgir, Eğin ve çevresine gasp amaçlı saldırılar gerçekleştiremez. Fakat çeşitli nedenlerden dolayı bu birlikler dağıtılınca geçitler tekrar eşkıya geçişine açılmış olur.[113]

20 Mayıs 1921'de yaklaşık 400 kişilik Ovacık eşkıyası Acemoğlu Köprüsü muhafız birliğine saldırır ve bir askeri öldürür. Savunma neticesinde eşkıya köprüden uzaklaştırılır. Muhtemelen farklı bir noktadan geçen eşkıya ertesi gün Kemah'a saldırır. Bu arada eşkıyayı Fırat Nehri'ne yaklaştırmamak maksadıyla Kuruçay ve Refahiye'ye gönderilmiş olan 44. Alay Kemah'a sevk edilir.[114] Benzer şekilde 21 Eylül 1921 dolaylarında Koçuşağı Aşireti'ne mensup eşkıya Eğin taraflarına yönelince, Elaziz Valiliği tarafından önemli geçitler tutularak tedbir alınmaya çalışılır.[115]

Eylül 1921'de Fırat Nehri'ni aşarak Divriği tarafına geçen muhtelif eşkıya kollarının köylere, yolculara ve kervanlara saldırması üzerine Merkez Ordusu tarafından tedbir amacıyla kaza ve nahiyelere yardımcı kuvvetler gönderilmiştir. Ayrıca bu süreçte İliç Köprüsü, Eğin ve Kemah Geçitlerinin tutulmamasından dolayı eşkıyanın buralardan serbestçe geçebildiği anlaşılmıştır. Eşkıyayı önlemek amacıyla küçük askerî birliklerle buralardaki köprü ve geçitler tutulmuştur.[116] Geçitlerin tutulması üzerine 500 kişilik Dersim Ekrad'ının birkaç gün sonra Şeytan Köprüsü'nü tamir ederek Divriği taraflarına geçtiği ve saldırılarını devam ettirdiği haberi alınmıştır. Eşkıyayı takip etmesi için Zara

[110]*ATASE.* İSH. S.N. 12758, K.N. 316, G.N. 42.
[111]*ATASE.* İSH. S.N. 4124, K.N. 631, G.N. 96.
[112]*ATASE.* İSH. S.N. 5745, K.N. 618, G.N. 33AB/33AC.
[113]*ATASE.* İSH. S.N. 8531, K.N. 632, G.N. 185.
[114]*ATASE.* İSH. S.N. 10405, K.N. 1107, G.N. 84.
[115]*ATASE.* İSH. S.N. 14888, K.N. 773, G.N. 103.
[116]*ATASE.* İSH. S.N. 14886, K.N. 773, G.N. 101/101a; *ATASE.* İSH. S.N. 14888, K.N. 773, G.N. 103.

ve Divriği'ye küçük askerî birlikler gönderilmiştir. Aynı dönemde Elaziz ve Erzincan komutanlıklarına kendi mıntıkalarından geçen Fırat Nehri üzerindeki geçitleri tutmaları emredilirken, Elaziz'in Eğin'e takviye kuvvet göndermesi istenmiştir. Bu süreçte askerî birliklerin bir arada tutulmak istenmesi zaman zaman güvenlik zafiyetine sebep olmuş, dolayısıyla askerin yetersiz kaldığı durumlarda geçitlerin tutulabilmesi için halktan yardım talep edilmiştir.[117]

Dersim sancağında köprü ve geçitler bütün askerî harekâtlarda tutulması gereken en önemli geçiş noktalarıydı. 1921 yılında Koçgiri İsyanı'nı bastırma harekâtı sırasında Merkez Ordusu'nun emri üzerine Kemah müfrezesi, Kemah Boğazı'nı ve Fırat Nehri üzerindeki Acemoğlu Köprüsü'nü, Eğin müfrezesi Fırat Nehri üzerindeki İliç ve Şeytan Köprülerini, Erzincan müfrezesi ise Erzincan geçitlerini tutmakla görevlendirildi.[118] Bu tedbirlerin de etkisiyle Merkez Ordusu isyanı kısa sürede bastırdı. Geçitlerin öneminden dolayı sonraki harekâtlarda da benzer tedbirler alındı. Örneğin 1926 Koçuşağı tedip harekâtında Kemah jandarma ve piyade bölüğü Munzur geçitlerini tutmakla görevlendirildi. 1930 yılında büyük bir harekâta girişilene kadar, özellikle haziran-kasım ayları arasında, Dersimlilerin çapul yolları ve geçitlerinin kuvvetli müfrezelerle tutulması istendi.[119]

Dersim'de nehirler, sosyal ve idari yapı üzerinde çok büyük etkiye sahipti, şöyle ki; 1921 yılında idari taksimatta Dersim'i de kapsayan bazı değişiklikler yapılmak istendi. Sonuçsuz kalan bu girişim sırasında Murat Nehri'nin idari birimler ve isyancılar arasındaki bağlantıyı zorlaştıracağı göz önünde bulundurulmak zorunda kalındı.[120]

Birkaç örneğin yeterli görüldüğü bu durum, Dersim'de eşkıyanın saldırılarında sürekli köprü ve geçitleri kullandığını açıkça göstermektedir. Buna karşın devlet yetkililerinin nadiren saldırıdan önce, genellikle de saldırıdan haberdar olunca geçit ve köprüleri tutma yoluna gittiği görülmektedir.

Dersim coğrafyasında yolların yanı sıra köprülerin yokluğu ulaşım, ticaret ve asayişin önünde büyük bir engel teşkil etti. Osmanlı Devleti, halkın yaşam koşullarını güçleştiren bu sorunu gidermek amacıyla yol ve köprü yapmaya çalıştı. Ayrıca eşkıya saldırısına karşı mevcut köprü ve geçitlerde çeşitli askerî tedbirler aldı. Fakat hem sancaktaki askerî birliklerin yetersiz olması hem de yaşanan savaş sürecinden dolayı

---

[117]*ATASE*. İSH. S.N. 14898, K.N. 773, G.N. 113/113aa/113ac/113ae/113ak.
[118]Rahmi Apak, *Türk İstiklâl Harbi VI ncı Cilt İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1964, s. 158.
[119]*Dersim Raporu*, s. 202, 239.
[120]*BCA*. Fon K. 30.18.1.1, K.N. 2, G.N. 37, S.N. 5.8.

askerî birlikleri dağıtmama fikri, geçitlerde güvenlik zafiyetine sebep oldu. Sonuçta hükûmet planladığı köprüleri yapamadığı gibi köprü ve geçitlerden eşkıya geçişlerini engellemekte de yetersiz kaldı. Bu durum eşkıyanın sürekli buralardan geçerek saldırılarına devam etmesine sebep oldu.

4.5. Asayişi Sağlamaya Yönelik Alınan İdari Tedbirler

4.5.1. İdari Taksimatta Değişikliğe Gidilerek Sorunların Giderilmeye Çalışılması

19. yüzyıl sonlarında[121] ve 20. yüzyıl başlarında Dersim'in idari statüsü ve taksimatı sık sık değişmiştir. Dersim, dönem dönem farklı vilayetlere bağlandığı gibi

[121] 1880 yılında Kürt aşiretlerini (hedeflenen kitle Alevi olmalı) bir idari yönetim altında toplayarak daha kolay kontrol edebilmek amacıyla Dersim vilayet statüsüne çıkarıldı. Pah kısa süre vilayet merkezi olarak kullanıldıysa da daha sonra merkez Hozat'a nakledildi (Abdulkadir Gül, "Dersim Sancağının İdari Yapısı ve İdarecileri (1846-1918)", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS)*, Yıl: 3, S. 17, Eylül 2015 (b), ss. 23-54, s. 33). 1886 yılında asayişin yanı sıra ekonomik gerekçelerle Dersim sancak merkezinin Hozat'tan Türüşmek veya Pah'a taşınması teklif edildi (*BOA*. Fon ŞD., D.N. 1876, G.N. 22 (2.2). Fakat Hozat'ın Mamuratülaziz ile 4. Ordu merkezi olan Erzincan arasında yer alması, askerî açıdan çok ehemmiyetli olması ve nüfusunun kalabalık olmasından dolayı teklif reddedildi (*BOA*. Fon ŞD., D.N. 1876, G.N. 22 (1.1).

Pülümürlü Şah Hüseyin'in zulmünden bezmiş olan halkın başvurusu sonucu 1883 yılında 24 köyden meydana gelen bir kasaba oluşturuldu. Bu kasabanın Pülümür'den ayrılması ve Erzincan'a bağlanması kararlaştırıldı. Fakat bu karar 1888'e kadar uygulanmadı (*BOA*. Fon ŞD., D.N. 1506, G.N. 2 (1.1); *BOA*. Fon ŞD., D.N. 1507, G.N. 7 (1.1).

4. Ordu Müşiri 1890 yılında Seraskerliğe gönderdiği tahriratta, Erzincan'a yakın bazı köylerin Pülümür'e, Tercan'daki bazı köylerin Erzincan'a bağlı olduğunu, iklim ve coğrafi şartların etkisiyle kış aylarında halkın resmi dairelere gidememesinin hukuk kaidelerinin uygulanamamasına ve asayişin ihlaline sebep olduğunu belirtti. Müşir, asayişin sağlanabilmesi için çözüm olarak Dersim kaza ve nahiyelerinin yakınlık durumuna göre Mamuratülaziz, Erzincan ve Tercan arasında taksim edilmesi önerisinde bulundu (*BOA*. Fon Y.A.HUS., D.N. 235, G.N. 76 (5.1).

Pülümür'ün Dersim'e uzak, Erzincan'a yakın olmasının yanı sıra kış mevsiminde yolların kapanmasıyla haberleşmenin Erzincan üzerinden yapılabilmesinden dolayı, 1890 yılında Pülümür'ün mülki ve mali başta olmak üzere her yönüyle Erzincan'a bağlı olmasının daha uygun olacağı değerlendirildi (*BOA*. Fon Y.A.RES., D.N. 54, G.N. 29 (6.2).

Dersim ıslahatı çerçevesinde 1891'de Mamuratülaziz Valiliği tarafından Çemişgezek ve Çarsancak kazalarının Mamuratülaziz'e, Pülümür kazasının Erzurum'a bağlanması, Pah ve Ovacık kazalarının lağvedilmesiyle üç kazadan ibaret kalacak olan Dersim sancağının bölgedeki askerî kumandanlık tarafından yönetilmesi teklif edildi. 4. Ordu Komutanlığı Pülümür'ün Erzurum'a bağlanmasını uygun bulurken, Çemişgezek ve Çarsancak'ın Dersim'den ayrılmasının Dersim ıslahatına zarar verebileceği yönünde görüş bildirdi (*BOA*. Fon Y.A.RES., D.N. 54, G.N. 29 (3.1/4.1). Benzer bilgiler için bkz. *BOA*. Fon Y.MTV., D.N. 49, G.N. 71 (4.1).

1891 yılında Dersim ıslahatı kapsamında, Pülümür ve Kemah kazaları Dersim'den ayrılarak, Erzurum vilayetine dahil edildi. 1892'de Pah ve Ovacık kazaları nahiyeye dönüştürüldü. 1893'te ise Şeyh Hasanlı Aşireti mensupları dikkate alınarak Pülümür'e bağlı yeni bir nahiye oluşturuldu. Diğer taraftan güvenliğin daha iyi tesis edilmesi için nahiyeye çevrilen Ovacık ve Pah kazaları ise Çemişgezek'e bağlandı (Abdulkadir Gül, 2015 (b), a.g.m., s. 34). Dersim mutasarrıfı Hüseyin Şükrü Paşa 1895 yılında hazırladığı layihada, Koçuşağı Aşireti bölgesinde asayişin sağlanabilmesi için aşiretin yaşadığı bölgede bulunan Tağar köyü merkez olmak üzere bir nahiye kurulmasını önerdi. Rapora göre, Dere nahiyesinin bazı köyleri Hozat'a 2 saat yürüme mesafesinde olmasına rağmen, 7-8 saat mesafedeki Mazgirt'e bağlıydı ve aradaki Munzur Nehri'nden dolayı halk idari merkeze gitmekte zorlanıyordu. Ulaşım sorunundan dolayı insanlar resmi kurumlara müracaat edemediği için şahsi davalar görülemiyordu. Bu

kısa bir süre vilayet statüsüne çıkarılmıştır. Ayrıca sancak içerisindeki kaza, nahiye ve köylerin idari dağılımında ve sınırlarında sürekli değişiklik yapılmıştır.

Dersim'deki idari değişiklikler temelde asayişi sağlama düşüncesinden kaynaklanmıştır. Bununla bağlantılı olarak merkezi idareyi hâkim kılmak, halkın mali ve askerî yükümlülüklerini yerine getirmesini sağlamak, hükûmet idaresini tanımayan aşiretleri denetim altına almak, aşiretlerin yaşadıkları mıntıkalarda kurdukları hâkimiyet ve birbirleri ile olan mücadeleleri, toplumun ekonomik, kültürel, mezhepsel yönü ve devlete bakış açısı da belirleyici olmuştur. Bu bağlamda zaman zaman Kürt aşiretleri (belgelerde kastedilen kitle Alevi olmalı) bir idari yönetim altında toplanmak istenmiştir.[122] Ayrıca idari sınırları belirleyen diğer bazı unsurlar, sancağı çevreleyerek tabii sur işlevi gören dağ ve nehirlerin konumlarının zorlayıcı etkisiyle merkezlere olan mesafe ve ulaşım imkânları olmuştur. Fakat iklim, coğrafya ve ulaşımın hukuki işleyişe engel olmasında görüldüğü gibi,[123] Dersim'deki idari taksimat, mevcut sorunlara çözüm olmadığı gibi yaşanan sorunların devam etmesine kaynaklık etmiştir. Bu da yeni değişikliklere zemin hazırlamıştır.

1895 yılında güvenliğin sağlanması ve vergilerin tahsil edilebilmesi için aşiretlerin yaşadığı bölgeler dikkate alınarak birer nahiye kurulması önerildi.[124] Farklı bir raporda ise kurulduğu günden beri herhangi bir fayda görülmeyen Ovacık kazasının lağvedilmesi, aşiretlerin nüfusları, yaşadıkları mevkiler ve önemleri dikkate alınarak, ikisi Ovacık'ta olmak üzere, 9 yeni nahiye kurulması önerildi.[125]

Dersim aşiretlerinin Müslüman, Hristiyan fark etmeksizin çevredeki halka yönelik mutat hâle getirdikleri saldırılarını engellemek amacıyla yapılmak istenen Dersim ıslahatı çerçevesinde 1898 yılında Dersim sancağının lağvedilmesi gündeme gelmiş. Fakat Mamuratülaziz Valiliği tarafından uygun görülmemiştir.[126]

Dersim ıslahatıyla görevlendirilmiş olan 4. Ordu Komutanı 1909 yılında hazırladığı raporda, askerî yöntemlerden ziyade eğitim alanında ve idari alanda tedbir

---

da topumda husumet, adam yaralama ve öldürmelere sebebiyet vermekteydi. Mutasarrıf, bahsedilen olumsuzlukların giderilebilmesi için Mazgirt'e bağlı bir nahiye teşkil edilmesinin gerekli olduğunu vurguladı (*BOA.* Fon Y.EE., D.N. 131, G.N. 34 (1.4); *BOA.* Fon Y.PRK.UM., D.N. 32, G.N. 108 (1.1/2.1); Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s.84-89).

[122]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (6.1); Abdulkadir Gül, 2015 (b), a.g.m., s. 33.

[123]*BOA.* Fon Y.A.HUS., D.N. 235, G.N. 76 (5.1); *BOA.* Fon Y.EE., D.N. 131, G.N. 34 (1.4); *BOA.* Fon Y.PRK.UM., D.N. 32, G.N. 108 (2.1); Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 89.

[124]Abdulkadir Gül, 2015 (b), a.g.m., s. 35.

[125]*BOA.* Fon Y.PRK.UM., D.N. 32, G.N. 92 (3.2/3.3).

[126]*BOA.* Fon ŞD., D.N. 1518, G.N. 13 (15.1).

alınması gerekliliğine değinir. Bu bağlamda, Çemişgezek ve Çarsancak kazalarının Dersim livasından ayrılmasını önerir. Dersim Mutasarrıflığının 26 Kasım 1909 tarihli talebi doğrultusunda biri Kırganlı Aşireti'ne ait Sin köyünde, diğeri Kalan bölgesinde bulunan Zarik? (Zeranik olmalı) köyünde olmak üzere iki kaza ile hükûmet tarafından uygun görülecek mahallerde 24 kadar nahiye teşkil edilmesi, mevkilerinin önemine göre buralarda 20 ile 50 arasında jandarma görevlendirilmesi, hükûmetin güvendiği aşiret reislerinin beşer yüz kuruş maaşla geçici olarak müdür tayin edilmesi, hükûmet dairelerinin merkezlerle ve birbirleriyle bağlantı kurması için yolların ve telgraf hatlarının gerekliliğini vurgular.[127] Rapor doğrultusunda 40 köy ve 3 nahiyeden oluşan kazalar oluşturularak, taleplerin büyük kısmı yerine getirilir.[128] Dersim'in idari yapısı incelendiğinde sonraki dönemde bu tür taksimat ve değişikliklerin büyük oranda devam ettiği görülmektedir.

1911 yılında Dersim'de sükunet ve asayişin sağlanabilmesi amacıyla, Mamuratülaziz vilayeti tarafından yapılan ısrarlı talepler neticesinde, Bakanlar Kurulu kararıyla önce Merho'da nahiye kurulması,[129] daha sonra da Balikan ve Kutuderesi nahiyelerinin kurulması kararlaştırılır.[130]

1920 yılında kolordunun lüzum görmesi üzerine Kiğı ile Nazımiye kazaları arasında 34 köyden oluşacak bir nahiye kurulması talep edilir. Dahiliye Vekili tarafından BMM'ye sunulan ilgili tezkere Vekiller Heyeti'nin 22 Eylül 1920 tarihli oturumunda reddedilir.[131]

Dersim'de sorunlar sürekli yaşandığı için idari değişiklik talepleri de devamlılık göstermiştir. 1 Aralık 1920'de Dahiliye Vekaleti, Heyet-i Vekile Riyasetine takdim ettiği kanunun gerekçesinde merkezi Palu olmak üzere Mazgirt, Nazımiye ve Çarsancak kazalarından oluşacak bir Palu sancağının teşkil edilmesini ve Dersim sancağının ise merkezi Çemişgezek olmak üzere Hozat ve Ovacık kazalarından oluşmasını talep etmiştir.[132] Tasarlanan idari taksimatı değerlendiren ordu komutanlığı Çemişgezek

[127]*BOA*. Fon ŞD., D.N. 26, G.N. 14 (1.1/1.5/1.9).
[128]*BOA*. Fon MV., D.N. 130, G.N. 76 (1.2).
[129]*BOA*. Fon İ.MMS., D.N. 144, G.N. 5 (2.1).
[130]*BOA*. Fon İ.MMS., D.N. 144, G.N. 33 (1.1).
[131]*BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 66, G.N. 439, S.N. 3.1/3.2.
[132]*BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 66, G.N. 439, S.N. 8.1; Nuray Ertürk Keskin, "1920: Bağımsız ve Halka Doğru Yönetim", *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1919-1928*, C. I, (Editör: Nuray Ertürk Keskin), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2012, ss. 195-452, s. 431.

sancağının kurulmasını uygun görürken, Palu liva merkezinin Palu yerine Çarsancak (Peri) olmasının daha muvafık olacağı değerlendirmesinde bulunmuştur.[133]

Dersim mebusu Abdulhak Tevfik Bey, Vekiller Heyetine sunduğu maruzatta, Palu livasının kurulmasının asayiş ve iktisat açısından hiçbir faydasının olmayacağını iddia ettiği gibi, Dersim'in başlıca gelirinin Mazgirt ve Çarsancak'tan temin edildiğini, buraların ayrılması hâlinde Dersim'in ihtiyacının beşte biri oranında bile para bulunamayacağını belirtmiştir. Ayrıca Mazgirt ve Çarsancak kazalarının Palu'ya bağlanması durumunda Muş ve Çapakçur livası Kürtleriyle Dersim Kürtlerinin birbiriyle temasa geçerek birlikte hareket edebileceğini, Dersim Kürtlerinin bu değişiklikten kuşkulanarak yeni bir hadise çıkarabileceğini gerekçe göstererek, Dersim'in idari taksimatına müdahale edilmesinin kesinlikle uygun olmayacağını ve ertelenmesi gerektiğini vurgulamıştır.[134]

27 Şubat 1921 tarihli kanun layihasında, Ergani ve Genç sancakları lağvedilerek, merkezi Palu kasabası olmak üzere Ergani, Osmaniye, Nazımiye, Mazgirt ve Çapakçur kazalarından oluşan Palu sancağının teşkil edilmesi kararlaştırılır. Ayrıca Çarsancak kazası lağvedilir ve Munzur Nehri'nin doğusunda Peri nahiyesi teşkil edilerek Mazgirt kazasına bağlanır. Öte yandan Munzur Nehri'nin batısında merkezi Pertek kasabası olmak üzere Vasgirt ve Şavak nahiyelerinden oluşan Pertek kazası kurularak Dersim sancağına dahil edilir.[135]

Bakanlar Kurulunda kabul edilerek meclise sevk edilen kanunun gerekçeleri 28 Şubat 1921 tarihli Dahiliye Vekaleti esbab-ı mucibe layihasında sıralanır. Buna göre, Dersim'de mevcut taksimatın asayişi sağlayamaması ve bağlı bulunan köylerin sayısının çok olmasından dolayı Palu kasabası merkez olmak üzere Ergani ve Osmaniye kazalarıyla Genç sancağının Çapakçur kazasından oluşan bir liva teşkil edilmesi, Dersim sancağının doğu kısmını teşkil eden ve halkı yaşam yönüyle Batı Dersim'den farklı olan Nazimiye ve Mazgirt kazalarının da bu livaya bağlanması uygun görülür. Bu suretle oluşturulan bir sancak ile bir kazaya mukabil iki sancak ile bir kaza lağvedilmiş olacağı ve mezkur havalide daha esaslı bir liva kurulmuş olacağı vurgulanır. Ayrıca Hozat sancağının da Hozat, Çemişgezek, Pertek ve Ovacık kazalarından oluşacağı belirtilir.[136]

---

[133]*ATASE.* İSH. S.N. 10226, K.N. 757, G.N. 90.
[134]*BCA*. Fon K. 30.18.1.1, K.N. 2, G.N. 37, S.N. 5.1/5.2.
[135]*BCA*. Fon K. 30.18.1.1, K.N. 2, G.N. 37, S.N. 5./5.5.
[136]*BCA*. Fon K. 30.18.1.1, K.N. 2, G.N. 37, S.N. 5.3.

Palu livasının teşkil edilmesi hakkında Vekiller Heyeti tarafından hazırlanan kanun layihasına yönelik olarak 13 Mart 1921 tarihinde Dahiliye Encümeni tarafından aksi yönde bir mazbata hazırlanır. Buna göre, Palu'da yeni bir liva kurulmasının bazı faydaları olmakla birlikte, bu idari taksimatla Dersim'de asayişin sağlanamayacağı, Palu'ya bağlanmak istenen bazı kazaların Murat Nehri'nin diğer tarafında bulunmasının isyan durumunda işi zorlaştıracağı, Nazımiye ve Mazgirt halkı ile Palu halkı arasında geçmişten gelen bir anlaşmazlığın olduğu, Ergani ve Genç sancaklarının lağvının da bazı mahzurları olduğu gerekçeleri sayılarak kanun teklifi reddedilir. Dahiliye Encümeni tarafından tanzim edilen bu mazbata 28 Nisan 1921'de meclisin 26. oturumunda görüşülerek oy çokluğuyla kabul edilir.[137]

Osmanlı Devleti sonrasında da Dersim'in idari yapısı ve statüsünde değişiklikler devam eder. İcra Vekilleri Heyetinin kararı ve meclisin onayıyla 10 Nisan 1923'te "Dersim livasının teşkilât-ı hazırasıyla, müstakilen idaresi" uygun görülür.[138] 1926 yılında bütçe, nüfus ve coğrafya ile alakalı gerekçelerden dolayı bazı vilayetlerde idari değişikliğe gidilir. Dersim'in de dahil olduğu 11 il lağvedilerek ilçeye dönüştürülür, böylece vilayet sayısı 63 olur.[139] Dersim'in ilçeye dönüştürülmesinde öncekilere benzer gerekçeler etkili olur. Bunlar, sürekli karışıklık çıkması, asayiş problemi, halkın eğitimsiz ve medeniyetten uzak olması; bağlanacağı büyük bir il vasıtasıyla korunabilecek ve hizmet götürülebilecek olmasıdır. Sonuç olarak bu dönemde de yönetsel bakımdan değişiklik yapılarak Dersim denetim altına alınmaya ve asayiş sağlanmaya çalışılmıştır.[140]

İlgili yazışmalarda görüldüğü gibi bölgede görev yapan ya da bölgeyi bilen kişiler, başta asayiş olmak üzere çeşitli gerekçelerden dolayı ısrarla idari sınırlarda değişiklik yapılmasını talep etmiştir. Fakat bu taleplerin az bir kısmı gerçekleştirilebilmiştir. Sahadaki görevlilerin ısrarlarına rağmen, taleplerin gerçekleştirilememesinde birçok unsur etkili olmuştur. Bunların başında mali imkânsızlıklar gelmektedir. Çünkü yeni oluşturulan bir idari birime, mülki ve askerî görevliler tayin etmenin yanı sıra hükûmet konağı, kışla, telgrafhane, mahkeme kurmak

[137]*BCA*. Fon K. 30.18.1.1, K.N. 2, G.N. 37, S.N.5.7/5.8; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: 10, İçtima: 2, Gün 28. 4. 1337 (1921), s. 127, 128; Fatma Eda Çelik, "1921: Savaş Yönetimi ve Yönetimin Merkezileşmesi", s. 736.

[138]*BCA*. Fon K. 30.18.1.1, K.N. 7, G.N. 15, S.N. 7/7.3.

[139]Doğan Korhan, *Mustafa Kemal Atatürk Dönemi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikası (1930- 1938),* s. 104, 105.

[140]Nuray Ertürk Keskin, "Cumhuriyet Döneminde Toprağa Dayalı Örgütlenme: İl Yönetimi Sisteminin Kuruluşu", *Memleket Siyaset Yönetim*, C. 2, S. 5, 2007/5, ss. 119-174, s. 145-148.

gerektiği gibi yol, köprü inşa etmek de gerekmiştir. Bu da büyük bir maliyet gerektirdiği için istenildiği şekilde gerçekleştirilememiştir. Dolayısıyla teşebbüslere rağmen Hozat, Çemişgezek, Pertek, Ovacık, Mazgirt ve Peri gibi birkaç birim hariç diğer kaza ve nahiyeler devleti temsil edebilecek yönetim merkezi görünümüne sahip olamamıştır. Ayrıca toplumun devlete bakışı, idari taksimatta belirleyici olduğu gibi, geneli bölgeyi yakından tanımayan kanun yapıcıların sorunun ciddiyetine dair farkındalıkları da önemli bir husus olarak etkili olmuştur.

4.5.2. Yönetimi Kolaylaştırmak Amacıyla Aşiret İleri Gelenlerinin İdareci Olarak Atanması ve Bunun Olumlu Yönleri

Osmanlı Devleti Tanzimat Dönemi ile birlikte, diğer bölgelerde olduğu gibi, Dersim'de de merkeziyetçi yapıyı güçlendirmeye yönelik politikalar geliştirir. Fakat Dersim'de bu politikaları uygulama imkânına sahip olamadığı için planlar tasarıdan öteye geçemez. Bu durum devleti kısa vadeli pragmatist politikaları devam ettirmeye zorlar. Aşiret mensuplarına kaymakamlık, nahiye müdürlüğü, belediye başkanlığı, meclis idare azalığı, yol koruculuğu, mahkeme azalığı gibi görev ve unvanlar verilerek devlet işleri bu kişiler üzerinden yürütülmeye çalışılır. Bu bağlamda oluşturulan idari teşkilatlanmada kaymakamlar kısmen, nahiye müdürü ve memurlar ise büyük oranda hanedan ve aşiret liderleri ile onların çocukları arasından atanır.[141] Çeşitli raporlara yansıyan bu uygulama bazı yönlerden zorunluluk hâline gelir.

Dersim'de görev veya inceleme yapmış olan yetkililerin büyük bir kısmı raporlarında Dersim'e atanacak idareciler üzerinde durmuştur. Dersim mutasarrıfı Hüseyin Şükrü Paşa, Koçuşağı Aşireti'nin itaat altına alınıp, asayişin temin edilmesi için bölgede yeni bir nahiye kurulmasını ve ileri gelenlerden uygun birisinin buraya müdür olarak atanmasını önermiştir.[142] 1895'te Dersim eski mutasarrıfı, aşiretlerin mevki, nüfus ve önemlerine göre 9 aşiret müdürlüğüne ayrılmasını, ağalardan en etkin olanların müdür olarak tayin edilmesini, bu müdürlerin bölgelerinde emniyet ve asayişin sağlanmasının yanı sıra vergilerin zamanında toplanmasıyla vazifelendirilmesini önermiştir.[143]

---

[141] *Dersim Raporu*, s. 74; L. Molyneux-Seel, "A Journey in Dersim", *The Geographical Journal*, Vol.: 44, No: 1, July 1914, pp. 49-68, s. 51; Abdulkadir Gül, 2015 (b), a.g.m., s. 39; Yolga, *Dersim (Tunceli) Tarihi*, s. 59.

[142] *BOA*. Fon Y.PRK.UM., D.N. 32, G.N. 108 (1.1).

[143] *BOA*. Fon Y.PRK.UM., D.N. 32, G.N. 92 (3.2).

Dersim'in nahiyelerini bizzat dolaşarak tetkikte bulunan Erzincan mutasarrıfı Şefik Bey[144] ve Dersim ıslahatını yapmakla görevlendirilmiş olan 4. Ordu Müşiri İbrahim Paşa[145] 1910 yılında hazırlamış oldukları layihalarda benzer önerilerde bulundu. Raporlarda, hükûmetin nüfuz ve idaresinin dışında kalmış olan Dersimlilerin birden bire hükûmetin yönetimine girmesinin mümkün olmadığı, toplumun tedrici (kademeli) olarak alıştırılması gerektiği vurgulandı. Ayrıca sancağa adalet, refah ve medeniyet götürülmesinin yanı sıra kanunların ve hükûmet idaresinin uygulanması için Dersim'in küçük idari birimlere ayrılması gerektiği, bu nahiye müdürlüklerine ise aşiret reislerinden münasip olanların maaş karşılığında görevlendirilmesinin uygun olacağı vurgusu yapıldı.

Dersim'le ilgili hazırlanan layihalarda, güvenliğin ve düzenin sağlanabilmesi için yerel güçlerin yönetime dahil edilmesi önerilmiştir. Devlet yetkilileri güçlü bir merkezi idare oluşturmak amacıyla bu öneriler çerçevesinde tedbirler almıştır. Böylece aşiretlerin sınırları ve nüfuz alanı dikkate alınarak yeni kaza ve nahiye müdürlükleri oluşturulmuştur.[146] Müdürlüklerine de muhtemel yararlarının yanı sıra bölgede idari ve askerî işleyişin sürdürülebilmesi zorunluluğu gibi gerekçelerden dolayı yerelden nüfuz sahibi kişiler atanmıştır.

Dersim'in bir kısmında köyün veya aşiretin içerisine giremeyen Osmanlı Devleti ağaya makam ve yetki vererek halkı kontrol altında tutmaya ve asayişi sağlamaya çalışır. Bu yolla birbirlerine ve çevrelerine karşı sürekli saldırgan bir tavır içerisinde olan silahlı aşiretlerden gelebilecek tehlike minimize edilerek, sorumluluk bir kişiye yüklenmek istenir.[147] Böylece idare ve kontrolün kolaylaşması hedeflenir. Nitekim Tanzimat'tan sonraki süreçte yerelden yönetici atanması yoluyla bazı bölümlerde devlet otoritesi kısmen hissetirilebildiği gibi vergiler de kısmen toplanabilmiştir.[148]

Hükûmet yetkilileri, en etkili aileyi idareci olarak tayin etmekle bir taraftan o aileyi, diğer taraftan da o aile üzerinden toplumu kontrol altında tutmayı hedeflemiştir.

---

[144]Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 149.

[145]*BOA*. Fon ŞD., D.N. 26, G.N. 14 (1.3/1.9); *BOA*. Fon MV., D.N. 130, G.N. 76 (1.2).

[146]Abdulkadir Gül, "Dersim Bölgesindeki Feodal Yapı Hakkında Bazı Değerlendirmeler (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e)", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS),* Yıl: 2, S. 7, Aralık 2014 (b), ss. 236-258, s. 243.

[147]Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, s. 113, 147.

[148]İbrahim Yılmazçelik, "Dersim Sancağının Kurulmasından Sonra Karşılaşılan Güçlükler ve Dersim Sancağı İle İlgili Bu Dönemde Yazılan Raporlar (1875-1918)", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi (OTAM)*, S. 28, Güz 2010, ss. 163-214, s. 169; Candan Badem, Mehmet Yıldırım, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde "Dersim Islahatı" (1870-1913)", Tunceli Üniversitesi, *2. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Bildirileri*, (20-22 Eylül 2013-Tunceli), Tunceli 2014, ss. 162-179, s. 169.

İdarecileri, aşiretler arasında emsal teşkil eden bu stratejiyi izlemeye zorlayan diğer bir saik de yerel güçler arasında denge kurma zorunluluğudur. Ayrıca her açıdan çevreyle ilişkileri zayıf olan ve devlete karşı çekingen bir tutum içerisinde olan toplum ile iletişim kurabilmek için yöneticilerin, sosyal yapıyı tanıyan, yöre kültürüne ve inancına aşina, en önemli iletişim aracı olan dil konusunda yeterliliğe sahip olması gerekiyordu.

Bölge dışından bir idarecinin bölgeyi tanıyıp kontrol etmesi zaman aldığı gibi, dışa karşı kapalı bir anlayışa sahip olan aşiretlerin yabancı bir kişiyi başlarında yönetici olarak benimsemesi her yerde mümkün olmuyordu. Ayrıca hükûmet idaresinden ve medeniyetten bihaber olan bazı "bedevi mıntıkalara" ulaşabilmek için başka bir çözüm yolu bulunmuyordu. Aşiret mensuplarının zaman zaman dışarıdan gelen idarecileri kabul etmemesi[149] ya da Kırgan Aşireti'nin 1914 yılında,[150] Ovacık aşiret reislerinin 1921 yılında yaptığı gibi idareci ve memurların görev yerinden uzaklaştırılması olası durumlardı.[151] Hatta bölgede nüfuz sahibi yerli idareciler bile zaman zaman bu tür sorunlar yaşayabiliyordu. Örneğin Karaballı Aşireti reislerinden Hasan Hayri Bey'in kardeşi Yusuf Efendi 1919 yılında Ovacık kaymakamı olarak atanır. Fakat Yusuf Efendi uzun bir süre görev yerine gidemeyerek Hozat merkezinde ikamet etmek zorunda kalır.[152] Dersim'de hâkim olan bu anlayış genel kabul gördüğü için dışarıdan atanacak bir müdürün o mahalde yaşayan aşiretin izni olmadan herhangi bir iş yapamayacağı Ankara'da faaliyet yürüten milletvekilleri tarafından da dile getiriliyordu.[153] Dolayısıyla edinilen tecrübelerin etkisiyle bu olumsuzlukların bilincinde olan yetkililer, atamalarda iktizayı hâle mutabık hareket etmek zorunda kalıyordu. Bundan dolayı kaymakam ve özellikle de nahiye müdürlerinin atamasında, yöre insanının olurunun alınması önemseniyordu.[154]

Bir kısmı seyit olan aşiret reisleri kaymakam veya nahiye müdürü olarak atanırdı.[155] Bu kişiler toplumda siyasi ve dinî otorite olarak kabul edildiği için yerlerine başkasının atanması ya da aşiret içerisinde nüfuzu olmayanların atanması uygulanabilir bir durum olarak görülmüyordu. Çünkü aşiret ileri gelenleri hakkında herhangi bir şikayet olması durumunda aşiretin sıradan bir üyesi olan yöneticinin aşiret ileri gelenleri

[149]Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 160.
[150]Karabekir, *Kürt Meselesi*, s. 84; *Dersim Raporu*, s. 91.
[151]*ATASE.* İSH. S.N. 2568, K.N. 1328, G.N. 34; *ATASE.* İSH. S.N. 5621, K.N. 1164, G.N. 72ab.
[152]*BOA.* Fon DH.İ.UM.EK., D.N. 117, G.N. 10 (1.1).
[153]Nuray Ertürk Keskin, (2007/5), a.g.m., s. 139, 140.
[154]Abdulkadir Gül, 2015 (b), a.g.m., s. 39; Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, s. 47.
[155]Kemali, *Erzincan,* s. 408; Kaya, *Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi*, s. 317.

hakkında soruşturma yapması ve onların üstünde konumlanan bir tavır sergilemesi mümkün değildi.

Osmanlı Devleti, nüfuzlu kişileri yönetici olarak atama sistemini Dersim genelinde uygulamıştır. Dersim Alevi aşiretlerinin devlete itaat anlayışı, sosyal yapısı, ekonomik ve günlük yaşam şekli Osmanlı Devleti'nin diğer toplumlarından ve Alevilerinden farklılık arz ettiği için devletin buradaki hâkimiyet durumu ve yönetsel bakışı farklı olmuştur. Dersim'de aşiret yapısının kısmen önemini yitirmiş olduğu itaatkâr bölgelerde ise devlete bağlılık daha fazla, sosyal doku daha heterojen ve tarımsal üretim daha gelişmiş durumdaydı. Toplumda mevcut farklılıklara rağmen coğrafya, yolların yetersizliği ve ekonominin büyük bir etkiye sahip olmasından dolayı gerek Alevi aşiretler ve gerekse Sünni halk yönetilebilirlik bakımından kısmen birbirine benzemekteydi. Bundan dolayı devlet hem Alevilerin hâkim olduğu bölgelerde hem de Kemah, Çemişgezek, Pertek, Çarsancak gibi Sünni nüfusun ağırlıklı olduğu bölgelerde benzer bir sistem uygulayarak ağa, bey gibi nüfuz sahibi aile mensupları üzerinden toplumu yönetmeye çalışmıştır. Bu bağlamda özellikle Çarsancak gibi yerlerde geçmişte orduda görev yapmış kişiler ya da birtakım ağalar kaymakam, nahiye müdürlüğü veya belediye meclis azalığı gibi resmi unvanlarla yönetime ortak edilmiştir.[156] Çarsancak'ta uygulanan bey yönetimine benzer bir sistemi Kemah'ta da uygulayan devlet, birkaç yüzyıl boyunca devlete sadık bir yönetici aile olarak Sağıroğulları hanedanından istifade etmiştir.[157]

Yerelden yönetici atamanın yansımaları uygulandığı topluma göre farklılık göstermiştir. İtaatkâr olmayan aşiretlerin nahiye müdürleri idari statülerini, hem sıradan asayiş hadiselerinde hem de hükûmete karşı isyan çıkarmak için kullanabilmiştir. İtaatkâr halkın yaşadığı bölgede ise, yönetici olan beyler veya nüfuz sahibi aile mensupları nüfuzlarını kullanarak çevrelerindeki halka karşı çeşitli adi suçların işlenmesine, haksızlık ve adaletsizlik yapılmasına kaynaklık yapabilmiştir.[158] Buna rağmen itaatkâr yerlerdeki yöneticiler, ihtiyaç duyulduğunda silahlı birlikleri ile mutasarrıfa yardıma giderek vazifesini yerine getirmekten geri durmamıştır.[159] Ayrıca

---

[156]Abdulkadir Gül, Ali Rıza Özdemir, *Dersimliler Ermeni mi?* s. 41, 52; Abdulkadir Gül, "Osmanlı Devletinin Son Döneminde Dersimin Islahı İçin Hazırlanan Raporlar ve Uygulamadaki Başarı Düzeyleri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS),* Yıl: 3, S. 16, Eylül 2015 (a), ss. 16-39, s. 33.

[157]*Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları, Harbiye'den Dersim'e (1890-1914)*, s. 169.

[158]*BOA.* Fon Y.EE., D.N. 131, G.N. 34 (1.3).

[159]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (4.2); Özkök, *Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları*, s. 51.

bu beyler, devlete karşı isyan ve itaatsizlik etmedikleri gibi devlet için temel amaç olan idari işleyişin bölgelerinde aksamadan devam etmesini, vergi ve askerin de kısmen toplanmasını sağlamıştır. Dolayısıyla bu bölgelerde kimi zaman azille sonuçlanan yerelden idareci atama usulü, önemli bir değişikliğe uğramadan uzun yıllar devam etmiştir.

Aşiret ileri gelenlerini idareci olarak tayin etme uygulaması, sadece Osmanlı Dönemi'ne has bir durum değildir. Kurtuluş Savaşı'nı yürüten Temsil Kurulu ve Ankara Hükûmeti de çözüm yolunu bölgede nüfuz ve otorite sahibi olan kişileri toplumun temsilcisi olarak kullanmakta ve bu şekilde toplum üzerinde etkili olmakta bulur. Nitekim 1919 yılında Surzadelerden Cemil Bey belediye başkanı olarak görev yapar.[160] 1920 yılında sancak Çemişgezekli mutasarrıf tarafından yönetilir.[161]

Osmanlı Devleti tarafından geçmişte Nazımiye kaymakamlığına atanarak kontrol altında tutulmak istenen Meço Ağa[162] Milli Mücadele sürecinde diğer aşiretlerle beraber Ankara Hükûmetine karşı isyan girişiminde bulunur. Bu durum Ankara Hükûmetini tedbir almaya zorlar. Ankara Hükûmeti Dersim'in önemli aşiret liderlerinden Diyab ve Meço Ağaları Dersim milletvekili olarak BMM'ye davet eder.[163] Bu ağaların milletvekili olmasıyla bir taraftan bölgenin mecliste temsil edilmesi sağlanırken, diğer taraftan isyancı aşiretlerin bölünerek güç kaybetmesine zemin hazırlanır. Ayrıca Ankara Hükûmeti ile aidiyet bağı kurmuş olan bu vekillerin ülkedeki ve Dersim'deki sorunlara çözüm arayışında bulundukları meclis çalışmalarından anlaşılmaktadır.

Bu çözüm yolu devlet politikası olarak kabul görmüş olacak ki 1921'de Seyit Rıza'nın bir oğlu kendi nahiyesinde müdür olarak görev yapmaktadır.[164] Ayrıca Koçgiri'de isyan faaliyetleri devam ederken benzer bir uygulamaya gidilir. Koçgiri Aşireti liderlerinden Alişan Bey Refahiye Kaymakamlığına, kardeşi Haydar Bey İmranlı Müdürlüğüne atanır.[165] Hükûmet bu atamalarla hem hükümran aileyi hem de bu ailenin nüfuzundan yararlanarak aşireti kontrol altında tutmaya çalışır.

---

[160]*ATASE.* İSH. S.N. 3621, K.N. 28, G.N. 92aj.
[161]*ATASE.* İSH. S.N. 12992, K.N. 202, G.N. 186; *ATASE.* İSH. S.N. 13148, K.N. 202, G.N. 259ab.
[162]Savaş Sertel, Salih Akyel, "I. TBMM'deki Dersim Milletvekilleri ve Faaliyetleri", *Türk Sosyal Tarihçiliğinde Bir "Yalnız" İsim Bahaeddin Yediyıldız'a Armağan*, Editör: Yunus Koç-Serhat Küçük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2015, ss. 301-314, s. 310.
[163]Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, s. 16, 17.
[164]*ATASE.* İSH. S.N. 14852, K.N. 773, G.N. 73ad.
[165]Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, s. 15.

Cumhuriyetin ilk yıllarında da aşiret reislerinin bazı suçları gözardı edilerek, dahilden idareci atanmaya devam edilir. Pilvenk Aşireti geçmişte Pertek'i ve Dere nahiyesini işgal ederek yağmalamasına rağmen aşiret reisi Kösoğlu Süleyman 1925'lerde Dere nahiyesi müdürü olarak görev yapar. Ayrıca Kırganlıların reisi Şatoğlu Selman geçmiş dönemde işlediği suçlara rağmen, yaşadığı yer olan Sin nahiyesinde Cumhuriyet'in ilk yıllarında müdür olarak görev yapmaya devam eder. Bu atamayla Şatoğlu Selman'ın, düşmanı olan Abbasuşağı Aşireti reisi Seyit Rıza'ya karşı bölgedeki gücü dengelemesi hedeflenir.[166] Yerelden idareci atama uygulaması sonraki dönemlerde hazırlanan bazı raporlarda da tavsiye edilir. Bu bağlamda Halis Paşa tarafından 1931'de hazırlanan raporda, ahali içerisinden, vilayetin uygun bulduğu itaatkâr kişilerin nahiye müdürü olarak atanabileceği vurgulanır.[167]

4.6. Asayişi Sağlamaya Yönelik Alınan Adli Tedbirler

4.6.1. Yargı Unsurlarındaki Sorunları Giderme Çabaları

4.6.1.1. Mahkemelere Yönelik İyileştirme Gayretleri

Dersim'de adli kurumlarda yaşanan sorunların bir kısmı coğrafyadan ve idari taksimattan, bir kısmı da liyakat sahibi olmayan amir ve memurlardan kaynaklanmıştır. Diğer bir kısmı ise savaş ortamının etkisiyle ortaya çıkmıştır. Devlet dönemsel olarak bu sorunları ve kaynaklarını tespit ederek düzeltme yoluna gitmişse de istediği düzeyde başarılı olamamıştır.

Mahkemelerin hukuki gereklilikleri karşılayabilmesi için uzmanlar tarafından sürekli çeşitli raporlar hazırlanarak, birçok değişiklik ve yenilik önerilir. 1887 yılında Dersim vilayet merkezindeki Bidayet Mahkemesi, Liva Mahkemesi statüsünde olmadığı ve Kaza Mahkemesi statüsünde olduğu için belli davalarda Erzincan'a gidilmesi gerekiyordu. Kış aylarında halkın Erzincan Mahkemesine gidememesi yargılama sürecinde aksaklıklara neden oluyordu. Dersim sancağı, sorunun giderilmesi için başvuruda bulununca Adliye Nezareti tarafından Dersim Merkez Bidayet Mahkemesi Liva Bidayet Mahkemesine dönüştürülür[168] ve bu şekilde sorun giderilmeye çalışılır.

1890 yılında Erzincan'a yakın birçok köy Pülümür'e ve Tercan'a yakın bazı köyler de Erzincan'a bağlıdır. Bu köylerin halkının büyük kısmı kış aylarında mahkemeye gidemediği için işlenen suçlar mahkemelere intikal ettirilememiştir.

[166]Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, s. 55-57.
[167]*Dersim Raporu*, s. 256.
[168]*BOA.* Fon İ.MMS., D.N. 90, G.N. 3836 (1.1).

Dolayısıyla işlenen suça yönelik adli işlem de yapılamamıştır. Sorunun kaynağının farkında olan 4. Ordu Müşiri tedbir alınmasını ve gerekli düzenlemelerin yapılmasını ister.[169] Benzer bir durum 1895 yılında dile getirilir. Dere nahiyesi ile bağlı bulunduğu Mazgirt kazası arasında yer alan Munzur Nehri, köylülerin Mazgirt'e ulaşmasını engellediği için davalar yürütülememiş, bu da husumeti ve asayiş hadiselerini arttırmıştır. Mutasarrıf bununla alakalı olarak hazırladığı layihada bölgede yeni bir idari birim oluşturularak meselenin çözülebileceği önerisinde bulunmuştur.[170]

Vilayet ve mutasarrıflık sınırlarındaki idari değişikliklere paralel olarak, hukuki işleyişte ortaya çıkan sorunlara çözüm bulmak amacıyla bazı değişikliklerin yapılması talep edilir. Bu bağlamda 1890 yılında Mamuratülaziz valisi, Dersim sancak merkezinde bulunan Liva Bidayet Mahkemesinin Kemah Kaza Mahkemesine dönüştürülmesini, Çemişgezek'te bir mahkeme teşkil edilmesini, Hozat, Çemişgezek, Çarsancak, Mazgirt kazalarındaki mahkemelerin Mamuratülaziz Merkez Liva Bidayet Mahkemesine bağlanmasını ister.[171] 1895 yılına gelindiğinde Dersim, Çarsancak ve Mazgirt'te bidayet mahkemelerinin aktif olarak vazife icra ettikleri görülmektedir.[172]

Adli makamlar özellikle aşiret kaynaklı suçlarla mücadelede yetersiz kalınca çözüm üretme gayretleri devam etmiştir. Dersim ıslahatı ile vazifelendirilmiş olan 4. Ordu Müşiri İbrahim Paşa, 1910 yılında her kaza merkezinde bir sulh mahkemesi tesis edilerek, sulh hâkimi bulundurulması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca Meşrutiyet yönetimine geçilen bu dönemde umumi af ilan edilerek toplumun devlete karşı bağlılığı arttırılmaya çalışılmıştır.[173]

İdari ve coğrafi şartlardan kaynaklanan aksaklıklar giderilemediği için, yargıyla alakalı sorunlar Cumhuriyet Dönemi'ne intikal etmiş ve yapılan araştırmalarda bazı çözüm önerileri sunulmuştur. Örneğin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Başbakan'a sunduğu raporunda adli kurumların adil ve hızlı bir şekilde çalıştırılmasını önermiştir.[174] Dördüncü Umumî Müfettiş Abdullah Alpdoğan da kazalarda bütün mahkemelerin kurulmasını, bu yapılamıyorsa farklı bir çözüm yolu bulunarak insanların davaları için uzun yollar ve nehirler aşma mecburiyetinden kurtarılmasını önermiştir. Ayrıca

[169]*BOA*. Fon Y.A.HUS., D.N. 235, G.N. 76 (4.2).
[170]*BOA*. Fon Y.EE., D.N. 131, G.N. 34 (1.4).
[171]*BOA*. Fon Y.MTV., D.N. 46, G.N. 54 (1.1).
[172]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H.1312, s. 177, 178.
[173]*BOA*. Fon ŞD., D.N. 26, G.N. 14 (1.1/1.3/1.7).
[174]*Dersim Raporu*, s. 266.

tecrübeli ve işleri seri bir şekilde halledecek hâkimler atanması gerektiğini vurgulamıştır.[175]

Adli kurumlardaki aksaklıkların diğer bir kısmı idareci ve memurlardan kaynaklanmıştır. Konuyla ilgili hazırlanan bir layihada, bazı memurların maddi kazanç elde etmek için insanlara suç isnat ettikleri, şikayete konu olan kişilerin yargılanma ve ceza alma korkusuyla uzun süre şehirlere gelemediği için yargılamalarının yapılamadığı ve bunların asi olarak yansıtıldığı belirtilir.[176] Benzer bir hadisede Nazımiye'de bazı aşiretler, onlarca köylüyü katlederek arazilerini gasbeder. 1910 yılında Mazgirt Mahkemesi ve Dahiliye Nezareti bu arazinin sahiplerine iade edilmesi yönünde karar alır. Fakat Nazımiye Kaymakamı kararı uygulamayarak aşiretler lehine tavır takınınca ahali tekrar şikayetçi olur.[177]

Yaşanan savaşlar Dersim'deki adli işleyiş üzerinde etkili olmuştur. Genel mahkemelerin yanı sıra I. Dünya Savaşı döneminde Mehmet Zülfü Yolga'nın da kısa bir süre savcı olarak görev yaptığı Divan-ı Harb-i Örfi Mahkemesi[178] ve daha sonra Koçgiri İsyanı'nda olduğu gibi İstiklal Mahkemesi kurulmuştur.

1914 yılında jandarma ile alakalı yaşanan adli bir vakadan anlaşıldığı gibi mahkemeler arasında zaman zaman yetki karmaşası yaşanmıştır. Adliye Nezareti ve Şuray-ı Devlet Riyasetine başvurulması neticesinde biraz gecikmeli de olsa bu davanın yerel mahkemede görülmesi gerektiği yönünde karar bildirilmiştir.[179] Böylece mahkemeler arasında yetki karmaşası önlenerek hukuki sürecin sağlıklı işlemesi için gayret edilmiştir. 1917 yılında Çemişgezek Kaza Mahkemesi, seferberlikten dolayı vazifelerinin büyük bir kısmını ertelemek zorunda kalmıştır. Yeni atanmış olan Çemişgezek kaymakamı erteleme sebeplerini sorgulayarak duruma tepki göstermiştir.[180]

Osmanlı Devleti Dersim'de suça yönelik tespitlerde bulunmasına rağmen daha çok suçluyla mücadele etmeye çalışır. Fakat bu konuda birçok sorun ve eksiklik yaşanır. Buna rağmen devlet sürekli bir arayış ve çaba içerisine girerek hukuk alanındaki problemleri yavaş da olsa gidermeye çalışır. Sorunların tespit edilebilmesi için sürekli raporlar hazırlatılır. Devlet politikası gereği hukuk yolu daima açık tutulduğu gibi,

---

[175]Doğan Korhan, *Mustafa Kemal Atatürk Dönemi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikası (1930- 1938),* s. 318.
[176]*BOA.* Fon Y.EE., D.N. 131, G.N. 34 (1.3).
[177]*BOA.* Fon DH.H., D.N. 49, G.N.7 (2.1/3.1).
[178]Yolga, *Dersim (Tunceli) Tarihi*, s. 11.
[179]*BOA.* Fon ŞD., D.N. 3202, G.N. 52 (1.1/2.1/3.1).
[180]*BOA.* Fon DH.İ.UM.EK., D.N. 35, G.N. 53 (1.1).

hukukun toplumun genelinin haklarını korumasına özen gösterilir. Sünni ve Alevi toplum hukuk nazarında eşit muamele görür. Hatta bu anlayış Müslüman olmayanlar için de geçerlidir. Bu bağlamda 20. yüzyılın başlarına kadar Hozat, Peri ve Çemişgezek başta olmak üzere Dersim'in birçok kazasında Müslümanların yanı sıra Hristiyan Ermeniler de bidayet mahkemelerinde üye olarak görev yapar.[181]

4.6.1.2. Hapishanelere Yönelik İyileştirme Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin son döneminde çoğunlukla iki katlı kârgir binalardan oluşan hapishaneler ısı, aydınlatma, temizlik, beslenme ve güvenlik bakımından yeterli düzeyde değildi. Sayı bakımından ihtiyacı karşılamaktan uzak olan bu hapishaneler yüksek doluluk oranına sahipti. II. Abdülhamid Dönemi'nde hem ihtiyaca cevap vermek hem de Avrupalı devletlerin baskısını karşılamak amacıyla yeni hapishaneler yapıldığı gibi, mevcut hapishanelere yönelik ıslahatlar da gerçekleştirildi.[182] Bu dönemde Dersim'deki hapishanelerin durumu Osmanlı Devleti'nin genelinden farklı değildir.

Dersim sancağında, büyük çaplı asayiş hadiselerinde, muhtemelen barındırdığı güvenlik riski ve yargılama güçlüğünden dolayı, zanlılar genellikle vilayette yargılanmış ve hapsedilmiştir.[183] Diğer zanlılar ise Dersim ve kazalarında yargılanmıştır. Sancakta asayiş hadiselerinin çok sık yaşanması ve tutuklu sayısının yüksek olmasından dolayı hapishaneye sürekli ihtiyaç duyulmuştur. Fakat hapishaneler ihtiyacı karşılamakta yetersiz kalmıştır. Hapishanelerin yetersiz olması ve güvenlik zafiyeti yaşanmasından dolayı iyileştirme yoluna gidilmişse de bu istenilen düzeyde gerçekleştirilememiştir.

Dersim'de suç oranıyla bağlantılı olarak idari merkezlerin genelinde hükûmet konağı bünyesinde bir hapishane açılmıştır. Bu bağlamda sancak merkezi olan Hozat'ın yanı sıra Ovacık, Çemişgezek, Pülümür, Nazımiye, Mazgirt, Çarsancak ve Kemaliye'de hapishane bulunuyordu. Ayrıca Hozat ve Kemaliye'de aktif olan kadın hapishaneleri birleştirildi.[184] Muhtemelen kadın mahkumların az olması, maliyeti düşürme düşüncesi ve yakınlık bu birleştirmede etkili oldu.

---

[181]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1325, s. 103; Antranik, *Dersim Seyahatname*, s. 102, 110.
[182]Murat Hanilçe, Ersin Şeyhoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Bir Ceza İnfaz Kurumu Olarak Hapishaneler ve Kadınlar", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (SSAD)*, C. 4, S. 2, 2020, ss. 405-436, s.415, 416.
[183]Karabekir, *Kürt Meselesi*, s. 79-03.
[184]Hüseyin Irmak, "Osmanlı Belgelerinde Dersim'e Dair Bazı Örnekler", *Herkesin Bildiği Sır: Dersim* (Derleyen; Şükrü Aslan), İletişim Yayınları 2. Baskı, İstanbul 2010, s. 245-267.

Dersim sancak merkezi olan Hozat kasabasında hapishane şartlarının yetersiz olmasından dolayı sürekli sorun yaşanmıştır. Sorunların giderilmesi için yetkililer tarafından daima girişimde bulunulmuştur. Bu çerçevede hükûmet konağına bitişik bir hapishane yapılması için lazım olan 27 bin kuruş Mamuratülaziz vilayet meclisi tarafından 1894 yılında iki defa, 1895 yılında bir defa talep edilmesine rağmen Dahiliye Nezaretinden cevap alınamamış, nihayet 1897 yılında hapishane yapılması için onay verilmiştir. Planı ve tahsisatı hazırlanmış olan hapishane[185] muhtemelen yapılamamıştır. Çünkü yaklaşık 10 yıl sonra aynı taleple tekrar başvurulmuştur.

1907/1908 yıllarında Dersim hapishanesi bir memur ve üç gardiyanla aktif olarak hizmet etmektedir.[186] 1910'da ışık düzeyi ve hava şartlarının sağlıklı bir yaşam için yetersiz olduğu Dersim hapishanesinin mahkumlarda ciddi hastalıklara sebep olacağından endişe edilir. Bundan dolayı hükûmet konağına yakın yeni bir hapishane yapılması talep edilirse de bu talep bir süre ertelenir.[187]

Cumhuriyet Dönemi'nde, Dersim'deki (Hozat) hükûmet konağı ve hükûmet konağının alt katında bulunan hapishanenin hükûmeti temsil edebilme vakarına sahip olmadığı görülmüş yeni bir binanın yapılması gerektiği belirtilmiştir.[188] Ayrıca acil ihtiyaç olmasına rağmen, yaklaşık 40 yıl boyunca Dersim merkezinde ihtiyacı karşılayacak bir hapishane yapılamamış olması, devletin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıları ve Dersim politikalarının uygulama safhasındaki yetersizliklerini göstermesi bakımından önemlidir.

4.6.2. Asayişi Sağlamak İçin Mahkum ve Zanlıların Affedilmesi

Devletin hiçbir zaman tam anlamıyla hâkim olamadığı Dersim'de, sorunlar süreklilik göstermesine rağmen çözümler kısa vadeli olur. Bu durum sorunun kısa bir süre sonra tekrar nüksetmesine zemin hazırlar. Bahsedilen kısa vadeli çözüm yollarından bir tanesi suçluların veya zanlıların affedilmesidir. Af iki şekilde uygulanır. Birinci usulde, verilmiş olan mahkeme kararı hakkında meclis ve padişahın onayıyla, hukuku şahsiye davaları baki kalmak kaydıyla, af kanunu çıkarılır ya da yürütülmekte olan bir dava ertelenir. Böylece isyan gibi devlete yönelik suçlar affedilmiş olur. İkinci olarak mülki ve askerî idarecilerin oluruyla ve genelde yargı yoluna başvurulmadan

[185]*BOA.* Fon ŞD., D.N. 3218, G.N. 27 (5.1/12.1/13.1).
[186]*Mamuratülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1325, s. 103.
[187]*BOA.* Fon ML.EEM., D.N. 783, G.N. 7 (2.2).
[188]*Dersim Raporu*, s. 77.

kişiler affedilmiştir. Dersim'de af politikası sürekli uygulanmakla beraber özellikle II. Abdülhamid Dönemi'nde bu politikaya sıklıkla başvurulmuştur. Bu artışta II. Abdülhamid Dönemi'nde uygulanan af yoluyla suçluların gönlünü kazanma politikasının etkili olduğu düşünülmektedir.

Dersim sancağında sürekli af uygulamasına başvurulmasının çeşitli nedenleri vardır. Bunlar, askerî kuvvetlerin yetersizliği ve devletin güçsüzlüğü, nüfuz sahibi aşiret mensuplarının ricası, baskı ve tehditte bulunan aşiretlerin karışıklık çıkarmasını engelleme düşüncesi, asayişi sağlama ve yeni hadiselerin çıkma endişesi, diğer suçlulara örnek teşkil etmek, uygulamalarda tutarlı olabilmek, aşiret reis ve mensuplarının hükûmete bağlılığını arttırmak, cezalandırma yoluyla aşiretlerde intikam hissine sebep olmamak, aşiretler arası husumet ve nefreti minimize etmek, bazı aşiretleri ve reislerini medenileştirmek, sancak genelinde suçlu ve hükümlü sayısının fazla olması, tekrar masraf yapılarak askerî sefer düzenlenmesini önlemek şeklinde sıralanabilir. Görüldüğü gibi af politikasının bahsi geçen faydalı gayelerinin yanı sıra devletin güçsüzlüğünden ve çaresizliğinden kaynaklanan olumsuz gerekçeleri de vardı.

Dersim'de tespit edilen af uygulamalarının bir kısmı, şahısların özel durumlarına bağlı olarak affedilmesine örnek teşkil eden bilindik uygulamalardır. 1850-1852 yıllarında isyana katılmış olan Felaki Aşireti'ne mensup İbrahim adlı bir mahkûm ihtiyarlığından dolayı 1865 yılında affedilir.[189] Vatana ihanetten yedi sene bir ay kürek cezası almış olan Dersimli Bekir Ağa'nın cezası 24 Şubat 1920'de Heyet-i Umumiye kararıyla üç sene bir aya indirilir.[190] Vatana ihanet suçuyla 3 yıl hapse mahkum edildiği için Dersim hapishanesinde mahpus olan ve Dersim milletvekili Mustafa Ağa'nın kardeşi olan Zeynozade Ali Beyoğlu Beko'nun ortaya çıkan maluliyeti dolayısıyla, kalan cezası 19 Eylül 1921'de affedilir.[191] Tespit edilen diğer af hadiselerinin geneli ise aşiretlerden kaynaklanan isyan ve asayiş hadiseleri ile alakalıdır.

1890 yılında Bahtiyarlı, Şamuşağı, Kureyşanlı ve Rutan? Aşiretlerine mensup birçok ağa devlete tabiiyetlerini bildirdikleri için "rüesayı hükûmete ısındırmak," diğer reislere örnek olmak, önceki uygulamalarla tutarlı olmak maksatlarıyla, Dersim mutasarrıfı ve Mamuratülaziz valisi tarafından bu reislerin kapucubaşılık ve mecidi

[189]İbrahim Yılmazçelik, (2010), a.g.m., s.169.
[190]Fatma Eda Çelik, "1921: Savaş Yönetimi ve Yönetimin Merkezileşmesi", s. 660.
[191]*ATASE.* İSH. S.N. 12322, K.N. 1164, G.N. 22/22aa; Fatma Eda Çelik, "1921: Savaş Yönetimi ve Yönetimin Merkezileşmesi", s. 825; Cahide Sınmaz Sönmez, "Milli Mücadele Döneminde Çıkarılan Aflar", *academia.edu.,* ss. 2797-2810, s. 2799.

nişanlarla ödüllendirilmesi talep edilir. Ödüllendirilmelerinin, üzerlerine ordu göndermekten daha etkili olacağını düşünen padişahlık makamı talebi kabul eder.[192]

Çemişgezek çevresinde hırsızlık ve gasp suçu işleyen Mahmut ve Küçük Ağa adlı reisler 1893 yılında teslim olur. Bu kişilerin teslim olmayan diğer reislere örnek olması, *"medeniyet dairesine dahil edilebilmeleri"*[193] ve geldiklerine pişman olmamaları gibi gerekçelerle, geçmişte verdikleri sözlerinde durmamalarına rağmen, devlete yönelik suçları Bakanlar Kurulu kararıyla affedilir. Fakat padişahlık makamı bu affın tekrar görüşülmesini emreder.[194]

1908 yılında Batı Dersim'de gerçekleştirilen Neşet Paşa Harekâtında isyancı aşiretlere karşı önemli bir başarı elde edilebileceği sırada Meşrutiyet ilan edilir. İbrahim Paşa'nın da talebiyle 23 Temmuz 1908'den önce işlenmiş suçlar hakkında genel af ilan edilir. Elaziz valisi ve Dersim mutasarrıfının muhalefetine rağmen 4. Ordu Müşiri İbrahim Paşa ve Erzincan mutasarrıfı, affın bu tarihten sonraki dönem için de geçerli olmasını ister. İbrahim Paşa'ya göre, isyana karışmamış herhangi bir fert bulunmayan Dersim'in halkı vahşi olduğu için daima askerî harekât yapmakla amaca ulaşmak mümkün değildir. Ona göre, "yiğitlikleri" ile ünlenmiş olan tutuklu Dersimlilerin cezalandırılması intikam hissine sebep olacaktır. Yakalanamayanlar arasında azılı suçlular bulunduğu için yalnızca tutukluların cezalandırılması adil olmayacaktır. Ayrıca teslim olmayanlar çekindikleri için af umumi hâle getirilmelidir.[195] Bahsedilen 1908 harekâtı esnasında Seyit Rıza da yakalanır. Muhtemelen askerî fırkaya yardımcı olması yönünde taahhüt alınarak serbest bırakılır fakat geri gelmez.[196]

1911 yılında Pülümür'ün birçok aşireti isyan etmiştir. 2 ay süren askerî harekâttan sonra aşiretler affedilir.[197] Mercan Boğazı'nda Abbasan Aşireti tarafından bir soygun gerçekleştirilir. Muhtemelen Seyit Rıza, soygunun sorumlusu olduğu gerekçesi ile 1912 yılında gıyaben idama mahkum edilir.[198] Sonraki süreçte Seyit Rıza merkez livaya giderek arz-ı dehâlet edince, Bakanlar Kurulu kararı ve padişahın onayıyla *"Seyid Rıza'nın hükûmetden müteba'id* (uzak) *bulunması Dersimin asayişi nokta-i*

[192]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1196, G.N. 93590 (1.1/4.1).
[193]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1317, G.N. 11 (2.1).
[194]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1317, G.N. 11 (3.1/5.1).
[195]*BOA.* Fon MV., D.N. 130, G.N. 76 (1.2); *Dersim Raporu*, s. 175, 184, 185.
[196]*Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları, Harbiye'den Dersim'e (1890-1914)*, s. 192.
[197]*Dersim Raporu*, s. 190, 191.
[198]Mahmut Akyürekli, *Dersim Sorunu (1937-1938),* (Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2010, s. 39.

nazarından mahzurdan salim olamayacağı anlaşıldığından hukuk-u şahsiye da'vası baki olmak şartıyla afvı âliye mazhariyeti"[199] kabul edilir.

Askerî harekât sırasında, askere karşı silah kullanan Pülümür'ün Tanzik nahiyesinden 17 aşiret ileri geleni 1913 yılında silahla dolaşarak kendileri hakkında af kararı çıkarılmaması durumunda hükûmet kurumlarını işgal edecekleri tehtidinde bulunur. Muhtemelen yeni hadiselerle karşılaşmak istemeyen Erzincan mutasarrıfının ısrarlarının da etkisiyle bu kişilerden 12'si hakkında af kararı verilir.[200]

Mazgirt kazasında meskun Yusufan ve Demenan Aşiretleri arasındaki ihtilaf 1919 yılında halledilerek, aşiretler arasında barış sağlanır. Mevcut durumdan dolayı, ilgili kanunların bu bölgede aynen uygulanamayacağı gerekçesi ile aşiretler hakkındaki kanuni takip ertelenir.[201] Bu arada İzollu, Hıran, Şadılli, Kureyşan Aşiret reisleri ve mensupları hakkında kanuni işlem yapılmaya devam edilir. Bu durumun aşiretler arasında çatışma ve isyana sebep olma ihtimalinden dolayı Elaziz Valiliğinin başvurusu üzerine bu aşiretler hakkında da adli takibatın tecili kararlaştırılır. Hükûmet bu kararı *"aşâyir-i merkume arasındaki münâferatı izâle iderek hüsn-i te'sir bırakdığı"*[202] gerekçesiyle alır.

Dersim isyanının bastırılması sırasında milis kuvvet olarak devlete hizmet ederken işlenen bazı cinayetlerden dolayı Necib Ağa ve bazı kişiler hakkında cinayet ithamıyla dava açılmıştır. Bu durumun toplumda intikam hissine sebep olacağı gerekçesiyle 8 Eylül 1921'de icra vekilleri heyeti tarafından davanın teciline karar verilmiştir.[203]

Ülkenin işgallere karşı mücadele ettiği dönemde iç karışıklıkların azaltılmasına yönelik tedbir almak amacıyla af uygulamasına başvurulur. 1920 yılında aşiretlerin talebi ve baskısı üzerine Baytar Nuri (Dersimi) Divriği hapishanesinden tahliye edilerek serbest bırakılır.[204] Aynı dönemde Kürtçülük düşüncesi çerçevesinde aşiretleri kışkırtan Alişir hakkında gıyabi yargılama başlatılır. Fakat Alişir'in tutuklanmasının Dersim'de karışıklığa sebep olacağı ihtimalinden dolayı 24 Kasım 1920'de Alişir Heyet-i Vekile

[199]*BOA*. Fon BEO., D.N. 4122, G.N. 309143. (1.1). Aynı içeriğe sahip farklı bir belge için bakınız *BOA*. Fon MV., D.N. 228, G.N. 15 (1.1).
[200]*BOA*. Fon DH.EUM.EMN., D.N. 111, G.N. 22 (7/9/14/28).
[201]*BOA*. Fon MV., D.N. 215, G.N. 67 (1.1).
[202]*BOA*. Fon BEO., D.N. 4591, G.N. 344285. (2.1).
[203]*BCA*. Fon K. 30.18.1.1, K.N. 3, G.N. 32, S.N. 3.
[204]M. Nuri Dersimi, *Hatıratım Dersim'den Halep'e Bir Muhalifin Yaşamı (1892-1973)*, Sadeleştiren ve Notlayan: Mehmet Bayrak, Dam Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2014, s. 123.

kararıyla affedilir.[205] Affedildiği kendisine tebliğ edilen Alişir, Dersim'den Erzincan mutasarrıfına teşekkür ve "arz-ı hürmet" telgrafı gönderir[206] fakat zararlı faaliyetlerine ara vermeden devam eder.

1921 ilkbaharında çıkan Koçgiri İsyanı birkaç ay içerisinde bastırılmıştır. İsyancıların bir kısmı teslim olmuş veya yakalanmış, bir kısmı ise firar etmiştir. Birçok kişi hakkında yargı süreci başlatılmıştır. Koçgiri İsyanı'nın en önemli müsebbiplerinden olan Baytar Nuri Divan-ı Harb-i Örfi Mahkemesi tarafından gıyaben yargılanarak, mahkum edilmiştir.[207]

Koçgiri hadisesinden dolayı yargılanan Alişir ve taraftarlarının affedilmesi için Dersim'in Erzincan ve Kemah'a yakın kısmında isyan hadiseleri çıkarılır.[208] Aşiretler af talebiyle merkeze telgraflar gönderir. Seyit Rıza Büyük Millet Meclisi riyasetine gönderdiği telgrafta, geçmişte yaptığı hizmetlerinin hatırı için, Koçgiri İsyanı'na katılmış olan Haydar, Naki, İzzet gibi bazı kişilerin tahliye edilmesini talep eder.[209]

Erzincan Mutasarrıf vekili Osman Fevzi Bey 6 Temmuz 1921'de Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesi'ne gönderdiği şifreli telgrafta, Koçgiri hadisesine destek veren Ovacık aşiretlerinin yargılanmasının karışıklık ve idari zorluklara sebep olacağını, affedilmelerinin ise aşiretlerin hükûmete olan sevgi ve bağlılıklarını arttıracağını hatta affedildikleri takdirde, oluşturacakları kuvvetle Batı Cephesi'ndeki mücadeleye katkı sunacaklarını iddia ederek af talebinde bulunur.[210]

Yapılmış olan başvuruların etkisiyle, Koçgiri İsyanı ile alakası olan kişilerin affına yönelik kanun teklifi hazırlanır. Bunun üzerine Encümen, tutuklu olanların ceza alması, tutuklu olmayanların ise affedilmesi anlamına gelecek olan bu uygulamadan vazgeçilerek, isyana sebep olanların cezalandırılmasından sonra affın gündeme getirilebileceğini belirtir. Bu arada BMM tarafından milletvekillerinden oluşan bir tahkikat heyeti Koçgiri'ye gönderilir.[211] Tahkikat heyetinin çalışmaları neticesinde, ilk etapta tutuklu bulunan 410 kişiden 232'si serbest bırakılmıştır.[212] Heyet tarafından daha sonra farklı zamanlarda tutuklu olanların geneli hakkında af uygulamasına

[205]*BCA*. Fon K. 30.18.1.1, K.N. 2, G.N. 21, S.N. 14.
[206]*ATASE.* İSH. S.N. 148, K.N. 1252, G.N. 32.
[207]Dersimi, *Hatıratım Dersim'den Halep'e Bir Muhalifin Yaşamı (1892-1973)*, s. 124.
[208]*ATASE.* İSH. S.N. 14899, K.N. 773, G.N. 114.
[209]*BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 110, G.N. 740, S.N. 1.4.
[210]*ATASE.* İSH. S.N. 5621, K.N. 1164, G.N. 72ac/72ad.
[211]Fatma Eda Çelik, "1921: Savaş Yönetimi ve Yönetimin Merkezileşmesi", s. 834.
[212]*BCA*. Fon K. 30.10.0.0, K.N. 110, G.N. 740, S.N. 1.3.

gidilmiştir.[213] Böylece aşiretler ve milletvekilleri tarafından af çıkması yönünde uygulanan baskı, amacına ulaştığı gibi savaş döneminde kargaşanın ve yeni isyanların önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Devletin uyguladığı af politikası, suçla mücadele konusunda uzun vadede başarısızlığa zemin hazırlarken, kısa vadede fayda sağladı. Af uygulaması, bazı dönemler isyan hâlindeki aşiretlerin teslim olmasını sağlarken bazı dönemler de isyan çıkmasını engelledi. Böylece bölgede hâkimiyet kuramayan idarecilerin çaresizliğine geçici bir çözüm oldu.

4.7. Asayişi Sağlamak Amacıyla Topluma Yönelik Alınmaya Çalışılan Tedbirler

4.7.1. Dersim Aşiretlerinin Devlete Olan Bağlılığı

Bu başlık altında merkezi otorite ile aşiretler arasında yaşanan olumlu ilişki seyri ele alınmıştır. Başlık içeriğine bakılarak aşiretlerin sürekli yürütme erkine tabii olduğu ya da kanunların dışına çıkmadığı düşünülmemelidir. Zira Dersim'de aşiretlerin bir kısmı devletle olumlu ilişki içerisindeyken, diğer bir kısmı devletten tamamen kopuk yaşamakta ve kanuna aykırı eylemler sergilemekteydi. Aşiretlerin çoğunluğu ise merkezi otoriteye karşı esnek bir tutum izlemekteydi. Çünkü aşiretlerin eylemleri zamana, olaya ve liderin tavrına göre değişkenlik gösterdiği için devlete sadık görünen bir aşiret kısa bir süre sonra asi ve şekavet hâlinde olabilmekteydi.

Dersim aşiretlerinin devlete itaat durumu ve çevreye saldırıları hakkında ayrıntılı değerlendirmeler için Musa Celal Bey'in 1908 yılında hazırladığı rapor önem arz etmektedir. Buna göre, aşiretlerin büyük kısmı çevrelerine zarar verdiği gibi devlete de itaat etmezdi. Ayrıca bu aşiretler birbirleri ile mücadele hâlindeydiler. Fakat merkezi otoritenin kısmi etkisinden dolayı Hozat'a yakın bazı aşiretler ile tarım ve hayvancılığın önemli miktarda gelir elde etme imkânı sağladığı Mazgirt'teki birçok aşiretin devlete itaat hâlinde olduğu görülmektedir.[214]

Osmanlı Devleti, Dersim aşiretlerine karşı sürekli güvensizlik yaşamış ve ihtiyatı elden bırakmamıştır. Uygulanacak politikalar da mevcut bakış açısına göre belirlenmiştir. Bu bağlamda Dersim genelinde aşiret mekteplerine talebe alınmamıştır. Bununla birlikte yöneticiler devlete güven veren aşiretlere yakın durmaya gayret

[213]Fatma Eda Çelik, "1921: Savaş Yönetimi ve Yönetimin Merkezileşmesi", s. 875-908.
[214]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1467, G.N.1 (1.1/1.2/1.3/2.1/3.1); Cihangir Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti,* s. 168-175.

etmiştir. Bu güvenin neticesi olarak Karaballı Aşireti'ne mensup 6 çocuk aşiret mektebine kaydedilmiştir.[215]

Araştırma dönemimiz aynı zamanda savaş yılları olduğu için bölgedeki siyasi olayların ve işgallerin Dersim aşiretlerini etkilediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu dönemde aşiretlerin bir kısmının, dahilde mutat alışkanlıklarını devam ettirmesine rağmen devleti destekleyici tutum sergiledikleri anlaşılmaktadır. Bu durumun yaşanmasında, hilafete ve devlete olan kısmi bağlılık, 1916 askerî harekâtının aşiretler üzerindeki caydırıcı etkisi, düzenlerinin bozulmasının muhtemel risklerinin aşiretler tarafından idrak edilmesi, Rus ve Ermenilerin kendilerine verebileceği zararın tecrübe edilmesi ve 1916 yılında bölgeye getirilen Bektaşi büyüklerinden Çelebi Cemalettin Efendi'nin Dersimlilere telkinlerde bulunmasının etkili olduğu düşünülmektedir.

Dersim aşiretlerinin geneli 1916 ilkbaharında Dersim'deki birçok kazayı işgal ederek yağmaladığı gibi, isyancıların bir kısmı Karakoçan taraflarındaki köylere, ve Palu taraflarına saldırdı. Saldırılar karşısında devlet bazı tedbirler almak zorunda kaldı.[216] Fakat Temmuz 1917'de Rusya'daki iç karışıklıkların etkisiyle Rusya'nın Dersim aşiretlerine eskisi gibi yardım etmemesi ve Erzincan'daki Ermeni katliamlarına engel olmamasından dolayı Dersim aşiretleri Osmanlı safına geçti. Osmanlı Devleti tarafından örgütlenen Yukarı Abbas, Aşağı Abbas, Bahtiyarlı, Hıroğlu, Maksuduşağı, Koçuşağı, Şamuşağı, Beytuşağı, Ferhaduşağı ve daha birçok aşiret Ruslara karşı mücadele etti.[217]

Dersim aşiretlerinin devlete bakışının statik bir seyir izlemediği, zaman zaman tezatlar barındırdığı anlaşılmaktadır. 1916 yılında muhtemelen Rusya'nın kışkırtıcı rolünün de etkisiyle Osmanlı Devleti'ne karşı toplu halde isyan eden birçok Dersim aşireti 1917-1918 yıllarında Osmanlı safında yer alarak, yenilmekte olan Rusya'ya karşı savaşmıştır. Bu durum aşiretlerin menfaat ve baskın otorite odaklı hareket ettiklerini göstermektedir. Bu da Osmanlı yetkililerinin Dersim aşiretlerine güvenmeyerek onlara kuşkuyla yaklaşmasındaki haklılığı göstermesi bakımından önemlidir. Bu bağlamda I. Dünya Savaşı'nda Ruslardan yardım almayan Abbasuşağı reisi Seyit Rıza ve Arslanuşağı Aşireti[218] bile farklı zamanlarda asayiş hususunda devletin başına birçok gaile açmıştır. Aynı şekilde Ferhaduşağı Aşireti farklı zamanlarda hükûmet

[215]*BOA*. Fon Y.MTV., D.N. 74, G.N. 44 (2.1).
[216]*ATASE*. BDH. Kls. N. 4438, Y.D.N. 41, Fih. 1-1/1-4.
[217]*ATASE*. BDH. Kls. N. 2904, Y.D.N. 431, Fih. 8.
[218]*ATASE*. BDH. Kls. N. 2904, Y.D.N. 431, Fih. 8-1.

kuvvetlerinin yanında yer almış ve devlete yakın bir aşiret olmasına rağmen[219] kendi menfaati için gerekli gördüğünde çekinmeden asayişi ihlal edebilmiştir.[220]

Şubat 1918'de Arılli ve Balaban Aşiretleri başta olmak üzere Doğu ve Batı Dersim'deki bazı aşiretler Ermenilere karşı Osmanlı safında mücadele etmiştir.[221] Pülümür kazasına bağlı Arılli Aşireti Mayıs 1919'da İstanbul Hükûmeti yönetiminde, devlete sadık bir şekilde hizmet etmektedir.[222] 1919 Aralık ayında Koçuşağı Aşireti eski alışkanlıklarına geri dönerek saldırgan eylemlerine devam ederken, Ferhaduşağı, Abbasuşağı, Dere nahiyesi ve Karaballı Aşiretlerinin Ankara'da bulunan Temsil Heyeti'ne tabii oldukları görülmektedir.[223]

Mondros Antlaşması'ndan sonra Kürtlerin Osmanlı Devleti'nden ayrılması için bazı faaliyetler yürütülür. Fakat Dersim aşiretlerinin büyük bir kısmının bu faaliyetleri desteklemediği görülür. 1919 yılı sonlarında Abbasuşağı, Balaban, Kureyş, Aşuran, Şeyh Hasanan ve daha birçok aşiret, Paris Barış Konferansı'ndaki ayrılıkçı Kürt hareketlerine karşı halifeye (Osmanlı Hükûmeti) bağlılıklarını ve desteklerini bildirerek, Türklerden ayrılmalarının mümkün olmayacağını vurgular.[224]

Karaballı, Bahtiyar, Ferhat, Dere nahiyesi ve Abbasuşağı Aşiretleri, 25 Ocak 1920 tarihinde Temsil Heyeti'ne gönderdikleri telgrafla, Osmanlı Devleti'ne olan sadakatlerini bildirdikleri gibi İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesini ve yapılan katliamları protesto ettiler. Ayrıca Anadolu'da ikinci bir Makedonya kurulmasına müsaade etmeyeceklerini açıkça beyan ettiler.[225]

Dersim'de 1920 yılı başlarında bazı karışıklıkların yaşandığı bir süreçte Dersim milletvekili Hasan Hayri Bey vasıtasıyla yapılan telkinler sonucunda 52 aşiret adına, 4 aşiret reisi tarafından 13. Kolordu'ya bir telgraf gönderildi. Aşiretler telgrafta devlete olan sadakatlerini vurguladıkları gibi, Devlet-i İslamiye'nin muzaffer olması için duacı olduklarını beyan ettiler.[226]

Sonuç olarak Dersim aşiretlerinin büyük bir kısmının devletle olan ilişkisi güven ve aidiyet bağından ziyade asayiş ve menfaat odaklı olur. Bu aşiretler yaşamlarının bir parçası olan eşkıyalık saldırılarını devam ettirerek daima asayişsizliğe sebep olur.

---

[219]Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, s. 39, 40.
[220]*Dersim Raporu*, s. 192.
[221]*ATASE*. BDH. Kls. N. 2679, Y.D.N. 205, Fih. 8-9.
[222]*BOA*. Fon İ.DUİT., D.N. 68, G.N. 33 (1.1).
[223]*BOA*. Fon DH.İ.UM.EK., D.N. 116, G.N. 58 (1.1).
[224]*ATASE*. İSH. S.N. 3671, K.N. 114, G.N. 4AC/4AF/4AG.
[225]*ATASE*. İSH. S.N. 13233, K.N. 272, G.N. 172/172aa/172aaa.
[226]*ATASE*. İSH. S.N. 13653, K.N. 204, G.N. 18.

Ayrıca bir erk mücadelesi içerisinde oldukları devlet yetkililerinin kendilerini sınırlamasına tepki gösterir. Bu durum devletle yapıcı ilişkiler içerisinde olan aşiretler için de kısmen geçerlidir. Bu bağlamda çoğunlukla devlete itaat eden Ferhaduşağı ve Karaballı gibi aşiretlerin itaatleri bile mutlak olmaz ve bu aşiretler zaman zaman isyan eder. Aşiretlerin bu tutumları devletin aşiretlerden beklentisini sınırlayarak, aşiretlere ihtiyatla yaklaşmasına sebep olmuştur. Fakat bu aşiretlerin geneli I. Dünya Savaşı'nın son iki yılında ve Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı sürecinde alışılagelmiş eylemlerinden farklı olarak harici düşmana karşı devlete itaatlerini bildirerek samimi destekte bulunmuştur. Nitekim I. TBMM'deki Dersim milletvekillerinin mensup olduğu bölge ve aşiretlere bakıldığında, özellikle Batı Dersim aşiretlerinin büyük bir kısmının Milli Mücadele'yi desteklediği görülmektedir.

4.7.2. Eşkıya Saldırılarına Karşı Şikayetçi Olunması ve Talepler

Dersim'de aşiret eşkıyası sürekli köylere saldırarak insanları katlettiği gibi malları gasbederdi. Bundan dolayı ahali ve bazı aşiretler resmi makamlara şikayette bulunarak yardım talebinde bulunurdu. Şikayetler biçimsel de olsa hükûmetin var olduğu kısımlarda yapılırdı. Genellikle devlete itaat eden halk ve saldırıya uğrayan aşiretlerden nispeten zayıf olanlar şikayetçi olurdu. Bazen bir veya birkaç muhtar şikayet ve mağduriyet dilekçesi gönderdiği gibi bazen de toplumdan ya da aşiret ağalarından birkaç kişi bir araya gelerek şikayette bulunurdu. Yapılan şikâyetlerin genelinde devlet görevlilerinin eşkıya saldırılarını engellemesinin yanı sıra saldırılara köklü çözümler bulması talep edilirdi.

Eşkıya saldırısı, yönetici baskısı gibi durumlarda genellikle önce Dersim Mutasarrıflığına ya da yakınlık durumuna göre Erzincan Mutasarrıflığına, daha sonra Mamuratülaziz, Erzurum, Sivas ve Diyarbekir Valiliklerine başvurulurdu. Hadiselerle ilgilenilmemesi, şaibe olması, görevlilerin şikayet edilmesi, hadiselerin tekrarı durumunda ise doğrudan padişahlık makamına, bakanlara veya ilgili komutanlıklara şikayet dilekçesi gönderilirdi. Üst idari birim alt birime verdiği emirde hadisenin soruşturulmasını ve gereğinin yapılmasını emrederdi. Yerel yönetimler bazen olayın üzerine giderken bazen de üstünkörü bir soruşturmayla hadise geçiştirilirdi.

1880'li yıllarda olduğu gibi bazı durumlarda, halk aynı zamanda yönetici olan ağaların baskı ve saldırılarından bunalarak köylerinin başka idari birimlere bağlanmasını talep etti. Kimi zaman bu talepler uygun bulunarak köyler farklı idari

birimlere bağlandı.[227] Zaman zaman malları çalınan ve namuslarına yönelik saldırılar yaşayan halk, yetkililere başvurarak, eşkıyadan korunabilmek için kendilerine daha uygun ve emniyetli bir yer verilmesini talep etti.[228]

19. yüzyılın son döneminde Koçuşağı, Şamuşağı ve Karaballı Aşiretleri 30-40 kişilik çeteler hâlinde Çemişgezek köylerine saldırarak mal gasbeder. Çeşitli isimler altında vergi toplayan bu aşiretler dağa adam kaldırır. Bunun üzerine alınan askerî tedbirlerle asayiş sağlanır. Fakat Çemişgezek halkı adına 23 imzayla yapılan başvuruda muhtemel eşkıya saldırılarından dolayı eşkıyalığın tamamen ortadan kaldırılması istenir.[229]

Dersim'de yaşanan şikayetlerin bir kısmı vazife ihmali ile ilgiliydi. 1908 yılı askerî harekâtı sırasında askere yönelik olarak Çemişgezek ve Eğin ahalisinden merkeze giden bazı şikayetler neticesinde, Mamuratülaziz vilayetinin gerek görmemesine rağmen, merkezden Ferik Ali Paşa ile şurayı devlet azası Mustafa Bey'den oluşan bir tahkikat komisyonu görevlendirildi. Bu şikayetlerde sefer için sevk edilen ordunun vazifesini ihmal ettiği ve eşkıyanın faaliyetlerine devam ettiği iddia edildi. Ayrıca ordunun vazifesini ifa ederek eşkıyayı cezalandırması talep edildi.[230]

Dersim'de eşkıya saldırılarıyla alakalı en sık yaşanan sorunlardan biri şikayetlerin dikkate alınmaması veya gereğinin yapılmamasıdır. Bu bağlamda eşkıya zulmünün dayanılmaz bir hal aldığı ve 15 kişinin öldürüldüğü Kuruçay'da halk, can, namus ve mal emniyetinin kalmadığı hususunda kaymakamlığa şikayette bulunur. Durum kaymakamlık tarafından mutasarrıflığa bildirilir fakat gereği yapılmaz. Soruna çözüm üretilmemesinden dolayı halk 20 Mart 1917'de Dahiliye Nezaretine şikayette bulunur.[231] Benzer şekilde 1919 yılında Kemah, Eğin, Kuruçay ve Refahiye taraflarına yapılan eşkıya saldırıları da defalarca şikayet edilir.[232]

Dersim'de aşiret kollarının saldırılarının idari birimlere taşındığı birçok şikayet sonuçsuz kalır. Aralık 1919'da Karaballı ve Ferhaduşağı Aşiretleri Koçuşağı Aşireti'nin kendi köylerine gerçekleştirdiği yağma ve gasp saldırılarını şikayet eder.[233] Ağustos 1920'de Doğu Dersim'de bulunan Hıran ve Alanlı Aşiretleri ittifak hâlinde Şadılli

[227]*BOA*. Fon ŞD., D.N. 1507, G.N. 7 (1.1).
[228]*BOA*. Fon BEO., D.N. 216, G.N. 16173. (2.1).
[229]*BOA*. Fon BEO., D.N. 35, G.N. 2571. (1.2).
[230]*BOA*. Fon İ.DH., D.N. 1469, G.N. 42 (1.1/2.1).
[231]*BOA*. Fon DH.EUM.AYŞ., D.N. 20, G.N. 58 (5/7).
[232]*ATASE*. İSH. S.N. 2649, K.N. 34, G.N. 26AA.
[233]*ATASE*. ATA.ZB. S.N. 2328, K.N. 27, G.N. 78aj.

Aşireti'ne saldırır ve taraflar arasında çatışma yaşanır. Jandarmanın etkisiz kaldığı bu dönemde bölgede yaşayan insanlar asayişsizlikten bunalır.[234] Ağustos ayında yaşanan diğer bir hadisede Kureyşan başta olmak üzere bazı aşiretlerin Doğu Dersim'de Alevilik fikri çerçevesinde ittifak kurmak ve intikam almak istemeleri Nazımiye'deki ahali ve memurlar arasında büyük panik yaşanmasına sebep olur. Durumdan haberdar edilen merkez gelişmeleri takip etmekle yetinir.[235]

Bazı durumlarda sadece saldırgan aşiretler değil onları kışkırttıkları düşünülen kişiler de şikayet edilmiştir. Aralık 1919'da Ferhad, Abbas, Dere nahiyesi ve Karaballı Aşiret reisleri Harbiye Nezaretine gönderdikleri telgrafta kendilerinin devlete olan tabiiyetlerini ve hizmetlerini vurguladıktan sonra Koçuşağı Aşireti'nin, ileri gelen bazı kişilerin kışkırtmaları sonucunda Erzincan, Kemah, Kuruçay, Divriği ve çevresine saldırarak mal gasbettiğini ve Dersim'in adını lekelediğini, dolayısıyla cezalandırılması gerektiğini belirtmiştir.[236] Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından yapılan değerlendirmede Koçuşağı Aşireti'nin saldırılarının üzerinde durulurken, eşraftan şikayet edilen kişilerin masum olduğu vurgulanmıştır.[237]

1920 sonbaharında Dersim'de yetersiz olan askerî kuvvetlerin mevcut intizamı da bozulur. Durumun farkında olan bazı aşiretler Kürtlere bağımsızlık verildiği propagandası yaparak asayişi bozmaya çalışır. Aşiretler diğer taraftan Eğin, Arapgir, Keban, Çemişgezek ve Çarsancak taraflarında yoğun bir şekilde hırsızlık ve eşkıyalık eylemlerinde bulunur. Bu saldırıların bir an önce önlenmesi talep edilir. Yetkililer bir taraftan daha donanımlı askerî birliklerin sevk edilmesiyle asayişsizliğin önüne geçilebileceğini değerlendirirken, diğer taraftan masrafları yerel kaynaklardan karşılanmak kaydıyla oluşturulabilecek gönüllü milli birlikler tarafından toplumun korunabileceğini düşünür.[238]

Neticede Dersim'de uzun yıllar eşkıya ve aşiret saldırıları devam etti. Buna karşın mağdurlar sürekli şikayette bulundu. Fakat iklim, yer şekilleri ve devletin sancağa muktedir olamamasından dolayı çoğunlukla şikayetlerin gereği yerine getirilemedi. Bu da sarmala dönüşen sorunların devam etmesine zemin hazırladı.

---

[234]*ATASE.* İSH. S.N. 3458, K.N. 630, G.N. 165aa/165ab.
[235]*ATASE.* İSH. S.N. 3400, K.N. 631, G.N. 72.
[236]*BOA.* Fon DH.İ.UM.EK., D.N. 116, G.N. 58 (1.1).
[237]*ATASE.* ATA.ZB. S.N. 2328, K.N. 27, G.N. 78aj.
[238]*ATASE.* İSH. S.N. 4924, K.N. 632, G.N. 166ac/166ad.

4.7.3. Halkın Eşkıyaya Karşı Mücadele Etmesi

Dersim'de aşiret eşkıyasının mutat saldırıları karşısında hukuki ve idari uygulamaların caydırıcılığı olmadığı gibi, askerî kuvvetler de yetersiz kalmıştır. Bundan dolayı zaman zaman halk kendiliğinden harekete geçerek eşkıyaya karşı mücadele etmiştir. Böylece saldırı anında halktan tesadüfi olarak meydana gelen birlikler eşkıyaya karşı savunmaya geçmiştir. Bazı dönemler ise devlet yetkilileri halktan ve aşiret mensuplarından yardım almak zorunda kalmıştır. Bu bağlamda görevlilerin talebi doğrultusunda hareket eden ahali ve aşiretler askerî kuvvetlerle birlikte eşkıyaya karşı mücadele etmiştir.

Aşiretlerin köylerine yönelik yapılan saldırılarda, saldırıya uğrayan aşiret mensupları zaman zaman düşmanları olan aşiretlere karşı askerî kuvvetlere yardımcı oldu. 19. yüzyılın ikinci yarısında Dersim'deki bazı aşiret liderleri ve Ekrad asayişle ilgili hadiselerde kimi zaman orduya yardımcı olduğu gibi kimi zaman da sadece kendi kuvvetleriyle saldırgan aşiretlere karşı mücadele etti. Aşiretlerin buradaki temel amacı hem devlete yardımcı olmak, hem de Dersim'in saldırgan aşiretlerinin itaatsizliğinden kaynaklanan kötü şöhretini ortadan kaldırmaktır.[239]

Kısa süre devam eden eşkıya takiplerinde ihtiyaç duyulması hâlinde aşiret mensuplarından veya toplumdan geçici destek temin edilirdi. Ayrıca birçok aşiretin katıldığı büyük isyanlarda nadiren de olsa halktan ve aşiret mensuplarından oluşturulan düzenli birliklerle mücadele edilirdi. Bu bağlamda aşiretlerin 1916 yılında çıkardığı isyanın bastırılmasında Mazgirt'teki bazı aşiretlerin milis güç olarak devlet kuvvetlerine yardım ettikleri görülmektedir.[240] Daha çok Çemişgezek, Hozat ve Mazgirt çevresindeki bazı aşiretlerde görülen bu tavır, aşiret reislerinin dönemsel ilişkilerine, devletle ve yetkililerle olan yakınlık durumuna göre değişebilmekteydi.

Daha önce vurgulandığı gibi Dersim'de askerî kuvvetler yetersiz kalmaktaydı. Askerî kuvvetlerin yetersizliğinden kaynaklanan boşluk, zaman zaman ahaliden faydalanılmak suretiyle doldurulmaya çalışılırdı. Nitekim Dersim eşkıyasının Çemişgezek ve Eğin taraflarına saldırması üzerine 1914 ve 1915 yıllarında halkın kendisini müdafaa edebilmesi için hükûmet tarafından halka silah ve cephane desteği verildi.[241] Çünkü savaş dönemi olduğu için devlet bölgeye askerî birlik gönderecek imkânlara sahip değildi. Bundan beş yıl kadar sonra da benzer durumlar yaşandı.

[239] *BOA.* Fon İ.DH., D.N. 506, G.N. 34416 (2.1).
[240] *BOA.* Fon BEO., D.N. 4591, G.N. 344285. (5.1).
[241] *ATASE.* İSH. S.N. 14902, K.N. 773, G.N. 116aa.

Sürekli Dersim eşkıyasının saldırılarına maruz kalan Kemah halkı 30 Ocak 1921'de cephe komutanlığından yardım talep etti. Kuvvet sevk edilmesi mümkün olmadığı için komutanlık tarafından daha önceden silahlanmış durumda oldukları bilinen toplumun teşkilatlanarak jandarma kuvvetlerine yardımcı olması talep edildi.[242] Ayrıca Dersim eşkıyasının muhtemel saldırıları karşısında yardım isteyen Çemişgezek ve Eğin halkına 1921 yılı Eylül ayı sonlarında Elaziz Valiliği tarafından mevcut askerî birliklere yardımcı olarak, köylerini müdafaa etmeleri emredildi.[243]

Eşkıyanın çevreye yaptığı mutat saldırılarda aşiretlerin yanı sıra saldırıya uğrayan ya da saldırı bölgesine yakın olan köylerin silahlı halkından da destek alınırdı. Pülümür'den Tercan hududuna geçerek 3 Şubat 1919'da köylere saldıran eşkıya çetesi tekrar Pülümür sınırlarına geri döndü. Çeteyi takip eden Pernaslı Hüseyin Ağa yönetimindeki ahali çeteyle çatışmaya girdi.[244] 1919 yılı Mayıs ayı sonlarında Nazımiye'nin Haydaranlı Aşireti'ne mensup çetenin Tercan'ın bir köyüne saldırması ve hayvanları gasbetmesi üzerine, Tercan ve Pülümür'e bağlı bazı köylere mensup halk eşkıyayı takip etti ve Pülümür süvari devriyesi ile birlikte eşkıyaya karşı silahlı mücadeleye girişti.[245] Haziran 1919'da Dersim eşkıyası çevredeki köylere saldırarak gasp eylemlerinde bulunduğu sırada Kemah-Eğin arasında karşılaştığı Şavaklı Kürtleri ile çatışma yaşadı.[246] Görüldüğü üzere Dersim'de sürekli eşkıya saldırısına uğrama ihtimali olan halk kısmen de olsa silah bulundurmuş ve çok kalabalık olmayan eşkıya gruplarına karşı kendisini ve yakın çevresini müdafaa etmeye çalışmıştır.

1920 yılı Mart ayı ortalarında Dersim eşkıyası Eğin köylerine saldırıda bulunarak buraları yağmalayınca köylüler eşkıyaya karşı müdafaada bulundu. Erzincan'dan Eğin'e gitmekte olan kervana 14 Nisan 1920 akşamı 25 kişilik Dersimli eşkıya saldırdı. Jandarmanın yetersizliğinden dolayı silahlanan halk kervana yardım etti.[247] 24 Ekim 1920'de köylere saldırmak amacıyla Çemişgezek yakınlarında toplanan eşkıyayla yaşanan 8 saatlik çatışmada Çemişgezek halkı müfrezeye yardım etti. 10 adamı öldürülen eşkıya çetesi bölgeden uzaklaştırıldı.[248] 24 Aralık 1921'de Kemah'ın kuzeydoğusunda Erkeğan köyü yakınlarında eşkıya ile köylüler arasında çatışma

[242]*ATASE.* İSH. S.N. 14783, K.N. 1252, G.N. 46.
[243]*ATASE.* İSH. S.N. 14902, K.N. 773, G.N. 116ab.
[244]*BOA.* Fon DH.EUM.AYŞ., D.N. 7, G.N. 81 (9).
[245]*BOA.* Fon DH.EUM.AYŞ., D.N. 11, G.N. 44 (1).
[246]*BOA.* Fon DH.EUM.AYŞ., D.N. 16, G.N. 60 (5).
[247]*ATASE.* ATA.ZB. S.N. 4135, K.N. 27, G.N. 76af.
[248]*ATASE.* İSH. S.N. 6162, K.N. 632, G.N. 3.

yaşanınca olay yerine destek birliği gönderildi.[249] köylüler bu hadiselerin bir kısmında jandarmadan önce harekete geçerek eşkıyaya karşılık verirken, hadiselerin bir kısmında ise yetersiz kalan jandarma kuvvetlerine destek olmaya çalışmıştır.

Halktan ve aşiretlerden yardım alınmasının ya da silahlı halkın eşkıyaya karşı mücadele etmesinin kısmen de olsa etkili bir yöntem olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda öncelikle eşkıya kollarının silahlı müdafaada bulunan köylere saldırmadıkları, en azından çekingen davrandıkları görülmektedir.[250] Ayrıca çalınan malların bir kısmı bu yolla geri alınabildiği gibi eşkıyanın köylerden uzaklaştırılması da sağlanmıştır. Örneğin, Pülümür'ün Arılli Aşireti, 1919 yılı Nisan ayı başlarında köylere saldırarak hayvan ve eşya gasbeden Pülümürlü bir eşkıya çetesinin yakalanmasını ve hükûmete teslim edilmesini sağlamıştır.[251] 4 Eylül 1920'de Koçuşağı Aşireti'ne mensup 50 kadar eşkıyanın Çemişgezek'in bir köyüne saldırması üzerine jandarma ve köylüler birlikte karşılık vermiştir. Eşkıyanın bir kısmı öldürülürken, gasbedilen hayvanlar geri alınmıştır.[252] 1921 yılı Ekim ayında Dersim eşkıyası Eğin, Divriği güzergâhındaki köylere saldırır. Ahaliden silahlı olanların yardımıyla harekete geçen müfrezenin karşılık vermesi üzerine eşkıya bölgeden uzaklaşmak zorunda kalır.[253] Görüldüğü gibi eşkıyanın karşısına silahlı bir grubun çıkması, zaman zaman eşkıyanın başarısızlığına ya da büyük kayıplar vererek bölgeden uzaklaşmasına sebep olur.

4.7.4. Yararlılık Gösteren Kişilerin Ödüllendirilmesi

Osmanlı Devleti Dersim'de, hadiselere ve gelişmelere bağlı olarak nişan, unvan, rütbe ve hediye verme yoluyla idareciler ve toplum üzerinde etkili olmaya çalışmıştır. Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde daha sık başvurulan bu yöntem Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar devam etmiştir. Fayda gözetilerek uygulanan ödüllendirme stratejisinin çeşitli gerekçeleri vardır. Bu gerekçeler, idarecileri ve memurları memnun etmek suretiyle motivasyonlarını yüksek tutmak ve görev şevklerini arttırmak, aşiretlerin kontrolünün kolaylaştırılmasını sağlamak, aşiret liderine paye ve rütbe vererek reisin ve aşiretinin devlete olan sadakat bağını ve mensubiyetini güçlendirmek, diğer aşiret mensuplarını kanunlara uymaya ve eşkıya ile mücadele etmeye teşvik

[249]*ATASE.* İSH. S.N. 14204, K.N. 1263, G.N. 134aa.
[250]*ATASE*. ATA.ZB. S.N. 2328, K.N. 27, G.N. 78ae.
[251]*BOA.* Fon DH.EUM.AYŞ., D.N. 14, G.N. 100 (19); *BOA.* Fon İ.DUİT., D.N. 68, G.N. 33 (1.1).
[252]*ATASE.* İSH. S.N. 4599, K.N. 631, G.N. 121.
[253]*ATASE.* İSH. S.N. 14420, K.N. 1154, G.N. 162aa.

etmek, devlete sadık olan aşiret reislerinin itibarını arttırarak aşiretler arasında güç dengesi oluşturmak şeklinde sıralanabilir.

Devlet, Dersim'in hususiyetinden kaynaklanan bazı gerekçelerden dolayı bu stratejiyi uygulamak zorunda kalmıştır. Kontrol altına alınamayan reis ve aşiretler; padişah iltifatı, nişan ve hediye yoluyla itaat altına alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca aşiret reislerine idari unvan verilerek, reisler yönetimin parçası hâline getirilmek istenmiştir. Bir anlamda aşiretlere "rüşvet verilerek" aşiretlerin devlete ve topluma zararlı olabilecek hareketleri önlenmek istenmiştir.

Dersim'de ödüllendirmeler, nişan (nişân-i âli osmanî, nişân-i osmanî ve nişân-i mecidiye), madalya, memuriyette sınıf yükseltme, makam ve maaş artışı, kapucubaşılık rütbesi ve hediye verme şeklinde yapılırdı.[254] Fakat mecidi nişan ile ödüllendirme daha yaygındı. Ödüller kimi zaman başarılı hizmetlerinden dolayı bölgedeki resmi idareci ve görevlilere verilirken, kimi zaman yararlılıkları görülen aşiret reislerine veya teslim olan eşkıya liderlerine verilirdi. Kişinin makamı, yaptığı hizmet ve ödüllendirme önerisinde bulunan yöneticinin kanaati verilecek olan ödülü veya nişanın kaçıncı rütbeden olacağını belirlerdi.

19. yüzyılın ikinci yarısında ödüllendirme sistemi yaygın olarak kullanıldı. 1863'te Dersim ileri gelenlerinden bir kısmı asayiş olaylarının bastırılmasına ve vergilerin toplanmasına yardımcı olduğu için yararlı hizmetlerinden dolayı ödüllendirildi.[255] 1890'da hükûmete hizmetlerinden dolayı "*Dersim'in reisi rüesası Seyit İbrahim Ağa"* dördüncü rütbeden, diğer aşiret liderleri ise beşinci rütbeden mecidi nişanıyla taltif edildi.[256] Harput'a davet edilen bu reislere nişanlarıyla beraber armağanlar verilerek yeni kıyafetler giydirildi. Hediye edilen kıyafetlerle çekilen fotoğrafları padişaha gönderildi.[257] 1891 yılında eşkıyanın yakalanmasına yardım ederek faydalı hizmette bulunan ve hükûmete sadakatini göstermiş olan aşiret reislerinin ödüllendirilmesi talep edildi.[258]

Osmanlı Devleti Dersim'de, zaman zaman teslim olan suçluları ödüllendirme ihtiyacı hissetti. 1890'da yaşanan ve teslim olan kişiler hakkında arz edilen ödüllendirme talebinde bu durumun gerekçeleri tespit edilebilmektedir. Telgrafa göre, Dersim sancağındaki aşiretler ve Kürtler birer ağanın idaresinde olduğundan reis ve

[254]Abdulkadir Gül, 2015 (b), a.g.m., s. 43.
[255]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 506, G.N. 34416 (2.1).
[256]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1166, G.N. 91206 (1.1).
[257]Kıeser, *Iskalanmış Barış Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938,* s. 244.
[258]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1227, G.N. 96087 (1.1).

aşiretlerin hükûmete ısındırılması, merkezi otoriteden kayıtsız yaşayan bazı reislerin devlet otoritesini tanıması, toplum nazarında kahramanlıklarıyla ünlenmiş kişilere muhtelif rütbelerden nişan verilerek taltif edilmelerinin diğer asileri de teslim olmaya teşvik edebileceği, daha önce teslim olan bazı asilerin ödüllendirilmiş olmasından dolayı bu uygulamanın devam ettirilmesinin aşiretler arası eşitlik ve adaleti sağlayacağı düşünüldü. Hatta aşiretleri itaat altına almak amacıyla nişan ve hediye verme usulünün asker sevk etmekten daha tesirli olacağı vurgulandı.[259]

Zaman zaman önleyici tedbir olarak maddi mükafat yoluna başvurulmuştur. Nitekim 1895'te aşiretlerin saldırılarının engellenebilmesi için aşiret reislerinden bazılarına para verilmesinin yararlı olacağı düşünülür. Mutasarrıfın talebi Sadrazamlık makamı tarafından uygun görülür. Bu bağlamda vilayetin 4500 kuruşluk "hafiye tahsisatının" mükafat olarak aşiret reislerine verilmesi, fayda görülmesi durumunda bu miktarın arttırılması hususunda mutasarrıfa yetki verilir.[260]

Dersim'de eşkıya ile mücadelede gösterdikleri gayret, kahramanlık ve başarıdan dolayı idari ve askerî görevliler de ödüllendirilir.[261] Kişinin yaptığı hizmetten dolayı ödüllendirilme uygulamasına Osmanlı Devleti'nin son döneminde de devam edilir. 1907 yılında 3 asi aşirete karşı gösterdiği üstün hizmetten dolayı Neşet Paşa'nın ferikliğe terfi ettirilmesi talep edilir.[262]

Nisan 1919'da Pülümür'ün bazı köylerinden hayvan ve eşya gasp ederek kendi mıntıkası olan Nazımiye'ye kaçmak isteyen Boro Azizoğlu Rıza adlı eşkıya ile 30 adamı, alınan tedbirler sonucunda Pülümür'ün Kalecik köyünde Arılli Aşireti reisi Süleyman Sadık Ağa ve adamları tarafından yakalanarak hükûmete teslim edilir. Erzincan mutasarrıfı eşkıyanın yakalanmasındaki yararlılıklarından dolayı Süleyman Sadık Ağa ve adamlarının taltif edilmesini teklif eder.[263] 6 Mayıs 1919 tarihli irade-i seniye ile Süleyman Sadık Ağa'nın "4. rütbeden" ve 18 adamının "5. rütbeden birer kıta mecidi nişanıyla taltifleri" uygun görülür.[264]

1919 yılında Batı Dersim aşiretleri hilafete olan sadakatlerini beyan ettikleri gibi milli gayeye hizmet edeceklerini bildirmiştir. Bu bağlamda aşiretler, kendilerini temsil etme yetkisini Suvari Binbaşı Hasan Hayri Bey'e verir. Kolordunun emirlerini

[259]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1196, G.N. 93590 (1.1/4.1).
[260]*BOA.* Fon İ.DH., D.N. 1328, G.N. 37 (3.1).
[261]*BOA.* Fon BEO., D.N. 232, G.N. 17351. (2.1); *BOA.* Fon İ.DH., D.N. 506, G.N. 34416 (1.1).
[262]*BOA.* Fon Y.PRK.ASK., D.N. 252, G.N. 18 (3/4).
[263]*BOA.* Fon DH.EUM.AYŞ., D.N. 14, G.N. 100 (19).
[264]*BOA.* Fon İ.DUİT., D.N. 68, G.N. 33 (1.1).

uygulayıcı tavrından dolayı Hasan Hayri Bey'in 13. Kolordu tarafından münasip bir nişanla taltif edilmesi kararlaştırılır.[265]

1920'de Balaban Aşireti, Kop Dağı civarında, muhtemelen Ermeni eşkıyasına karşı, TBMM'ye bağlı jandarma kuvvetlerine yardım etmiş ve çalınan erzak geri alınmıştır. Bundan dolayı Erzurum Valiliği ve 15. Kolordu Komutanlığınca, Selepür Takım Kumandanı ve askerlerinin yanı sıra Balabanlı Mehmet Ağa'nın müfrezesine takdir telgrafı gönderilmiştir. Daha sonrada Balabanlıların Sansa Deresi'ndeki gayretlerinden dolayı 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir tarafından Balabanlı Mehmet Ağa'ya takdirname yazısı gönderilir.[266]

Dersim'de nadiren de olsa idareci ve aşiret liderlerinin dışındaki kişiler de taltif edilmiştir. Tanık beyanına göre, I. Dünya Savaşında Ruslarla savaşarak Erzurum'a kadar giden ve muhtemelen Hozatlı olan Şengi adında bir kadına (Deli) Halil Paşa tarafından madalya verilmesi bu duruma örnek teşkil etmektedir.[267]

[265]*ATASE*. ATA.ZB. S.N. 1499, K.N. 5, G.N. 88aa.

[266]Vatan Özgül, "1. Dünya Savaşı'nda Erzincan Cephesi İle İlgili Yeni Belgeler, Balabanlılar ve 3. Ordu Arasındaki Bağlantı (2) (Temmuz 1916-Kasım 1921)", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 18, 2001, ss. 45-62, s. 49 vd.

[267]Tuncer Gülensoy, Ahmet Buran, *Tunceli Yöresi Ağızlarından Derlemeler*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993, s. 141.

SONUÇ

Osmanlı sınırları içerisinde eşkıyalık olaylarına bağlı olarak gasp ve hırsızlık hadiselerinin en yaygın yaşandığı yerlerden birisi Dersim sancağı olmuştur. Devlet otoritesini tanımayan Dersim aşiretlerinin silahlı gruplarla gerçekleştirdiği gasp ve soygun faaliyetlerinin temel sebebi olarak fakirlik ve geçim darlığı gösterilmiştir. Bu gerekçe saldırı ve soygunların başlangıç aşaması için doğru kabul edilebilir. Ancak gasp eylemleri zamanla günlük yaşamın bir parçası hâline gelmiştir.

Çalışmada Dersim bölgesinde yaşanan asayiş olaylarının sosyolojik ve ekonomik nedenleri ortaya konmuştur. Sadece ekonomik nedenlerle açıklanamayan bu sosyolojik durumun oluşmasına etki eden faktörler olabildiğince detaylandırılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Dersim'de yaşanan fakirliğin yanı sıra bölgede hâkim olan otorite boşluğu ve aşiret yaşamının hüküm sürmesi, reisler ve kısmen de seyitlerin kışkırtıcı etkisi, üretim yollarına başvurmadan doğrudan hazır ürün elde etme, ahlaki zafiyet, eğitim imkânlarından yoksunluk ya da var olan eğitim kurumlarından uzak durulması, talanın intikam aracı olarak kullanılması, devletin eşkıyaya karşı zamanında yeterli tedbir alamaması gibi faktörlerin etkili olduğu iddia edilebilir. Görüldüğü gibi Dersim'de aşiret eşkıyasının gerçekleştirdiği saldırıların kronik bir soruna dönüşmesinde dönemin sosyal, ekonomik ve kısmen de politik sorunları etkili olmuştur. Mevcut sürecin oluşmasında belirleyici olan ve farklı oranlarda etkili olan bu nedenlerin hemen hepsinin oluşumu çalışma dönemimizin çok öncesine dayanmaktadır.

Osmanlı Devleti, ehl-i sünnet inancına aykırı olarak gördüğü Alevilik inancına karşı olumsuz bir bakış açısı geliştirmiş olmasına rağmen, Dersim bölgesiyle hâkimiyet kurma ve otorite bağlamında ilgilenmiştir. Devlet, asayişle ilgili bir sorun yaşanmadıkça bölgeyle ilgilenmemiş, bölgede yaşayan toplumun dinî inancını ya da Sünni veya Alevi oluşunu önemsememiştir. Hatta bölgedeki sorunlar zaman zaman görmezden gelinerek, bölge ihmal edilmiştir. Bu çerçevede eşkıyalık olayları temelde saldırıya uğrayan halkın meselesi olmuş, buna mukabil kısmen devletin sorunu olmuştur.

Devlet, iç güvenlik ve asayişi merkeze alarak hareket ettiği için bölge halkını genel anlamda devlet otoritesini kabul edenler (muti), devlet otoritesini tanımayanlar (gayrimuti) şeklinde sınıflandırmıştır. Burada belirleyici olan etmenler din, mezhep veya ırk değil, toplumun devlete itaat etme düzeyi, tarımsal üretim ve buna bağlı olarak gelişen sosyal uyum olmuştur.

Aşiret saldırılarında güç ve iklim koşulları dışında eşkıyayı sınırlayıcı herhangi bir faktör bulunmuyordu. Bu bağlamda aşiret eşkıyasının köylerin yanında askerî birliklere, karakollara ve Hilal-i Ahmer Cemiyetine ait kervanlara saldırılarda bulunduğu tespit edildi. Bu saldırılar devlet tarafından Dersim halkına yapılan hizmetlerin rahatsızlık oluşturduğu ya da devlete olası bağlılıktan rahatsız olunduğu şeklinde değerlendirilmemelidir. Çünkü bu saldırılarda aşiretlerin maddi menfaat elde etmek, yeni silahlar ele geçirebilmek ve kanuna aykırı eylemler karşısında yapılacak müdahaleyi engelleme düşüncesinin etkili olduğu görüldü.

Suç kavramı, asayiş hadiselerine kaynaklık eden aşiret mensupları tarafından farklı algılanmış, kanunların yerini aşiretin gelenekleri ve aşiretin şerefini koruma kaygısı almıştır. Aşiret reisleri için ise geçer akçe nüfuz ve hâkimiyet kurma düşüncesi olmuştur. Diğer taraftan Dersim'de aşiret ağası ve aşiret mensupları doğup büyüdükleri kültürün doğası gereği kan davası, talan ve gasp hadiselerinin yanlışlığını görecek ve onu kınayacak ya da engelleyecek bir anlayışa sahip olamamıştır. Aksine aşiretlerin, yapılan köy baskınlarını ve çapulculuğu gurur duyma ve prestij elde etme nedeni olarak algıladıkları görülmüştür. Bu bağlamda erkeklerin kayda değer bir kısmının aşiretler arası çatışmalarda veya gasp saldırıları sonrasında yapılan askerî harekâtlarda öldürüldüğü anlaşılmıştır.

Dersim aşiretlerinin eylemleri 1877, 1909, 1916 ve 1921'de olduğu gibi zaman zaman isyana dönüşmüştür. Eşkıyalık saldırılarının bir kısmının ileriki aşamasını oluşturan bu isyanlarda en temel sebep öteki olarak kabul edilen devletin merkezileşme çabalarını ve otoritesini etkisiz hâle getirme düşüncesi olmuştur. Gerek 93 Harbi ve I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti Rusya ile savaş hâlinde olduğu bir dönemde, gerekse TBMM işgalcilere karşı bağımsızlık mücadelesi verirken aşiretlerin bir kısmı devletin içinde bulunduğu zor durumdan istifade ederek ittifak hâlinde isyan etmiş ve kışlalara saldırmıştır. Bu durum, bazı aşiretlerin ülkenin kaderini kendi çıkarları kadar önemsemediklerini ve raporlarda bu yönde dile getirilen iddiaların haklılığını göstermiştir. Buna karşı savaşların ya da işgallerin devam ediyor olmasından kaynaklanan çaresizlik durumunun yanında, Şevket Paşa ve Nurettin Paşa gibi komutanların katı tutumunun etkisiyle isyanlar sert bir şekilde bastırılmıştır.

Araştırmada tespit edilen bir sonuç da devletlerin ve Müslüman olmayan unsurların bölge asayişi üzerindeki olumsuz etkisidir. Elde edilen bulgulardan devletlerin Dersim'de genel olarak mezhep farklılığını, kısmen de etnik milliyetçiliği

kullanarak toplumdaki farklılıkları kendi lehlerine kullanmak için sürekli bir çaba içerisinde oldukları ve zaman zaman başarılı oldukları anlaşılmıştır. Özellikle aşiretlerin Ermeni ve Ruslarla geliştirdiği ilişkiler ve sonuçları Dersim'de yaşanan hadiselerde devletlerin etkisini ortaya koymuştur. Bazı devletler, Ermeniler aracılığıyla aşiret reisleri üzerinde, aşiret reisleri aracılığıyla da aşiretler üzerinde etkili olmaya çalışmıştır.

Araştırma sürecinde Dersim'de yaşanan büyük asayiş hadiselerinde kayda değer siyasi gayelerin ve faaliyetlerin etkili olmadığı, bu bağlamda Koçgiri İsyanı'nın istisna teşkil ettiği anlaşılmıştır. Hatta Koçgiri İsyanı bile yetkililer tarafından önce siyasi yönü olmayan asayiş hadiseleri şeklinde değerlendirilmiştir. Fakat daha sonra Kürtçülük siyasi fikrinin etkisiyle çıkarılan bir isyan olduğu anlaşılmıştır. Bu dönemde tespit edilen diğer bir husus da Dersim aşiretlerinin bütüncül bir şekilde Kürt ulusçuluğu kapsamında hareket etmemiş olmasıdır. Dönemin şartları dikkate alındığında aşiretler arasında böyle bir ayrışmanın yaşanmasında birçok nedenin belirleyici olduğu düşünülebilir. Bu çerçevede Kürt milliyetçiliğinin erken dönemini yaşıyor olmasının yanı sıra toplumun dış ilişkilerinin zayıf olması ve dışarıdan gelecek fikirlere kapalı olması, ideolojilere itibar edilmemesi, bazı aşiretlerin devlete ve halifelik kurumuna bağlı kalması, dinî öğreti merkezi olan ocak ve seyitlerin genelinin siyasetten uzak olması gibi birçok faktör etkili olmuştur.

Aşiretlerin çevreye karşı gerçekleştirdiği saldırılar neticesinde Dersim ve Dersimliler aleyhine bir kamuoyu oluşmuştur. Şevket Süreyya Aydemir, Rıza Nur, Ziya Yergök gibi birçok görevlinin Dersim'i pek tanımadıkları ve bölgede herhangi bir saldırıya uğramadıkları hâlde Dersim'de bulundukları sırada yaşadıkları korku, Dersim bölgesinde yüzyıllardır devam eden eşkıyalık neticesinde oluşan kötü şöhretin ülke geneline yayılmış olduğunu göstermektedir. Neticede aşiretlerin gerçekleştirdiği eşkıyalık faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin Dersimlilere bakışını etkilemiş, devlet ve toplum düzeyinde Dersim Alevilerine karşı oluşan mevcut olumsuz algıyı güçlendirmiştir.

Araştırmada tespit edilen bir durum da Dersim aşiretlerinin çevre toplumlar üzerindeki etkisidir. Aşiretlerin saldırıları, onlarca yıl devam etmesine rağmen Dersim dışındaki toplumlara bu yönde örneklik teşkil etmemiştir. Sadece diğer toplumların saldırılar karşısında savunmaya yönelik örgütlenmesinde ve bazı tedbirler almasında

etkili olmuştur. Hatta eşkıya saldırıları, saldırıya maruz kalan köyleri devlete daha da yakınlaştırmıştır.

Osmanlı yönetimindeki farklı coğrafyalarda birçok eşkıyalık hadisesi ve isyan yaşanmıştır. Temelde buna zemin hazırlayan sebep devlet otoritesinin etkisiz kalması olmuştur. Dersim'de yaşanan eşkıyalık eylemleri ve alınan tedbirler diğer bölgelerle karşılaştırıldığında, birçok açıdan farklılıklar olduğu görülmektedir. Dersim'deki eşkıyalık hadiseleri; geçici dışsal faktörlerden çok sabit iç dinamiklere dayanmıştır. Çete mensupları yakın ya da uzak akraba topluluğundan oluşmuştur. Saldırılar ekonomik ve keyfi nedenlere dayanmıştır. Saldırganların ikamet yerleri sabit ve bilinen köyler olmuştur. Yetkililer tarafından verilen emirler genellikle doğrudan suçluların yakalanıp cezalandırılmasından ziyade olayın araştırılması ve tekrarına mahal verilmemesi yönünde olmuştur. Yaşanan herhangi bir olaya yönelik dar kapsamlı çözümden çok sancak genelinde benzer özellik taşıyan diğer olayları da kapsayacak genel çözüm yolları aranmıştır. Devlet otoritesi tam anlamıyla kurulamadığı için olayların büyük bir kısmında görevliler tarafından yumuşak bir üslup kullanılmıştır. Suçlular çoğunlukla cezai işlem görmemiştir. Genellikle suçluların affedilmesi ya da idare-i maslahat çerçevesinde sorunların ötelenmesi yoluna gidilmiştir. Bu da geçici çözümler dışında herhangi bir yarar getirmemiştir. Hatta ceza almamaları suçluları daha da cesaretlendirmiştir. Hâl böyle olunca eşkıya, kanuna aykırı eylemlerini devam ettirmiştir.

Geçmiş yüzyıllarda sayısal bakımdan azınlıkta olan, inanç yönünden farklı olan ya da yönetime muhalif bir tutum sergileyen kitleler, yönetim baskısından ve toplumsal baskıdan dolayı çekingen davranmış, kısmen de savunma pozisyonunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin sağlamış olduğu görece özgürlük ortamına rağmen Osmanlı'ya bağlı bazı toplumların çevreden yalıtılmış bir hâlde yaşadıkları bilinmektedir. Dersim Alevileri de bahsedildiği gibi diğer toplumlardan yalıtılmış bir hâlde yaşamayı tercih etmiştir. Fakat aşiretlerin, kapalı asıl Dersim coğrafyasında çoğunluğu oluşturduğu, bir kısmının düzenli silahlı birliklere sahip olmasının verdiği özgüvenle daha rahat hareket ettiği ve benzer özelliklere sahip topluluklardan farklı olarak saldırı pozisyonunda konumlandıkları tespit edilmiştir.

Araştırmada dikkat çekici bir nokta da asayiş sorunlarının kaynağı olan aşiretlerin güç ve bölge hâkimiyeti açısından diğer Alevilerden farklı olmalarının yanında, Alevilik öğretisini uygulama bakımından da farklılık göstermiş olmasıdır.

Aşiretler, soygun ve talanlarda bulunarak helal lokma ilkesine, devlet yetkililerine verdikleri sözlerde durmamakla da diline sahip olma ilkesine riayet etmemişlerdir. Keyfi davranan bu aşiretlerin, mensubu bulundukları Aleviliğe aykırı davranarak Alevilik öğretisinin üç temel ilkesinden ikisine (hırsızlık yapmamak ve yalan söylememek) uymadıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla silahlı aşiretler için Aleviliğin genel ilkelerinden ziyade toplumun aslından farklılaştırdığı Alevilik algısının geçerliliğinden bahsedilebilir. Bu durum, şekilden ibaret kalan Alevilik öğretisinin yeterince bilinmemesi, önemsenmemesi ve uygulanmaması ile açıklanabilir.

Saldırgan aşiretler, Alevi olmalarına rağmen saldırılarda herhangi bir ayrım gözetmemiştir. Fakat üretim yönünden gelişmiş olan ve saldırıların hedefi olan topluluklar, genellikle Sünniler ve Ermeniler olduğu için saldırılar çoğunlukla Sünni ve Ermeni topluluklar üzerine yapılmıştır. Aşiretler Dersim sancağındaki kaza ve köylerin yanı sıra Erzincan, Bayburt, Gümüşhane ve Sivas başta olmak üzere çevre toplumlar üzerine de gasp ve soygun amaçlı saldırılar gerçekleştirmiştir. Baskın ve talanların bölge halkını rahatsız edici boyutlara ulaşması neticesinde halkın şikâyetlerinin artması Osmanlı Devleti'nin harekete geçmesinin temel gerekçesini oluşturmuştur. Şikâyetlerde saldırıya uğrayan köylülerin dinî ve mezhebi dikkate alınmadan tedbir alınmaya çalışılmıştır. Bu şikâyetler merkezin zaman zaman Dersim üzerine askerî harekât düzenlemesine sebep olmuştur. İlginç olan aşiretlerin eylemleri her sene bir döngü hâlinde devam ederken, devletin tedbir amaçlı faaliyetlerinin bir kısır döngüye dönüşmüş olmasıdır.

Devlet, eşkıya saldırılarından bunalmış olan köylülerin şikâyetlerinin sıklaştığı dönemlerde Dersim'e odaklanmıştır. Bu şikâyetlerde köylülerin hadiseleri gerçeğe uygun bir şekilde yansıtıp yansıtmadığı tespit edilemeyecek bir durum olsa da saldırıların sürekli yaşandığı açıktır. Yapılan şikâyetlerden sonra çoğunlukla olayların araştırılması yoluna başvurulmuş ve birçok rapor hazırlanmıştır. Raporların geneli muhataplarla görüşülerek hazırlanmış, ayrıntılı ve gerçekçi değerlendirmeler içermiştir. Bir kısmı ise ilgili aşiretlere husumet besleyen ve ön yargıya sahip olan komşu toplumlarla veya kişilerle görüşülerek hazırlanmıştır. Bu tür raporlarda objektiflikten uzaklaşıldığı gibi bir veya birkaç aşirete ait kusurlar diğer aşiretlere genelleştirilmiştir. Eksik ve kusurlu olan bu tespitler, yanlış yönlendirmelere ve yetkililerin yanlış politikalar geliştirmesine zemin hazırlamıştır. Yetkililer raporlarla oyalanırken diğer taraftan süreç ilerlemiş olayların üzerinden çok zaman geçmiş ya da yapılabilecek bir

şey kalmamıştır. Gelinen aşama sorunun yetkililer tarafından geçiştirilmesine zemin hazırlamıştır. Bu da çaresiz kalan halkın, kendi başının çaresine bakması sonucunu doğurmuştur. Saldırıya maruz kalan köyler devlet tarafından korunamayınca yer yer eşkıyaya karşı örgütlenerek kendilerini savunmaya çalışmıştır.

Dersim'de yaşanan temel problemler onlarca raporda dile getirilmiş olmasına rağmen girişilen ıslahat faaliyetleri sonuçsuz kalmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasının birçok nedeni tespit edilmiştir. Devlet yetkilileri genellikle rapor hazırlamakla ve çözüm önerileri geliştirmekle vakit geçirmiş, kış mevsiminin gelmesiyle konu rafa kaldırılmıştır. Yöre halkı ve kültürü ile bağların zayıf olması sonucunda zaman zaman yanlış uygulamalara başvurulmuştur. Aşiret olgusunun etkisi bir türlü kırılamamıştır. Osmanlı klasik ıslahat uygulamalarında olduğu gibi ıslahat girişimleri ya kâğıt üzerinde bir tasarı veya temenni olarak kalmış ya da vali, mutasarrıf ve ordu komutanı gibi ıslahatı uygulamaya çalışan yetkililerin görev süresiyle sınırlı kalmıştır. Yöneticilerin sık sık değiştirilmesi, girişilen ıslahatların yarıda kalmasına sebep olduğu gibi diğer görevlilerin motivasyonunu da olumsuz etkilemiştir.

Devlet yetkilileri bir taraftan aşiret mensuplarını ve köy ahalisini ağaların nüfuz ve esareti altında çaresiz kalmış topluluk olarak değerlendirip, onlara şefkatle yaklaşırken; öte taraftan mezhep ve kültürel farklılığından dolayı karşıt bir tavır sergileyerek çelişkili ve tutarsız bir politika takip etmiştir. Raporlarda bir yandan sert tedbirler alınması, diğer yandan şefkat yoluyla ıslahat yapılması önerilmiştir. Çelişkili görünen bu durumun iki temel sebepten kaynaklandığı düşünülmektedir. Birincisi raporları hazırlayan görevlilerin farklı olması ve bakış açıları, ikincisi olayları farklı boyutlarıyla ele alan devlet görevlilerinin, aşiret liderleri ile onlara mutlak bir şekilde itaat eden aşiret mensupları arasında ayrım yapması ve ona göre politika geliştirmeye çalışmasıdır. Sonuçta bütün gayretlere rağmen devlet, Dersim'de yaşanan eşkıyalık sorununu siyasal bir akla dayanarak sistematik ve uzun vadeli bir stratejiyle değil, kısa vadeli ve idareci konumundaki şahıslara bağlı askerî tedbirlerle çözmeye çalışmıştır.

Yapılan tahliller neticesinde Dersim'le ilgili varılan sonuçlardan biri de devlet tarafından düzenlenen askerî harekâtların yine devlete zarar vermiş olmasıdır. Devlet, yaşanan açlık ve işsizlik problemlerine çözüm bulamadığı gibi asayiş ve düzeni güç kullanarak sağlamaya çalışmıştır. Fakat genellikle asilere ulaşamamış ve suçluları cezalandıramamıştır. Harekât sırasında girilen köylerde ele geçirilen kişileri, saldırı ve isyanlarla alakasının olup olmadığına bakılmaksızın cezalandırmış, zaman zaman evleri

yakmıştır. Bu tarz bir "sel harekâtı" takip edilirken harekâta maruz kalan halkın devletten daha fazla uzaklaşabileceği hesaba katılmamıştır. Eşkıyalık saldırıları sonucunda düzenlenen harekâtların sebep olduğu mağduriyetler köylülerin ezilmesine ve perişan olmasına sebep olurken, köylüleri kışkırtan reisler genellikle harekât sırasında veya sonrasında teslim olmuş ve affa uğramıştır. Böylece aşiret mensubu köylüler cezalandırılırken, olayın baş aktörü olan reisler yaptırıma maruz kalmaktan kurtulmuş ve kurulu düzenini devam ettirmiştir. Sonuçta devlet gerçekleştirdiği harekâttan kalıcı ve faydalı bir netice elde edememiş fakat harekâttan zarar gören halk, içerideki aşiret reislerine yansıtmayı düşünmediği tepkisini dışarıdan gelmiş olana yani devlete daha güçlü bir şekilde yansıtmıştır.

Dersim'de eşkıyalık suçu işleyenlere veya eşkıyaya yardım edenlere ilk zamanlar idam, kalebendlik, küreğe koyma, hapis, sürgün ve nezre bağlamak gibi cezalar verilmiştir. Fakat değişen kanunlarla ve yaşam koşullarıyla paralel olarak son zamanlarda genellikle hapis, kısmen de sürgün ve idam cezası uygulanmıştır.

Dersim sancağında, Alevi aşiretlerin zararlı faaliyetleri, Alevilerin genelinin devleti ve Sünni toplumu öteki olarak gören mesafeli duruşu, devletin ve Sünni toplumun Alevileri dışlayıcı tutumu toplumda var olan Sünni-Alevi ayrışmasını keskinleştirmiştir. Bu durum Dersim'deki sorunların derinleşmesine ve mezhepsel kutuplaşmanın artmasına neden olmuştur.

Araştırmada ulaşılan sonuçlardan bir tanesi de yönetici ve görevlilerin Dersim'de yaşanan sorunlara yaklaşım şeklidir. Vali, mutasarrıf ve diğer görevlilerin bir kısmı sorunlara karşı duyarlı davranmış ve sorunları çözüme ulaştırma yolunda çaba sarf etmiştir. Görevlilerin diğer kısmı ise ahlaki zafiyet, kişisel menfaat temin etme veya güvenlik kaygısı gibi çeşitli nedenlerle sorunları geçiştirme ya da sorunların üzerine gitmeme yolunu tercih etmiştir. Bu durum, Dersim'de yaşanan sorunların çözümsüz bir hâl almasında etkili olmuştur.

Yapılan araştırmada ayrıca Dersim'le ilgili gelişmelerin Mecliste görüşüldüğü, zaman zaman bazı tedbirlerin alındığı tespit edilmiştir. Bakanların ve milletvekillerinin Mecliste sorunlara çözüm bulmak amacıyla aktif olarak faaliyet yürüttükleri, çeşitli girişimlerde bulundukları anlaşılmıştır. Yöneticilerin sürekli üzerinde durduğu konuların başında asayişi sağlama, yol, köprü yapımı ve eğitim kurumlarının yaygınlaştırılması gelmiştir. Fakat bütün çabalara rağmen bu alanların hiçbirinde hedefe ulaşılamamıştır. Özellikle güvenlik sorunlarının çözülememesi Dersim'e yol ve yatırım

yapılmasını engellemiştir. Bu da ticaretin, ekonominin ve eğitim düzeyinin geri kalmasında etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti, Dersim'de yaşayan Alevi halkı Osmanlı Millet sisteminde Müslümanlar içerisinde değerlendirdiği için ayrı bir hukuka tabi tutmamıştır. Gerek uygulanan hukuk kuralları gerekse nüfus sayımlarında görüldüğü üzere Osmanlı Devleti Dersim Alevi toplumunu mezhebine bakılmaksızın Müslüman olarak değerlendirmiştir. Oysaki asayiş mevzularıyla ilgili hazırlanan raporlarda Dersim Alevilerinin itikatları batıl kabul edilmiş ve haklarında olumsuz değerlendirmeler yapılmıştır. Devletin Dersim toplumunu mevcut hâliyle kabullenmemiş olması ve iyileştirmeleri bu hâl üzerinden yapmaya çalışmış olması, ıslahat girişimlerinin, askerî harekâtların sonuçsuz kalmasında ve toplumsal kırılmalarda etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Dersim'de asayişi sağlamak ve eşkıyalığı önlemek amacıyla eğitim kurumlarını önemsediği tartışma götürmez bir gerçektir. Nitekim eğitim faaliyetleri üzerinde düşünülmüş, çeşitli önerilerde bulunulmuş ve raporların az bir kısmında Nakşi tarikatına ait tekkelerin kurulması yoluyla toplumsal hayatta yaşanan sorunlara müdahale edilmesi düşünülmüştür. Fakat hem köklü eğitim politikaları hem de toplumsal yaşamı şekillendirme düşünceleri fikir aşamasının ötesine geçememiştir.

Konuyu derinlemesine araştırmayan ya da yüzeysel ve ideolojik kaygılarla hazırlanan çalışmalarda, Osmanlı Devleti'nin Dersim'in Alevi kısımlarında açmak istediği Nakşi tekkeleri üzerinden asimilasyona yönelik bir politika izlediği iddia edilmiştir. Bu iddialar II. Abdülhamid Dönemi'nde hazırlanan birkaç rapora dayandırılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Dersim'in ıslahına yönelik rapor ve faaliyetlerini Aleviliğe karşı veya asimilasyon hareketi olarak nitelemek gerçeğe ve Osmanlı Devleti'nin genel politikalarına uygun düşmemektedir. Çünkü Dersim'e yönelik fikir ve uygulamaların temel hedefi eşkıyalık yapan aşiretleri önleyebilmektir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Alevilere karşı asimile politikası izlemesi bu politikanın Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan diğer Alevilere ve Dersim Alevilerinin tamamına uygulanmasını gerektirirdi. Fakat böyle bir uygulamanın olmadığı bilinmektedir. Bu durum, Dersim'e yönelik politikaların Dersim'in asayiş ve güvenlik temelli hususiyetinden kaynaklandığını göstermektedir. Nitekim Dersim toplumunun tek tip olarak tanımlanamaması Osmanlı Devleti'nin hiçbir zaman homojenleştirme politikası uygulamaya çalışmadığını kanıtlamaktadır. Yapılan araştırmaların bir kısmında olayın

bu yönünün ihmal edildiği veya yanlış değerlendirildiği tespit edilmiştir. Gelinen aşamada yanlı popüler yayınlardan ziyade Dersim'in tarihini ve genel özelliklerini yansıtan akademik ve nitelikli çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Dersim'in kuzey ve iç kısımlarında hâkim olan düzenin, mezhepsel farklılıktan kaynaklanan inancını rahat yaşama arzusu ile yaşadıkları coğrafyada zamanla güçlenen aşiret reislerinin hâkimiyet sahalarını kaybetmek istememelerinden kaynaklandığı sonucuna varılmıştır. Fakat bu durum bağlamından koparılarak Dersim'in otoriteye muhalif toplumların sığınağı olduğu iddia edilmiştir. Yapılan araştırmada bu iddiayı kanıtlayan verilere ulaşılmamıştır. Dolayısıyla doğruluğu tartışmaya açık olan bu iddianın yakın dönem hadiseleri üzerinden yapılan özensiz değerlendirmelerin geçmişe dönük olarak genelleştirilmesinden kaynaklandığı ileri sürülebilir. Bahsedilen bakış açısı Dersim'deki diğer sorunların anlaşılmasının da önüne geçmiştir. Çünkü araştırmacıların büyük bir kısmı tarihi olayları değerlendirirken tarih biliminin metoduna aykırı bir şekilde günümüzden geçmişe doğru bir seyir takip etmiş bu da birçok noktada hatalı sonuçlara varılmasına sebep olmuştur.

Dersim sancağının belli bir dönemini ayrıntılı olarak irdelemeyi gaye edinen bu çalışmanın Dersim'de yaşanan asayiş hadiselerinin ve devletin Dersim üzerine düzenlediği askerî harekâtların anlaşılmasına katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Ayrıca Dersim'in tarihi ve toplumsal sürecinin daha iyi anlaşılabilmesi için 10-20 yıl gibi belli zaman dilimindeki olayların tez çalışmaları şeklinde araştırılıp ortaya konması ya da kurulacak komisyonlar aracılığıyla Dersim tarihinin daha bütüncül bir şekilde araştırılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Yapılacak bu tür çalışmalarda transkribe edilen Osmanlıca metinlerin yayınlanarak bilim dünyasının hizmetine sunulması ayrıca önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Babıali Evrak Odası (BEO) Fonu;

Dosya No; 108, Gömlek No; 8033, Dosya No; 111, Gömlek No; 8271, Dosya No; 13, Gömlek No; 906, Dosya No; 201, Gömlek No; 15051, Dosya No; 216, Gömlek No; 16173, Dosya No; 219, Gömlek No; 16415, Dosya No; 232, Gömlek No; 17351, Dosya No; 30, Gömlek No; 2182, Dosya No; 35, Gömlek No; 2571, Dosya No; 37, Gömlek No; 2744, Dosya No; 4122, Gömlek No; 309143, Dosya No; 4432, Gömlek No; 332381, Dosya No; 4509, Gömlek No; 338106, Dosya No; 4591, Gömlek No; 344285, Dosya No; 4610, Gömlek No; 345718, Dosya No; 87, Gömlek No; 6522.

Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi (DH.EUM. AYŞ) Fonu;

Dosya No; 11, Gömlek No; 44, Dosya No; 14, Gömlek No; 100, Dosya No; 16, Gömlek No; 60,

Dosya No; 20, Gömlek No; 58/92, Dosya No; 65, Gömlek No; 51, Dosya No; 7, Gömlek No; 81.

Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Şubesi (DH.EUM. EMN.) Fonu;

Dosya No; 111, Gömlek No; 22, Dosya No; 114, Gömlek No; 70, Dosya No; 116, Gömlek No; 21.

Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti İkinci Şube (DH.EUM. 2.Şb.) Fonu;

Dosya No; 19, Gömlek No; 10.

Dahiliye Nezâreti Hukuk Kalemi (DH.H.) Fonu;

Dosya No; 49, Gömlek No; 7/15/76, Dosya No; 56, Gömlek No; 5.

Dahiliye Nezâreti Hukuk Müşavirliği (DH.HMŞ.) Fonu;

Dosya No; 2, Gömlek No; 2.

Dahiliye Nezâreti İdare (DH.İD.) Fonu;

Dosya No; 211, Gömlek No; 63.

Dahiliye Nezâreti İdare-i Umumiye (DH.İ.UM.) Fonu;

Dosya No; 19, Gömlek No; 11, Dosya No; 93, Gömlek No; 5.

Dahiliye Nezâreti İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM.EK.) Fonu;

Dosya No; 35, Gömlek No; 53, Dosya No; 44, Gömlek No; 40, Dosya No; 116, Gömlek No; 58,

Dosya No; 117, Gömlek No; 10, Dosya No; 119, Gömlek No; 44.

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT.) Fonu;

Dosya No; 1455, Gömlek No; 13.

Dahiliye Nezâreti Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Tahrirât Kalemi (DH.SN.THR.) Fonu;

Dosya No; 75, Gömlek No; 101.

Hariciye Nezâreti Hariciye Tercüme Odası (HR.TO) Fonu;

Dosya No; 542, Gömlek No; 55.

Hariciye Nezâreti Siyasi Kalemi (HR.SYS.) Fonu;

Dosya No; 2377, Gömlek No; 12, Dosya No; 84, Gömlek No; 87.

Hariciye Nezâreti Sofya Sefareti (HR.SFR.04.) Fonu;

Dosya No; 223, Gömlek No; 76.

Hariciye Nezâreti Tahrirât-ı Hariciye Odası (HR.TH.) Fonu;

Dosya No; 165, Gömlek No; 48, Dosya No; 84, Gömlek No; 55.

Hazine-i Hassa İrâdeler (HH.İ.) Fonu;

Dosya No; 3, Gömlek No; 13.

İrâde Dahiliye (İ.DH.) Fonu;

Dosya No; 1099, Gömlek No; 86178, Dosya No; 1166, Gömlek No; 91206, Dosya No; 1196, Gömlek No; 93590, Dosya No; 1227, Gömlek No; 96087, Dosya No; 1244, Gömlek No; 97466, Dosya No; 1317, Gömlek No; 11, Dosya No; 1328, Gömlek No; 37, Dosya No; 1467, Gömlek No; 1, Dosya No; 1469, Gömlek No; 42, Dosya No; 393, Gömlek No; 26038, Dosya No; 506, Gömlek No; 34416, Dosya No; 519, Gömlek No; 35376, Dosya No; 767, Gömlek No; 62459.

İrâde Dosya Usulü İrâdeler Tasnifi (İ.DUİT.) Fonu;

Dosya No; 173, Gömlek No; 112, Dosya No; 175, Gömlek No; 67/115, Dosya No; 68, Gömlek No;33.

İrâde Harbiye (İ.HB.) Fonu;

Dosya No; 162, Gömlek No; 75.

İrâde Hususi (İ.HUS.) Fonu;

Dosya No; 16, Gömlek No; 111, Dosya No; 167, Gömlek No; 14.

İrâde Meclis-i Mahsûs (İ.MMS.) Fonu;

Dosya No; 144, Gömlek No; 5, Dosya No; 41, Gömlek No; 1688, Dosya No; 90, Gömlek No; 3836.

İrâde Şûrâ-yı Devlet (İ.ŞD.) Fonu;

Dosya No; 106, Gömlek No; 6325.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.) Fonu;

Dosya No; 89, Gömlek No; 35, Dosya No; 130, Gömlek No; 76, Dosya No; 134, Gömlek No; 32,

Dosya No; 215, Gömlek No; 67, Dosya No; 228, Gömlek No; 15.

ML.EEM. Fonu;

Dosya No; 783, Gömlek No; 7, Dosya No; 905, Gömlek No; 1.

Şûrâ-yı Devlet (ŞD.) Fonu;

Dosya No; 1474, Gömlek No; 3, Dosya No; 1506, Gömlek No; 2, Dosya No; 1507, Gömlek No; 7,

Dosya No; 1518, Gömlek No; 13, Dosya No; 1876, Gömlek No; 22, Dosya No; 2565, Gömlek No; 18,

Dosya No; 26, Gömlek No; 14, Dosya No; 2693, Gömlek No; 13, Dosya No; 28, Gömlek No; 21,

Dosya No; 2874, Gömlek No; 17, Dosya No; 3202, Gömlek No; 52, Dosya No; 3218, Gömlek No; 27.

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.) Fonu;

Dosya No; 131, Gömlek No; 31/34.

Yıldız Esas Kamil Paşa Evrakı (Y.EE.KP.) Fonu;

Dosya No; 40, Gömlek No; 3959.

Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı (Y.MTV.) Fonu;

Dosya No; 46, Gömlek No; 54, Dosya No; 47, Gömlek No; 60, Dosya No; 49, Gömlek No; 71,

Dosya No; 74, Gömlek No; 44, Dosya No; 230, Gömlek No; 59, Dosya No; 297, Gömlek No; 68,

Dosya No; 302, Gömlek No; 4, Dosya No; 311, Gömlek No; 34, Dosya No; 312, Gömlek No; 127.

Yıldız Perakende, Arzuhâl ve Jurnaller Kataloğu (Y.PRK.AZJ.) Fonu;

Dosya No; 17, Gömlek No; 80.

Yıldız Perakende, Askeri Maruzâtı (Y.PRK.ASK.) Fonu;

Dosya No; 108, Gömlek No; 47, Dosya No; 165, Gömlek No; 46, Dosya No; 170, Gömlek No; 33/48,

Dosya No; 198, Gömlek No; 38, Dosya No; 250, Gömlek No; 37, Dosya No; 252, Gömlek No; 18, Dosya No; 259, Gömlek No; 12, Dosya No; 51, Gömlek No; 37, Dosya No; 61, Gömlek No; 17, Dosya No; 69, Gömlek No; 50, Dosya No; 92, Gömlek No; 31.

Yıldız Perakende, Komisyonlar (Y.PRK.KOM.) Fonu;

Dosya No; 16, Gömlek No; 33.

Yıldız Perakende, Posta ve Telgraf (Y.PRK.PT.) Fonu;

Dosya No; 10, Gömlek No; 77.

Yıldız Perakende, Umum Vilayetler (Y.PRK.UM.) Fonu;

Dosya No; 26, Gömlek No; 11, Dosya No; 32, Gömlek No; 92/108.

Yıldız Perakende, Zabtiye (Y.PRK.ZB.) Fonu;

Dosya No; 15, Gömlek No; 79.

Yıldız Sadâret Hususi (Y.A.HUS.) Fonu;

Dosya No; 235, Gömlek No; 76, Dosya No; 265, Gömlek No; 3, Dosya No; 342, Gömlek No; 95,

Dosya No; 515, Gömlek No; 106, Dosya No; 523, Gömlek No; 128.

Yıldız Sadâret Resmi Evrakı (Y.A.RES.) Fonu;

Dosya No; 106, Gömlek No; 10, Dosya No; 54, Gömlek No; 29, Dosya No; 60, Gömlek No; 27.

1.2. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi)

BCA. Fon Kodu 30.18.1.1, Kutu No 7, Gömlek No 15, Sıra No 7/7.3.

BCA. Fon Kodu 30.18.1.1, Kutu No 2, Gömlek No 37, Sıra No 5/ 5.1/ 5.2/ 5.3/ 5.5/ 5.7/ 5.8.

BCA. Fon Kodu 30.18.1.1, Kutu No 15, Gömlek No 49, Sıra No 11/ 11.1.

BCA. Fon Kodu 30.18.1.1, Kutu No 6, Gömlek No 43, Sıra No 11/ 11.1/ 11.8.

BCA. Fon Kodu 30.18.1.1, Kutu No 7, Gömlek No 17, Sıra No 1.

BCA. Fon Kodu 30.18.1.1, Kutu No 2, Gömlek No 21, Sıra No 14.

BCA. Fon Kodu 30.18.1.1, Kutu No 7, Gömlek No 13, Sıra No 16/ 17.1.

BCA. Fon Kodu 30.18.1.1, Kutu No 3, Gömlek No 32, Sıra No 3.

BCA. Fon Kodu 30.18.1.2, Kutu No 130, Gömlek No 75, Sıra No 13.2.

BCA. Fon Kodu 272.0.0.12, Kutu No 46, Gömlek No 80, Sıra No 7.5/ 7.7/ 7.8/ 7.9.

BCA. Fon Kodu 30.01.0.0, Kutu No 40, Gömlek No 238, Sıra No 6.1.

BCA. Fon Kodu 30.10.0.0, Kutu No 111, Gömlek No 745, Sıra No 3.3/ 3.8.

BCA. Fon Kodu 30.10.0.0, Kutu No 126, Gömlek No 901, Sıra No 7.1/7.3.

BCA. Fon Kodu 30.10.0.0, Kutu No 66, Gömlek No 439, Sıra No 3.1/ 3.2/ 8.1.

BCA. Fon Kodu 30.10.0.0, Kutu No 6, Gömlek No 34, Sıra No 10.2/ 30.2.

BCA. Fon Kodu 30.10.0.0, Kutu No 6, Gömlek No 37, Sıra No 35.3/ 40.3.

BCA. Fon Kodu 30.10.0.0, Kutu No 6, Gömlek No 38, Sıra No 14.3.

BCA. Fon Kodu 30.10.0.0, Kutu No 7, Gömlek No 40, Sıra No 32.4.

BCA. Fon Kodu 30.10.0.0, Kutu No 6, Gömlek No 32, Sıra No 30.2.

BCA. Fon Kodu 30.10.0.0, Kutu No 112, Gömlek No 756, Sıra No 26.

BCA. Fon Kodu 30.10.0.0, Kutu No 110, Gömlek No 740, Sıra No 1.3/ 1.4/ 1.7/ 12.

BCA. Fon Kodu 30.10.0.0, Kutu No 125, Gömlek No 894, Sıra No 7.1/ 10.1/ 14.1.

1.3. Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Arşivi (ATASE)

ATASE. ATA.ZB. Sıra No 1499, Kutu No 5, Gömlek No 88aa.

ATASE. ATA.ZB. Sıra No 2312, Kutu No 27, Gömlek No 34.

ATASE. ATA.ZB. Sıra No 2328, Kutu No 27, Gömlek No 78/ 78ae/ 78aj.

ATASE. ATA.ZB. Sıra No 3137, Kutu No 25, Gömlek No 134/ 134ad.

ATASE. ATA.ZB. Sıra No 3225, Kutu No 4, Gömlek No 33.

ATASE. ATA.ZB. Sıra No 3383, Kutu No 28, Gömlek No 66/ 66a/ 66aa.

ATASE. ATA.ZB. Sıra No 3529, Kutu No 28, Gömlek No 64ab.

ATASE. ATA.ZB. Sıra No 381, Kutu No 10, Gömlek No 84/ 84aa.

ATASE. ATA.ZB. Sıra No 4099, Kutu No 31, Gömlek No 28.

ATASE. ATA.ZB. Sıra No 4135, Kutu No 27, Gömlek No 76af / 76au/ 76as/ 76ax/76av/ 76az/ 76ba/ 76bb.

ATASE. ATA.ZB. Sıra No 579, Kutu No 3, Gömlek No 87.

ATASE. BDH. Klasör No 2293, Yeni Dosya No 39, Fihrist 1/ 1-3/ 1-7.

ATASE. BDH. Klasör No 2678, Yeni Dosya No 202, Fihrist 15-2/15-4.

ATASE. BDH. Klasör No 2679, Yeni Dosya No 205, Fihrist 8/9.

ATASE. BDH. Klasör No 2904, Yeni Dosya No 431, Fihrist 8/8-1/59/59-1.

ATASE. BDH. Klasör No 2910, Yeni Dosya No 455, Fihrist 4/4-2/8/12.

ATASE. BDH. Klasör No 3182, Yeni Dosya No 11, Fihrist 3-13/3-14.

ATASE. BDH. Klasör No 4438, Yeni Dosya No 41, Fihrist 1/1-1/1-4/1-5/1-6.

ATASE. İSH. Sıra No 10226, Kutu No 757, Gömlek No 90.

ATASE. İSH. Sıra No 10255, Kutu No 1107, Gömlek No 74.

ATASE. İSH. Sıra No 10405, Kutu No 1107, Gömlek No 84.

ATASE. İSH. Sıra No 10668, Kutu No 1107, Gömlek No 101.

ATASE. İSH. Sıra No 1074, Kutu No 1319, Gömlek No 5.

ATASE. İSH. Sıra No 11751, Kutu No 618, Gömlek No 142.

ATASE. İSH. Sıra No 11832, Kutu No 620, Gömlek No 71.

ATASE. İSH. Sıra No 12112, Kutu No 620, Gömlek No 77/ 77a.

ATASE. İSH. Sıra No 12309, Kutu No 201, Gömlek No169/ 169aa/ 169ab.

ATASE. İSH. Sıra No 12322, Kutu No 1164, Gömlek No 22/ 22aa.

ATASE. İSH. Sıra No 12414, Kutu No 1260, Gömlek No 83.

ATASE. İSH. Sıra No 1242, Kutu No 1758, Gömlek No 95.

ATASE. İSH. Sıra No 12447, Kutu No 620, Gömlek No 85aa.

ATASE. İSH. Sıra No 12503, Kutu No 1263, Gömlek No164/ 164a.

ATASE. İSH. Sıra No 12758, Kutu No 316, Gömlek No 42.

ATASE. İSH. Sıra No 12765, Kutu No 921, Gömlek No 168aa.

ATASE. İSH. Sıra No 12992, Kutu No 202, Gömlek No 186.

ATASE. İSH. Sıra No 13148, Kutu No 202, Gömlek No 259/ 259aa/ 259ab/ 259ac.

ATASE. İSH. Sıra No 13233, Kutu No 272, Gömlek No 172/ 172aa/ 172aaa.

ATASE. İSH. Sıra No 13465, Kutu No 636, Gömlek No 30.

ATASE. İSH. Sıra No 13500, Kutu No 810, Gömlek No 19aa.

ATASE. İSH. Sıra No 13507, Kutu No 203, Gömlek No 160.

ATASE. İSH. Sıra No 13653, Kutu No 204, Gömlek No 18.

ATASE. İSH. Sıra No 13699, Kutu No 1264, Gömlek No 30/ 30aa/ 30ab.

ATASE. İSH. Sıra No 14204, Kutu No 1263, Gömlek No 134/ 134aa.

ATASE. İSH. Sıra No 1422, Kutu No 23, Gömlek No 52aa.

ATASE. İSH. Sıra No 14420, Kutu No 1154, Gömlek No 162aa.

ATASE. İSH. Sıra No 14783, Kutu No 1252, Gömlek No 46.

ATASE. İSH. Sıra No 148, Kutu No 1252, Gömlek No 32.

ATASE. İSH. Sıra No 14852, Kutu No 773, Gömlek No 73/ 73ac/ 73ad.

ATASE. İSH. Sıra No 14853, Kutu No 773, Gömlek No 74/ 74a/ 74ac/ 74b.

ATASE. İSH. Sıra No 14854, Kutu No 773, Gömlek No 75.

ATASE. İSH. Sıra No 14880, Kutu No 773, Gömlek No 96.

ATASE. İSH. Sıra No 14884, Kutu No 773, Gömlek No 100.

ATASE. İSH. Sıra No 14886, Kutu No 773, Gömlek No 101/ 101a/ 101aa/ 101aaa.

ATASE. İSH. Sıra No 14887, Kutu No 773, Gömlek No 102/ 102aa.

ATASE. İSH. Sıra No 14888, Kutu No 773, Gömlek No 103/ 103a/ 103aa.

ATASE. İSH. Sıra No 14897, Kutu No 773, Gömlek No 112.

ATASE. İSH. Sıra No 14898, Kutu No 773, Gömlek No 113/ 113aa/ 113ab/ 113ac/ 113ae/ 113aj/ 113ak/ 113al/ 113an.

ATASE. İSH. Sıra No 14899, Kutu No 773, Gömlek No 114/ 114aa.

ATASE. İSH. Sıra No 14902, Kutu No 773, Gömlek No 116aa/ 116ab.

ATASE. İSH. Sıra No 14908, Kutu No 773, Gömlek No 122/ 122ab.

ATASE. İSH. Sıra No 14913, Kutu No 773, Gömlek No 126/ 126aa.

ATASE. İSH. Sıra No 14918, Kutu No 773, Gömlek No 130.

ATASE. İSH. Sıra No 14944, Kutu No 773, Gömlek No 150.

ATASE. İSH. Sıra No 14946, Kutu No 773, Gömlek No 152.

ATASE. İSH. Sıra No 14961, Kutu No 773, Gömlek No 161.

ATASE. İSH. Sıra No 1537, Kutu No 1319, Gömlek No 38.

ATASE. İSH. Sıra No 229, Kutu No 827, Gömlek No 83.

ATASE. İSH. Sıra No 2378, Kutu No 825, Gömlek No 29aa.

ATASE. İSH. Sıra No 2568, Kutu No 1328, Gömlek No 34.

ATASE. İSH. Sıra No 2649, Kutu No 34, Gömlek No 26/ 26AA.

ATASE. İSH. Sıra No 2950, Kutu No 833, Gömlek No 63.

ATASE. İSH. Sıra No 3368, Kutu No 631, Gömlek No 71.

ATASE. İSH. Sıra No 3400, Kutu No 631, Gömlek No 72/ 72aa.

ATASE. İSH. Sıra No 3428, Kutu No 634, Gömlek No 38AC.

ATASE. İSH. Sıra No 3458, Kutu No 630, Gömlek No 165aa/ 165ab.

ATASE. İSH. Sıra No 3570, Kutu No 39, Gömlek No109AA.

ATASE. İSH. Sıra No 3593, Kutu No 631, Gömlek No 73.

ATASE. İSH. Sıra No 3621, Kutu No 28, Gömlek No 92ad/ 92ae/ 92ag /92ah/ 92ai/ 92aj.

ATASE. İSH. Sıra No 3650, Kutu No 1260, Gömlek No 21.

ATASE. İSH. Sıra No 3671, Kutu No 114, Gömlek No 4/ 4AA/ 4AB/ 4AC/ 4AE/ 4AF/ 4AG.

ATASE. İSH. Sıra No 3719, Kutu No 7, Gömlek No 50.

ATASE. İSH. Sıra No 3848, Kutu No 101, Gömlek No 98aaa.

ATASE. İSH. Sıra No 4036, Kutu No 631, Gömlek No 90/ 90a.

ATASE. İSH. Sıra No 4124, Kutu No 631, Gömlek No 96.

ATASE. İSH. Sıra No 436, Kutu No 521, Gömlek No 46/ 46AA.

ATASE. İSH. Sıra No 4407, Kutu No 764, Gömlek No 133.

ATASE. İSH. Sıra No 4588, Kutu No 53, Gömlek No 17.

ATASE. İSH. Sıra No 4599, Kutu No 631, Gömlek No 121.

ATASE. İSH. Sıra No 4848, Kutu No 625, Gömlek No 141.

ATASE. İSH. Sıra No 4924, Kutu No 632, Gömlek No166ac/ 166ad.

ATASE. İSH. Sıra No 5280, Kutu No 632, Gömlek No 170.

ATASE. İSH. Sıra No 5621, Kutu No 1164, Gömlek No 72aa/ 72ab/ 72ac/ 72ad.

ATASE. İSH. Sıra No 5745, Kutu No 618, Gömlek No 33AB/ 33AC/ 33AD/ 33AE/ 33AF.

ATASE. İSH. Sıra No 6061, Kutu No 631, Gömlek No 180.

ATASE. İSH. Sıra No 6162, Kutu No 632, Gömlek No 3.

ATASE. İSH. Sıra No 6560, Kutu No 618, Gömlek No 34/ 34AA.

ATASE. İSH. Sıra No 7187, Kutu No 632, Gömlek No 28.

ATASE. İSH. Sıra No 8119, Kutu No 796, Gömlek No 196.

ATASE. İSH. Sıra No 8136, Kutu No 1470, Gömlek No 8.

ATASE. İSH. Sıra No 8531, Kutu No 632, Gömlek No 185.

ATASE. İSH. Sıra No 8630, Kutu No 1259, Gömlek No 4/ 4ab/ 4ad/ 4ae/ 4af.

ATASE. İSH. Sıra No 876, Kutu No 166, Gömlek No 29.

ATASE. İSH. Sıra No 902, Kutu No 1254, Gömlek No 152.

ATASE. İSH. Sıra No 983, Kutu No 6, Gömlek No 85AB.

ATASE. İSH. Sıra No 9984, Kutu No 1107, Gömlek No 61.

2. Salnâmeler

Salnâme-i Vilâyet-i Ma'muratü'l-aziz (1301), Vilayet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Ma'muratü'l-aziz (1308), Vilayet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Ma'muratü'l-aziz (1312), Vilayet Matbaası.

Salnâme-i Vilâyet-i Ma'muratü'l-aziz (1325), Vilayet Matbaası.

3. TBMM Zabıt Cerideleri

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: 5, İçtima: 1, Gün: 18. 11. 1336 (18 Kasım 1920).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: 10, İçtima: 2, Gün: 28. 4. 1337 (28 Nisan 1921).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: 26, İçtima: 3, Gün: 8. 1. 1339 (8 Ocak 1923).

4. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

GÜNDOĞDU Cihangir, GENÇ Vural, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti, İzâle-i Vahşet, Tashîh-i İtikâd ve Tasfiye-i Ezhân 1880-1913*, Kitap Yayınevi, Birinci Basım, İstanbul, 2013.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920)*, Yay. Haz.: Recep Karacakaya, Hüseyin Özdemir, Ümmihani Ünemlioğlu, Aziz Mahmut Uygun, Salih Kahriman, Numan Yekeler, Seher Dilber, Mustafa Çakıcı, Cafer Durmuş, Ahmet Semih Torun, Yılmaz Karaca, Ankara, 2007.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Ermeni Komiteleri (1891-1895),* Yay. Haz.: Necati Aktaş, Uğurhan Demirbaş, Ali Osman Çınar, Mücahit Demirel, Seher Dilber, Recep Karacakaya, Nuran Koltuk, Ümmihani Ünemlioğlu, Ankara, 2001.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1907-1921) III*, Yay. Haz.: Recep Karacakaya, Ahmet Semih Torun, Aziz Mahmut Uygun, Kamil Akbulut, Numan Yekeler, Salih Kahriman, Seher Dilber, Ümmihani Ünemlioglu, Mustafa Çakıcı, Vahdettin Atik, Ankara, 2006.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri II*, Yay. Haz.: Uğurhan Demirbaş, Ahmet Özkılınç, Ali Osman Çınar, Mücahit Demirel, Seher Dilber, Recep Karacakaya, Nuran Koltuk, Muhammet Safi, Ali Haydar Geçinir, Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik, Murat Cebecioğlu, Ali Coşkun, Mustafa Serin, Ümmühani Cerrahi, Abdullah Sivridağ, Murat Yüzbaşıoğlu, Osman Uslu, Ankara, 2001.

The Turkısh Republıc Prıme Mınıstry General Dırectorate Of The State Archıves, Directorate Of Ottoman Archives Publication, *Armenians In Ottoman*

Documents (1915-1920), Individuals Who Readied The Publication: Ahmet Altıntaş, Recep Karacakaya, Mehmet Canatar, Ali Kaya, Oğuz Çakıl, Bülent Kulüp, English Translation: Neclâ İlemin, Neclâ Büyükkırcalı, Ankara, 1995.

5. Tetkik Eserler

AÇIKSES, Erdal, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

AKGÜL, Suat, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, Yaba Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2009.

Ali Kemali, *Erzincan*, Kaynak Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2013.

Antranik, *Dersim Seyahatname*, Çev. Payline Tomasyan, Aras Yayıncılık, İkinci Baskı, İstanbul, 2014.

APAK, Rahmi, *Türk İstiklâl Harbi VI ncı Cilt İç Ayaklanmalar (1919-1921)*, Gnkur Basımevi (Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Seri No: 1), Ankara, 1964.

ARSUNAR, M. Ferruh, *Tunceli-Dersim Halk Türküleri ve Pentatonik*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1937.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk (1919-1927),* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, 14. Basım, İstanbul, 2014.

BALCIOĞLU, Mustafa, *İki İsyan (Koçgiri Pontus) Bir Paşa (Nurettin Paşa)*, Nobel Yayınları, Ankara, 2000.

BEZAZ, Yurda Güven, *Haberleşme ve Tarihçesi*, Ankara, 2006?.

BLOCH, Marc, *Feodal Toplum*, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Doğubatı Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2005.

BRUİNESSEN, Martin Van, *Ağa, Şeyh, Devlet*, Çev. Banu Yalkut, İstanbul, İletişim Yayınları, 9. Baskı, 2015.

ÇAY, Abdulhalûk M., *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Turan Kültür Vakfı, 4. Baskı, Ankara, 1996.

DALYAN, Murat Gökhan, *Bir Osmanlı İç Güvenlik Teşkilatı Kır Serdarlığı,* Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2016.

DANIK, Ertuğrul, *Dersim'in Siyasi Tarihi*, Kalkedon Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, 2014.

Dersim Raporu, T.C. Dahiliye Vekaleti Jandarma Umum Kumandanlığı III. Ş (Şube) I. Ks. (Kısım), Sayı: 55058, Yay. Haz.: İzzeddin Çalışlar, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2011.

DERSİMİ, M. Nuri, *Hatıratım Dersim'den Halep'e Bir Muhalifin Yaşamı (1892-1973)*, Sadeleştiren ve Notlayan; Mehmet Bayrak, Dam Yayınları, İstanbul, 2014.

DERSİMİ, M. Nuri, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Ani Matbaası, Halep, 1952.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Yay. Haz.: Aydın Sami Güneyçal, Aydın Kitabevi, 15. Baskı, Ankara 1998.

DÜNDAR, Fuat, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2002.

ERDEHA, Kâmil, *Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.

ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt I, TTK Yayınları, Ankara, 1953.

FIRAT, M. Şerif, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998.

GASSET, Jose Ortega Y, *Kitlelerin Ayaklanması*, Çev.: Neyyire Gül Işık, Türkiye İş Bankası Yayınları, IV. Basım, İstanbul 2014.

GÖKALP, Ziya, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Kaynak Yayınları, Üçüncü Basım, İstanbul, 2011.

GÜL, Abdulkadir, ÖZDEMİR, Ali Rıza, *Dersimliler Ermeni mi? XVI. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Dersim'in Nüfus Coğrafyası*, İdil Yayıncılık, İstanbul, 2014.

GÜLENSOY, Tuncer, BURAN, Ahmet, *Tunceli Yöresi Ağızlarından Derlemeler*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993.

GÜNDOĞAN, Kâzım, *Keşiş'in Torunları Dersimli Ermeniler Birinci Kitap*, Ayrıntı Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2016.

GÜNEL, Necmi, *Dersim İsyanı*, Paraf Yayınları, İstanbul, 2010.

HAKAN, Sinan, *Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920)*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2013.

HAYRENİ, Hovsep, *Yukarı Fırat Ermenileri 1915 ve Dersim*, Belge Yayınları, İstanbul, 2015.

HOBSBAWM, Eric J., *Eşkıyalar*, Çev.: Osman Akınhay, Agora Kitaplığı Yayınları, Birinci Basım, İstanbul 2011.

İbni Haldun, *Mukaddime*, 1. Cilt, Çev. Halil Kendir, Yeni Şafak Yayınları, Ankara, 2004.

JABA, Alexandre, *Kürtlere Dair Kısa Tanıtım Yazıları ve Öyküler Derlemesi*, Fransızcadan çev. Heval Bucak, Avesta Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 2016.

KALMAN, M., *Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri*, Nujen Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 1995.

KARABEKİR, Kâzım, *Kürt Meselesi*, Yay. Haz.: Faruk Özerengin, Emre Yayınları, 12. Baskı, İstanbul, 2004.

Karerli Mehmet Efendi, *I. Dünya Savaşı, Koçgiri, Şeyh Said ve Dersim'e Dair Yazılmayan Tarih ve Anılarım (1915-1958)*, Yay. Haz.: Ali Rıza Erenler, Kalan Yayınları, Birinci Basım, Ankara, 2007.

KAYA, Ali, *Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi*, Demos Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, 2010.

KAYA, Ali, *Tunceli (Dersim) Kültürü*, Can Yayınları, Üçüncü Basım, İstanbul, 2004.

KIESER, Hans-Lukas, *Iskalanmış Barış Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938,* Çev. Atilla Dirim, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2005.

KÖRPE, Özgür, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayaklanmalar 1800-1938*, Paraf Yayınları, Birinci Basım, İstanbul 2013.

MADEN, Fahri, *Kastamonu'da Eşkıyalık,* Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2018.

MİNORSKY, V., BOİS, Th., KENZİE, D.N. Mac, *Kürtler Ve Kürdistan*, Doz Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 2004.

MUMCU, Uğur, *Kürt dosyası*, Tekin Yayınevi, 5. Basım, İstanbul, 1993.

NOEL E. W. Charles, *Binbaşı Noel'in Günlüğü*, Çev.: Bülent Birer, Avesta Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul, 2014.

ÖKE, M. Kemal, *İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C. Noel'in "Kürdistan Misyonu" (1919)*, Boğaziçi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1990.

ÖZ, Baki, *Dersim olayı*, Can Yayınları, Üçüncü Basım, İstanbul, 2015.

ÖZKÖK, Bürhan, *Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları*, Askeri Matbaa, İstanbul, 1937.

ÖZTÜRK, Hıdır, *Tarihimizde Tunceli ve Ermeni Mezalimi*, TKAE Yayınları, Ankara, 1984.

ÖZYÜKSEL, Murat, *Feodalite ve Osmanlı Toplumu,* Derin Yayınları, İstanbul 2007.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, Milli Eğitim Basımevi İkinci Basılış, İstanbul, 1972.

PAMUKÇU, Ebubekir, *Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri*, Yön Yayıncılık, Birinci Baskı, İstanbul, 1992.

PERİNÇEK, Mehmet, *Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları,* Kaynak Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2014.

RİŞVANOĞLU, Mahmut, *Saklanan Gerçek Kurmanclar ve Zazalar'ın Kimliği II*, Tanmak Yayınları, Ankara, 1995.

SEFEROĞLU, Şükrü Kaya, *Milli Mücadele Yıllarında Kürt "Türk"-Ermeni İlişkileri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı (TDAV) Yayınları, İstanbul, 1990.

SEVGEN, Nazmi, *Zazalar ve Kızılbaşlar, Coğrafya-Tarih-Hukuk-Folklor-Teogoni*, Kalan Yayınları, Birinci Basım, Ankara, 1999.

SEVGEN, Nazmi, *Zazalar*, Yay. Haz.: Turan Bingöl, Zaza Kültürü Yayınları, Ankara, 1994.

SOLGUN Cafer, *Dersim… Dersim… Yüzleşmezsek Hiçbir Şey Geçmiş Olmuyor*, Timaş Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2014.

SPIERENBURG, Pıeter, *Cinayetin Tarihi Orta Çağ'dan Günümüze Avrupa'da Bireysel Şiddet*, Çev.: Yiğit Yavuz, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010.

SUNGUROĞLU, İshak, *Harput Yollarında*, Birinci Cilt, Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1958.

T.C. Tunceli Valiliği, *Bir Tutam Tunceli,* Anıt Matbaası, Ankara, 2012.

T.C. Tunceli Valiliği, *Tunceli İl Yıllığı 1967*, Ankara, 1968.

TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt IV, MEB Yayınları, İstanbul, 1991.

TAŞ, Kibar, *Osmanlı Döneminde Dersim (Daresime) Aşiretleri,* Libra Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2014.

TEPEYRAN, Ebubekir Hazım, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı, Sarayın İdama Mahkum Ettiği Dahiliye Nazırı Anlatıyor*, Gürer Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2009.

TİMUROĞLU, Vecihi, *Dersim Tarihi*, Yurt-Kitap Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, 1991,

Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları, Harbiye'den Dersim'e (1890-1914), Yay. Haz.: Sami Önal, Remzi Kitabevi, 2. Basım, İstanbul, 2006.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi 1918-1922,* Cilt II, Hürriyet Vakfı Yayınları, Genişletilmiş İkinci Baskı, İstanbul, 1988.

TÜRKAY, Cevdet, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak Aşiret ve Cemaatlar*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2001.

Türkiye İstatistik Kurumu, *Seçilmiş Göstergelerle Tunceli 2013*, TÜİK Matbaası, Ankara, 2014.

ULUBELEN, Erol*, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982.

ULUĞ, Naşit Hakkı, *Derebeyi ve Dersim*, Kaynak Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2011.

ULUĞ, Naşit Hakkı, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, Kaynak Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2014.

ÜNAL, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, TTK. Yayınları, Ankara, 1999.

ÜNER, Mehmet Emin, *Aşiret, Eşkıya ve Devlet*, Yalın Yayıncılık, Birinci Basım, İstanbul 2009.

YAYMAN, Hüseyin, *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, Doğan Kitap Yayıncılık, Dördüncü Baskı, İstanbul, 2016.

YILDIZ, Celal, *Kronolojik Dersim Tarihi XI. Yüzyıldan XX. Yüzyıla*, Su Yayınevi, İstanbul, 2009.

YILMAZÇELİK, İbrahim, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı, İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat*, Kripto Kitaplar, 3. Baskı, Ankara, 2017.

YOLGA, Mehmet Zülfü, *Dersim (Tunceli) Tarihi*, Yay. Haz.: Ahmet Halaçoğlu, İbrahim Yılmazçelik, Volkan Matbaacılık, Ankara, 1994.

ZELYUT, Rıza, *Dersim İsyanları ve Seyit Rıza Gerçeği*, Kripto Kitaplar, 4. Baskı, Ankara, 2010.

6. Tezler

AKYÜREKLİ, Mahmut, *Dersim Sorunu (1937-1938),* (Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2010.

ÇAMSOY, Zeynep, *Milli Mücadele Dönemi'nde Kürdistan Teâli Cemiyeti (1918-1927),* (Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007.

DOĞAN KORHAN, Tuğba, *Mustafa Kemal Atatürk Dönemi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikası (1930-1938),* (Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Kayseri, 2011.

GENCER, Fatih, *Merkezîyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2010.

GÖKTEPE, Ömer Faruk, *Tunceli İsyanı*, (Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kars, 2013.

KIZILDAĞ SOİLEAU, Dilek, *Koçgiri İsyanı'nın Sosyo-Tarihsel Açıdan Analizi*, (Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2014.

TORAMAN, Ömer, *Tanzimat'ın Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklarda Uygulanması (1839-1864)*, (Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2010.

ÜNAL, Uğur, *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)*, (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006.

ÜNLÜ, Ela, *Aşağı Murat-Tunceli Dağlık Yöresi'nin Tarımsal Yapısı,* (Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2008.

ZEYTİNLİ, Murat, *Zorunlu Göçler ve Türkiye'de Dersim 1938 Örneği*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2012.

7. Makale ve Tebliğler

"A Bold Escape", *The Mıssıonary Herald*, Vol.: 114, 1918, Boston, 1918.

"Field Notes (Western Turkey Field)", *The Mıssıonary Herald,* Vol.: 105, 1909, Boston, 1909.

"Organizing Work in Erivan", *The Mıssıonary Herald*, Vol.: 113, 1917, Boston, 1917.

"Refugees in the Iğdir District", *The Mıssıonary Herald*, Vol.: 113, 1917, Boston, 1917.

ACAR, Kezban, "Imperial Rivalry Between Russia and the Ottoman Empire Over Kurdistan in the Nineteenth Century", *History Studies*, Volume: 8, Issue: 3, September 2016, pp. 1-20.

AKBULUT, Uğur, "Suriye'ye İlk Telgraf Hatlarının Çekilmesi", *History Studies,* Cilt: 2, Ortadoğu Özel Sayısı*,* 2010, ss. 1-11.

AKGÜL, Suat, "Cumhuriyet Dönemine Kadar Dersim Sorunu", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı: 4, Ankara, Ocak 1993, ss. 1-22.

ALTI, Aziz, "Şemseddin Sami'nin KÂMÛSU'L-ALÂM'ında Dersim", Tunceli Üniversitesi, *2. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Bildirileri*, (20-22 Eylül 2013-Tunceli)*,* Tunceli, 2014*,* ss. 91-98.

BADEM, Candan, "Kars Vilayetine Ermeni Göçü (1878-1914)", *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 35, 2013, ss. 151-168.

BADEM, Candan, YILDIRIM, Mehmet, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde "Dersim Islahatı" (1870-1913)", Tunceli Üniversitesi, *2. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Bildirileri*, (20-22 Eylül 2013-Tunceli)*,* Tunceli, 2014*,* ss. 162-179.

BAĞÇECİ, Yahya, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Anadolu'da Çıkan Ermeni İsyanlarına Karşı Osmanlı Devleti'nin Aldığı Askerî Tedbirler", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Cilt: 1, Sayı: 24, 2008, ss. 317-331.

BALCIOĞLU, Mustafa, "Milli Mücadele Sırasında Merkezi Anadolu'da Asayişi Sağlamak İçin Oluşturulan Milis Kuruluşları", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 6, 1990, ss. 261-274.

BARNUM, H. N., "The Kuzzel-Bash Koords", *The Mıssıonary Herald*, Vol.: 86, 1890, Boston, 1890, ss. 343-346.

BARNUM, Herman N., "Of Harpoot", *The Mıssıonary Herald*, 1910, Vol.: 106, 1910, Boston, 1910.

BUMKE, Peter J., "Dersim'deki Kızılbaş Kürtler Marjinalite (Aykırılaşma) ve Rafizilik", Almanca'dan Çev.: Müzeyyen Güzelgün, *Yabancı Araştırmacılar Gözüyle Alevilik*, Ant Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1997, ss.119-140.

ÇELİK, Fatma Eda, "1921: Savaş Yönetimi ve Yönetimin Merkezileşmesi", *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1919-1928*, Cilt: I, (Editör: Nuray Ertürk Keskin), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2012, ss. 453-922.

ÇETİN, Cemal, "Osmanlı Devleti'nde Ulaşım ve İletişimin Örgütlenmesi", *Tarih Peşinde*, Sayı: 5, 2011, ss. 17-38.

DIVRAK, Uysal, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Çemişgezek ve Köylerinin Müslüman Nüfusu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 41, Aralık, 2015, ss. 371-380.

ERCOŞKUN, Tülay, "İsmail Fazıl Paşa'nın (Cebesoy) Islahata Dair Görüşleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (DTCF)Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 42, Eylül, 2007, ss. 181-199.

EZER, Feyzullah, "Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları", *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, Cilt: 3, 2003, ss. 18-23.

GEÇİKLİ, Recep Murat, AKCAN Erol, "Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusya İlişkileri Ekseninde Erzincan Demiryolu Hattı", Erzincan Üniversitesi, *Erzincan Üniversitesi Uluslararası Erzincan Sempozyumu Bildirileri,* Cilt: 1, (28 Eylül-1 Ekim 2016), 2016, ss. 201-208.

GENCER, Fatih, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Dersim'de Merkezî Otoriteyi Kurma Çabaları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi (DTCF Dergisi),* Cilt: 55, Sayı: 1, 2015, ss. 217-242.

GÜL, Abdulkadir, "Dersim Bölgesindeki Feodal Yapı Hakkında Bazı Değerlendirmeler (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e)", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS),* Yıl: 2, Sayı: 7, Aralık 2014 (b), ss. 236-258.

GÜL, Abdulkadir, "Dersim Sancağının İdari Yapısı ve İdarecileri (1846-1918)", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS)*, Yıl: 3, Sayı: 17, Eylül 2015 (b), ss. 23-54.

GÜL, Abdulkadir, "Osmanlı Devleti Bürokrasisinde Dersimli Memurlar (Sicil-i Ahval Defterlerine Göre)", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS),* Yıl: 2, Sayı: 6, Eylül 2014 (a), ss. 286-308.

GÜL, Abdulkadir, "Osmanlı Devletinin Son Döneminde Dersimin Islahı İçin Hazırlanan Raporlar ve Uygulamadaki Başarı Düzeyleri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS),* Yıl: 3, Sayı: 16, Eylül 2015 (a), ss. 16-39.

GÜL, Abdulkadir, "Osmanlı Dönemi Dersim Bölgesinde Yaşanan Güvenlik Sorunları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS),* Yıl: 3, Sayı: 18, Aralık 2015 (c), ss. 1-33.

GÜL, Abdulkadir, "Osmanlı İdaresinin Dersim Kızılbaşlığına Karşı Takip Ettiği Politikaların Dönemsel Durumu", Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, *2. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Hoşgörü ve Barış Sempozyumu Bildirileri*, (08-10 Ekim 2015-Nevşehir), Nevşehir, 2016, ss. 111-125.

GÜRCAN, Kübra, "I. Dünya Savaşından Sonra Erzincan'da Ermeni Faaliyetleri", Erzincan Üniversitesi*, Erzincan Üniversitesi Uluslararası Erzincan Sempozyumu Bildirileri,* Cilt: 1, (28 Eylül-1 Ekim 2016), 2016, ss. 235-244.

HANİLÇE, Murat, "Osmanlı Taşrasına Telgraf Hattı Çekilmesinde Yaşanan Zorluklar Niksar-Erbaa-Tokat Telgraf Hattı Örneği", *History Studies,* Cilt: 9, Sayı: 4, 2017, pp. 63-99.

HANİLÇE, Murat, ŞEYHOĞLU, Ersin, "Osmanlı Devleti'nde Bir Ceza İnfaz Kurumu Olarak Hapishaneler ve Kadınlar", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (SSAD)*, Cilt: 4, Sayı: 2, 2020, ss. 405-436.

HUNTINGTON, Ellsworth, "The Valley of the Upper Euphrates River and Its People", *Bulletin of the American Geographical Society*, Vol.: 34, No: 5, 1902, pp. 384-393.

IRMAK, Hüseyin, "Osmanlı Belgelerinde Dersim'e Dair Bazı Örnekler"*, Herkesin Bildiği Sır: Dersim,* (Derleyen; Şükrü Aslan), İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2010.

KESKİN, Nuray E., "1920: Bağımsız ve Halka Doğru Yönetim", *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1919-1928*, Cilt: I, (Editör: Nuray Ertürk Keskin), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2012, ss. 195-452.

KESKİN, Nuray E., "Cumhuriyet Döneminde Toprağa Dayalı Örgütlenme: İl Yönetimi Sisteminin Kuruluşu", *Memleket Siyaset Yönetim*, Cilt: 2, Sayı: 5, 2007/5, ss. 119-174.

KIZILDAĞ SOİLEAU, Dilek, "Belgelerdeki mi, Belleklerdeki mi: Hangi Seyid Rıza?", *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 36, 2013, ss. 7-36.

KOÇLAR, Bekir, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Dersim'de Yönetim Sorunu" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt: 21, Sayı: 2, Elazığ, 2011, ss. 261-273.

MERCAN, Mehmet, "Giresun Telgraf İdaresi ve Telgrafhane Binası (1869-1904)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Cilt: 2, Sayı: 7, 2009, ss. 159-174.

ÖZDEMİR, Rifat, "Harput ve Çemişkezek'te Askerî Ailelerin Sosyo Ekonomik Yapısı (1890-1919)", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* Cilt: 5, Sayı: 1, 1990, ss. 41-123.

ÖZGÜL, Vatan, "1. Dünya Savaşı'nda Erzincan Cephesi İle İlgili Yeni Belgeler, Balabanlılar ve 3. Ordu Arasındaki Bağlantı (2) (Temmuz 1916-Kasım 1921)", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Sayı: 18, 2001, ss. 45-62.

ÖZGÜL, Vatan, "Kurtuluş Savaşı Sürecinde Alevi Aşiret Liderlerinin Protesto Telgrafları ve Balabanlılar", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi,* Sayı: 56, 2010, ss. 163-190.

RIGGS, Henry H., "The Religion Of The Dersim Kurds", *The Missionary Review Of The World,* Vol.: 24 (New Serıes), Vol.: 34 (Old Serıes), January to December 1911, Newyork, London, 1911, ss. 734-743.

SANAL, Recep, "Tarihi Gelişimi İçerisinde Türk Anayasalarında Genel Yönetimin Taşra Örgütüne İlişkin Düzenlemeler ve Yönetim Desenindeki Değişmeler", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 22, 1998, ss. 173-200.

SEEL, L. Molyneux, "A Journey in Dersim", *The Geographical Journal*, Vol.: 44, No: 1, July 1914, pp. 49-68.

SERTEL, Savaş, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Genel Nüfus Sayımına Göre Dersim Bölgesinde Demografik Yapı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt: 24, Sayı: 1, Elazığ, 2014, ss. 269-282.

SERTEL, Savaş, AKYEL, Salih, "I. TBMM'deki Dersim Milletvekilleri ve Faaliyetleri", *Türk Sosyal Tarihçiliğinde Bir "Yalnız" İsim Bahaeddin Yediyıldız'a Armağan*, Editör: Yunus Koç-Serhat Küçük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2015, ss. 301-314.

SEVGEN, Nazmi, "Yakın Tarihin Esrarla Örtülü Hâdiseleri ve Koçkirili Alişir", *Tarih Dünyası*, Yıl: I, Sayı: 8, 1950, ss. 377-381, 395.

SEZER, Cemal, "Osmanlı Devleti'nin Sevk Sırasında Ermenilere Yönelik Uygulamaları (1915-1917)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Yıl: 7, Sayı: 13, Bahar 2011, ss. 30-53.

SINMAZ SÖNMEZ, Cahide, "Milli Mücadele Döneminde Çıkarılan Aflar", *academia.edu.,* ss. 2797-2810, (Erişim Tarihi: 27. 11. 2020).

ŞAHİN, Gürsoy, "Türk-Ermeni İlişkilerinin Bozulmasında Amerikalı Misyonerlerin Rolleri Üzerine Bir İnceleme", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1 (Ermeni Özel Sayısı), Haziran 2005, ss. 184-207.

TAŞ, Kibar, "Tunceli/Dersim'in Osmanlı Hâkimiyetine Girişi ve Osmanlı'nın XVI. Asırdan İtibaren Sınırları İçindeki Kızılbaşlara Karşı Tutumu ve Bunun Dersim'e Etkisi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,* Sayı: 76, 2015, ss. 79-107.

TAŞ, Necati Fahri, "Osmanlı Devleti'nin Meşrûtiyyet Döneminde Erzincan'da Eşkıyâlık", Erzincan Üniversitesi*, Erzincan Üniversitesi Uluslararası Erzincan Sempozyumu Bildirileri,* Cilt: 1*,* (28 Eylül-1 Ekim 2016), 2016, ss. 377-388.

TÖRNE, Annika, "Dedes in Dersim: Narratives of Violence and Persecution", *Iran and the Caucasus,* Volume: 16, İssue: 1, 2012, pp. 71-95.

URAL, Selçuk, "Doğu Vilâyetlerinde Asayiş Sorunu 1919-1920", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Yıl: 5, Sayı: 9, Bahar 2009, ss. 41-76.

ÜNAL, Mehmet Ali, "XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı İdari Yapısı", *Osmanlı Araştırmaları XII*, (Neşir Heyeti: Halil İnalcık, Nejat Göyünç, Heath W. Lowry, İsmail Erünsal, Bert Fragner, Klaus Kreıser), İstanbul, 1992, ss. 367-390.

YAKUT, Kemal, "20. Yüzyıla Girerken Devlet ve Dersim", *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 38, 2014, ss. 91-106.

YAZICI, Nesimi, "Tanzimatta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi (OTAM)*, Sayı: 3, 1992, ss. 333-377.

YILDIRIM, Mehmet, "Cumhuriyet Öncesi Dersim'de Üretim ve Tüketim İlişkileri", Tunceli Üniversitesi, *2. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Bildirileri*, (20-22 Eylül 2013-Tunceli)*,* Tunceli, 2014*,* ss. 180-193.

YILDIRIM, Mehmet, "Desimlu Aşireti'nden Dersim Sancağı'na", *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt: 1, Sayı: 1, Güz 2012, ss. 23-37.

YILMAZÇELİK, İbrahim, "Dersim Sancağının Kurulmasından Sonra Karşılaşılan Güçlükler ve Dersim Sancağı İle İlgili Bu Dönemde Yazılan Raporlar (1875-

1918)", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi (OTAM)*, Sayı: 28, Güz 2010, ss. 163-214.

YILMAZÇELİK, İbrahim, ERDEM, Sevim, "II. Abdülhamid Döneminde Dersim Sancağındaki İdari Yapı ve Ulaşım Ağı", *Akademik Bakış,* Cilt: 11, Sayı: 21, Kış 2017, ss. 223-243.

YILMAZÇELİK, İbrahim, ERDEM, Sevim, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Harput'tan Geçen Karayolu Güzergâhları ve Harput'taki Köprüler", Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu,* (23-25 Mayıs 2013-Elazığ), ss. 643-666.

YURTOĞLU, Nadir, "Haberleşme Sektörünün Önemli Bir Teşekkülü: Millî Mücadele Döneminden 1960 Yılına Türkiye'de Posta, Telgraf ve Telefon (PTT) Teşkilatı (1920-1960)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 32, Sayı: 93, 2016, ss. 47-104.

8. Elektronik Kaynaklar

https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/hizmetler/maden-haritalari/Tunceli.pdf (Erişim Tarihi: 21. 12. 2020).

https://sozluk.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 02. 03. 2021).

academia.edu., (Erişim Tarihi: 27. 11. 2020).